

NORDISK TIDSKRIFT

FOR

FILOLOGI.

NY RÆKKE.

SYVENDE BIND.

KØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN).

TRYKT HOS J. JÖRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER).

1885—87.

Tidskriftets redaktion:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
docent, dr. phil.,
Kbhvn.
Hovedredaktør.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Bugge,
professor,
Kristiania.

Chr. Cavallin,
professor,
Lund.

Medarbejdere i dette bind:

Bang, J. P., overlærer, dr. phil. Viborg.
Birch, F. C. C., etatsråd, dr. phil. København.
Christensen Schmidt, C. P., fh. kollaborator. Københ.
Danielsson, O. A., docent, dr. Upsala.
Drachmann, A. B., cand. mag. København.
Gertz, M. Cl., professor, dr. København.
Gigas, E., dr. phil., bibliotheksassistent. København.
Hude, Karl, cand. mag. København.
Höffding, H., professor, dr. København.
Jespersen, O., cand. mag. København.
Jörgensen, C., cand. philol. København.
Kinch, K. F., dr. phil. København.
Kock, Axel, docent, dr. Lund.
Korsch, Th., professor, dr. Moskva.
Lange, Julius, docent, dr. København.
Larsen, Sofus, cand. philol., bibliothekassistent. Københ.
Monrad, M. J., professor. Kristiania.
Nyrop, Kr., dr. phil. København.
Olrik, Axel, cand. mag. København.
Pálsson, Pálmi, cand. mag. Island.
Paulson, Johannes, fil. kand. Lund.
Selchau, G. L., adjunkt. Rønne.
Østrup, J., stud. mag. København.

Indhold.

Mindre Meddelelser.

Anmeldelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede steder af forfattere og texter.

(Steder, der kun ere anførte som exempler i grammatiske, lexikalske, historiske eller antikvariske undersøgelser, medtages ej.)

Rettelse.

S. 216 l. 3 f. n. exemplarer, læs exempler.

De ætate Xenophontis.

Scripsit **G. L. Selchau.**

Post Krügeri de Xenophontis vita disputationem communis est opinio hominum doctorum, Xenophontem non post a. 444 natum esse. Et tamen, si id verum est, multæ et inextricabiles difficultates oriuntur. Nam primum satis mirum est, Xenophontem plus quam quadraginta annos prorsus ignotum vixisse neque ullum signum illius ingenii dedisse, quod post prœlium ad Cunaxa tam præclare enituit. An patriam suam indignam judicavisset, cui eandem operam navaret, quam decem illis millibus mercennariorum ex omni Græcia collectorum præstitit? At cives suos tanti faciebat, ut bonam existimationem eorum sibi comparare præclarum judicaret et eximie gauderet fore, ut propter ea, quæ in reducendis militibus fecerat, a civibus suis laudaretur (in Anabasi, passim). An nulla occasio rei bene gerendæ domi ei oblata esset? At, si sub finem belli Peloponnesiaci quadragenarius fuit, fere quotannis bello interfuerit necesse est. Et si quis mihi objiciet, eum domi non nisi prætorem creatum aliquid momenti ad belli administrationem afferre potuisse, respondebo, mirum videri oportere, eum, qui in media Asia, rebus afflictis, dormire non potuerit et unus præter omnes ad communem salutem summo studio incubuerit — eum domi, ubi civium salus ageretur, non omnibus viribus annisum esse, ut inter prætores legeretur et rei publicæ, quantum in se esset, succurreret. An inter annos vitæ triginta et quadraginta, quod spatium vitæ ejus in decem postremos annos belli Peloponnesiaci incidisse fingitur,

nihil in eo animi, nihil vigoris, nihil prudentiæ fuisset? At illa pars vitæ ad res gerendas aptissima est. Hoc unum cum quadam specie probabilitatis dici potest, Xenophontem, ut hominem cum Socrate conjunctum, sine dubio jam tum optimatium partibus magis quam plebi favisse, et eo factum esse, ut re publica administranda prohiberetur. At e Xenophonte ipso scimus, eum post expeditionem demum Cyri plebi invisum fuisse, neque in Anabasi ulla minima inest significatio, eum domi a rebus gerendis exclusum fuisse.

Hoc igitur primum miror, Xenophonti ante quadragesimum annum vitæ nullam occasionem virtutis bellicæ promendæ domi oblatam esse. Alterum, in quo offendor, est, quod mihi incredibile videtur, hominem plus quam quadragenarium a Proxeno adolescenti nondum triginta annos nato induci potuisse, ut patria relicta, ubi necesse est statuere eum jam certum et stabilem quendam cursum vitæ amplexum fuisse, mutatis omnibus consiliis apud Cyrum prorsus novam rationem vitæ iniret; ejusmodi consilia non ab hominibus ejus ætatis, sed ab adolescentulis rerum novarum cupidis iniri solent.

Deinde certum est, Xenophontem usque ad profectionem in numero Socratis auditorum fuisse. Jam constat, eos, qui Socratem sectarentur, fere omnes adolescentes fuisse; satis erit admonere, Critiam illum, unum e triginta viris, quum Socratem auditoribus privare vellet, edixisse, ne cum iis, qui triginta annis minores essent, colloqueretur. Veri simile igitur est, Xenophontem et ipsum tum minorem annis triginta fuisse.

Denique, si Xenophon ante a. 444 natus est, computando reperimus, eum eo tempore, quo Hellenica componeret, ab anno ætatis nonagesimo non procul afuisse; nam magna pars ejus libri post a. 357 (vel 359, nam huic anno mors Alexandri Pheræi rectius attribuitur) scripta est; neque tamen quidquam senile vel languidum in eo opere deprenditur. Et videtur Xenophon consilium Hellenica scribendi non ante a. 362 cepisse, quoniam in eo anno consistere decreverit; jam quivis concedet, talia consilia ab hominibus plus quam octogenariis iniri non solere.

Hæc omnia cogitanti non inutile mihi visum est quæstionem de Xenophontis ætate denuo pertractare et, rectene Krügerus tam maturum tempus natale ejus constituerit, inquirere. —

Quum antea homines docti, Diogenem et Lucianum secuti, statuerent, Xenophontem a. 450 natum et a. 360 mortuum esse, sub finem sæculi proximi exstiterunt duo homines Galli, interpretes Anabasis, eques de la Lucerne et Larcherus, qui duobus locis Anabasis fisi contenderent, Xenophontem, quum expeditioni Cyri interesset, nondum triginta annos natum fuisse. Sub idem fere tempus Mitfordus in historia græca sua idem copiosius sed tamen festinanter, ut in re parva, probavit. Illos duos Gallos Schneiderus in præfatione editionis suæ Hellenicorum parum accurate refutavit; Mitfordum Krügerus libello ad id ipsum composito (qui inscriptus est: de Xenophontis vita quæstiones criticæ, 1822) erroris convincere conatus est, neque adhuc, quod sciam, exstitit qui disputationibus ejus contradiceret. Cum Krügero igitur mihi res est.

Quoniam Xenophon ipse ætatem suam nusquam certe definit, et ii loci, e quibus conjectura de ea re capi posse videtur, a Krügero et post eum ab aliis tam mire torti sunt, ut cum ratione temporum ab eo instituta facere videantur, eum ordinem in hac disputatione sequar, ut primum externa illa testimonia, non e Xenophonte ipso petita, quibus Krügerus fisus est, in litem vocem, ut dijudicetur, utrum fide digna sint necne; deinde, si indigna fide reperientur, eversis his quasi adminiculis, quibus fultus Krügerus ipsius Xenophontis, ut equidem existimo, apertis verbis vim inferre conatus est, opem Xenophonti ferre et scriptorem præter ceteros plane et aperte loquentem a crimine obscuræ et ambiguæ dictionis, quod crimen, si Krügeri explicatio vera est, jure in eum conferri potest, defendere conabor. Duæ igitur erunt partes hujus disputationis, quarum una in testimoniis externis judicandis, altera in iis, quæ e scriptis ipsius Xenophontis colligi possunt, ordinandis versabitur.

I.

Duobus adhibitis locis, uno Strabonis, altero Diogenis Laertii, in quibus Xenophon in pugna Deliaca (a. 424) ex equo delapsus a Socrate, quum hostes superarent, servatus esse dicitur, Krügerus disputat, eum, quoniam huic pugnæ ante annum ætatis vicesimum exactum interesse non potuerit, post a. 444 natum esse non posse. Locus Strabonis est p. 403: ὅπου (ἐν Δηλίῳ) μάχῃ λειφθέντες Ἀθηναῖοι προτροπάδην ἔφυγον· ἐν δὲ τῇ φυγῇ πεσόντα ἀφ' ἵππου Ξενοφῶντα ἰδὼν κείμενον τὸν Γρύλλου Σωκράτης ὁ φιλόσοφος στρατεύων πεζὸς τοῦ ἵππου γεγονότος ἐκποδὼν ἀνέλαβε τοῖς ὤμοις αὐτὸν καὶ ἔσωσεν ἐπὶ πολλοὺς σταδίους, ἕως ἐπαύσατο ἡ φυγή. Et Diogenes Socratem commemorans dicit (II, 22): Ξενοφῶντα ἀφ' ἵππου πεσόντα ἐν τῇ κατὰ Δήλιον μάχῃ διέσωσεν ὑπολαβών· ὅτε καὶ πάντων φευγόντων Ἀθηναίων αὐτὸς ἠρέμα ἀνεχώρει, παρεπιστρεφόμενος ἡσυχῇ καὶ τηρῶν ἀμύνασθαι, εἴ τίς οἱ ἐπέλθοι.

Sed non animadvertit homo doctissimus, his duobus testimoniis, si modo duo sunt ac non Diogenes rem a Strabone sumpsit, testimonium multo gravius opponi posse. Notissimum est, Platonem pugnam Deliacam quum alibi tum Symp. p. 221 commemorare et fortitudinem Socratis eo potissimum prœlio enitescentem summis laudibus extollere, quum ceteri effuse fugerent, Socrates animo nihil perturbatus ad hostes persequentes sæpe conversus quieto gradu recederet — verum præstat verba Platonis referre. Alcibiades igitur Socratem apud convivas laudans dicit: ἔτι τοίνυν, ὦ ἄνδρες, ἄξιον ἦν θεάσασθαι Σωκράτη, ὅτε ἀπὸ Δηλίου φυγῇ ἀπεχώρει τὸ στρατόπεδον· ἔτυχον γὰρ παραγενόμενος ἵππον ἔχων, οὗτος δὲ (Socr.) ὅπλα. ἀνεχώρει οὖν ἐσκεδασμένων ἤδη τῶν ἀνθρώπων οὗτός τε ἅμα καὶ Λάχης· καὶ ἐγὼ περιτυγχάνω, καὶ ἰδὼν εὐθὺς παρακελεύομαί τε αὐτοῖν θαρρεῖν, καὶ ἔλεγον ὅτι οὐκ ἀπολείψω αὐτώ. ἐνταῦθα δὴ καὶ κάλλιον ἐθεασάμην Σωκράτη ἢ ἐν Ποτιδαίᾳ· αὐτὸς γὰρ ἧττον ἐν φόβῳ ἦ διὰ τὸ ἐφ' ἵππου εἶναι· πρῶτον μὲν ὅσον περιῆν Λάχητος τῷ ἔμφρων εἶναι· ἔπειτα ἔμοιγε ἐδόκει, ὦ Ἀριστόφανες, τὸ σὸν δὴ τοῦτο, καὶ ἐκεῖ διαπορεύεσθαι ὥσπερ καὶ ἐνθάδε, βρενθυόμενος καὶ τὠφθαλμὼ παραβάλλων, ἠρέμα περισκοπῶν καὶ τοὺς φιλίους καὶ τοὺς πολεμίους, δῆλος ὢν παντὶ καὶ πάνυ πόρρωθεν, ὅτι εἴ τις ἅψεται τούτου τοῦ ἀνδρός, μάλα ἐρρωμένως ἀμυνεῖται. διὸ καὶ ἀσφαλῶς ἀπῄει καὶ οὗτος καὶ ὁ ἕτερος.

Ita igitur res se habet: Socrates ad pugnam intentus quiete recedit, Lachete et Alcibiade comitantibus; Xenophontis ne verbo quidem mentio fit. Quod si, Straboni (et Diogeni) obtemperantes, huic descriptioni affingimus, Socratem adolescentem quendam humeris portasse, prorsus ridicula imago nascitur; nam quum Socrates sinistra manu scutum. dextra telum teneret (aliter enim pugnare non poterat), quibus tandem manibus Xenophontem humeris impositum retineret? An, quum semel adolescentem suis libratum ponderibus in humeros suos imposuisset, dicamus Socratem, in terram pronum, summa cum cautione incessisse? Verum ne sic quidem pugnare poterat, et omnino per se intellegitur, militem, hominem portantem, ad pugnam inutilem esse, quod etiam in Anabasi diserte dicitur (III, 4, 32: *πολλοὶ γὰρ ἦσαν ἀπόμαχοι, οἵ τε τετρωμένοι καὶ οἱ ἐκείνους φέροντες*). Et quoniam Alcibiades, in equo sedens, aderat, nonne multo prudentius Socrates fecisset, si Xenophontem in equo tolli et asportari jussisset? — Sic igitur res est: Si Socrates Xenophontem humeris portavit, neque pugnare neque omnino talis, qualis a Platone in hac pugna pingitur, esse potuit; rursus si Plato verum dixit, Xenophon a Socrate in hac pugna portatus non est. Jam quum optandum sit, utrum Platoni, ejusdem temporis homini, an Straboni et Diogeni, qui multis sæculis post vixerunt, credamus, res dubia esse non potest.

Accedit, quod ex Athenæo, æquali Diogenis, videmus, tum nondum ab omnibus creditum esse, Xenophontem pugnæ Deliacæ interfuisse; nam ubi Athenæus (p. 216 a) mendacii Platonem arguit, quod Socratem in hac pugna solum hostibus terrorem injicientem faciat — neque enim putat fieri potuisse, ut unus homo, ceteris omnibus fugientibus, hostes persequentes, ne se aggrederentur, deterreret — si credidisset, Xenophontem a Socrate humeris portatum esse, certe non omisisset ille philosophorum sævissimus castigator Platonem, hoc tacentem, vel neglegentiæ vel fraudis accusare. Et alio loco (p. 216 d) plane dicit Xenophontem a. 421 „nimirum (*ἴσως*) nondum natum vel in prima pueritia fuisse“.

Tota igitur hæc de Xenophontis cum prœlio Deliaco conjunctione narratio ficta est, et originem hujus commenti explicare posse mihi videor. Nam quoniam jam a Platone commemoratum erat, Alcibiadem a Socrate in pugna Potidæensi servatum esse, facillime fieri potuit, ut aliquis innumerabilium illorum scriptorum, qui posterioribus temporibus de vitis philosophorum veterum vera et falsa miscuerunt, idem de Xenophonte desideraret; nam quia e notissimis Socratis discipulis Alcibiades et Xenophon soli laudem bellicam consecuti essent, non inconcinnum videri poterat, hos ambo adolescentes a magistro non modo mente conformatos sed etiam e periculo mortis servatos esse; finxit igitur aliquis homo otiosus, Socratem in prœlio Deliaco Xenophonti eandem operam navasse, quam, teste Platone, in prœlio Potidæensi Alcibiadi navasset. Verum hanc explicationem non magni facio; satis habeo demonstrasse, Xenophontem a Socrate in prœlio Deliaco servari non potuisse.

Sed ne forte quis existimet, me nimis temere ausum esse Straboni et Diogeni in hac re fidem abrogare, institutum cursum orationis paulisper inhibere cogor, ut demonstrem, me id meo jure facere. Nam præter id, quod jam dixi, hos scriptores multis sæculis post Socratis tempora vixisse apparet. Strabonem, dum rebus geographicis summam curam impenderet, in rebus ad historiam vel ad litteras pertinentibus facile e multis et variis libris perlectis quædam falsa in libros suos inferre potuisse, ut notissimam illam de libris Aristotelis narrationem (p. 609). Quod enim Strabo narrat, hos libros post Theophrasti mortem in loco subterraneo occultos fuisse, et eo factum esse, ut ii, qui doctrinam Aristotelis tuerentur, donec libri sub finem sæculi secundi prodirent, pauca haberent quæ disputarent (*μηδὲν ἔχειν φιλοσοφεῖν πραγματικῶς*), id verum esse non potest, quoniam nunc demonstratum est, libros Aristotelicos per tertium et secundum sæculum Peripateticis notos fuisse. Jam si tam longa narratio, unam totam paginam occupans, falsa est, multo facilius credimus, illa, quæ de Xenophonte paucis versibus a Strabone dicta sunt, e scriptore parum diligenti arrepta esse. — Quod ad Diogenem attinet, quem Krügerus „diligentissi-

mum“ appellat. perfacile mihi est ex ipsis iis, quæ de Xenophonte dicit, immanem quandam neglegentiam et socordiam hominis ostendere; invitus hoc facio — neque enim scriptorem veterem quamvis vitiosum insectando delector — sed quoniam necessarium est, rem ingratam aggredior. In eo igitur capite, quo Diogenes vitam et scripta Xenophontis pertractat, hæc vitia occurrunt: § 49 Aristippum quendam sequens dicit, Xenophontem Cliniæ cujusdam amatorem fuisse et hæc in ejus laudem dixisse: *νῦν γὰρ ἐγὼ Κλεινίαν ἥδιον μὲν θεῶμαι ἢ τἆλλα πάντα τὰ ἐν ἀνθρώποις καλά· τυφλὸς δὲ τῶν ἄλλων πάντων δεξαίμην ἂν ἢ Κλεινίου ἑνὸς ὄντος γενέσθαι. Ἄχθομαι δὲ καὶ νυκτὶ καὶ ὕπνῳ, ὅτι ἐκεῖνον οὐχ ὁρῶ· ἡμέρᾳ δὲ καὶ ἡλίῳ τὴν μεγίστην χάριν οἶδα, ὅτι μοι Κλεινίαν ἀναφαίνουσι* — et obliviscitur, hæc verba in symposio Xenophonteo reperiri, non a Xenophonte (qui ejus dialogi particeps non est) sed a Critobulo dicta (symp. 4, 12)! — Deinde § 50 ad inimicitias Xenophontis narrandas accedit. Hoc loco operæ pretium est animadvertere, quam neglegenter, quam obliviose scribat. Nam quum in Anabasi (II, 6, 21—28) legisset, Menonem prætorem hominem pravis moribus, ad omnia vitia inclinatum, sordidis quoque amoribus deditum fuisse, et alio loco (III, 1, 26—31) Apollonidem quendam centurionem, quum, Xenophonti adversatus, arma hostibus tradi censuisset, a Xenophonte ob ignaviam et stultitiam graviter vituperatum, auribus, quas perforatas gereret, barbarum repertum esse — ex his nihil aliud Diogenes retinuit quam illa: Menonem fœdissimis amoribus inquinatum fuisse et Apollonidem, alterum inimicum Xenophontis, aures perforatas gessisse (*λοιδορῶν αὐτόν* (Menona) *φησιν αὐτοῦ μείζοσι κεχρῆσθαι παιδικοῖς. Ἀλλὰ καὶ Ἀπολλωνίδῃ τινὶ ὀνειδίζει τετρῆσθαι τὰ ὦτα*)! — Deinde § 55, Hermippum sequens, dicit Socratem[1]) elogium Grylli, in pugna Mantineensi occisi, composuisse; facta est ea pugna quadraginta fere annis post mortem Socratis! Ibidem dicit, Xenophontem quarto anno Olympiadis nonagesimæ quartæ (a. 402—401) viguisse (*ἀκμάζειν*); sed § 59 dicit, se „alibi“ repperisse, eum circa octogesimam nonam

[1]) Fieri tamen potest, ut nomen Socratis h. l. errore librariorum positum sit; fuerunt qui *Ἰσοκράτη* conjicerent.

Olymp. (id est, fere viginti annis ante) viguisse; utrum verum sit, nihil curat! — Porro, Stesiclidis chronographi testimonio fisus, § 56 dicit, Xenophontem a. 360 mortuum esse, quamquam ex Hellenicis scire poterat, eum complures annos post id tempus vixisse. — Hæc tot vitia in paucis paginis deprendi possunt, et talem scriptorem Krügerus „diligentissimum“ appellat! Sed satis jam diu in hac re moratus sum.

Rejectis testimoniis Strabonis et Diogenis, nunc ad locum quendam Philostrati, a Krügero laudatum, venio. Apud Philostratum (vit. Sophistarum p. 496) sic legimus: *Προδίκου τοῦ Κείου ὄνομα τοσοῦτον ἐπὶ σοφίᾳ ἐγένετο, ὡς καὶ τὸν Γρύλλου Ξενοφῶντα ἐν Βοιωτοῖς δεθέντα ἀκροᾶσθαι διαλεγομένου, καθιστάντα ἐγγυητὴν τοῦ σώματος.* Quod hoc loco Xenophon apud Thebanos aliquamdiu captivus vixisse dicitur, Krügerus suspicatur, eum a. 412, quum Oropus dederetur (Thucyd. VIII, 60), in hostium potestatem venisse; quod si verum est, efficitur, eum illo tempore certe ætate militari fuisse. — Locus a Krügero allatus alio loco ejusdem scriptoris firmari potest; nam ejusdem libri p. 482—483 legimus, Prodicum apud Lacedæmonios et Thebanos magno in honore fuisse et adolescentes educandos ei traditos esse; facillime igitur videtur fieri potuisse, ut Xenophon, quum casu quodam aliquamdiu Thebis viveret, adolescentium Thebanorum exemplo incitatus ad institutionem Prodici se conferret.

Restat, ut inquiratur, num Philostratus fide dignus sit, quod Krügerus plane omisit. — Ut hoc dijudicetur, sumamus ea, quæ de Protagora et Gorgia, Prodici æqualibus, narrat, et videamus, utrum vera sint an falsa veris immixta sint. Facit Protagoram (p. 494) adolescentem, quum Xerxes in Græciam cum exercitu proficiscens Abdera venisset, a Magis regem comitantibus sapientia instructum esse. Quod, præterquam quod prorsus absurdum est, regem Persarum, ad Græcos ulciscendos proficiscentem, Abderis constitisse, ut adolescentem Græculum suorum hominum sanctissima sapientia initiaret, et philosophiæ Græcorum ullam cum disciplina Magorum conjunctionem fuisse (quamquam Philostrati quidem æqualibus, omnium gentium placita et inventa

confundere jam diu suetis, talis opinio arridere poterat), jam Herodoti testimonio falsum esse demonstratur, quoniam constat, Xerxem oppidum Abdera omnino non intrasse (VII, 109). Ne longum sit, cetera quæ de Protagora dicit scrutari supersedeo. De Gorgia in ratione temporum graviter peccat, quippe qui Gorgiam Periclis temporibus Athenas venire et admirationem ejus advertere faciat, quum constet, illum sophistam a. 427 demum a civibus suis Athenas missum (Thuc. III, 86) et tum primum ab Atheniensibus auditum esse (Plat. Hipp. maj. 282 B). Idem error Philostrati in epist. 13 p. 919 recurrit, ubi dicit, Aspasiam Periclem hortatam esse, ut ad exemplar Gorgiæ se conformaret (*Ἀσπασία τὴν τοῦ Περικλέους γλῶτταν κατὰ τὸν Γοργίαν θῆξαι λέγεται*).

Jam satis multa dixisse mihi videor, ut planum fiat, nobis cavendum esse, ne Philostrato temere credamus. Nunc ad ea, quæ de Prodico et Xenophonte dicit, revertor. Aperte falsum est, quod dicit Prodicum apud Lacedæmonios magno in honore fuisse et adolescentes educandos ei traditos esse; nam quum aliunde tum ex Hippia majore Platonico constat, Lacedæmonios noluisse adolescentes aliter educari, atque more majorum traditum esset (p. 284 B: *οὐ πάτριον Λακεδαιμονίοις . . . παρὰ τὰ εἰωθότα παιδεύειν τοὺς νέους*). Neque magis veri simile est, Thebanos sapientiam et eloquentiam Prodici magnopere esse miratos, quippe qui artem dicendi non magni facerent (Plat. Symp. 182 B: *ἀδύνατοι λέγειν*). Illud Lacedæmoniorum et Thebanorum in sophistas studium a posterioris antiquitatis hominibus fictum esse videtur, qui, quum assueti essent tres magnas urbes Græciæ veteris sibi animo proponere, perfacile adduci possent, ut, quum apud veteres scriptores legerent, sophistas per „omnes“ urbes Græcas vagantes summo hominum studio receptos esse, præter Athenas Spartam et Thebas potissimum significari putarent. Desinamus igitur Philostrato, Thebanos sapientiæ et eloquentiæ fautores fingenti, fidem tribuere, et Platonis testimonio fisi audeamus negare, Prodicum Thebis in honore magno fuisse. — Restat, ut explicemus, quemadmodum ea opinio oriri potuerit, Xenophontem Thebis Prodici auditorem fuisse. Quoniam in Xenophontis Memorabilibus fabula illa de Hercule a Prodico

composita exstabat, unde conjicere licebat, hunc sophistam in aliquo honore apud Xenophontem fuisse, facillime fieri potuit, ut posterioris ætatis homines curiosi explicare vellent, unde Xenophon hanc cognitionem doctrinæ Prodici sumpsisset; jam, quum parum veri simile iis videri deberet, Prodicum Athenis a Xenophonte auditum esse, quoniam id sine offensione Socratis fieri non posse iis videretur, alibi id factum esse fingere cogebantur; et quoniam Thebæ non longe ab Athenis aberant et Proxenus Thebanus amicus Xenophontis erat, non prorsus sine causa hæc urbs potissimum electa est, in qua Xenophon disciplina Prodici institueretur. Et quod ad captivitatem attinet, quum semel fictum esset, Xenophonti in prœlio Deliaco aliquod incommodum accidisse, id facile ita perverti poterat, ut a Thebanis captus esse putaretur. Verum hanc explicationem, licet non inconcinnam existimem, invitis animis hominum imponere nolim; satis erit ostendisse, Philostratum omnino scriptorem neglegentem esse et in iis, quæ de sophistis narrat, non raro erravisse. Et tali homini Krügerus fidem temere habendam esse censet! (Video etiam Rankium testimonio Philostrati diffidere [„de Xenophontis vita et scriptis“ pag. 7].)

Pergit Krügerus testimonia externa advocare. Nam loco Ciceronis, qui est de invent. I cap. 31, allato disputat, quoniam apud Æschinem Socraticum Aspasia cum Xenophonte et Xenophontis uxore colloquens inducatur, necessario existimandum esse, eum multo ante expeditionem Cyri uxorem duxisse. — At si Aspasia recte in eo colloquio introducta est, hæc ratiocinatio Krügeri eo peccat, quod, ut dicitur, nimium probat. Nam quoniam mortuo Pericle Aspasia certe nullo in honore fuit, neque fieri potuit, ut ea mulier post Periclis mortem[1]) cum honesto cive Atheniensi ejusque uxore familiariter colloqueretur, præsertim de re uxoria, id colloquium non post a. 430 habitum fingi potest.

[1]) Si maxime verum est, Aspasiam post mortem Periclis Lysicli cuidam nupsisse eumque ex ignobili et tardo illustrissimum eloquentia reddidisse (Plut. Per. 24), tamen is jam a. 428 mortuus esse videtur (Thuc. III, 19); certe nemo alius eo nomine his annis apud Thuc. nominatur.

Verum sic efficitur, Xenophontem ante a. 450 natum esse! Accedit, quod perquam dubium est, isne dialogus, de quo h. l. agitur, ab Æschine compositus fuerit; nam e Diogene Laertio (II, 60 et 61) scimus, multos dialogos, qui sub Æschinis nomine ferrentur, spurios fuisse et ex ipsis illis septem, qui vulgo genuini haberentur, in quo numero est is, qui Aspasia inscribitur, judicem locupletem Persæum, discipulum Zenonis Stoici, plerosque ut spurios rejecisse; et quoniam Athenæus (p. 220 a—b) illos dialogos fœdissimis verbis, quæ non nisi apud comicos reperirentur, repletos fuisse testatur, eo magis veri simile fit, Aeschinem auctorem eorum non fuisse.

Postremo, quod in initio symposii Xenophontei legimus, scriptorem ipsum illi convivio, quod a. 421 habitum esse fingitur, interfuisse, certum argumentum ex his verbis petendum esse vix quisquam sibi persuadebit; potest enim scriptor hoc tantummodo ad fidem sibi faciendam dixisse.

Iis, quæ supra disputavi, id jam assecutus esse mihi videor, ut appareat, quæ de ætate Xenophontis, externis maxime testimoniis accitis, docere conatur Krügerus, fide prorsus indigna esse. Restat igitur, ut ad ipsius Xenophontis libros accedamus, e quo fonte solo verum hauriri posse videtur.

II.

Priusquam ad Anabasin veniamus, unde maxime sperare videor certa quædam ad ætatem Xenophontis definiendam erui posse, quippe ubi tam multa agens, tam multa dicens inducatur, non inscitum erit examinare, nonne etiam e Memorabilibus aliquid in usum nostrum acciri possit; nam profecto mirum erit, si in tot sermonibus Socratis coram Xenophonte habitis nullæ certæ notæ temporum inerunt.

In hoc negotio eum ordinem sequi præstat, ut e recentissimo sermone ordiamur, deinde recedentem ordinem annorum sequamur, donec ad eum annum pervenerimus, quo certa significatio temporis desinat.

Non multo ante a. 400 habitus esse videtur sermo, qui est II, 2; nam maximus natu filiorum Socratis, qui ejus dialogi persona est, adolescentulus (*νεανίσκος*) ibi appellatur; in Platonis autem apologia ætatem puerilem paulo ante excessisse dicitur (*εἷς μὲν μειράκιον ἤδη, δύο δὲ παιδία*, 34 D).

Ad annum 403 vel 404 referendi sunt sermones II. 7 et II, 8; nam in illo significatur Piræum a popularibus teneri et bellum civile cœptum esse; in hoc dicitur aliquid temporis post bellum Peloponnesiacum finitum effluxisse (*ὑπὸ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου — νῦν δέ*).

Et sine dubio etiam II, 10, 4, ubi multi homines in summa inopia rerum esse dicuntur (*νῦν δὲ διὰ τὰ πράγματα εὐωνοτάτους ἔστι φίλους ἀγαθοὺς κτήσασθαι*), aut de obsidione a. 405 aut de turbis anni 404 cogitandum est.

Anno 404 colloquium Socratis cum Critia et Charicle habitum est (I, 2, 33). Annus 406 significatur I. 1, 18, ubi judicium de prætoribus factum commemoratur.

Non ante annum 409 habitus est sermo, qui est III, 6, ubi Glauco, frater minor Platonis, in contionem prodire cupiens a Socrate retinetur; is adolescens nondum viginti annorum ibi dicitur, sed non multo juniorem eum fuisse per se apparet; tribuamus ei igitur undeviginti annos; jam, quoniam Plato a. 429 natus est, frater ejus non ante a. 409 ea ætate esse poterat.

Non multo ante a. 407 habitus est sermo III, 5; nam Pericles, filius magni illius Periclis, ibi dicitur prætor fieri cupere, quod a. 407 consecutus est.

Postremis annis belli Peloponnesiaci adjudicandi videntur etiam sermones III, 1 et III, 4, quoniam ibi ad munus prætoris magnopere pertinere dicitur. ut victus militibus provideatur (1, 6 *ποριστικὸν τῶν ἐπιτηδείων*, 4, 2 *τἀπιτήδεια ἐκπορίζειν*), quod posteriore tantum parte belli, quum exhaustum jam ærarium esset et socii defecissent, difficile erat.

Ii homines, qui in Memorabilibus consuetudine Socratis simul cum Xenophonte usi esse dicuntur, omnes extrema demum parte ætatis ejus se ad eum applicare potuerunt, ut Simmias et Cebes, Hermogenes et Phædondas, Epigenes, Apollodorus, Antisthenes, Aristippus. Nam hi omnes apud Pla-

tonem (Phæd. 59 B) in numero eorum recensentur, qui supremum diem Socratis simul cum eo in carcere transegerunt[1], et omnes adolescentes fuisse admodum probabile est, quoniam eos, de quibus certum quid constat, adolescentes fuisse videmus, ut Epigenem (Apol. 33 E; pater ejus in judicio adest), Apollodorum (a. 417 puer erat, Symp. 173 A), Antisthenem et Aristippum (dicuntur circa a. 435 nati esse; sed probabile est, etiam minores eos fuisse[2]), Simmiam et Cebetem (quorum uterque aperte adolescens in Phædone inducitur). Et omnino auditores Socratis adolescentes fuisse, etiam ex eo intellegitur, quod, ut jam antea dixi, Critias et Charicles a. 404 edicto interposito, ne Socrates cum iis, qui triginta annis minores essent, colloqueretur, sperare potuerunt, se eum omnibus fere auditoribus privaturos esse.

Rursus, quæ de Alcibiade et Critia ex eo tempore petita, quo Socratis consuetudine utebantur, in Memorabilibus narrantur, ea Xenophon se ab aliis audisse dicit (I, 2, 30 et 40 *λέγεται*), et omnino tempora Periclis ut multo ante præterita sæpius commemorantur (II, 6, 13 *ἤκουσα μὲν ὅτι Περικλῆς* . . .; II, 6, 36 *ὥς ποτε ἐγὼ Ἀσπασίας ἤκουσα*; III, 5, 22 *οἶμαί σε* (Periclem f.) *πολλὰ τῶν πατρῴων στρατηγημάτων παρειληφότα διασώζειν*).

Sic igitur res se habet: Eorum sermonum, quibus Xenophon se interfuisse dicit, non pauci certas notas temporum gerunt, iique omnes non ultra annum 407 (409) recedunt. Itaque, si statuemus, ceteros sermones aliquanto ante id tempus habitos esse, id sine ullo jure faciemus; multo magis veri simile est existimare, eos, de quibus nihil constat, eodem temporis spatio contineri atque eos, de quibus aliquid constat.

Jam vero, si Krügeri rationes veræ sunt et Xenophon ante annum 444 natus est et inde ab anno 428 in consuetudine Socratis esse potuit (solebant adolescentes aliquanto ante annum vicesimum ætatis philosophiæ studio se dare),

---

[1]) Aristippus tum in Ægina aberat (59 C).

[2]) Saltem Antisthenes cum Apollodoro, Cebete, Simmia ut æqualis conjungitur Mem III, 11, 17.

quo tandem miraculo factum est, ut omnia, quæ de Socrate memoria retineret, paucis illis postremis annis vitæ ejus continerentur? Nonne multo probabilius erat, ea, quæ prima adolescentia audisset, firmius in mente ejus inhæsisse, quippe quæ nova et antea inaudita essent? Quemadmodum fieri potuit, ut Xenophon, qui plerosque auditores Socratis ingenio superaret, mutus et auditor tantum sermonibus interesset? Nam modestia ejus factum esse, ut eos sermones, quorum ipse partes sustinuisset, silentio præteriret, non credo, quoniam unum sermonem ejus generis refert (I, 3, 8 sqq.). Cur denique de Alcibiade et Critia nihil aliud narrare potuit, quam quæ ab aliis audiverat, quum nihil obstaret, quominus ipse hos homines cum Socrate colloquentes audire potuisset? Alcibiadem saltem, etiam postquam consuetudinem Socratis anno ætatis suæ vicesimo confecto reliquisset, interdum sermonibus Socratis interfuisse, et e Platonis symposio et e Memorabilibus (I, 2, 47 *εἰ προσέλθοιεν*) conjicere licet.

At si audemus statuere, Xenophontem, quum Socratem et Athenas relinqueret, adolescentulum paulo plus quam viginti annos natum fuisse, omnia facillime explicantur. Et hoc ipsum ex eo sermone, quem unum supra significavi inter Xenophontem et Socratem habitum esse, planum facere posse mihi videor. Dicitur enim Socrates (I, 3, 8 sqq.), quum audisset Critobulum (filium Critonis) filio Alcibiadis osculum dedisse, coram eo cum Xenophonte sermonem instituisse, quo amatores puerorum castigaret; et quoniam hic sermo a Xenophonte ut exemplum propositum est, quo demonstraret, Socratem mores adolescentium formare conatum esse (I, 3, init.), et Critobulum et Xenophontem adolescentes existimare cogimur (in hac re Krügerus mecum facit). Jam videamus, num definire possimus, quo anno hic sermo habitus sit. Quis fuit ille „Alcibiadis filius“? Hæc duo verba enarratores mire torserunt. Alii prorsus tacent; alii, ut Schneiderus, pro „filio“ legi volunt „fratrem“, credo, quia in convivio Xenophonteo Critobulus Cliniam quendam amans inducatur et fratri Alcibiadis id nomen fuerit; verum frater Alcibiadis, quoniam pater anno 447 mortuus est,

provectiore ætate erat, quam ut a Critobulo, æquali Xenophontis, amari posset, etiam si rationem Krügerianam veram existimamus. Sed nihil mutandum est, locus prorsus sanus est.

Filius Alcibiadis, ejusdem nominis, apud Isocratem et Lysiam commemoratur, et apud Lysiam quidem (or. 14, 16) prorsus eodem modo atque hoc loco simpliciter „Alcibiadis filius" appellatur, unde apparet, etiam nostro loco de celeberrimi illius Alcibiadis filio cogitandum esse. Is, teste Isocrate, paulo antequam Alcibiades Athenis cum classe Syracusas profectus est, natus est; nondum quattuor annos natus propter exilium patris in periculum mortis venit; puer a triginta viris in exilium ejectus est; deinde cum ceteris exulibus rediit (*π. ζεύγ.* cap. 17: *εὐθὺς μὲν γενόμενος* [adolescens ipse loquitur] *ὀρφανὸς κατελείφθην, τοῦ μὲν πατρὸς φυγόντος τῆς δὲ μητρὸς τελευτησάσης, οὔπω δὲ τέτταρα ἔτη γεγονὼς διὰ τὴν τοῦ πατρὸς φυγὴν περὶ τοῦ σώματος εἰς κίνδυνον κατέστην. ἔτι δὲ παῖς ὢν ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἐκ τῆς πόλεως ἐξέπεσον· κατελθόντων δὲ τῶν ἐκ Πειραιέως* — —). Puer eximia pulchritudine sed impuris moribus erat, Lysia teste (or. 14, 25 sqq. *παῖς ὢν παρ' Ἀρχεδήμῳ — — — πολλῶν ὁρώντων ἔπινε μὲν ὑπὸ τῷ αὐτῷ ἱματίῳ κατακείμενος, ἐκώμαζε δὲ μεθ' ἡμέραν, ἄνηβος ἑταίραν ἔχων*), et ut his flagitiis eriperetur, a patre in Thraciam accitus est (*μετεπέμφθη δ' ὑπὸ Ἀλκιβιάδου, ἐπειδὴ φανερῶς ἐξημάρτανε*) ibique etiam post mortem patris aliquamdiu versatus est.

Omnia igitur cum nostro loco quadrant: Alcibiadis filius erat pulcher, erat dissolutis moribus, erat ea ætate, ut postremis annis Socratis a Critobulo amari posset. Necesse est igitur statuere, illum sermonem aut anno 404, antequam filius Alcibiadis a triginta viris ejectus est, aut a. 403, quum exules redissent, habitum esse. Eo igitur anno Xenophon adolescens erat.

Nunc ad Anabasin venio.

Ibi primum reperio, universam imaginem Xenophontis, quæ nobis proponatur, multo potius adolescentis quam hominis mediæ jam ætatis esse. Acceptis enim litteris Proxeni hospitis, Xenophon e sententia Socratis oraculum Delphicum adit; sed tam ardenter in Asiam proficisci concupiverat,

tantopere verba hospitis eum ad fortunam tentandam excitaverant, ut illud, quod plurimi intererat, utrum proficiscendum esset annon, quærere oblitus id unum Apollinem rogaret, quibus dis sacrificandum esset, ut iter, quod in animo haberet, feliciter eveniret. Omnia præclara sperans, quum a litore Ioniæ Sardes proficisceretur, oblato in itinere omine, summo cum gaudio ab augure comitante docetur, gloriam imperatoriam quamquam cum periculis conjunctam sibi portendi. Deinde benigne a Cyro receptus, ut non de plebe homo (eques enim erat), ad fortunam ejus se associat; ignarus, quo eatur, nullo certo munere sibi in exercitu mandato, occasionem aliquam laudis et decoris incerte sperans, expeditioni interest. Jam prœlio ad Cunaxa facto et Cyro mortuo, quum quinque illi prætores Græcorum, et inter eos Proxenus amicus, a Tissapherne dolo capti essent et in castris omnes tristitiæ et desperationis pleni essent, Xenophonti prorsus ut adolescentulo de caris parentibus semper cogitanti in somno species domus „paternæ“ ardentis obversatur. Experrectus, quum nemo alius de re communi consilium initurus esse videatur, ipse, quamquam nondum ad summum vigorem ætatis pervenerat, saluti exercitus providere instituit. Convocatis centurionibus et si qui prætores supererant, quum novi prætores e sententia ejus crearentur, ipse, ut auctor totius rei, in hunc numerum allegitur. Deinde, quum ordo itineris constituendus esset, ei ut minimo natu et velocissimo munus agmen cogendi traditur; velocitatem autem is locus requirebat, quoniam in hostes insequentes impetus faciendus erat et deinde celeriter ad signa recurrendum. Et is ordo, ab initio institutus, per totum iter servatur. Præterea, quæcunque alia summa cum celeritate agenda erant, Xenophonti simul cum iis militibus, qui propter adolescentiam velocitate præstabant, mandantur; et quamquam plerumque, ut par erat, equo vehebatur, non raro ex equo descendit et pariter cum militibus, ubi summa celeritate opus est, cursu contendit.

Nonne hæc omnia adolescentis sunt? Neque a me primo hæc prolata sunt, sed magna ex parte jam a Mitfordo. Sed quoniam Krügerus disputationem Mitfordi im-

pugnavit, videamus, quomodo factum sit, ut hæc, quæ manifesta videantur, labefactari potuerint.

Primum, quod de ætate juvenili Xenophontis sæpius mentio fit, etiam si plus quam quadraginta annos natus esset, ætatem juvenilem recte ei tribui potuisse dicit Krügerus, quoniam etiam Agesilaus (in Agesilao Xenophonteo 1, 6), quum rex crearetur, juvenili ætate fuisse dicatur, quamquam tum plus quam quadraginta annos natus esset. Certe, sed non animadvertit homo acutissimus, in eo loco adjectum esse verbum quod est „etiamtum“ (*ἔτι νέος ὤν*); nam hominem plus quam quadragenarium „etiamtum“ vel „adhuc“ juvenili ætate dici, prorsus mirum non est, et sic etiam nos loquimur; simpliciter vero juvenili ætate (*νέος*) non recte dicitur, neque exemplum ejus generis Krügerus attulit. — Deinde, quod Xenophon simul cum militibus natu minimis (minus quam triginta annos natis) et velocissimis summa celeritate currit, et quidem in adversos montes (VII, 3, 45 sqq., III, 4, 47 sqq., IV, 2, 16; IV, 3, 20), Krügerus: „non eadem“ inquit „est militum et ducis ratio; in illis cum præter animos corporis vires atque celeritas requirantur, ætas spectanda est: ducis prudentia et consilium omnia moderantur, tametsi provectior est et infirmior“ (p. 16). Velim mihi dicat Krügerus, quæ alia ratio ducis et militum in currendo sit, et num dux, si „provectior et infirmior“ sit, tamen, quia „prudentia et consilio“ superet, etiam cursu militibus præstare vel certe par esse possit! — Deinde Krügerus dubitat, num „omnino quisquam prætorum quadraginta annis minor“ fuerit; „quis“ inquit „sibi persuadeat Græcos se juveni imberbi dedidisse?“ Hoc loco homo doctissimus vehementer errat; nam apud Græcos, ut apud omnes gentes, non raro factum est, ut homines non modo quadraginta sed etiam triginta annis minores prætores eligerentur, ejusque rei facile erit exempla afferre. Ut in Memorabilibus homines adolescentuli commemorantur, prætores aut fieri cupientes aut jam facti (III, 1, 1 *ἔλεξε πρός τινα τῶν συνόντων, ὃν ᾐσθάνετο βουλόμενον τῆς τιμῆς ταύτης τυχεῖν*, *Αἰσχρὸν μέντοι, ὦ νεανία*; et 8, *ἔφη ὁ νεανίσκος*; III, 2, 1

Ἐντυχὼν δέ ποτε στρατηγεῖν ᾑρημένῳ τῳ[1]); III. 3. 1 *ἱππαρχεῖν τινι ᾑρημένῳ οἶδά ποτε αὐτὸν τοιάδε διαλεχθέντα· ἔχοις ἄν, ὦ νεανία, εἰπεῖν* . . .). Pericles, filius Periclis, qui a. 407 prætor factus est, vix supra 30 annos evectus erat; nam eum morte patris (a. 430) puerum fuisse e Plutarcho scimus (v. Periclis cap. 24 e comœdia quadam Eupolidis hæc afferuntur: Pericles mortuus quærere fingitur: *ὁ νόθος δέ μοι ζῇ;* respondetur: *Καὶ πάλαι γ᾽ ἂν ἦν ἀνήρ, εἰ μὴ* . . .; patre igitur vivo nondum *ἀνήρ* erat). In Cyropædia Cyrus non plus quam viginti quinque vel sex annos natus exercitui præest et summas res gerit, quod Xenophon fingere certe non ausus esset, si in Græcia tantummodo homines quadragenarii bella administrare solerent. Et quoniam Athenienses totam rem publicam hominibus adolescentibus (ut Alcibiadi post mortem Cleonis) committere non dubitaverunt, quidni ejusdem ætatis hominibus exercitum committere ausi essent? Denique ex ipsis iis ducibus, qui in Anabasi commemorantur, Proxenus triginta annos natus et Meno, illud ipsum quo Krügerus offenditur, "imberbis" (II, 6, 28) fuisse dicitur; quod si quis neget ex his postremis exemplis quidquam colligi posse, quoniam ii prætores a Cyro, non a militibus ipsis constituti essent, jure mirere Cyrum, prudentissimum illum hominem, eos potissimum duces instituisse, quibus milites non libenter obtemperaturi essent — immo, quoniam Cyrus illis adolescentibus imperium deferre voluit, colligendum est milites duces tam juvenilis ætatis aspernatos non esse. — — Postremo ipsius Xenophontis verbis, quibus apertissime se dicit nondum summum ætatis vigorem assecutum esse et eam ob rem munus prætoris recipere dubitavisse, Krügerus vim inferre conatur. Verba Xenophontis sunt hæc: *Ἐγὼ οὖν τὸν ἐκ ποίας πόλεως στρατηγὸν προσδοκῶ ταῦτα πράξειν; ποίαν δ᾽ ἡλικίαν ἐμαυτῷ ἐλθεῖν ἀναμένω; οὐ γὰρ ἔγωγ᾽ ἔτι πρεσβύτερος ἔσομαι, ἐὰν τήμερον προδῶ ἐμαυτὸν τοῖς πολεμίοις* (III, 1, 14). Hæc forma interrogandi (*τὸν ἐκ ποίας πόλεως — ποίαν δ᾽ ἡλικίαν*) non est simpliciter interrogantis, sed acerbe aspernantis; exempla apud

[1]) Is non diserte adolescens appellatur; sed apparet, eum in numero auditorum Socratis fuisse; vix igitur provectiore ætate erat.

omnes scriptores abundant; satis sit ex ipso Xenophonte afferre Hell. III, 5, 12 et IV, 1, 9. Cyrop. VIII, 1, 2. Interpretandum igitur est: „Quid igitur attinet me sperare, prætorem ex alia urbe hæc facturum esse? et quid attinet me exspectare, dum ætas major mihi contigerit? neque enim omnino numerus annorum mihi augebitur, si hodie hostibus me tradidero.“ Et ejusdem capitis sect. 25 hæc leguntur: *Κἀγὼ δέ, εἰ μὲν ὑμεῖς ἐθέλετε ἐξορμᾶν ἐπὶ ταῦτα, ἕπεσθαι ὑμῖν βούλομαι· εἰ δὲ ὑμεῖς τάττετέ με ἡγεῖσθαι, οὐδὲν προφασίζομαι τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ ἀκμάζειν ἡγοῦμαι ἐρύκειν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ τὰ κακά*: „Si vos auctores hujus rei esse vultis, ego vos sequi volo; sin me negotio præesse vultis, ætatem non excuso sed etiam vigorem ætatis me assecutum esse existimo ad pericula propulsanda“ (nam ad id quidem quavis ætate contentum esse oportet: periculo enim appropinquante, viribus quæ adsunt utendum est, neque quisquam, ubi vitæ periculum adest, quamvis tenera ætate sit, hostem, quantum in ipso est, propulsare dubitat). Ex his verbis Xenophontis intellegitur, eum tum nondum ad summum vigorem ætatis pervenisse (*ἀκμάζειν*): nam qui sic dicit: ætatem non excuso atque etiam plenum vigorem me assecutum puto ad pericula quidem propulsanda — is aperte significat, se ad plenum vigorem nondum prorsus pervenisse. His igitur verbis, ut supra dixi, Krügerus vim inferre conatur; nam: „etiamsi“ inquit „Xenophon plus quam quadraginta annos natus fuit ideoque *ἐν ἀκμῇ* erat, tamen, ne juventus sibi exprobraretur, timere potuit, cum seniores adessent iique Lacedæmonii (hos enim respiciunt verba: *τὸν ἐκ ποίας πόλεως στρατηγὸν προσδοκῶ ταῦτα πράξειν*).“ Xenophon dicit se nondum *ἀκμάζειν* vel *ἐν ἀκμῇ* esse, Krügerus dicit eum jam *ἐν ἀκμῇ* fuisse. Quo quid perversius esse potest? Ipsiusne scriptoris verba evertere audere? Nos vero Xenophonti credemus dicemusque eum a. 401 nondum *ἐν ἀκμῇ* fuisse.

Et his verbis frustra erit opponere, quæ Seuthes regulus ille Odrysarum de ætate Xenophontis existimavisse videtur; facillime enim fieri potuit, ut homo barbarus, quum de ætate Xenophontis, multis illis laboribus, quos per biennium sustinuerat, confecti, conjecturam iniret, a vero numero annorum aberraret et quinque vel sex annis majorem quam

oporteret eum existimaret: jam, si paulo plus quam triginta annos ei dedit, homini Thraci, quæ gens in libidinem prona erat, probabile videri poterat, eum filiam adultam habere; dicit enim se Xenophonti filiam suam in matrimonium daturum esse, et in vicem, „si ei filia sit“ (εἴ τις σοὶ ἔστι θυγάτηρ VII, 2, 38), eam more Thracio accepturum esse (jam quattuordecim annos natæ puellæ in matrimonium dabantur, Xen. Œconom. VII, 5).

Jam videamus, num definire possimus, quo anno ætatis homines apud Græcos ἀκμάζειν incipere dicti sint. Apud Platonem (rpbl. 460 E) id spatium ætatis, per quod summus vigor hominum (ἀκμή) extendatur, ab anno quinto et vicesimo incipere dicitur, et ita dicitur, ut appareat, eam fuisse communem hominum existimationem, non ad rationes philosophi accommodata hæc esse (αὕτη γοῦν ἀκμὴ σώματος, a discipulo, non a Socrate, dicuntur). Et Xenophon (Cyrop. I, 2, 8 et I, 2, 12) dicit, inde ab anno ætatis vicesimo sexto vel septimo homines τελείους esse, quo verbo prorsus idem significatur atque illis: ἐν ἀκμῇ εἶναι. Quamquam igitur prorsus certus annus ejus rei poni non potest — et apparet, apud Græcos ut apud omnes gentes alium alio anno ad summum vigorem corporis animique pervenisse dici potuisse — id tamen pro certo sumere posse mihi videor, circa annum vicesimum quintum initium ἀκμῆς ponendum esse. Ad eam igitur ætatem Xenophon a. 401 nondum pervenerat.

Sic duas diversas vias, alteram per Memorabilia, alteram per Anabasin ducentem, secutus eodem perveni: nam testimonio Memorabilium planum feci, Xenophontem a. 404 vel 403 adolescentulum fuisse, et ex Anabasi demonstravi, eum a. 401 nondum annos viginti quinque natum fuisse; eo magis certior res videatur oportet. Jure igitur statuere mihi videor, Xenophontem circa a. 425 natum esse.

Ita ætate Xenophontis constituta[1]), omnes illæ difficultates, quas initio significavi, facillime solvuntur, efficiturque

[1]) Plat. rpbl 496 B: Πάνσμικρον δή τι λείπεται τῶν κατ' ἀξίαν ὁμιλούντων φιλοσοφίᾳ, ἤ που ὑπὸ φυγῆς καταληφθὲν γενναῖον καὶ εὖ τεθραμμένον

venustissima imago vitæ Xenophontis, in qua prorsus nihil offendamur. —

Postscriptum. Postquam hæc scripseram, comperi. eandem fere de ætate Xenophontis sententiam jam a Cobeto (Nov. lect. p. 535 sqq. 1858) propositam esse. Existimat homo doctissimus, Xenophontem a. 430 aut uno vel altero anno post natum esse, et magna ex parte iisdem quibus ego argumentis usus est: Narrationem illam de prœlio Deliaco aspernatur, Diogeni et Straboni fidem abrogat, verba Anabasis eodem modo interpretatur. Neque tamen operam meam supervacaneam fuisse puto. Nam quoniam cetera a Krügero ad suam rationem stabiliendam allata refutare aut noluit aut neglexit (omnino librum Krügeri non nominat), et quoniam, etiam e Memorabilibus quædam ad rem illustrandam acciri posse, animadvertisse non videtur, vereor, ne ejus disputatio ad errorem jam inveteratum tollendum parum profecerit. Accedit, quod ego ultra annum 425 recedendum non esse existimo.

ἦθος, ἀπορίᾳ τῶν διαφθερούντων κατα φύσιν μεῖναι επ' αὐτῇ — quis non agnoscit Xenophontem, adolescentulum lectissimum, in exilium ejectum et sic in philosophiæ (virtutis) studio retentum? — Concidunt igitur, quæ homines quum antiquis tum recentioribus temporibus de inimicitiis, quas Plato cum Xenophonte gesserit, suspicati sunt.

Til Legemsstillingernes Historie.

(Et kunsthistorisk Brudstykke.)

Af **Jul. Lange.**

Et Sted i Platons „Love“[1]) har altid spillet en stor Rolle for den moderne videnskabelige Betragtning af den ægyptiske Kunst, skjønt man i den seneste Tid er mest tilbøjelig til at forkaste Platons Opfattelse. Vi kunne ikke forbigaa dette Sted, som næppe forstaas eller vurderes rigtig.

Platon hævder, eller lader den ene af Samtalens Personer, „*Athenæeren*“, hævde, at Opdragelsen til de skjønne Kunster ikke alene bør overlades til de særlig kunstforstandige, at Staten ikke kan godkjende Kunsten, blot fordi den fyldestgjør de rent tekniske og æsthetiske Fordringer, og at den ikke maa forholde sig indifferent til Kunstens ethiske Indhold. Det gjør Staten imidlertid saa at sige allevegne undtagen i Ægypten. — Da der med Forundring spørges, om sligt da virkelig i Ægypten er ordnet ved Lovene, svarer Athenæeren:

„Ja man studser endog ved at høre Tale derom. Ægypterne synes engang for lang Tid siden at være naaede til den Anskuelse, som vi nu udtale, at de unge Mennesker i Stæderne bør vænne sig til at lægge Vind paa skjønne Legemsstillinger (ligesom paa skjønne Sange). Efter at de nu vare komne til en fast Orden med Hensyn til disse Legemsstillinger — hvilke de bør være, og hvorledes de bør være —, fremstillede de dem ved Billeder i Templerne. Og det tillodes hverken Malere eller andre, som fremstille Legemsstillinger og den Slags Ting, at gjøre noget nyt eller at opfinde noget andet end det, som var nedarvet fra Fædrene. Og heller ikke nu er det tilladt hverken paa

---

[1]) Leges II, p. 656.

dette Omraade eller overhovedet i hele den skjønne Kunst (μουσική). Naar man ser efter, vil man finde, at de Malerier eller Billedhuggerarbejder, som udførtes der i Landet for ti tusinde Aar siden — jeg siger ikke „ti tusinde Aar“ som en Talemaade, men i egentlig Betydning — hverken ere skjønnere eller hæsligere, men udførte ganske med den samme Kunst som de, der udføres nu.“ — —

I bogstavelig Forstand har Platon visselig ikke Ret i, at Kunsten i Ægypten til alle Tider har staaet paa én og samme Højde. Den nyere Videnskab har uomtvistelig godtgjort, at den har havt sine ringere og fuldkomnere, raaere og finere Perioder. Man kan jo heller ikke vente, at Platon skal være nøjere underrettet om det, som man i modern Betydning kan kalde den ægyptiske Kunsthistorie. Han har — enten selv eller hans Hjemmelsmænd — været stillet lige over for den store ægyptiske Monumentverden — en uendelig rigere og mere fuldstændig Repræsentation af ægyptisk Kunst, end den vi kjende —; han har hørt om de uhyre Tidsforskelle imellem de enkelte Monumenters Udførelse; og saa er han, Manden fra Grækenland, hvor man levede saa hurtig, og hvor Udviklingen gik i et frygtindgydende Firspring, faldet i Forbauselse over, at Kunsten i Ægypten egentlig ingen Historie har havt, at der til Trods for Aartusinder ingen virkelig Udvikling var i den.

At han opfatter denne Stilstand, denne Mangel paa en dybere gaaende, omskabende Udvikling som en Følge af en ældgammel Lovgivning, er vistnok atter et Fejlsyn: Stilstanden beror paa, at et naturgivet Stade i Udviklingen er fastholdt gjennem sejg national Vedtægt. Og at han betragter Mangelen paa Udvikling som en Hæder for Ægypten, som en højere, ærværdigere Fuldkommenhed, det maa han og hans Filosofi bære Ansvaret for. Vi spørge ikke om hans Dom om Ægypten, men om hans Indtryk af det.

Og dette Indtryk er fuldkomment sandt og rigtigt og fra et græsk Synspunkt nødvendigt.

Platon taler her særlig om Legemsstillingerne (σχήματα) i de ægyptiske Figurer. Statuernes rette og frontale Holdning, som vi tidligere nøjere have beskrevet, havde

den ægyptiske Kunst vel til fælles med den ældre græske. men for Grækerne paa Platons Tid maatte det netop staa som et forbausende og tankevækkende Særsyn. at Ægypterne med uforstyrrelig Konservatisme bibeholdt den. medens Grækerne aldeles havde forladt den. Men ved de ægyptiske Figurers Stillinger er der desuden andre og meget væsentlige Ejendommeligheder. der betegne en skarp Grænse mellem dem og de græske. Naar en Græker saa disse Ejendommeligheder fastholdte med umaadelig Ensformighed i hele den umaadelig rige ægyptiske Billedverden, maatte de nødvendigvis indpræute Anskuelsen om den ægyptiske Kunsts Stabilitet. uagtet der vel kunde være Forskel i Henseende til Behandlingen af Overfladen.

Naar man vil se nøjere til. omfatter den hele Mængde af ægyptiske **Statuer** kun et ganske lille Antal af Legemsstillinger, der ere blevne typisk udprægede allerede i en Periode, som skjuler sig for os i forhistorisk Mørke. Medens efter nyere Begreber t. Ex. den staaende eller siddende Stilling hver for sig egentlig indbefatter en uendelig Mængde forskellige Stillinger. staa eller sidde de ægyptiske Statuer alle væsentlig paa samme Maade. Kun i Stillingen af Arme og Hænder finder der nogen større Variation Sted, dog kun saaledes. at Typerne derved blive lidt rigere paa specielle Nuancer. som atter ensformig gjentage sig — ikke saaledes, at Armenes og Hændernes Stillinger vælges med virkelig individuel Kunstnerfrihed.

De typiske Stillinger ere følgende:

1. *De helt oprejste, paa Fødderne støttede Figurer.* Denne Klasse omfatter dog to forskellige Typer. idet man baade finder

a) *staaende* Figurer. *som holde Fødderne ganske jævnsides*, og

b) Figurer, *som sætte den ene Fod frem foran den anden i et Skridt.*

Det sidste forekommer aabenbart hyppigst. I begge Tilfælde holdes begge Figurens Knæer fuldkomment strakte, og begge Fodsaaler slutte helt til Grundfladen. Alligevel betegner den sidstnævnte Stilling. hvor Figuren sætter den

ene Fod frem, undertiden virkelig *en gaaende Bevægelse*. Dette er i hvert Fald tydeligt ved Træfigurer, som støtte det bageste Ben ikke lodret mod Jorden, men lidt skraat bagud og strække den ene Haand frem med en Støttestav; Exempler herpaa er den ypperlige Træfigur af en Embedsmand fra det gamle Riges Tid, i Bulak-Museet, og en Træfigur af Seti I, 19de Dynasti, i det britiske Museum. Ved Stenfigurer, der for det meste, men ikke altid, støttes bagfra af en arkitektonisk Pille, er Reglen den, at det bageste Ben staar lodret med Jorden, medens det andet Ben er strakt fremad i et — undertiden ikke kort — Skridt, hvilket da uundgaaelig medfører, at Benene blive ulige lange, hvilket atter kan tjene til yderligere Bevis paa, at det ikke er Figurens organiske Bygning eller det menneskelige Legemes Proportioner, som den ægyptiske Kunst fortrinsvis har Opmærksomhed for (Exempel: en Stenfigur fra det 4de Dynastis Tid i det britiske Museum og en Mængde senere Figurer). Skal man nu opfatte slige Figurer som staaende eller som gaaende? Deri er der virkelig hyppig en Tvetydighed, som Kunstneren, bunden til en overleveret typisk Form, ikke har tænkt paa at give Svar paa, hverken for sig selv eller for andre[1]). Undertiden kan det betragtes som sikkert, at Figuren, uagtet den sætter den ene Fod frem, skal opfattes som staaende; det er f. Ex. Tilfældet med en Stenfigur fra det 19de Dynasti i det britiske Museum, der til hver Side holder en til Jorden lodret støttet Standart ind til sig med Armene: det er klart, at han ikke kan bevæge sig fremad med dem i denne Stilling.

2. *Siddende Figurer*. Ved dem er det fast Regel, som næppe har nogen Undtagelse, at Fødderne holdes aldeles jævnsides. Fra Knæet af støtte Benene lodret

[1]) To af de Stenstatuer i Louvre, som dér anses for de alderældste, man kjender af ægyptisk Kunst, ere fremstillede i et Skridt og holde i den ene Haand en Stok, men holde den tæt ind til Forsiden af af Kroppen. Formodentlig er der hermed ment det samme, som ved den ovennævnte gaaende Træfigur i Bulak, der strækker Haanden med Stokken frem; og Forskellen beror blot paa, at Figurens Masse, hvor den udarbejdes af Sten, maa holdes tættere sammen, medens den, hvor der arbejdes i Træ, kan spredes mere.

mod Jorden, Sædets Flade er vandret, og Krop og Hoved holdes atter lodret: Figurens Totalmasse er saaledes i høj Grad regelmæssig. Hyppig gjør heller ikke Armenes Stilling Brud paa den absolute Symmetri: Nogle sidde med begge Hænder fladt udstrakte over Laarene eller holde foran sig en lille hellig Genstand, som de støtte fra begge Sider med Fingerspidserne; Guden Aiemhept (Æskulap) holder med begge Hænderne en over Knæerne udbredt Rolle. Andre holde Hænderne lidt forskellig, f. Ex. den ene fladt udbredt over Laaret, den anden knyttet (med Hankekorset) over det andet Laar. Sammenordnes Figurerne i Grupper, lægge Personerne undertiden deres to hinanden nærmeste Hænder i hinanden, eller deres to hinanden nærmeste Arme om hinandens Ryg.

3. Figurer, *som sidde paa Hug paa Jorden.* Bagdelen hviler ikke ganske umiddelbart paa Jorden, men paa en ganske lav, skiveformet Forhøjning, der dog næppe kan opfattes som en Afbildning af noget virkeligt, men som en kunstnerisk Nødhjælp til at opnaa større Regelmæssighed i Figurens Stilling som Helhed. Laarene holdes opad; Knæerne ere saa skarpt bøjede som muligt, og den underste Del af Benene, fra Knæerne, støtter lodret mod Jorden. Armene hvile over Knæerne, saaledes at Underarmene ligge krydsvis over hinanden. Med Undtagelse af Hovedet danner Figurens øvrige Masse: den lodret holdte Krop, de stærkt bøjede Ben og over Knæerne vandret hvilende Arme, et omtrentlig kubisk Volumen, paa hvis Overflade Lemmerne mere ere antydede i Relief end egentlig udførte. Underarmene ere f. Ex. flade og skære ind i hinanden, eftersom de ellers, hvis de vare virkelig rundt udførte, vilde springe for langt frem fra Totalmassens regelmæssig tilskaarne Form. Undertiden er saa godt som hele Massens Form, Krop og Lemmer, samlet under en glat Overflade, der er benyttet som Tavle for Hieroglyfskrift. Figurerne i denne Stilling ere fuldkomment symmetriske.

4. Figurer, *som sidde paa Jorden* omtrent i den Stilling, som Skrædderne indtage, naar de sidde paa et Bord og sy, og som jeg derfor vil kalde *Skrædderstillingen* for at

have en kort og tydelig Benævnelse for den. De trække Benene saaledes ind under sig, at Skinnebenene krydse hinanden, og Fødderne hvile med Yderkanterne mod Jorden; de skarpt bøjede Knæ stikke ud til begge Sider. Saaledes sidder f. Ex. den berømte, temmelig lille Stenfigur af en Skriver fra det ældste Riges Tid, som er en Prydelse for Louvre-Museet; det mellem Laarene stramt udspændte Skørt tjener ham som en Slags Skrivebord, hvorover Papiret er udbredt, han holder paa Papiret med venstre Haand og skriver med højre. Ogsaa her har Kunsten for Massens Regelmæssigheds Skyld tilladt sig en stærk Frihed i Henseende til det plastiske, idet de ydre Rande af Fødderne med de to yderste Tæer af hver ere sænkede ned i Plinthen. I andre og maaske hyppigere Exemplarer vende Fødderne Saalerne opad, og Knæerne lægges ovenpaa Fodsaalerne, højre Knæ paa venstre og venstre paa højre (Exempel: en meget gammel Figur i Berlin af Kong Snefrus Bygmester). Den store Vanskelighed ved Formningen af den stærkt drejede Ankel omgaas aldeles: Fremstillingen er rent vilkaarlig.

Medens det blandt de ægyptiske Monumental-Statuer i det hele taget er Reglen, at Krop, Hals og Hoved vende lige lodret i Vejret, er det blandt Statuer i Skrædderstillingen mere almindeligt, at Hovedet bøjes lidt fremad. Stillingen anvendes nemlig særlig til Figurer, som enten skrive paa et Papyrusblad eller læse af et saadant.

5. *Knælende Figurer.*

a. Knæerne holdes samlede og hvile begge skarpt bøjede paa Jorden, saaledes at Laarene og Bagdelen hvile eller sidde paa Læggene og Hælene; Krop og Hoved lodret i Vejret. Hænderne støtte hyppig hver fra sin Side, aldeles symmetrisk, en Helligdom i lille Maalestok, en „Naos“, med en lille Statue i. Denne Naos hviler da enten ovenpaa Laarenes Skraaflader eller paa Jorden mellem Benene, saaledes at disse ere anlagte som Relief paa dens Sideflader. — Ikke sjældne ere Træstatuetter af kvindelige Figurer, især af Gudinden Nefthys, fremstillet som den, der græder over den Afdøde, knælende paa begge Knæ og holdende Hænderne

opad, saaledes at de med Inderfladerne dække for Øjnene, dog i nogen Afstand fra dem.

b. Langt sjældnere synes de Figurer at være, *som knæle paa det ene Knæ*, idet det andet, skarpt bøjet, vender opad. En lille Bronzefigur i denne Stilling findes i Louvre; dens Krop bøjer lidt forover, den lægger venstre Haand paa Panden, højre Haand paa højre Laar. En saadan Stilling er forholdsvis kun lidet symmetrisk og af en ægyptisk Figur at være temmelig spredt og fri; dog overskrider den i Virkeligheden slet ikke den primitive Statues Ritual.

6. Ikke i større og monumentale Figurer, men i *Statuetter*, forekommer en Række andre Stillinger: Figurer, som ligge paa Maven og bøje Hovedet opad (udførte af Træ og anvendte som Skaft til en Ske); Figurer, som knælende eller staaende bøje sig forover og ælte; Figurer, som ro (de maa dog egentlig henregnes til de knælende). Alle disse Stillinger ere imidlertid, som fremhævet, *i stræng Forstand frontale*. Om den ægyptiske Kunst *indenfor denne snævre Begrænsning* skulde have produceret Statuetter i Stillinger af ellers ubunden Mangfoldighed, er noget som man vanskelig kan vide med Sikkerhed. Vi ere ganske utilbøjelige til at antage det. Vi holde det for sandsynligt, at ogsaa Statuetterne ville lade sig samle under et ringe Antal bestemt udprægede og idelig gentagne Typer.

Den ægyptiske Statues forskellige Stillinger, som vi nu have gjennemgaaet, gjenfindes alle i Figurerne paa den ægyptiske Fladefremstilling (Relief, Koilanaglyf, Maleri); kun ere de der ikke udsondrede til bestemte, stereotype, idelig gentagne Modeller, men gaa paa friere Maader over i hverandre og varieres med ubunden Mangfoldighed. Figurernes Stillinger tilhøre jo overhovedet ikke udelukkende Kunstens Værker, men betegne Folkets Sædvaner, som ogsaa vilde have fundet Sted, hvis der ingen Kunst havde været, men som indvirke paa Kunsten og i høj Grad bidrage til at give den et ejendommeligt Præg. De samme Sædvaner

forefindes endnu den Dag idag blandt Ægyptens Befolkning og over en stor Del af Jordkloden forresten, kun for en væsentlig Del ikke i Europa eller den Del af Menneskeheden, som er opdraget i den europæiske Kulturs Skole.

De fleste ueuropæiske Folkeslag anse det ganske sikkert for stemmende med sømmelig selskabelig Anstand at staa og især at sidde i en stivere og rettere Holdning end Europæerne finde nødvendigt. Men ganske særlig **ueuropæiske** ere de Stillinger, hvis Særkjende er, at **Mennesket ikke blot med Fødderne, men ogsaa med andre Dele af Legemet, berører Jorden eller Gulvet** (nøjagtig: den samme Flade, paa hvilken Fødderne træde). For en nem og tydelig Fællesbenævnelses Skyld ville vi kalde saadanne Stillinger de **jordbundne**: dertil hører altsaa at sidde paa Hug, at sidde i Skrædderstilling og at knæle. Man forbinder hyppig en ubestemt og aldeles ukritisk Forestilling om noget „orientalsk“ med dem. Skrædderstillingen benævnes undertiden at sidde „*à la turque*“. Sandheden er imidlertid, at de findes baade i Øst og Vest og i Nord og Syd; men at kun den europæiske Civilisation har forkastet dem, skudt dem ud af det sociale Livs Sæd og Skik. Det er derpaa, Eftertrykket ligger. Vel kan en Europæer i en given Situation, „i en snæver Vending“, som man siger, indtage enhver mulig Stilling, ogsaa sætte sig paa Jorden; men at en europæisk Rangsperson og Embedsmand, saaledes som hin ægyptiske Skriver, eller overhovedet en Person, som har nogen Værdighed at overholde, skulde ses i alvorligt Samkvem med andre siddende paa Hug eller plat ned paa Jorden, end sige lade sig „forevige“ ved et Portræt i en saadan Stilling, vilde jo være en social Umulighed. Den eneste jordbundne Stilling, der er optaget som Skik og Sæd i det europæiske Liv, er den knælende som Hyldings- og Ydmyghedstegn især overfor Guddommen. Under dette Synspunkt skulle vi i et følgende Kapitel betragte den i Forbindelse med andre Hyldingsbevægelser; her maa vi kun fremhæve, at blandt de ældste Kulturfolk har den knælende Stilling ikke udelukkende Betydning af Hylding, Ydmyghed eller

Bøn, men anvendes i større Almindelighed paa lignende Maade som andre jordbundne Stillinger.

For nøjere at præcisere disse Stillingers Betydning i det moderne Europa i Modsætning til de ueuropæiske Folk skal jeg anføre enkelte Træk fra Kunstens Omraade. Paa Velazquez's Portrætter finder man vel det spanske Hofs Dværge og Idioter siddende paa Jorden, men, som det næsten er overflødigt at bemærke, hverken Hoffets Adelsmænd eller den kongelige Familie eller spanske Borgerfolk. Billedkunsten har undertiden fremhævet en eller anden Pointe, som netop angaar det urimelige, upassende, komiske i, at en Respekts-Person i et ubevogtet Øjeblik kan blive set siddende paa en saadan Maade. Man har et lille daarligt Kobberstik (Isidoro Weiss fecit 1796), hvis Indhold er angivet i følgende Underskrift: „Marquis d'Argent erstaunt über Friederich den Zweyten, den er auf dem Fussboden ruhig sitzend findet, wie er seine Hunde füttert.“ Alt hvad der herved er at forbauses over, er at en Marquis kan finde en Konge rolig siddende paa Gulvet. Et noget lignende Motiv har Ingres behandlet i et bekjendt Maleri: en fremmed Gesandt kommer ind til Kong Henrik den fjerde af Frankrig og finder ham krybende omkring foran Kaminen, legende med sine Børn. Det er Ubetydeligheder, om man vil; men de handle om en Grundmodsætning i hele Livet, der ogsaa gjennemgaaende er af den største Vigtighed for Kunstens Fremstilling af Mennesket og træffer mangt et Kunstværk lige i Centrum: Modsætningen mellem den sociale Værdighed og den til sig selv overladte, ubevogtede Naturlighed, der frigjør sig for Samfundsreglernes Baand.

I en af den moderne Kunsts vigtigste Udviklings-Rækker, hvori de berømteste Kunstnere have taget Del, kommer denne Modsætning for Dagen paa en meget karakteristisk og lærerig Maade, nemlig i M a d o n n a - Billederne fra Middelalderen og Renæssancen. I Middelalderen fremstilles Madonna t r o n e n d e , og Renæssancen forkaster ikke dette: hvor hun fremstilles som Himmeldronning mellem Helgener, beholder hun i Reglen sit ærværdige Sæde paa Tronen. Men efter at de ældre Renæssance-Mestre, fremfor alle Filippo Lippi,

havde forvandlet den nedarvede Madonna-Type og meddelt hende Præget af en virkelig Kvinde-Natur, opkomme de saa almindelig bekendte og meget yndede idylliske Billeder af Jesu Barndom, det hellige Familieliv, hvor ogsaa hyppig den lille Johannes optræder som Jesusbarnets Legebroder. Michelangelo, Rafael, Correggio, for ej at tale om andre, lade i saadanne Scener engang imellem Madonna sidde umiddelbart paa Jorden, og noget sikrere Kjendetegn paa Scenens idylliske og tvangløse Karakter kunde der næppe gives[1]. En samtidig borgerlig eller adelig Kvinde, en Moder med sit Barn, vilde uden Tvivl ikke have ladet sig fremstille saaledes paa et Familieportræt; det vilde have stridt mod hendes Begreber om Anstand og Samfundsværdighed. Man skulde vel tro, at Guds Moder, for hvem man daglig forrettede sin Andagt, maatte gjøre Krav paa end større Værdighed; men det er netop karakteristisk, at den ideal-religiøse Forestillingskreds her glider over i den Verden, som emanciperes fra de for Samfundsethiken gjældende Former. Man vilde her ikke imponeres af Madonna; men man vilde ret fortrolig gjenkjende Menneskenaturen i hende og fortrylles af dens Sødme. Videre end nogen anden i denne Retning gik Correggio[2].

Medens de jordbundne Stillinger altsaa betegne en saa bestemt Modsætning til Samfundslivets Skik i Europa, vise

---

[1]) Michelangelos runde Relief i Akademiet i London, Rafaels „Madonna della casa d'Alba" i Eremitagen i St. Petersborg; Correggios „la Zingarella" i Museet i Neapel, og adskillige flere.

[2]) I lidt ældre, sent middelalderlig Kunst forekommer et ret paafaldende Fænomen, som egentlig har en rent anden Betydning end hine idylliske Madonnabilleder, men maaske dog kan have banet Vejen for dem og dannet Overgangen til dem. Baade paa nordeuropæiske og italienske Billeder fra det 15de Aarhundrede (endog endnu paa Rafaels „Messen i Bolsena") ser man Kvinder under kirkelige Forhold, ogsaa Helgeninder, sidde umiddelbart paa Gulvet, navnlig Kirkegulvet. Et ganske tydeligt Exempel er Tilhørerinderne ved Stephanus's Prædiken i Fiesoles

de i det gamle Ægypten en nær Overensstemmelse med Abernes Manerer. Man kan foran ethvert Abebur i en zoologisk Have overbevise sig om, at Aberne sætte sig paa Hug paa samme Maade, som man ser det i ægyptiske Statuer; og fra den ægyptiske Kunst har man ogsaa Billeder af Aber, som sidde paa Hug ligesom Menneskene. Det er ikke overdrevent at sige, at der i denne Henseende er en tydeligere Grændse mellem Ægyptere og Europæere, end der er mellem Ægyptere og Aber[1]).

De jordbundne Stillinger ere i det hele et Træk af en lavere Civilisation. Der gaar gjennem Udviklingen af al Civilisation en Stræben efter det middelbare, idet Civilisationen fortsætter den Tilvejebringelse af Midler og Redskaber for Livets Behov, som allerede er Grundtrækket i den organiske Udvikling. De allerlaveste Dyr kunne siges at gribe deres Føde med selve Maven; paa et højere Udviklingstrin danner Naturen særegne Redskaber ved Indgangen til Fordøjelsesorganerne til at bemægtige sig Næringsmidlerne (Tænder, Næb). Men medens f. Ex. Oxen afgnaver Græsset, hvor det gror, ere andre Dyr komne videre i Retning af det middelbare, idet de bruge andre Dele af Legemet — Elefanten sin Snabel, Aben sin Haand — til at tage Næringsmidlet fra dets Sted og føre det til Munden. Saaledes ogsaa det primitive Menneske. Men det betegner et Fremskridt i Civilisation, at Mennesket danner sig sær-

Malerier i Nicolaus den femtes Kapel i Vatikanet. Disse Stillinger have ikke den vilkaarlige Frihed som i de ideale Madonnabilleder, de ere mere rituelle og ligne noget den orientalske „Skrædderstilling". De bero ganske sikkert paa en i det 15de Aarhundredes kirkelige Liv brugelig Skik; men hvilken historisk Forbindelse der turde findes mellem den og den orientalske Skik (der f. Ex. er fremstillet i Gentile Bellinis Maleri af S. Marcus's Prædiken i Alexandria i Brera-Galleriet i Milano), derom tør jeg ikke have nogen Mening.

[1]) Overhovedet droge Ægypterne næppe saa skarp en Grænse mellem Abernes Væsen og Menneskets, som vi gjøre. Ikke alene var Bavianen (Kynokefalos) indviet til Thot, ligesom andre Dyr til andre Guder; men Aberne fremstilles endog som delagtige i Ægypternes Religion i subjektiv Betydning, som tilbedende den opgaaende Sol (Fodstykket af Luksor-Obelisken, i Louvre).

egne Ting, Redskaber: Bæger, Ske, Kniv og Gaffel, til at dele Maden med og føre den til Munden. Paa lignende Maade tilvejebringer Civilisationen selvstændige Ting, Møbler, til at skaffe Legemet Hvile og Sæde og forkaster den umiddelbare Hvilen paa Jord eller Gulv.

Dertil kommer endnu noget andet. Mennesket siger, at det adskiller sig fra Dyrene ved sin oprejste Stilling. Det siger det med Stolthed, netop fordi det opfatter den oprejste Stilling som Tegn paa Selvfølelse. Om dette Forholds dybere Betydning skulle vi senere tale: her undersøge vi foreløbig den Overgang, der paa historisk Grund kan iagttages fra de jordbundne til de oprejste Stillinger.

At sidde paa Hug er allevegne almindelig Skik blandt de mindst udviklede Folk; og fra denne Skik blandt de levende hidrører den at sætte Ligene i Graven i samme Stilling; saaledes finder man dem i gamle Grave i Mexiko og Peru, fra Tiden før Europæernes Indvandring. Fra de samme Lande har man ogsaa Statuer af Figurer, som sidde paa Hug ganske som de ægyptiske, med Armene hvilende vandret over Knæerne. Men i kunstnerisk Gjennemførelse staa disse Figurer langt tilbage for de ægyptiske. Det er det ejendommelige ved den ægyptiske Kultur, at den, ældgammel som dens Oprindelse er, og rolig og uforstyrret fortsat gjennem Aartusinder, har beholdt saa mærkelige Træk af rent primitive Sæder, og tillige har overleveret dem til Eftertiden i den mest afslebne og fuldendte monumentale Kunstform. Denne Forening af Primitivitet og bevidst Civilisation finder man ikke hos Folkeslag, der først senere ere traadte ind i Historiens og Kulturens Drama. I denne Henseende kunne de østasiatiske Folk vel nærmest sammenlignes med Ægypterne; man har ogsaa kinesiske Figurer, som sidde paa Hug.

Skrædderstillingen synes at rangere lidt højere i Civilisation. Den findes ej alene blandt raa Folk, men er ogsaa meget almindelig i Lande med ejendommelig og højt udviklet Kultur, foruden Ægypten ogsaa hele det østlige Asien (de indiske Lande, Java, Kina, Japan) og det gamle Amerika. Især har Stillingen i hele det østlige Asien faaet

en kanonisk Anvendelse i Figurer af Buddha. Naar Inderne sidde i denne Stilling, lægge de hyppig Fødderne ovenpaa Knæerne, højre paa venstre Knæ og venstre paa højre, medens Ægypterne, som ovenfor sagt, lægge Knæerne ovenpaa Fødderne. Den indiske Stilling forudsætter endnu større Bøjelighed i Anklerne end den ægyptiske. I Asien og Amerika finder man de jordbundne Stillinger ikke alene i de rene og skarpt sondrede Typer som i Ægypten, men ogsaa i forskellige Blandingsstillinger, idet Figuren f. Ex. sidder paa Hug med det ene Ben og i Skrædderstillingen med det andet, eller sidder paa et Sæde med den ene Fod lagt hen over det andet Knæ. Ejendommelig for Østasiaterne er overhovedet en vis Tilbøjelighed og Vane til i allehaande siddende Stillinger at dreje Fodsaalen noget indad, endog mere eller mindre opad.

Det er en Kjendsgjerning, at al den oprindelige Kunst, som er tilbage fra det sydlige Mellemasien og det vestlige Asien (Persien, Babylonien, Assyrien, Lilleasien, Fønicien o. s. v.) melder overordentlig lidt om jordbundne Stillinger, meget mindre end den ægyptiske og den østasiatiske, dog med Undtagelse af de rene Hyldingsbevægelser (f. Ex. Fodfald). Ved den persiske (achæmenidiske) Kunst kan dette godt hidrøre fra, at den er saa fattig og mangelfuldt overleveret, og at dens Repertoire er saa særdeles snævert begrænset, næsten helt indskrænket til Hoflivet. Noget lignende gjælder om den assyriske Kunst: den er langt mere end f. Ex. den ægyptiske indskrænket til Hofliv og krigersk Liv og giver overhovedet næsten ingen Oplysning om det lavere Folks Skik og Sæd under fredelige Forhold. Dog er Sagen der unægtelig mere paafaldende, fordi assyrisk Billedkunst er os efterladt i saa stor Mængde. De assyriske Skikkelsers Holdning er meget oprejst og rank, og det kan vel være, at allerede dette Folk har nedsat de jordbundne Stillinger i en lavere Klasse af det sociale Liv; paa den almindelige Skik at sidde paa Jorden kjender jeg

fra assyriske Skulpturer kun ét, endda ikke ganske utvetydigt Exempel[1]). Herved har det vel Betydning, at den højere assyriske Kultur, som vi kjende gjennem Monumenterne, ikke er af nær saa gammel Oprindelse som den ægyptiske. Blandt det lidet, som er bevaret fra den langt ældre kaldæiske Kunst fra de sydlige Eufratlande, finder man Figurer, som sidde paa Hug[2]).

Ogsaa i Monumenter fra Fønicien og dets Kolonier forekomme engang imellem Figurer, som sidde paa Jorden, til Vidnesbyrd om, at dette ikke var fremmed for Folkets Vaner[3]). Fra Cypern har man i mange Exemplarer, ældre og yngre, en Barnefigur („Eros"), der sidder paa Jorden, med det ene Knæ løftet. Naturligvis vil Kunsten til enhver Tid lettere frembyde Exempler paa, at Børn, end at voxne sidde paa Jorden; men der er dog ved disse Børneskikkelser noget typisk, som gjenfindes i rent europæiske Figurer (to etruskiske Bronzer i det vatikanske Museum).

Et eget Fænomen i gammel asiatisk, ogsaa assyrisk, Kunst er en knælende Skikkelse af en naturbeherskende Guddom, et mandligt Sidestykke til den Gudinde, som Grækerne kaldte den persiske Artemis (Anaïtis). Han knæler paa ét Knæ og holder med hver Haand fast om For- eller Bagpoten af en Sfinx eller en Løve eller om Halen af en Vinge-Oxe. Man finder den samme guddommelige Person i den samme Situation ogsaa fremstillet staaende: Forskellen beror i flere Tilfælde aabenlyst kun paa Hensyn til Pladsen, Indfatningen af Billedet. Men netop dette beviser, at man endnu paa dette Udviklingstrin — og Typen er vistnok meget gammel —, ikke er naaet til at

---

[1]) Nemlig et Relief fra Central-Paladset i Ninive, afbildet i Layard, *The monuments of Nineveh*, fol. Pl. 67 A. Der ser man en Assyrer, som sidder paa Jorden, drikkende, og nogle Kvinder med deres smaa Børn: det kunde se ud, som om de knælede; men Meningen er vist snarere den, at de sidde i Skrædderstillingen. Smlgn Xenophons Cyrop. V, 1.

[2]) Perrot & Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*. Tome II, pag. 603.

[3]) Perrot & Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité*. Tome III. Fig. 230—31, p. 305; Fig. 327, p. 458, fra Carthago.

gjøre nogen klar Forskel mellem den knælende og den staaende, den jordbundne og den oprejste, Stillings Udtryk; med den knælende har man saa lidet forbundet nogen Forestilling om Hylding og Underkastelse, at den endog har kunnet benyttes til at udtrykke Vælde og Højhed over Naturen[1]). Knælende Gudeskikkelser forekomme ogsaa i det vestlige Asiens Kunst, med forskjellige Attributer, bl. a. en stor Kugle (Atlas?).

Og paa dette Punkt er der en aldeles flydende Overgang mellem Asiens og Europas Kunst. I senere Tider have aabenbart græske Kunstnere udført slige Skikkelser paa Asiaternes Vegne[2]); men i en ældre Tid finder man den samme Fremstillingsmaade paa Europas egen Grund. Ikke alene ser man paa Mynter fra Kreta hin fra Øst eller Syd indførte Gud med Oxehoved, som Grækerne kaldte Minotauros, knælende paa det ene Knæ; men i samme Stilling har man endog Apollon (med Lyren, men ikke spillende) paa arkaiske Mynter fra Tarent, der dog næppe ere ældre end Begyndelsen af det 5te Aarhundrede f. Chr.[3]).

Atter her kan man spørge sig selv, om ikke den knælende Stilling er motiveret af Myntrelieffets Cirkelform, der kunde opfordre til at sprede Figurens Stilling for at fylde Fladen. Det kan være muligt; men vilde den fuldt udviklede Kunst, der dog lige saa godt forstod at fylde en Flade, have taalt en knælende Apollon? Desuden kjendte man fra Grækenlands ældre Tid ogsaa knælende Gudebilleder som fritstaaende Statuer, saaledes de to Frugtbarhedsgudinder

[1]) Figuren forekommer paa assyriske Gemmer (Layard, *A second series of monuments of Niniveh* (Tværfolio), Pl. 69, No. 43), og paa indridsede Prydelser paa Kongernes og deres Ledsageres Dragter paa Relieffer fra Nimrud (Layard, *The monuments of Nineveh*, fol. Pl. 6, 8—9, 43—52). Disse Indridsninger, som forestille Broderier eller vævede Prydelser, er det Element, som tydeligst knytter den assyriske Kunst sammen med Vestasiens og Grækenlands (det korinthiske Vasemaleri).

[2]) Felix Lajard, *Culte de Mithras*, Pl. LXIX, No. 8. — Slgn. Perrot & Chipiez, *Histoire*, III, p. 292, 322, 418.

[3]) Friedländer & Sallet, *Das königl. Münzkabinet*, Berlin 1873, No. 36 og 463 (med Figurer).

Damia og *Auxesia* i Epidauros og paa Ægina; det var knælende Figurer af Oliventræ. Herodot fortæller (V, 86) det Sagn, at disse Billeder engang, da man vilde røve dem bort, vare faldne paa Knæ, hvilket synes at tyde paa, at Grækernes Fantasi i en senere Tid, da man ikke var fortrolig med denne Fremstillingsmaade, har følt Trang til en Forklaring af dette sjældne Fænomen. Man bevarer endnu, f. Ex. i Paris og Berlin, smaa Terrakottafigurer af en nøgen Kvindeskikkelse („Aphrodite anadyomene") med Muslingskaller staaende ud fra Ryggen som Vinger, knælende med samlede Knæ; den hele Figur er strængt symmetrisk, og røber derved en gammel, vistnok indvandret Type, uagtet Udførelsen i de Exemplarer, jeg har set, ikke hidrører fra nogen meget gammel Tid.

Til de knælende Gudeskikkelser høre ogsaa tre Billeder, som først i en senere Tid, efter Romernes Sejr over Antiochus den store, indførtes fra Syrien til Rom og fik Plads i Minervas Tempel paa Capitol udenfor Gudindens Celle. Det var altsaa rent asiatiske Guder. Romerne kaldte dem paa Grund af deres Stilling *nixi* (Ovid. Metam. IX, 294); Hankjønsformen viser, at det var mandlige Figurer. Naar de ikke des mindre særlig paakaldtes af Kvinder i Barnsnød, beroede dette vel sagtens paa det Ry, som de medbragte fra Asien. Men hverken kan den knælende Stilling i og for sig, end mindre i mandlige Figurer, have noget som helst at gjøre med Kvinder i Barnsnød; den maa forklares efter Analogien med de øvrige asiatiske, naturbeherskende, knælende Guddomme. Naar Romerne søgte et Lighedspunkt imellem disse Guders Stilling (signa . . . genibus nixa) og deres særlige Funktion som Fødselshjælpere (velut præsidentes parientium nixibus, Festus), saa var det et rent Spil med Ord: de have søgt en Forklaring ligesom Grækerne med Hensyn til Damia og Auxesia, og ikke fundet nogen, som var bedre. Et Stjærnebillede (Herkules? Bootes?) har ligeledes været tænkt under Skikkelse af en knælende Mand (Nixus genu, Ovid. Metam. VIII, 182): det beror uden Tvivl atter paa orientalske Forestillinger.

Ved en fuldstændig Ransagning af litterære Efterretninger og Monumenter vilde der vistnok lade sig paavise ikke faa Exempler paa jordbundne Stillinger i ældre græsk-italisk Kunst, særlig i Gudebilleder. De vilde dog, som det synes, lade sig samle til faa Typer.

I Antiquariet i Berlin bevares der smaa gamle Vaser fra Syditalien og Etrurien i Form af Figurer, som knæle paa samme Maade som de ægyptiske. En af dem har almindelig mandlig Form og synes at hidrøre fra det 6te Aarhundrede f. Chr., andre have Karakter af Silener[1]. Man har ogsaa solide Terrakottafigurer af slige Silener, som sidde paa Hug med Hænderne lagte over Knæerne[2]. Det er i nogle Exemplarer aldeles øjensynligt og for længst iagttaget, at denne Type oprindelig hører sammen med den barokke, dværgagtige Skikkelse med det store maskeagtige Hoved (Pataïker, Kabirer, Bes, den føniciske Herakles), som især findes i Ægypten, uagtet Forestillingen lige saa lidt hører hjemme der som i Europa[3]. Denne paa Hug siddende Silen (eller skæggede Satyr) er optaget paa Mynter fra Naxos paa Sicilien og gjengivet af den mest udviklede Kunst. En senere lille Broncestatuette af den samme Silen-Type gjør paa mig Indtryk af en forsætlig Parodi paa Kunstens gamle Manerer, som den udviklede Kunst let maatte finde komiske.

Af lignende orientalsk Oprindelse som hin Silen-Type er en anden paa Hug siddende Skikkelse med maskeagtigt Hoved paa et etruskisk Bronze-Relief: den holder med hver Haand en Løve i Struben, og da den er fremstillet helt forfra, ere Benene bredte ud til Siderne[4]. Den

[1]) Vasesalen, Skab II. Sammesteds smaa Figurvaser i Skikkelse af Aber, som sidde paa Hug, fra Nola og Sicilien; den ene af dem holder en Unge ind til sig. Det er meget ukultiverede Arbejder, i hvilke man hverken skjønner ægyptisk eller almindelig græsk-italisk Stil.

[2]) Exempler baade i den Kgl. Antiksamling i Kjøbenhavn og i Museet i Berlin.

[3]) Sign Referatet af mit Foredrag i Udsigt over det filol. hist. Samfunds Virksomhed 1860—74.

[4]) K. O. Müller, *Denkmäler d. a. K.*, Nr. 298.

er formodentlig mythologisk i Slægt med hin asiatiske, knælende Løvebetvinger, som ovenfor er omtalt.

Men saadanne spredte Træk ere alligevel kun som Draaber i Havet i den store antik-europæiske Figurverden. De tilhøre slet ikke den ejendommelige, frit udviklede græsk-italiske Kunst, men kun den Navlestreng, hvormed den i sin Fostertilstand er knyttet sammen med sin Moder, den orientalsk-ægyptiske. Det er aabenbart, at det netop er hine ældste europæiske Kulturfolk, og først og fremmest Grækerne, som definitivt have afskaffet de jordbundne Stillinger, eller rettere i høj Grad indskrænket deres Brug og tydelig anvist dem en lavere Rang i Forhold til de oprejste. Derom indeholder den antike Kunst en Række umiskjendelige Vidnesbyrd af forskellig Art, som vi her ville betragte i en kortfattet Oversigt. I Almindelighed maa det forud bemærkes, at de jordbundne Stillinger, hvor de forekomme i den fuldt udviklede „klassiske" Kunst, ikke have en saadan strængt fastholdt typisk Karakter som i den ægyptiske. De ere friere, mere forskelligartede. At sidde paa Jorden vil her just ikke sige det samme som at sidde i den ægyptiske Skrædderstilling eller Stilling paa Hug.

1. For det første vidne Monumenterne om, at man kjendte de jordbundne Stillinger netop som noget for barbarisk Skik ejendommeligt. I Isistemplet i Pompeji har man fundet Malerier, som forestille Gudstjeneste efter ægyptisk Ritus: der ser man en Figur, som knæler paa ægyptisk Vis, en, som bevæger sig fremad paa sine Knæ og klirrer med Sistra i de fremrakte Hænder, en, som sidder paa Hug og blæser Fløjte. Malerierne ere ellers ikke holdte i ægyptisk Stil, men i den sædvanlige pompejanske. Knælende Stillinger — paa begge Knæ, eller paa det ene, idet det andet Ben strækkes frem — ere almindelige i de græske Fremstillinger af Skytherne paa Monumenter fra Krim, og de bidrage meget til at fremhæve Folkefærdets ugræske Karakter. I den senere antike Kunst tager Fremstillingen

af de nordeuropæiske Barbarer en stor Plads op, og de karakteriseres hyppig i Modsætning til Romerne ved at de sidde paa Jorden; men her har Stillingen tillige Betydning af Sorg, Nederlag, Fangenskab. Som Exempler blandt mange skal jeg fremhæve de store Kaméer, som ere udskaarne til Ære for de romerske Vaabens Sejre over Barbarerne, især den i Paris, hvor Tiberius troner som Hovedperson: der sidde alle Barbarerne, baade orientalske og europæiske, paa Gulvet, men ingen af de andre Figurer.

Naturligvis maa man ved Undersøgelsen af denne Sag bestandig se bort fra alle saadanne Tilfælde, hvor en Person paa Grund af ydre Tvang kommer til at sidde eller ligge paa Jorden, f. Ex. naar han er kastet omkuld eller falden i Kampen; eller hvor han i et eller andet bestemt praktisk Øjemed vælger en saadan Stilling (f. Ex. at Bueskytter knæle; at en saaret Mand, som forbindes, sidder paa Hug; at en Pige, som vil plukke en Blomst, bøjer sig ned mod Jorden). Sligt beviser intet — hverken for Barbarernes eller for Grækernes og Italernes eget Vedkommende — om, med hvilke Øjne man betragtede Stillingerne, hvorledes de forholdt sig til Livets almindelige Sæd og Skik. Antiken er jo en Kunst, som rører sig frit og ikke er pedantisk. Der er ikke meget af det menneskelige, som den i hvert Fald forud udelukker.

2. Naar der nu spørges om, hvorledes de jordbundne Stillinger forekomme blandt Fremstillingerne af Grækerne og Italerne selv, saa kunne vi strax anføre den mærkelige Marmorstatue i det capitolinske Museum af en gammel, drukken Kone, som sidder paa Hug paa Gulvet med en stor Vinflaske mellem Knæerne: det er klart, at her bidrager Stillingen til Indtrykket af noget komisk og uværdigt. Men det er dog næppe ellers det fremherskende Synspunkt. Man tør uden Tvivl antage, at det blandt de sydeuropæiske Folk i Oldtiden, ogsaa under deres højeste Kultur, forekom hyppig nok, at i alt Fald unge Mennesker toge Sæde umiddelbart paa Jorden eller paa Gulvet, uden at dermed forbandtes nogen egentlig Forestilling om Uværdighed. Aristofanes omtaler (Nub. 944 ff.) som noget, der ogsaa fandt Sted i ældre og

bedre Tider, og som i og for sig ikke var dadelværdigt, at Ynglingene i Gymnasierne, naar de vare ledige og hvilede sig, satte sig lige ned paa Sandet. Noget lignende har man Exempler paa i de dejlige graferede Omridstegninger paa den „ficoroniske Cista“, der forestille Argonauterne. som paa deres Søfart ere ankomne til Bebrykernes Land. Der ser man blandt Skibet Argos Mandskab en ung Mand, som har sat sig paa Dækket ganske magelig i en Stilling, som nærmer sig temmelig til den ægyptiske Skrædderstilling, kun at den er friere og naturligere gjengivet. En anden er steget ud af Skibet og har sat sig ned paa Landjorden. Dette har efter Kunstnerens Mening ganske sikkert været skjønt, men vel at mærke indenfor en bestemt Situation. Thi den Stemning, som her er udtrykt, er netop den fuldkomment tvangfri Hvile, der gjør sig Livet rigtig bekvemt efter den lange Sørejses barske Besvær. Det samme er ogsaa udtrykt ved Figuren af den unge Mand, som ligger paa Dækket og rigtig sover ud med aaben Mund. Der er her en fin Grændse, som er meget vigtig for den rette Opfattelse af Billedet, og som skiller det fra Fremstillinger af Samfundslivet og Stadlivet, hvor det er gjennemtrængt af Følelsen af sin Værdighed og vaager over den (Parthenonsfrisen f. Ex.).

Den græske Kunst tager i det hele afgjort Parti for Samfundsværdigheden og dens Anstand, og derfor forekomme Figurer af Grækere, som sidde paa Jorden, og som ere mente i skjøn og lykkelig Betydning, ganske sikkert overmaade sjældent i den. Antiken spiller overhovedet langt mindre end den moderne Kunst med Modsætningen mellem den strænge Samfundsanstand og det emanciperede, idylliske Naturliv. Den kjender f. Ex. ikke disse landlige Glæder (fêtes champêtres), som den venetianske Malerkunst indførte i Renæssancen, og som bleve et saa yndet Thema i den, hvor man ser Herrer og Damer lejrede i Græsset, nogle af dem somme Tider afklædte, andre iførte fuld Modedragt (Giorgione, Bonifazio, Cranach, Rubens, Watteau). Men til Gjengjæld gjennemtrænger den selve Samfundsværdigheden langt mere med fri, bevægelig, ægte menneskelig Natur, frigjør den langt mere for Stivhed og Uniform og Ceremoniel, end

baade de gamle orientalske og de moderne europæiske Monarkier have gjort det (atter Parthenonsfrisen!).

3. I den senere antike Kunst er det meget almindeligt, at Guddomme og Personifikationer, saa vel mandlige som kvindelige, hvis mythologiske Betydning særlig er knyttet til Jorden og dens Lokaliteter (deriblandt ogsaa Havet, Floderne osv.), fremstilles i en paa Jorden halvt liggende, halvt siddende Stilling (Gæa, Thalassa, allehaande Flodguder, lokale Nymfer, Personifikationen af „Campus Martius“ paa Fodstykket af Antoninus Pius's Triumfsøjle m. m. m.). De kunne vel ogsaa fremstilles paa andre Maader: man finder f. Ex. ogsaa baade Gæa og Flodguder hæve sig op fra Grunden, saaledes at man kun ser dem i halv Figur; men den liggende Stilling er dog virkelig et af Kunstens typiske Midler til at angive, paa hvilket mythologisk Omraade slige Skikkelser høre hjemme.

Vi have allerede i Renæssancens Madonnabilleder set Exempler paa, at Stillinger, som ligge udenfor det virkelige Samfunds Regler, kunne findes mere anvendelige paa det ideale og guddommelige Omraade. Her se vi det samme i Antiken. Men saa hyppigt end Fænomenet er, saa holdes det dog indenfor meget bestemte Grændser. Den olympiske Gudeslægts Medlemmer fremstilles ikke saaledes liggende, overhovedet ikke i jordbundne Stillinger, om end deres oprindelige Betydning af terrestriske Naturguddomme er tydelig nok og aldrig forglemt (Demeter, Poseidon). Hine liggende Guddomme forholde sig til de staaende eller tronende Olympiere som det mere emanciperede landlige Liv til det af ethiske Former beherskede Samfundsliv i Stæderne. Paa Overgangen mellem de to Verdener staar Dionysos, som en sjælden Gang, i en Marmorstatue i Louvre, fremstilles liggende ligesom Naturguderne. Det emanciperede Livs rette Repræsentanter ere Satyrerne, blandt hvilke man ogsaa finder en ubunden Mangfoldighed i Stillingerne. De sidde f. Ex. paa Hug paa Jorden eller paa lave Jordsæder med Benene strakte langt fra sig (Lysikrates-Monumentets Frise).

Deres urolige Natur finder dog mere sit Udtryk i stærke og kaade Bevægelser end i jordbundne Stillinger.

Med Hensyn til hine lokale Naturguddomme tør man vistnok antage, at Kompositionen af Templernes Gavlgrupper har været den egentlige Aarsag til, at den senere Kunst har opfattet det som noget, der hørte med til deres Væsen, at ligge paa Jorden. Saa længe som Guddommene optræde hver for sig, hver i sin Helligdom, lægges Vægten mere paa, at den fremtræder som den mægtige og herskende lige over for Mennesket: i dette Forhold gjøre alle Guddomme væsentlig det samme Krav. Det er først hvor Guddommene optræde i rigere indbyrdes Sammenspil, at der bliver rigtig Opfordring til at gjøre karakteristiske Forskelle imellem dem. Disse Sammenspil maa være digtede i Sang og Sagn, før Kunsten fremstiller dem; og Homer havde ogsaa virkelig paa sin Vis individualiseret Gudeskikkelserne, længe før Kunsten ret indlod sig derpaa. De store mythologiske Gavlkompositioner, f. Ex. Parthenons, fik en lignende Betydning for den kunstneriske Mythologi, som den gamle episke Digtning havde havt for den poetiske.

Dertil kommer nu Gavlfeltets arkitektoniske Form — den lave Trekant —, og de Betingelser, som denne Ramme stiller til Fremstillingen af Figurerne. Den gjør ligefrem Krav paa forskelligartede jordbundne Stillinger i begge Gavlens spidse Vinkler. Havde Grækerne ikke hos sig selv fundet en Glæde ved en vis Frihed, en livlig og flydende Afvexling i Stillingerne, havde de været Pedanter i deres Opfattelse af Mennesket, saa havde de aldrig indladt sig paa slige Opgaver. Men der var alligevel uskrevne Love, som ikke turde overtrædes. At Hovedpersonerne sættes i Midten, og at Hjørnerne fyldes med mere underordnede Figurer — i visse Æmner f. Ex. af tjenende Personer — følger af sig selv. Det har været et ligefrem genialt Greb, da en af Grækenlands Billedhuggere — det har maaske været Fidias selv ved Kompositionen af Parthenons Gavle — første Gang faldt paa at fylde Hjørnerne med Skikkelser af Tidens og Stedets Guddomme: Solen, som dukker op af Havet, og Maanen, som dukker ned, eller hvilende Naturguder, den

liggende Flodgud, Havguderne paa Strandbredden. Det passer saa fortrinlig baade til Fremstillingens Indhold og til Pladsen. Noget lignende har fundet Sted ved Zeustemplet i Olympia (Pausanias V, 10, 7, bekræftet af de fundne Levninger). Nærmest til Naturguddommene slutte sig saa andre Figurer i mer eller mindre jordbundne Stillinger (Sidden paa Jorden, Knælen o. s. v.). Den ikke ganske sikre Fortolkning af disse Figurer paa Parthenon og i Olympia skulle vi her ikke fordybe os i; kun det maa vi fremhæve, at selve den jordbundne Stilling i hvert Fald maa gjøres gjældende som et vigtigt Moment i Fortolkningen af slige Figurer, i Henhold til den i den græske Kunst gjennemgaaende Betragtning af saadanne Stillinger.

4. Vi have nu set, at Antiken kunde fremstille baade Guder og Mennesker i lykkelig Betydning i jordbundne Stillinger, dog saaledes, at disse bestandig holdes under et vist Niveau af ethisk Værdighed. Tilbage staar at betragte en Række Tilfælde, hvor der med slige Stillinger ganske tydelig forbindes en Forestilling om en Ufuldkommenheds-Tilstand, en Tilstand, hvori Personen føler sig udelukket fra sine Ønskers Maal eller fra sine Rettigheder, undertiden kun foreløbig, undertiden vedvarende, og at de derfor ogsaa kunne faa en udpræget Karakter af Sorg, endog af Fortvivlelse, eller af noget ilde varslende, ulykkeligt.

a. De, som bønfalde en Guddom om Beskyttelse, sætte sig hyppig enten lige paa Gulvet ved Gudebilledet, eller paa det lave Trin, hvorpaa det staar, undertiden lidt højere, paa Billedets Fodstykke. Exempel paa, at en bønfaldende sidder umiddelbart paa Gulvet, er Ifigenia ved Artemis's Billede paa Relieffet uden om den store mediceiske Marmorvase i Florents: hun sidder med fremadbøjet Hoved, et Udtryk for hendes Sorg og Angst. Blandt andre bønfaldende, som sidde meget lavt, kan anføres Orestes og Kassandra paa forskellige Kunstværker[1]). En smuk Marmor-

[1]) Orestes paa et temmelig gammelt Terrakotta-Relief fra Melos, i Berlin; ligeledes paa et Vasemaleri i den Kgl. Antiksamling i

statue af en Kvinde, i græsk Stil fra det 5te Aarhundrede, i Palazzo Barberini i Rom, opfattes paa Grund af det meget lave Sæde i Almindelighed som en supplex, formodentlig med Rette. I Lighed med slige Figurer har Homer vistnok forestillet sig Thetis siddende paa Gulvet eller paa en lav Skammel foran Zeus, hvor hun bønfalder ham om at gjenoprette Achilleus's Hæder (Iliad. 1, 500):

Lige foran ham hun satte sig ned[1]) og slynged sin venstre
Arm om hans Knæ, med den højre hun tog under Hagen ham bønlig —

I Henseende til Betydningen og Hensigten gaar denne paa Jorden siddende Stilling altsaa omtrent ud paa det samme som den fremadbøjede, knælende, naar Formaalet er at favne den Persons Knæ, hvis Beskyttelse eller Skaansel man anraaber (hvilket nærmere skal blive omtalt under Hyldingsbevægelserne). Forskellen bestaar mest i, at den knælende er mere foreløbig, den siddende mere vedvarende og afventende.

Et meget oplysende Exempel herpaa har man i Odysseens syvende Sang. Da Odysseus ukjendt og fremmed træder ind i Hallen hos Alkinoos, bøjer han sig først for Husfruen og favner hendes Knæ med Bøn om Hjælp; derpaa sætter han sig paa Gulvet ved Arnen. Men det højsindede Selskab finder det ikke smukt eller passende at lade en Fremmed sidde saaledes paa Gulvet (*χαμαὶ ἧσθαι*, V. 160), og Værten byder ham da tage Sæde paa en sølvbenaglet Stol. Derved er han først optagen i Selskabet. Dette falder jo naturligt nok for en moderne Betragtning: Forskellen mellem Homers Grækere og Nutidens Europæere bestaar kun i, at Grækerne dog endnu bibeholdt de jordbundne Stillinger i Livets Sædvaner, men i degraderet Betydning. Allerede her ere de i denne Retning komne videre end det samtidige Ægypten, som i andre Henseender jo havde en langt rigere udstyret Civilisation, for ej at tale om de rene Barbarer.

Kjøbenhavn, K. O. Müller & Wieseler, *Denkm. d alt. Kunst*, No. 148. Kassandra paa et Terrakotta-Relief fra Kythnos i Berlin.

[1]) *καί ῥα πάροιθ' αὐτοῖο καθέζετο* — —

b. Det er let at forstaa, at Brudgommen, inden han endnu er indtraadt i Ægteskabets Rettigheder, sidder paa Brudekamrets Tærskel eller for Enden af Brudesengen ganske i samme Stilling som de bønfaldende. Dette er netop Tilfældet paa det bekjendte Vægmaleri „det aldobrandinske Bryllup“, hvor den ventende Brudgom sidder meget lavt, medens Bruden sidder paa Sengekanten ved Siden af Ægteskabsgudinden, der overtaler hende til at give sig hen[1]).

c. Opfyldes Haabet ikke for den bedende eller ventende, saa vendes det om til Sorg eller Fortvivlelse. Det „lave Sæde“ er netop et karakteristisk Udtryk for disse Stemninger, især naar det forbindes med, at Hoved og Underkrop hælde fremad, i Modsætning til den magelige Hvilen bagover hos Naturguderne.

Man anfører et Sted fra en oldkristelig Forfatter, hvor dette ligefrem er udtalt. Den h. Basilius siger i en Tale om Tørke og Hungersnød (Homil. II, 63), at „Bønderne sidde paa Markerne (*ταῖς ἀρούραις ἐπικαθήμενοι*) med Hænderne sammenflettede over deres Knæ — saaledes er nemlig de sørgendes Stilling —, og klage over deres frugtesløse Arbejde.“ Selv om hin forklarende Indskudssætning skulde hidrøre fra en Afskrivers Pen, hvad den ser meget ud til, saa er den ikke uden Værdi, men uden Tvivl rigtig. En Beskrivelse i Appulejus's Metamorfoser (III. 1) er i denne Henseende meget oplysende. Romanens Helt, Lucius, fortæller, at han en Aften ved et Gilde havde drukket for meget og derefter paa Gaden slaaet tre Mennesker ihjel i den Tro, at det var Røvere. Han vaagner nu den næste Morgen og bliver hed om Ørerne ved at tænke paa, hvad han har gjort. „Med den ene Fod lagt over den anden og

---

[1]) Paa en anden Brudescene, nemlig paa den bekendte Barberiniske Glasvase i det britiske Museum („Portlands-Vasen“) sidder Bruden (Thetis) paa Jorden, medens Brudgommen, Peleus, nærmer sig til hende. Dette kan have flere Grunde, snarest den, at Thetis er en Havgudinde (se ovenfor). Eller det er maaske et Tegn paa hendes tidligere, nu først overvundne Sorg over eller Vrangvillie imod at skulle ægte den dødelige Mand?

med Hænderne flettede over Knæerne, idet Fingrene stak ind imellem hverandre, saaledes sad jeg paa Hug paa min Seng[1]) og fældede rigelige Taarer, idet jeg allerede forestillede mig Sagen for Retten, Dommens Afsigelse, ja tilsidst Bødlen selv." — At Udtrykket af at sørge gaar over til at gjælde ogsaa om at volde Sorg eller Ulykke, er i Henhold til almindelige Analogier ikke vanskeligt at forstaa. Baade Litteraturen og Kunsten frembyder ogsaa Exempler derpaa[2]), men ikke saa fuldstændig tydelige med Hensyn til det Punkt, der særlig interesserer os, det lave Sæde, at de kunne anføres som afgjørende i denne Sammenhæng.

De filologiske Forskere, som have samlet disse Forfattersteder[3]), have især havt Øje for Betydningen af de over Knæerne sammenflettede Hænder, mindre for den paa Gulvet siddende Stilling. Ethvert af disse Træk forekommer for sig som Tegn paa Sorg uden at være i Følge med det andet[4]). En af de nydelige smaa Terrakottafigurer fra Tanagra i Museet i Berlin, der i Følge hele sit Udtryk af alle opfattes og maa opfattes som sørgende, sidder umiddelbart paa Gulvet med den ene Haand hvilende i Skødet, og med

[1]) Complicitis denique pedibus ac palmulis inter alternas digitorum vicissitudines super genua connexis, sic grabatum coxim insidens — —. Coxim (cossim) betyder netop paa Hug (qui coxim cacant).

[2]) Navnlig Ovid. Metam. IX, 297 ff. om Lucina, som forhindrer Alkmenes Fødsel: — — subsedit in illa Ante fores ara, dextroque a poplite lævum Pressa genu et digitis inter se pectine junctis Sustinuit partus.

[3]) En Oversigt over dem findes i Beckers *Charikles*, 2den Udgave, ved K. F. Hermann, I, S. 249.

[4]) Derfor er ogsaa den hyppig anførte Beskrivelse hos Pausanias (X, 31, 5) af den i Underverdenen sørgende Hektor paa Polygnots Maleri i Delphi ikke fuldkomment tydelig (*Ἕκτωρ μὲν καθεζόμενος ἀμφοτέρας ἔχει τὰς χεῖρας περὶ τὸ ἀριστερὸν γόνυ, ἀνιωμένου σχῆμα ἐμφαίνων*). Spørgsmaalet er, om Hektors „Stilling af en sørgende" (*ἀνιωμένου σχῆμα*) blot bestod i det samme, som er anført lige i Forvejen (at Hænderne vare flettede om Knæet), eller om der hentydes til et andet Moment: at han sad paa Jorden. Umiddelbart derefter anføres der om hans Sidemand, Memnon, at han sidder paa en Klippe, hvilket altsaa vel ikke kan have været Tilfældet med Hektor, der da vel maa have siddet paa Jorden.

Hovedet støttet mod den andens Inderflade: det sidste er et meget almindeligt Tegn paa Sorg, der ogsaa forekommer paa siddende og staaende Figurer, men selvfølgelig udelukker en Sammenfletning af Hænderne. Omvendt har man ogsaa Sammenfletningen af Hænderne uden det lave Sæde, endog i staaende Figurer, som Udtryk for Sorg eller Ulykke eller snigende Vanheld. Grækerne havde aabenbart en vis Forkjærlighed for en fri og aaben Legemsfore og en tilsvarende Uvillie mod sammenkrøbne eller sammenflettede Stillinger, med hvilke der let forbinder sig Forestillingen om indre Strid og derfor om indre Ulykke [1]). De fandt heller ikke Behag i at Hænderne sammenflettedes over Ryggen [2]); og i Følge Aristofanes (Nub. 938, 954) blev man i den gode gamle Tid fra Barnsben afvænnet med at sidde eller staa med „flettede Ben“ (det ene Ben kastet krydsvis over det andet).

Men man bør ikke forstaa Sagen saaledes, at Legemsstillingerne hos Grækerne i deres bedste Tid skulde have uddannet sig til et pantomimisk Tegnsprog, i hvilket visse Træk havde éngang fastslaaede og givne Betydninger ligesom Ord eller Sætninger, — hvilket ogsaa vilde stride imod en sand og fri Kunst. Hverken det lave Sæde eller de sammenflettede Hænder behøvede i og for sig at opfattes som Udtryk for Kummer eller Vanheld. Vi have allerede set, at den paa Gulvet siddende Stilling ogsaa forekommer i lykkelig Betydning. Og naar man paa Parthenonsfrisen finder en af Figurerne i det guddommelige Selskab, som er Vidne til Panathenæerfestens Procession, siddende med Hænderne flettede om det ene Knæ, saa maa dette sikkert gjælde som fuldgyldigt Bevis for, at der hos Athenerne paa Perikles's Tid ingen Skygge hvilede over dette Motiv. Thi kan noget overhovedet antages a priori, saa maa det vel være, at der ikke kunde forekomme noget sørgeligt eller ildevarslende i den ideale Fremstilling af Gudindens Fest, som smykkede hendes Tempel. Heller ikke bærer den unge Mand, som

---

[1]) Slgn Nord. Tidskr. for Filologi IV, S. 190, om det herculanensiske Maleri af Medea.

[2]) Hippokrates, anført hos Vales. in Ammian. Marcellin. L. 29 cap. 2. p. 560.

sidder saaledes, i mindste Maade Præg af Sorg eller Ulykke, derimod vel af noget vist landmandsagtigt i Manererne, hvilket stemmer med, at Figuren formodentlig forestiller Triptolemos (han sidder ved Siden af Demeter).

d. At de jordbundne Stillinger imidlertid let opfattedes som Tegn paa Sorg og Nøds-Tilstand, og i Oldtidens senere Tid maaske virkelig fik et saadant Stempel paa sig af den gjældende Vedtægt, er allerede et blandt mange Beviser for, at Grækerne og Romerne ingenlunde vilde indrømme dem den samme sociale Ret som de mere oprejste, og i det hele ikke kunde lide dem. Men ikke alene dette. Nogle af Oldtidens Moralister have endog udtalt sig imod disse Stillinger som Tegn paa Sorg, fordi de ej engang fandt dem værdige dertil. „Hvad er saa usselt og hæsligt som en Mand, der bærer sin Sorg til Skue?“ spørger Dion Chrysostomos (oratio XVI). Han finder det allerede uhyggeligt og stygt nok, at Legemet nedslaas af Sjælens Lidelser og giver efter for dem; men saa har man desuden opfundet nogle yderligere Tegn paa Sorg, saasom sorte Klæder, Sammenfletten af Hænderne og at sidde lavt (ταπειναὶ καθέδραι), ligesom for at fastholde Sorgen og hindre den fra at vige! Plutarch roser sin Hustru i Trøstebrevet over Tabet af deres Datter, fordi hun ikke har givet efter for Sorgen. Der gives et hæsligt Overmaal lige saa vel af Graad som af Latter. „Hvad kan være urimeligere end at trættes med sin Hustru for Pomades og Purpurs Skyld, men derimod at give hende Lov til i Sorgen at afklippe sit Haar, at gaa med sorte Klæder, at sætte sig i holdningsløse, usømmelige Stillinger (καθίσεις ἄμορφοι), at lægge sig til Sengs, overvældet af Kummer?“

Slige Ytringer ere ægte antike i deres Aand, og de give en fortrinlig Kommentar til den antike Kunsts fremherskende Forkjærlighed for de oprejste Stillinger, den staaende og den tronende.

Anmeldelser.

Islendzk æventyri. Isländische legenden, novellen und märchen. Herausgegeben von **Hugo Gering**. Verlag der buchhandlung des waisenhauses. Erster band: Text. Halle a/S. 1882. XXXVIII + 314 s. — Zweiter band: Anmerkungen und glossar. Mit beiträgen von Reinhold Köhler. 1884. LXXVI + 396 s.

I.

Efterat dr. Cederschiöld i Germania for 1880 s. 129 ff. ved en kort udsigt over en i en arnamagnæansk membran (657 B 4to) opbevaret samling af gammelislandske æventyr og ved henvisninger til beslægtede fortællinger hos andre folk havde givet en idé om disse, i middelalderen så höjt skattede, fortællingers indhold og oprindelse og tillige bebudet en snarlig udgave af samtlige i handskrifter bevarede islandske oversættelser og bearbejdelser af disse ved dr. Gering, hvis nidkærhed og omhu på den nordiske filologis område man allerede i forvejen havde set prøver på, var interessen for disse æventyr og følelsen af deres betydning, navnlig med hensyn til middelalderens folkelige litteratur, bleven vakt; dette var sameget mere berettiget, som man för savnede tilstrækkeligt kendskab til disse i flere århundreder uænsede skatte, uagtet nogle af æventyrene (Gerings nr. LXXIX—LXXXII) allerede i 1860 var blevne meddelte i dr. Konr. Gíslasons 44 prøver (nr. XIV, XV, XVI og XVII), foruden at 5 andre (Gerings nr. III, XI, XIX, XXIII og XXIV) efterhånden havde fået indpas henholdsvis i Heilagram s. I (s. 714—16), Karlam. saga (s. 541—47), Fornm. s. XI (s. 440—46), Biskupa s. II (s. 223—30) og Postola s. (s. 383—89). Det er denne fra flere sider med længsel imødesete samling, der nu foreligger afsluttet. Den består af 93 fuldstændige og 8 kun fragmentarisk bevarede æventyr, til hvis tekst der er benyttet ikke mindre end 19 handskrifter, hvoraf de fleste findes i den arnamagnæanske samling i København, resten i Stockholm.

Det er navnlig med hensyn til udgiverens betragtning af håndskrifternes indbyrdes forhold og hans sproglige behandling af de foreliggende tekster, tilligemed et par hermed i forbindelse stående småting, at jeg vil tillade mig at göre nogle bemærkninger. Derimod skal jeg ikke komme ind på det mere reelle spörsmål, æventyrenes forhold til den middelalderlige litteratur[1]) osv., hvortil jeg savner de fornødne forkundskaber.

[1]) I forbigående kan bemærkes, at i det mindste 3 episoder af æventyrene (nr. XLIII, LXXVI og LXXXII § 2) i det 17. eller endog

I fortalen til første bind findes en udførlig beskrivelse af kilderne. De håndskrifter, der have afgivet det betydeligste materiale, ere 3 arnamagnæanske membraner og 1 papirhåndskrift (fra 1690) i Stockholm, der uden tvivl på første eller anden hånd stammer fra et nu tabt pergamentshåndskrift; de andre ere benyttede både til udfyldning af manglende stykker og forbedring af de i hine foreliggende læsemåder. Det ældste af disse håndskrifter (B) tilhører midten af det 14., de andre (A og C) slutningen af dette og det følgende århundrede. Udgiveren har i de fleste tilfælde gennemført den i de såkaldte normaliserede udgaver brugelige retskrivning, hvilket fuldstændig må billiges, da samlingen i modsat fald på grund af håndskrifternes forskellige alder vilde have fået et höjst broget udseende. Skrivemåden i det ældste håndskrift fra midten af det 14. århundrede er lagt til grund, hvorfor lydbetegnelsen i dette er bleven meget nöjagtig angivet. Normaliseringen er „der gleichmässigkeit halber“ foretagen med stor — næsten altfor stor — nöjagtighed og føren tilbage til de hyppigst forekommende former[1]), som f. eks. når *y* i ordet *myrginn* altid må vige pladsen for *o* (cfr. I, s. XVI). For det lange *e* (ɔ: *é*) bruges altid tegnet *è*, hvormed Rask vilde betegne det nyislandske *jæ*, men som nu i udgaver af oldskrifterne vitterlig er fuldstændig opgivet, da det hverken stemmer overens med den gamle eller nyere udtale, skönt det af og til endnu bruges af nyislandske forfattere. Noget besynderligt er det at sé pronominerne *þess* og *þessi* osv. altid skrevne med *-rs-*; udgiveren bemærker I, s. XXII med hensyn hertil, at dette er den med én undtagelse i håndskriftet herskende skrivemåde, hvilket for så vidt kan være rigtigt som det i alle disse tilfælde optræder i formen þˢf, þˢfi osv., der efter snirkelens sædvanlige betydning måtte opløses som *þers*, *þersi* osv., men når man lægger mærke til tegnets forskellige anvendelse både som *-er*, *-ir*, ja endog *-yr* (cfr. I, s. XVI), bliver det overmåde tvivlsomt, om skriveren nogensinde har tænkt på denne lydforbindelse. I de ældste og bedste islandske håndskrifter (f. eks. Islendingabók, Stockh. Homilíubók, Leifar (AM. 677, 4to), Elucidarius osv.) findes skrivemåden med *-rs-* aldrig, men ene og alene i norske eller af Nordmænd påvirkede Islændingers afskrifter (cfr. Wimmer, Oldn. forml. § 96, anm. 2). Så meget synes klart, at denne udtale med *-rs-* (i ordene *þess* og *þessi*) aldrig siden litteraturens begyndelse har været gældende på Island, da netop hele sprogbevægelsen i dette og mange andre tilfælde er gået i mod-

---

16. årh. igennem folkelig overlevering ere satte på vers, hvoraf det første kvad endnu er meget udbredt.

[1]) Urigtig erklærer udg. I, s. XIV formen *hand* (genstf.) for en skrivfejl; det er kun den uomlydte form for *hönd* ligesom *logandum* for *logöndum* osv.

sat (progressiv assimilerende) retning, idet et oprindeligt *-rs-* meget tidlig er bleven assimileret til *-ss-* (cfr. Konr. Gíslason, Oldn. forml. § 107, 9). Til yderligere bekræftelse på dette forhold skal jeg nöjes med at anføre et par verslinjer, f. eks. af Guðmundar drápa Arngríms fra 1345 (Bps. II, 187 ff), der lyde således:

heilagt *vers* (ɔ: vess) tók hann sem *hnossir* 8 [5]
þessa ferð hve hins hyggju *hvassa* 13 [3]
lundar *hress* á pálmi *þessa* 40 [2],

hvilket turde være et tilstrækkeligt bevis for den med håndskriftet samtidige udtale. Forkortelserne i de senere håndskrifter svare ikke altid til den virkelige udtale, men ere ligesom forstenede lævninger fra ældre tid, der ofte have fået en mere udstrakt anvendelse. Til I, s. X kan bemærkes at 1. pers. sing. ind. af udso. *hafa* nu aldrig hverken i skrift eller i tale hedder *hefir* men enten *hefi* eller *hef*, ligesom acc. dat. gen. af *faðir* og *móðir* ikke hedder *föðr* og *móðr* men *föður* og *móður*. — Heller ikke synes der nogen væsenlig grund til at fordrive alle de „deutsch-dänische lehnwörter", der fandtes i håndskrifterne, som f. eks. *þenkja*, *selskapr*, *kvinna*, *deyði* osv., og indsætte de islandske ord eller former isteden, da der i de selvsamme stykker mylrer af uislandske talemåder og ordforbindelser, som ikke kunne forandres. En ligeledes unødvendig ændring forekommer det mig at være, når udg. i LXXI 4 ombytter håndskriftets: *þenna fjárhlut týndi hann nú allan* med *þessum . . . öllum*, skönt der rigtignok lidt senere i samme fortælling l. 42 findes: *er fénu hafði týnt*, og udso. *týna* overhovedet ikke styrer acc. i det almindelige sprog. Genstandsformen er her snarere fremkommen ved en ubehjælpsom eller slavisk oversættelse af den latinske original end ved afskriveren Jón Vigfússons (eller hans forgængeres) skødesløshed. Desuden gives der eksempler på lignende syntaktiske ejendommeligheder fra den senere middelalderlige litteratur [1]).

Teksterne ere overhovedet meget nöjagtig og samvittighedsfuldt behandlede og når et stykke forelå i flere håndskrifter, kan man vistnok altid være sikker på, at de bedste læsemåder ere optagne i teksten [2]). Dog kan der undertiden være spörsmål, om udgiveren, når han havde med en eneste, på flere steder meget forvansket overlevering at göre, har truffet det rigtige eller løst sin opgave på en fyldestgörende måde. Jeg vil tillade mig at

---

[1]) Sål. i nærv. samling nr. XL 13: *Hann skaut út tungunna*, i næste linje derimod den sædvanlig forbindelse: *at hann skaut henni út*, hvilket dog ikke synes at have vakt anstød hos udg.

[2]) I nr. XIX 29 har udg. dog, rimeligvis i overensstemmelse med teksten i Fms. XI, s. 441, udeladt det uundværlige objekt *rigu* i sætningen: *hverja rigu* (bevægelse, svingning) *hann* (ɔ: vaðrinn) *gjörir yfir þveran akrinn*.

anføre nogle eksempler. I nr. XX 5—7 findes en sætning, som lyder således: *Sendi hon eina sína þjónostukonu, at hon bæri barnit þaðan langt fyrir einar kirkjudyrr, ok [hèt] þar niðr leggja, ok svá gjörði hon.* Dette „*hèt*" fattes i håndskriftet, som rimeligt var, da det, efter min mening, med ligeså megen ret kunde indskydes i en hvilken som helst anden sætning i bogen. Sætningen *ok þar niðr leggja* står i lignende forhold til hovedsætningen som de tilfælde, Lund har opført i sin Ordföjningslære § 139. — Nr. XXII 181—2 lyder: *Nú sakir þers at ek einn hefi satt vandlæti yðarra vegna í millum kirkna;* hertil bemærker udg. i noten, at *satt vandlæti* (hdskr. har *uanlæti*) måske står i steden for *slètt um vandræði*. Jeg tror ikke, at det uforståelige heri ligger i *vandlæti*, men snarere i *satt*, der efter min mening må ændres til *sett* (cfr. Icel. Engl. Dict. under *setja II*), altså: „. . . . for eders skyld fremsat (anordnet, hævdet) en (fuldt berettiget) nidkærhed (påpassenhed) imellem kirkerne (ↄ: med hensyn til bægge kirkers gensidige rettigheder)". Desuden, forekommer det mig, fattes der noget foran denne sætning, en nærmere udvikling af, hvorfor klokkeren har udøvet den omhandlede vold mod munkene. — Sætningen (nr. XXVIII 46): *en bæn bifaz þó hvergi* er rigtig oversat i glossaret (under *bifaz*) ved: „die bitte rührt (sie) in keiner weise", men der skal naturligvis skrives *bænbifaz* (i inf. = precibus moveri), ligesom *bænheyraz* og mange andre[1]). — Udg. formoder (II, s. 90 note), at i nr. XXVIII 137—41 „die ungeschickte hand eines interpolators spuren zurückgelassen hat". Vel muligt; men den uoverensstemmelse, der findes imellem ordene: *er síðan helldu eignina rangfengna* (v. l. *rangliga*), beror dog snarere på en afskrivers forandring af et almindeligt udsagn, og imod den sidste sætning (*Hataðir . . . . knè*) kan der vistnok ikke rejses nogen begrundet indvending; svaret på, hvorfor de fra deres jorder fordrevne bønder pådrog sig deres medborgeres uvilje, er givet med ordene: *gengu frá sinni eigu fyrir annara knè.* — I nr. XXXIX 6 er et ord blevet læst urigtig, næmlig: *verndaðiz*, hvilket i glossaret har fået betydningen „umsetzen, umschlagen", en betydning, som dette ord aldrig har haft. Der står meget rigtig i håndskriftet *ūndadiz* (med en streg over mellem *u* og *n*, ikke et *er*-tegn), der ifølge handskr. idelige fordobling af *n* foran *d* (og *t*), hvorpå der er gjort opmærksom i I, s. X, burde gengives ved *uenndadiz* = *vendaðiz*, hvilket ord netop har den ovenfor anførte bemærkelse. — I et af de stykker (nr. XLIX 17—19), der ere tagne efter det næsten i et og alt forvrængede Stockholmer håndskrift (66 fol.), findes følgende passus: *þá svaraði annarr: 'Enn er annarr háttr sá er 'bokk' kallaz er öllum mönnum [er] varandiz'*. hvilket skal være en oversættelse af:

---

[1]) Denne urigtige opfattelse er uforandret gået over i den nye udg. af Fritzners ordbog.

Dicit ei unus ex discipulis suis: 'Estne aliud genus hypocrisis, unde homini cavendum sit?' (se II, s. 366 [14—16]). Her foreligger åbenbart en eller anden forvanskning eller udeladelse af ord, hvorpå der findes mange eksempler, som udg. har løst på en meget tilfredsstillende måde[1]). Jeg for min del tvivler ikke på, at ovennævnte sætning skal læses: *þá svaraði . . . . sá er [á] bók kallaz [hypocrisis] er öllum mönnum [er] varandiz.* Hvad *bokk*[2]) = *bók* angår, findes undertiden i håndskrifter fra ældre og nyere tid *ch* eller *ck* brugt for (enkelt) *k*; herpå findes flere eksempler anførte i dr. Konr. Gíslasons Frumpartar s. 81—82 (cfr. s. 105—6), og i dr. Cederschiölds udg. af Bandamanna saga anvendes denne skrivemade af og til. Hertil kommer endvidere Postola sögur s. 849 [28], hvor det selvsamme ord (i obóckfrodir) skrives på denne måde. — I nr. LXXXVII er der foretaget flere ændringer, om hvis nødvendighed der i alt fald kan være stor tvivl; således er l. 76 håndskriftets *gorr* ɔ: *gör* (fem.) forandret til *gjört*; det første måtte dog vel ansés for ligeså klassisk som det sidste. L. 209 er ændringen af håndskriftets *vitni* til *visin* vistnok noget forhastet; at *vitni* skulde ved en skrivfejl være opstået f. eks. af *visin*, et ord som man i denne forbindelse (et legemes forrådnelsesproces) desuden næppe vilde have brugt, er ikke meget sandsynligt; jeg kan ikke indsé, at der er noget påfaldende eller mistænkeligt ved at opfatte *vitni* som acc. sing. af *vitnir*, den gamle benævnelse på ulven (som et fortryllet dyr, se Icel. Engl. Dict), altså: et uhyre, der indjager én skræk og modbydelighed og som man såvidt muligt bör undgå, hvilket vilde give lignelsen, hvori det anvendes, en helt anden og fyldigere farve end det magre *visin*. Desuden synes lignelsen at måtte indeholde noget sådant, dersom den skulde være et adækvat udtryk for den pågældende persons sindelag og handlemåde. Med hensyn til den indvending, der muligvis kunde göres, at det poetiske ord *vitnir* ikke vilde være bleven anvendt i det 14. årh.s prosa, skal bemærkes, at i det selvsamme håndskrift findes et i den gamle poesi endnu sjældnere ord (nl. *fárri* XC 109) ligeledes i overført betydning. I alt fald burde udg. hellere have indsat det sproglig rigtige *rotin*, da stedet i Barlaams ok Jósaphats saga s. 21 var ham bekendt (jfr. II, s. 203). Endvidere er der l. 290 indsat et uhjemlet *hræsinn* i steden for håndskriftets *rettinn* ɔ: *rèttinn*, der (skönt det muligvis ikke forekommer andre steder, cfr. dog Lex. poet.) meget naturlig kan have betydningen: rigidus, stiv, umedgörlig eller lign., hvilket også passer udmærket til sammenhængen. Det er dannet på samme måde af *rètta* som f. eks. *hræsinn* af *hrósa*. — I noten til XCV 13 siger udgiveren: „*Hann var* aus *her k* . .

[1]) Dog findes et unødvendigt og i dets forbindelse urigtigt *hon* indskudt i nr. LXVIII 28.
[2]) I glossaret erklæres dette ord også (ved ??) for uforståeligt.

gebessert“. Men sagen er, at disse bogstaver, der desuden ere usikre, ikke skulle tages med, idet skriveren selv ved småstreger har betegnet dem som urigtige: han har nemlig åbenbart været i færd med at overspringe sætningen: *sæmdr . . . . löndum* (l. 14) og begynde på den næste: *hèr kemr at drottinn* osv. — Længere hen i samme nr. l. 166—67 har udg. lavet to navneord af et opr. sammensat ord. Der står neml.: *þeir er hann geymðu hendu at lètti [ok] gaman hvat er hann sagði* i steden for håndskriftets *lèttigaman*; det sidste lader sig forstå, det første derimod slet ikke. — I denne forbindelse skal jeg göre opmærksom på et sted, hvor udg. efter min mening har begaet en fejl i modsat retning; at dette ikke er en blot og bar trykfejl, fremgår af de i glossaret givne forklaringer. Der står nemlig i nr. XXV 86—88: *ok ef þèr vilit þetta veita, þá bjóðum þersum fjándmanni er mik hefir rægt ok leggit honum við sjálft undirdrápit, at hann* etc., og i glossaret under *leggja* findes følgende fortolkning: „*l. eht við ehm* jmd etwas auferlegen(?) XXV 87“, og om det påfølgende navneord hedder det: „*undirdráp*, n. sache der sich jmd unterzieht; aufgabe, strafe XXV 88“. Ved en overfladisk betragtning give disse med stort besvær og vilkårlighed fremtvungne forklaringer (hvilket dr. Gering ogsa med hensyn til første punkt har haft følelse af) rigtignok en slags mening. Der ma en lille bitte forandring, en sprængning af anstødsstenen til, for at alt skal være klart og fuldt naturligt; den sidste del af anførte sted skal læses: *ok leggit honum við sjálft undir drápit, at hann* etc. idet *við sjálft* i syntaktisk henseende ikke har noget med de andre ord i sætningen at göre (cfr. Icel. Engl. Dict. under *sjálfr II*) og *leggit honum undir drápit* betyder: „I skal befale ham under dødsstraf“. En lignende ordforbindelse forekommer i selvsamme nr. l. 70: *bjóðit honum undir makligri pínu.* —

Det navnlig for tyskere udarbejdede glossar, der er vedföjet bogens anden dél, indeholder mange gode bemærkninger, som ofte i höj grad lette forståelsen af flere temmelig vanskelige steder. Et par ved flygtigt gennemsyn opdagede urigtige opfattelser vil jeg her tillade mig at göre opmærksom på; således findes under udso. *banna* (s. 259) følgende sætning forklaret: „*heilsan bannar lífit*, der empfang (seitens der teufel) wehrt ihm das (ewige) leben(??) XLVI 7“. Forf. har her åbenbart forvekslet ordet *heilsa* (= sanitas, sundhedstilstand) med *heilsan* (= salutatio), hvilket sidste ord han på sit sted meget rigtig oversætter med „gruss“, hvorimod det første ikke er bleven optaget i glossaret. Det i nr. LXXXVII 283 forekommende navneord *drökur* antages for at være flertalsform af *draka* (s. 265) og oversættes ved: „laune, einfall“, der ikke synes at give nogen mening. Der står: *En svá som fèmunir vaxa, aukaz honum áhyggjur, ok vakir nætr allar, reiðubúinn at þjóna, þvíat drökur at eins mjök lèttar renna honum í brjóst,* der

(i fri oversættelse) må gengives ved: „. . . . . da han blot fik en let (og urolig) sövn“ [1]. Hvilken ordets egenlige betydning er. eller om det med forf. bör sættes i forbindelse med *drák*, skal jeg lade være usagt; håndskr. har *drokur*, der ifølge håndskriftets lydbetegnelse (cfr. I, s. XIII) med ligeså stor ret kan henføres til en stamme *drokan-* eller *drókan-* som *drakan-*. Eller skulde det med nogen rimelighed kunne henføres til det ord, som i Sn. E. I, 532 skrives *dirokkr*, *diröcr*, *dyreykr*, *drockr* og l. c. II, 547 *drokr* (cfr. Lex. poet. og Fritzners ordbog under *dirokkr*, Icel. Engl. Dict. under *drokr* [2]) og betyde: træthed, mathed, tungt og besværligt åndedrag eller lign.? Side 287 oversættes *inntak* ved „die bruströffnung des mantels(?)“, medens selve stedet synes at pege hen på, at herved menes det greb eller håndfæste, vedkommende røver havde fået i munkens kåbe. S. 294 oversættes *leggja eht yfir* ved: „übertreten(?) II 151“, (cfr. II, s. LIX, l. 8 f. n.), men et andet sted nr. XI 11 ved: „etwas hinzufügen, noch ausserdem etwas tun“, hvilket sidste forekommer mig i bægge tilfælde at give en rigtig mening. S. st. gengives *leggjaz* (*'Lagðiz frá Aglais þá'* IV 68) ved: „sich anschicken(?)“. Der skal vel læses *lægðiz*. S. 295 anføres *léttibarn*, men uden nogen forklaring; det er dannet på samme måde som *léttiskúta* og lign. og bruges (ironisk) i betydningen: en mand, som er næm at omgås med, let at komme i kast (få bugt) med. S. 324 findes: „*umbera*, f. entschuldigung(?) XXVIII 95 (oder ist *um bera* verbum?)“. Det sidste er vistnok det rigtige, idet skrivemåden *stærst um* i C enten må ansés for at være opstået ved urigtig opfattelse af afskriveren (eller ligefrem en skrivfejl) for *stærstu* (hvilket F meget rigtig har) *um* eller *stærstum*. Sætningen: *Man þat þó stærstu um* (el. *stærstum*) *bera* vil da her sige så meget som: det vil i sandhed være af störst betydning (for sagens fremgang), have mest på sig (cfr. Icel. Engl. Dict. under *bera C II 5*).

Men for at komme bort fra dette i sig selv noget kedelige synderegister — om jeg så må sige — skal vi tage bogens anden del i öjesyn. Her giver forfatteren en höjst interessant og lærerig fremstilling af den mands lævned, hvem kilderne på flere steder nævne som æventyrenes fader, deres genfortæller på islandsk grund. Denne mand var ingen mindre end den Skálholtske biskop Jón Halldórsson (1322—39). Efter at han i en meget ung alder [3]) var bleven optagen i dominikanerklostret i Bergen og der havde udmærket sig ved flid og påpassenhed, blev han af sine ordensbrødre funden værdig til på klosterets

---

[1]) Fritzner har (ordbogen s. 260 a) nöjedes med at anføre ordet uden nogensomhelst forklaring i den af Gering angivne form.

[2]) Dersom ordet står i forbindelse med dansk *drog*, skal det vel skrives *drókr*, cfr. *krókr* = *krog* o. lign.

[3]) Dr. Gering er den første, der med uigendrivelige beviser har godtgjort Jón Halldórssons norske herkomst (cfr. II, s. VII).

bekostning at sendes til udlandet for der at fuldende og afslutte sine studier. Han opholdt sig derpå flere år i Paris og Bologna, hvor han selv har været öjenvidne til et par af de æventyr, som skrive sig fra ham. Efter sin hjemkomst, rimeligvis i året 1310 eller lidt för, blev han kanonikus ved Trinitatiskirken i Bergen; denne stilling beholdt han, indtil han den 1. avgust 1322 af ærkebiskoppen i Trondhjem blev viet til biskop over Skálholts bispedömme, hvilket embede han dog først tiltrådte i løbet af næste sommer. Ved siden af de mange forretninger, han i embeds medfør måtte påtage sig, udfoldede Jón Halldórsson en betydelig litterær virksomhed, hvis frugt er Clarus saga (udg. af G. Cederschiöld, Lund 1879) og en betydelig del af de her omhandlede æventyr. Medens udgiveren af Clarus saga tilligemed Gering, vistnok med fuldkommen ret, hævde, at Jón Halldórsson virkelig selv har nedskrevet den ham i indledningen til sagaen udtrykkelig tilegnede oversættelse af denne, er dr. Gering derimod, navnlig ved sproglige undersøgelser, med Hensyn til æventyrene kommen til det resultat, at ingen af disse således som de ere overleverede, kan siges at være biskoppens eget uforandrede arbejde, men at han kun ved sin store fortællergave [1]) og sine omfangsrige kundskaber på dette område af den middelalderlige litteratur har ligesom givet stødet til, at også denne gren deraf for alvor blev indført og fandt velyndere på Island. Han tror således at kunne påvise 4 forskellige forfattere eller samlere, af hvilke den første kun sjælden har benyttet skriftlige forarbejder, men også hvor dette var tilfældet, anvendt mange friheder i gengivelsen; denne bearbejder tilhører den største del af samlingen, deriblandt Jón Halldórssons levnedsbeskrivelse tilligemed de deri optagne æventyr. Den anden bearbejder har som oftest haft latinske kilder for sig og står i fremstilling meget tilbage for den første. Den tredje skyldes oversættelsen af Disc. clericalis. Den fjærde endelig har ved siden af latinske især bearbejdet engelske æmner efter Robert of Brunnès Handlyng Synne fra 1303, men skönt han er den yngste, må han dog antages at tilhøre det 14. årh. (cfr. II, s. XXV—VIII). Foruden de i Jóns þáttr biskups Halldórssonar (nr. XXIII) optagne 3 æventyr, som der udtrykkelig tillægges ham som den, der har fortalt dem („*hans góðvili var at gleðja nærverandismenn meðr fáheyrðum dæmisögum er hann hafði tekit í útlöndum*“ etc. nr. XXIII 10 ff.), tillægger Gering biskoppen endvidere 4 andre i AM. 624, 4to foreliggende fortællinger (ɔ: nr. LXXXV A, LXXXIII, LXXXVIII og LXXVIII) på grund af en lille foran disse indrykket notits om at „denne lille samling indeholder de historier, som biskoppen Jón Halldórsson fortalte

---

[1]) Han skal endog i sine prækener (cfr. Jóns þáttr, nr. XXIII 125 ff.) have benyttet æventyrene, altså der, hvor folk ellers vare vante til at høre legender og lign.

for at underholde folk dermed“ (cfr. nr. LXXXV A note, II, s. XXII). Herved er der to ting at anmærke. For det første fattes der i håndskriftet et ubestemmeligt antal blade mellem nr. LXXXIII 109 og LXXXVIII 14 (som Gering påpeger II, s. XXIII), hvorved den række fortællinger, denne kilde ellers vilde have tillagt ham, efter al sandsynlighed bliver noget reduceret. For det andet er der, såvidt jeg kan sé, ingen tvingende grund til med Gering at opfatte den förnævnte (afskriver)bemærkning som prolog for de følgende 4 fortællinger; snarere har den oprindelig været bestemt til at gælde for et slags epilog eller redegörelse for, fra hvem de foregående fortællinger stamme; der findes også andre eksempler på, at afskriverne (eller forfatterne selv) knyttede lignende bemærkninger såvel bagved som foran de enkelte stykker (cfr. Gyðinga saga, udg. af Guðm. Þorláksson 1881, s. 101). Men den störste vægt for denne antagelses rigtighed må dog uden tvivl lægges på den kendsgerning, at samleren af A 2 (således som Gering betegner denne del af håndskriftet, II, s. XXV note) selv har sat sig som mål at tilvejebringe en såvidt muligt fuldstændig samling af de æventyr og lignende mindre fortællinger, som han allerede havde ved hånden eller havde håb om at kunne overkomme. Denne forudsætning støttes i höj grad ved den lange og udførlige fortale (Formáli B), hvormed samlingen indledes. Naturligvis kan man her, støttende sig til Gerings antagelse af at fortalen B er forfattet af den første bearbejder (af ham betegnet ved α, cfr. II, s. XXVI), fremkomme med den indvending, at denne i samlingerne B og C formedelst tidens ugunst er gået tabt. Dette lader sig ikke bestemt modbevise, men rimeligt er det ikke, da fortalen på grund af dens hentydninger til de i A 2 nærmest påfølgende stykker (nr. XV og XXIII[1])) her alene synes at være på sin plads; i modsat fald måtte den da give et nogenlunde pålideligt billede af, med hvilke fortællinger den oprindelige samling (arketypen α) har begyndt. Men hvorledes det end forholder sig med fortalen B, er der ved den imidlertid vistnok givet et sikkert bevis for, at den ovennævnte korte bemærkning af samleren (eller afskriveren) A 2 er indsat for yderligere at konstatere, hvem de foregående stykker („Bæklingr sjá hinn litli“) skyldes, da han selv vidste, hvem denne mand var, og af en eller anden grund ikke har haft lejlighed til at få mere med eller måske haft håb om i den nærmeste fremtid at kunne opfylde sit ønske. Herved bliver dog i virkeligheden antallet af de æventyr, håndskrifterne tillægge biskoppen, ikke forøget, ti der er netop, når man undtager Jóns þáttr, ligeså mange fortællinger foran notit-

[1]) Disse tilligemed nr. XXII ere nemlig kun fragmentarisk bevarede på tre (den store samling C tilhørende) løse blade i AM. 764 B 4to og give altså ingen reel oplysning om den oprindelige sammenhæng.

sen (nl. nr. XV, XXII[1]) XIX og LXXXIX) som bagved den. — Til Gerings øvrige skarpsindige og vistnok i hovedsagen udtömmende bemærkninger om og redegörelse for Jón Halldórssons middelbare andél i æventyrene har jeg ikke noget at sige: deslige undersøgelser må, når man ikke har noget fast at holde sig til, i mere eller mindre grad bero på skön. Han søger således biskoppens medvirkning til overførelsen af æventyrene ene og alene i den ældste samling, der for største delen ikke synes at støtte sig til skriftlige kilder, men derimod ofte ligefrem at være nedskreven efter hukommelsen, hvilken fremgangsmåde da også tör antages at måtte kunne give de sikreste resultater i så henseende.

Med hensyn til ordningen af æventyrene har Gering efter min mening ikke været rigtig heldig, idet han fuldstændig har bortsét fra de resultater, han er nået til angående deres forskellige tilblivelsesmåde og deraf følgende ulige stil og tone, men derimod søgt at henføre hvert enkelt af dem til visse grupper ifølge deres indhold. Ingen af disse måder at ordne æventyrene på vil nemlig lade sig strængt gennemføre: den første på grund af at man om nogle af de enkelte nrr. næppe kan sige med fuldkommen vished, at de tilhøre denne bearbejder og ikke en anden; den anden, fordi grænserne mellem de opstillede kategorier undertiden ere altfor skarpe, til at inddelingen ikke snarest får præg af at være gjort efter den enkeltes forgodtbefindende. Rigtignok har Gering herved fået lejlighed til at tage 3 æventyr, der hvert for sig forelå i 2 bearbejdelser, under ét (nr. XLII, LXXV og LXXXV), hvorimod regelen ikke er bleven overholdt med 3 andre ligeledes i 2 bearbejdelser foreliggende æventyr (nr. L + XCI, LI + XCII og LXIX + XCIII). Håndskrifternes og vel også den oprindelige orden er således fuldstændig brudt, sammenhørende stykker ere vidt adskilte som f. eks. fortalen B og nr. XV, hvortil der ikke synes at være nogen særlig grund, allermindst dersom Gering har ret i at henføre ovennævnte fortale til bearbejderen α, thi i så fald er der stærk formodning for at A 2 ligefrem har kopieret hans værk i dets oprindelige skikkelse.

Til slutning finder jeg mig så meget mere forpligtet til at takke hr. Gering for hans omfangsrige og i alt væsenligt fortrinlige arbejde, hvormed han har beriget og belyst den gamle islandske litteratur, som jeg her ifølge min oprindelige plan særlig har måttet dvæle ved dets svage side.

Juli 1884.

Pálmi Pálsson.

---

[1]) Gering ser sig navnlig „aus inneren gründen“ ikke i stand til at kunne tillægge biskoppen nogen andel i denne fortælling, da den handler om nogle tiggermunkes gærrighed og vold mod en præst, idet Jón selv hørte til disses orden (cfr. II. s. LXVII). Mon den gemytlige biskop virkelig har været så ömfindtlig overfor tiggermunkeordenen, at han har kunnet bare sig for at give en så lystelig fortællig til bedste for sine venner?

Efterslæt. Ved de omfattende katalogarbejder over den arnamagnæanske samling er der fundet ét blad af en skindbog fra det 15. århundrede, hvilket cand. mag. Guðm. Þorláksson velvilligst har gjort mig opmærksom på. Dette i almindeligt kvartformat skrevne blad opbevares nu blandt stumperne af flere andre gamle håndskrifter, der have delt lignende skæbne, i AM. 667 4to nr. XVIII. Det hører, såvidt jeg kan se, ikke til noget af de fragmentariske æventyrhåndskrifter, Gering har benyttet, det skulde da være AM. 335, 4to, da det nöjagtig har samme format, men retskrivning og skrifttræk er ikke fuldstændig de samme på bægge; den indre margen er helt bortskåren, hvorved nogle bogstaver i hver linje ere gået med i løbet, ellers er skriften på enkelte ord nær meget tydelig. Bladet indeholder på s. 1—2 [5] slutningen af æventyret om eneboeren og engelen, der i en meget ufuldstændig skikkelse, idet hele midterpartiet fattes, står hos Gering som nr. C (I, s. 311—13) og umiddelbart derpå begyndelsen af et andet om kongesönnen og kongedatteren, der med enkelte mindre væsenlige afvigelser findes l. c. nr. LXXIX (linje 1—40: ek h[uat]). Det første stykke har betydelig interesse; skönt langt fra at udfylde det hul, der findes i æventyret efter det eneste håndskrift, Gering var henvist til, giver dette brudstykke dog et værdifuldt supplement til de för bekendte, da man deraf får flere af dette mærkelige æventyrs enkeltheder at vide, hvoriblandt den ikke uvigtige underretning om, at den ene af de handlende personer er selve ærkeengelen Gabriel, hvorved Gerings udtalelser (II, s. 249) angående den islandske bearbejdelses höje ælde og oprindelighed i höj grad bestyrkes.

Dette brudstykke optrykkes derfor her med bibeholdelse af håndskriftets skrivemåde, interpunktionen undtagen, således som det kan lade sig göre med almindelige typer og uden at betegne forkortelser. Det første ord *-um* er usikkert og *tiltegna* (gen. pl. = tiltekna) er muligvis skrivfejl for *iartegna*. De bortskårne ord og bogstaver ere efter skön indsatte mellem []. Ved * begynder sidste brudstykke hos Gering.

— — — — — — — — — — — — — — —

(S. 1.) -um monnum. Ecki mun til saka, bondi, sagdi hann. Bondi uill ecki at hann fare leinn[gra u]pp aa halsenn. Buazst þeir ok fara leid sina; er bonda son j ferd med þeim; ok [er þeir] koma upp aa halsenn at gliufrunum, mællti hinn ungi madr uid einsetu[mannenn: S]kal ek ecki drepa hann, sueinenn? Hinn suarar: Fyrir guds skylld giór ecki þat. Hann suarar: Ui[st s]kal ek drepa hann; þrifur sueininn ok fleyger honum ofan j gliufurinn suo huert [bein] brottnar j honum. Ok er einsetumadr sier þetta fellr hann j ouit af aullu sa[man a]ngri ok otta, ok er hann raknar uid mællti hann: Aumur uar ek ok uesæll er ek kom j ferd [med] þier, þui suo herfilega ma at kuóda at ek uerda j þessi ferd bædi þiofur ok mord[ingi] ok ransmadr, ok

ecki ueit ek huersu ek fæ þetta bætt uid minn skapara. [Ueit] hann nu ualla huat hann skal at hafazst fyrir harmi; nu þegar omegin þetta [rennr] af honum litazst hann um ok sier huergi nu sinn kumpan, þorer ecki aptur at fara til [bondans] ok leitar fram aa ueginn; hann sier sitia aa hafum steine suo tigulegann mann, suo [at o]nguann sa hann slikann, med skinanndi birti, suo uarla feck hann moti sed. Sia [heil]sar honum ok mællti: Ferst þier ecki greitt. Hann kuad þat satt uera: Hefi ek mist foru[nau]t minn. Þat bætest þier nu skiott, seger hann, þui ek hefi farit med þier þessa daga [er þu] hefer aa ferd uerit, enn nu uil ek ecki leynazst leingur fyrir þier, ok er ek Gabriel ein[gill s]endur af gudi at reyna stadfesti þina, ok ueit ek at þier þiker marger hluter [und]arliger a uordner j ferd ockari; skal ek nu segia þier merking tiltegna minna: þar [er ek] drap ku karls, þat uar uili guds, þau þurftu ecki leingur þui ata hennar uannzt [þeim meda]nn * þau lifdu bædi, — ok eru j himiriki. Þadan foru uit til eckiunnar, gióǵrdi [hun uid] ockur uel sem uid marga adra; þadan tok ek bordker, ok uar þat uili guds, þui þar [hafd]i hun suo mykla elsku aa, at þar fyrir gleymdi hun tidum ok mórgum au[drum go]dum hlutum, þeim er nu fremur hun. Fra eckiunne foru uit til brædra tueggia; [þann d]ag gióŕda ek þier mykla mædu j erfuidi ok gaungu, uar þat guds ui[li at] profa þig suo, skalltu þar fyrir taka aumbun þott sidar se; brædrum þessum gaf [ek keri]t, uar þat ok guds uili, þui þeir taka ut himiriki sitt þessa heims j gledi ok fag[nadi] sæmiligra hluta, er þeir draga saman med agirne ok metnnadi ok missa [þar fyrir] himneskra audæfa. Þadan foru uit til enns goda bonda, ledi hann ockur son [sinn til] leidaruisess, honum kastadi ek j gliufur, suo hann do af; hefdi hann uordit [rosk]inn madr, þa hefdi hann uordit þiofur ok mordingi, enn nu er hann j himiriki; naut (s. 2) hann at þessu faudur sins, en hann skal taka aumbun af gudi fyrir skapraun, er [hann þoldi] fyrir hans saker. Enn fyrir þat er ek onadadi þig, skal ek flytja þig aptur j einset[u þina] ok þar af aungua mædu af hafa. Enn þat er einskis mannzs at koma skiln[ing a] leynda doma guds. For einsetumadr heim med fulltingi eingilsens ok enndi þa[r lif] sitt j godri elli ok lycktazst suo þetta æuenntyr.

P. P.

II.

Til ovenstående anmeldelse skal jeg knytte nogle kortfattede litterærhistoriske bemærkninger om de af dr. Gering udgivne *æventýri*.

Samlingen omfatter i det hele 101 fortællinger, og her findes i broget blanding gamle kristelige legender om paver, biskopper og andre hellige mænd, historiske sagn om romerske

og byzantinske kejsere, om Karl den Store, Vilhelm Erobreren og hans sønner, Thomas af Becket, Lanfranc og Absalon, desuden mange østerlandske noveller, *facetiæ* og ganske enkelte æventyr (*märchen*). Til lettelse for de forskere, der ikke kan benytte de islandske tekster, har Gering i andet bind (s. 1—252) leveret en dels ordret, dels forkortet gengivelse af alle fortællingernes indhold, og med virksom bistand af Reinhold Köhler i Weimar har han til hver enkelt fortælling føjet ligesa udførlige som indholdsrige og belærende oplysninger vedrørende deres oprindelse og senere vandringer. Det er særdeles betydeligt arbejde, som her er præsteret, her er en fylde af nye og for det meste afsluttende undersøgelser, vedrørende saavel kendte som hidtil ukendte temaer, og vort kendskab til middelalderens legende- og sagnlitteratur er herved blevet udvidet pa mange væsentlige punkter. Jeg skal i det følgende henlede opmærksomheden pa nogle af de interessanteste fortællinger; hertil ma min opgave som anmelder væsentligt indskrænke sig, da jeg kun hist og her vil fa lejlighed til at tilføje nye oplysninger om fortællingernes udbredelse.

Nr. XI. *Frá Karlamagnúsi.* Indeholder en interessant redaktion af det i middelalderen almindelig udbredte sagn om Karl den Stores rejse til Konstantinopel og Jerusalem (smlg. Nyrop, *Den oldfranske heltedigtning* s. 122). Kilden til den islandske fortælling er *Speculum historiale* (XXIV, 1—3). Hvad der berettes om kongens hanske, at den bliver hængende i luften som baren af usynlige hænder, er et i mange middelalderlige legender forekommende træk. Hos os fortælles der jo saledes, at den hellige Andreas plejede at hænge sin hue og sine hansker pa solens straler; se nærmere herom E. Schebel, *De danske helgene* s. 164; L. Daae, *Norges helgener* s. 194, 202; Wolf, *Niederländische Sagen* nr. 336; *Fedraheimen* 1882, nr. 26: „Segner frå Listeland“.

Nr. XIV. *Af Silvestro páfa.* Fortælling om Silvester II (999—1003), der sluttede forlig med djævelen og havde faet løfte om, at han ikke skulde dø, førend han havde sunget en messe i Jerusalem. Han mente derfor at have et langt liv for sig, men døde pludselig, da han engang havde sunget messe i Laterankirken, der ogsa førte navn af Jerusalem. Dette sagn er udførligt behandlet af Liebrecht *Zur Volkskunde* s. 47—48; smlg. Woycicki, *Polnische Märchen* s. 80; *Germania* XXV. 133; *Jerusalems skomager* (Kbhvn. 1828) s. 98.

Nr. XXVI. *Frá því er púkinn gjörðiz ábóti.* En mærkelig prototype for sagnet om „Broder Russ“, der jo er almindelig udbredt i det 16de og 17de arhundrede, men hvis ældre kilder man hidtil ikke har kunnet efterspore. Foruden de af Gering anførte behandlinger af sagnet kan ogsa henvises til *Broder Russes historie. 1555* Udgiven pany med en indledning af Chr. Bruun (Kbhvn. 1868).

Nr. XXXIV. *Frá einum dauðum manni er kom til veizlu.* Som titlen angiver, drejer denne fortælling sig om en død mand, som et levende menneske i ungdommeligt overmod indbyder til et gæstebud. Den døde mand modtager indbydelsen og giver møde, men fjærner sig roligt igen, efter at måltidet er forbi og bordsalmen sunget. Gering anfører kun én parallel til denne legende „Dødningen" (Jens Kamp, *Danske folkeæventyr* s. 170). Nær beslægtet hermed er dog sikkert også det islandske æventyr „Brudgommen og spøgelset" (Jón Arnason, *Islenzkar þjóðsögur og æfintýri* I s. 242; Carl Andersen, Islandske folkesagn I, s. 138) og en siciliansk folkesang „Lionziu", der er udgiven af Salomone-Marino (*Leggende popolari*. Palermo 1880. Nr. 26) og handler om en mand, der pa en kirkegård finder en hjærneskal, som han med et spark indbyder til sit selskab (smlg. Gröber's *Zeitschrift* IV, 398). Disse forskellige redaktioner fortjener i høj grad at blive gjorte til genstand for nærmere undersøgelse; jeg formoder, at vi i dem alle har udløbere fra det sagn, som blev dramatiseret af Tirso de Molina og derefter knyttet til navnet Don Juan.

Nr. XLII. *Af einum greifa.* To forskellige redaktioner af den bekendte legende, som fornylig er bleven udførligt behandlet af Varnhagen[1], og som hos os måske er bedst kendt gennem Rudolf Schmidts drama „den forvandlede konge".

Nr. XLV. *Af Marinu munk.* Legenden om den hellige Marina, der i mandsdragt opholdt sig som munk i et kloster. Dette sagn, der jo ogsaa er knyttet under forskellige former til helgeninderne Pelagia, Eugenia og Theodora, foreligger dramatiseret i den oldfranske litteratur i „Miracle de Théodore" (*Miracles de Nostre Dame* p. p. G. Paris og U. Robert III, 67 f. f.).

Nr. XLVI. *Af dauða húsfreyju ok bónda.* Fortællingen om datteren, der sa sin moder i helvede og sin fader i himlen. En gammel italiensk versjon er fornylig bleven udgiven af Ulrich (*Romania* XIII, 41—43).

Nr. XLVIII. *Af sýslumanni ok fjánda.* Interessant sidestykke til Theophilus- og Faustlegenderne.

Nr. XLIX—LXXVI inderholder en temmelig fuldstændig oversættelse af „Disciplina clericalis" (af originalens 39 fortællinger findes her de 28). Der er her det mærkelige forhold, at denne oversættelse kun findes i *a*, et Stockholmer-håndskrift, der er skrevet i året 1690 af islænderen Jón Vigfússon, derimod findes den ikke i nogen af de ældre codices. Den indledes imidlertid af en fortale, der genfindes i *B* (14. årh.), og da man i dette hs. tillige finder en rød overskrift „Af Enoch" (begyndelsen til „Disciplina") og endvidere i en meget fri genfortælling tre historier, der sikkert stammer fra „Disciplina", drager dr. Gering den slutning, at den tabte del af *B* må have indeholdt en fuld-

[1] *Ein indisches Märchen auf seiner Wanderung durch die asiatischen und europäischen Litteraturen.* Berlin 1882.

stændig gengivelse af hele Petrus Alfonsus' novellesamling i lige så fri genfortælling som de tre bevarede historier. Senere, mener dr. G., er denne bearbejdelse falden i hænderne på en mand, der kendte originalteksten, og har foretrukket at levere en ordret oversættelse istedetfor den frie omformning. Imod denne betragtningsmåde har Moltke Moe[1]) fremført adskillige berettigede indvendinger, og jeg er med den sidstnævnte forfatter tilbøjelig til at antage, at den versjon af „Disciplina", der har stået i den nu forsvundne del af hs. *B*, i virkeligheden repræsenteres af Jón Vigfússons afskrift, og at den altså ikke har været nogen fri genfortælling, men en ordret oversættelse; de tre omtalte historier i *B* skyldes rimeligvis mundtlige genfortællinger (af biskop Jón?).

Nr. LXXVII. *Af Poliniano keisara.* En bekendt historie, der også genfindes i en nærbeslægtet form i „Gesta Romanorum" (kap. 102), og som knytter sig til den i middelalderen almindelige overtro, at man kunde tilføje et menneske skade ved at forfærdige et billede af ham i voks og derefter mishandle det på forskellig måde; de sår, man tilføjede voksbilledet, mente man, overførtes på det pågældende menneske[2]). Denne tro går langt tilbage i tiden (smlg. A. Graf, *Roma nella memoria del medio evo* I, 202—203) og har spillet en stor rolle hele middelalderen igennem. Således træffer vi f. eks. i Frankrig i det 14de århundrede flere interessante processer imod folk, der er anklagede for at have forsøgt på *envoûtement*[3]). Denne overtro omtales også i „Malleus maleficarum" (kap. 11 og 12), og endnu i det 17de århundrede har den kostet mange troldmænd livet; at den ikke er uddød endnu, kan ses af en interessant lille oplysning hos Kamp, *Danske folkeminder* nr. 1389[4]), hvortil Köhler henviser.

Nr. LXXVIII. *Af dauða ok kóngssyni.* Den ældste hidtil kendte europæiske versjon af det vidtudbredte æventyr om døden ved hovedgærdet, se Asbjørnsen, II, nr. 45; Grimm, *K. M.*

---

[1]) *Arkiv for nordisk filologi* II, 180 ff.

[2]) En anden anvendelse af voksfigurer i middelalderen forekommer en gammel dansk folkevise „hustru og mands moder"; se Grundtvig, *D. g. f.* II, 404; III, 858; *Skattegraveren* I, nr. 234, 436.

[3]) Således kaldtes den formentlige forbrydelse; ordet er dannet af verbet *envoûter*, (vlat. *invultare*); se nærmere Ducange, Littré og Chéruel, *Dictionnaire historique des institutions de la France* s. 356, 1183.

[4]) Frimurerne. Det mystiske halvmørke, hvormed frimurerne omgive sig, har gjort, at almuen i alle egne af landet lige til denne dag har antaget, at det at være frimurer og at forskrive sig til djævelen var et og det samme. — Forskrivelsen sker dog ikke til den onde selv, men til formanden for lavet. Denne stikker et hul på synderens finger, og med blodet tegner han et billede af ham på væggen. Den, der forskriver sig, sværger derpå ikke at røbe hemmelighederne og lover ikke at ødsle alt for galt med penge. Hvis han siden bryder de indgåede forpligtelser, kan formanden straks se det, thi da vil billedet på væggen falme, og han behøver da kun at stikke et spyd i billedet for at dræbe den mensvorne.

nr. 44. Til Köhlers henvisninger[1]) skal jeg yderligere tilføje følgende: *Germania* XXV, 138 og *Preludio* V, 1881, s. 71 (bemærkninger af Prato).

Nr. LXXXI. *Af meistara Pero ok hans leikum.* Troldmanden, mester Perus, optræder også i Clarussaga; han er rimeligvis ligesom hans kollegaer Basin, Malaquin og Maugis i den oldfranske litteratur (se Nyrop, *l. c.* 70, 114, 115, 180—183) af orientalsk oprindelse. De tre historier, der fortælles om Perus i det islandske æventyr, fortjener i mange henseender vor opmærksomhed. Til nr. 1 har Köhler føjet nogle oplysende bemærkninger, der imidlertid ikke fuldt ud tilfredsstiller os; hvis virkelig historien er beslægtet med den anførte gamle tyske mestersang, hvad jeg nærer nogen tvivl om, må den også være beslægtet med det æventyr, som H. C. Andersen har benævnet „Fyrtøjet“, og af dette æventyr foreligger der såmange orientalske og occidentalske versjoner, at en nøjagtig sammenligning af disse tekster måtte kunne opklare spørgsmålet. Nr. 3 er nær beslægtet med den 11te novelle i „Conde Lucanor“; en orientalsk parallel foreligger i „Magieren Schachabeddin eller beviset for underværkers mulighed“ (*Palmeblade*. Kbhvn. 1834. S. 144) og *Manna* nr. 3 (Berlin 1846).

Nr. LXXXIII. *Af rómverska dáranum.* Fortællingen findes også på dansk, se Tang Kristensen, *Jyske folkeminder* VII, 230.

Nr. LXXXIV. *Frá Ratepadio greifa.* Det samme tema genfindes foruden de af Köhler anførte steder tillige hos Vinson, *Le Folk-Lore du pays basque.* Paris 1883. S. 10. Grundtvig, *Danske folkeæventyr.* Ny samling. S. 215. Kristensen, *Jyske folkeminder* III. nr. 458.

Nr. LXXXVII. *Af einum meistara.* Nærmere oplysninger om den indskudte fortælling om sønnernes skiveskydning efter faderens lig findes hos Gaster, *Literatura popularâ românâ* s. 151 ff. og i *Mystère du viel Testament* p. p. Rothschild [et Picot] IV, cxv.

Nr. XCI. *Af hálfum vin.* Nr. XCII. *Hèr segir af öllum vin.* Nr. XCIII. *Frá danska manni ok kerlingu.* Disse tre æventyr indeholder frie genfortællinger af „Disciplina clericalis“ og svarer til capitlerne 50, 51, 69 i den fuldstændige oversættelse (originalens cap. 1, 2, 16).

Efter anmærkningerne følger et udførligt, indholdsrigt glossar (s. 253—334), der omfatter alle de ord og vendinger, som ikke forekommer i Möbius' *Altnordisches glossar;* herefter følger en fortegnelse over personnavnene (s. 334—338) og stednavnene (s. 338—340). I et tillæg (340—392) har Gering derpå ladet

[1]) Köhler fremhæver særlig, at det er den ældste af de hidtil kendte europæiske versjoner. Jeg har dog i mine papirer en bemærkning om, at æventyret findes behandlet i en *fableau* og en henvisning herom til *Revue politique et littéraire* 1880. I; men dette tidskrift er mig i øjeblikket ikke tilgængeligt

aftrykke de latinske og engelske tekster, der ligger direkte til grund for flere af fortællingerne; her findes således uddrag af „Speculum historiale“, af Martin fra Troppaus krønike, af Caesarius af Heisterbach, af Robert Mannyng af Brunné (*Handlyng synne*), af Petrus Alfonsus (kritisk tekst på grundlag af de to trykte udgaver) og af „Gesta Romanorum“.

Jeg har endnu kun tilbage at bringe dr. Gering en tak for hans interessante og indholdsrige bog. Dens sproglige værdi — æventyrerne indeholder jo f. eks. en mængde sjældne og hidtil ubekendte ord — overtræffes langt af dens betydning for litteraturhistorien. Den giver et vigtigt bidrag til vor kundskab om novellen i middelalderen og forøger vort kendskab til kredsløbet i verdenslitteraturen, idet den føjer et nyt led til den lange kæde af fortællinger, der fra Indien har udbredt sig til alle verdenshjørner. Den giver os tillige mange ny synspunkter vedrørende den nordiske traditionsforskning, og det er at ønske, at dr. Gering såsnart som muligt vil få leilighed til at udgive de gamle islandske fortællinger, der ikke har kunnet finde plads i nærværende samling.

Kbhvn. Januar 1885.

Kr. Nyrop.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ. Contes populaires grecs publiés d'après les manuscrits du Dr. J.-G. de Hahn et annotés par **Jean Pio.** Copenhague. A. F. Høst & fils. 1879. XI + 260 pp.

Anmelderen ønsker paa dette Sted kun at omtale nogle Enkeltheder i de Anmærkninger, hvormed Udgiveren ledsager denne vigtige og lærerige Bog[1]).

S. 1: „*σουφρᾶς* = *σοφᾶς*“. Fortællingens Sammenhæng (*καὶ στρώνει τὸ σουφρᾶ καὶ φέρνει καὶ τὸ φαγὶ*) kunde vise, at der tales ikke om en Sofa, men om et Bord. Og virkeligen betyder *sofra* paa tyrkisk Bord. Jeg benytter denne Leilighed til at udtrykke min Tvivl om Rigtigheden af Forfatterens Forhold til de tyrkiske Ord: kun sjelden betegner han dem som saadanne, for det meste nøies han med at gjengive dem ved de tilsvarende

[1]) [I det russiske tidskrift „Russkij Vjæstnik“ har Prof. Korsch givet en mere populær anmeldelse af afd. Prof. Pios bog, hvilken andensteds kan ventes gengivet på dansk. De her meddelte bemærkninger, der af forf. selv ere skrevne på dansk, ere tænkte som en fortsættelse af denne anmeldelse. — Red.]

græske Ord uden at omtale deres Oprindelse. For en Læser, som ikke kjender det tyrkiske Sprog, kan Undladelsen heraf have ubehagelige Følger; endnu for nylig have vi jo seet Ordet *μαϊμοῦ* Abe (pers.-tyrk. *maimun*) udledt af det gamle *μιμώ*, i Forbindelse med deraf uddragne fonetiske Slutninger. Ligesaa vilde det være ønskeligt, om der ved ethvert slavisk Laaneord havde været gjort opmærksom paa dets Oprindelse. Af slige Ord har jeg i Commentaren noteret mig følgende: S. 4 *σῆττα* Sold — *sito*; S. 31 *κλύτσα* (maaske *κλιούτσα*?) en lang i den ene Ende krummet Stok — *kljutsch* eller *krjuk* Krog; S. 85 *γκλάβα* (i Texten *ἡ ᾽γκλάβα*) „cerveau" (?) — *glava* Hoved; S. 183: *κότσι* Ben — *kostj*; S. 228 *ντεμπέλης* „fainéant" — *debêl* tyk, fed.

S. 22: „*μιντσ᾽λῆσι = δικαστήριον*". Apostrofen kan her ikke betegne Udeladelsen af en Vocal, saaledes som i *χατσ᾽λικι* = tyrk. *chadschilik* (S. 54), thi hint lyder paa Tyrkisk (Arabisk) *medschlis*. Betegner ikke Apostrofen den tyrkiske Udtale af *ντσ*?

S. 52 (ikke 51, som det er trykt): „*ντίπου* (ital. *di più*), *encore davantage*; comp. p. 73". Etymologien kan vel være rigtig, men Sammenhængen paa begge Steder (52: *τὸ κερὶ σβύστηκε ντίπου*, 73: *ὁ μάγειρας τὸ ἔφκειασε τὸ φαγεῖ ντίπου ἀνάλατο*) peger snarere hen paa Betydningen ganske, fuldstændigt, aldeles.

S. 53: „*τάρταρα μάρταρα; μάρταρα* est un mot insignifiant, formé d'après *τάρταρα*". Det er øiensynlig rigtigt; men jeg vilde tilføie, at det ikke er en tilfældig Fordreielse af det foregaaende Ord, men en regelmæssig Dannelse efter tyrkiske Originaler, som *gezmek mezmek* at spadsere og fordrive sin Tid paa andre lignende Maader. Saaledes sige Armenierne *gir mir*, Bøger og andre lignende eller tilhørende Sager, o. s. v., endogsaa naar de tale russisk. Ligesaa er dannet det i Caucasus udbredte Udtryk *churdá-murdá* Udrustning, Effecter — sandsynligvis fra pers. *churdan* at spise. Ogsaa Russerne have et Ord *schury-múry* hemmelighedsfulde Forbindelser og Forstaaelser.

S. 68: „*δωδεκάρα = δωδεκάδα, οἱ σύμβουλοι τοῦ βασιλέως*". Jeg kjender denne Form ogsaa fra en trapezuntisk Vise hos Joannides, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος* (*Ἐν Κ-πολει* 1870): *Ἐγὼ νι᾽σιὰν* (= *nischan*) *θὰ δοίγω σὲ, τὸ ᾽κ᾽ ἔχ᾽* (= *esch*) *ἡ δωδεκάρα*.

. S. 73: „*ἀχ᾽ τὴ δαφνία = ἀπὸ τ. δ.*". Ikkedestomindre er *ἀχ* ikke det fordærvede *ἀπό*, men den normale Forandring af *ἀκ* (= *ἐκ*), hvilket findes f. Ex. i Fortællingen om Apollonius fra Tyrus (hos Wagner, Carmina graeca medii aevi) v. 477, 493, 535 og 664. En anden Levning af Præpositionen *ἐκ* eller *ἐξ* i Nygræsk er det trapezuntiske *ἀς* (foran Artiklen, ligesom *ἀχ*), hvilket forholder sig til det gamle bøotiske, thessaliske, arkadiske og kypriske *ἐς* (= *ἐκ, ἐξ*) som *ἀκ* eller *ἀχ* til *ἐκ*. Se min Undersøgelse „Sposoby otnositeljnago podtschinenija" (Maaderne for den relativiske Subordination) S. 89 Anm. m.

S. 81: „*ἀποβραδύς = ἀποσπερῆς* (ou *ἀποσπέρας*), *dès le soir* sammenlignes af Forfatteren med *ἀποπολλῆς, ἀποχαραγῆς, ἀποκαιρουργῆς*,

ἀπαρχῆς, ἀποκαρδιᾶς og *ἀπομιᾶς*. Hvis dette er rigtigt, maa Ordet skrives *ἀποβραδῆς*, hvad der dog synes at være imod Analogien, der snarere krævede **ἀποβραδειᾶς* eller i det mindste *ἀποβραδειῆς*. Udtrykker derimod Forfatterens (eller Hahns) Orthografi virkelig Ordets Oprindelse, da vilde den dertil nærmest svarende Dannelse være *ἀπομικρός* fra Barndommen af, som Grækerne nu sige i Stedet for det ældre *ἀπομικρόθεν*.

Ib.: „*παιγνιδαρίζω, jouer*“ — saaledes ellers *παιγνιδιαρίζω*, som er det sædvanlige?

S. 82: „*μπαμπᾶς, père, papa*“. Dette tyrkiske Ord (*baba* Fader) burde være forklaret allerede til S. 74.

S. 93: „*ζαρές, moyen?*“. Hvis dette er Ordets Betydning, — og der kan ingen Tvivl være om, at dette er Tilfældet (= gr. *τρόπος*) — er dets rigtige Orthografi *τζαρές* eller *τσαρές* = tyrk. (pers.) *tscharé*.

S. 97: „*ἀμάν* = *ὤ*“. Denne Oversættelse er vistnok altfor svag. Det arabiske *aman* (Fred, Ro, Sikkerhed, Naade) er et vore Soldater vel bekjendt Ord: saaledes raabe Tyrkerne og Tatarerne til de angribende Fjender, naar de ville undgaa Døden og lade sig tage tilfange. Her (*ἀμὰν γιὰ τὸ Θεό, δὲν εἶν' ἐδῶ κἀνένας ἄθρωπος κτλ.*) er det omtrent enstydigt med *ἀλλοίμονον*.

S. 113: „*παστέλλι* (du latin *pastillus*), *gâteau de noces*“. Sikkerlig ikke umiddelbart fra Latin, men opstaaet af det italienske *pastello*.

S. 154: „*ἀνήπλυτος* = *ἄπλυτος, ῥυπαρός, non lavé, sale* (Jeann., *Ἀισμ. Κρητ.* p. 319). Comparez *ἀνηπρόκοπος* = *ἀγράμματος*. Scarlat., *Λεξ.*“. Den samme Jeannarakis anfører der *ἀνηβουλῆς* = „*ἄνευ βουλῆς, ἀέκητι*“; desuden finder jeg i Weigels Ordbog *ἀνηγνωσία, ἀνήγνωστος* med nægtende Betydning.

S. 197: „De cette forme ancienne *μέγας* on emploie même un génitif *μέγα*“. Der er endnu et andet Exempel paa et Adjectiv flecteret efter 1e Declination, nemlig *μακρύς* i Betydning af *ψωλή*, hvoraf Genitiven forekommer i det uanstændige Ordsprog:

Ἡ κοιλιὰ μὲ τὴν κοιλιά
Τοῦ μακρὺ κάμνει δουλειά.

Herved er rigtignok at mærke, at dette Adjektiv i det anførte Exempel bruges som Substantiv; men *μέγας* er paa Nygræsk heller ikke et sædvanligt Adjectiv og forekommer kun i visse Forbindelser, navnlig som en Titel.

S. 225: „*κάστελα* (du turc *kassd?*), *ἐπίτηδες, exprès*“. Forfatterens Formodning er ganske rigtig; kun bestaar Ordet af to Dele, af hvilke den anden er Postpositionen *ile* = med: *qaçd ile* eller, efter den virkelige Udtale, *kástylja* (d. e. *kást-ilj-a*) svarer fuldstændigt til det danske med Flid.

S. 230: „*σκορφίζομαι* = *χτυπῶ σ' τὸ κεφάλι, se frapper le front*“: Panden eller Issen — *κορφή* = *κορυφή*? Det er slet ikke umuligt, Grækerne ved tilsvarende Leiligheder benytte en anden Ge-

bærde end vi. Saaledes skulle, efter hvad der fortælles, Tyrkerne og Grækerne, i det mindste paa nogle Steder, ἀνανεύειν som i fordums Tid, d. e. kaste Hovedet tilbage, som Udtryk for Nægtelse eller Afslag.

S. 231: ἀστρονόμος i Stedet for ἀστυνόμος forekommer ogsaa i Byzantios' Komedie *Βαβυλωνία*.

I Texten S. 84 maa Spørgsmaalstegnet efter Ordene ποιὸς κλαίει, ποιὸς σκοτώνεται være en Trykfeil: se Mullachs Grammatik S. 212, 2 og mit ovennævnte Skrift S. 25 Anm. 5.

Maatte disse Bemærkninger tjene som Vidnesbyrd om den Interesse, som Hr. Pios Bog vækker hos enhver Ven af det græske Sprog og dets Literatur!

Moskva.

Th. Korsch.

Geschichte der griechischen Lyrik nach den Quellen dargestellt v. Dr. **Hans Flach**, a. o. Professor an der Universität Tübingen. Tübingen. Fues. 1884. XX + 6 + 698 s.

Det foreliggende værk behandler den græske lyriks historie fra dens begyndelse til henimod år 400 f. Chr., dog således, at Pindar er forbigået. Fremstillingen er helt igjennem udførlig, især for den ældste tids vedkommende, både kilderne og den nyere litteratur er gjennemgående anførte; i anmærkninger under texten gives jævnlig nærmere begrundelser af enkeltheder og kritik af andre forfatteres anskuelser; dog er denne sondring mellem fremstilling og forskning ikke strængt overholdt. Det hele er delt i to store afsnit; i det første gives, foruden en indledning om lyrikkens tidligste forudsætninger, de ikke-græske folks indflydelse og musikkens udvikling, en behandling af de forskjellige digtarters historie i et tidsrum, som forf. selv angiver at være fra ca. 730—580, men hvor dog Alkaios, Sappho og Solon ikke er medtagne; det andet afsnit giver derpå i det hele de samme digtarters videre historie i samme orden indtil udgangen af den Peloponnesiske krig, men som sagt uden nogen udførlig behandling af Pindar.

Forf. siger i sin fortale (p. IV) nogle ord om den notoriske mangel på en brugbar Græsk litteraturhistorie. For så vidt hermed menes en håndbog, der kunde omfatte den hele litteratur, må man vel give ham ret; men hvad selve det felt angår, han har valgt sig, så må han dog tage konkurrencen op med arbeider som K. O. Müllers og Bernhardy's. Det vilde være ubilligt at forlange af enhver nyere udførlig fremstilling af den Græske

litteraturhistorie, at den som helhed skulde overtræffe disse forgjængere; men man må dog vente, at den på visse områder repræsenterer et fremskridt fra det ældre. Dette synes nu forf. også at have følt; i alt fald søger han i sin fortale (p. IV ff.) at gjøre rede for, på hvilke punkter han mener at have ført forskningen videre. Disse punkter er i korthed følgende: for det første er musikkens udviklingsgang stadig taget i betragtning og dens betydning for lyrikken påvist; dernæst er de historiske forudsætninger, særlig den orientalske indflydelse, nøiere oplyste; for det tredie er chronologien behandlet med særlig omhu; og endelig er gjennemgående Hesychios Milesios's angivelser, således som de findes samlede i forf.s udgave af resterne af denne biographs ὀνοματολόγος, lagte til grund for behandlingen af det biographiske.

Hvad nu det første punkt, musikkens udvikling, angår, så skal jeg ikke indlade mig på at afgjøre, om forf. indenfor selve det musikhistoriske, som han behandler med ikke ringe vidtløftighed, har fortjenester af forskningen; jeg savner dertil bl. a. også den specielle sagkundskab. Kun det skal jeg bemærke, at hans fremstilling af de herhen hørende spørgsmål ikke udmærker sig ved den klarhed og forståelighed, som man netop her kunde ønske; hans bog er jo dog ikke skrevet for musiktheoretikere, men for folk med almindelig philologisk dannelse. Heller ikke kan man uden betænkelighed følge ham i de resultater, han kommer til på enkelte punkter; særlig gjælder dette hans behandling af den Phrygiske musiker Olympos, om hvem de gamle åbenbart havde meget uklare forestillinger, men af hvis levnedsløb og virksomhed Fl. giver et meget detailleret billede. Til at gå nærmere ind på enkeltheder i disse undersøgelser har jeg dog også af den grund følt mig mindre opfordret, at en stor del af dem kun står i meget fjærn forbindelse med den hovedopgave, forf. har sat sig; herhen regner jeg f. ex. afsnittene om fløitespillets og strængespillets udvikling (p. 59—96), der under ingen omstændigheder behøvede at være så udførlige, selv om forf. havde ret i sin påstand, at fløitespillets udvikling i Phrygien har været af største betydning for elegiens fremkomst. Selve denne påstand er mig imidlertid overordentlig tvivlsom. Da vi på den anden side her har et spørgsmål, der er af virkelig betydning for litteraturhistorien, så skal jeg gå lidt nærmere ind derpå.

Det Phrygiske fløitespils og Olympos's umiddelbare betydninn for den Græske elegi søger Fl. deri, at Olympos har komponeret melodier for fløite i en sådan takt, at det elegiske versemål umiddelbart kunde underlægges dem. Han mener altså, at sådanne melodier først existerede uden text; dernæst benyttede digtere dem, idet de skrev text til dem; de første elegier var altså „komponerede“, d. v. s. hver tone dækkedes af en stavelse (p. 159 f.). Heraf sluttes videre ganske rigtig, at de tidligste

elegier må have været korte; thi, siger han, større kompositioner med gjennemgående fløiteakkompagnement er faktisk umulige.

Nu er det jo imidlertid så uheldigt, at de ældste elegiske digtere, Kallinos og Tyrtaios, netop har skrevet sådanne elegier, der efter deres hele art og tone at dømme umulig kan have været „komponerede“, hvad forf. også meget rigtig bemærker (p. 160 ff.). Han har da kun tilbage at antage, at den første elegiske digter (og det må han erklære Kallinos for at være, da Olympos og han efter Fl. var omtrent samtidige) har fjærnet sig betydelig fra elegiens ældste form og på grund af den ræsonnerende charakter, han gav den, væsentlig har måttet vælge det rhapsodiske foredrag. Dog mener forf., at han så vel som de andre ældre og senere elegikere har beholdt det gjennemgående akkompagnement i digte af mindre omfang. (Om sådanne „mindre“ digte af Kallinos er os rigtignok intet overleveret.)

Jeg tror hermed at have angivet hovedtrækkene af denne eiendommelige hypothese, som jeg anser for betegnende for forf.s hele methode. Ganske bortset fra det i og for sig mærkelige i, at en så speciel form som det elegiske distichon skal have existeret i den rene instrumentalmusik før end i poesien, så synes det mig værdt at lægge mærke til den forkerte fremgangsmåde ved hypothesens opstilling. Vi har to faste punkter: en betydelig reform på det musikalske område, foregået i Phrygien og af de gamle tildels knyttet til navnet Olympos, og de opbevarede fragmenter af Kallinos og Tyrtaios. I og for sig synes der ikke at være anden forbindelse mellem disse to ting, end at de efter Fl.s ansættelse af Olympos synes at være nogenlunde samtidige, og at stederne for Olympos's virksomhed (Phrygien) og for Kallinos's (Ephesus) er så temmelig i nærheden af hinanden; derimod findes der, som allerede nævnt, intet i de ældre elegikeres digte eller i beretningerne om dem, der peger hen på en særlig nær forbindelse med musikken, og intet i beretningerne om Olympos, der peger hen på et nært forhold til elegien; thi bemærkningen hos Suidas s. v. *Ὄλυμπος* (*ποιητὴς μελῶν καὶ ἐλεγείων*) afviser Fl. selv som beroende på en misforståelse. Det er under disse forhold allerede en betænkelig sag at begynde med at opstille en så lidet begrundet hypothese som den om Olympos's musikalske distichon; men denne fremgangsmåde bliver endnu mærkeligere, når man husker, at hypothesen egentlig slet ikke tilveiebringer nogen tilknytning til det andet faste punkt: den os foreliggende ældste elegi; tværtimod, hypothesen nødvendiggjør en ny, ligeså ubegrundet antagelse: tilværelsen af gamle, kortere, „komponerede“ elegier, om hvilke intet er overleveret. Denne byggen luftkasteller strider ganske sikkert mod sund methode.

Hypothesen om Ol.s distichon søger Fl. at støtte på en etymologi af ordet *ἔλεγος* (p. 158). Han mener, at det er et fremmed ord og gjenfinder det i Armenisk, i nogle betegnelser for ulykke, klage o. l. Selve afledningen ser just ikke over-

dreven plausibel ud (*jelern* ell. *jegern* ulykke, med nogle smnsætninger og afledninger af denne stamme); men selv om den var rigtig, så ligger det da endnu ingenlunde, som Fl. mener, klart for dagen, at Hellenerne har fået ordet ἔλεγος gjennem den Phrygiske *musik*; heller ikke, at i denne en bestemt, klagende melodi har ført det navn. Også dette vilde kun være en mulighed; at tale om „evidens" og „udelukkelse af enhver tvivl" i den slags sager, som Fl. gjør (p. 159), er lidet berettiget.

Også i overleveringen søger Fl. at finde en støtte for sin antagelse; men dette forsøg falder næppe heldigere ud. I Plut. περὶ μουσ. cap. 8 findes en efterretning om, at der var en gammel νόμος Κραδίας, som (efter Hipponax's udsagn) Mimnerm skulde have foredraget på fløite (αὐλῆσαι). Dertil er føiet forklaringen: ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐλεγεῖα μεμελοποιημένα οἱ αὐλῳδοὶ ᾖδον — ord, som ikke synes at passe i denne forbindelse; thi efter den hele sammenhæng synes νόμος Κραδίας at måtte have været auletisk, og Mimnerm betegnes heller ikke ellers som αὐλῳδός, men som αὐλητής. Westphal har derfor med rimelighed flyttet den hele bemærkning, så at den kommer til at gjælde Sakadas. Men også uden hensyn hertil skulde man ikke tro, at disse ord kunde anvendes på Olympos af en forfatter, der bestemt har fremhævet, at O. kun var aulet, at hans kompositioner ingen text havde (cfr. ovfr. p. 70). Og dog sker det, både pag. 137, hvor det hedder: „Von den komponirten elegischen Formen [des Ol.] hat uns durch Zufall die Nachwelt nichts näheres berichtet, . . .; wir würden sie annehmen müssen, selbst wenn uns nicht eine zufällige Nachricht darüber erhalten wäre, welche sie ausdrücklich zu bezeichnen scheint". Dertil noten: „Vgl. Plut. mus. 8 ἐν ἀρχῇ γάρ" o. s. v. „Für Plutarch aber (oder seine Quelle) steht ἐν ἀρχῇ dieser Auletik [sic!] stets Olympos," — og pag. 159: „. . . Die Zeit *vor* diesem [den ovenfor pag. 70 omtalte] Uebergang in die Vokalmusik ist ausgezeichnet charakterisirt durch den Satz des Herakleides: ἐν ἀρχῇ γάρ" o. s. v. Må man dog ikke her spørge, om auletik og aulodik er ét og det samme, siden de sådan blandes mellem hinanden? Og selv om Plutarch kunde have forvexlet de to ting, viser så ikke udtrykket ἐλεγεῖα μεμελοποιημένα, der dog kun kan betyde: elegiske digte med musikakkompagnement (cfr. de umiddelbart følgende bemærkninger om *auloden* Sakadas, hvor ganske det samme udtryk bruges), at her virkelig er tænkt på sang og ikke på fløitespil alene? Jeg må tilstå, jeg forstår ikke det hele ræsonnement.

Dette vil forhåbentlig være nok til at vise, hvor lidet forf. er egnet til at behandle disse vanskelige og usikre forhold. Om end manglen både på methode og naturlig takt træder særlig skarpt frem i det anførte exempel, så er dog hele fremstillingen af musikkens forhold til poesien også i senere tider, hvor overleveringen er klarere og fyldigere og den nære forbindelse mellem de to kunstarter hævet over enhver tvivl, lidet klar og oplysende.

Noget stort fremskridt tror jeg derfor ikke, værket på dette punkt repræsenterer.

Med påvisningen af de historiske forudsætninger og særlig af den orientalske indflydelse står det næppe bedre til; særlig indeholder afsnittet „Thrakisch-pierisches Lied“ (p. 33—59) meget løst og uantageligt. Forf. tager her af den samling prooemier, der indleder den Hesiodeiske theogoni, anledning til at opkaste det spørgsmål, om der ikke hos Grækerne existerede en gammel kultuspoesi, svarende til Indernes, som den er os overleveret i Rig-Veda, og efter at have besvaret dette spørgsmål bejaende, går han over til en undersøgelse af sporene af denne poesi. Medens i de Lilleasiatiske kolonier disse gamle religiøse digte tidlig skal være trådte i baggrunden, så at vi nu kun finde tarvelige spor af dem i de Homeriske digte (hvorfor hymn. Hom. IX skal regnes til beviserne for sådanne offersanges existens også i Lilleasien, forstår jeg ikke), så skal de have holdt sig så meget des friskere i moderlandet, særlig i Delphi, og allermest i det Pieriske Thrakien, norden for Olymp. Thrakisk påvirkning finder nu forf. i høj grad i Hesiods theogoni (også, men her i alt fald sikkert med urette, i prooemierne dertil); derimod savnes den hos Homer. Dette bringer ham til at slutte, at den Thrakiske poesis blomstringstid har ligget mellem Homer og Hesiod; og som en personification for denne blomstring sætter han Orpheus, der på én gang skal repræsentere en Bacchisk, enthusiastisk og en Apollinsk, mere behersket sang og musik. Sådanne „Orphiske“ digte mener forf. endog har foreligget så sent som ved Terpanders tid, der siges at have benyttet dem. — Kun på ét punkt i hele denne luftige bygning skal jeg henlede opmærksomheden, fordi det er af mere almindelig interesse. De Thrakere, her er tale om, må åbenbart ikke opfattes som Grækere, og det synes Fl. heller ikke at gjøre (p. 43: das am spätesten aus der asiatischen Heimath eingewanderte Volk der Thraker; p. 58 f. bemærkes, at de ældste Thraker var langt nærmere beslægtede med Hellenerne end de senere). Men i så fald bliver det meget vanskeligt at forstå, hvorledes man skal tænke sig en *direkte* påvirkning fra deres side på den Græske litteratur. Sproget var jo dog forskjelligt; og i de dage studerede man ikke fremmede litteraturer. Hvorledes skal vi f. ex. tænke os de „Orphiske“ digte, der forelå Terpander, når de da skal have været ægte? Som oversættelser? Eller som skrevne i et for Grækere umiddelbart forståeligt sprog? Begge dele synes mig lige usandsynlige. At forf. ikke har haft rigtigt blik for denne vanskelighed, fremgaar af hans slutningsord p. 58: „Auch die Einführung dieser Culte [Kotyto- og Bendisdyrkelsen] liefert den untrüglichen Beweis, dass . . . die Griechen der klassischen Zeit . . . kein Bedenken getragen haben, thrakische Feste und Gebräuche zu adoptiren. Dann ist aber keine Veranlassung mehr, deren Einfluss auf die Litteratur zu

leugnen". Således kan man netop ikke ræsonnere[1]). — Hvad den første del af hypothesen, om den oprindelig Græske eller fælles-Ariske religiøse digtning angår, så forstår jeg ikke, hvorledes man af rhapsodernes indledningssange, frie og rent litterære som de er, kan bringes til at tænke på en sådan gammel rituel poesi.

Heller ikke forsøgene på at se digterne og deres virksomhed mod den historiske baggrund er faldne synderlig heldigt ud. De indskrænker sig undertiden til en simpel opregning af begivenheder fra den ydre historie (cf. f. ex. behandlingen af Theognis p. 396 ff.); hvor forf. søger at give et billede af mere kulturhistorisk art, der forfalder han ofte til ensidighed og vilkårlighed; således i skildringen af livet ved fyrstehofferne på Anakreons tid og i undersøgelsen om grundene til den monodiske lyriks undergang (særlig p. 549).

Hvad behandlingen af det chronologiske angår, så bemærker forf. i sin fortale (p. VII), at han i reglen har kunnet blive stående ved Erwin Rohdes banebrydende undersøgelser. Disse er virkelig også gjennemgående benyttede; og om de end mere går ud på at finde grundene til de gamles angivelser og afvigelserne mellem dem, end på objektivt at fastslå chronologiske resultater, så indeholder de dog så megen belæring og giver i så mange tilfælde fast grund under fødderne, hvor der før herskede usikkerhed, at forf.s stadige hensyntagen til dem ikke har kunnet andet end bære gode frugter for hans arbeide. Dog går Fl. en hel del videre end Rohde med hensyn til den vægt, han lægger på Hesychios's (Suidas's) angivelser; hans overdrevne tiltro til denne biograph får ham endog til at sætte andre, langt pålideligere angivelser til side, som f. ex. når han nægter Mimnerms bekjendtskab med Solon, der dog støtter sig på dennes fragment hos Diog. Laert. I, 60, fordi Suidas har sat Mimnerms ἀκμή til den 37te Ol.; og det skjønt denne ansættelse ellers intetsteds findes, og skjønt Suid. føier til, at andre gjorde Mimnerm til en samtidig af de 7 vise, hvilken angivelse Rohde (Rhein. Mus. XXXIII, 201) erklærer for den rigtige.

Vi kommer herved ind på det fjerde punkt: den stadige benyttelse af Hesychios. Forf. siger herom selv i sin fortale (p. VII), at nogle kritikere måske vil finde, at han hist og her har tillagt disse notitser for megen vægt. Men i stedet for en redegjørelse for dette forhold, hvilken ingenlunde vilde være overflødig, følger så et i en lidet værdig tone holdt angreb på visse „phrasenreiche und marktschreierische" philologer, hvorved der åbenbart sigtes til v. Wilamowitz-Moellendorf og hans skole.

[1]) Noget ganske lignende er det, når Linossangen uden videre erklæres for at være „kommen til Grækerne fra orienten", gjennem de Phrygisk-Thrakiske folkeslag (p. 6 og 7). Det er her lige så lidt klart, hvorledes Fl. tænker sig denne overførelse foregået.

Jeg tvivler dog på, at disse forf.s fjender vil være de eneste, der vil ytre mistillid til hans fremgangsmådes rigtighed i denne sag. Jeg tror, de allerfleste vil finde, at der gjøres altfor meget af denne Byzantinske biograph, hvis værk ligger til grund for Suidas's litteraturhistoriske artikler. Når f. ex. Hesychios's bemærkning om Tyrtaios: *Λάκων ἢ Μιλήσιος·* skal bruges til at fastslå som afgjort, at Tyrtaios stammede fra Milet, således at Lykurgs og Platons vidnesbyrd uden videre skydes til side, så må dette dog betegnes som en mærkelig brug af den historiske kritik. Der er ganske vist ingen grund til at nære særlig tillid til de Attiske forfatteres vidnesbyrd her, og man har vel med rette billiget Strabo.s kritik deraf (VIII, p. 362); men uden videre at sætte dem (og Strabos vidnesbyrd) til side for en ganske isoleret og uforklaret angivelse hos en Byzantinsk grammatiker, der skrev i det 6te eller 7de århundrede e. Chr., det går dog næppe an. Når man så tilmed ser, hvilket skudsmål for flygtighed og upålidelighed denne samme Byzantiner får i E. Rohdes afhandlinger, og hvorledes han overbevises om de groveste misforståelser og sjuskefeil i det chronologiske[1]), så bliver Fl.s blinde tillid til ham næsten uforståelig. — Hvad forf. ellers (p. 181 ff.) anfører for at gjøre det sandsynligt, at Tyrtaios var fra de Ioniske kolonier, er særdeles lidet overbevisende: kun dér, siger han, blomstrede den gang en elegi, der kunde svare til Spartanernes hensigter — som om en digterisk begavelse, der var født i Attika eller Lakedæmon, behøvede andet end en blot formel kundskab om en sådan digtart for at frembringe noget selvstændigt deri. Og endelig, at han har nævnt Midas og Kinyras som exempler på rige mennesker, det skal gjøre det lidet sandsynligt, at han var fra det Græske moderland! — Noget anderledes, men ikke stort bedre er det, når der til grund for levnedsbeskrivelsen af Olympos lægges Suidas's to artikler *Ὄλυμπος* således, at der tages af den første, som egentlig handler om den rent mythiske, gamle Olympos, hvad der kan passe på den anden, senere, og med Plutarchs efterretninger om O.s kompositioner, medens det, der ikke passer, skydes ud. Før man kan bruge dette materiale således, må det hele være bearbeidet således, som Rohde tildels har behandlet den chronologiske del deraf: man måtte finde kilderne til forvirringen og feiltagelserne, se dem i deres opståen. Cfr. herom Rohde i Rhein. Mus. XXXIII, p. 161 f.

Har vi således ikke set os i stand til at tilkjende forf. synderlige fortjenester på de områder, hvor han selv har ment at kunne gjøre krav på anerkjendelse, så gjælder dette endnu mindre for de punkters vedkommende, om hvilke han tier. Allerede Hiller har i sin anmeldelse af 1ste bind (Deutsche Litteraturzeit. IV, 23) gjort opmærksom på, at ordentlige angivelser om for-

---

[1]) Se f. ex. Rhein. Mus. XXXIII, p. 187, 189, 190, 192. 203 f., 206, 207 osv.

fatternes dialekt, deres stilling til det Homeriske sprog o. l. næsten ganske savnes; og dette forhold er ikke blevet bedre i 2det bind. Det er et meget væsentligt punkt, der her er forsømt.

Jeg har hidtil næsten udelukkende dvælet ved områder, hvor den exakte methodiske forskning er den væsentligste fordring til forf.; men også hele den mere æsthetiske side af værket, hvor der skulde vises overlegenhed over stoffet, takt og smag, fortjener nogen omtale. Rigtignok er det efter mit skjøn den uheldigste del af det hele. Forf. synes på den ene side at have den ærgjerrighed at ville danne sig en selvstændig opfattelse af de digtere, han skriver om, og på den anden side ikke at besidde den aandelige bøjelighed og den energi, der hører til for at sætte sig ind i en svunden tids åndsliv og fælde en uhildet dom derover. Sa meget er vist, at hans domme om personligheder som Anakreon, Stesichoros og Xenophanes bærer præg af en vilkårlighed, der egentlig ikke kan undskyldes. I ganske særlig særlig grad har den Eleatiske skoles stifter vakt hans mishag; han taler om hans „sehr unpoetische Abstractionslust" (og det i anledning af gjæstebudselegien, fr. 1 Bgk.), „vollständige Querköpfigkeit" (på grund af Xenophanes's kritik over beundringen af de Olympiske seiervindinger, fr. 2). Overfor Stesichoros er den affeiende tone endnu mærkeligere, da de få fragmenter, vi har af denne digter, er af den art, at der ud fra dem ikke kan fældes nogen begrundet dom om hans hele digterindividualitet. Fl. er meget vred over hans forandringer af mytherne og skriver hans store ry næsten udelukkende på de metriske og sproglige fortrins regning. Men hans hele behandling gjør langt mere indtryk af en løs, subjektiv kritik end af et alvorligt forsøg på at nå til en blot nogenlunde plausibel forklaring af det ingenlunde let forståelige phænomen, der her foreligger.

Af en noget anden art er forkertheden i udtalelser som dem om Anakreon. Forf. giver den besynderlige fremstilling (p. 533), at Anakreons digte til skjønne drenges eller ynglinges pris egentlig var skrevne ud fra Polykrates's standpunkt, at han, for at smigre denne tyran, ligesom anstiller sig forelsket i dem; dette giver så anledning til nogle udfald mod hofdigtere i almindelighed, der ender med et peremptorisk: „Menschen mit Charakter können solche Stellungen überhaupt nicht bekleiden." På lignende måde hedder det senere (p. 543): „Man kann sagen, dass bei ihm [Anakreon] jedes Gefühl für etwas besseres und jeder sittliche Gedanke vollständig vermisst wird" o. s. v. Det er her, foruden de ud af luften grebne og ganske urimelige hypotheser, åbenbart hildethed og dogmatiseren, der skader forf.s omdømme og gjør hans betragtninger så godt som værdiløse. Men heller ikke hvor han ytrer sig anerkjendende, som overfor Tyrtaeus og Sappho, gjør hans udtalelser indtryk af inderlighed eller betydeligked. —

Jeg véd helt vel, at et værk som det foreliggende alene på grund af sit omfang og det deri nedlagte arbeide kunde fortjene en mere indgående prøvelse, end jeg på disse blade har været i stand til at underkaste det. Tiden har manglet mig til den nøiere undersøgelse i det enkelte, som det egentlig havde været min hensigt at foretage. Dog er jeg overbevist om, at nogen væsentlig ændring i den her givne opfattelse havde en sådan undersøgelse ikke medført; dertil er bogens feil og mangler altfor iøinefaldende. Når derfor forf. i slutningen af fortalen til 2det bind (pag. F) ikke har generet sig for at udtale det håb, „dass dies von Begeisterung für das Griechenthum getragene, aber auf nüchterner Forschung und ohne modernen Schwindel aufgebautes Buch mehr und mehr Verehrer finden möchte“, så tror jeg også, man er berettiget til at udtale den dom, at der skal ganske andre egenskaber til at skabe „Verehrer“, end dem, Hr. Flach i dette arbeide har vist sig at besidde.

A. B. Drachmann.

— ———

Kritisch-exegetische Erörterungen zu Pindar von Prof. Dr. **Joh. Jos. Schwickert.** II. Trier 1884. 4°.

Dette lille skrift indeholder en række exegetiske bemærkninger til Pindars 4de og 5te Olympiske ode; ved siden deraf enkelte forslag til rettelse af texten. Hvad de sidste angår, så står to af dem i åbenbar modstrid mod metrum: Ol. IV, 6 *ἀνεμοέσσας* (for hdss.'s *ἀνεμόεσσαν*) og V, 2 *Οὐλυμπίας* for hdss.'s *Οὐλυμπίᾳ*, hvor -*ᾳ* forkortes foran den følg. vokal. Ved to andre er der alvorlige grammatiske betænkeligheder: Ol. V, 10 *ἀείρει μετ'* for *ἀείδει μέν* (brugen af *μετά* i bet. „til“ er på dette sted vistnok meget betænkelig), og ibid. v. 16 *εὖ δὲ τυχέοντες* for hdss.'s metrisk urigtige *εὖ δ' ἔχοντες* (*εὐτυχέω* kan næppe adskilles ved tmesis). Ibid. v. 12 indføres den tvivlsomme form *ἵν* (dat. af *ἕ*) uden nogensomhelst nødvendighed (*οἷς ἵν* for *οἷσιν*). Endelig rettes i v. 23 det aldeles klare: *ὑγίεντα δ' εἴ τις ὄλβον ἄρδει* til det kunstige og forskruede: *ὑγίεντα δ' εἴ τιν' ὄλβος ἄρδει* med forandring af interpunktionen i det følg. (komma efter *ἐξαρκέων*).

Med exegesen er det ikke bedre bevendt. Hvor der gås ud over rene trivialiteter (som f. ex. Ol. IV, 22: „*ἐν ἔντεσι χαλκέοισι* = in eherner rüstung, *ἔντεα*, hier = rüstzeug“), opnås sædvanlig ikke andet end at erstatte Boeckh's og Dissens rigtige og naturlige forklaringer med kunstige og forkerte. Som et oplysende exempel kan anføres forkl. til Ol. IV, 11: . . . *δέκευ* . . . *τόνδε κῶμον. Ψαύμιος γὰρ ἵκει ὀχέων ὃς ἐλαίᾳ στεφανωθεὶς Πισάτιδι κῦδος ὄρσαι*

σπεύδει Καμαρίνα. Her forklares først ὀχέων: på vognen (således også tidligere kommentatorer; denne lokale genetiv er dog vist meget tvivlsom; de exempler, Schw. anfører, er næppe ret bevisende); og spørgsmålet: hvorfor sangen holder sit indtog i Juppiters lund i Olympia på en vogn? besvares dermed, at Psaumis har travlt (σπεύδει) med at hædre Kamarina. Hermann har, under tilslutning af Boeckh og Dissen, allerede rigtig forklaret ὀχέων som styret af det underforståede κῶμος: sangen kommer til ære for P.s vogn (hvormed han har seiret). Σπεύδει er naturligvis = studet; cfr. Herwerden Pindarica p. 10. — Og således næsten overalt.

Endnu kan blot bemærkes, at det ikke er passende, når man anfører håndskrifternes læsemåde på steder, man vil rette, da at gjøre det i følgende form (Schw. pag. III): [Pyth I, 28] wo von Herrn Ty. Mommsen irrig statt *ΠΕΔΙΠΣ* gelesen wird *ΠΕΔΟΙ* (= πέδῳ) [sål. alle hdss. og udgg.], während doch usw. Og på samme måde overfuses Th. Bergk strax efter med et: durchaus unrichtig, fordi han Pind. fr. prosod. 69 (ligesom alle andre) læser ὑπερφίαλος og ikke, som Schw. vil, ὑπερφιάλῳ.

A. B. Drachmann.

J. Aars: Sokrates, skildret gjennem Oversættelser af Platon, med Indledning og Anmærkninger. Kristiania. W. C. Fabritius. 1882.

Hensigten med denne smukt udstyrede og med et Billede af Sokrates (efter Sokrateshermen i Neapel) forsynede Bog er at give en Skildring af Sokrates's Karakter, som kunde være tilgængelig for alle dannede, og som tillige øste af selve Kilderne, eller rettere tjente som Indledning til Fordybelse i Platons egne Skildringer af Sokrates. Denne Plan fortjener al mulig Sympati. Der er gjort altfor lidet for at gøre den græske Oldtid tilgængelig for dem, der ikke kunne studere den i selve Kilderne. Selv den studerende Ungdom trænger højlig til en saadan Hjælp, som Forfatteren her yder; thi det er kun saare lidet af den græske Litteratur, der læses i Skolerne, — saa lidet, at det er et fuldt berettiget Spørgsmaal, om den anvendte Tid og Kraft ogsaa staar i Forhold til Udbyttet. Særlig hvad Sokrates angaar, kan der sikkert ikke gjøres nok for at stille hans forunderlige, paa én Gang saa klare og saa gaadefulde Skikkelse frem for den almindelige Bevidsthed. Den Maade, hvorpaa han bevægede sig gennem sin Tids aandelige Modsætninger, hævdende Tankens Ret som den væsentlige Betingelse for Udfoldelsen af det sande per-

sonlige Liv. kan i mange Henseender tjene til Forbillede i en Tid som vor, hvor Appel til Samvittigheden saa ofte anvendes som Skræmmemiddel over for den frie Forsken, og hvor paa den anden Side Tankefrihed ofte betragtes som uforenelig med Pietet. Rigtignok vil hans Skæbne tillige kunne tjene som tragisk Exempel paa, hvor hensynsløs Reaktionen kan optræde, naar den først er bleven vakt. Vi maa her vel vogte os for at kalke Profeternes Grave. Dette er en Bemærkning, som naturlig fremkaldes ved Forfatterens i Skildringen indskudte teologiske Henvisninger. Han sympatiserer med den antike Sokrates, men vilde neppe sympatisere med en moderne Sokrates. Alt hvad Sokrates brød sit Hoved med i hele sit lange Liv, synes for Forfatteren at have fundet sin fulde Besvarelse i den kristelige Teologi. Hans Ytringer i denne Retning vile ikke undlade at vække adskillige af hans unge Læseres Kritik. En moderne Discipel af Sokrates vil nemlig ganske simpelt svare Forfatteren paa hans Henvisning til Dogmerne, at han ikke har Tid til at tænke derpaa, da han har nok at gøre med at prøve sig selv, — ganske som Sokrates svarede Faidros, da denne spurgte, om han troede paa Myten om Oreityjas Bortførelse. Man kunde i det hele have ønsket at genfinde noget mere sokratisk Aand i den ellers smukke og fyldige Skildring. Der mangler faste Linier og skarpe Grænser, som meget vel kunne forenes med en populær Fremstilling. Det er, for at nævne et enkelt Exempel, en meget uklar Maade, hvorpaa Forfatteren stiller sig til det Spørgsmaal, om Sokrates hyldede Nytteprincipet eller ikke. Han indrømmer, at Sokrates, naar han nærmere skal bestemme, hvad det gode er, ofte sætter det ligt med det nyttige; „men," tilføjer han, „Grundtanken hos ham er dog [sic] den, at alt kommer an paa, hvad der er væsentlig nyttigt, altsaa ikke paa den ydre og timelige Lykke, men paa hvad der er til Gavn for Menneskets Sjæl og dets evige Bestemmelse" (p. 63). Efter hvilken Logik hører det væsentlig nyttige ikke ind under Nytteprincipet? Det maa dog snarere høre derind end det uvæsentlig nyttige. — Udtrykket „Menneskets evige Bestemmelse" er aldeles usokratisk, er ikke en Gang platonisk.

Oversættelserne ville være særdeles velkomne for mange. Saa vidt jeg kan dømme, ere de heldige og nøjagtige, maaske undertiden for nøjagtige, for græsk-norske. Man skal ganske vist høre en græsk Tone klinge, men det er ikke det samme som at høre græske Vendinger og Konstruktioner. — Det havde maaske været mere fortjenstligt, om Forfatteren havde oversat nogle af de Dialoger, der hidtil ikke ere oversatte (f. Ex. Faidros); derved vilde han have udfyldt et virkeligt Hul. Dog maa det bemærkes, at den af Forfatteren givne Oversættelse af Apologien er den første gode Oversættelse af dette mærkelige evig unge Skrift.

Jeg tillader mig at benytte Lejligheden til at omtale, at *Th. Ziegler* i sit omtrent samtidig med det foreliggende udkomne Skrift „Geschichte der Ethik“ (1ster Theil) har søgt at godtgøre, at det er med Urette, at Aristip betragtes som en egentlig Discipel af Sokrates. Allerede den hos Xenofon opbevarede Samtale mellem dem taler derimod. Derfor kan Aristip godt have lært meget af Sokrates.

Trods de fremførte Indvendinger bør Bogen modtages med Tak og vil sikkert være til Gavn og Glæde for mange.

Harald Høffding

Svar til hr. A. Larsen.

Da hr. Larsen to gange i det forsvar, han har skrevet (i dette tidskr. VI s. 328—29) imod min anmeldelse af hans bog om engelsk udtale, har misforståét mine udtalelser, nødes jeg til med et par ord at se at berøve ham den tro, at han har gjort det af med mine udsættelser på hans skrift. — Jeg har ikke sagt at hr. Westerns lydbetegnelse var let at lære og at huske, fordi den i det væsentlige var den samme som prof. Storms, eller at hr. L.s var uheldig, fordi den fjærnede sig derfra; til en udtalelse om det nævnte fortrin ved W.s betegnelse knyttede jeg blot (for deres skyld, som muligvis kendte Storms ikke aldeles ubekendte værk) oplysningen om de to lydskrifters lighed; derpå udtalte jeg, at hr. Larsens betegnelsesmåde derimod ikke var heldig, og for at retfærdiggøre denne dom anførte jeg så en del grunde, som hr. L. imidlertid aldeles ikke rører ved. — For det andet har jeg ikke med en stavelse antydet, at det skulde være umuligt eller vanskeligt at udtale et lukket o foran et u, men blot sagt, at man på den måde næppe kan frembringe et engelsk w; hvor svært det end lader til at falde hr. Larsen at forstå dette, håber jeg dog, at de fleste kyndige vil give mig ret heri. — De øvrige bemærkninger, hr. L.s svar kunde give anledning til, skal jeg rolig lade ligge.

Kbhvn. i oktober 1884.

O. Jespersen.

Om det græske Aorists Tidsbetydning i conjunctiviske Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger.[1])

Af **C. P. Christensen Schmidt.**

Som det vil være bekjendt, udkom der for lidt over et Aar siden af J. N. Madvigs græske Syntax i den tydske Bearbeidelse en 2den forbedret Udgave, som næsten umiddelbart efterfulgtes ogsaa af en Oversættelse paa Fransk. I Hovedsagen, og navnlig i hele Grundplanen og Anordningen, er denne nye Udgave ikke forandret, men derimod byder den i det Enkelte et ikke ringe Antal mindre, men for største Delen meget værdifulde Tilføininger, saa der er al Grund til at være den høitfortjente Forfatter taknemmelig, fordi han endnu i sin fremrykkede Alder og under vanskelige Arbeidsvilkaar har vidst at finde Leilighed til ved Siden af andre betydelige Arbeider ogsaa at føre dette til Ende. Det kunde nu synes at være en egen Maade at vise sin Taknemmelighed paa, naar jeg her vil forsøge at reise Indvendinger mod een af de foretagne Forandringer, og det mod en Forandring, der maa betegnes som fremfor alle indgribende og, i Betragtning af, at den paa et saa vigtigt Punct først er foretagen nu, henved 40 Aar efter den første (danske) Udgave af Bogen, som øiensynlig modent overveiet, og man vil maaskee finde det noget dristigt af mig. Jeg veed imidlertid ikke nogen bedre Form at give min Tak, saa vist som det er den udmærkede Forfatter selv, der har lært mig bestandig fortrinsviis at raadspørge selve de sproglige Kjendsgjerninger og at prøve de forskjellige Opfattelser deraf først og fremmest paa Phænomenerne selv, og saa vist som Indvendinger i alt Fald vise, at jeg stadig er op-

[1]) Meddeelt, paa Anmærkningerne og enkelte uvæsentlige Ændringer nær, i det philologisk-historiske Samfund d. 12. Febr. 1885.

mærksom paa Mesterens Ord og lader dem anspore mig til fortsatte Bestræbelser for at finde det Rette, og Dristigheden maa da finde sit Forsvar i den gode Hensigt.

Den Forandring, jeg sigter til, er den, hvorved i § 128 (om Conjunctivs Tider) Aorist Conjunctiv er bleven fjernet fra den Plads, den i alle tidligere Udgaver har indtaget ved Siden af Imperativen som den ene af de to Modi, i hvilke Aorist udenfor Indicativ erkjendtes ikke at have nogensomhelst Fortidsbetydning, og rykket ind i Rækken af de Modi, som der tillægges en deelviis Fortidsbetydning, hvilken Række altsaa nu er kommen til at indbefatte baade Conjunctiven, Optativen, Infinitiven og i Virkeligheden ogsaa Participiet; thi om end Forfatteren meget bestemt hævder Participiets gjennemgaaende Fortidsbetydning, kan han dog ikke undgaae selv at statuere en Undtagelse med Hensyn til Participiet med ὤν. Jeg for mit Vedkommende — thi mit Syn særlig paa dette Forhold hænger naturligviis sammen med, at min Opfattelse af de græske Verbalformer i det Hele, som der jo foreligger ogsaa andre Vidnesbyrd om, i Tidernes Løb paa væsentlige Puncter er bleven noget afvigende fra min høitagtede Lærers — jeg kan nu, for strax paa Forhaand tydelig og bestemt at betegne mit eget Standpunct i Sagen, slet ikke gaae ind paa en saadan deelviis Fortidsbetydning i den Forstand, hvori Madvig antager den, nemlig saaledes, at de paagjældende Former fra først af skulle være dannede med den dobbelte Bestemmelse at betegne deels Handlingen som forbigangen og deels Handlingen uden Tidsbestemthed[1]; jeg kan kun tænke mig eet af to Alternativer, nemlig at de paagjældende Former, hvad der saa end kan være skeet med dem senere, i deres Tilblivelses Øieblik enten fik eller ikke fik Fortidsbetydning, og det forekommer mig, at der efter alle foreliggende Data er over-

[1]) Bemerkungen über einige Puncte der griechischen Wortfügungslehre S. 33: **Während sich also ein** λάβω **ohne alle andeutung der** vergangenheit bildete, entstand ein λαβεῖν zugleich um ἔλαβον in dem indirecten berichte zu repräsentiren (ἔφη λαβεῖν) und um bloss den begriff des verbums als einzelne und momentane handlung gedacht auszudrücken (βούλομαι λαβεῖν neben β. λαμβάνειν).

veiende Sandsynlighed for, at de ikke fik den[1]. Indirecte og middelbart erkjender jeg, at Aorist Optativ i declarative Gjenstandssætninger og afhængige Spørgesætninger om det Factiske ved Yttrings-, Menings- og Kundskabsverber og Aorist Infinitiv i samme Forbindelse virkelig gjennemgaaende har faaet en Art Fortidsbetydning, men kun ad reent negativ Vei, idet Fremtiden her betegnedes ved de netop dertil dannede og consequent anvendte Futurumsformer, og det Samtidige ved den Slags Verber i Regelen kun kunde fastholdes som saadant ved at sees i Præsensform, saa at der for Aorist væsentlig kun blev netop Fortiden tilbage[2], hvorimod Aorist Participium (uden ἄν) vel er udelukket fra at

---

[1]) Her kan jeg kun i al Korthed minde om følgende bestemmende Momenter: 1) Aoriststammen i sig selv indeholder i ingen Form noget Element, hvori man kunde see en utvivlsom Fortidsbetegnelse, og er i sine to meest primaire Former identisk med selve den rene Verbalstamme. 2) Selv om Aorist Indicativ har været dannet nok saa længe forud for de øvrige Modi og dannet udelukkende i den historiske Tids Form, kan Fortidsforestillingen heller ikke antages ad den Vei at have amalgameret sig med Aoriststammen; thi i Hovedsætningen, hvor vi maae søge den ældste og oprindeligste Brug, har ingen personlig Aoristmodus undtagen Indicativ Fortidsbetydning (eller rettere overhovedet Tidsbetydning). 3) Aorist Infinitiv og Participium ere rene Nominaldannelser og medføre som saadanne ingen Tidsforestilling, der ikke allerede ligger i Stammen.

[2]) Dog ligger der, naar det Lys. II, 39 hedder ἦ που διὰ τὰ παρόντα φόβον πολλὰ μὲν ᾠήθησαν ἰδεῖν ἃ οὐκ εἶδον, πολλὰ δ' ἀκοῦσαι ἃ οὐκ ἤκουσαν, imellem Infinitiverne og Hovedverbet ikke mere end det forsvindende Minimum af Tid, der skiller Sandseindtrykket fra Forestillingen derom, og i den ureflecterede Anskuelse vare de vist for Grækerne lige saa samtidige, som de ere det for os, naar vi sige „de troede at see og at høre". Hyppigere bruges paa denne Maade δοκεῖν, saaledes — foruden de talrige Steder, hvor der er Tale om Drømmesyner — Soph. El. 78, Oed. R. 729, Xen. Anab. IV, 5, 4, Cyr. VIII, 3, 14, Oec. 8, 11, Apol. 23, Plat. Phæd. 62 E, Prot. 315 E (sml. det ganske lignende Tidsforhold mellem et Sandsningsverbum og det tilhørende Participium, f. Ex. γελῶντος ἀκοῦσαι Arist. Nub. 963, παρακύψαν ἰδεῖν Thesm. 799 o. l.). Endog om det absolut Samtidige synes Aorist Infinitiv ved δοκεῖν mig at staae Eur. Iph. Taur. 785 og Panyas. Stob. flor. XVIII, 22 v. 9, hist om en reent momentan Handling, her om et heelt Menneskeliv seet under Eet (sml. den anden Anmærkning herefter).

bruges om det Fremtidige, som man ogsaa her har Participium Futurum til at betegne, men derimod — indenfor de ved selve Aoristformen givne Grændser — lige saa vel kan bruges og i stor Udstrækning er brugt om det med Hovedverbet Samtidige, ja enkeltviis endog om det Efterfølgende, som om det Forbigangne. Jeg kan efter mine Iagttagelser ikke andet end i alt Væsentligt dele den navnlig af G. Curtius forfegtede Opfattelse, efter hvilken de græske Tempusformer udenfor Indicativ — med Undtagelse af Futurum — overhovedet slet ikke indeholde nogen egentlig direct Tidsbetegnelse, men blot betegne, hvad han kalder „Tidsarten", Andre have kaldt „Udviklingsstadiet", og hvad jeg vilde kalde Handlingens Anskuelses- eller Fremtrædelsesform, nemlig Præsens Handlingen seet — for at tale med Syntaxens Fader Apollonios Dyskolos[1]) — i *παράτασις*, d. v. s. i Udstrækningens Form, som fortsat og fremskridende Handling, som gaaende for sig, Perfectum Handlingen seet i Afsluttethedens Form, som færdigt Resultat, som foreliggende i sine Virkninger, og Aorist Handlingen seet, som Apollonios siger, i *συντελείωσις*, d. v. s. i selve Fuldbyrdelsens Form, altsaa Handlingen i sig selv, Handlingen som saadan, derfor baade i sin Enkelthed og Særskilthed og i sin Sammenhørighed og Fuldstændighed, Handlingen seet under Eet fra dens Begyndelse til dens Ende som een, som heel, som samlet Handling[2]). Jeg antager, at overalt, hvor man har villet see Fortidsbetydning i Aoristformer udenfor Indicativ, beroer dette paa, at man har forvexlet denne Anskuelse af Handlingen i Fuldbyrdelsens Form, som fuldbyrdet i sig selv, med Anskuelsen af Handlingen i Forbigangenhedens Form, som fuldbyrdet i Tiden, en Forvexling, som frem-

[1]) S. f. Ex. de constr. I, 36 (p. 70, 24 ff. Bekker).

[2]) Handlingens „Momentanitet", „Punctualitet", eller hvad man nu har kaldt det, udgjør ingen nødvendig Side af Aoristformens Betydning. Hvad enten der er Tale om Gnisten, der springer af en Flintesteen, eller om Tartessiernes Konge Arganthonios, der herskede i 80 Aar og levede i 120 (Herod. I, 163), kan der om Handlingen bruges Aorist, for saa vidt den sees som een enkelt samlet Handling.

træder i sin meest slaaende Form, naar G. Bernhardy, der sætter Aoristets eiendommelige Betydning i den absolute Forbigangenhed, troer at finde den af Aoristets personlige Modi, der næstefter Indicativen skarpest har bevaret denne Betydning, i Imperativen, der aldrig kan angaae Fortiden[1]), men som forøvrigt maa indrømmes at ligge meget nær, da en Handling, der er seet under Eet i sin Heelhed, derved efter Sagens Natur er saa godt som udelukket fra at sees som nærværende[2]), hvorved altsaa udenfor Fremtidens Sphære Aoristformerne faae et vist Skin af temporal Modsætning til Præsensformerne[3]), og da Aoristet jo i overordentlig stor Udstrækning, og i Indicativ bestandig, er brugt netop om Handlinger, der ogsaa maae tænkes som fuldbyrdede i Tiden, som virkelig forbigangne, hvad der imidlertid i Indicativ er betegnet ved særlige Midler og udenfor Indicativ slet ikke er betegnet. At saadanne Verbalformer uden temporal Betydning virkelig vare i Stand til at gjøre Fyldest, troer jeg ikke vil kunne benegtes, naar der sees hen til den Lethed, hvormed vi formaae at opfatte og gjøre Rede for Tidsforholdet ogsaa i et Verbalsubstantiv, som jo i Forening med sin Subjectsgenitiv netop repræsenterer Indholdet af en Sætning uden Tidsbestemthed, eller særlig paa Dansk i det passive Participium, som jo i sin eneste Form maa gjøre Gavn for hele tre græske, blot ved Hjælp af Forbindelsen og Sammenhængen i Forening med Forskjellen mellem den enkelte samlede og den vedvarende eller gjentagne Handling, skjøndt vi her ikke engang have denne grammatisk betegnet, men maae see den enten af selve Ordet som Ord eller ligeledes af Sammenhængen. Naar man siger „jeg beklager

[1]) Wissenschaftliche Syntax der griechischen Sprache S. 383.

[2]) Om der af Aoriststammen nogensinde har været dannet Indicativ ogsaa i Hovedtidsform, vil vel aldrig med Sikkerhed kunne afgjøres; i *φημί* (s. G. Curtius, das Verbum der griechischen Sprache I S. 142) kunde man uden væsentlige Hindringer enten fra Formens eller fra Brugens Side see et enkelt særlig seiglivet eller i det Hele exceptionelt Exemplar af en saadan Dannelse (*ἔφησα* er jo først en senere Udvæxt).

[3]) Sml. Chr. Cavallin, Grekisk Syntax § 146 A.

hans Uheld“, veed Enhver, at Manden har havt et Uheld, og naar man siger, „jeg ønsker ikke hans Undergang“, tænker Enhver sig Undergangen som endnu kun forestaaende; det er givet ved Forbindelsen. Siges der „hans Sygdom vækker Bekymring overalt“, da forstaaer man strax, at Sygdommen er nærværende, siges der derimod „hans Død vækker Sorg overalt“, da veed man, at Døden er indtraadt; og hvoraf veed man det? kun af selve Substantiverne, kun af, at Sygdom er noget Vedvarende, men Døden en samlet Begivenhed. Men hedder det saa endelig „hans Død indtraf netop i det beleilige Øieblik“, da see vi den samme samlede Begivenhed som samtidig med den ligeledes samlede Handling, der betegnes ved Verbet, ligesom paa Græsk i ἔτυχε θανών og lignende Forbindelser. Men hverken „Uheld“, „Undergang“, „Sygdom“ eller „Død“ indeholder nogensomhelst Tidsbetegnelse, men de betegne blot Begivenheden eller Tilstanden som saadan. Og ligesaa ved det passive Participium. Naar der siges „ramt af et fjendtligt Spyd holdt han endnu længe Stand i Kampen (maatte han tilsidst trække sig tilbage til sit Telt)“, da opfatte vi strax „ramt“ som førtidigt, siges der derimod „agtet og elsket af Alle levede han endnu en lang Række af Aar (døde han tilsidst i en høi Alder)“, da opfatte vi „agtet og elsket“ som samtidigt, ikke paa Grund af nogen i Participiets Former betegnet Tidsforskjel — thi Formen er ganske den samme —, men udelukkende fordi „ramt“ udtrykker en enkelt samlet Handling, „agtet og elsket“ derimod en vedvarende og fortsat. Men siger saa en Digter „brat slukt i Nattens Mulm forsvandt nu Stjernens Glands“, da see vi ogsaa den samlede Handling „slukt“ som samtidig med Hovedverbets ligeledes samlede Handling. Denne Handlingens Charakteer som samlet eller som vedvarende Handling sees selvfølgelig heller ikke af nogen Forskjel mellem Formerne — thi en saadan existerer ikke —, men kun af selve de enkelte Verber som saadanne, og ikke engang altid det; men selv ved absolut Congruents baade i Ord og i Form ere vi alligevel i Stand til at gjøre Forskjellen, og at gjøre den ogsaa i personlige Verbalformer,

blot ved Hjælp af Forbindelsen alene. Siges der f. Ex. „han følte sig i de Dage ganske forladt“, da skjønner Enhver, at „følte“ her er brugt om en chronisk Sindsstemning, medens Participiet „forladt“ er brugt om en dermed samtidig af forbigangne Begivenheder resulteret Tilstand — paa Græsk Perfectum Participium ved Hovedverbum i Imperfectum —, siges der derimod „saae du? han følte sig øiensynlig truffen“, da skjønner man lige saa let, at det samme „følte“ er brugt om en acut Fornemmelse og Participiet „truffen“ om en dermed, for at tage det meget nøiagtigt, relativ samtidig samlet Indvirkning — paa Græsk Aorist Participium ved Hovedverbum i Aorist —. I Regelen sees et Participium, der udtrykker en fortsat og vedvarende Handling, som samtidigt, et Participium, der udtrykker en enkelt samlet Handling, som førtidigt, men hvor Hovedverbet selv er af samme Art, kan ogsaa et saadant Participium sees som samtidigt; ellers maa den enkelte samlede Handling i Participialform for at opfattes som samtidig være seet iterativt og paa den Maade paratatisk, f. Ex. „skjøndt atter og atter ramt af fjendtlige Spyd, vedblev han at forsvare sig til det Yderste“, hvorimod stundom i Medfør af Forbindelsen en vedvarende Handling ogsaa kan opfattes som forbigangen, f. Ex. „længe haanet og spottet fandt han tilsidst fortjent Anerkjendelse“, eller en samlet Handling som efterfølgende, som jeg f. Ex. for nylig i en Dagbladsfeuilleton læste følgende Sætning: „Efterat han saaledes havde slæbt sig gjennem tre eller fire Aar, døde den anden Søster, nogle Maaneder senere fulgt af den tredie“. Paa samme Maade antager jeg da — thi i enhver af disse Sætninger har et græsk Sprogphænomen sit Analogon —, at ogsaa Grækerne have opfattet Tidsforholdet i alle Verbalformer udenfor Indicativ, for saa vidt ikke en særlig Trang til Betegnelse af den specielle Tid havde skabt særlige Midler dertil (i Futurum Optativ, Infinitiv og Participium), blot ved Hjælp af Forbindelsen og Sammenhængen i Forening med den i deres Sprog ved selve Tempusstammernes Form betegnede Forskjel mellem den samlede og den vedvarende Handling.

Saameget har jeg troet at burde forudskikke til Redegjørelse for min egen Opfattelse af Forholdet, da jeg forøvrigt gjerne vilde søge at holde min Fremstilling af de sproglige Kjendsgjerninger ligesaa objectiv og forudsætningsløs, som jeg har bestræbt mig for at holde mig ved selve Undersøgelsen af dem. Mit Apparat af Exempler vil komme til at bære et vist Præg af min tilfældige Læsning i den Tid, der er forløben, siden Bogen udkom — thi jeg havde aldrig troet at skulle faae Brug for Steder særlig til at bevise, at Aorist Conjunctiv i nogen Slags Sætning ikke havde Fortidsbetydning —, men nogenlunde tilstrækkeligt, haaber jeg, det i Hovedsagen dog vil vise sig at være.

Medens altsaa i de tidligere Udgaver ved Siden af Imperativen ogsaa Conjunctiven var beskreven som den ene af de to Modi, i hvilke Aoristformen „aldeles ikke betegner den forbigangne Tid“, gjælder dette efter § 128 i den nyeste Udgave kun om Aorist Conjunctiv i Opfordringer, i Spørgsmaal og i Hensigts- og Gjenstandssætninger, medens den i Betingelsessætninger med *ἐάν*, ved relative Ord med *ἄν* og ved Tidsconjunctioner med *ἄν* siges at „*betegne* Handlingen eller Tilstanden som *gaaende forud*“, hvad der da naturligviis ogsaa i § 134 medfører en Tilføining om, at Aoristformen i de tilsvarende optativiske Sætninger ligeledes „*antyder* den *forudgaaende* Handling“, og i Overeensstemmelse dermed hedder det i Noten under Texten til § 111, at Aorist, ligesom i Indicativ, saaledes ogsaa i visse Arter bl. A. af Conjunctivsætninger har „*Betydning* af den *forbigangne* Tid“. Skal nu denne forandrede Opfattelse af Aorist Conjunctivs Tidsbetydning i Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger med *ἄν* kunne accepteres, da maa det, bortseet fra Spørgsmaalet om, hvorfra Aoristformen her ligesom overhovedet udenfor Indicativ skulde have faaet denne Betydning — thi Udtrykkene kunne kun forstaaes sensu strictiori om en Betydning, der er betegnet ved Formen som saadan —, dog vel i alt Fald kunne betragtes som givet, at disse Sætningers Indhold *factisk* overalt *gaaer* forud for Hovedsætningens. Om denne Omstændighed, dens Rigtighed forudsat, alene er tilstrækkelig til at begrunde

Antagelse af Præteritums Betydning for Aorist Conjunctiv i disse Sætninger, kan der vel endda være Tvivl om. Thi at en Form bruges under visse givne Forhold, berettiger i sig selv endnu ikke til at antage, at Formen betegner disse Forhold; Sproget kan jo ogsaa lade Forhold ubetegnede. Naar f. Ex. Aorist Indicativ i Tidssætninger med ἐπεί, ἐπειδή og ὡς ved et Hovedverbum af Fortid bruges om Handlinger, der gaae forud for Hovedsætningens, og om hvilke vi paa Dansk i Regelen bruge Plusqvamperfectum, berettiger dette ikke til at tillægge Aorist Indicativ Evne til foruden Fortiden ogsaa at betegne Førfortiden, og i Syntaxens § 114 b lader Madvig ogsaa i hine Sætninger Tidsforholdet være betegnet ved Conjunctionerne og siger i den tilsvarende Paragraph i den latinske Grammatik (§ 338 b), uden Tvivl fuldkommen correct, at „begge Handlinger blot ligefrem betegnes som forbigangne, uden at deres indbyrdes Forhold tilkjendegives i Verbet“. Her derimod, hvor vi paa Dansk i Regelen ikke betegne Tidsforholdet, men for det Meste sætte Præsens, skal Aorist Conjunctiv virkelig have Fortidsbetydning. Man kunde vel have Lov til ikke at finde det nødvendigt, og Madvig selv maa jo længe have antaget det Modsatte; men dette Spørgsmaal kræver i ethvert Tilfælde først Besvarelse, for saa vidt det virkelig stadfæster sig, at Formen factisk her overalt er brugt om det, der gaaer forud, og jeg skal derfor her ikke gaae nærmere ind derpaa. Heller ikke skal jeg opholde mig videre ved de forskjellige Anomalier, der fremkomme ved, at der her tillægges Aorist Conjunctiv en Tidsbetydning, som ikke tillægges andre Aoristmodi i Forbindelser, hvor de staae i ganske det samme Tidsforhold, saaledes Aorist Optativ i hypothetiske Betingelsessætninger, f. Ex., for dog at antyde Forholdet ved en enkelt Sammenstilling, τί δῆτ' ἂν (εἴποις), εἰ πύθοιο Arist. Nub. 154, hvor πύθοιο ikke skal have Fortidsbetydning, medens derimod, naar det hedder τί δῆτα λέξεις, ἢν πύθῃ (Pherecrat. com. fr. 106 v. 22)[1]), πύθῃ skal have For-

[1]) Fragmenter af Komikerne ere citerede efter Meinekes mindre Udgave.

tidsbetydning, eller Aorist Infinitiv ved *πρίν*, som dog kan forekomme ogsaa, hvor *πρὶν ἂν* med Conjunctiv er det Almindelige[1]), eller endelig Aorist Infinitiv ved almindelige charakteriserende Udsagn, hvor der jo i samme Betydning ogsaa kan staae *ὃς ἂν* med Conjunctiv, som i det § 195 b anførte Sted Thuc. VI, 14 (*νόμιζε τὸ καλῶς ἄρξαι τοῦτ᾽ εἶναι, ὃς ἂν τὴν πατρίδα ὠφελήσῃ ὡς πλεῖστα ἢ ἑκὼν εἶναι μηδὲν βλάψῃ*), hvor Relativsætningen *ὃς ἂν ὠφελήσῃ ἢ βλάψῃ* dog ikke staaer i noget andet Tidsforhold, end Infinitiverne *ὠφελῆσαι* og *βλάψαι* ogsaa vilde staae i, og end Infinitiven *ἄρξαι* virkelig staaer i[2]), ligesom der jo ogsaa her i visse Tilfælde (hvor der er Tale om en Handlings Følge eller Nytte), og ligeledes som Æqvivalent for en Betingelssætning saavel i optativisk som i conjunctivisk Form, kan staae Aorist Participium, som Madvig meget bestemt tillægger Fortidsbetydning. Men jeg skal strax gaae til Hovedsagen: er Aorist Conjunctiv i Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger med *ἂν* virkelig overalt brugt om det, der „gaaer forud"?

Det maa da nu strax fra først af uden Betænkning indrømmes, at i det Hele og Store forholder det sig virkelig saaledes, og det ligger jo, nærmere beseet, i Sagens Natur. Hvad Relativsætningerne af denne Form angaaer, da høre de, naar vi see bort fra det homeriske Sprog, netop til den Classe af Relativsætninger, som man i nyere Skrifter efter B. Delbrücks Exempel kan finde betegnede som prioriske Relativsætninger (K. W. Krüger kalder dem hypothetiske), d. v. s. saadanne, hvis Indhold danner Forudsætningen for Hovedsætningens, og det Samme gjælder ogsaa om Betingelsessætningerne; men Forudsætningen maa jo, logisk

---

[1]) F. Ex. Eur. Med. 94, Herc. fur. 605, Arist. Pac. 307, Herod. I, 165, 2, Thuc. V, 10, 3, VII, 50, 4, Plat. R. publ. 501 A. Omvendt Conjunctiv istedenfor sædvanligere Infinitiv Eur. Or. 1218, Herod. VII, 10, 7.

[2]) Eller er, for ogsaa her at sammenstille bestemte givne Exempler, Tidsforholdet et andet, naar det Lys. VII, 21 hedder *οὐδεμίαν ἄλλην ἡγούμην ἂν εἶναί μοι σωτηρίαν ἢ σὲ πεῖσαι*, end naar der I, 5 staaer *ταύτην γὰρ ἐμαυτῷ μόνην ἡγοῦμαι σωτηρίαν, ἐὰν ὑμῖν εἰπεῖν ἅπαντα δυνηθῶ τὰ πεπραγμένα*? eller er Tidsforholdet forskjelligt for *τὸ δυστυχῆσαι* og for *ὅταν τις ἀποτύχῃ* Æsch. III, 88?

seet. altid være given forud for Hovedsætningen, og for saa vidt der er en real Nexus imellem dem (men rigtignok ogsaa kun for saa vidt), maa den ogsaa i Tiden gaae forud eller kan i alt Fald ikke falde bagefter den. Den kan falde samtidig dermed: men da der om det Samtidige nærmest tør ventes Præsens, bliver Aorist ganske naturligt den regelmæssige Form, hvor Bisætningens Handling i sin Heelhed falder forud for Hovedsætningens. Tidsforholdet kan efter vor Opfattelse være snart af større, snart af mindre Betydning; undertiden føle vi Nødvendigheden af at betegne det paa Dansk (ved Perfectum), som naar Æschylos Arist. Ran. 1431 siger: *οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν, ἢν δ' ἐκτραφῇ τις, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν*, men i Regelen sætte vi Præsens. Ogsaa paa Græsk sættes der, som Madvig bemærker, stundom Præsens selv om det Forudgaaende, men paa Dansk er dette som sagt det Almindelige; imidlertid er det jo i sig selv meget tænkeligt, at Grækerne kunne have følt en stærkere Trang end vi til at fremhæve Tidsforholdet, om der end gaves Tilfælde, hvor det ogsaa i deres Øine var mindre magtpaaliggende. Hvad endelig Tidssætningerne angaaer, da følger jo her Tidsforholdet af sig selv, hvor Conjunctionen netop betyder „efterat", og for saa vidt som Conjunctionen efter sin Natur kan indlede Sætninger baade af samtidigt og af førtidigt Indhold, vil der jo atter her om det Samtidige kunne ventes Præsens, hvad der da naturligviis ogsaa er Tilfældet, hvor Conjunctionen betyder „medens". *Πρίν* bruges med denne Sætningsform jo kun ved benegtet Hovedsætning, hvor altsaa Negtelsen bevirker et Omslag i Tidsforholdet, hvorved dette bliver et lignende, som hvor Conjunctionen betyder „efterat", saa det vil heller ikke a priori kunne volde videre Betænkelighed. Tilbage blive da de Conjunctioner, der bestemt henvise til en paafølgende Tid ved Betydningen „indtil". Her kan nu ganske vist Bisætningens Handling aldrig opfattes som gaaende forud for selve Hovedsætningens H a n d l i n g, hvad jo forøvrigt Madvig heller ikke siger, men kun for A f s l u t n i n g e n deraf („der skal være Vaabenhvile, indtil Kongen har faaet eders Besked" — Xen. Anab. II, 3, 7 — ɔ: Vaabenhvilen skal

først høre op, naar Kongen har faaet eders Besked; Vaabenhvilen selv gaaer forud for dette); men bortseet derfra have vi jo her netop samme Tidsforhold ved en Hovedsætning i affirmativ Form, som vi have for πρίν ved en Hovedsætning i negativ Form („Vaabenhvilen skal ikke høre op, førend Kongen har faaet eders Besked"). Der kan rigtignok møde Tilfælde, hvor det for vor Opfattelse seer høist paafaldende ud, at Grækerne skulde have følt særlig Trang til at betegne den Begivenhed, der medfører Afslutningen, som gaaende forud for denne, f. Ex. i Forbindelser som „han spiser, til han er revnet" (Phoenicid. com. fr. 3) eller „han vil blive staaende som fastnaglet, indtil en af hans Venner har trukket ham bort" (Hegesipp. com. fr. 1, 25); men udenfor Mulighedens Grændser, tør man vel ikke paastaae, det ligger. Ogsaa ved πρίν kunne slige Tilfælde møde; vi kunne paa Dansk heller ikke sige „han gaaer ikke, før man har trukket ham afsted", og naar Kinesias Arist. Av. 1408 siger: οὐ παύσομαι, πρὶν ἂν πτερωθεὶς διαδράμω τὸν ἀέρα, ville vi ganske sikkert foretrække at sige „jeg hviler ikke, før jeg kan flyve", men det maa unegtelig indrømmes, at for at vide, at han kan flyve, maa han have prøvet det først.

I det Hele og Store er altsaa det Tidsforhold, som i disse Sætninger skulde give Aorist Conjunctiv Præteritums Betydning, virkelig tilstede og begrundet i selve Sætningernes indre Væsen. Man kunde nu naturligviis, med Henviisning ogsaa til hine Sætninger med Aorist Indicativ efter ἐπεί, ἐπειδή og ὡς ved et Hovedverbum af Fortid, gjøre gjældende, at Tidsforholdet netop derfor ikke kræver nogen Betegnelse, ligesom det jo paa Dansk i Regelen heller ikke faaer nogen saadan; men jeg vil for det Første holde mig til Spørgsmaalet om det factiske Tidsforhold. Med Hensyn til dette skal jeg da nu, idet jeg forbigaaer hele den store Masse af Tilfælde, i hvilke Bisætningens Indhold umiddelbart viser sig som virkelig gaaende forud for Hovedsætningens, d. v. s. den Handling, Bisætningens Verbum betegner, forud for den ved Hovedsætningens Verbum betegnede, og idet jeg sammenstiller de andre efter indbyrdes Slægtskab, først gjøre opmærksom paa de Sætningsforbin-

delser, som i deres simpleste Form repræsentere blotte almindelige Syntheser eller prædicative Udsagn. Her tilhører da selvfølgelig hverken Hovedsætningen eller Bisætningen nogen virkelig eller speciel Tid, men begge tilhøre Tiden i reen abstract Almindelighed eller, for at tale grammatisk, Nutiden som almeen Tid, kun at Bisætningen betegner den enkelte Person, det enkelte Tilfælde, Hovedsætningen det almindelige Begreb. Vi møde her først den simple Definition, som vi have den f. Ex. Menand. fr. 293 *τὸ γνῶθι σαυτὸν ἔστιν, ἂν τὰ πράγματα ἴδῃς τὰ σαυτοῦ καὶ τί σοι ποιητέον* eller, for at tage Exempler fra en anden Sphære, Philemon. jun. fr. 1, 6 *μάγειρός ἐστιν οὐκ ἐὰν ζωμήρυσιν ἔχων τις ἔλθῃ καὶ μάχαιραν πρός τινα, οὐδ' ἂν τις εἰς τὰς λοπάδας ἰχθῦς ἐμβάλῃ* og Posidipp. com. fr. 24, 17 *ὥσπερ γὰρ εἰς τὸμπόριον τῆς τέχνης πέρας τοῦτ' ἐστιν, ἂν εὖ προσδράμῃς πρὸς τὸ στόμα.* Mig forekommer det nu stadig naturligst at opfatte Aoristerne i slige Sætninger som Betegnelse blot for den enkelte samlede Handling i Nutiden som almeen Tid, og efter den tidligere Affattelse af § 128 var der heller ikke Noget til Hinder derfor, idet Aorist ogsaa kunde staae „om den nærværende Tid for at betegne det Forbigaaende og Enkelte“. Jeg kan imidlertid tænke mig Muligheden ogsaa af en anden Opfattelse, hvorved Bisætningens Handling kan sees som gaaende forud, idet man nemlig seer det almindelige Begreb, der danner Hovedsætningens Indhold, som det, der først ved Bisætningens Handling realiseres, saa at det altsaa bliver Resultatet af det i Bisætningen Udsagte og for saa vidt i Tiden falder bagefter det. Ligesaa, hvor Hovedsætningen indeholder en simpel charakteriserende Benævnelse, som Eur. Cycl. 538 *ὃς ἂν μεθυσθεὶς ἐν δόμοις μένῃ, σοφός* eller Phoen. 584 *ἀμαθίαι δυοῖν εἰς ταὔθ' ὅταν μόλῃτον, ἔχθιστον κακόν.* Man kan forstaae, at En først bliver viis ved at holde sig hjemme med sin Ruus o. s. v. At den blotte Manifestation af en Egenskab kan opfattes som en Realisation deraf, have vi jo ogsaa i anden Form et Exempel paa i Udtryk som *ἄνδρα ἀγαθὸν γενέσθαι* „at vise sig tapper“, og til Støtte for Aorist Conjunctivs Præteritumsbetydning her kunde man endog anføre, at Grækerne i den Slags Sætninger ogsaa have brugt Aorist-

former med utvivlsom Præteritumsbetydning. nemlig Aorist Indicativ, som f. Ex. Eur. Phoen. 509 *ἀνανδρία γάρ, τὸ πλέον ὅστις ἀπολέσας τοὔλασσον ἔλαβε* eller Anaxandrid. com. fr. 55 *ὅστις λόγους παρακαταθήκην γὰρ λαβὼν ἐξεῖπεν, ἄδικός ἐστιν ἢ ἀκρατὴς ἄγαν.* Disse Aorister kunne jo rigtignok betragtes som gnomiske; de staae paa en Maade om Nutiden (d. v. s. om enkelte samlede Handlinger i Nutiden som almeen Tid), og de kunne findes forbundne med Præsensformer. som Philemon. fr. 92 *ἀνὴρ δίκαιός ἐστιν οὐχ . . . . ὃς τὰ μικρὰ λαμβάνειν ἀπέσχετο, ἀλλ' ὃς τὰ μεγάλα καρτερεῖ μὴ λαμβάνων*; men spørger man mig, om jeg da ikke anseer et gnomisk Aorist for et virkeligt Præteritum, da tør jeg, skjøndt det syntaktisk kan fungere som Præsens, ikke benegte det. Særlig let falder Opfattelsen af Aorist Conjunctiv i Bisætningen som gaaende forud og af Hovedsætningen som Resultat deraf, hvor Udsagnet istedenfor at staae i reen Almindelighed henføres til Fremtiden, altsaa til en bestemt speciel Tid og derved mere til Realitetens Sphære, som Eur. Or. 1316 *καλὸν τὸ θήραμ', ἢν ἁλῷ, γενήσεται* (sml. Arist. Eccl. 631), eller hvor Hovedsætningen er gjort afhængig af et futurisk Verbum, saa at man kan see Bisætningen i Relation til dette, som i det før omtalte Sted Thuc. VI. 14 *νομίσας τὸ καλῶς ἄρξαι τοῦτ' εἶναι ὃς ἂν τὴν πατρίδα ὠφελήσῃ ὡς πλεῖστα ἢ ἑκὼν εἶναι οὐδὲν βλάψῃ* (sml. Philemon. fr. 93). Lidt vanskeligere vil man maaskee finde denne Opfattelse at gjennemføre, hvor man fra den simple Definitions eller Benævnelses Omraade kommer over paa den egentlige charakteriserende Doms. Ja, hvor der er Tale om en Handlings Nytte eller Behagelighed, falder det let nok at see Nytten eller Behageligheden som Resultat; men ogsaa, hvor der er Tale om, at en Handling er god eller slet, smuk eller styg o. s. v., maae Grækerne have seet Sagen paa samme Maade, hvis Aorist Conjunctiv her skal være brugt om det Forudgaaende, hvad enten Dommen udsiges reent objectivt, f. Ex. i Formen *καλόν ἐστιν* Arist. Av. 758 (*τοῦτ' ἐκεῖ καλὸν παρ' ἡμῖν ἐστιν, ἤν τις τῷ πατρὶ προσδραμὼν εἴπῃ πατάξας· αἶρε πλῆκτρον, εἰ μαχεῖ*) eller *αἰσχρόν ἐστιν* i et Fragment af en ubekjendt Digter Stob. flor. XXXVI. 12 (*αἰσχρόν γ' ὅταν τις . . . . γλώσσῃ ματαίους ἐξακοντίσῃ λόγους*), eller den har

mere subjectiv Form, f. Ex. *μισῶ* Menand. monost. 352 (*μισῶ πονηρὸς χρηστὸν ὅταν εἴπῃ λόγον*) eller et dermed eenstydigt Udtryk paa et Sted, som vistnok Mange med mig jævnlig have benyttet til at paapege Forskjellen mellem Aorist netop uden Præteritumsbetydning og Præsens, Iliad. IX, 312 *ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν, ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἴπῃ*). En Handling bliver jo ganske vist ikke smuk o. s. v. først ved at udføres, man hader ikke Hykleren først, naar han den enkelte Gang har sagt noget Andet, end han mener, men Handlingen er smuk i sig selv som blot tænkt Handling, man hader Hykleren som saadan til enhver Tid; men Grækerne maae, hvis Aorist Conjunctiv her skal være brugt om det Forudgaaende, alligevel overalt have seet Begrebet som realiseret eller Dommen som resulteret af den enkelte Handling; anden Mulighed seer i alt Fald jeg ikke til at forklare Forholdet som et Fortidighedsforhold, og denne Opfattelse, troer jeg ogsaa, lader sig gjennemføre, hvis der ikke viser sig Hindringer paa andre Puncter.

Hermed har jeg da sagt, hvad jeg havde at sige om de Tilfælde, hvor Aorist Conjunctiv efter den tidligere Affattelse af § 128 maatte opfattes som brugt om det med en almeenpræsentisk Hovedsætning Samtidige; thi i et Par Exempler af Herodot, som jeg tidligere har lagt Vægt paa som særlig bevisende for dette Forhold, maa jeg indrømme, at der dog kan statueres en Tidsforskjel[1]), og hvor der en enkelt Gang forekommer Aorist Conjunctiv i Bisætningen om det med et gnomisk Aorist i Hovedsætningen Samtidige, kan Formen jo siges at være brugt endog om det absolut Forbi-

[1]) S. Nord. tidskr. for filol. Ny række III S. 169 f. Conjunctiverne i Bisætningerne kunne her forstaaes om forudgaaende Begivenheder og Hovedsætningerne om Resultaterne deraf (*ἐκφέρει* om den indvundne Afgrøde). Ogsaa Eur. fr. 901, 7 Nauck (*εὖ λέγειν δ', ὅταν τι λέξῃ χρή, δοκεῖ. κἂν μὴ λέγῃ*) kan *λέξῃ* forstaaes om den enkelte faldne Udtalelse og *εὖ λέγειν* ligesom *λέγῃ* om dens vedblivende Charakteer. Derimod seer jeg ikke ret, hvorledes *ἂν μὴ τύχητε* Demosth. XIV, 13 skulde blive fortidigt, uden at *ἀφαμαρτεῖν* blev det Samme; sml. ogsaa *φθέγξηται* Æsch. I, 38, *καταλίπῃ* Isæ. III, 68.

gangne, som Menand. fr. 679 *ἐὰν τροφὴν δοὺς τὸν λαβόντ' ὀνειδίσῃς, ἀψινθίῳ κατέπασας Ἀττικὸν μέλι* eller Demosth. I, 11[1]). I de Tilfælde, jeg i det Følgende vil tale om, maatte Aorist Conjunctiv efter den tidligere Affattelse forstaaes om det Fremtidige.

Af dem kan nu en stor Deel ved meget simple og fuldkommen forsvarlige Midler bringes til at gaae ind under Regelen ogsaa i dens nye Skikkelse. Jeg skal ikke opholde mig ved Forbindelser, hvor man alligevel, aldeles bortseet fra Bisætningens Tidsforhold, maatte statuere en i ethvert Sprog naturlig og umiddelbart forstaaelig Brachylogi, som naar vi Sosipat. com. fr. 1 (*οὐ παντελῶς εὐκαταφρόνητος ἡ τέχνη, ἂν κατανοήσῃς, ἔστιν ἡμῶν, Δήμυλε*) maae opfatte Hovedsætningens „vor Kunst er ikke foragtelig" som et kort Udtryk for „du vil indsee, at vor Kunst ikke er foragtelig"[2]). Saadanne brachylogiske Vendinger, hvorved man istedenfor at betegne en Ting som Gjenstand for Omtale eller Erkjendelse nøies med en umiddelbar Angivelse af Tingen selv, medfører almindelig Sprogbrug overalt, og vi vilde finde en saadan her, selv om vi slet ikke tænkte paa Tidsforholdet mellem Bisætningen og Hovedsætningen. Men der er andre Tilfælde, hvor dette spiller en større Rolle. Naar Kreusa Eur. Ion. 1415 siger med Hensyn til Kjendetegnene i Kurven: *κἂν μὴ φράσω γε, κατθανεῖν ὑφίσταμαι*, saa kunde vi tidligere opfatte dette som en Forpligtelse, hun indgaaer paa Forhaand for det eventuelle fremtidige Tilfælde, at hun ikke maatte være

---

[1]) Men længere tilbage kan man saa rigtignok heller ikke komme, hvor Bisætningens Conjunctiv i Virkeligheden falder forud for det gnomiske Aorist i Hovedsætningen, som Demosth. II, 21, XIX, 225, Lys. XXVII, 6. Hvor vi i almindelige Udsagn finde Aorist Conjunctiv i Bisætningen med Perfectum i Hovedsætningen, vil allerede den Omstændighed, at Perfectum jo betegner netop det nærværende Resultat, være tilstrækkelig til at begrunde Opfattelsen af Bisætningen som fortidig, ikke blot hvor der er Tale om reent tænkte Forhold (som Demosth. XVIII, 247, Æsch. III, 233), men ogsaa — hvor dens Handling i sig selv nok kunde betragtes som virkelig forbigangen — i Udsagn om det factisk sig Gjentagende (som Demosth. VIII, 12).

[2]) Sml. det Madv. § 125 Anm. 1 anførte Sted Demosth. XXVII, 20.

i Stand til at angive Kurvens Indhold overeensstemmende med Virkeligheden; men saadanne Forpligtelser paa Forhaand for et eventuelt fremtidigt Tilfælde kjender § 128 nu ikke mere til. Midlet ligger imidlertid her — og saaledes i mangfoldige lignende Forbindelser — nær nok; vi behøve blot istedenfor at betragte Bisætningen i Relation til Hovedverbet *ὑφίσταμαι* at see den i Relation til den deraf afhængige Infinitiv *κατθανεῖν*, saa have vi Fortidighedsforholdet ganske tydeligt. En saadan Infinitiv kan nu ogsaa være erstattet ved et Pronomen, og da maa Bisætningen sees i Relation til dette, som Arist. Nub. 1499 *τοῦτ' αὐτὸ γὰρ καὶ βούλομαι* (nml. *ἀπολέσαι ὑμᾶς*), *ἢν ἡ σμινύη μοι μὴ προδῷ τὰς ἐλπίδας ἢ 'γὼ πρότερόν πως ἐκτραχηλισθῶ πεσών*[1]). Eller Bisætningen maa sees i Relation til Hovedverbets Object, som Arist. Pac. 371 *ἆρ' οἶσθα θάνατον ὅτι προεῖφ' ὁ Ζεύς, ὃς ἂν ταύτην ἀνορύττων εὑρεθῇ*[2]). Eller den Forestilling, Bisætningen maa

[1]) Det her tilføiede *πρότερον* beviser naturligviis Intet med Hensyn til den i **Verbalformen** liggende eller ikke liggende **Betegnelse** af Fortid, saa lidt som paa andre Steder et tilføiet *νυνί* (Arist. Equ. 389, Vesp. 1351, Lys. 1056, Antiph. de cæd. Her. 90). Vi Danske bruge jo Præsens og tilføie lige godt „forinden", ligesom ogsaa efter præsentisk Forsætning paa Dansk Eftersætningen jævnlig indledes ved „saa" og i tydske Dialekter med endnu tydeligere udtrykt Forestilling om Tidsforskjel ved „hernach" eller „nachher" (sml. Grimm, Deutsch. Wörterb. IV, 2 p. 1117 Exemplet „denn, wenn er mich in schaden bringt, hernacher hilft nichts").

[2]) Exempler ogsaa paa dette Tilfælde ere ikke sjeldne. Dog kan Forklaringen hist og her vække Betænkelighed, som f. Ex. Arist. Pl. 480 *τί δῆτά σοι τίμημ' ἐπιγράψω τῇ δίκῃ, ἐὰν ἁλῷς*, hvor den kun kan anvendes, naar man tager *τίμημα* ligefrem som Betegnelse for selve **Straffen**; thi **Klagerens Forslag** om denne gaaer jo forud for Domfældelsen (hvorimod Delinqventens følger bagefter, saa at det er ganske correct, naar Æsch. II, 59 *θανάτου τιμῶμαι* — i hvilket Udtryk man ellers maa see Bisætningen i Relation til *θανάτου* — staaer sideordnet med det utvivlsomme præsens pro futuro *καταβαίνω*). I alt Fald hvor Objectet er et substantiveret Adjectiv af ubestemt almindelig Betydning, som *ἀπειλήσας παντοῖα* Herod. I, 117 eller *πολλὰ ὑπισχνούμενος* Demosth. XIX, 160, ligger det nærmere at see Bisætningen som fortidig i Relation til den fremtidige Handling, der kan siges at være antydet i Hovedverbet (s. det nærmest Følgende). Ligesaa f. Ex. Eur. Alc. 363 *ἀλλ' οὖν ἐκεῖσε προσδόκα μ', ὅταν θάνω*. Imidlertid vil man let see, at

sættes i Relation til, kan ved en Prægnants i Udtrykket ligge implicite i Hovedsætningens Verbum, som Eur. Rh. 614 *ἀλλ' ἐκτὸς αὐτὸν τάξεων κατεύνασεν Ἕκτωρ, ἕως ἂν νὺξ ἀμείψηται φάος*, hvor *κατεύνασεν* kan opfattes som „bød at ligge“ [1]), eller i et Substantiv, som Arist. Eccl. 287 *ὁ κίνδυνος γὰρ οὐχὶ μικρός, ἢν ἁλῶμεν*, hvor *κίνδυνος* kan siges at medføre Forestillingen om det, de vedkommende Personer ville komme til at lide. Alt dette vilde man med fuldkommen god Samvittighed kunne gaae ind paa.

I andre Tilfælde maa Bisætningens Handling bringes til at falde forud for Hovedsætningens ved, at man i Hovedsætningen antager den dertil fornødne Fremtidsforestilling for ubetegnet, idet der er sat Præsens istedenfor Futurum. At dette kan skee, er bekjendt nok og omtalt Madv. § 110 a Anm. 3 med en Tilføining i sidste Udgave, som netop angaaer den Form af Phænomenet, der her finder Anvendelse, og denne Sprogbrug falder ganske ligefrem og naturlig, saa at vi uden Betænkning kunne gjøre den gjældende, hvor denne Opfattelse af Præsensformen ogsaa uden Hensyn til Spørgsmaalet om Bisætningens Tidsforhold maa ansees for indiceret ved de forøvrigt givne Omstændigheder, som f. Ex. Xen. Cyr. VI, 1, 3 *ἂν ὑμεῖς ἀπέλθητε, ἔρρει τἀμὰ παντελῶς* og paa mangfoldige andre Steder. Hvad der har fremkaldt Brugen af Præsensformen, er naturligviis Forestillingen om Beredvilligheden eller Visheden som nærværende, men der tænkes utvivlsomt paa Fremtiden og det netop paa den specielle Fremtid, der falder efter Bisætningens Tid. Betænkelig kan man derimod have Grund til at blive paa saadanne Steder, hvor der forøvrigt ikke er nogen tvingende Grund til ved Præsensformen at tænke paa Fremtiden. Til denne Kategori maa jeg ogsaa henregne det som Exempel i selve § 128 anførte Sted Xen. Cyr. V, 5, 13 *ἢν τί σ' ἐγὼ*

---

ogsaa Opfattelsen af resp. Straffeforslaget, Truselen, Løftet, Forventningen som Forslag o. s. v. for det fremtidige Tilfælde eller Tidspunct i sig selv fuldstændig tilfredsstiller Tankens Krav; sml. endvidere Iliad. VI, 225, Lys. XXX, 22, Demosth. XVII, 22.

[1]) Sml Soph. Oed. Col. 114, Lys. XIII, 25 (Optativ), Æsch. III, 21.

φανῶ κακὸν πεποιηκώς, ὁμολογῶ ἀδικεῖν, hvor man ganske vist til Støtte for Opfattelsen af *ὁμολογῶ* = *ὁμολογήσω* kan henvise til, at der i andet Led staaer Futurum (*ἂν μέντοι μηδὲν φαίνωμαι κακὸν πεποιηκὼς μηδὲ βουληθείς, σὺ καὶ σὺ αὖ ὁμολογήσεις μηδὲν ὑπ' ἐμοῦ ἀδικεῖσθαι*;), men hvor der dog i det umiddelbart Foregaaende ogsaa staaer et Præsens, som *ὁμολογῶ* ligesaa vel kan opfattes som sideordnet med (*καὶ τὴν ἐν φίλοις δικαιοτάτην ὑπόθεσιν ἔχω ὑποτιθέναι*, altsaa „jeg kan foreslaae dig det Grundlag, det Vilkaar, som er meest passende mellem Venner: for det Tilfælde, at det skulde vise sig o. s. v., indrømmer jeg at have handlet urigtigt, men hvis det derimod viser sig o. s. v., vil du vel saa til Gjengjæld indrømme ikke at være forurettet“). Jeg skjønner ikke rettere, end at man i sig selv meget godt kunde nøies med at opfatte *ὁμολογῶ* som en saadan Indrømmelse paa Forhaand for det eventuelle fremtidige Tilfælde, altsaa som virkeligt Præsens, og jeg skal til Sammenligning anføre et andet lignende Sted, hvor denne Opfattelse ligger endnu nærmere, nemlig Antiph. Tetr. 1, 4, 8, hvor den Anklagede siger: *ὁπόσοι γὰρ δοῦλοί μοι ἢ δοῦλαί εἰσι, πάντας παραδίδωμι βασανίσαι, καὶ ἐὰν μὴ φανῶ ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἐν οἴκῳ καθεύδων ἢ ἐξελθών ποι, ὁμολογῶ φονεὺς εἶναι.* Her er *ὁμολογῶ* utvivlsomt sideordnet med *παραδίδωμι*, og det forekommer mig, at Tilbudet først faaer den rette Charakteer af Selvsikkerhed, naar vi opfatte ogsaa *ὁμολογῶ* som virkeligt Præsens, som Betegnelse for en Indrømmelse, der gjøres paa Forhaand inden Forhøret, og hvorved Taleren forud lukker Munden paa sig selv for det Tilfælde, at Vidnesbyrdet gaaer ham imod. Imidlertid er jo den anden Opfattelse unegtelig ogsaa mulig, og jeg tør paa Undersøgelsens nærværende Trin ikke bestemt forkaste den[1]).

---

[1]) Det var maaskee ogsaa muligt at bringe Fortidighed i Bisætningen ved at see den i Relation til den afhængige Infinitiv (*ἀδικεῖν, φονεὺς εἶναι*); man kunde nemlig gjøre gjældende, at *ἀδικῶ* og *φονεύς εἰμι* jo have en Slags Perfectsbetydning, og at altsaa Præsens her paa en Maade kan siges at fungere som Perfectum = Futurum exactum (s. det nærmest Følgende), ligesom det kan siges f. Ex. om *νικᾷ* Æsch. Eum. 741. At Bisætningen formelt nærmest slutter sig til Hovedverbet *ὁμολογῶ*, vilde ikke kunne betragtes som nogen

Ligesom Præsens istedenfor Futurum kan der fremdeles ogsaa forekomme Perfectum istedenfor Futurum exactum, f. Ex. Arist. Pac. 364, hvor Trygaios paa Hermes' Trusel ἀπόλωλας, ὦ κακόδαιμον svarer: οὐκοῦν ἢν λάχω· Ἑρμῆς γὰρ ὢν κλήρῳ ποιήσεις οἶδ' ὅτι. Ogsaa dette er almindelig Sprogbrug (til Sammenligning skal jeg anføre Xen. Anab. I, 8, 12 κἂν τοῦτ', ἔφη, νικῶμεν, πάνθ' ἡμῖν πεποίηται), og man kunde ønske, at der til § 112 var føiet en Bemærkning derom i Lighed med den i § 110 om Præsens. En enkelt Gang maa ogsaa et Aorist opfattes paa denne Maade, hvis Tidsforholdet skal komme frem, saaledes Philemon. fr. 182 ἐὰν πένητα γυμνὸν ἐνδύσῃς ὁρῶν, μᾶλλον ἀπέδυσας αὐτόν, ἢν ὀνειδίσῃς. Thi vilde vi her opfatte Udsagnet som Udsagn om Nutiden som almeen Tid, saa at ἀπέδυσας kunde betragtes som ligefrem Præteritum, og dermed ogsaa ἐνδύσῃς — thi det er jo den selvsamme Handling, de begge ere brugte om —, da kunde den anden Bisætning ἢν ὀνειδίσῃς slet ikke sees som gaaende forud, og paa den anden Side lader ogsaa Brugen at Aorist istedenfor Futurum exactum sig sikkert nok constatere. Af Prosasteder

afgjørende Hindring, da det Samme kan være Tilfældet, hvor Bisætningen repræsenteres ved et Participium i Aorist (Soph. Phil. 618 f., Eur. Rh. 172). Man maatte da selvfølgelig overalt ikke tænke paa selve den forbigangne Handling (den begaaede Uret, det forøvede Drab, den vundne Seir), men kun paa den fremtidige (af Forhandlingen, Forhøret, Stemmeoptællingen afhængige) Constatering deraf; thi istedenfor Futurum exactum i egentlig Forstand (om den i Fremtiden afsluttede Handling) kan ἀδικεῖν og φονεὺς εἶναι naturligviis ikke fungere, ligesom der heller ikke kunde sættes ἀδικήσειν, φονεὺς ἔσεσθαι i Stedet, medens der hos Æschylos godt kunde staae νικήσει. Om man i det med Hensyn til Bisætningens Stilling ganske analoge Sted Demosth. XV, 16 (ὀλίγου δὲ δέω λέγειν, ἂν αὐτοῖς ἐθελήσητε βοηθῆσαι, ὡς καὶ συνενήνοχε ταῦτ' αὐτοῖς) vil forstaae συνενήνοχε paa lignende Maade (= συνενηνοχότα φανεῖται) eller simpelthen = Futurum exactum (συνενηνοχότα ἔσται) eller forklare det som fremtidigt ved en Slags Prægnants (om den nærværende Tilstand som Disposition med Hensyn til Fremtiden) eller endelig forlægge λέγειν til en fjernere Tid (bagefter ἐθελήσητε), kan jeg kun henstille; det Simpleste var dog vel, om man turde lade Meningen være ligefrem „jeg er næsten fristet til at sige — forudsat da, at I ville hjælpe dem —, at de endog have havt Gavn deraf“.

fra den ældre Tid har jeg rigtignok kun optegnet eet, nemlig Herod. VIII, 102 *ἢν καταστρέψηται (Μαρδόνιος) τά φησι ἐθέλειν καί οἱ προχωρήσῃ τὰ νοέων λέγει, σὸν τὸ ἔργον, ὦ δέσποτα, γίνεται· οἱ γὰρ σοὶ δοῦλοι κατεργάσαντο*, men paa samme Maade findes Aorist ogsaa baade hos Homer (Iliad. IX, 412 ff.) og hos Euripides (Alc. 386, Med. 78), og Sextus Empiricus (Pyrrhon. Hypotyp. II, 151) siger ligefrem *ἐὰν δείξω . . . , ἔδειξα* = „si ostendero —, ostendero", saa jeg seer ikke Noget, der kunde være til Hinder for at paaberaabe sig den samme Sprogbrug ogsaa her.

Men der vil møde større Misligheder. Hvorledes skulle vi, for at begynde med en enkelt bestemt Forbindelse, bære os ad f. Ex. med Xen. Anab. VII, 7, 18 *ἐθέλοιτε δ' ἂν τούτοις ἐπιτρέψαι, ὁπότερ' ἂν ψηφίσωνται*: eller med Herod. III, 83 *ἐπιτρεψάντων τῷ Περσέων πλήθεϊ, τὸν ἂν ἐκεῖνο ἕληται*? Skulle vi tillægge *ἐπιτρέπειν τινί* en særegen Betydning, hvorefter dets Handling kunde falde bagefter Bisætningens, en Betydning som „rette sig efter En", „godkjende Ens Beslutning" el. l.? Man kunde maaskee troe sig beføiet til at statuere en saadan Betydning paa Grund af Steder som Xen. Cyr. III, 2, 5 *ἢν δέ τις μαλακύνηται, μὴ ἐπιτρέπετε* o. a. l.; men ganske analoge ere den Slags Steder dog ikke, for saa vidt som her Bisætningens Verbum staaer i Præsens, og der kun er Tale om forsøgte Handlinger, som man tillader Vedkommende at fremture med, og ikke om allerede udførte Handlinger, som man bagefter giver sit Samtykke til. Eller skulle vi lade *ἐπιτρέπειν* beholde den nærmest liggende Betydning „overlade", opfatte Bisætningen som afhængig Spørgesætning og antage, at saa behøver dens Handling ikke at gaae forud? Der er vel ikke Andet for; men vi maae da vove det paa egen Haand, thi Madvig lader os desværre her i Stikken. Han siger vel i § 128 a, at Aorist Conjunctiv i Spørgsmaal „kun adskiller sig fra Præsens ved at betegne Handlingen som enkelt og forbigaaende", altsaa ikke har Fortidsbetydning, men han taler her, som Parenthesen — (§ 121) — tydeligt viser, kun om reent conjunctiviske Spørgesætninger (uden *ἄν*), Spørgesætninger om hvad der s k a l g j ø r e s, hvilke Sætninger have deres ikke-spørgende Correlat i Op-

fordringssætningen, hvor Aorist Conjunctiv jo ikke angives at have Fortidsbetydning, saa det er meget naturligt, at den i de tilsvarende Spørgesætninger heller ikke har det; om Verbets Tidsbetydning i conjunctiviske Spørgesætninger med *ἄν* udtaler han sig slet ikke[1]). Man kan beklage denne Lacune, man kan, om man vil, gaae i Rette med Forfatteren derfor; men den er der, og den maa paa den ene eller den anden Maade udfyldes. Troer man altsaa — og jeg maa indrømme, at jeg ikke seer, hvorledes Madvig selv kan have opfattet Sagen anderledes — at kunne frakjende Aorist Conjunctiv Fortidsbetydning i relativt indledede Spørgesætninger med *ἄν* uden med det Samme at frakjende den Fortidsbetydning ogsaa i egentlige Relativsætninger med *ἄν* — hvad jeg for min Part ikke troer, men foreløbig og med fornødent Forbehold vil gaae ind paa —, da er unegtelig for denne Forbindelses Vedkommende Spørgsmaalet dermed løst. Det samme Expediens kan man da fremdeles anvende ogsaa paa en Række af Steder, hvor der ved Verber, som efter deres Natur kunne forbindes med en afhængig Spørgesætning, navnlig saadanne, der betyde „give Agt", „passe paa", „oppebie", staaer Aorist Conjunctiv efter et relativt Tidsadverbium med *ἄν*, som f. Ex. Arist. Ran. 1002 *καὶ φυλάξεις, ἡνίκ' ἂν τὸ πνεῦμα λεῖον καὶ καθεστηκὸς λάβῃς*, Arist. Eccl. 633 *ἐπιτήρει, ὅταν ἤδη 'γὼ διαπραξάμενος παραδῶ σοι δευτεριάζειν* eller Lycurg. in Leocr. 86 *παραγγείλαντα τοῖς Ἀθηναίοις προσέχειν, ὅταν τελευτήσῃ τὸν βίον.* Man kunde her ganske vist ogsaa, idet man sammenlignede Forbindelser som *μέμνημαι ὅτε, οἶδα ὅτε* o. l., tage Sætningerne som rene Tidssætninger og supplere det substantiviske Begreb „Tid" — „passe paa den Tid, naar Vinden har lagt sig" o. s. v.[2]) —, men derved vilde

---

[1]) Der findes i det Hele ikke Andet om dem end den korte og noget reserveerte Bemærkning § 199 b (om *ἐάν* ved Verber, der betegne at see til og overveie), som efter sin Form — navnlig i de danske Udgaver — endog kan synes at lade det uafgjort, om Forfatteren overhovedet regner nogen Slags conjunctiviske Sætninger med *ἄν* for virkelige fuldbaarne Spørgesætninger.

[2]) Sml. Xen. Hell. VI, 3, 15 *τί οὖν δεῖ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἀναμένειν, ἕως ἂν ὑπὸ πλήθους κακῶν ἀπείπωμεν.*

man dog kun faae den ved Aorist Conjunctiv betegnede Handling til at gaae forud netop ved denne specielle Slags Hovedverber; naar det derimod f. Ex. Eur. fr. 257 Nauck hedder: *ὃν χρὴ κολάζειν, οὐδὲν (ἡ δίκη) · ἀλλ' οὐκ οἶσθα σύ, ὁπόταν ἄφνω μολοῦσα διολέσῃ κακούς*, saa kan der her slet ikke være Tale om, at Meningen skulde være „du veed ikke Tiden, naar hun har ødelagt“, men kun „du veed ikke Tiden, naar hun vil ødelægge“. Man maa da vel ogsaa her havne i den spørgende Opfattelse, om ellers denne Havn yder tilstrækkelig Sikkerhed, hvad jeg foreløbig lader staae hen; nogen anden Udvei er jeg ikke i Stand til at øine.

Vi komme nu til to Grupper af Sætningsforbindelser — ja, efter min Mening er det i Virkeligheden kun to Nuancer af een og samme Grundform, men for Undersøgelsens Skyld vil jeg til en Begyndelse holde dem adskilte —, i hvilke Bisætningen indledes ved *ἐάν* og betegner en i Forhold til Hovedsætningen utvivlsomt fremtidig Eventualitet, i den ene Gruppe simpelthen en fremtidig Eventualitet, som man ved Hovedsætningens Handling tænker paa og forudsætter, i den anden mere specielt en fremtidig Eventualitet, som man ved Hovedsætningens Handling har for Øie som ønskelig eller ligefrem tilsigter[1]). Som Exempel paa den første Gruppe skal jeg anføre Arist. Eccl. 122, hvor Praxagora siger til de andre Qvinder: *περιδήσομαι κἀντὶ μεθ' ὑμῶν, ἤν τί μοι δόξῃ λέγειν*[2]), som Exempel paa den anden Arist. Ran. 339, hvor Dionysos siger til Xanthias, som synes, der i Nærheden af Mysternes Festplads lugter rart af Flæsk: *οὔκουν ἀτρέμ' ἕξεις, ἤν τι καὶ χορδῆς λάβῃς.* I begge Grupper har man opfattet Sætningsforbindelsen som elliptisk, og i den ene af dem kan man ogsaa ved denne Opfattelse faae Bisætningens Handling til at falde forud, d. v. s. forud for det, man indskyder,

---

[1]) Det er nærmest denne sidste Gruppe, der er Tale om Madv. § 194 a Anm. 2, altsaa, som man vil lægge Mærke til, under Betingelsessætningen.

[2]) Sml. Eur. Rh. 572, Arist. Vesp 807, Ran. 623, 1517, Plut. 481, Hermipp. com. fr. 46, Æsch. I, 49. Præs. Conj. staaer Eur. Rh. 521, Arist. Vesp. 1515, Thuc. IV, 42, baade Præs. og Aor. Arist. Ach. 317. Ogsaa Optativerne Lys. XXXI, 28 o. a. St. høre herhen.

nemlig i den første. Hvorledes Madvig selv betragter Stederne af denne Gruppe, tør jeg ikke have nogen Formodning om; som særskilt Gruppe blev den udsondret og beskreven i philologisk-historisk Samfund paa et Møde A. 1873 af nuværende Adjunkt K. Mikkelsen[1], som i de herhen hørende Steder fuldkommen correct oversatte *ἐάν* ved „for det Tilfældes Skyld, at“, men forklarede Forbindelsen ved Hjælp af en „i Sammenhængen liggende“ Hensigtsforestilling, som han gav Udtryk i forskjellig Form efter hvert enkelt Steds specielle Indhold (i det af mig benyttede Exempel vilde han vel have suppleret „for at jeg strax kan tage Ordet“), men som man uden Vanskelighed ogsaa kunde udtrykke i mere almindelig Form („for at vedkommende — i Hovedsætningen omtalte — Person eller Ting kan være til Tjeneste, kan komme til Nytte“ el. l.). Der findes nu ganske vist Steder, hvor der i lignende Forbindelser er tilføiet en Hensigtsbetegnelse, f. Ex. Arist. Vesp. 812 *καὶ προσέστηκεν φακῇ ῥοφεῖν ἐὰν δέῃ τι* (sml. Timocl. com. fr. 32), saa, hvis man af den Grund troer sig berettiget til at supplere en saadan, hvor der ingen staaer, vil man unegtelig i denne supplerede Hensigtsbetegnelse have Noget, som Bisætningen gaaer forud for. En Hensigtssætning af denne Art kan nu i den anden Gruppe i Regelen ikke tænkes til, eller det vilde i alt Fald være futilt at gjøre det, da selve den ved *ἐάν* indledede Sætning her netop indeholder det, som Subjectet for Hovedsætningen ønsker sig (naar Xanthias har faaet Pølsen, ja saa spiser han den formodentlig; men hvem vil forlange, at man skal tænke særlig paa den Conseqvents?); man har da ogsaa her tænkt sig udeladt en Hensigtsbetegnelse i anden Form, nemlig „for at see, om“, „for at prøve, om“ o. dl. — hvad der slet ikke passer i den første Gruppe; Praxagora binder ikke Skjæget om for at prøve, om hun saa faaer Lyst til at tale, men for at være parat, ifald hun faaer Lyst til at tale —, og man kunde da, med Henviisning til, at Sætninger med *ἐάν* ogsaa findes ved Ver-

[1]) S. Kort Udsigt over d. philol.-hist. Samfunds Virksomhed i Aarene 1860—1874 S. 51 f.

ber, som efter deres Natur kunne forbindes med Spørgesætninger, ved et saadant Supplement faae Bisætningerne i denne Gruppe ind under Spørgesætningens Schema og paa denne Maade forklare deres Ikke-Fortidighed. Af saadanne Verber har jeg optegnet *σκοπεῖν, ὁρᾶν, ἀκούειν, φυλάσσειν, ζητεῖν, πειρᾶσθαι* o. fl. a., og der findes uden Tvivl adskillige, som jeg ikke har optegnet.

Saa vidt kunde vi altsaa synes at være ganske vel farne. Men nu paatrænger der sig rigtignok to Spørgsmaal, som synes mig at være af afgjørende Betydning, nemlig: med hvilken Ret supplere vi disse forskjellige Hensigtsbetegnelser? og med hvilken Ret troe vi os beføiede til at see bort fra Fordringen om Bisætningens Fortidighed, naar vi opfatte den som afhængig Spørgesætning? Hvad det første Spørgsmaal angaaer, vil jeg blot gjøre opmærksom paa, at medens gjennemgaaende Supplementet „for at være til Tjeneste“ ikke passer i den anden Gruppe, og Opfattelsen af Sætningen som Spørgesætning aldeles ikke passer i den første Gruppe, gives der ogsaa Steder, hvor begge de opstillede Supplementer passe lige godt, saaledes Arist. Ran. 175 *ἀνάμεινον, ὦ δαιμόνι', ἐὰν ξυμβῶ τί σοι*, hvor man lige godt kan supplere „vent lidt, for at du kan være til Tjeneste, hvis jeg bliver enig med dig“ og „vent lidt, for at du kan prøve, om jeg bliver enig med dig“, eller — thi ogsaa i indicativisk Form uden *ἄν* kunne vi have slige Sætninger[1]) — Eur. Herc. fur. 1170 *ἦλθον, εἴ τι δεῖ, γέρον* „jeg er kommen hid for at være til Tjeneste, hvis det behøves“ og „jeg er kommen hid for at see, om det behøves“. Dette synes dog at være et temmelig ubedrageligt Tegn paa, at disse Supplementer i Virkeligheden begge ere lige vilkaarlige og lige lidt be-

[1]) Sml. til yderligere Illustration af disse Sætninger som blotte Angivelser af den Forudsætning, hvorunder en Handling foretages, men uden i nogen Maade at være betinget af den, Æsch. Ag. 1661, Eur. Hel. 868, Herc. fur. 490, Iph. Taur. 43, Æsch. III, 164 og Optativerne Plat. Phæd. 60 E og 61 A. I det første euripideiske Sted angaaer Forudsætningen et Forhold i Fortiden, men ligesom i alle de andre Steder et ubekjendt Forhold.

grundede i nogen indre i Sætningsforbindelsen selv liggende Nødvendighed, og ere de det, da blive begge Grupperne i Virkeligheden kun een, da bliver i dem begge Bisætningen simpelthen en Betegnelse for den blot fremtidige Eventualitet, ligesom den er det paa Dansk, hvad enten det hedder „tag en Overfrakke med, om det skulde blive koldt i Aften" (første Gruppe), eller det hedder „slaa op i Veiviseren, om han skulde staae der" (anden Gruppe). Der er her overalt Tale simpelthen om et ubekjendt Forhold, hvis Realitet eller Ikke-Realitet først kan vise sig i Fremtiden, efterat Hovedsætningens Handling er udført, og som danner den subjective Forudsætning, men ikke den reale Betingelse for denne. Saaledes var det ogsaa efter den tidligere Affattelse af § 128; man kunde efter den simpelthen opfatte Bisætningen som Betegnelse for den Fremtiden tilhørende Forudsætning, under hvilken Handlingen foretoges, og lade de forskjellige opstillede Supplementer staae hvert ved sit Værd, medens det nu, bortseet fra Nødvendigheden af at udvide Regelen om conjunctiviske Spørgesætningers Ikke-Fortidighed til ogsaa at omfatte de afhængige Spørgesætninger med ἄν, bliver en uafviselig Fordring, at vi ogsaa paa Steder, hvor begge Supplementer kunne anvendes, alligevel maae bestemme os enten for det ene eller for det andet af dem, da vi ellers ikke kunne vide, om Aorist Conjunctiv er brugt om det Fortidige eller om det Ikke-Fortidige. Og hvor vi nu bestemme os for at opfatte Bisætningen som afhængig Spørgesætning, er vi der saa virkelig hjulpne? Er ikke enhver afhængig Spørgesætning, indledet ved εἰ, altsaa ogsaa ved ἐάν, ligesom paa Dansk ved „om", i sin Oprindelse en Betingelsessætning? er ikke baade „siig mig, om du har seet ham" egentlig = „siig mig, ifald du har seet ham" og „prøv, om du kan bevæge ham" egentlig = „prøv, ifald du kan bevæge ham"? Og kan der ikke hist og her findes Sætninger, der staae paa Overgangen, Sætninger, om hvilke det er vanskeligt, ja umuligt at afgjøre, hvorvidt de ere at opfatte som Betingelsessætninger eller som afhængige Spørgesætninger, eller som have Noget af begge Sætningsarters

Charakteer? [1]) Og det Samme gjælder for de før omtalte afhængige Spørgesætninger i relativ Form. Er ikke ogsaa enhver relativt indledet afhængig Spørgesætning i sin Oprindelse netop en Relativsætning? og gives der ikke ogsaa her Sætninger, der staae paa Grændsen mellem begge? [2]) Men er dette saa, hvorledes er det da tænkeligt, at Grækerne skulde have kunnet bruge Aorist Conjunctiv i den Slags afhængige Spørgesætninger om det Ikke-Fortidige, naar de i Betingelsessætninger, Relativsætninger og Tidssætninger kun brugte denne Form om det Fortidige? [3]) Jeg seer det ikke. Hertil kommer nu for de ved ἐάν indledede Sætningers Vedkommende fremdeles, at der findes bestemte Spor af, at Grækerne stundom have seet den Slags Sætninger under endnu en tredie Sætnings Schema, nemlig under Hensigtssætningens, idet f. Ex. ikke blot Homer (Odyss. IX, 229) forbinder ὄφρ' αὐτόν τε ἴδοιμι καὶ εἴ μοι ξείνια δοίη, men ogsaa Aristophanes (Eccl. 105) forud antyder en ved ἥν πως indledet Sætning ved et τούτου οὕνεκα („i den Hensigt, om maaskee") — thi saa vidt vil man vel ikke drive Ellipsetheorien, at man anseer ὄφρα ἴδοιμι for sideordnet med og τούτου οὕνεκα for Antydning af den Hensigtssætning, som ikke følger efter —. Saa længe nu Aorist

[1]) Som Exempler paa Sætninger af den første Art skal jeg anføre: med εἰ Eur. Suppl. 1044, med ἐάν Arist. Equ. 39 og Vesp. 1409, af den anden Art: med εἰ Xen. Oec. 8, 21, med ἐάν Xen. Mem. II, 2, 13 (κοσμῇ) og Oec. 12, 3, hvorimod den tilsvarende Sætning Oec. 6, 15 utvivlsomt er en blot og bar Spørgesætning (sml. det efterfølgende ἀλλ' οὐκ ἄρα εἶχεν οὕτως κτέ.). I Forbigaaende maa jeg dog her, hvor Spørgesætningens Hovedverbum er καταμανθάνειν, henstille, om den, der seer et Fortidighedsforhold i ἐφήθησαν ἰδεῖν, ἔδοξα ἰδεῖν og lignende Forbindelser, kan undgaae stundom at see et saadant ogsaa i en conjunctivisk Spørgesætning med ἐάν eller en tilsvarende optativisk; man kan strengt taget dog ikke opdage en Ting, før den er skeet.

[2]) S. f. Ex. som tvivlsomme Plat. Charm. 164 B (ὅταν) og Xen. Cyr. II, 4, 1 (ὅπως ἄν), som dobbeltsidigt Plat. Soph. 222 B (ὁπότερ' ἄν).

[3]) Ikke at tale om, at Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger dog vel maae antages oprindelig at have været Hovedsætninger, og at altsaa Tidsbetydningen maatte antages at have forandret sig to Gange.

Conjunctiv ikke skulde betragtes som fortidig i Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger, kunde alt dette godt forenes; man var ikke forpligtet til at afgjøre, om en Sætning med ἐάν var en Betingelsessætning, en afhængig Spørgesætning eller en Hensigtssætning o. s. v., man kunde lade Grændsen være flydende og havde Plads for Overgangsphænomener, thi Verbalformens Tidsbetydning var overalt den samme. Nu derimod er, bortseet fra den stadige Tvivl om Berettigelsen til at forklare Sætningernes Ikke-Fortidighed af deres spørgende Charakteer, intet non liquet tilstedeligt, ingensomhelst Latitude tilstaaet. Jeg negter ikke, at jeg befandt mig bedre ved den tidligere Frihed og fandt en vis Ubestemthed og Fleertydighed ogsaa paa dette Punct vel stemmende med Sprogets almindelige Væsen og Vilkaar; men maaskee det endnu kan forundes os at vende tilbage til den gyldne Tid, som svandt.

Lad os efter det nu Udviklede betragte et Sted som Eur. Hec. 751, hvor Hekabe efter at have betænkt sig noget paa, om hun skal bede Agamemnon om Hjælp til at hævne sig paa Polymestor eller ei, endelig beslutter sig dertil med de Ord τολμᾶν ἀνάγκη, κἂν τύχω κἂν μὴ τύχω. Bisætningens Indhold er her aldeles utvivlsomt fremtidigt baade i Relation til hele Hovedsætningen og særlig til Infinitiven τολμᾶν, og selv om vi til τολμᾶν endnu tænkte os føiet den eneste mulige Infinitiv, der kan tænkes til (ἱκετεύειν), vilde det vedblive at være fremtidigt ogsaa i Forhold til denne. Ingen Enallage, intet Supplement er i Stand til at tilveiebringe noget Led i Sætningsforbindelsen, som κἂν τύχω κἂν μὴ τύχω kunde tænkes som gaaende forud for. Ikke heller vil man kunne opfatte Sætningen som afhængig Spørgesætning; thi vel vilde τολμᾶν maaskee i sig selv nok være modtageligt for en spørgende Betydning som „løbe an paa“ (man kunde sammenligne Eur. Her. 148 κίνδυνον ῥίπτοντες, εἴτ' οὖν εἴτε μὴ γενήσεται), saa at man ikke engang behøvede at supplere „for at prøve“, men at forbinde Ledene i en disjunctiv Spørgesætning ved καί — καί turde vel dog være noget voveligt; at de kunne forbindes ved τε — τε (i εἴτε — εἴτε) eller endog — ved benegtet Hovedverbum — ved οὔτε — οὔτε (i

οὔτε εἰ — οὔτε εἰ), er dog neppe ganske det Samme. Men selv om Nogen maatte være dristig nok dertil, vil han dog maaskee betænke sig, naar han i Forveien kaster et Blik paa et Par Steder, hvor Bisætningen er indledet ved et enkelt κἄν „selv om“ og altsaa paa ingen mulig Maade kan opfattes som Spørgesætning. Naar hos Antiphon (Tetr. I, 2, 2) den for en Uvens Drab Anklagede efter at have begyndt med at betegne sig som ἀτυχέστατος τῶν πάντων ἀνθρώπων, siden alle Andres Ulykke dog hører op, naar dens Aarsag er fjernet, fortsætter saaledes: ἐμοὶ δὲ ζῶν τε ἄνθρωπος ἀνατροπεὺς τοῦ οἴκου ἐγένετο, ἀποθανών τε, κἂν ἀποφύγω, ἱκανὰς λύπας καὶ φροντίδας προσβέβληκεν, saa hører ogsaa her κἂν ἀποφύγω aldeles utvivlsomt Fremtiden til, og at tage Hovedsætningens Perfectum προσβέβληκεν som Futurum exactum, gaaer ikke an, deels fordi det er sideordnet med ἐγένετο, deels fordi de λύπαι og φροντίδες, han taler om, ved den følgende Sætning εἰς τοῦτο γὰρ βαρυδαιμονίας ἥκω udtrykkelig betegnes som nærværende (de bestaae nemlig i, at han seer sig i den sørgelige Nødvendighed at maatte grunde paa at udfinde og paavise den virkelige Drabsmand for ikke paa Grund af det Fjendskab, hvori han har levet med den Dræbte, selv at blive dømt paa Mistanke), saa at Meningen med Bisætningen netop kun kan være „selv om jeg bliver frikjendt bagefter“[1]). Og naar Arist. Equ. 700 Pølsekræmmeren, som Paphlagoneren har truet med at „spise ud af Landet“, paa sin Side truer med at drikke den Anden ud „κἂν ἐκροφήσας αὐτὸς ἐπιδιαρραγῶ“, saa er her endog Begrebet „bagefter“ baade givet ved Forholdet til Participiet ἐκροφήσας og udtrykkelig betegnet ved Præpositionen ἐπί, og selv om vi ville nøies med at oversætte som Dorph „om selv jeg ogsaa skulde revne ved den

[1]) Sml. Demosth. XVIII, 21, 87, 110, LIV, 41. Vilde man her hævde Bisætningens Fortidighed, maatte man antage, at der ved Angivelsen af den nærværende Tilstand tillige var tænkt paa dens fremtidige Uforanderlighed, og at Bisætningen da refererede sig særlig til denne. For en saadan Medindbefattelse af Fremtiden kunde der maaskee nok paavises Analogier, men jeg veed rigtignok ikke ellers at have fundet Exempler derpaa undtagen Demosth. X, 52, hvor den desuden mere fremtræder som en accessorisk Udvidelse af Tidsforestillingen.

Drik", kan i alt Fald Bisætningens Handling umulig være tænkt som gaaende forud; thi revner Manden forinden, da er virkelig Experimentet mislykket og Paphlagoneren gaaet af med Seiren. Men ere vi saaledes under alle Omstændigheder nødsagede til at gjøre en Undtagelse fra Regelen med Hensyn til Sætninger indledede ved κἂν og κἂν — κἂν, da maae vi vel have Lov til at blive lidt betænkelige ved Regelen selv og at spørge, om der da ikke ogsaa ellers gives Tilfælde, hvor Aorist Conjunctiv i de paagjældende Sætninger er brugt om det blot Fremtidige.

Og saadanne Tilfælde gives der aldeles sikkert. Jeg har allerede for ca. 7 Aar siden mere i Forbigaaende etsteds[1]) omtalt et Par Steder, hvor ved en Hovedsætning i Futurum en Aorist Conjunctiv i en Relativ-, Tids- eller Betingelsessætning er brugt om det med Hovedsætningen absolut Samtidige, saa vist som en Handling dog ikke kan være andet end samtidig med sig selv, og de kunne forøges med flere. Naar Arist. Plut. 598 Chremylos afslutter sin Discussion med Penia med de trøstelige Ord ἀλλὰ φθεῖρου καὶ μὴ γρύξῃς ἔτι μηδ᾽ ὁτιοῦν· οὐ γὰρ πείσεις, οὐδ᾽ ἢν πείσῃς — hvor jo forresten Sætningsforbindelsen er ganske af samme Art som i de sidst omtalte Steder med κἂν i Bisætningen —, ja, saa kan man her maaskee endnu ved at gaae ud fra den bekjendte Nuance i Betydningen πείθειν („overbevise" og „overtale") komme til en vis Tidsforskjel mellem Hoved- og Bisætningen, idet man forstaaer Bisætningens πείσῃς om den Handling at bringe Modstanderen til at indsee, at man har Ret, og Hovedsætningens πείσεις om den Handling at bringe ham til at indrømme det[2]). Men naar Eur. Alc. 725 Admetos siger til Pheres θανεῖ γε μέντοι δυσκλεής, ὅταν θάνῃς, eller naar Eur. Troad. 904 Helena siger til Menelaos οὐ δικαίως, ἢν θάνω, θανούμεθα, saa synes det mig her aldeles umuligt at see nogen Tidsforskjel mellem Bisætningens og Hovedsætningens Handling; man kan kun døe een Gang, og den hæderløse eller den uretfærdige Død er ikke Noget,

[1]) Nord. tidskr. for filol. Ny række III S. 169.
[2]) Sml. παίσει og παίσωσιν Demosth. XVIII, 82.

der kommer bagefter den legemlige Død. Ja, Ære og Vanære kan ganske vist siges først at komme efter Døden — og Pheres svarer da ogsaa *κακῶς ἀκούειν οὐ μέλει θανόντι μοι* —, og Realisationen af Retfærdighedens eller Uretfærdighedens Begreb kunde maaskee, som tidligere indrømmet, være seet som Resultat af Drabet; men her staaer jo ikke *δυσκλεὲς ἔσται* eller *οὐ δίκαιον ἔσται*, ja der staaer ikke engang *δυσκλεὴς* eller *οὐ δίκαιος ἔσται ὁ θάνατος*, men der staaer ligefrem *δυσκλεῆ θανεῖ, οὐ δικαίως θανούμεθα*, hvad der dog vel ikke uden videre kan identificeres med en saadan simpel charakteriserende Dom. Og vilde man end antage, at i disse Forbindelser Hovedsætningens Verbum havde mistet sin Selvstændighed ved at forbinde sig med den tilføiede Bibestemmelse til en ny sammensat Forestilling, og at saaledes under Indflydelse af Bibestemmelsen dets Handling ligesom var rykket længere ud i Fremtiden[1]), saa mangler endelig endogsaa denne svage Støtte for Bisætningens Fortidighed, naar Herodot (II, 3) siger: *τὰ θεῖα οὐκ εἰμὶ πρόθυμος ἐξηγέεσθαι · τὰ δ' ἂν ἐπιμνησθέω αὐτῶν, ὑπὸ τοῦ λόγου ἐξαναγκαζόμενος ἐπιμνησθήσομαι*; thi her falder Hovedverbets Bibestemmelse *ὑπὸ τοῦ λόγου ἐξαναγκαζόμενος* ikke i en fjernere Fremtid, men kan kun sees i det Høieste som samtidig baade med Hovedsætningens og med Bisætningens Verbum, saa, vilde man her have Bisætningens Handling til at gaae forud for Hovedsætningens, kunde man kun faae det ved med det Samme at erklære Hovedsætningens Futurum for at være = Futurum exactum, en Mulighed, som vel dog maa antages at ligge udenfor Discussion. Nei, i Virkeligheden have vi her overalt baade i Bisætningen og i Hovedsætningen den samme Handling, betegnet ved det samme Verbum[2]), altsaa absolut Samtidig-

[1]) Men hvor skulde den fjernere Fremtid søges Demosth. XIX, 195 (*ὅταν μοι δώσεις δωρεάν, ἂν ἄρα δῷς*)? maaskee i *ὅταν* (hvorved der, som det Følgende viser, unegtelig tænkes paa Gavens senere Consequentser)?

[2]) Ogsaa Forbindelser som Arist. Eccl. 803 f. (*ἢν διαρραγῶ δέ, τί; — καλῶς ποιήσεις*) høre, skjøndt Verbet ikke er det samme, nærmest herhen. At der paa Latin i lignende Tilfælde bruges Fut. exactum, som Dr. Siesbye med sædvanlig Velvillie gjør mig opmærksom paa (s. f. Ex. Sall. Cat. 51, 26 og 43), viser selvfølgelig ikke, at der er

hed. d. v. s. Aorist Conjunctiv brugt om det simpelthen Fremtidige. Det Samme er fremdeles ogsaa Tilfældet, hvor vi maae underforstaae Hovedsætningens Verbum i Futurum af en Aorist Conjunctiv i Bisætningen, som Eur. Or. 644 *χρῆμαι', ἢν ψυχὴν ἐμὴν σώσῃς, ἅπερ μοι φίλτατ' ἐστὶ τῶν ἐμῶν*, eller omvendt Bisætningens Verbum i Aorist Conjunctiv af Hovedsætningen, hvad der kan være Anledning til ved *ἢν μή* „undtagen", som vel i alt Fald noget mere end det blotte *εἰ μή* opfordrer til at tænke sig et Verbum udeladt. saaledes Eur. Rhes. 117 *πῶς δ' αὖ γεφύρας διαβαλοῦσ' ἱππηλάται, ἢν ἄρα μὴ θραύσαντες ἀντύγων χνόας*, hvor man ikke godt kan supplere anden Form end *διαβάλωσι*. Arist. Equ. 994 *ὡς ἁρμονίαν ὁ παῖς οὗτος οὐ δύναται μαθεῖν, ἢν μὴ δωροδοκηστί*, hvor man dog vel maa supplere *μάθῃ*, eller Arist. Lys. 249 *οὐ γάρ τοσαύτας οὔτ' ἀπειλὰς οὔτε πῦρ ἥξουσ' ἔχοντες ὥστ' ἀνοῖξαι τὰς πύλας ταύτας, ἐὰν μὴ 'φ' οἷσιν ἡμεῖς εἴπομεν*, hvor der slet ikke kan tænkes Andet at supplere end *ἀνοίξωσιν* (sml. Demosth. XXIII, 86 og det fuldstændige Udtryk Isæ. VI, 9). Mere slaaende kan dog vel Bisætningens Samtidighed med Hovedsætningen og derigjennem Aorist Conjunctivs Ikke-Fortidighed ikke let tænkes manifesteret, end hvor vi saaledes i begge Sætninger have samme fremtidige Handling udtrykt ved samme Verbum.

Der bliver altsaa, selv bortseet fra hele det temmelig udstrakte Omraade, hvor vi, tildeels gjennem en Ellipse af mere end tvivlsom Berettigelse, maatte skyde os ind under den spørgende Opfattelse, og bortseet ogsaa fra de Sætningsforbindelser, hvor vi kun kunde bringe Bisætningens Fortidighed til Veie ved en Ellipse af lignende Værd, altid en lille Rest af Steder tilbage, hvor vi selv med den bedste Villie — og jeg troer ikke, man skal kunne beskylde mig for ikke at have søgt at strække mig saa langt, som jeg paa nogen Maade kunde naae — ikke ere i Stand til at finde det mindste Skjær af Fortidighed ved Aorist Conjunctiv i de paagjældende Sætninger. Men denne lille Rest kræver ogsaa sin Ret, tilmed naar vi allerede desforuden ere stødte paa Tilfælde, hvor vi kun meer eller mindre

---

nogen Forskjel i Sætningernes Tid, men kun, at Romerne have brugt Fut. exactum ogsaa om det blot Fremtidige.

tvivlende og modstræbende kunde gaae ind paa at anerkjende Fortidigheden; skal vor Bestemmelse af den omspurgte Forms Tidsbetydning slaae til i alle Tilfælde — og det bør man vel dog forlange —, da gjør denne Rest, i hvor stort Omfang end forøvrigt Formen factisk er brugt om det Fortidige, det umuligt at tillægge den som Form Præteritums Betydning. Og kan vi ikke det, da maae vi ogsaa have Ret til paa de tvivlsomme Puncter at foretrække en anden Opfattelse for den, vi for ikke at foregribe Resultatet foreløbig acqviescerede ved; da maae vi have Ret til at forbeholde os et vist frit Spillerum med Hensyn til Opfattelsen af vedkommende Sætninger som Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger eller som afhængige Spørgesætninger, da maae vi have Ret til at antage Muligheden af Forpligtelser, Indrømmelser og overhovedet Udtalelser og Foretagender under Forudsætning af en fremtidig Eventualitet eller for et fremtidigt Tilfældes Skyld, og da maae vi endelig have Ret til at ansee Aorist Conjunctiv for brugelig om enkelte samlede Handlinger ogsaa i Nutiden som almeen Tid.

Imod at tillægge Aorist Conjunctiv i de paagjældende Sætninger Fortidsbetydning tale forøvrigt ogsaa andre Kjendsgjerninger, som det forekommer mig uafviselig nødvendigt at tage Hensyn til. Ligesom vi ikke kunde drage nogen skarp og bestemt Grændse mellem Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger paa den ene og afhængige Spørgesætninger paa den anden Side, saaledes melder der sig ogsaa særlig for Relativsætningens Vedkommende med Krav paa oprindeligt Slægtskab en anden Art af Sætninger, hvor Aorist Conjunctiv gjennemgaaende ikke kan have Fortidsbetydning, nemlig Hensigtssætninger og Handlingsgjenstandssætninger, der jo ogsaa, for saa vidt som de ere indledede ved ὡς eller ὅπως, tildeels kunne opvise et ἄν ved det indledende Ord. Thi vi tør dog vel ikke vægre os ved at erkjende, enten at overhovedet enhver Hensigts- eller Gjenstandssætning, der er indledet ved et pronominalt Adverbium af Relativstammen, efter sin første Oprindelse er en Relativsætning, eller at særlig ogsaa Tilføielsen af ἄν i disse Sætninger er endnu et yderligere Beviis paa, at der her foreligger oprindelig be-

slægtede Sætninger[1]). Paa et saadant oprindeligt Slægtskab tyde desuden ogsaa andre sproglige Kjendsgjerninger, navnlig den vistnok ikke ganske almindelige, men fuldkommen sikkre Sprogbrug, hvorved et ὅπως eller ὡς i en saadan Bisætning sættes i Correlation til et οὕτως i Hovedsætningen. Saaledes finde vi først den navnlig hos Xenophon ikke saa ganske sjeldne Forbindelse οὕτω ποιεῖν ὅπως = „facere ut“, f. Ex. — for at tage det Sted, hvor Verbalformen kommer den her omhandlede nærmest — Xen. Cyr. VII, 3, 10 ἐγὼ ἡ μώρα πολλὰ διεκελευόμην αὐτῷ οὕτω ποιεῖν, ὅπως σοι φίλος ἄξιος λόγου φανείη[2]); saaledes finde vi endvidere ogsaa οὕτως foran ὡς eller ὡς ἄν med andre Verber, som f. Ex. Eur. Hel. 997 οὕτω δὲ κρῖνον, ὡς ἅπασιν ἁνδάνῃς[3]); og saaledes finde vi da endelig ogsaa οὕτως foran en Sætning med ὅπως ἄν og Aorist Conjunctiv Arist. Ach. 929 ἔνδησον ὦ βέλτιστε τῷ ξένῳ καλῶς τὴν ἐμπολὴν οὕτως ὅπως ἂν μὴ φέρων κατάξῃ, en Forbindelse, der paa Tempusformen i Bisætningen nær har et fuldkommen tilsvarende Sidestykke i Eur. Rhes. 877 ἄγοντες αὐτὸν εἰς δόμους ἐμοὺς οὕτως. ὅπως ἂν μὴ 'γκαλῇ, πορσύνετε. Udtømmende kunne Sætninger som disse sidste egentlig kun charakteriseres ved tre Bestemmelser: efter deres Oprindelse og sproglige Materiale ere de Relativsætninger, efter Anskuelsens formelle Schema Hensigtssætninger og efter deres Indhold og Mening Følgesætninger, d. v. s. Udtryk for den tænkte og tilsigtede Følge. I den attiske Litteratur ere nu den Slags Sætninger ikke saa hyppige, at de jo kunne

[1]) Om man ogsaa gaaer ud fra, at Hensigtssætninger af denne Form have deres umiddelbare Udgangspunct i den afhængige Spørgesætning (sml. Madv. § 123 Anm. 1), kan det dog ikke være i den ved πῶς indledede, af den directe Spørgesætning fremgaaede, men kun i den ved ὡς og ὅπως (sml. ἵνα) indledede, af Relativsætningen og med denne af den anaphoriske Hovedsætning fremgaaede afhængige Spørgesætning.

[2]) Sml. Xen. Cyr. II, 4, 31, V, 3, 9, VI, 3, 28, Hell. II, 4, 17, Oec. 7, 15, Herod. VII, 18, 2.

[3]) Sml. Xen. R. equ. 12, 3, Cyr. V, 3, 21 (ὡς ἄν), Hell. VI, 2, 31 og Cyr. II, 1, 29 (Optativ). Heraf udvikle sig saa Forbindelser som Xen. Anab. VII, 6, 16, hvor οὕτως har mistet Charakteren af Maadesadverbium og blot tjener til at antyde den efterfølgende Hensigtsbetegnelse (= ἐπὶ τούτῳ).

tænkes at unddrage sig selv en opmærksom Iagttagelse; men er man bleven opmærksom paa dem, da vise de sig efter deres hele Charakteer ligefrem som sildigere Udløbere af den gamle homeriske Sprogbrug, efter hvilken denne Form for Sætninger, der betegne den tænkte eller tilsigtede Følge, netop er den regelmæssige; s. f. Ex. Iliad. XXIV, 336 *βάσκ' ἴθι καὶ Πρίαμον κοίλας ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν ὣς ἄγαγ', ὡς μήτ' ἄρ τις ἴδῃ μήτ' ἄρ τε νοήσῃ*. Men ere nu ogsaa Sætninger af den Art som *ὅπως ἂν μὴ φέρων κατάξῃ* hos Aristophanes i deres Oprindelse at betragte som Relativsætninger, da kunne vi ogsaa af Hensyn til dem ikke gaae ind paa at Aorist Conjunctiv i Relativsætninger med *ἂν* kan som Form i sig selv have havt Fortids Betydning.

Jeg er her kommen til at berøre den homeriske Sprogform, hvis særegne Phænomener jeg hidtil med Forsæt har holdt udenfor Betragtningen, indtil Kjendsgjerningerne fra det senere, udviklede Sprog vare tilbørligt fremdragne og værdsatte. Men her til Slutning tør jeg maaskee dog tillade mig et Øieblik at dvæle ogsaa ved denne den ældste Form af Sproget, for at prøve, i hvad Retning dens Vidnesbyrd gaae i det foreliggende Spørgsmaal. Jeg skal da først henlede Opmærksomheden paa, at i det homeriske Sprog Relativsætningerne af den her omhandlede Form ingenlunde gjennemgaaende ere af priorisk Natur, men — bortseet fra de Tilfælde, hvor de fungere som afhængige Spørgesætninger, — ganske jævnlig ogsaa betegne Hensigt og Bestemmelse eller blot fremtidig Mulighed, ligesom jo overhovedet Conjunctiv med *ἂν* hos Homer er en hyppig Form for det potentiale Udsagn. Hvad enten det hedder (Iliad. XVII, 93) *μή τίς μοι Δαναῶν νεμεσήσεται, ὅς κεν ἴδηται* — priorisk Relativsætning — eller (Iliad. VII, 171) *κλήρῳ νῦν πεπάλασθε διαμπερές, ὅς κε λάχῃσιν* — afhængig Spørgesætning — eller (Odyss. IV, 29) *ἦ ἄλλον πέμπωμεν ἱκανέμεν, ὅς κε φιλήσῃ* — final Relativsætning —, har Sætningen overalt ganske den samme Form som i en simpel potential Relativsætning som f. Ex. (Iliad. XXIII, 345) *οὐκ ἔσθ' ὅς κέ σ' ἕλῃσι μετάλμενος οὐδὲ παρέλθῃ*. Skulde det da være tænkeligt, at i den ene af disse formelt fuldkommen ligedannede Arter af Sætninger Aorist Conjunc-

tiv kan have havt Betydning af Fortid, i alle de andre ikke? Det ligger ikke nær at antage det. Og endnu Eet. Ogsaa i virkelig prioriske Relativsætninger saavel som i Tids- og Betingelsessætninger med ἂν eller κεν findes der hos Homer istedenfor Aorist Conjunctiv enkelte Gange ogsaa Futurum Indicativ, hvad der dog ikke synes at kunne have været Anledning til, hvis man pleiede at opfatte disse Sætningers Indhold som fortidigt. Saaledes læse vi f. Ex. i en Relativsætning Iliad. IX, 167 εἰ δ' ἄγε, τοὺς ἂν ἐγὼ ἐπιόψομαι, οἱ δὲ πιθέσθων, i en Tidssætning Iliad. XX, 335 ἀλλ' ἀναχωρῆσαι, ὅτε κεν συμβλήσεαι αὐτῷ og i en Betingelssætning Iliad. XV, 213 αἴ κεν ἄνευ ἐμέθεν καὶ Ἀθηναίης ἀγελείης . . . . Ἰλίου αἰπεινῆς πεφιδήσεται o. s. v., ganske paa samme Maade som i Relativsætninger, der betegne Bestemmelse eller fremtidig Mulighed, f. Ex. Iliad. I, 174 πάρ' ἐμοί γε καὶ ἄλλοι, οἵ κέ με τιμήσουσι, ligesom jo ogsaa dette hos Homer er en overhovedet ikke ualmindelig Form for det potentiale Udsagn. Snarere end paa en med Aorist Conjunctiv i nogle af disse Sætninger forbunden Fortidsforestilling tyde da ogsaa de her paapegede sproglige Kjendsgjerninger paa et oprindeligt Slægtskab mellem alle disse Sætningsarter, og spørge vi saa atter om deres fælleds Oprindelse, da er der kun eet eneste Sted, hvor vi kunne søge det for dem alle fælleds Udgangspunct, nemlig i Potentialitetsforestillingen, og den historiske Proces, der er foregaaet, bliver da den meget naturlige og ingenlunde usædvanlige, at den Overflødighed af Former, som det ældre Sprog havde til sin Raadighed for denne Forestilling, under den senere Udvikling deels blev opgiven (Futurum Indicativ med ἂν) og deels fordeelt paa forskjellige oprindelig uadskilte Omraader, saa at man til Betegnelse af den rene Potentialitetsforestilling som saadan kun anvendte Optativ med ἂν, medens man beholdt Conjunctiv med ἂν som Udtryk for de mere secundaire og afledede Former af Potentialitetsforestillingen, den enkelte ubestemte Mulighed mellem flere i Forudsætninger og Bibestemmelser og den i potential Form anskuede Forestilling om Hensigt og Formaal. Først ved at betragte alle conjunctiviske Bisætninger med ἂν, hvad enten det er Relativ-

sætninger, Tidssætninger, Betingelsessætninger, afhængige Spørgesætninger eller Finalsætninger, som i deres første Oprindelse potentiale, først derved bliver det muligt at samle dem alle under eet Synspunct og see dem i deres indbyrdes Sammenhæng, og den Mulighed, finder jeg, er saa værdifuld, at vi ikke uden meget tvingende Grunde bør give Afkald derpaa.

Det endelige Resultat med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvilken Tidsbetydning vi skulle tillægge Aorist Conjunctiv i de her omhandlede Sætninger, bliver altsaa dette, at vi under alle Omstændigheder ubetinget maae foretrække den tidligere Affattelse af § 128 for den nuværende, at vi vel kunne give den reent negative Bestemmelse, at Aorist Conjunctiv ikke kan bruges om den specielle netop nærværende Nutid, fordi den samlede Handling ikke i Forestillingen kan fastholdes som nærværende, men at den forøvrigt, alt efter Forbindelsens Medfør, kan bruges om Handlinger (d. v. s. enkelte samlede Handlinger) baade i Fortiden, i Nutiden som almeen Tid og i Fremtiden, d. e. den har aldeles ingen Tidsbetydning, men betegner blot Handlingen som enkelt og samlet Handling i den ved Conjunctivformen udtrykte Modalitet. Bisætningens Fortidighed i Forhold til Hovedsætningen, for saa vidt den er tilstede — og at den er tilstede i særdeles stor Udstrækning, har jeg fra første Færd af anerkjendt — er altsaa overalt ubetegnet, ligesom Fortiden ogsaa er det, hvor den en enkelt Gang viser sig i en conjunctivisk Frygtssætning eller Hensigtssætning eller i en optativisk Ønskesætning eller hypothetisk-betinget Sætning[1]),

---

[1]) S. Kort Udsigt over d. philol.-hist. Samfunds Virksomhed i Aarene 1874—1876 S. 32 f. og Nord. tidskr. for filol. Ny række III S. 163 ff. og 195 ff. (sml. 176 ff.). Dog bør jeg ikke undlade, med Hensyn til de Uds. S. 33 og tidskr. S. 169 omtalte Exempler paa Hensigtssætninger, hvis Handling tilhører Fortiden — hvortil jeg kan føie Arist. Ran 1416 —, at gjøre opmærksom paa, at hvad jeg tidskr. S. 196 ff. har bemærket om Muligheden af en Opfattelse af visse hypothetisk-betingede Sætninger hos Homer, hvorved de kunde sees som ikke fortidige, ogsaa kan gjøres gjældende her. Til Exemplerne paa Frygtssætninger kan jeg føie Eur. Rh. 292 (sml. 289) og fr. 781 v. 48 Nauck, samt af Prosaister Demosth. XIX,

og ligesom Førfortiden er det i indicativiske Tidssætninger med ἐπεί, ἐπειδή og ὡς ved et Hovedverbum af Fortid; men da det jo i Forveien var in confesso, at Tidsforholdet ogsaa i conjunctiviske Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger alligevel ofte ikke fremhævedes, men at ogsaa Præsens her var brugt om det Fortidige, kan der ikke ligge noget Foruroligende deri; Fortidigheden betegnes jo heller ikke, hvor Relativ-, Tids- og Betingelsessætninger staae i Futurum Indicativ eller i hypothetisk Optativ, uagtet den her fuldkommen lige saa godt kan være tilstede i Virkeligheden. Paa Dansk betegne vi, som ofte bemærket, jo heller ikke Tidsforholdet i den Slags Sætninger undtagen i enkelte Tilfælde, hvor det af os føles som særlig magtpaaliggende; at Grækerne ikke kunde betegne det heller i saadanne Tilfælde, ja, det kan man, om man vil, betragte som en Ufuldkommenhed ved deres Sprog, men vi ere jo heldigviis ikke satte til at documentere det græske Sprogs Fuldkommenhed, men kun til i al Beskedenhed at søge at forstaae det.

Til Løsningen af denne Opgave skulde da ogsaa de her meddeelte Bemærkninger* om muligt yde et lille Bidrag; maatte kun Evnen ikke være bleven alt for langt tilbage for Villien!

---

224 (Cavallin Gr. Synt. § 207 Anm. 4) og Antiph. Tetr. II, 3, 4, hvor dog Phænomenet kan forklares ved Assimilation.

Forblommede ord.

Af **Kr. Nyrop.**

Ved forblommede ord forstår jeg sådanne omskrivende ord eller vendinger, hvormed man tilsyneladende siger ét, medens man i virkeligheden mener noget ganske andet; det følger af sig selv, at denne omskrivning, som regel i alt fald, må være af en sådan art, at den tillige på en eller anden let forståelig måde, peger hen på eller står i forbindelse med det direkte uomskrevne udtryk, så at meningen er klar for den hørende. Sådanne forblommede talemåder er især ejendommelige for det mere folkelige sprog; de hører fortrinsvis hjemme i let spøgende spil, byernes argot, tyvesprog o. s. v.; derimod træffer man dem kun sjælden i højere stil, skønt de i og for sig selv aldeles ikke er udelukkede herfra.

Som oplysende eksempler skal jeg fra spansk[1]) anføre: *Vámos á la comedia* for *á comer; es un Don Cómodo* om en magelig person; *mas vale ser Cornelio Tácito que Publio Cornelio* om en hanrej med hentydning til „tacitus" og „publicus"[2]). Spot over hanrederiet synes overhovedet hyppig at skaffe sig luft i forblommede udtryk; i et katalansk digt omtales således en hanrej som „kaptajn af Cervillo"[3]); Ariosto skriver *Credeano che da lor si fosse tolto — Per gire a Roma, e gito era a Corneto* (Orl. fur., canto 28, v. 24), og på fransk siger man *envoyer en Cornouailles*, eller som Sganarelle ud-

[1]) De spanske eksempler skylder jeg dr. phil. E. Gigas, og de senere anførte græske cand. philol. C. Jørgensen.

[2]) Smgl. hermed følgende copla:

Cásate, y tendrás muger,
Y vivirás santamente;
Llegarás á Coronel
Sin haber sido Teniente.

[3]) *Romania* X, 499.

trykker sig: *Sganarelle est un nom qu'on ne me dira plus, — Et l'on va m'appeler Seigneur Corneillius* (Molière, Sganarelle sc. 6). Af andre franske eksempler skal jeg anføre det ældre *faire un voyage à Naples* for *avoir le mal de Naples*, det moderne *coucher à l'hôtel de la Belle-Etoile* for at sove under åben himmel; *monsieur Dufour est dans la salle* for at betegne, at et stykke må gøre fiasko (*four*); *aller voir monsieur Bernard*, at aflægge et besøg hos madam Sørensen, eller som Tyskerne siger: *zur Tante Meier gehen*. Den franske talemåde forklares iøvrigt som en „allusion irrévérencieuse à saint Bernard, représenté ordinairement avec des tablettes à la main", og skal oprindelig være opstået i de gejstlige seminarier. En moderne provençalsk talemåde, der især anvendes, når man har mistet et eller andet, er *Anueg es Sent-Leugier — M'es degreu d'aco d'ier*[1]: idag er det den hellige Léger's dag, jeg er ked af „det" igår, altså med hentydning til adj. *léger*; på gl. fransk havde man vel påkaldt *Saint Pou*, Apostelen Paulus (med hentydning til *pou* af *paucum*), som Rustebuef gør, når han, betragtende alle de rigdomme i Paris, som han ikke ejer, siger: *Il m'i souvient plus de saint Pou — Qu'il ne fait de nul autre apotre.* På dansk vilde man i et sådant tilfælde ty til *Tomas*; om han oprindelig er hellig eller ej, ved jeg ikke. Af andre danske udtryk skal anføres *at ofre til Neptun; at kalde på Ulrik*, der svarer til det tyske *den heiligen Ulrich anrufen*; eller som man med en anden omskrivning siger *nach Speier appellieren*; hermed kan sammenlignes *nach Bettingen wollen* d. v. s. at ville gå iseng (B. en Landsby ved Basel); *aus Taubach sein* d. v. s. at være døv (T. en Landsby ved Weimar).

Der kan let anføres en mængde andre eksempler, men de anførte må være tilstrækkelige til at vise, hvilke midler man i almindelighed tager sin tilflugt til for at danne sådanne talemåder. Som de sidst anførte tyske eksempler godtgør, bruger man også den fremgangsmåde at sætte en person i en eller anden forbindelse med et stednavn, idet

[1]) *Zeitschr. für rom. Philologie* VI, 540.

man betegner dette som hans oprindelse, hans opholdssted eller hans mål og undgår således direkte at betegne vedkommende persons væsen eller handling, medens den egentlige mening må søges i stednavnet, hvis lydlige beskaffenhed leder tanken hen på det uomskrevne udtryk. I almindelighed tager man sin tilflugt til virkelige stednavne, men hyppig danner man også efter deres mønster nye stedlige benævnelser; eksempler herpå er det spanske udtryk *poner piés en Polverosa*, at løbe sin vej, hvor P. hentyder til den støvede landevej, og de danske talemåder *at være født i Fjollerup*, *at være døbt i Tosserup* o. s. v., der næppe behøver nogen nærmere forklaring, ligeså lidt som det slesvigske mundheld: *Det tordner i Rørstrup, og e lysn slær ned i Borstrup* (Kok, nr 1695). Da jo disse forblommede talemåder hyppig vedrører ting, man nødig siger rent ud, og tilmed i almindelighed har et meget humoristisk anstrøg, er det let forståeligt, at de med forkærlighed anvendes af folkelige forfattere, der særlig efterstræber at iklæde deres tanker en vittig stil, og som derfor også hyppig selv skaber sådanne. Abraham a Santa Clara siger således i en af sine prædikener: *Was der verlorne Sohn für ein Landsmann gewest, ist eigentlich nit bekannt: ich glaube aber ein Irrländer.* Her have vi med en ligefrem vittighed at gøre; det er ikke og har næppe været nogen almindelig brugt talemåde.

Den tyske sproglærde Wilhelm Wackernagel har i andet afsnit af sin fortræffelige afhandling: *Die deutschen Appellativnamen*[1], udførlig behandlet de forblommede talemåder, der således knytter sig til et stednavn, og senere har Reinhold Köhler givet et interessant tillæg hertil[2]. For de romanske sprogs vedkommende har Adolf Tobler særlig behandlet disse talemåder i gl. fransk[3]. I tilslutning til disse artikler skal jeg nedenfor give en række nye eksempler fra

[1] *Germania* V, 290—356. Afhandlingen er genoptrykt i *Kleinere Schriften* III, 59 ff.

[2] *Germania* VII, 235—237.

[3] *Verblümter Ausdruck und Wortspiel in altfranzösischer Rede* (Særtryk af Berlinerakademiets Sitzungsberichte 1882, XXVI, 531—559).

nyere fransk, italiensk og dansk, hvor dette spørgsmål, så vidt jeg ved, endnu ikke er blevet behandlet.

I.

Franske eksempler[1]).

Angoulême. *Aller à Angoulême, faire passer par la voie d'Angoulême* at sluge (*engouler*). Blason populaire s. 62. Villatte s. 5. Sachs. Iøvrigt bruges A. i Paris ligefrem i betydning af en mund, f. eks. i talemåden *se caresser l'angoulême.*

Argenton *J'ai besoin d'aller à Argenton. Il y a longtemps que je n'ai été à Argenton*, jeg trænger til penge (*argent*). Blason populaire s. 99. Sachs.

Bavière. *Aller en Bavière.* „Manière de parler libre: pour *baver* ou suer la vérole" (Le Roux, *Dictionnaire comique*). Her hentydes altså til den salivation, som følger med den mod syfilis anvendte merkurialkur.

Béthune. *Un carrosse de Béthune* d. v. s. en enspændervogn. Blason populaire s. 69. Vel nærmest en dårlig vittighed.

Cachan. *Aller à Cachan* d. v s. at skjule sig (*cacher*). Blason populaire s. 184. Villatte s. 31. Talemåden findes allerede hos Oudin, *Curiosités françoises* (Paris 1640). Smlg. Furetière, *Roman bourgeois* II, 38.

Cornouailles. *Envoyer en Cornouailles* at gøre til hanrej. Eksempler findes hos Tobler *l. c.* s. 534.

Cracovie. *Avoir ses lettres de Cracovie, venir de Cracovie* at lyve, at have patent (være bekendt) som løgner (*débiter des craques*). Rigaud s. 103. Villatte s. 56. Littré, *suppl.* *Une cracovie* bruges i Paris spøgende for en løgn.

[1]) Der henvises foruden til Littré's og Sachs's leksika til følgende bøger:

Gaidoz et Sébillot, *Blason populaire de la France.* Paris 1884.

Lorédan Larchey, *Dictionnaire historique d'Argot.* Huitième édition. Paris 1880. Supplément; ib. 1883.

Lucien Rigaud, *Dictionnaire du jargon parisien.* Paris 1878.

Césaire Villatte, *Parisismen.* Berlin 1884.

Crevant. *Aller à Crevant* d. v. s. at dø (*crever*). Blason populaire s. 100. Jaubert, *Glossaire du centre* I, 301.

Flandre. *Estre de Flandro* bruges i Provence i betydning af at blive ruineret. Blason populaire s. 153. Her forklares talemåden som hvilende på et ordspil mellem *Flandre* og *flambé*. Muligvis foreligger her blot en sydfransk form for det nordfranske *faire Flandre*, der af Le Roux forklares som „faire banqueroute, s'enfuir“ [1]).

Montpézat. *Boli pas estre un ouncle de Mountpézat* bruges i Gascogne i betydning af *je ne veux pas être un oncle à charge*. Blason populaire s. 169.

Montretout. *Aller à Montretout* bruges i Paris om offentlige fruentimmer, der lader sig underkaste lægevisitation. Rigaud s. 227. Villatte s. 141.

Mortaine. *Aller à Mortaine* d. v. s. at dø (*mourir*). *Tant oppressée de mal qu'on cuidast bien qu'elle allast à Mortaigne.* Eksemplet findes i *Cent nouv. nouv.* p. p. Le Roux de Lincy II, 183.

Niort. *Prendre le chemin de Niort* d. v. s. at nægte (*nier*), lyve. *Ne pas aller à Niort* at bekende for retten. *Envoyer à Niort* at afvise, sige nej til. Blason populaire s. 256. Rigaud. Larchey (suppl.). Littré. Sachs. Talemåden findes allerede hos Le Roux. J. Richepin opfører i sit „Glossaire argotique“ (*La chanson des gueux* s. 287 ff.) *niort* i betydningen nej.

Rouen. *Aller à Rouen* at gå til grunde, at blive udpebet; *envoyer à Rouen* at bringe i fordærv. Rigaud. Larchey. Larchey har i sidste tillæg (s. 139) tilbagekaldt sin tidligere uholdbare forklaring: „Allusion à la Seine qui „coule“ de Paris à Rouen“ (at ruinere hedder i argotsproget *couler*) og mener, at her snarere foreligger et ordspil mellem *Rouen* og *ruine*. Dette er næppe rimeligt. Dr. V. Thomsen træffer åbenbart det rette, når han antager, at, hvad der tænkes på her, er *roue, rouer, rouet*. Smlg. „rouer

[1]) I friaulisk dialekt siger man også *fâ Fiandre*, hvilket betyder at at gøre stort bytte eller at slå ihjel (se Ostermann, *Proverbi* s. 287). Hvorfra stammer denne talemåde?

qn. signifie aussi faire souffrir à qn. beaucoup de douleur" (Furetière, *Dictionnaire universel*), og „on dit qu'on a mis un homme au rouet, pour signifier qu'on l'a déconcerté, qu'il ne sait plus que faire ni que dire" (Le Roux, *Dictionnaire comique*).

Suède. *Aller en Suède.* „Manière de parler figurée qui signifie *suer* la vérole" (Le Roux, *Dictionnaire comique*). „Quand on dit absolument qu'un homme a *sué*, on entend qu'il a été traitté de la vérole" (Furetière. *Dictionnaire universel*). Den anførte talemåde betyder altså „at være smittet af veneriske sygdomme" og hentyder til de især tidligere så almindelig anvendte svedekure. Mange eks. findes i den ældre litteratur; se f. eks. Tabarin (p. p. Georges d'Harmonville. Paris 1858) s. 58, 106, 110.

Surie. *Aller en Surie*, samme betydning som det foregående og ligeledes med tilknytning til *suer*[1]). *En une demy-heure ... elles baillent une lettre de change à un homme pour aller en Surie* (Tabarin s. 134). *Leur travail est si pénible qu'ils suent perpétuellement pour elles; ils font des voyages estranges pour ce sexe, ils vont en poste à Naples; de là, passant sur la ligne equinoctiale, où est la zosne torride, ils reviennent par le pays de Sirie, Suède et Bavière, et tous ces voyages se font sans bouger de leur place* (Tabarin s. 106).

Versailles. *Aller à Versailles* d. v. s. at vælte (*verser*). Blason populaire s. 190. Sachs. Talemaden var i brug allerede i det 17de århundrede, den anføres således af Oudin, *Curiosités* s. 569. Smlg Furetière, *Roman bourgeois* I, 60.

---

[1]) Dette ordspil godtgør således, at man i ældre tid har udtalt Surie; en forbindelse mellem suer og Syrie vilde næppe være mulig. Tabarin's vaklende ortografi synes imidlertid at vise, at ordet dengang har haft en dobbelt udtale. Formen med *u* har vel været den simplere. På lignende måde har man også tidligere sagt *murte* og *myrte*, *arrumer* og *arrimer*, *bugne* og *bigne* etc., se Thurot. *De la prononciation française* I. 235.

II.

Italienske eksempler[1]).

Calcinaja. *Mandare a Calcinaja* d. v. s. at sparke (*maltrattare co' calci*). Modi s. 333.

Fuligno. *Andare a Fuligno* d. v. s. at skulle hænges (tilknytning til ordene *fune* og *legno*). Modi s. 125.

Legnago. *Andare a Legnago* d. v. s. at få prygl (*legnata*). Rigutini e Fanfani. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*. Den samme betydning har

Legnaja. *Andare a Legnaja.* Modi s. 235, 332.

Levante. *Mandare in Levante* d. v. s. at stjæle (*levare*); *venire di Levante* d. v. s. at være stjålet (*levato*). Manuzzi.

Lodi. *Andare a Lodi* d. v. s. at rose (*lodare*). Rigutini e Fanfani.

Lungona. *Andare a Lungona* d. v. s. at blive hængt (rimeligvis tilknytning til ordet *lungo*). Modi s. 124.

Mattelica. *Venire da Mattelica* d. v. s. at være gal (*matto*)[2]). Modi s. 333.

Morea. *Visitare il Re di Morea* d. v. s. at dø (*morire*). Modi s. 332.

Mortara. *Andare a Mortara* d. v. s. at dø. Modi s. 332.

Patrasso. *Andare a Patrasso* d. v. s. at dø (*ire ad patres suos*). Modi s. 85. Canello i *Archivio glottologico* III, 372. Morandi s. 20.

Pelacani. *E passata per la via de' Pelacani* brugtes tidligere som en spøgende omskrivning for verbet *pelare* („plukke"). Modi s. 297. Via de' Pelacani (garvergaden) var indtil for nogle få år siden navnet på en gade i Firenze.

[1]) Der henvises til følgende bøger:
Modi di dire toscani ricercati nella loro origine. Venezia 1740.
Manuzzi, *Gran vocabolario della lingua italiana.* Firenze 1859—67.
Rigutini e Fanfani, *Vocabolario italiano della lingua parlata.* Firenze 1883.
Luigi Morandi, *In quanti modi si possa morire in Italia.* Seconda edizione 1883.

[2]) I ældre italiensk brugtes talemåden *aver del Matteo = essere matto*; se Comparetti e d'Ancona, *Rime antiche* I, 208.

Piacenza. *Andare a Piacenza* d. v. s. at behage (*piacere*). Rigutini e Fanfani.

Piccardia. *Andare in Piccardia* d. v. s. at blive hængt (*impiccato*). Rigutini e Fanfani.

Terracina. *Andare a Terracina* d. v. s. at dø, at lægges i jorden (*terra*). Morandi s. 20. Rigutini e Fanfani.

Valdibuja. *Andare in Valdibuja* d. v. s. at dø, at rejse til mørkets dal. Modi s. 80.

Volterra. *Andare a Volterra*, samme betydning som de foregående. Modi s. 86. Morandi s. 20. Rigutini e Fanfani.

Med et nøje kendskab til dialekterne vilde man naturligvis kunne anføre mange flere eksempler paa sådanne talemåder, men nyere dialektforskere synes ikke at have skænket dem videre opmærksomhed; jeg skal dog anføre, at Salvioni[1]) i anledning af den milanesiske talemåde *Vè qui de Pisa* (ɔ: è qua il sonno; med tilknytning til *pis* = *pesante. languido*) bemærker følgende:

E cioè non infrequente in milanese che quando un nome proprio abbia una qualche rassomiglianza esteriore con una parola del dialetto il senso di questa parola venga espresso perifrasticamente prendendo ad ajuto quel nome proprio; così *el dotor de Leña* significa „un pezzo di legno", *andà a Müsòcc* divenir imbronciato [at blive muggen] a causa di „müso" che significa broncio, *vèss de Biasònn* mangiar sopra qualcuno [at leve på borg?] a causa di „biassà" biasciare, *andà a Lècc* adulare [at smigre] a causa di „lècà" leccare, *vèss de Locā* (Locate) essere sbadato, balordo [at være distrait] a causa di „locc" sbadato e così via.

For den friauliske dialekts vedkommende anføres nogle eksempler af Ostermann[2]):

Bagnarole. *L'è stāt di Bagnarole* siges om én, der er bleven våd (*bagnato*).

---

[1]) Carlo Salvioni, *Fonetica del dialetto moderno della città di Milano.* Torino 1884. S. 61.

[2]) Valentino Ostermann, *Proverbi e modi proverbiali friulani.* Udine 1877. S. 286—87.

Capadocie. *A l'è om di Capadocie*[1]) siges om én, der har et godt hoved (*capo*).

Cerneglons. *A l'è di Cerneglons* siges om en mand med en høj pande (*cerneli*).

Cragn. *Al ven fur dal Cragn* siges om en griset (*cragn* = *sporco*) person.

Curnin. *A l'è di Curnin* siges om en hanrej.

Datimis se *Raspan*.

Legnago. *A l'è passāt par Legnago;* se ovenfor.

Malamoc. *Al l'è di Malamoc* siges om én, der løber sin vej (tilknytning til verbet *mocâsc*, at flygte; i præs. *me la môchi*, jeg flygter). M. er én af de smaa øer ved Venezia.

Menarul. *A l'è de Menarul* siges om en onanist (tilknytning til verbet *menâ*, at bevæge). M. er en lille landsby i Friaul.

Napoletan. *A l'è Napoletan* siges om én, der har en stor næse (*nâpe* bruges overført i betydning af *nasone*).

Patras. *L'è lāt a Patras;* se ovenfor.

Pest. *Lu han fat passâ par Pest*, d. v. s. man har pryglet ham ordentlig igennem (tilknytning til verbet *pestâ*, at slå).

Raspan. *L'è di Raspan e no di Datimis* bruges om én, der er gærrig (tilknytning til *raspā*, at file og stjæle[2]), og *dā*). På spansk udtrykkes den samme tankegang finere med *Mas me gustan los tomátiles que los dátiles*[3]), jeg holder mere af „tomater“ (hentydning til *tomar*, at tage) end af „dadler“ (hentydning til *dar*), altså — modsat Evangeliets ord —

[1]) Når Pirona (*Vocabolario friulano* s. 51) opfører *capadocie* som en anden form af *capidòrie* (af *capi*), gør han sig vist skyldig i en lignende fejl som Rigaud, der opfatter *angoulême* (i betydning mund) som en afledning af *goule*.

[2]) Også på italiensk har *raspare* fået betydning af at stjæle; er også vort at *rapse* (platt. *rapsen*) oprindeligt det samme som at *raspe*? *ps* = *sp* er vel ikke umuligt, smlg. *hveps* ligeoverfor lat. *vespa*.

[3]) Også som copla:

Segun dice quien lo sabe,
Todas las mugeres son
Amigas de los tomates,
Mas de los dátiles no.

det er bedre at tage end at give. På friaulisk bruger man iøvrigt også *San Donāt*, der opfattes som en afledning af *donare: Pretindi che tal doni? Eh! che a San Donāt lui no l'è nance passāt par donge* (Tror du, sadan en giver noget? Han er såmænd ikke engang kommet forbi S. D.). Således også på gl. fransk; når Rustebuef klager over, at alle har mistet lyst til at give, siger han: *Chascuns a son Donet perdu* (se Tobler, *l. c.* s. 538).

III.

Danske eksempler[1]).

Bisserup, se Flakkebjærg.

Ennegsted. *Han er præst ved Ennegstedkirke* siges om en lediggænger. (*Enneg* slesvigsk form for ingen.) Kok nr. 1783[2]).

Ferholm. *Vil du med til Ferholm,* d. v. s. vil du med iseng. Kok nr. 1695.

Ferup. *At gå til Ferup,* d. v. s. at gå iseng. Skattegraveren II, 127. Kristensen s. 336.

Flakkebjærg. *At have hjemme i Flakkebjærg,* d. v. s. at være landstryger. Molbech, s. 366. Peder Syv (*Aldmindelige Danske Ordsproge.* Kbhvn. 1682, II, 80) giver „*Haver hjemme i Bisserup i Flakkebjærgs herrit.*“

Gryderup. *At gå til Gryderup,* d. v. s. at koges (meddelt mig fra Jylland).

Skive. „*A hår sold hæjsten ve Skyww markend.*“ — „*Ja, Skyww markend er åw de bæjst.*“ Meningen er, at hvad der sælges hjemme ved bordskiven, sælges bedst, for det tærer mindst. Kristensen, s. 335.

---

[1]) Der henvises til følgende bøger:
J. Kok, *Danske Ordsprog og Talemåder fra Sønderjylland.* Kbhvn. 1870.
Molbech, *Danske Ordsprog.* Kbhvn. 1850.
Skattegraveren ved Tang Kristensen I—III. Kolding 1884—85.
Tang Kristensen, *Sagn og overtro fra Jylland.* Kbhvn. 1883.

[2]) Kok tilføjer „I Norge bruges *Vidheim. Allstad* og *Ingenstad* som navn på den husvildes hjem.“

Slumstrup. *At skulle til Slumstrup og have Fjederholt over sig* bruges i Hammerum herred om at gå iseng; Sl. og Fj. er to byer i Rindsogn. Skattegraveren III, 179.

Sovstrup *At være i Sovstrup* bruges vistnok over hele landet for at sove eller være søvnig. Skattegraveren I, 635.

Tange. „*Wås de æ gån te Tånng*“, siges om noget spiseligt eller drikkeligt, der er sluppet op. Bruges i egnen omkring Tange, Højbjærg sogn, da *Tånng* er både Tange og tunge. Kristensen, s. 334.

Tarm. *At sende noget til Tarm*, d. v. s. at spise det. „Vi sender det til Tarm“ [vi avler ikke mer, end vi spiser] sagde manden fra Brande, de spurgte ham, om han solgte smør. Skattegraveren I, 610. *Der er middag i Tarm* siges, når man er sulten. Kristensen, s. 334.

Et par jydske mundheld, som Tang Kristensen anfører (s. 336), hører vel også herhen: „*Suelen gor ålle nie i Dawstrup, å den stor ålle åp i Mørke.*“ (Dagstrup ligger i Mørke sogn, Øster-Lisbjærg herred.) Om et par nygifte siges der hyppig, når der spørges, hvor de skal bo: „*Di skal bow o Hwegholm å ha Ræhndholm i forpagtning.*“ Begge stednavnene ere opdigtede. At *hvege* er at høre og spørge omkring efter noget.

Ovenstående samlinger gør naturligvis aldeles ikke fordring på at være endog blot tilnærmelsesvis fuldstændige. De forskellige ordbøger giver i almindelighed kun få oplysninger, og jeg har hverken haft tid eller lejlighed til systematisk at gennemgå den litteratur, hvor jeg kunde vente at finde oplysninger; jeg giver nærmest kun, hvad jeg tilfældigvis har truffet på. Det vilde være mig kært, om mine få bemærkninger skulde fremkalde supplerende bemærkninger fra andre sider.

Jeg skal endnu blot gøre opmærksom på, at forblommede udtryk af den omhandlede art også forekommer hos klassiske forfattere; således f. eks i Aristophanes's komedie „Acharnerne“, v. 808, hvor Megarenseren vil sælge sine døtre som grise til Dikaiopolis, siger denne, da han prøver,

om de vil spise, og opdager, at de gradig æder den tilkastede føde: „Hvor er de grise fra? de synes at være fra *Tragasai*“ (lille by i Troas) med hentydning til aoristen ἔτραγον (af τρώγω, gnasker). Woldemar Ribbeck oversætter: „Wo sind die Ferkel geboren? sicher im *Essener Land.*“

Müller anfører et par steder til af samme komedie (*Sykophanter* fra *Phasis* med tilknytning til φαίνειν). En tredobbelt forblommelse forekommer hos Aristophanes i „Ridderne“ (vers 78 ff.) om Kleon, der spottende siges at skræve umådeligt langt, hans ene ben er på krigsskuepladsen i Pylos, det andet i folkeforsamlingen i Athen og imens er hans bagdel ἐν Χαόσιν i *Chaonernes land* (med hentydning til χάσκειν, at gabe, her om utugt), hans hænder i Aitolien (αἰτεῖν begære, om havesyge) og hans tanke i *Klopidai* (fordrejelse af Kropidai, en deme i Attika og med hentydning til κλωπεία, κλοπή tyveri). Dorph oversætter:

> Og medens han nu sådan står og skræver ud,
> Så er hans bag livagtig over *Fløseby*,
> Hans hænder i *Tiggerrød*, hans sjæl i *Tyverup*.

På latin skal findes et udtryk *litare Vacunae* „at ofre til gudinden Vacuna“ i betydningen: *otiosum esse*, *vacuum esse* (være ledig) ved en let forståelig etymologi af den sabinske gudindes navn; Scheiffele (i Pauly's Realencyclopädie VI, 2, s. 2283 f.) anfører udtrykket, men uden at citere steder, hvor det forekommer.

Kritiske Bemærkninger til græske Forfattere.[1])

Af **Sofus Larsen.**

I Aristofanes' Skyer V. 440—451 udtaler den af sine Kreditorer haardt trængte Strepsiades sin Beredvillighed til at underkaste sig alt muligt ondt, naar han blot kan blive en dygtig Lovtrækker. Versene lyder saaledes[2]):

> τουτὶ τό γ' ἐμὸν σῶμ' αὐτοῖσιν
> παρέχω τύπτειν, πεινῆν, διψῆν,
> αὐχμεῖν, ῥιγῶν, ἀσκὸν δείρειν,
> εἴπερ τὰ χρέα διαφευξοῦμαι,
> τοῖς τ' ἀνθρώποις εἶναι δόξω
> θρασύς, εὔγλωττος, τολμηρός, ἴτης,
> βδελυρός, ψευδῶν συγκολλητής,
> εὑρησιεπής, περίτριμμα δικῶν,
> κύρβις, κρόταλον, κίναδος, τρύμη,
> μάσθλης, εἴρων, γλοιός, ἀλαζών,
> κέντρων, μιαρός, στρόφις, ἀργαλέος
> ματιολοιχός.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at de Egenskaber og Færdigheder, Strepsiades her ønsker sig for at kunne kaste Sand i Dommernes Øjne, alle maa henhøre til den „lavere Jus", og saaledes forholder det sig i Virkeligheden ogsaa; kun den sidste Betegnelse „ματιολοιχός", der i denne Henseende ikke kan danne nogen Undtagelse, har hidtil trodset alle Fortolknings- og Rettelsesforsøg.

Bentley foreslog med Henvisning til et hos Athenaios[3]) og Martial[4]) opbevaret Ord at skrive ματτυολοιχός, hvilket da

—

[1]) Disse Bemærkninger er for største Delen en Gengivelse af et i det filologisk-historiske Samfund holdt Foredrag.

[2]) Jeg benytter Bergks Udg. Leipzig. 1881.

[3]) XIV p. 663 B: ματτύην ὠνόμαζον πᾶν τὸ πολυτελὲς ἔδεσμα.

[4]) XIII, 92, 2: inter quadrupedes mattea prima lepus.

maatte betyde en, som slikker paa lækre Sager; men denne Formodning har de fleste Fortolkere med Rette tilbagevist, især, som Teuffel siger i sin Kommentar til Stedet, „weil ‚Leckermaul‘ für einen verschmitzten Rechtsverdreher keineswegs die passendste Bezeichnung oder gar der höchste Trumpf ist.“

Jeg formoder, at Forfatteren oprindelig har skrevet *μαρτυρολοιγός* ɔ: en Vidnepest; at Ordet er dannet „för tillfället“ og ellers ikke findes i den græske Litteratur, har efter min Mening intet at betyde, hvor Talen er om en Forfatter som Aristofanes, der har en sand Mani for og Virtuositet i Dannelsen af den Slags efemere Ord. I dette Tilfælde har han desuden haft til Forbillede den ærværdige Homer, som flere Steder[1]) kalder Ares „*βροτολοιγός*“. I Teksten passer Betegnelsen fortræffeligt; ingen Lovtrækker kan ønske sig noget bedre end at være en Vidnepest ɔ: kunne mistænkeliggøre og fordreje Vidnernes Udsagn, saa de falder virkningsløse til Jorden.

S k y e r n e V. 1 2 1 4—1 5. Situationen er følgende: Aagerkarlen Pasias træder ind med et Stævningsvidne, for hvem han maa tænkes at have fremsat sit Forhold til Strepsiades udenfor Scenen; efter at være traadt ind fortsætter han dernæst saaledes:

εἶτ᾽ ἄνδρα τῶν αὑτοῦ τι χρὴ προϊέναι;
οὐδέποτέ γ᾽, ἀλλὰ κρεῖττον εὐθὺς ἦν κτλ.

Det er bekjendt nok, at den udhævende Partikel *γέ* ikke sjældent paa Dansk kan gjengives ved j a, j o el. lign., men jeg har aldrig sét omtalt, at den ogsaa kan betyde „n e j“; dette er imidlertid Tilfældet her; *οὐδέποτέ γε* maa oversættes: Nej ingensinde! Et aldeles tilsvarende Sted findes i denne Komedie V. 102. Strepsiades ytrer dér om Sofisterne:

μεριμνοφροντισταὶ καλοί τε κἀγαθοί.

Hvortil Feidippides svarer:

αἰβοῖ, πονηροί γ᾽, οἶδα.

ɔ: Tvi! Nej slette er de. Det ved jeg.

---

[1]) Il. V, 31; Od. VIII, 115.

Skyerne V. 1283—1289.
Stedet lyder efter Haandskrifterne saaledes:

Strepsiades.

πῶς οὖν ἀπολαβεῖν τἀργύριον δίκαιος εἶ,
εἰ μηδὲν οἶσθα τῶν μετεώρων πραγμάτων;

Amynias.

ἀλλ' εἰ σπανίζεις, τἀργύριόν μοι τὸν τόκον γ'
ἀπόδος γε.

Strepsiades.

τοῦτο δ' ἔσθ' ὁ τόκος τί θηρίον;

Strepsiades stræber gennem hele denne Scene ved Hjælp af sin nys erhvervede „højere filosofiske Indsigt“ at narre Aagerkarlen Amynias for de Penge, han skylder ham; navnlig lader han, som om han misforstaar den andens Mening. Saaledes siger Amynias i de ovenfor citerede Vers: „Men hvis du er i Bekneb, saa giv I[1]) mig i det mindste Renten af min Kapital“. Strepsiades's Svar paa denne Opfordring hviler paa det dobbelttydige i Ordet τόκος ɔ: Rente og Afkom. Strepsiades holder sig mod bedre Vidende til den sidste Betydning og lader, som han ikke forstaar Amynias. Saavidt er alt klart; men i den overleverede Skikkelse er Strepsiades's Spørgsmaal meningsløst. Hvad enten man oversætter: „Dette, Afkommet, hvad er det for et Dyr?“ eller: „Dette, Renten, hvad er det for et Dyr?“, er det lige galt; i sidste Tilfælde gaar Pointen tabt; i første maa man tage sin Tilflugt til besværlige Underforstaaelser for at faa Meningen ud af den klodsede Form. Alle Vanskeligheder hæves, naar man læser: τοῦτου δ' ἔσθ' ὁ τόκος τί θηρίον; τούτου gaar naturligvis paa τἀργυρίου (ɔ: „Kapitalens Afkom? Hvad er det for et Dyr?“).

Skyerne V. 1385—90 lyder den overleverede Tekst:

— — — — σὺ δέ με νῦν ἀπάγχων
βοῶντα καὶ κεκραγόθ' ὅτι
χεζητιῴην, οὐκ ἔτλης

[1]) ɔ: du og din Søn; man retter nemlig ἀπόδος γε til ἀπόδοτε.

ἔξω 'ξενεγκεῖν, ὦ μιαρέ,
θύραζέ μ'. ἀλλὰ πνιγόμενος
αὐτοῦ ποίησα κακκᾶν.

Forud for de anførte Ord gaar en 5—6 Vers, hvori Strepsiades udmaler den faderlige Ømhed, han i svunden Tid har vist sin vanartede Søn. Han slutter med at minde om, at ikke saasnart havde denne givet Tegn til at være trængt, før han tog ham, bar ham ud og holdt ham frem. I Modsætning til den sidste Omhu søger han i de citerede Vers at stille Sønnens Optræden overfor ham i hans Alderdom i det sorteste Lys; i de sidste to Linier af Systemet har der imidlertid i den overleverede Tekst indsneget sig et Par meningsforstyrrende Smaafejl. Det er allerede stødende, at Feidippides ikke er den handlende Person i den sidste Sætning, men aldeles utilstedeligt er det sikkert at forbinde *ἐποίησα* med Infinitiven *κακκᾶν* paa denne Maade. Denne Vanskelighed tjærnes imidlertid, og en bedre Mening vindes, naar man skriver:

θύραζέ μ', ἀλλὰ πνιγόμενον
αὐτοῦ 'ποίησας κακκᾶν.

Akharnerne V. 126—128 siger Dikaiopolis, da Herolden bekendtgør, at Perserkongens Gesandt (Kongens Øje) — naturligvis i Forbindelse med hans Følge — er bleven indbudt af Raadet til Spisning i Prytaniet:

ταῦτα δῆτ' οὐκ ἀγχόνη;
κἄπειτ' ἐγὼ δῆτ' ἐνθαδὶ στραγγεύομαι;
τοὺς δὲ ξενίζειν οὐδέποτέ γ' ἴσχει θύρα.

Infinitiven *ξενίζειν* kan ikke forklares, saaledes som Versene nu læses; ligeledes volder *δέ* efter *τούς* nogen Vanskelighed, da Meningen tydelig nok viser, at *τοὺς δέ* ikke danner en korresponderende Modsætning til *ἐγώ* i V. 126. — Alle Vanskeligheder hæves saa at sige uden nogen Rettelse ved at forbinde og interpungere rigtigt:

ταῦτα δῆτ' οὐκ ἀγχόνη;
κἄπειτ' ἐγὼ δῆτ' ἐνθαδὶ στραγγεύομαι;
τούσδε ξενίζειν οὐδέποτέ γ' ἴσχει θύρα.

Paa Dansk altsaa: „Er dette ikke til at gaa hen og hænge sig over? Og saa tøver jeg her? At beværte disse Menne-

sker (sc. Gesandterne)! Døren staar jo ingensinde stille.“ Infinitiven betegner et forundret Udraab, smlgn. Madv. gr. Synt. § 168 a, 3; Sofokles Aias 410—11 *τοιάδ' ἄνδρα χρήσιμον φωνεῖν.*

Efter at denne Rettelse var gjort, har jeg sét, at Blaydes i sine Addenda allerede har foreslaaet at læse *τούσδε*; hans Rettelse er imidlertid ikke bleven optaget af nogen Udgiver, og hans Forsøg paa at gøre Infinitiven *ξενίζειν* forklarlig er temmelig ubehændigt og voldsomt; han bytter nemlig V. 127 og 128 om og interpungerer saaledes;

ταῦτα δῆτ' οὐκ ἀγχόνη,
τούσδε ξενίζειν:

hvorved man kommer til at savne et Subjekt til Infinitiven.

Platons Symposion 205 D. — Diotima søger her og i det foregaaende i Samtalen med Sokrates at vise, at Eros er et meget omfattende Begreb, der egentlig i sig indeslutter hele Lysten til at opnaa Livets Goder og Lykken, men i daglig Tale bruges i indskrænket Forstand om en enkelt begrænset Side af denne Tendens. Hun oplyser sin Tankegang ved at bruge som Eksempel Poesien, der ogsaa kun betegner en enkelt Side af det i Ordet *ποίησις* liggende Begreb. Derefter vender hun tilbage til *ἔρως* og siger: *Οὕτω τοίνυν καὶ περὶ τὸν ἔρωτα· τὸ μὲν κεφάλαιόν ἐστι πᾶσα ἡ τῶν ἀγαθῶν ἐπιθυμία καὶ τοῦ εὐδαιμονεῖν ὁ μέγιστός τε καὶ δολερὸς ἔρως παντί.* — At *δολερός* er galt, har alle indsét, men de Rettelser, som er blevne bragte i Forslag[1]), ligger dels for langt borte fra den overleverede Teksts Ordlyd, dels fjerner de sig for meget fra det, Meningen kræver. Hvad om man rettede Stedet saaledes: *τὸ μὲν κεφάλαιόν ἐστι πᾶσα ἡ τῶν ἀγαθῶν ἐπιθυμία καὶ τοῦ εὐδαιμονεῖν ὁ μέγιστός τε καὶ ὁλέρως ἔρως*, ɔ: „i det Hele taget er Lysten til Livets Goder og Lykken i videste Forstand (*πᾶσα*) den største og hele Eros omfattende Eros“. Ordet *ὁλέρως* findes ganske vist ikke ellers i den opbevarede Litteratur, men det er dannet i Analogi med bekendte Former som *ὁλάργυρος, ὁλόκληρος* o. fl. Det maa betragtes som en af de Former, der i ethvert Sprog dannes i rigelig Mængde for at

---

[1]) Se den kritiske Note til Schanz's Udgave.

tilfredsstille et øjeblikkeligt Krav, og som formedelst det døgnflueagtige i deres Eksistens sjælden findes paa mere end et enkelt Sted[1]).

Platons Faidros 241 B læser alle Udgivere saaledes: *φυγὰς δὴ γίγνεται ἐκ τούτων, καὶ ἀπεστερηκὼς ὑπ᾽ ἀνάγκης ὁ πρὶν ἐραστής, ὀστράκου μεταπεσόντος, ἵεται φυγῇ μεταβαλών.*

Sokrates søger her at vise det uheldige og sørgelige i det hos Grækerne almindelig eksisterende Elskovsforhold mellem Mænd og Ynglinge, særlig for de sidste, som, naar Elskeren var kommen til Fornuft, ofte blev bedragne for alt det, han havde lovet dem, medens Lidenskaben holdt ham fangen. Derfor flygter den, der tidligere var Elsker, naar han mindes om sine Løfter, og fjærner sig hastigt, saasom han har skiftet Sind. — Tanken er klar nok, men i de ovenfor citerede Ord har der, som alt flere har set, uden Tvivl indsneget sig en Fejl; *ἀπεστερηκὼς* er meningsløst, som det staar her, og alle Forklaringsforsøg preller aldeles af. Skulde Platon maaske have skrevet *ἀπεστοργώς*?[2]) Verbet findes i den Betydning, som her kræves, flere Gange i den opbevarede Litteratur (se Ordbøgerne). Oversættelsen vilde saa komme til at lyde saaledes: „Som Følge heraf bliver den tidligere Elsker en Desertør, og da hans Kærlighed paa Grund af Nødvendighedens tvingende Magt er dunstet bort (egenl. da han har ophørt at elske), flygter han ilsomt af Sted med forandret Sind, efter at der er indtraadt et Omslag“.

Plutarkh — eller hvem der nu end maatte være Forfatter dertil — siger i Skriftet om Børns Opdragelse 4 C

---

[1]) Dr. Siesbye har velvilligt henledet min Opmærksomhed paa en Del lignende Former i Dansk. En af de mest karakteristiske findes hos Goldschmidt, der paa en yderst træffende Maade benytter Ordet „Æresbuxer“ (Bl. Skrifter I. Bd. S. 18), som vel ellers næppe turde findes indenfor den danske Litteratur; smlgn. det ovenf om Arist. bemærkede (S. 132).

[2]) Samme Tanke har, hvad jeg først ved Korrekturlæsningen er bleven opmærksom paa, Dorville haft, idet han, rigtignok med en gal Form, vilde skrive *ἀπεστερχώς*.

(Kap. VII): *νῦν δέ τις κἂν καταπτύσειε τῶν πατέρων ἐνίων, οἵτινες πρὶν δοκιμάσαι τοὺς μέλλοντας διδάσκειν, δι' ἄγνοιαν, ἔστι δ' ὅτε καὶ δι' ἀπειρίαν, ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ παρασήμοις ἐγχειρίζουσι τοὺς παῖδας.* *Ἄγνοια* og *ἀπειρία* betyder væsentlig det samme, men da Forfatteren udtrykkelig betegner de to Led som noget forskjelligt, maa der vistnok for *ἄγνοιαν* skriver *ἄνοιαν* ɔ: Tankeløshed.

Sammesteds 8 F (Kap. XI) staar der: *καὶ ταῦτα μὲν δὴ τῷ λόγῳ παρεφορτισάμην, ἵν' ἐφεξῆς καὶ τἄλλα τὰ φέροντα πρὸς τὴν ὀρθὴν τῶν νέων ἀγωγὴν συνάψω.* Den sidste Sætning bliver — særlig paa Grund af det efter *ἐφεξῆς* følgende *καί* — meningsløs; man bør vistnok læse . . . . *παρεφορτισάμην· νῦν δ' ἐφεξῆς καὶ τἄλλα κτλ.*

Sammesteds 9 B (Kap. XIII) læses i Følge den overleverede Tekst saaledes: *Ἤδη δέ τινας ἐγὼ εἶδον πατέρας, οἷς τὸ λίαν φιλεῖν τοῦ μὴ φιλεῖν αἴτιον κατέστη. τί οὖν ἐστιν ὃ βούλομαι λέγειν; ἵνα τῷ παραδείγματι φωτεινότερον ποιήσω τὸν λόγον. σπεύδοντες γὰρ κτλ.* Hvad enten der læses *ἵνα τῷ*, som alle Udgivere har, eller *ἵνα τῳ*, som andre har foreslaaet, er en Hensigtssætning paa dette Sted mildest talt højst generende, da den kommer til at mangle en uundværlig Hovedsætning. Der bør uden Tvivl staa ikke *ἵνα τῷ παραδείγματι*, men *ἱκανῷ παραδείγματι*, smlgn. Pl. Hipp. min. 369 C: *ἀποδείξω σοι ἱκανῷ λόγῳ Ὅμηρον Ἀχιλλέα πεποιηκέναι ἀμείνω Ὀδυσσέως.* Symp. 179 B: *τούτου δὲ καὶ ἡ Πελίου θυγάτηρ Ἄλκηστις ἱκανὴν μαρτυρίαν παρέχεται κτλ.*

Mindre meddelelser.

Om etymologien af *ἄνωγα*.

Ordet förekommer hufvudsakligen i det episka språket, dessutom hos Herodot och hos tragici, samt en gång i de kypriska inskrifterna (jfr Kühner Gr. I², s. 775, Steph. Thes. s. v., Frohwein Verbum hom. s. 13 [1]), Fick Die hom. Od. s. 324). Till sin ursprungliga form är det, hvad det i yttre måtto också aldrig fullständigt upphört att vara, ett perfektum: *ἄνωγα, -ας, -ε(ν)* etc., med. *ἄνωκται* (cod. *ἀνῶκται*) · *κελεύεται* Hes., plqpf. *ἠνώγεα*, 3 s. *ἠνώγει(ν)*, *ἀνώγει(ν)* (*ἀνώγεεν* Christ *E* 899) o. s. v. Betydelsen är däremot presentisk [2]), och denna omständighet har naturligtvis i hög grad medverkat till uppkomsten af vissa sidobildningar, som tyckas återgå till en tematisk presensstam *ἀνωγο-*: ind. pres (2 s. *ἀνώγεις* Qu. Smyrn. 13, 238), 3 s. *ἀνώγει*, 2 du. *ἀνώγετον* *Δ* 287, en form som man med hänsyn till det a nämda ställe efterföljande digammaordet *ἴφι* (Knös De dig. s. 128) har velat rätta till 2 pl. *ἀνώγετε* — att den i alla händelser är en ind., icke en imper. (Seiler-Capelle, Frohwein o. a.), är väl tydligt af sammanhanget — vidare impf. (= plqpf.) 1 s. *ἄνωγον*, 3 s. *ἄνωγε(ν)* (*ἤνωγε* h. Cer. 297, Hes. Op. 68), 3 pl. *ἤνωγον, ἄνωγον* m. m. (jfr Curtius Vbm II², s. 200, 256). Hos Homer har denna sistnämda böjning af somliga forskare betraktats med en viss misstro; framförallt har man tagit anstöt af den dubbeltydighet hos 3 p. *ἀνώγει* och *ἄνωγε(ν)*, hvartill densamma gifvit upphof, och följaktligen ansett sig böra skrida till ändringar af texten, i syfte att härutinnan avägabringa ett mera likformigt och redigt språkbruk (se Ebelings lex. s. v., La Roche Hom. Textkr. s. 194 f. och isynnerhet Christ Hom. Il. proleg. s. 114). Sannt är också, att samtliga homeriska bevisställen för pres. *ἀνώγει* ytterst lätt kunna undanskaffas, enär detsamma endast träffas i slutet af versen [3]) och således öfverallt kan utbytas mot perf. *ἄνωγε(ν)*, därest man icke en eller annan gång skulle föredraga att göra det till plqpf. (t. ex. *Z* 439 *ἐπώτρυνεν καὶ ἀνώγει* Christ (Düntzer), Nauck i n., samma läsart Christ *O* 43; *O* 180 är med orätt af Frohwein uppfördt bland presensexemplen). Hvad återigen angår försöket att på samma

---

¹) I nästsista raden af den där meddelade förteckningen på Homerställen bör det heta *P* 357. — Veitch's arbete, Greek verbs etc. har jag icke varit i tillfälle att begagna.

²) Äfven Soph. Oed. Col. 904, trots Ellendt-Genthe Lex. Soph.; jfr Kühner Gr. II, s. 117.

³) För jämförelsens skull må nämnas, att också perf. 1 s. *ἄνωγα* blott en gång (*ν* 364) af inalles 13 fall står inuti versen.

sätt ersätta impf. ἄνωγε(ν) med plqpf. ἀνώγει, så strandar detta fullkomligt på de två ställen, ε 276, ο 97, där förstnämda form står inuti versen och före konsonantiskt började ord — ἄνωγεν δ 482, υ 139, ψ 368 efterföljdt af vokaliskt framljud kunde ändras till ἀνώγει, eller möjl. ἀνώγε' — och på pluralen ἤνωγον ἄνωγον motsvarande kypr. ἄνωγον (Cauer Del.[2] 472, 2), hvilken man i alla händelser måste lemna orubbad. Häraf framgår också, att Christ's i sig själft möjliga läsningsförslag ἀνώγεα (l. ἀνώγε') i st. f. 1 s. ἄνωγον, ι 331 och Ε 805, måste förfalla[1]). Tager man nu vidare i betraktande, att åtminstone (med und. af tragici) i senare källor — jag bortser således från det nyss omnämda, möjligen tvistiga ἀνώγετον (-τε) — den tematiska flexionen af ordet finnes så godt som fullständigt genomförd, att därtill den redan hos Homer uppträdande första aoristen, inf. ἀνῶξαι, konj. ἀνώξομεν (Hes. Sc. 479 ἤνωξε), i sin mån hänvisar på en verbal-[2]) och presensstam ἀνωγ(ο-) — fut. ἀνώξω kan likaväl tillhöra perf. — och slutligen att en öfverflyttning från perfekt- till presensböjning ju icke innebär den ringaste osannolikhet (jfr Curtius a. st.), så synes det vara ganska tydligt, att äfven den jämförelsevis så lätta ändringen af hom. pres. ἀνώγει till perf. ἄνωγε(ν) är obefogad. Därmed är naturligtvis ingalunda sagdt, att nämda presens icke en eller annan gång, särskildt t. ex. i formeln ἐποτρύνει καὶ ἀνώγει (ἐ. κ. ἄνωγεν Ο 725 Christ), skulle kunna ha utträngt den äldre perfektformen ur vår text. Men den själfgjorda analogistiska regeln, man velat häfda, är ohållbar.

En ytterligare presensbildning ἀνωγεο- (jfr γεγωνέω : γέγωνα) skulle föreligga i impf. 3 pl. ἠνώγεον Η 394, i fall denna de bästa handskrifternas läsart vore riktig. Emellertid hafva nyare utgifvare, med undantag af La Roche (se hans skoluppl. II[2], s. 159), i allmänhet frångått densamma och skrifva i stället ἠνώγει (ἤνωγον).

ἄνωγα har redan inom den gamla grammatiken framkallat en del etymologiska tolkningsförsök. Ett par af dessa tankar ha kommit att återupptagas af moderna språkforskare, och det torde således icke vara alldeles olämpligt att förberedelsevis ägna de antika härledningarne någon uppmärksamhet, huru ringa också det verkliga utbyte i sak, som därigenom vinnes, af flera skäl måste blifva. En, såvidt jag kan bedöma, tämligen fullständig uppräkning af desamma lemnar artikeln ἄνωγε i Etymologicum magnum 115,24 f., som jag därföre här vill anföra efter Gaisfords upplaga:

Ἄνωγε: Λαοὺς δ' Ἀτρείδης ἀπολυμαίνεσθαι ἄνωγεν [Α 313] Ἐκέλευεν. Ἔστι τὸ θέμα ἀνωγῶ, πρώτης συζυγίας τῶν περισπωμένων. Γέγονεν

---

[1]) Leo Meyer, Vgl. Gr. I[2], s. 893 anser tvärtom, att ἠνώγεα och ἠνώγει böra rättas till ἤνωγον och ἤνωγεν.

[2]) Jfr. ytterligare de primära nomina ἀνωγή (Ap. Rhod., ἀνωξις· βούλευσις (κέλευσις?), ἄνωχμοι (ss. ὄρχμος: ὀργ· · κελευστικόν, Hesych.

γρ ω

[*γίνεται δὲ παρὰ τὸ* Va.] *ἀνωγή· τοῦτο παρὰ τὸ ἄνω* [*ἄνα* Va.] *τὸ ἐγκελευσματικὸν ἐπίρρημα. Ἢ παρὰ τὸ ἄγω. ἀγῶ, ἀγὴ* [*ἀγωγὴ* Va.], *καὶ ἀνωγὴ, ἡ ἐγκέλευσις, δι' ἧς ἄγομέν τι καὶ φέρομεν. Ὁ παρατατικὸς, ἠνώγουν· τὸ τρίτον, ἠνώγει· Δεῖξαι δ' ἠνώγει ᾧ πενθερῷ* [Z 170]. *Ὁ μέλλων, ἀνωγήσω· ὁ ἀόριστος, ἠνώγησα· ὁ δεύτερος, ἤνωγε, καὶ κατὰ*

σσω

συστολὴν, ἄνωγεν. Ἢ ἐκ τοῦ ἀνάγω, ἢ ἐκ τοῦ ἀνάξω [*ἀνάξω* Vb.] *μέλλοντος* [*ἀνάγω. τοῦτο ἐκ τοῦ ἄναξ. ὁ μέλλων ἀνάξω* Sorb.] · *ὁ μέσος παρακείμενος, ἀνῆγα· καὶ ὥσπερ ἐκ τοῦ πέπληγα μέσου παρακειμένου ἐγένετο ῥῆμα πεπλήγω, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ ἀνῆγα μέσου παρακειμένου γίνεται ῥῆμα ἀνώγω, τροπῇ τοῦ μακροῦ εἰς μακρὸν τοῦ ἀνήγω κτλ.*

De ögonskenliga fel, hvaraf texten på detta ställe lider, kan man till större delen utan svårighet afhjälpa genom att anlita Gaisfords kritiska apparat, ur hvilken jag ofvan inom klammer bifogat de för mitt ändamål viktigare varianterna. — Det första stycket om *ἀνωγῶ* (-*έω*, jfr ofvan) af *ἀνωγή* och detta senares tvänne härledningar återfinnes med några få afvikelser i den utförligare redaktionen af Zonaras' lexikon. ed. Tittmann I, 223, något som Gaisford lemnat oanmärkt. *γέγονεν ἀνωγή* ger ingen mening, och synes därföre böra ändras till *γέγονε δὲ παρὰ τὸ ἀνωγή*, detta i öfverensstämmelse med Vossianus a. och till någon del också med Zonaras, som har *γέγονε δὲ ἀ.*, med ett i detta sammanhang oförklarligt *δέ*, som Tittman vill stryka. Luckan är naturligtvis framkallad af den i nästa sats omedelbart följande ordförbindelsen *παρὰ τό*. Hvad nu beträffar nomen *ἀνωγή*, grundordet till det föregifna verbet *ἀνωγέω*, så får man att välja mellan två förklaringar. *ἀνωγή* kan för det första komma af det „uppmanande adverbet" *ἄνω* (om afledningen lemnas ingen upplysning; jfr t. ex. *ἰωγή*: *ἴεναι* 481.21). Detta är emellertid för öfrigt alldeles obekant. Är läsarten riktig[1], kan det således icke gärna vara någonting annat än en just i och för denna etymologi och efter mönstret af det lokala *ἄνω* i förhållande till prep. *ἀνά* uppgjord biform till det imperativiska *ἄνα* = *ἀνάστηθι* (*ἀνάστα*), och möjligtvis har detta förhållande på något sätt varit uttryckt i ställets ursprungliga ordalydelse (*ἄνα ἐξ οὗ ἄνω* l. ngt dyl.). Benämningen *ἐπίρρημα ἐγκελευσματικόν*, likbetydande med den vanliga termen *ἐ. παρακελευσματικόν* (ex. *εἶα, ἄγε, φέρε, δεῦρο* o. dyl.), är kanske i fråga om *ἄνα* (hvarom jfr Lentz Herodian. II. 207 not.) mindre bruklig; men man kan i detta afseende jämföra Et. M. 100,54, där *ἄνα* : *ἄνατε* (?) ställes på samma linie som *ἄγε* : *ἄγετε*, eller Et. Gud. 53,22 och Cramer An. Oxon. II, 281,21, på hvilka ställen *ἀνάστα* kallas ett *ἐπίρρημα παρακελεύσεως*. — Den andra härledningen af *ἀνωγή* utgår från verbet *ἄγω*. Enskildheterna däraf bli olika, allteftersom man läser *ἀγῶ ἀγή* eller, med Voss. a., *ἀγωγή*. Ehuru tvifvelsutan

---

1) *ἄνω* i st. f. *ἄνα*, som man väntade, beror kanske på någon slags förblandning med det närmast förut etymologiserade *ἀνώγεον*. jfr Et. Gud. 61,55.

ἀνωγή genom hvarjehanda konstgrepp skulle kunna vinnas äfven ur en grundform ἀγή[1], torde dock den sistnämda läsarten, som dessutom bestyrkes af Zonaras a. st. (ἡ παρὰ τὸ ἄγω γίνεται ἀγωγή. καὶ γίνεται ἀγωγή [ἀν—?] ἡ ἐγκέλευσις κτλ.), ur meningens synpunkt böra föredragas: ἄγω, ἀγωγή (l. ἄγω ἀγή ἀγωγή? Jfr 55,32) καὶ — scil. κατὰ τροπὴν — ἀνωγὴ ἡ ἐγκέλευσις κτλ.; något annat exempel på bokstafsförvandlingen γ till ν kan jag för tillfället icke påvisa, men detta är också af bekanta grunder alldeles obehöfligt. I afseende på uttryckssättet i sin helhet kan man med vårt ställe t. ex. jämföra Et. M. 168,33 αὐγή : παρὰ τὸ ἄγω, ἀγή, καὶ αὐγή, δι' ἧς ἀγόμεθα. Läsarten ἀγῶ ἀγή beror kanske på förvexling med ἀγή : ἀγῶ, κλάνω (Et. M. 9, 9) och ἄγη : ἀγῶ, θαυμάζω (8,36). — De båda följande etymologierna tyckas äga det draget gemensamt, att de sätta ἄνωγα i nära samband med subst. ἄναξ: τοῖς γὰρ ἀνάσσουσι [καὶ ἄρχουσι An. Ox.] πέφυκε τὸ κελεύειν, heter det i cod. Sorbonensis af Et. M. och i An. Oxon. I, 14. Denna åsikt om ordets ursprung träffas redan hos Apollonius Sophista, ed. Villoison I, 152: ἀνώγειν. κελεύειν. κυρίως δέ, ἄνακτος ἐπίτασις (-ξις?). Det ena etymon ἀνάγω skulle enligt ordalagen i cod. Sorbonens. och An. Oxon. I, 14,3, hvartill Gaisford hänvisar, komma från ἄναξ, men å andra sidan finna vi bland de olika härledningarne af ἄναξ också ett par, som omvändt göra ἀνάγω till dess grundord, dels i passiv bemärkelse: πρὸς ὃν πάντα ἀναφέρομεν (Et. M. 97,52, jfr Et. Gud. 50,43 och 52,24), dels äfven i aktiv mening: Et. Gud. 52,16 ὁ τὴν ἄνω τάξιν ἔχων (jfr Et. M. 97,52, An. Oxon. I, 34,16) καὶ ἄγων, παρὰ τὴν ἀνὰ πρόθεσιν καὶ τὸν ἄξω μέλλοντα. Samma obestämdhet i beteckningen af ett ord såsom primitivum eller derivatum kan man äfven eljest iakttaga, t. ex. i art. παίζω och παῖς Et. M. 657,35 f. — I det andra satsledet bör det väl i st. f. ἡ ἐκ τοῦ ἀνάξω μέλλοντος riktigare skrifvas: ἢ ἐκ τοῦ ἀνάσσω, ὁ μέλλων ἀνάξω, i öfverensstämmelse med Et. Gud. 61,57. I hvarje fall åsyftas härledningen från ἀνάσσω, Et. M. 100,18, efter hvilket ställe ἀνάσσω (hvarmed Et. M. 95,50 också subst. ἀνάγκη sammanföres) skulle vara en paragogisk form af verbet ἄνω = ἀνύω. Det är väl också på grund af en likartad tankegång, som Eustathius 1784,39 omedelbart förbinder ἀνώγω med detta ἄνω (ἀνύω), hvaraf det skall vara bildadt på samma sätt som τρώγω af dess prototypon τρῶ.

Af nyare uttalanden i denna fråga äro följande mig bekanta:

Enligt Buttmann, Lexil. I[4] (Berlin 1865), s. 276 f., vore roten i ἄνωγα ἀνηγ, en fullare form af det ἀγγ, som uppträder i ἄγγ-ελος, -έλλω; vokalvexlingen skulle vara att jämföra med den i

[1]) Det förklarande tillägget δι' ἧς (v. l. δι' οὗ) ἀγομέν τι καὶ φέρομεν visar, att man endast har att tänka på den enkla stammen ἀγ, icke på en sammansättning med prep. ἀνά; jfr Et. M. 6,51 ἀγγεῖον: ἀπὸ τοῦ δι' αὐτοῦ τι ἄγειν καὶ φέρειν.

ἀρωγή af *ἀρήγω*. Buttmann vill dock icke hafva denna sin etymologi betraktad såsom något annat än en afsevärd gissning och anser endast så mycket vara säkert, att *ἄνωγα* hvarken är ett sammansatt ord, ej häller ett perfektum af pres. *ἀνώγω*. Pott Et. F. I[1], s. 184 (jfr II[2], 2, 2, s. 52) erinrar häremot, att *ἄγγελος* självt troligen är ett kompositum[1]), en uppfattning, som låter försvara sig äfven i det fallet, att nämda ord är i släkt med skr. *áñgiras* och med pers. *ἄγγαρος* (Fick II, s. 13, jfr Vaniček Gr.-lat. etym. Wbch s. 203). Ytterligare anmärkningar äro, att **ἀνηγ*, den för *ἄνωγα* erforderliga biformen af r. *ἀγγ*, är alldeles obestyrkt, att frånvaron af reduplikation, vare sig attisk eller temporalt augmenterande, måste anses i viss mån besynnerlig hos en med enkel kort vokal i öppen stafvelse börjande verbalstam, såsom **ἀνηγ* (jfr Curtius Vbm II[2], s. 167 f.), och att öfverensstämmelsen i betydelse mellan *ἄγγελος*, *ἀγγέλλω* och *ἄνωγα* är ingenting mindre än slående.

Benfey, K. Z. IX, s. 126 f. (jfr Griech. Wzllex. II, s. 144), sammanställer *ἄνωγα* med *ἄναξ*, st. *ἀναγ-τ-*, *ἀνακτ-* och pa grund häraf, med fasthållande af det engång assimilerade slutljudet, äfven *ἀνακ-*; detta i trots af det senare ordets framljudande digamma, hvilket kan vara ett „oorganiskt“ tillägg, såvida icke tilläfventyrs tvärtom *ἄνωγα* mycket tidigt mistat det dig., som från början tillkom detsamma. Den förstnämda möjligheten har mera för sig, ity att *ἄνωγα* (och därmed *ϝ-ανακτ-*) sannolikt utgår från en rot **ἀγγ* = *ἀγχ* (*ἄγχω*, *ἄχνυμαι*, *ango* etc.) „tränger“ och i öfverflyttad mening „tvingar“. Nämda rot vore här reduplicerad till *ἀν-αγγ* och af denna reduplicerade form skulle perf. *ἄνωγα* vara bildadt, med undvikande af ytterligare reduplikation och med nasalbortfall (i analogi med *ἀνήνοθε*, *ἐνήνοχα*) samt vokalförlängning i den ursprungliga rotstafvelsen. — Huru oriktigt allt detta numera måste anses vara, torde knappt behöfva antydas. *ϝάναξ* med sitt säkra digamma (flera inskriftsexempel G. Meyer Gr. § 231 f.) och *ἄνωγα* med sin lika säkra brist på digammatiskt framljud (Hom.; kypr. *ἄνωγον*) kunna rimligtvis icke höra ihop (jfr Pott a. st.), och skulle man också vilja tillåta sig den förmodan, att digamma i *ϝάναξ* vore ett blott yttre påhäng, d. v. s. något prefixfragment, så återstode dock alltid olikheten i slutljudet mellan *ἄνακ(ες*, *-οι)* och *ἄνωγ(α)*, hvilken man också blott gissningsvis kunde förklara (tarent. *ἀνάζω* för *-σσω* är analogibildning, jfr Osthoff Perf. s. 297). Det förefaller således ganska underligt, att de Saussure Mém. sur le syst. prim. des voyelles indoeur. s. 155 funnit denna jämförelse värd att omnämnas, ehuruväl han anser, att den till grund liggande roten är oklar. — Hvad angår Benfeys vidare utförande af sin etymologi, så kan det vara

[1]) *-γελ-* för han ihop med lat. *gallus* och t. *gellen*. Den senare jämförelsen är naturligtvis oriktig; snarare kunde man tänka på no. *kall*, *kalla* och därmed samhörande germ. ord.

nog att fästa uppmärksamheten därpå, att nasalens försvinnande i ἄνωγα af ἀν-αγγ vore alldeles oförklarligt.

Curtius, Vbm II² 168, yttrar sig på följande sätt: „Die Herkunft ist noch dunkel, doch ist der Zusammenhang mit ἀνάγκη nicht unwahrscheinlich. Vielleicht beruht daher ἄν-ωγα auf attischer Reduplication in der Art wie ἀκ-ωκή, wobei der Nasal in der Stammsylbe, nachdem er Erweichung des Consonanten bewirkt, verschwunden wäre. Auch das oskische *angit* (tab. Bant. 2), nebst *angetuzet* (ib. 20), das man ohne hinreichenden Grund mit lat. *agere* identificirt hat, während ihm die Bedeutung auferlegen, befehlen zukommt, könnte verwandt sein." Mot detta, såsom man ser, mycket tveksamt framstälda antagande gäller ungefär detsamma som mot det föregående, endast att öfvergången från ἀν-αγκ- till ἀν-ωγ-, med „uppmjukning" af det slutande κ till γ, är ännu en grad svårare att rättfärdiga. Det ännu ej fullt utredda osk. *angetuzet* (*angit* är osäkert) torde numera de flesta efter Büchelers föredöme hålla för en sammansättning med prepos. *an* (= ἀνά).

De forskare, hvilkas meningar jag ofvan återgifvit, synas ha tagit det som en afgjord sak, att ἄνωγα skulle vara en osammansatt form. Vore denna ståndpunkt riktig, så vore knappast mer än en möjlighet till förklaring öfrig: man finge antaga, att roten är *‚nag', d. v. s. *nĕg l. *năg (nŏg), jfr Leo Meyer Vgl. Gr. I², s. 892. Häraf kunde man måhända föreställa sig ἄνωγα vara bildadt på samma vis som skr. *uvāca* af *vac*, således med reduktion af reduplikationsstafvelsen *ne-* till *n-* (‚sonans') = gr. ἀ-. Ett annat sätt vore kanske att, i likhet med Leo Meyer a. st., afskilja ἀ- såsom säregen grekisk protes, så att perfektstammen *νωγ blefve utan reduplikation. Ett perfektum af denna art föreligger, som bekant, i ϝοῖδα, och det är ju ganska tänkbart, att denna reduplikationslösa bildning i tidigare språkskeden ägt en ganska betydande utsträckning, kanske också att den oreduplicerade, enstafviga perfektstammen (jfr τρᾰχ-ύς : ταραχ-ή, τρη-τός : τέρε-τρον o. dyl.) enligt regeln haft lång rotvokal, sasom till ex. torde vara fallet i ἐπ-ώχατο (om samhörigt med ἐπ-έχω, Curtius Vbm II², s. 240), lat. *sēdi*, *vēni*, germ. *sêtum* etc.[1]). Härmed må emellertid förhålla sig hurusomhelst: skulle också det nämda förslaget vara oklanderligt i formelt hänseende, så förblir det likafullt utan allt värde, sålänge en rot ‚*nag*' med här användbar betydelse icke är funnen.

ἄνωγα har också af några etymologer uppfattats såsom ett sammansatt ord, och det återstår nu att se till, huruvida man på den vägen har ernått lyckligare resultat. Beståndsdelarne i formen kunna under denna förutsättning icke vara nagra andra

---

[1]) Gr. γέγωνα af *gen* ‚känna' äger både lång rotvokal och reduplikation, liksom skr. *jajāna* af *gen* ‚föda', o. s. v.

än prep. ἀνά och, då hvarje tecken på inre spirantbortfall saknas, *ὦγα, perfektum till en verbalstam ‚ăg' (‚a' = a, e, o). Visserligen har Pott Et. F. I[1], s. 183 f. yttrat den åsikten, att ἄνωγα utginge från en sammansättning af roten γνω (γιγνώσκω), motsvarande det skr. *anu-jñā*, men han har sedermera i Et. F. II[2], 2,2 (= Wurzelwbch I, 1), s. 51 så godt som öfvergifvit denna högst betänkliga förklaring, som jag därföre också alldeles lemnar åsido. – Gå vi nu att bland de befintliga eller antagna rötterna af formen ‚*ag*' (Fick Wbch II, s. 10 f., Leo Meyer Vgl. Gr. I[2], s. 863 f.) uppsöka den, hvarifrån det förmodade perf. *ὦγα skulle härledas, så tyckes det egentligen icke finnas mer än en, som här kan komma ifråga, näml. *ag* ‚drifva', ἄγ-ειν. Vid första påseendet skulle man väl kunna tveka mellan denna och den rot *ag* ‚säga', som gemenligen anses ligga till grund för lat. *adagium*, *indigitare*, *(an)axare* etc. (jfr om denna ordfamilj Osthoff Perf. s. 174)[1]), men vid närmare besinnande märker man lätt, att den sistnämda vida sämre lämpar sig för det angifna ändamålet, ty dels är denna icke med säkerhet påvisad i något annat grekiskt ord, dels kunde den faktiska användning, hvari ἄνωγα förekommer, endast med svårighet förklaras ur en grundbetydelse ‚indico'. Återstår således det antagandet, att ἄνωγα kommer från det vanliga verbet ἀνάγειν ‚drifva fram'. Detta är en äfven i nyare tid för länge sedan uttalad mening, som blott haft det missödet att bli bortglömd i den för ögonblicket mera gängse och anlitade språkvetenskapliga litteraturen[2]). Så heter det t. ex. hos Grimm D. Gramm. I[3] (1840), s. 572: ‚ἄνωγα jubeo wird mit fug zu ἀνάγω gehalten, man vgl. ἀνωγή impulsus, mandatum'[3]).

[1]) ἠμί (Curtius Vbm I[2], s. 153, Osthoff a. st.) brukar tagas från r. *agh* (skr. *āha*, lat. *aio*), hvilkens förhållande till *ag* (*gh* : *g*) är ytterst oklart. Enl. Fick Wbch II, s. 12 skulle den lat. gruppen *ag*, och därtill *aio*, höra tillsammans med gr. ἄγαν, ἄγαμαι, ἀγάλλομαι (dessa ord har han sedan, Bezzenb. Beitr. V, s. 168, förklarat på helt annat sätt), ἀγανός, ἀγαθός etc., rot *ag* „ehren — billigen", hvilket förefaller ganska osannolikt. För öfrigt kunde det förtjäna att undersökas, om icke nyssnämda lat. ord medgifva härledning från *agere*. *Indigitare* (*-etare*, jfr subigitare) ‚åkalla en för det särskilda fallet kompetent gudomlighet' (Preller Röm. Myth.[3] I, s. 136, II, s. 204) skulle då från början hafva betydt ‚arcessere', ‚adhibere'; desiderativbildningen *axare* (jfr *axites*, *axitiosi*) kunde möjligen fattas på något härmed analogt sätt; *prodigium* kommer säkert af *prodigere* = ‚prodere', jfr *portentum* (*ostentum*, *monstrum*). *Adagium*, *-io* (jfr *exagium*?) är dock svårt att förklara ss. ‚id quod adigitur'.

[2]) Åtminstone har jag själf först under utarbetningen af föreliggande uppsats kommit under fund därmed, att denna etymologi redan förut var framstäld.

[3]) Det hos Pott a. st. af Et. F.[2] efter omnämnandet af Grimms, ‚säkerligen falska', åsikter rörande γέγωνα (: γάνος splendor) och ἄνωγα tillfogade citatet: „Vgl. Crecelius Höfer [Zeitschr. f. d. Wissensch. d. Sprache] III. 344," har tvärt emot sammanhangen endast afseende på den Grimmska förklaringen af γέγωνα, hvilket Crecelius på nämda ställe utan vidare åberopat.

I Matthiae Lex. Eurip. I (1841), s. 316 f. är samma förklaring utförligare motiverad: ‚Imo *ἀν-όγειν* stirps est. Cuius verbi perf. 2 vel simpliciter fuit (*ἀν-έογα*) *ἄνωγα* vel exuta compositi natura primum *ἤνογα*, deinde ut in *ἠόργειν* — *ἐώργειν* — — — permutatis quippe intervallis *ἄνωγα*.’ I afseende på vokalvexlingen *ο* (*ω*): *α* jämföras såsom beslägtade ord *ὄγμος*, *ὄχθη* (och *οἴγειν*!); betydelsen anges sålunda: permovere, impellere (antreiben), iubere. För öfrigt har jag endast på tvänne ställen hittat ifrågavarande etymologi, näml. i Passow’s större ordbok, hvarest utom Buttmann’s **ἄγγω* samt de antika *ἄνω* (-ύω) och *ἀνάσσω* äfven *ἀνάγω*, förmodligen efter Et. M., omnämnes såsom föreslaget grundord, och i Suhle-Schneidewin’s Übersichtliches gr.-d. Handwbch (Leipz. 1875), där, utan uppgifven källa, den förmodan yttras, att *ἄνωγα* är besläktadt med *ἀνάγω*; i Pape-Sengebusch säges blott i allmänhet, att ordet troligen är ett kompositum.

Efter denna förklaring är alltså *ἄνωγα* ett perf. ‚secundum’ till *ἀνάγω*. Rotens afljud *ω* : *α* kan jämföras med det i *ἀγωγή*, *ἀγωγός* o. dyl. (G. Meyer Gr. § 49). Accentens ställning på prepositionen (jfr *σύνοιδα*) är att fatta på enahanda sätt som vid perf. (jfr Osthoff Perf. s. 170 f.) *κάθημαι* : -*ωγα* har aldrig haft augm. temp., ej häller kommit att sättas i gemenskap med de (ersättningsvis för reduplikation) augmenterade perfekterna, detta en följd af hela formens tidigt förvärfvade självständighet och karaktär af verbum simplex (jfr *ἠνώγεα*, *ἤνωγον*; *ἀνῶκται* hos Hesych. måste rättas, se ofvan).

Ordets betydelse är den af ett præsens intensivum (jfr Curtius Vbm II², s. 170 f., 177 [1]), Delbrück Synt. Forsch. IV, s. 94): ‚jag drifver (förmår) till’, och därnäst ‚jag manar (råder, beder), bjuder, befaller’. Begreppsöfvergången är således alldeles densamma som i *κελεύω*, *κέλομαι*, egentligen ‚jag sätter i rörelse, drifver fram’ (*μάστιγι κελεύειν*, *ἱπποκέλευθος* = *ἱππηλάτα* [2])?), se Fick Wbch II, s. 57, Curtius Et.⁵ s. 139, och jämförlig med den som förekommer i en mängd andra verba hortandi (incitandi, jfr Albrecht, Curtius Studien IV, s. 24 f.), ss. t. ex. *ἀνίημι* (*ἐφίημι*), *ὄρνυμι* *ἐπόρνυμι*, *ὀτρύνω* *ἐποτρύνω* — *παρορμῶ*, *προτρέπω* o. a. Att grundbetydelsen hos *ἄνωγα* är den nyss angifna, framgår väl alldeles tydligt af vissa bekanta, mer eller mindre stående och just därföre lärorika talesätt, hvari ordet användes, för att uttrycka en inre drift eller ett yttre nödgande (jfr Benfey’s och Curtius’ etymologier): t. ex. *θυμὸς* (*ἐνὶ στήθεσσιν*) *ἀνώγει* (*ἄνωγε*), *θυμὸς ἐποτρύνει καὶ ἀνώγει*. *κραδίη καὶ θυμὸς ἀνώγει* (ο 395), *μένος καὶ θυμὸς ἄνωγε(ν)* (Ω 198), *φίλον ἦτορ ἀνώγῃ* (α 316) — *ἀχρη-*

[1]) Curtius’ yttrande å det senare stället, att i *ἄνωγα* den intensiva betydelsen skulle vara utplånad eller förbleknad (verwischt), blir mindre träffande, om man antar härledningen af *ἀνάγω*.

[2]) Att *κελεύω* ‚drifva’, ‚mana’ skulle hänga ihop med *κέλευθος* (Fick a. st.), är ingalunda osannolikt, ss. Curtius a. st. s. 146 påstår; jfr *ἐλ-άω*, transit *ἐλευσίω* Hesych., *ἐπελεῦσαι* inskr. fr. Gortyn : intr. *ἤλυθον*, *ἦλθον*.

μοσύνη γάρ ἀνώγει (ρ 502). Härmed jämföre man: *θυμὸς* (*ἐνὶ στήθεσσι*) *κελεύει*, *κραδίη θυμός τε κελεύει*, *κέλεται δέ ἑ θυμὸς ἀγήνωρ* (*M* 300), *κέλεται δέ ἑ γαστήρ* (ζ 133), *κέλετο μεγάλη ἴς* (μ 175), *ὀτρύνει κραδίη καὶ θυμὸς ἀγήνωρ* (σ 61), *ὅππη θυμὸς ἐποτρύνῃσιν ἀείδειν* (θ 45), *θυμὸς ἀνῆκεν* (t. ex. *Z* 256). Särskildt beaktansvärd är den yttre och inre likheten mellan *ἄνωγα* och *ἀνίημι* ‚drifver, äggar. manar', egl. ‚sänder, släpper fram (immitto, admitto)'; se ordb. Upplysande är äfven den vanliga förbindelsen *ἐποτρύνει καὶ ἀνώγει* (jfr γ 317 *κέλομαι καὶ ἄνωγα*) eller en rad af samhöriga uttryck sådan som den vi finna i ξ 463 f.: *οἶνος γὰρ ἀνώγει ἠλεός, ὅς τ' ἐφέηκε πολύφρονά περ μάλ' ἀεῖσαι καί θ' ἁπαλὸν γελάσαι, καί τ' ὀρχήσασθαι ἀνῆκεν, καί τι ἔπος προέηκεν, ὅπέρ τ' ἄρρητον ἄμεινον* (jfr *Δ* 286 f. *ὀτρυνέμεν* — *κελεύω* — *ἀνώγετον* (-τε), *I* 703 *θυμὸς ἐνὶ στ. ἀνώγῃ καὶ θεὸς ὄρσῃ*, η 217 f. (*γαστὴρ*) *ἐκέλευσε* — *κέλεται* — *ἀνώγει*, χ 483 f. *ἄνωχθι* — *ὄτρυνον*)[1]).

Slutligen kan också erinras därom, att ordets syntaktiska behandling snarare talar för än emot den etymologi, som jag här söker försvara. Det förbindes nämligen med ack., en eller tvänne (*T* 102 *τά με θυμὸς ἐνὶ στ. ἀνώγει*, hvarest antagande af ellips är öfverflödigt, jfr Albrecht s. 25), med inf. och med acc. c. inf.; se Ebelings lex. och Albrecht Curt. Stud. IV, s. 26 f. Dat. c. inf. förekommer blott på två ställen hos Homer, κ 531 f. (*ἐποτρῦναι καὶ ἀνῶξαι* med blandad dat.- och ack.-konstruktion) och υ 139, i den senare litteraturen ett par gånger hos Ap. Rh. (I, 693, IV, 100). Såsom äfven Albrecht a. st. är böjd att anse, beror den senare konstruktionen (jfr *ἐποτρύνειν* med dat. c. inf. *O* 258 och därst. La Roche) helt säkert på analogiskt inflytande från andra verba iubendi — förnämligast väl från *κέλομαι* och *κελεύω*, hvilkas rektionsförhållanden för öfrigt möjligen äro mindre ursprungliga och påverkade af verba ‚säga till' och ‚ålägga'.

Såvidt jag ser, finnes det öfverhufvud blott en mera allvarsam invändning, som kan riktas mot denna etymologi, nämligen den, att *ἀνάγω* hvarken hos Homer eller i det senare språket förekommer i den öfverflyttade betydelse, som skulle lämpa det till stamverbum för *ἄνωγα*, utan endast i de mera egentliga och ursprungliga: ‚jag för upp, fram, åter'. Visserligen tyckes Hesychius känna till ett *ἀνάγειν* = *πείθειν*, men den ifrågavarande glossan: *ἀνάγειν · ἄγειν. πείθειν. ἀναγινώσκειν*, är i oordning och innesluter tydligen en annan ordförklaring: *ἀναγινώσκειν* (ion.) = *πείθειν*. I sin mindre upplaga har därföre Schmidt utsöndrat de båda första orden såsom utgörande den ursprungliga glossan och tillfogat „*πείθειν* (Iones)" till det nagra rader längre ned följande *ἀναγινώσκειν · ἀναγνωρίζειν*. Jag vet icke, om det kunde gå an att upplösa den

[1]) Ett ganska viktigt ställe vore *Ω* 90 *τίπτε με κεῖνος ἄνωγε μέγας θεός*; ifall man på grund häraf med Ebel. lex. finge uppställa ‚arcesso' ss. en betydelse hos *ἄνωγα*. Troligen bör man dock, med Hentze o. a., underförstå *ἐλθεῖν* eller ett dyl. begrepp, som kan lånas ur *καλέει* (och *ὄρσο*) i v. 88; uttryckets korthet är endast något större än vanligt, jfr t. ex. π 404, τ 374, *Z* 444, *Ω* 670 m. fl.

första glossan i följande tvänne: ἀνάγειν · ἄγειν. πείθειν och ἀναγεινώσκειν · πείθειν, så att ἀναγινώσκειν skulle ,hafva' förekommit två gånger i olika skrifning (ss. δείνη — δίνη o. dyl.) och med olika tolkning. — I alla händelser kan härpå ingenting byggas (jfr Steph. Thes. ed. Paris. s. v., sp. 337). Jag tror emellertid icke, att ofvannämnda inkast kan betraktas såsom synnerligen graverande. Det är ju nämligen en ganska vanlig företeelse, att en viss form af ett ord erhåller en mer eller mindre självständig betydelse: οἶδα ,vet' är egl. ,vidi', perf. till ϝειδ ,se' (εἶδον), hvilket i sin ordning förmodligen hänger samman med *vid* ,finna' (*vindāmi*), πνέω betyder ,andas' men πέπνυμαι ,har besinning, förstånd', χράομαι ,nyttjar' men κέχρημαι ,behöfver, åstundar', βέβλημαι ,är träffad' kroppsligen, βεβόλημαι andligen (en betydelse som hos Homer endast förekommer i denna form af ordet) — i lat. är *pepigi* (: *pango*, *pago*, jfr *tetigi*) till bruket perf. af *paciscor*, icke af *pango*, har *prae-sens* (säkerligen icke af adv. *praes* [?] = praesto + *ens*, ss. Georges antar) alldeles skiljt sig från *praeesse*, m. m. dyl. I det förevarande fallet borde omständigheterna kunna hafva varit rätt gynnsamma för åstadkommande af en sådan ,isolering' af formen med däraf föranledd ,differentiering' i dess betydelse. Ett perf. till ἄγω saknas hos Homer och hittils öfverhufvud i den älsta grekiskan; det aktiva, aspirerade ἦχα är, såsom bekant, en jämförelsevis ung form och träffas först hos attici, ἀγήοχα l. ἀγήγοχα (jfr Dittenberger Syll. Inscr. 156; not. 11) är, efter hvad det ser ut, en bildning af ännu senare datum och står på gränsen till det hellenistiska språket (se Curtius Vbm II², s. 218, 221, 235 f.)[1]. I hvarje händelse bör det förhållandet, att ἄνωγα icke (rättare mahända: icke längre) hade någon perfektform *ὦγα af ἄγω eller dess sammansättningar att sluta sig till, hafva varit alldeles nog för att bereda detsamma en afgjord undantagsställning, hvilken endast kan hafva blifvit ännu mera framträdande därigenom, att perfektvokalismen ō af pres. ā, ehuru efter den nu gällande vokalläran fullkomligt regelmässig, är nästan alldeles utan exempel inom

---

[1]) ἀγήοχα, -γοχα och i dorisk κοινή ἀγάγοχα är möjligtvis en analogibildning efter det till betydelsen nära besläktade (ἄγειν καὶ φέρειν) ἐνήνοχα (jfr t. ex. δεδείπναμεν : ἠρίσταμεν, G. Meyer § 555 anm.): ἐνεγκ-εῖν : ἀγ-αγ-εῖν = ἐν-ήνοχ-α : ἀγ-ήοχ-α, ἀγ-ήγοχ-α, som med mindre trohet återger detta mönster, vore tillika påverkadt af ἀγ-αγ-εῖν o. s. v. (med γ i de två första st.), — eller också kunde tilläfventyrs ἐνήνοχα för en grumlig språkkänsla sönderfalla i elementen ἐνην-, pfst., och -οχα, ändelse, och därigenom framkalla ἀγήγ-οχα ss. efterbildning. Om ljudlagsenligt bortfall af γ i ἀγή[γ]οχα kan väl icke blifva tal. Det ,boeotiska' ἀγείοχα (Et. M.) är, i fall uppgiften händelsevis skulle vara riktig, sannolikt en attisk lånform; långt rimligare är dock det antagandet, att både ἀγείοχα och det af G. Meyer § 220 citerade ἐπαγειοχότος äro vulgarismer (med ει för η), liksom också är förhållandet med det egypt. διαγέωχα (med εω för ηο); jfr om dessa vokalförvexlingar Blass Ausspr.² s. 30, 52, 32. — Inskriftformen ἱερίτευχε, hvarpå Curtius (a. st. s. 236) förnämligast stöder sin uppfattning af ἀγή(γ)ο-χα ss urspr. κ-perf., har antagligen blott ortografisk betydelse och kan i hvilket fall som helst icke bevisa mycket.

den historiska grekiskan. Det är af ungefärligen samma anledningar, som γέγωνα ‚jag gör mig förnummen, hörd' kommit att söndra sig från roten γνω (eller egentligare, dess primärrot *γεν), hvarmed detta ord från början sammanhänger (Fick II s. 93, Pott Et. F. 1 och 2 uppl. å ofvan a. st. och redan Et. M. 224, 11; jfr den Aristophaneiska nybildningen τετορήσω : *τορέω : τορός = γεγωνήσω : -έω : γεγωνός).

Det är alltså långtifrån oförklarligt, om perf. ἄνωγα uteslutande för sig och för det nyskapade verbet *ἀνώγω (ἀνώξω, ἤνωξα) skulle hafva lagt beslag på den öfverflyttade betydelse, som åtminstone till möjligheten, kanske också engång i verkligheten tillkom hela temat ἀνάγω. Ty att förmågan af en sådan utveckling förefanns hos detta senare ord och dess former, vill väl ingen betvifla. Den här ifrågakommande betydelseöfvergången — från ‚drifva, föra' till ‚drifva, (söka) förmå till' (hvarur hos ἄνωγα ‚befalla', se ofvan s. 145) — är ju i och för sig en af de mest otvungna och vanliga (jfr lat. *ago*, *adigo*, *cogo*, *subigo*), och den har dessutom icke så sällan ägt rum både hos det enkla ἄγω och hos flere af dess sammansättningar. Jfr t. ex. ἄγω: Eur. Hec. 43 ἡ πεπρωμένη δ' ἄγει θανεῖν ἀδελφὴν τῷδ' ἐμὴν ἐν ἤματι. Ap. Rhod. I, 236 εὖτ' ἂν ἄγῃ χρέος ἄνδρας ὑπεὶρ ἅλα ναυτίλλεσθαι. Eur. Med. 309 ἐξέδου κόρην ὅτῳ σε θυμὸς ἦγεν; ἐνάγω: Herod. IV, 79 θεὸν — ὅστις μαίνεσθαι ἐνάγει ἀνθρώπους. V, 104 πολλάκις μὲν καὶ πρότερον τὸν Γόργον παρηγορέετο ἀπίστασθαι ἀπὸ βασιλέος, τότε δέ — — πάγχυ ἐπικείμενος ἐνῆγε· ὡς δὲ οὐκ ἔπειθε τὸν Γόργον κτλ.; ἐξάγω (hänför, förleder) Theogn. 413 οὐδέ με οἶνος ἔξαγει, ὥστ' εἰπεῖν δεινὸν ἔπος περὶ σοῦ (jfr Hom. οἶνος γὰρ ἀνώγει); ἐπάγω (adduco): Hom. ξ 392 οἵόν σ' οὐδ' ὁμόσας περ ἐπήγαγον οὐδέ σε πείθω. Eur. Hec. 260 πότερα τὸ χρῆν σφ' ἐπήγαγ' ἀνθρωποσφαγεῖν ...; προάγω (förmår, förleder, jfr παράγω, ὑπάγω): Dem. de Cor. 206 προήγαγον ὑμᾶς ἄξια τῶν προγόνων φρονεῖν; προσάγω: Soph. Oed. R. 130 ἡ ποικιλῳδὸς Σφὶγξ τὸ πρὸς ποσὶν σκοπεῖν μεθέντας ἡμᾶς τἀφανῆ προσήγετο (se vidare lex.).

Det tyckes mig sålunda, som om den etymologi, jag i det föregående sökt att belysa och rättfärdiga, skulle äga en icke ringa grad af sannolikhet. Befunnes den vara riktig, så finge ordet i fråga, såsom ofvan antyddes, ur formell synpunkt ett alldeles särskildt intresse. I detta fall blefve nämligen ἄνωγα — möjligtvis jämte πέπτωκα af πτα-(κ), hvaraf dock Osthoff Perf. s. 383 f. gifvit en annan, men något för inveckład förklaring — det enda perfektum af en verbalrot med vokalismen $\bar{a}$, som troget bevarat afljudet *o*, hvilket man af flera skäl har förutsatt såsom ursprungligen tillkommande ett perfektum af det slaget. På samma gång kunde ἄνωκται, *ἀνώγω, ἀνώξω, ἀνῶξαι tjäna att bestyrka de Saussure's (Mém. s. 155, jfr 140) och G. Meyer's (Gr. § 49) åsikter, att de dor. formerna τέθωκται, τεθωγμένος, θωχθείς, θῶξαι : θάγω (θήγω) och sådana praesentia som τρώγω : ἔτραγον (jfr t. ex. lit. *pūlu*: σφάλλω, germ. *fallan*) lånat sin $\bar{o}$-vokal från det aktiva perfektet.

Upsala i Augusti 1885. **O. A. Danielsson.**

Om de Ord, som Augustus efter Sueton. Octav. 99 udtalte paa sit Dødsleje.

Suetonius beretter, at Augustus, da han følte Døden nærme sig, lod sig bringe et Spejl, lod sit Haar ordne og „malas labentes corrigi"; dernæst spurgte han de tilkaldte Venner, „ecquid iis videretur mimum vitæ commode transegisse", og tilføjede følgende „clausula":

εἰ δέ τι
ἔχοι καλῶς τὸ παίγνιον, κρότον δότε
καὶ πάντες ἡμᾶς μετὰ χαρᾶς προπέμψατε.

Almindeligt opfattes disse Ord saaledes, at Augustus ved dem skulde have kastet den Maske, han havde baaret hele sit lange Liv igjennem, og vedkjendt sig, at han i alt, hvad han havde gjort, havde lagt an paa „at synes og ikke at være". Beulé (Auguste, sa famille et ses amis, citeret i nedenfor anførte Skrift af Hirschfeld) siger: „Toute sa vie se résume dans ces mots qu'il prononça le jour de sa mort: ‚La farce a-t-elle été bien jouée? Applaudissez!' Il meurt en comédien." Forsigtigere have andre (ligeledes af Hirschfeld citerede) Forfattere udtrykt sig, hvilket ogsaa gjælder om den danske Bearbejdelse af Cantùs Verdenshistorie, hvor der (II S. 244) siges, at „Augustus spurgte „sine tilstedeværende Venner, 'om de syntes, at han havde „opført sig vel i Livets Skuespil?' Han tilføjede et græsk Vers „af en Komedie, hvori Forfatteren beder om Publikums Bifald, og „udaandede derpaa. For ham var altsaa Livet et Skuespil og „Mennesket ikke andet end en Skuespiller i et af dets Optrin; „hele hans Liv havde i Virkeligheden været et Komediespil, hvori „han lagde an paa at synes noget andet end han var, og at rette „sig efter Omstændighederne." Hvad der her siges, er i det væsentlige rigtigt indtil Ordene „Publikums Bifald" inklusive; naar der derefter tilføjes „og udaandede derpaa", stemmer dette ikke med Suetonius's Beretning, som vi strax skulle se, og det øvrige er en uberettiget Slutning af de foregaaende Præmisser. At den deri udtalte Dom om August som Menneske og Regent kan være vel begrundet, er det ingenlunde min Mening at benegte; men jeg finder det a priori usandsynligt, ja vel endog umuligt at tænke sig, at Augustus, der efter Suetons Beretning bevarede sin Bevidsthed saa godt som usvækket lige til det sidste, ikke ogsaa i Dødsøjeblikket skulde have lagt an paa at efterlade et saa smukt Minde om sig som muligt. Læse vi videre det anførte Sted hos Suetonius, siges der ikke som hos Cantù, at han udaandede efter at have citeret ovenstaaende græske Vers, men der tilføjes: omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab urbe de Drusi filia ægra interrogabat, repente in osculis Liviæ et in hac

voce defecit: „Livia, nostri conjugii memor vive ac vale". Hans sidste Ord er en kjærlig Forespørgsel til en fraværende syg Slægtning og dernæst en Afsked til sin Hustru, der, omsat i moderne Tankegang, vel nærmest vilde svare til: „Bevar mig i venlig Erindring og Gud velsigne Dig!" I alle Tilfælde aander dette Træk og dette Ord en Stemning hos den døende, som paa ingen Maade vil rime sig med den frække Cynisme, Historikerne hidtil have tillagt ham ifølge en forhastet og overfladisk Opfattelse af Suetonius's Beretning.

Der kan vel neppe være Tvivl om, at O. Hirschfeld har truffet det rette i en lille Opsats, der under Titelen „Augustus und sein Mimus" læses i Wiener Studien V, S. 116 ff. Augustus „ruft die umstehenden Freunde zu Zeugen auf, dass er schicklich und würdevoll den letzten Akt des Lebens abgeschlossen habe", og i det græske Vers have vi „der wehmüthig scherzhafte Ausdruck des Lebewohls: der Schauspieler geht von dannen, der letzte Akt des Lebens ist ausgespielt". Det undrer mig blot, og det er det, der har foranlediget mig til at udtale mig om dette Spørgsmaal, at Hirschfeld ikke har henvist til nogle Steder i Ciceros Cato major, der vistnok vilde have bragt Historikerne paa det rette Spor, hvis de havde haft dem nærværende for Erindringen. Stederne ere: § 5 a qua (natura) non veri simile est, quum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum tanquam ab inerti poeta esse neglectum; § 64 quibus (auctoritatis præmiis) qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse nec tanquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse (kan der forlanges noget mere tydeligt og oplysende Parallelsted til at vise den rette Mening af Augustus's Ord?); § 70 neque enim histrioni, ut placeat, peragenda fabula est — — neque sapienti usque ad „plaudite" veniendum est; § 85 Senectus ætatis est peractio tanquam fabulæ. Det fremgaar af disse Steder, at Cicero (og det samme gjælder vel ogsaa Augusts og Suetonius's Samtidige) ikke har fundet nogetsomhelst stødende i at ligne Menneskelivet ved et Skuespil og Mennesket ved en Skuespiller, der skal stræbe at spille den Rolle til Ende paa en tilfredsstillende Maade, som er overdraget ham i Livets Skuespil. Denne Lignelse har for den Tids Mennesker ikke været en Smule mere stødende og unaturlig, end naar vi sammenligne Livet med en Rejse eller en Flod, og Augustus havde ved at anvende den ligesaa lidt Grund til at frygte en Mistydning, som den, der nu til Dags vilde ligne et smukt afsluttet Liv ved en vel tilendebragt Rejse, behøvede at ængstes for at nogen deri vilde se en Beskyldning mod den Afdødes Liv f. Ex. for at have været præget af Rejselivets Ustadighed og feberagtige Uro.

Det maa selvfølgelig indrømmes, at der i Suetonius's Ord er ikke saa lidt, som kan foranledige og undskylde en Misforstaaelse. Det viser sig atter her, hvor nødvendigt det er ved Behandlingen af antike Forfattere at være stadig paa sin Post

mod uvilkaarlig at overføre sin egen Tids Forestillinger paa en fjern Fortid og at interpretere skarpt og nøjagtigt. Har man først ved en løselig Gjennemlæsning af Suetonius's Ord faaet et almindeligt Indtryk, som jo ofte bliver bestemmende for Fortolkningen af Enkelthederne, vil man let glemme, at der staar *commode* og ikke *bene*, *transegisse* og ikke *egisse* (begge Dele bemærket af Hirschfeld), ligeledes hvad der ligger i Betegnelsen *clausula*, og have ondt ved at frigjøre sig for det ugunstige Indtryk, som unægtelig strax betager den moderne Læser ved 3 mere fremtrædende Punkter i Beretningen. De to af dem, Ordet *mimus* og det græske Vers, har Hirschfeld aldeles tilfredsstillende forklaret. *Mimus* er her ikke nævnet som Farce eller Narrespil, men som Slutningsstykke, *exodium*, der fulgte efter Opførelsen af de store Tragedier og afsluttede Forestillingen; paa denne Maade var Mimen allerede begyndt at anvendes i Stedet for Atellanen paa Ciceros Tid (Epp. ad. fam. IX, 16. 7). Hirschfeld mener, at Seneca i epist. 80, 7 (hic humanæ vita mimus, qui nobis partes, quas male agamus, adsignat) har haft Augustus's Ord for Øje; mon vi dog ikke snarere her have to af hinanden uafhængige Exempler paa at Ordet mimus i denne Sammenhæng ligesaa lidt antyder nogen Dadel som fabula i de anførte Steder af Cicero? Det græske Vers, antager Hirschfeld, har været anvendt som en staaende Slutning paa den Slags Stykker; dertil kan føjes, at allerede Suetonius's Udtryk clausula betegner dem som en saadan; naar man altsaa ofte hørte dem i Theatret, bleve de let til et Ordsprog eller Mundheld, og naar Augustus ved denne Lejlighed aabenbart har anvendt dem paa denne Maade, er det vist ikke Ordene *κρότον δότε* (de, der fornemmelig støde den moderne Læser), han særlig har villet have lagt Vægt paa, men snarest den sidste Linie. Cic. Cat. maj. § 70 viser iøvrigt, at det ikke har været stødende for den Tids Mennesker i ét Aandedræt at tale om en smuk Afslutning paa et Menneskes Liv og om de Bifaldsklap, som Tilskuerne opfordredes til ved Forestillingens Slutning.

Tilbage bliver, hvad Hirschfeld ikke omtaler, den for os mildest talt kuriøse Omsorg for at bringe Haar og Ansigt i Lave. Den, der læser dette, fristes ganske vist til at udbryde med Beulé: Il meurt en comédien. Men Oldtiden delte ikke vor Tids Opfattelse af det affecterte og theatralske i denne Omhu for at bevare den ydre Anstand i Dødsstunden. Hvad Suetonius her beretter om Augustus, finder han aabenbart ligesaa naturligt, som naar han fortæller om Cæsar (c. 82), at denne „ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvit, simul sinistra manu sinum ad ima crura deduxit, quo honestius caderet etiam inferiore parte corporis velata. De Ord, som Euripides i Hecuba 568 ff. lægger Talthybios i Munden, da han beretter Polyxenas Offerdød:

ἡ δὲ καὶ θνήσκουσ᾽ ὅμως
πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐσχήμως πεσεῖν,
κρύπτουσ᾽ ἃ κρύπτειν ὄμματ᾽ ἀρσένων χρεών

vil en Nutids Læser eller Kritiker vistnok finde pedantiske og snerpede, ja vil maaske endog paa Grund af dem mistænke Forfatteren for at være et Stykke af en Tartuffe; i Oldtiden stødtes man neppe ved dem.

Dio Cassius 56, 30 (citeret af Hirschfeld): τούς τε ἑταίρους συνεκάλεσε — κρότον δὲ δή τινα παρ᾽ αὐτῶν ὁμοίως τοῖς γελωτοποιοῖς ὡς καὶ ἐπὶ μίμου τινὸς τελευτῇ αἰτήσας καὶ πάμπαν πάντα τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον διέσκωψε, har allerede Misforstaaelsen, aabenbart foranlediget ved Ordes *mimus*; dog er den ikke her endnu, saaledes som hos de nyere Historikere, bleven til et direkte Angreb paa Augustus's Karakter og hans Holdning i hans sidste Stund.

Fastholder man den hos Cantù udtalte Dom over Augustus's Karakter — og den er det vel neppe muligt at omstøde — kan man af Suetonius's Beretning om hans sidste Øieblikke ikke uddrage anden Slutning end den, at det er gaaet ham som saa mangen anden Pharisæer og Tartuffe, at han for ramme Alvor har troet at kunne lægge sig til at dø med en rolig Bevidsthed og en god Samvittighed.

J. P. Bang.

Anmeldelser.

C. M. Zander: de relatione pronominali ea quae est per *quod* et *id quod*. Lundæ 1885 (Gleerup). (Særtryk af Årsberätt. för Karolinska Katedralskolan i Lund, 1885). 54 pp. 4.

Det er Brugen af relative Indskudssætninger med quod og id quod, der er Gjenstanden for Lektor, Universitetsdocent Zanders foreliggende Afhandling. Det er bekjendt, at der ofte til Indholdet af en Sætning føjes en Bemærkning i en relativ Sætning med quod, og at der hyppig i Steden for det enkelte Pronomen sættes den vidtløftigere Betegnelse id quod, f. Ex. si a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam (Cic. Rosc. Am. 10, Madvig, Lat. Spr.[3] § 315 b). En nærmere Redegjørelse for, i hvilke Tilfælde enhver af de to Udtryksmaader anvendes, eller om de bruges i Flæng, savnedes hidtil og er i nærværende Arbejde forsøgt givet.

De ældre latinske Forfatteres bevarede Værker give, hvad Brugen af id quod angaar, kun meget sparsomme Oplysninger,

og med Undtagelse af et Par Exempler fra Komikerne har Forf. intet kunnet finde. Først paa Ciceros Tid kan en rigeligere Anvendelse af id quod paavises, først og fremmest hos Cicero, men ogsaa hos Caesar, Lucretius og Sallust (foruden i de af andre til Cicero skrevne Breve), derimod ikke hos Varro, hvis Sprogbrug i mange Henseender mere ligner det gammeldags og daglige Sprog end Ciceros, og om hvilken Forf. forbeholder sig senere at give Oplysninger. Hvad den senere Tids Forfattere angaar, findes id quod ofte hos Livius, medens efter Forf.s Angivelse den augusteiske Tids Digtere ikke bruge det, ligesom senere Forfattere, saa vidt Forf. har haft Lejlighed til at undersøge det, kun sparsomt anvende den vidtløftigere Betegnelse.

Førend Forf. gaar til Behandlingen af de samlede Exempler paa Brugen af quod og id quod i relative Indskudssætninger, udsondrer han de Tilfælde, hvor en relativ Sætning med Pronominet i Intetkjøn ikke kan siges at være en forklarende Bemærkning til det hele Indhold af en Sætning, men maa siges at slutte sig til enkelte Ord i denne Sætning og høre saa nøje dertil, at den ikke kan undværes, naar Sætningen skal være fuldstændig. De simpleste Tilfælde af den Art ere saadanne Exempler som Ter. Andr. 764 mitte id quod scio, dic quod rogo; men andre Tilfælde spille over i de parenthetiske Udtryk, som Cic. de orat. II, 29 docebo vos discipuli, id quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam. Endvidere maa udskilles de Sætninger, i hvilke quod maa opfattes som Conjunction („at", „naar"); endelig de Tilfælde, hvor quod betegner Grunden, i Udtryk som: est, quod, „der er Grund til at", eller: hoc erat, alma parens, quod me per tela . . . eripis, ut . . . cernam? (Verg. Aen. II, 664). Forf. gjør opmærksom paa, at quod (id quod) undertiden ved Unøjagtighed viser hen til Ord af forskjelligt Tal (Kjøn), hvor Tanken sammenfatter Flerheden under et, f. Ex. pecunia, militibus et, quod maxime deerat, armis nostros duces adjuverunt (Cic. Phil. XII, 10).

Efter disse indledende Bemærkninger gaar Forfatteren over til sit egentlige Æmne, Brugen af parenthetiske relative Sætninger med quod og id quod. Først maa da Hensyn tages til den Plads, Relativsætningen indtager; den kan nemlig sættes foran, skydes ind i og tilføjes efter den Hovedsætning, til hvilken den føjer en Bemærkning. Sættes Relativsætningen foran, bruges næsten altid det blotte quod, f. Ex. quod facile homini ingenioso in causa aequissima fuit, multa . . . dixit (Cic. Verr. I, 126), i de to andre Tilfælde ere begge Udtryksmaader, baade med quod og id quod, brugelige; id quod er hyppigere i Sætninger, der indskydes i Hovedsætningen, end i dem, der tilknyttes bag efter, og i det hele naturligvis meget sjældnere end quod. Dernæst anvender Forf. en Inddeling af de omhandlede Relativsætninger efter deres Indhold, d. v. s. efter Betydningen

af den parenthetiske Bemærkning, der indeholdes i Relativsætningen: quod restat, quod reliquum est o. l. betegnes som en Art af transitio, quod bene vertat, quod di omen avertant o. l. som ønskende (precative, optative) parenthetiske Relativsætninger (hos Livius ogsaa: id quod di omen avertant, 23, 13, 4). Det er i det hele de samme Betydninger, der findes i disse relative Sætninger, som dem, der indeholdes i parenthetiske Hovedsætninger, enten indskudte med autem, enim o. s. v. eller uden saadan Betegnelse, og det er meget oplysende, som Forf. har gjort, at sammenstille Exempler paa parenthetiske Sætninger af begge Arter, baade Hovedsætninger og relative Sætninger. Følgen betegnes som bekjendt ved relative Sætninger i Conjunctiv, Forf. finder den ogsaa i Sætninger af denne Art med quod, som ere løsere tilknyttede, f. Ex. in enodandis nominibus, quod miserandum sit, laboratis (Cic. nat. deor. III, 62 = laborem, qui miserandus sit, suscipitis). Hertil knyttes det ejendommelige Udtryk ved oro: quod per ego te hanc nunc dextram oro . . . ne — (Ter.) ligesom i Verg. Aen. II, 141, VI, 363, Hor. Ep. I, 7,94 o. s. v., hvor quod har samme Betydning som quare. Indskrænkende (restrictivt) bruges disse Sætninger ofte (i Conj. eller Ind.): quod sciam, quod ad populum pertinet, quod in vobis fuit. En Modsætning fremtræder i Sætninger som: qui si tum illam labem pestemque vicisset, quod ei tuo scelere non licuit, res publica victa non esset (Cic. in Vatin. 25); aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas (Rosc. A. 79). I indrømmende Betydning, svarende til indskudte Sætninger med tametsi, etsi id quidem o. l. staar id quod f. Ex. hos Cic.: sin a vobis, id quod non spero, deserar (Rosc. A. 10); sin ea crudelitas vestros quoque animos, id quod fieri non potest, duriores . . . reddidit — (ib. 150). Til samme Kategori hører quod ego praetermitto eller id quod miserrimum est, quod equidem non curo o. s. v. En Betegnelse af Grunden finder Forf. i Sætninger som: a parentibus, id quod necesse erat, parvus sum procreatus („thi", Cic. p. red. ad Quir. 5); ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent (Rosc. A. 124). Saaledes til Bekræftelse af et Factum: regem esse, id quod erat, rata (Liv. 30, 12, 11), og i begrundende Exempler: quod Pompejus fecit, quod (quidem) mihi accidit o. s. v., og i det hele som begrundende Parenthes: id quod saepe audistis, id quod facile intellectum est („jo"). Endelig indeholdes i de ved quod eller id quod til hele Sætningen knyttede Udsagn særdeles ofte en Forklaring, Oplysning, en Art adjectivisk (adverbielt) Tillæg, hvorunder maaske en Del af de Exempler, som Forf. henregner under de foran nævnte Kategorier, kan gaa ind: consules, quod ante id tempus accidit nunquam, — („noget som", Caes. B. civ. 1. 6, 7); qui cum fide defendat, id quod in hac causa satis est, non deest profecto (Cic. Rosc. A. 30); Catilina, id

quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tanquam stipatorum catervas habebat („med største Lethed“, Sall. Cat. 14, 1); undertiden med stærkere Eftertryk: etenim si, id quod praeclare ac sapienter dicitur, vultu saepe laeditur pietas — (Cic. Rosc. A. 37); id quod multo gravius est, o. s. v. Der opstaar undertiden en Tvivl, om en Sætning med quod skal knyttes lige til det foregaaende som en Forklaring dertil eller begynde en ny Periode i samme Betydning som et demonstrativt Pronomen; saadanne Vanskeligheder maa løses efter hvert enkelt Steds Mening. I Forbigaaende omtales de ejendommelige Forbindelser af quod med Conjunctioner, quod is o. s. v., og den Brug af quod, hvor der til Pronominet knyttes epexegetisk en infinitivisk eller anden appositiv Tilføjelse.

I det foregaaende er i det hele Forf.s Opstilling af de forskjellige Tilfælde fulgt; efter denne Inddeling af det samlede Stof giver han til Slutningen Resultatet med Hensyn til Brugen af quod og id quod. Hvad Stillingen af Relativsætningen angaar, er allerede omtalt, at en Sætning med id quod aldrig begynder, men kun bruges som Indskud eller (sjældnere) Tilføjelse bagefter. I øvrigt bruges de to Udtryksmaader (quod eller id quod) i mange Tilfælde i Flæng, men ikke i alle. Quod bruges saaledes i Reglen eller udelukkende ved transitio, ved Betegnelse af Modsætning, Ønske, Følge, Indskrænkning. Begge Dele bruges ved Betegnelse af Grund, Indrømmelse og ved Tilføjelse af Forklaring eller Oplysning og Bekræftelse. Men id quod bruges langt hyppigere hos Cicero end hos de øvrige Forff. paa den Tid. Forf. slutter med at fremhæve, hvad han under Opregningen af Exemplerne oftere har gjort opmærksom paa, at den indskudte Relativsætning med id quod snart viser tilbage til det foregaaende, snart foregriber og peger hen paa det følgende, uden dog paa denne eller andre Iagttagelser at ville grunde nogen Hypothese om, hvorledes fra først af den særegne Udtryksmaade (id quod) har udviklet sig, hvad selvfølgelig ikke direkte vilde kunne paavises, eftersom ældre Sprogmindesmærker ere saa faa.

Man kunde maaske mere, end Forfatteren har gjort, fremdrage den Omstændighed, at id quod saa overvejende hører hjemme i det prosaiske Sprog, hvor det ogsaa synes særlig egnet for det docerende eller almindelige Foredrag, saa at saa vel de historiske Forfattere som Talere kunne finde Anvendelse derfor. Dets Oprindelse kunde derfor maaske snarere søges i det rhetorisk uddannede Sprog end i ældre eller dagligdags Tale. Med denne Henstilling til Overvejelse vil jeg slutte den korte Redegjørelse for Indholdet af dette Arbejde, hvori med Lærdom og Flid er sammenstillet et stort Materiale til Behandling af det begrænsede Æmne, og hvori dette Materiale har fundet en ind-

gaaende Behandling af den ogsaa ved andre Arbejder paa den latinske Grammatiks Omraade bekjendte Forfatter.

C. J.

Joseph Haller, Altspanische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten aus den Zeiten vor Cervantes, in's Deutsche übersetzt, in spanischer und deutscher Sprache erörtert, und verglichen mit den entsprechenden der alten Griechen und Römer, der Lateiner der späteren Zeiten, der sämmtlichen germanischen und romanischen Völker und einer Anzahl der Basken, endlich mit sachlichen, sprachlichen, geschichtlichen, literarhistorischen, biographischen, geographischen und topographischen Erläuterungen versehen, nebst Vorwort, Einleitung, Index und einem kleinen Anhang. Regensburg 1883. Erster Theil. XXXII + 652 s. Zweiter Theil: Literatur der Sprichwörter. XVI + 304 s.; stort 8vo.

Hvor udførlig denne titel end er, angiver den dog ikke nøjagtig bogens indhold. Her foreligger i virkeligheden ikke, som man kunde fristes til at tro, en almindelig behandling af de ældre spanske ordsprog; her foreligger kun et aftryk af de første 555 ordsprog (bogstavet A) i Pedro Valles' *Libro de refranes* (Saragossa 1549) ledsaget af udførlige forklaringer, tysk oversættelse og komparative noter. Får man således på den ene side mindre end man havde ventet, og nødes man til at undertrykke en beklagelse over, at heller ikke denne gang den spanske ordsprogsskat, der er så interessant og righoldig som få andre nationers, er bleven gjort til genstand for et samlet arbejde, må man på den anden side indrømme, at mængden af de oplysninger, der ledsager hvert enkelt ordsprog, overtræffer ens forventning.

I indledningen meddeler forfatteren os med den ham ejendommelige udførlighed og nøjagtighed, at værket er en frugt af 1223 dages ihærdige arbejde. At han har arbejdet ihærdigt, derfor afgiver næsten hver side i bogen talende beviser; man forbavses over hans belæsthed, over det umådelige apparat, han har benyttet til de forklarende noter, og over de umådelig mange paralleler, det har været ham muligt at påvise. Bogen kan derfor ogsaa betegnes som en „fundgrube" for alle dem, der sysselsætter sig med studiet af ordsprog. Hallers paralleler er nemlig hentede fra alle mulige europæiske litteraturer, særlig dog de romanske og germanske, og rigssprogene såvel som dialekterne er rigt repræsenterede.

Det er ganske vist ikke uden interesse således at se sammenstillet i en klar oversigt alle de forskellige måder, på hvilke

man hos de forskellige nationer, lige fra oldtiden og til vore dage, har udtrykt den samme tanke; det har sin store interesse i demopsykologisk og kulturhistorisk henseende; dr. Haller tilføjer, at det også kan have sin betydning i sproglig henseende. Det skal indrømmes, at det, fra et rent praktisk standpunkt set, kan være bekvemt og belærende at have den samme sætning gengivet på en række forskellige dialekter, ordnet i geografisk rækkefølge — der er således i den foreliggende bog mange interessante sammenstillinger, særlig for de italienske dialekters vedkommende — men den sproglige betydning er dog noget underordnet, og desværre må man tilstå, at de sproglige iagttagelser, som forfatteren har gjort, og hvoraf der meddeles nogle prøver i indledningen til første bind (s. XV ff..) ikke altid er videre heldige; således meddeler han f. eks., at man på Sardinien sætter *l* i stedet for *s* i artiklen, altså *su—sa* for *lu—la*[1]). Endnu mærkeligere er hans bemærkning om milan. *nagott*, hvilket ord han siger også forekommer i de nordiske Sprog (sv. *något*, d. *noget*), men med modsat betydning![2]) Jeg skal dog ikke opholde mig herved; H.s filologiske ekskurs er en biting, som man let kan se bort fra. Bogens hovedformål er litterært, og fra dette synspunkt må den bedømmes.

De noter og sammenstillinger, der ledsager hvert enkelt ordsprog, er, som jeg alt har sagt, udførlige og pålidelige, undertiden vel endogså lidt for udførlige. Hver gang han således får lejlighed til at omtale en eller anden lille spansk by, meddeler han omhyggelig, hvor stor den er, og giver også oplysninger om dens handel og industri, dens kirker, postvæsen o. s. v. (se f. eks. s. 7, 14), hvilket dog altsammen ikke kan siges i nogen væsentlig grad at hjælpe til forståelsen af de tit dunkle ordsprog. Denne udførlighed, der i længden virker trættende, genfinder vi også ved citeringen; s. 543 anføres således som to forskjellige ordsprog: „det er hip som hap“ og „det er hib som hab“. Omvendt savner man undertiden forklaringer eller i alt fald forsøg på forklaringer ved flere vanskelige ordsprog. Hvem er således den s. 10 omtalte *Gribouille qui s'savere ès l'aiwe po l'plaive?* Hvad er oprindelsen til refran nr. 9: *A fuer de Aragon: a buen seruicio mal galardon,* til refran nr. 23: *Abad de Corçuela, comistes la olla, pedis la caçuela* og til refran nr. 511: *A fuer d'Toledo: que pierde la dama y paga el cauallero?* Hvad er grunden til at Aragonien, Toledo og Corçuela nævnes her? Det eneste positive, vi får at vide, er, at der i Castilien findes en landsby Corçuela med 358 indbyggere; og dog er det netop

---

[1]) Sard. *su—sa*, *issu—issa* stammer fra lat. **ipsus*.

[2]) Mil. *nagott*(*a*) eller *negott*(*a*), (intet) synes at komme af (*u*)*na gutta*; ordet forekommer i flere norditalienske dialekter og i rætoromansk, oberl. *nagutt*(*a*), engad. *inguotta*, *ünguotta*; især disse sidste former gør Diez's afledning af *ne gutta* tvivlsom.

alle den slags ordsprog, som det er af vigtighed at få opklaret for at kunne skrive en „Blason populaire de l'Espagne".

Jeg skal dog ikke længer opholde mig ved, hvad der mangler i bogen, men blot tilføje nogle korte bemærkninger om de givne forklaringer.

Nr. 3. *Abaxo está la miel* kunde vel på dansk bedst gengives med „på bunden er rosinerne". H. sidestiller det — uden iøvrigt at anføre den danske form — med „hvo der vil æde kærnen, fåer bryde skallen" (Peder Syv I, 21). Dette svarer dog mere til *Lo que mucho vale, mucho cuesta,* der anføres s. 12.

Nr. 5. *Aborrecí el cohombro: y nació me en el hombro.* Nr. 6. *Aborrecí el perexil: y nació me en la frente.* Disse to ordsprog synes absolut at måtte have den samme betydning, og dog sammenstiller H. det første med „ingen kan undgå sin skæbne" og det andet med „at falde fra asken og i ilden", hvilket næppe er ganske korrekt. Blandt de s. 9—10 anførte former for at falde fra Scylla i Charybdis savnes den neapolitanske form, hvor der har fundet en interessant udjævning sted mellem de to ord *Carella—Scella*[1]).

Nr. 8. *A buen bocado, gran grito,* må vel betyde „efter den søde kløe kommer den sure svie" og har sikkert ingen berøringspunkter med det anførte franske ordsprog: „Après un bon morceau, il faut boire un bon coup".

Nr. 16. *Acá lo ha marta con sus pollos.* For at få mening heri må man læse Marta.

Nr. 19. *A cada necio agrada su porra o porrada.* Her burde H. have gjort opmærksom på småfortællinger, som illustrerer de forskjellige former for dette ordsprog, således f. eks. „Hver synes bedst om sine børn" (Asbjørnsen I, nr. 11); dette tema findes hyppigt behandlet af fabeldigterne og kan forfølges meget langt tilbage i tiden[2]). Jeg skulde være tilbøjelig til at antage, at det er fortællingen, der her er det oprindelige, og ordsproget[3]) det afledte. Desværre er der trods de mange sammenlignende ordsprogssamlinger kun gjort meget lidt for at påvise, hvorfra ordsprogene stammer; at ordsprog (maske snarere mundheld) i mange tilfælde har deres oprindelse i små „facetiæ", tør vel betragtes som en afgjort sag, jeg skal som eksempel an-

---

[1]) Se D'Ambra, *Vocabolario napoletano-toscano.* Napoli 1873. S. 104. Diez, *E. W.* I³, xxiv.

[2]) Man sammenligne La Fontaine, *Fables* V, 18 („L'aigle et le hibou"); Galfredo nr. 88; Rothe, *Romans du Renard* s. 478, 502; Robert, *Fables inédites* I, 348; Avianus nr. 18.

[3]) Det findes også på dansk i forskellige former, smlg.: De ær ål min de køn, soi æ rawn om sine onger (Grundtvig, *Gamle danske minder* III, s. 208).

føre det norske „det stend ikkje på setelen“ [1]), hvis sammenhæng med en tamulisk historie, jeg andetsteds [2]) har påvist.

Nr. 20. *A cada puerco su san Martin.* „Hver so har sin mortensdag“ eller som man siger i Slesvig: „Der gror enneg krud for e død“ (Kok s. 79); andre danske former anføres af Molbech s. 41.

Nr. 33. *Açotan la gata, si no hila nuestra ama.* Blandt de anførte (iøvrigt ikke ganske tilsvarende paralleler) savner jeg det fortræffelige oldfranske ordsprog: „On sert le chien por le seignor — Et por l'amur le chevalier — Baise la dame l'escuier“ (Dolopathos).

Nr. 36. *Achaques quieren las cosas.* H. er i tvivl om, hvilket ord der er subjekt i denne sætning; efter al sandsynlighed må det være las cosas, og meningen er altså, at til enhver handling finder man let et påskud, eller som det hedder, „den der vil have hunden hængt, siger den bider får“ (Molbech s. 170).

Nr. 66. *Agua de Duero, caldo de pollos.* Dette mundheld, som H. er noget i tvivl med, er sikkert opstået i en by, der ligger ved vedkommende flod; et pendant hertil har vi i forskellige talemåder fra Bukarest, hvor Dimbovitsa's vand roses i høje toner, hvor slet det i virkeligheden end er [3]).

Nr. 94. *A la moça mala la campana la llama, a la mala mala ni campana ninada.* H. oversætter „ninada“ ved Kinderschelle, hvilket ikke giver nogen mening, man må læse det i to ord, *ni nada.*

Jeg skal ikke trætte læseren med flere bemærkninger om ordsprogene, skjønt der naturligvis endnu er meget at tilføje og ændre i H's kommentar, men ga over til bogens anden del, der indeholder en udførlig oversigt over hele ordsprogslitteraturen hos de germanske og romanske folkeslag og hos Baskerne. Foruden titlerne, der er givet med al ønskelig omhu og tit ledsaget med gode oplysninger, findes her tillige optryk i uddrag af ældre ordsprogssamlinger (s. 12, s. 61, s. 149, s. 222). Bibliografien er særlig righoldig hvad dialekterne angår, og da H. foruden ordsprogssamlinger tillige anfører alle forhåndenværende hjælpemidler til filologiske dialektstudier, kan denne bibliografi i virkeligheden være til nytte for mange, både romanister og germanister. At den skulde være fuldstændig kan man naturligvis ikke vente, men man er dog mange steder forbavset over at savne almindelig bekendte bøger, medens man paa den anden side stadig kan glæde sig over de mange rariteter, forfatteren har fremdraget; hist og her er der indløbet småfejl, der viser, at forfatteren ikke selv kan have set, de af ham anførte bøger. Den bolognesiske samling *La ciaqlira dla Banzola* indeholder således ikke, som det

---

[1]) Aasen, *Norske ordsprog.* Kristiania 1881. S. 226.

[2]) *Romania* XI, 413—14.

[3]) Se Kr. Nyrop, *Romanske mosaiker.* Kbhvn. 1885. S. 21.

angives s. 249, ordsprog; det er en oversættelse af den gamle neapolitanske æventyrsamling „Pentamerone". S. 171 anføres en til dato ukendt forfatter hr. Lomme, der skal have skrevet en ny dansk-tysk ordbog.

Alt i alt er dog det foreliggende værk et omhyggeligt og flittigt arbejde, der vel ikke giver nogen fuldstændig udsigt over de gammelspanske ordsprog, men som dog med sit rige og afvekslende indhold kan gøre god nytte.

Kr. Nyrop.

Om nogle Steder i Tacitus's Agricola[1]).

Af **F. C. C. Birch.**

5.3: *Nec Agricola licenter more iuvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam rettulit; sed noscere provinciam, nosci exercitui* cet. Ordene *neque segniter*, hvis Betydning kun lidet passer til *ad voluptates et commeatus rettulit*, anser jeg med Wex for uægte. Jeg antager, at de ere tilføjede af en Afskriver, der savnede et Correlat til *nec—licenter.*

8.10: *nec Agricola umquam in suam famam gestis exsultavit: ad auctorem ac ducem ut minister fortunam referebat.* I Vat. A findes *fortunam* ikke i Texten, men er kun tilføjet i Marginen; heller ikke findes det i Puteolans Udgave, hvor der desuden i Stedet for *auctorem ac ducem* læses *auctorem et ducem.* Da det nu ogsaa i sig selv synes mindre rimeligt, at Agricola giver Overgeneralen Æren for Lykken, der vel snarere tilkom Guderne, er jeg tilbøjelig til at anse *fortunam* for uægte og, hvis *referebat* ikke kan antages brugt uden Object — som det forresten forekommer hos Varro —, enten fra *gestis* at underforstaa *gesta* eller med Indskydelse af *ea* at læse: *ad auctorem ea et ducem ut minister referebat.*

10,17: Til Beskrivelsen af Britanniens Beliggenhed og Skikkelse føjer Tacitus en Beretning om, at Nordkysten af Caledonien under Agricolas Statholderskab for første Gang blev omsejlet af en romersk Flaade, der bragte det til Vished, at Britannien var en Ø, og med det Samme opdagede og undertvang Orknøerne. Derefter hedder det: *Dispecta est et Thyle, quia hactenus iussum et hiems adpetebat. Sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis quidem perinde attolli* cet. Det er klart, at Aarsagssætningen *quia hactenus iussum et hiems adpetebat* slet ikke passer til Hoved-

---

[1]) Tildels efter et Foredrag i det philologisk-historiske Samfund.

sætningen *Dispecta est et Thyle.* At man ogsaa skimtede Thyle, kan ikke fornuftigvis siges at have sin Grund i, at man kun havde Ordre til at gaa saa langt, og at Vinteren stundede til; og paa den anden Side gaar det heller ikke an med de fleste nyere Fortolkere, der holde paa Haandskrifternes her anførte Læsemaade, at lægge den Betydning i Ordene, at man *kun* skimtede Thyle, men ikke forsøgte at komme det nærmere, fordi man kun havde Ordre til at gaa saa langt, efter hvilken Forklaring *quia* vilde komme til at henvise til et Begreb, der ikke alene ikke ligger i *dispecta*, men ogsaa er uforeneligt med det til *Thyle* føjede *et* „ogsaa“, da det Samme jo ikke i Forvejen er sagt om andre Lande eller Øer. Men selv bortset fra det Forkerte i det ved *quia* betegnede Aarsagsforhold mellem de to Sætninger lader *hactenus iussum* sig kun ved en meget søgt Forklaring forlige med den foregaaende Beretning om, at Nordkysten ved denne Lejlighed virkelig blev omsejlet og med det Sted i Slutningen af Kap. 38, hvor der udtrykkelig siges, at Agricola kort efter Slaget ved Graupiusbjerget beordrede Flaadepræfecten at omsejle Britannien, om end derved kun menes i det Omfang, som behøvedes — men som ikke forud kunde nærmere bestemmes — for at constatere, at det var en Ø. Endelig er det endnu at bemærke, at den følgende Sætning *sed mare pigrum* cet. ikke indeholder den ved *sed* betegnede Modsætning til den foregaaende, naar denne angiver Grunden til, at man kun skimtede Thyle, men tvertimod er i fuld Overensstemmelse med den. Wex har nu ment at fjærne alle Vanskeligheder ved i Stedet for *quia* at læse *sed* og derimod udelade dette Ord der, hvor det stod. Ogsaa Urlichs udelader det her, men indskyder saa mellem *Thyle* og *quia* Ordene *sed omissa.* Mod begge disse Læsemaader har jeg især det at indvende, at den i Haandskrifterne med *sed* begyndende Sætning, der kun forsaavidt hører hjemme her i Beskrivelsen af Britanniens Form, som den angiver de Hindringer, Havet ved sin ejendommelige Beskaffenhed lagde i Vejen for den videre Undersøgelse af Nordkysten ved Omsejling, ved Udeladelsen af Bindeordet kommer til at savne Udtrykket for sin Sammenhæng med det Foregaaende,

ligesom den ogsaa ved at fremtræde som et nyt. selvstændigt Udsagn kommer i Strid med det næstfølgende Stykke: *Naturam oceani atque æstus neque quærere huius operis est ac multi rettulere.* Derimod slutter den sig ganske naturlig umiddelbart til Hovedsætningen *Dispecta est et Thyle.* Jeg er derfor meget tilbøjelig til at antage, at hele Sætningen med *quia* er uægte og skyldes en Afskriver. som hermed har villet betegne, hvad han ifølge Kap. 38 Sl. antog var Grunden til, at Toget ikke gik videre. Den tidligere almindelige Læsemaade *quam hactenus nix et hiems abdebat* tør jeg allerede af den Grund ikke anbefale, at den savner al Hjemmel i Haandskrifterne. idet den kun støtter sig paa Conjectur dels af Puteolan, dels af Rhenanus. — I Slutningsstykket *sed mare pigrum* cet. har Bloch med Rette sat et større Skilletegn efter *remigantibus*. saa at *perhibent* alene kommer til at høre til det Følgende.

11—13.3. Wex antager, at hele 11te Kapitel tilligemed Begyndelsen af 12te indtil Ordene *singuli pugnant, universi vincuntur* baade i Haandskrifterne og Udgaverne have faaet en urigtig Plads, idet den her begyndte Beskrivelse af Folket afbrydes ved Fortsættelsen af den i Kap. 10 indeholdte Beskrivelse af Landet, der saa ved Slutningen af Kap. 12 atter afbrydes og med Begyndelsen af Kap. 13 efterfølges af en ny Bemærkning om Folket. Han mener derfor, at det anførte Stykke fra Begyndelsen af Kap. 11 til 12,7 bør henflyttes til 13,3 efter *iam domiti ut pareant, nondum ut serviant*, hvorved der først kommer Sammenhæng mellem de hidtil adskilte Stykker henholdsvis om Landet fra Ordene *Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur maxima* (10,4) til *Ego facilius crediderim .. avaritiam* (12,24) og om Folket fra *Ipsi Britanni* (13,1) til *universi vincuntur* (12,7). Et Par af de nyere Fortolkere, der forøvrigt ere enige med Wex, afvige dog forsaavidt fra ham, som de ville have det omhandlede Stykke indskudt mellem Kap. 12 og 13, idet navnlig H. Schütz (i Neue Jahrb. f. Philol. u. Pädag. 1881, 4. H. S. 241), til hvem Halm henviser, bemærker, først at i Kap. 13,5 den med *igitur* begyndende Sætning, hvor der siges, at J. Cæsar ikke erobrede Britannien, men kun viste Efter-

kommerne det til Erobring, aldeles passende slutter sig til Ordene *iam domiti ut pareant, nondum ut serviant*, mindre passende derimod til et foregaaende Udsagn om en almindelig Besejring (*universi vincuntur*), dernæst at Bemærkningen i Begyndelsen af Kap. 13 om Briternes politiske Forhold til Romerne paa Forfatterens Tid, der nu danner en ganske naturlig Indledning til den følgende Oversigt over Romernes tidligere Erobringsforsøg, vil, naar man følger Wex, paa en uheldig Maade blive skilt fra denne ved det forholdsvis lange Stykke om Briternes Herkomst og Nationalcharakter og om de religieuse, militaire og borgerlige Forhold hos dem. I begge disse Punkter er jeg enig med Schütz. Men mod den af ham selv anbefalede Omstilling rejser sig en anden Indvending. Ordene *Ipsi Britanni*, hvormed Kap. 13 begynder, der i den almindelige Text danne den naturlige Modsætning til Landet — ganske som *Ipsos Germanos* i Begyndelsen af 2det Kapitel af *Germania* —, disse Ord ville ved den foreslaaede Omstilling savne deres Modsætning, da der ogsaa i det umiddelbart Foregaaende kun har været Tale om Folket. Begge de foreslaaede Ændringer frembyde saaledes store Vanskeligheder, men ere ogsaa, saavidt jeg skjønner, aldeles ufornødne. Formodningen om en indløben Fejl i den almindelige Text med Hensyn til Ordningen af de forskjellige Stykker beror efter min Mening kun paa en urigtig Opfatning af den foreliggende Disposition. Efterat Tacitus nemlig i Begyndelsen af 10de Kapitel har sagt, at han vil *referre Britanniæ situm populosque*, afslutter han endnu i samme Kapitel den førstnævnte Del, Landets Beliggenhed og Skikkelse og i Forbindelse dermed det omgivende Havs ejendommelige Beskaffenhed. I det næste Kapitel gaar han saa over til Beretningen om Folket, dets blandede Herkomst og dets Nationalcharakter, som han sammenligner med de lige over for boende Gallers. Denne Skildring fortsætter han nu i 12te Kapitel, men saaledes, at han tager nærmere Sigte paa deres politiske Stilling til Romerne, idet han beskriver deres Krigsføring og borgerlige Forhold, deres Splittelse i Smaastater og deraf følgende Mangel paa Sammenhold mod Fjenden, hvad der mere end noget andet er kommet Romerne

tilgode i Kampen imod dem; sjældent, siger han, forene sig endog blot to eller tre Stater for at afslaa den fælles Fare; *ita singuli pugnant, universi vincuntur.* Umiddelbart hertil knytter han nu forskjellige Oplysninger om de klimatiske, meteorologiske og geologiske Forhold (*caelum crebris imbribus ac nebulis foedum* cet.), ikke som Fortsættelse af den i 10de Kapitel givne Beretning om Landets Beliggenhed og Skikkelse, men — som Dräger og Andresen rigtig have set — for at stille Romerne hvad han kalder *pretium victoriæ*, Betydningen for dem af Landets Erobring, for Øje. Endelig slutter han i Begyndelsen af Kap. 13 Skildringen af Indvaanerne med den Bemærkning, at, om de end villig underkaste sig Udskrivning til Krigstjeneste hos Romerne og Paalæg af Skatter, finde de sig dog ikke i uretfærdig Behandling (*iam domiti ut pareant, nondum ut serviant*), og med denne Bemærkning indleder han da tillige den følgende Beretning om Romernes tidligere Erobringsforsøg.

13,12. Wex og Doederlein have uafhængigt af hinanden rettet Haandskrifternes meningsløse Læsemaade *Divus Claudius auctoritate operis* til *Divus Claudius auctor iterati operis*, hvad der ligger nærmere end Madvigs *auctor iterandi operis. Iterati* synes derhos at passe bedre til Fortidsformerne i de følgende ablativi consequentiæ *transvectis legionibus auxiliisque* cet., ligesom ogsaa Betegnelsen af Foretagendets Gjenoptagelse som virkelig fuldbragt danner en heldig Modsætning til det foregaaende *agitasse de intranda Britannia*, der siges om Caligula. Spørgmaalet er kun, om man paa Latin kan sige *auctor iterati operis*; men, skjøndt jeg ikke kan anføre noget ganske analogt Exempel, tror jeg dog det maa besvares bekræftende. *Auctor fuit iterandi operis* mener jeg betyder: han gav Stødet til at gjenoptage Foretagendet, *auctor fuit iterati operis* derimod: Gjenoptagelsen (den virkelig udførte) skyldtes ham. Ovid (met. 9,207) siger *facti auctor* om den, der har gjort noget, og saavel han (ibd. 8,349) som Virgil (Æn. 9,421) *teli (sc. iacti*, ikke *iaciendi*) *auctor* om den, fra hvem et Spydkast er kommet. (Derimod betyder hos Horats (A. P. 45) *promissi carminis auctor* vel næppe simpelt hen den, der har lovet et Digt, men Forfatteren af et

i Forvejen lovet eller bebudet og derfor med store Forventninger imødeset Digt.) Aldeles uheldig forekommer mig Andresens i Orellis af ham besørgede 2den Udg. optagne Conjectur: *auctor statim operis.*

14,8. *Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti officii quæreretur.* Madvig bemærker til dette Sted, at den, *qui provinciæ fines profert,* næppe kan siges *suum officium augere,* og at paa den anden Side *officium* heller ikke kan bruges om de Undertvungnes Pligtopfyldelse ɔ: Lydighed. Han mener derfor, at Haandskrifternes i alle Udgaver optagne Læsemaade *aucti officii* er en Fejlskrift for *aucti obsequii* (nl. barbarorum), saa at Meningen bliver: Ved at skyde nogle ganske faa Skandser længere frem søgte Didius at skaffe sig Ry for at have forøget ɔ: befæstet Lydigheden (blandt Briterne). At nu *officium* her ikke kan betyde Pligtopfyldelse i snævrere Forstand, være sig Statholderens eller de undertvungne Briters, synes indlysende, og, hvad navnlig den første Forklaringsmaade angaar, gaar det vistnok ikke an med et Par nyere Fortolkere, der henvise til Sallust's Jug. 75,8 *Numidæ officia intenderant,* at forstaa *officium augere* om „at gjøre mere end Pligten fordrer“; derimod er jo *officium* ligesom vort „Tjeneste“ meget almindeligt i Betydningen Embede, Forvaltning (som i Begyndelsen af Kap. 25 *sextum officii annum inchoabat* og hos Cæs. b. c. III.5 Sl. *officium maritimum* Flaadebestyrelsen, hos Plin. ep. I,5,11 *me convenit in prætoris officio* endog om Retslocalet, jfr. *provincia*). og jeg mener derfor, at det vel kan siges om Didius, der i Virkeligheden kun holdt det af hans Forgængere erobrede sammen, at han ved at rykke nogle Skandser længere frem søgte at skaffe sig Ry *aucti officii,* „for at have udvidet sin Virkekreds, givet sin Forvaltning et større Omraade.“

19,3: (Agricola) . . . . *causas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus primum domum suam coercuit . . . . Nihil per libertos servosque publicæ rei, non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionem, milites ascire, sed optimum quemque fidissimum putare; omnia scire, non omnia exsequi* cet. Saaledes Kritz og den norske Udgiver Voss, i

det Væsentlige overensstemmende med Haandskrifterne, dog med den vigtige Undtagelse, at disse i Sætningen *non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionem milites ascire* i Stedet for dette sidste Ord, der stammer fra Puteolan, have *nescire*. Wex læser *centurionem militesve ascire* og mener ligesom de fleste senere Fortolkere, at *ascire* her er brugt prægnant i Betydningen *beneficiarios* eller *inter beneficiarios ascire*, tage i sin Tjeneste som Beneficiarier. Saaledes kaldtes nemlig Soldater, der vare fritagne for deres Tjeneste i Legionerne og ansatte hos de højere Officerer i et til disses Rang svarende Antal for ligesom frumentarii at benyttes til forskjellige civile Hverv, deriblandt ogsaa Polititjeneste hos Statholderen. I Spidsen for Beneficiarierne, dog uden selv at regnes til dem, stod en Centurion, der altsaa i denne Stilling beholdt sin militaire Titel. Af et Par af Plinius's Breve til Kejser Trajan og dennes Svarskrivelser — hvis ellers disse sidste ere ægte — se vi, at Provindsembedsmændene stundom begjærede flere Beneficiarier end der anordningsmæssigt tilkom dem (*supra numerum*), og at Kejseren i saadanne Tilfælde kun nødigt gav sit Samtykke til deres Fraværelse fra Legionerne. Men jeg tvivler i flere Henseender om Rigtigheden saavel af Wex's Læsemaade som af hans Forklaring af Stedet i det Hele. Naar han saaledes forstaar *studiis privatis* som ensbetydende med *studiis suis*, fremkommer strax den Synderlighed, at Agricolas personlige Tilbøjeligheder skulde have stemt ham for at vælge Andre til Beneficiarier end *optimum quemque*, „netop de dygtigste og braveste". Jeg mener med Bloch, at *studiis privatis* betyder private ɔ: Uvedkommendes Ønsker og Indblanding, og at der strax efter som Modsætning dertil med Puteolan bør læses *ex commendatione aut precibus centurionum*. At læse *centurionem militesve* — hvor *ve* skal være en Rettelse af *ne* i Haandskrifternes *nescire* — gaar heller ikke an af den Grund, at Centurionen, som før bemærket, ikke selv var *beneficiarius*. Hovedspørgsmaalet drejer sig imidlertid om Udtrykket *milites ascire*. Jeg tilstaar, at hvad der først har vakt Mistanke hos mig til Rigtigheden af denne Læsemaade er en rent ydre og, som det kunde

synes, kun tilfældig Omstændighed, den nemlig, at vel ikke Ordet *ascire*, men dog Bogstavrækken i det i en Linies Afstand derfra kommer igjen, kun at *a*'et der som Endebogstav i *omnia* er skilt fra *scire*. Antage vi, at i et ældre Haandskrift den første af de paagjældende Linier har endt med Stavelsen *ne*, den anden med det første *omnia*, saa at den tredie Linie har begyndt med *scire*, kunne vi forstaa, hvorledes Fejlskriften *nescire* er opstaaet, men vide da tillige, at Fejlen ikke er at søge i *ne*, men i Endelsen *scire*, der har indsneget sig her fra Begyndelsen af den følgende Linie. Hvad nu Betydningen af *milites ascire* angaar, da vilde jeg fra et rent sprogligt Standpunkt være mere tilbøjelig til med J. F. Gronov at tage *milites* som Prædicatsaccusativ (jfr. *socios ascire*) og som Object underforstaa *tirones* eller *optiones* end med de nyere Fortolkere at tage *milites* som Object og underforstaa *beneficiarios* eller *inter beneficiarios*. Og selv om *ascire* sprogligt kunde forstaas saaledes, vilde denne Forklaring dog lige saa lidt som Gronovs passe her, hvor der kun er Tale om den af Agricola indførte Hustugt, medens Hensigten med at antage Soldater til Beneficiarier, efter hvad før er bemærket, maatte være at anvende dem til visse Administrationen vedkommende Forretninger eller Hverv (*ministeria*, *officia*); men om saadanne handles først i næste Punctum, hvor det som Modsætning til *domum suam coercuit* hedder: *officiis et administrationibus potius non peccaturos præponere quam damnare cum peccassent*. Snarere vilde jeg derfor efter den hele Sammenhæng ved *ascire* underforstaa *in domum suam*, hvorved der da maatte tænkes paa *cohors amicorum* eller *comitum*, *contubernales*, overhovedet de Personer, der kunne indbefattes under Ciceros Udtryk (ad Qu. fr. I, 1, § 12) *domestica convictio*, og som man, efterat der har været talt om *liberti* og *servi*, med god Grund kunde have ventet omtalte i den forøvrigt temmelig detaillerede Beskrivelse, Tacitus her giver os af Agricolas Husorden og mere personlige Forhold. Paa saadanne forekommer mig ogsaa de næstfølgende Ord *optimum quemque fidissimum putare* at passe nok saa godt som paa Beneficiarierne, skjøndt naturligvis ogsaa disse maatte være Folk, paa hvis Troskab

og Hengivenhed Statholderen kunde stole. Imidlertid frygter jeg for, at der ogsaa ved denne Forklaring lægges et fyldigere Indhold i *ascire* end Ordet i og for sig tilsteder. Jeg har derfor tænkt paa, om der mulig skulde kunne findes en heldigere Rettelse af det meningsløse *nescire* og mener da, at enten *necessarios* som Object for *putare*, „regne for sine Fortrolige", eller *necessarios ascire*, „tage til sine Fortrolige", i alt Fald vilde være at foretrække for det blotte *ascire*. Udtrykket *necessarii* omfatter alle til Statholderens *domestica convictio* hørende Personer, og ligesom Cicero i Talen pro Plancio Kap. 11 navnlig betegner Contubernalforholdet som en *necessitudo*, saaledes møder os ogsaa andensteds Exempel paa, at Overgeneralen, hvor der er Spørgsmaal om særdeles vigtige Tillidshverv, fortrinsvis betror disse til sine *necessarii* (Sall. Jug. 103,2: . . . *ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum et fides cognita* cet.).

19,15: (Om Briternes Kornydelser) . . . . *per ludibrium adsidere clausis horreis et emere ultro frumenta ac ludere pretio cogebantur: devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat paucis lucrosum fieret.* Saaledes begge Haandskrifter, kun at de i Stedet for *devortia* have *divortia*, der er rettet af Lipsius, og at i A et Mærke i Marginen synes at betegne en Fejlskrift i Ordene *ac ludere pretio*. Kritz (3. Udg.) har dog beholdt dem og oversætter dem ved „Spiel mit dem Preise treiben", hvad der i alt Fald ikke kan siges om Kjøberne alene. Wex, hvem de fleste nyere Udgivere følge, læser i Stedet for *ludere* *luere*, „de maatte bøde med Penge"; men derved fremkommer der kun en aldeles overflødig Tilføjelse til det foregaaende *emere*, med mindre man, hvad jeg tidligere har heldet til, vil lade Skilletegnet efter *cogebantur* bortfalde, saa at *devortia* bliver Object for *luere*, „for Betaling skaffe sig fri for Omveje" (jfr. *luere pericula*, Liv. 10,28,13). Indtil videre foretrækker jeg Urlichs's Rettelse af *ac ludere* til *auctiore*, „de bleve tvungne til at kjøbe Kornet til en højere

Pris" (end den, for hvilken de selv havde solgt det til Romerne).

24,1: Madvigs utvivlsomme Rettelse af *nave prima* til *Sabrinam* (Advers. crit. I. p. 147) nævner jeg kun, fordi den, underligt nok, endnu ikke har fundet Vei til nogen af de nyere tydske Udgaver.

28,5: (Cohors Usiporum) . . . . *tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendere; et uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum prævehebantur.* Saaledes Haandskrifterne. *Remigante* maa vistnok anses for urigtigt, men det samme gjælder om den foreslaaede Ændring *regente* eller *remiges regente*, da de nogle Linier nedenfor følgende Ord *amissis per inscitiam regendi navibus* tydelig nok vise, at Usiperne ikke havde nogen af de tre Styrmænd mere ombord, og det netop var den Omstændighed, at de tre forbisejlende Skibe øjensynlig manglede søkyndig Styrelse, der tiltrak sig Kystboernes Opmærksomhed. Af de øvrige foreliggende Læsemaader foretrækker jeg som den lempeligste, skjøndt ingenlunde sikre Rettelse Puteolans *remigrante*. Den ene Styrmand undveg (før Afrejsen?) og vendte tilbage, og da man havde Mistanke til de to andre, dræbte man dem.

30,11: *Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit: nunc terminus Britanniæ patet. Atque omne ignotum pro magnifico est; sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa* cet. Paa Interpunctionen nær, der her er rettet, er Stedet fuldkommen rigtig skrevet i Haandskrifterne, men med Hensyn til Delenes indbyrdes Sammenhæng blevet misforstaaet af de allerfleste Udgivere — ogsaa af Halm og Andresen —, som derfor have fordærvet Texten ved forskjellige Conjecturer og Omflytning dels af enkelte Ord dels af en hel Sætning. Stykket bestaar af to Par Sætninger, forbundne ved *atque*, der med et vist Eftertryk udhæver det følgende som ikke mindre betydningsfuldt end det foregaaende. I ethvert af disse Sætningspar indeholder den sidste Sætning Modsætningen til den første. Ordene *Nos terrarum . . . . defendit*, „Os, Jordens yderstboende og Frihedens sidste Folk, har netop den Afkrog,

hvor vi have levet, og det Slør, der har dækket vort Navn, hidtil beskyttet“, have saaledes deres Modsætning i de følgende: *nunc Britanniæ terminus patet*, „nu er Britanniens yderste Grændse opdaget“; og ligesaa har Sætningen *Atque omne ignotum pro magnifico est*, „Og alt ubekjendt anses for stort og mægtigt“, sin Modsætning i Ordene: *sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa*, „men hinsides os er ikke mere noget Folk (altsaa heller ikke noget ubekjendt Folk), men kun Hav og Klipper“. Dräger er, saavidt mig bekjendt, hidtil den eneste Fortolker, der er bleven opmærksom paa, at der er en Modsætning imellem de enkelte Led af de to Sætningspar; men ved at optage Rhenanus's uheldige Forandring af *atque* til *atqui* har han givet den paagjældende Sætning Betydningen af en Indvending, der ganske forstyrrer Sammenhængen, og naar han dernæst mener at gjengive Tanken i Sætningen *sed nulla iam ultra gens* cet. ved: „leider müssen wir nun aus diesem nimbus der ignoti austreten“, da tillægger han Ordene en Betydning, de slet ikke have, og som tilmed i Grunden kun vilde være en Gjentagelse af, hvad der foran er udtrykt ved Sætningen *nunc Britanniæ terminus patet*.

34,6: *Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt, reliquus est numerus ignavorum et metuentium.* Nogle af de nyere Udgivere, blandt dem Dräger og Halm, have ment, at *ruere* bør læses som *ruēre*, hvad der vistnok ikke gaar an, ikke blot fordi der mangler Exempel paa, at Superlativ med *quisque*, føjet til et Substantiv, kan have Prædicatet i Flertal, men ogsaa fordi Perfectum ikke kan være brugt her, hvor der ikke berettes en enkelt Tildragelse, men beskrives, hvad der maa antages oftere at have gjentaget sig. Lige saa lidt kan *ruere* efter *quomodo* forstaas som historisk Infinitiv. Med Hensyn til Meningen maa derhos bemærkes saavel imod de nævnte Læsemaader som imod Andresens Conjectur *ruebat*, at det vel kan siges om de modige Dyr, at de bleve staaende og syntes opsatte paa at fare løs mod Hæren paa dens Marsch igjennem

Skoven — men netop derfor snarest bleve fældede, med mindre Rimelighed derimod, at de virkelig angrebe den. Denne Indvending gjælder nu ogsaa mod det af Bloch efter *ruere* mellem kritiske Klammer indskudte *properabat*, der desuden frembringer en stødende Tautologi. Imidlertid er jeg for saa vidt enig med Bloch, som ogsaa jeg antager, at *ruere* har været styret af et enten udfaldet eller forskrevet Verbum, dog hverken *properabat* eller, som Halm tidligere har anbefalet, *solebat*, men *avebat*, der har, om just ikke megen, dog nogen Bogstavlighed med det følgende *pavida* og fuldkomment passer her efter sin Betydning. *Avere* bruges nemlig oftere saavel med Accusativ som med Infinitiv netop om Higen efter at gaa Farer imøde (*aspera semper avens* Sil. Ital. Pun. 9,371; *aveo pugnare* Cic. ep. ad Att II, 18 Sl.). Paa Grund af de til *pavida et inertia* chiastisk svarende Genitiver *ignavorum et metuentium* er jeg mere tilbøjelig til at antage, at *avebat* er faldet ud imellem *ruere* og *pavida* end at *pavida et* skulde være en Forskrivning deraf.*)

34,10. Derefter følger i begge Haandskrifter: *Quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt. Novissime res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis;* kun har B *novissimæ* i Stedet for *novissime*. Af de mange Conjecturer, ved hvilke man har forsøgt at rette Fejlen eller Fejlene i Ordene *Novissime* (eller *novissimæ*) *res et extremo metu corpora defixere aciem*, er der kun to, som jeg finder Anledning til at omtale. Den ene, som kommer Haandskrifterne nærmest, skyldes Madvig og Ritter, der uafhængigt af hinanden have foreslaaet kun at forandre *corpora* til *torpor* og altsaa læse: *Novissimæ res et extremo metu torpor defixere aciem* cet. Det er nu vel saa, at Tacitus paa flere Steder bruger *novissima* ligesom *extrema* og *ultima* i Betydningen „den sidste Stund, den yderste Nød", men det forekommer mig, at her de tre umiddelbart paa hinanden følgende og efter deres Mening nøje sammenhængende Ud-

---

*) Vilde Tilføjelsen af *conabatur* foran *contra* ikke være at foretrække?
M. C. G.

tryk *novissimæ res*, *extremo metu* og *torpor* frembringe en vis Overlæsselse og Tunghed i Fremstillingen, hvortil kommer, at Forbindelsen *extremo metu torpor* ogsaa i rent sproglig Henseende giver noget Anstød. Fremdeles mener jeg, at *corpora* som Object for *defixere* (jfr. Liv. 27, 47, 9: *fessi ... sternunt corpora*), hvorved man ganske naturlig tænker sig *corpora exanimata*, ret passende betegner Caledoniernes baade legemlige Udmattelse og aandelige Kraftløshed, medens derimod *aciem* i Agricolas Mund er et noget paafaldende Udtryk om deres forjagne og neppe endnu i Slagorden opstillede Hær, som han umiddelbart foran har kaldt *numerus ignavorum et metuentium*, ligesom ogsaa Udtrykket *defigere aciem*, der neppe kan betyde andet end „*stabilem et immobilem aciem instruere*“, og i alt Fald ikke udelukker, at det var deres Hensigt at gjøre Modstand, vanskeligt lader sig forlige med det foregaaende *non restiterunt*. Jeg anser derfor *aciem* for et Glossem til *corpora*, der tilmed incuria librariorum er kommet til at staa paa urette Sted. Endelig savnes i den omhandlede Læsemaade, hvor *deprehensi sunt* i Virkeligheden ikke oplyser synderlig mere, end hvad der allerede ligger i *invenistis*, en Angivelse af Grunden til, at de, der foran ere kaldte *ceterorum Britannorum fugacissimi*, ikke fortsatte deres Flugt, men faldt i Romernes Hænder, — den nemlig, at der hinsides ikke var noget Sted, hvortil de kunde flygte. Den anden Conjectur, jeg skal omtale, er Bezzenbergers, af Halm — dog ikke i hans nyeste Udgave — optagne, hvorefter der læses: *novissimi hæsere et extremo metu ac torpore defixere aciem*. Udtrykket *novissimi hæsere* ville de nævnte Udgivere uden Tvivl have opfattet i Betydningen „som de sidste (ɔ: yderst boende) have de ikke kunnet komme fra det Sted, hvor de vare“, men jeg tvivler om, at Ordene uden et tilføjet *quippe* eller en lignende Partikel kunne have anden Betydning end „de have været de sidste, der ikke kunde komme af Stedet“, hvad der jo her er meningsløst. Imidlertid finder jeg det ikke usandsynligt, at der i Endebogstavet af *novissime* eller —*æ* i Forbindelse med det følgende *res* eller *res et* skjuler sig en Form af *hærere*, der i Betydningen „sidde fast, ikke kunne komme

videre" (jvf. Cic. Phil. 2, 29, 74: *hærebat nebulo: quo se verteret non habebat*) netop passer som Motivering af *deprehensi sunt.* Efter alt, hvad der foreligger, skulde jeg derfor anse det for rettest at læse enten .... *deprehensi sunt novissime hærentes et extremo metu corpora defixere in his vestigiis,* „de ere faldne os i Hænderne, da de tilsidst ikke kunde komme videre, og i Dødsangsten have de med deres Kroppe klamret sig fast til Stedet her", eller med Udeladelse af *et*: .... *deprehensi sunt. Novissime hærentes extremo metu* cet. (To andre Forskrivninger af Participialendelsen —*ntes* — maaske ligesom denne hidrørende fra misforstaaede Abbreviaturmærker — møde os, som i det følgende vil blive paavist. Kap. 36,18, hvor *gradientes* i Haandskrifterne er blevet til *gra diu,* og 42,22, hvor *se dantes* er blevet til *sed*).

35,7: *Britannorum acies .... constiterat ita, ut primum agmen in æquo, ceteri per adclive iugum convexi velut insurgerent.* Jeg finder ingen Grund til med Puteolan og næsten alle senere Udgivere at forandre begge Haandskrifters *convexi* til *connexi.* Ordet er her i Forbindelse med *insurgerent* — „ligesom højnede sig amphitheatralsk" — brugt proleptisk, men forøvrigt i samme Betydning som hos Plinius h. n. IV, 8, 31, hvor *convexa iuga* ere de samme, der kort foran ere betegnede som *theatrali modo inflexa,* og om Personer hos Claudian de VI. cons. Honorii 613, hvor Circus's Publicum kaldes *convexum gradibus vulgus.* At *velut,* som Wex mener, skulde have staaet foran *convexi,* kan jeg ikke erkjende for synderlig mere nødvendigt end at sætte det foran *connexi.*

36,14: I Beskrivelsen af Træfningen ved Graupiusbjerget hedder det: *Interim equitum turmæ, ut fugere covinnarii, peditum se proelio miscuere; et quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inæqualibus locis hærebant; minimeque æqua nostris iam pugnæ facies erat, cum ægre clivo instantes simul equorum corporibus impellerentur.* Saaledes Halm og enkelte andre af de nyere Udgivere. *Et* foran *quamquam* bør vistnok, som foreslaaet af B. Schulz, rettes til *sed,* og *recentes,* som findes i B, er maaske at foretrække for *recentem.* De to sidste Sætninger ere i høj

Grad forskrevne i Haandskrifterne, der begge have: *minimeque equestres ea enim pugnæ facies erat: Cum egra diu aut stante simul equorum corporibus impellerentur*, kun at der i A over *a*'et i *ea* er skrevet et *i*. Conjecturen *æqua nostris iam* for *equestres ea enim*, der skyldes Anquetil, er for de første Ords Vedkommende utvivlsomt rigtig. Om en Rytterfægtning kan der her ikke være Tale, da det romerske Rytteri havde blandet sig mellem Fodfolket, og Briterne, efterat Covinnarierne vare flygtede, kun kæmpede tilfods. Heller ikke er Bogstavforandringen saa stor, som den ved første Øjekast kunde synes, da Haandskrifterne i Stedet for *æ* hyppigt have *e*, ogsaa uden det underskrevne Mærke for *a* (32,22: *egra* for *ægra*), og Formerne af *noster* og *vester* som oftest skrives med Abbreviaturer. Hertil kommer endnu, at der i *nostris* ligger det ellers manglende Subject til *impellerentur*. Derimod skjønner jeg ikke, at der er Grund til at udelade Haandskrifternes *ea* eller *ei*, da ethvert af disse Ord ret passende betegner den for Romerne uheldige Vending af Kampen som blot partiel og indskrænket til Rytteriets Deltagelse, hvortil der var saa meget mere Anledning, som Romerne baade før og umiddelbart efter denne nævnes som de sejrende. Om det følgende *enim* bør forandres til *iam* eller paa anden Maade erstattes eller uden videre bortfalde, lader sig neppe afgjøre. Hvad endelig angaar Schoemanns af Halm og enkelte andre, som ovenfor anført, optagne Conjectur *ægre clivo instantes* i Stedet for Haandskrifternes *egra diu aut stante*, da ser den ganske vist noget mere tiltalende ud end nogen anden af de talrige Conjecturer, der her foreligge, men i Virkeligheden strækker dens Rigtighed sig dog neppe videre end til det første Ord (hvorved endnu er at mærke, at *egra* vistnok ikke er en Fejlskrift for *ægre* men for *egregra* ɔ: *ægre gra* —) samt Endebogstavet i det sidste. Af *clivo in* — findes der kun lidet*) Spor i Haandskrifternes *diu aut*, og med Hensyn til Meningen synes det overflødigt ved et nyt Udtryk at betegne, hvad der i Linien ovenover (*inæqualibus locis*) allerede er sagt

*) Ikke sjældent er dog et *cl* i Codd. blevet til *d*. M. C. G.

om Terrainets Beskaffenhed. Jeg mener nu, at hvad der oprindelig har staaet foran *aut*, „eller ogsaa“, maa have have havt en just ikke modsat, men dog fra *stantes* væsenlig forskjellig Betydning, og at Fejlen i Haandskrifternes *gra diu* afset fra Delingen alene ligger i Endebogstavet *u*, der, muligvis som Følge af en misforstaaet Abbreviatur, er kommet til at staa i Stedet for Participialendelsen *entes*. Sætningen bliver derefter at skrive saaledes: *cum ægre gradientes aut stantes simul equorum corporibus impellerentur*.

42,17: (Agricola) . . . . *non contumacia neque inani iactatione libertatis famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris est illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicæ usum, ambitiosa morte inclaruerunt.* Slutningen af dette Sted, der her er anført efter den almindelige Læsemaade, frembyder i dobbelt Henseende Vanskelighed. Selv om man ikke vil lægge Vægt paa, at der i Stedet for *eo laudis* i alt Fald snarere havde kunnet ventes *eodem laudis*, bliver der dog noget paafaldende i, at Tacitus kun tillægger *obsequium* og *modestia*, forenede med *industria* og *vigor*, den samme Ros (thi *eo laudis excedere* kan ikke betyde andet end *ad eam laudem pervenire*) som den, der opnaas ved *contumacia* og *inanis iactatio libertatis*, og det samtidig med at han dadler disse Fejl i Udtryk som *per abrupta, in nullum rei publicæ usum* og *ambitiosa morte*. Wex har derfor ment — rigtignok uden at finde Tilslutning hos nogen af de følgende Udgivere —, at der i Stedet for *eo laudis excedere, quo plerique* bør læses *eorum laudes excedere, qui plerique*. Men foruden andet maa herimod bemærkes, at *qui plerique* ikke passer her, hvor Henførelsen til *eorum* kræver en Bestemmelse, der ikke blot gjælder de fleste eller mange af den omtalte Klasse Statsmænd, men disse i Almindelighed. Forsaavidt imidlertid en Rettelse er nødvendig, vilde jeg foretrække at læse *hoc laudis excedere*, „opnaa en bedre Art Ros end den i vore Dage hyppige“, idet Fejlen kunde have sin Grund i, at *eo* er det almindelige Correlat til *quo*. — I den sædvanlige

Text tage de fleste Fortolkere Ordene *quo inclaruerunt* i prægnant Betydning = *quo inclarescentes pervenerunt*, hvad vistnok lige saa lidt gaar an, som med Kritz at forklare *quo* som Ablativus instrumenti, hvorved de to Ablativer *quo* og *ambitiosa morte* vilde komme hinanden altfor nær i Betydning til at kunne henføres til det samme Prædicat. Andre have foreslaaet at læse *enisi* enten i Stedet for *sed* — hvad Urlichs og Andresen have optaget i Texten, sidstnævnte uagtet han i Commentaren kalder det correctio admodum incerta — eller indskudt efter *usum* — hvilket Schoemann anbefaler —; men da den ene som den anden af disse Conjecturer altfor meget fjærner sig fra den overleverede Text og *eniti* derhos vel snarere maa siges at indeholde en Ros end en Dadel, vil jeg hellere foreslaa at forandre *sed* til *se dantes* (jfr. Cic. de or. III, 16, 60: *quamcumque se in partem dedisset, omnium fuit facile princeps*), hvorefter Stedet kommer til at lyde: . . . . *hoc laudis excedere, quo plerique per abrupta se dantes in nullum reipublicæ usum ambitiosa morte inclaruerunt.*

Efterskrift. I Anledning af det først omhandlede Sted 5,3 har Hr. Professor Gertz som Medlem af dette Tidskrifts Redaction rejst det Spørgsmaal, om dog ikke Ordene *neque segniter* kunne blive staaende, naar *voluptates* henføres til *licenter*, *commeatus* til *segniter*. Jeg tvivler herom, dels fordi det i saa Fald havde været naturligere, om der imellem *voluptates* og *commeatus* havde staaet det adskillende *aut* end det forbindende *et*, dels, og især, fordi *segniter*, der betegner Tilbøjelighed til Ro og Hvile, neppe lader sig forlige med *commeatus*, der tyder paa Stedforandring, Ustadighed. Men, skjøndt jeg endnu anser Udeladelsen af *neque segniter* for den nærmest liggende Rettelse, har dog det rejste Spørgsmaal givet mig Anledning til at underkaste Stedet i det Hele en fornyet Prøvelse. Denne har nu ikke blot befæstet min Formening om, at *neque segniter* ikke passer i den foreliggende Sammenhæng, men tillige kaldt min tidligere Mistanke til de i den næste Linie til *titulum tribu-*

natus føjede Ord *et inscitiam* (der i Haandskriftet B er blevet til *et iustitiam*) paa ny til Live, idet den gængse Forklaring, der tager dem som et Hendiadys for *t. t. cum inscitia iunctum*, forekommer mig mere at tilsløre Vanskeligheden end at løse den. Jeg har tidligere ment og helder nu atter til at mene, at begge Vanskeligheder paa én Gang ville hæves, naar man læser Sætningen i sin Helhed saaledes: *Nec Agricola licenter more iuvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, ad voluptates et commeatus titulum tribunatus nec segniter ad desidiam rettulit.* Den dobbelte Forskrivning lader sig forklare paa den Maade, at *desidiam* i et ældre Haandskrift har været delt saaledes, at *de* er kommet til at slutte en Linie, hvor det, sammenskrevet med det foranstaaende *ad* til *adde*, senere er skrevet som &, og at i næste Linie en Afskriver, der i det uforstaaelige *sidiam* har søgt en Modsætning til *noscere provinciam*, har forandret det til *inscitiam*. Ordene *neque segniter* maatte selvfølgelig derefter omflyttes.

Ogsaa med Hensyn til **10**, 17 har jeg i nogle mig velvilligt meddelte Bemærkninger af Prof. Gertz fundet Anledning til paa ny at tage Stedet under Overvejelse. Efterat jeg gjennem Wex — hvis Rettelsesforsøg jeg forøvrigt, som før sagt, ikke anser for heldigt — er bleven opmærksom paa et Par Steder hos Strabo, hvor denne omtaler Pytheas's Beretning om Thule, er jeg nu mere end før stemt for Gjenoptagelsen af den ældre paa Puteolanus's og Rhenanus's Conjecturer støttede Læsemaade *quam* (Haandskriftet A har en Abbreviatur) *hactenus nix et hiems abdebat.* Efter Strabo (p. 63) havde Pytheas henlagt Thule i en Afstand af 6 Dages Sejlads Nord for Britannien ἐγγὺς τῆς πεπηγυίας θαλάττης, og dette tilfrosne Hav betegnes (p. 104) nærmere som οὔτε θάλαττα οὔτ' ἀήρ, ἀλλὰ σύγκριμά τι ἐκ τούτων πλεύμονι θαλαττίῳ (ɔ: Vandmænd, Meduser) ἐοικός. Sven Nilsson („Nagra commentarier till Pytheas's fragmenter om Thule") bemærker med Rette, at denne Skildring aldeles passer paa den blandede og sammenpakkede Masse af Sne og Is, der om Vinteren danner sig i de nordlige Have i Nærheden af Kysterne.

[Heller ikke nu kan jeg gaa ind paa Hr. Etatsraad Birchs Opfattelse af og Rettelsesforslag til det første af de to ovenfor behandlede Steder; alene den Maade, hvorpaa Corruptelen søges forklaret, skræmmer mig bort derfra. Den almindelige Læsemaade er sikkert fuldstændig i Orden; vi har tre Forbindelser, hver af to Ord, som i „chiastisk“ Rækkefølge svare til hinanden; den første Række er *licenter — voluptates — titulum tribunatus*, den anden er *segniter — commeatus — inscitiam*. Der siges: Agricola benyttede sig ikke af den Magt og Særstilling, hans Tribunværdighed gav ham, til at give sine Lyster og Lidenskaber frie Tøjler og styrte sig i Nydelser; og paa den anden Side benyttede han heller ikke den Ukyndighed til Militærvæsenet, som var saa naturlig hos den unge Mand, til Dække for Dorskhed og Mangel paa Energi til at sætte sig ind i Sagerne, idet han, undskyldende sig med den, søgte Orlov og Fritagelse for de Tjenestehverv, der paalagdes ham.

Hvad det andet Sted angaar, skal jeg først bemærke, at Tegnet i A er den staaende gamle Abbreviatur af *quia* (s. Wattenbach. Lat. Palaeogr. p. 27), som er ganske forskjellig fra Tegnet for *quam*; dernæst, at jeg heller ikke her af mange Grunde kan gaa ind paa nogen af Rettelserne ovenfor, men antager, at man bør skrive: *Dispecta est tm̃ (tantum) Thule, quia hactenus iussum et hiems adpetebat*; *sed et* („men desuden“; der anføres en tredje Grund; om dette *sed et* se Freunds Lex. IV p. 319[a]. C) *mare pigrum et grave remigantibus* (scil. *est*): *perhibent &c.* Der synes mig ikke at være nogen Grund til at betvivle Rigtigheden af *hactenus iussum*, som betegner, at Flaadens „Ordre ikke gik videre“ end til at undersøge, om Britannien var en Ø (hvilket naturligvis bedst constateredes ved at sejle langs med dets Kyst i temmelig Nærhed, medens et Forsøg paa at sejle over til det fjærntliggende Thule vilde lede bort fra Hovedformaalet med Expeditionen, hvorfor noget saadant ogsaa laa ganske udenfor Ordren).

Cap. II, 7 bør man vel af Læsemaaden i A *sedes hitasse* danne: *sedes mutasse*, smlgn. Hor. Carm. II, 16, 18 f.

Cap. **34,** 10 formoder jeg, at man bør skrive: *Obvios quod tandem . . . deprehensi sunt: nouissime hacsit et extremo metu torporatum defixit se agmen* &c. Naar man erindrer, hvor ofte Perfectumsendelsen *-it* abbrevieres, vil man let forstaa, at *hes̄* og *defix̄ se* kunde blive til *res* og *defixere*. At skrive *obvios* istdf. *quos* anser jeg for nødvendigt for at motivere *restiterunt* og som Modsætning til den forangaaende Skildring af dem som flygtende og fejge: *quos . . inuenistis* siger ingen Ting.]

M. Cl. Gertz.

Adonis' Fødsel, et pompejansk Væggemaleri.

Af K. F. Kinch.

I det saakaldte Casa dei Dioscuri i Pompei, i det til højre for Tablinum liggende Triclinium, findes paa den nordlige Væg et Maleri, der hos Helbig, Wandgemälde der verschütt. Städte Campaniens. Nr. 1390, beskrives saaledes:

I en Skovdal, ved Bredden af en Bæk, ses en Gruppe af tre unge Kvinder. Den ene, med Baand i Haaret og Spange om Foden, med et rødligt, blaaforet Klædningsstykke over Benene, sidder ned og holder med begge Hænder en nøgen Dreng, som hun enten har i Sinde at bade i Bækken eller løfter op efter Badet. Overfor hende sidder en anden ung Kvinde i blaa og rødlig Chiton og Hovedklæde, støttende sig paa venstre Haand, medens hun opmærksom hæver den højre til Munden. Bag hende [den sidstnævnte] staar en tredje, med et grønligt Klædningsstykke over Ryggen, seende hen mod Drengen. Til venstre ser en vinget Σκοπιά med Haarbaand og graalig Nimbus, klædt i en grøn, langærmet Chiton ned paa Scenen. Den gængse Forklaring, ifølge hvilken Thetis er i Begreb med at dykke Achilleus i Styx, er ganske uholdbar. Stephani formoder Dionysosbarnet plejet af Nymferne. Da Billedet intet indeholder af bacchisk Karakter kunde man snarere tænke paa Adonis, der ligeledes blev plejet af Nymferne. Se Ovid. Met. X, 514 ff.

Tegninger af dette Maleri ere offentliggjorte hos Gell & Gaudy i deres Værk over Pompei II, pl. 46, og Raoul-Rochette, Monum. inéd. pl. 48; men til en klar Opfattelse af det fremstillede Sujet vil man kun naa ved en personlig Betragtning af Billedet i Pompei. Træet viser sig at have en ejendommelig, menneskelig Form; de to Grene ligne to oprakte Arme, der bøje sig i Albuerne og tilsidst spalte sig i Fingre, hvis Femtal er ganske tydelig i den bedst bevarede højre Gren.

Imellem de smalle Skuldre sidder en Træbul. der har et Hoveds Form; Ansigtets Dele kunne næppe længer skjelnes. sikrere er derimod den kvindelige Frisure. Nedenunder betegner en tilvenstre for Stammen udgaaende Træbul det ligeledes kvindelige Bryst, og Legemets Linier fortsætte sig derefter ned til de brede Hofter og videre ned til Jorden; dog er den underste Del, Benene, tildels skjult og ukjendelig. Imellem Hofterne har Træet spaltet sig. og ud af Aabningen kommer Barnet til Syne, strækkende Armene frem mod den siddende Kvinde, der modtager det og holder det omsluttet med begge Hænder. Den tilhøjre siddende Kvinde hæver sin højre Haand til Munden med en udtryksfuld, kvindelig Gebærde, hvori der ligger Forundring og Undseelse.

Den i Maleriet fremstillede Scene er altsaa et Barns Fødsel, og Moderen er en til et Træ forvandlet Kvinde. Træets Form er ikke saa karakteristisk udtrykt, at man deraf vil kunne slutte sig til den Mythe, der har dannet Malerens Sujet. Kunstneren har i al Almindelighed tegnet et Træ, men Motivet selv førte med sig, at han ledsagede sin Tegning med en karakteristisk Enkelthed. Ud fra Træet, sandsynligvis fra Spalten, flyder der ned ad Stammen en Strøm, der ved Foden af Træet breder sig og til højre, hvor Maleriet imidlertid er ødelagt, kan have fortsat sig som den af Helbig formodede Bæk; ved Bredden voxer i Forgrunden Græs og Urter. Ved denne af Træet udflydende Vædske er Mythen tilstrækkelig betegnet; Træet er Kongedatteren Smyrna, der af Guderne forvandledes til Myrrhatræet og i denne Skikkelse blev Moder til Adonis.

Sagnet om Adonis fortælles af Apollodor (Bibl. 3, 14, 4) efter Panyasis. Ifølge denne var Smyrna en Datter af den assyriske Konge Theias og blev af Afrodite, da hun ikke viste Gudinden den rette Ære, straffet med en unaturlig Kjærlighed til sin egen Fader. Ved Hjælp af hendes Amme lykkedes det en Tid at bedrage Faderen, indtil denne tilsidst i sin Elskerinde erkjendte sin egen Datter og forfulgte hende med sit Sværd. I sin Nød bad hun Guderne om Frelse, og disse forvandlede hende til Myrrhatræet, hvis Stamme efter kort Tids Forløb spaltede sig og bragte Adonis

til Verden. Rørt af Barnets Skjønhed skjulte Afrodite det, uden de andre Guders Vidende, i en Kasse og overgav denne til Persefone, som, da hun havde betragtet Barnet, vægrede sig ved at udlevere det. Striden mellem de to Gudinder maatte da bilægges med en Voldgiftskjendelse af Zeus, hvorefter Adonis skulde opholde sig en Tredjedel af Aaret hos hver af dem og en Tredjedel kunde leve for sig selv. Adonis besluttede imidlertid at tilbringe ogsaa sin egen Del af Aaret hos Afrodite.

I en anden, tildels afvigende Skikkelse fortælles Sagnet hos senere Forfattere, udførligst hos Ovid a. S., af hvis Fremstilling det her er tilstrækkeligt at anføre nogle Enkeltheder. Myrrhaen er efter ham den forvandlede Kongedatters Taarer; Adonis' Fødsel fortælles dernæst saaledes (v. 510 ff.):

> Constitit ad ramos mitis Lucina dolentes
> admouitque manus et uerba puerpera dixit.
> arbor agit rimas et fissa cortice uiuum
> reddit onus, uagitque puer, quem mollibus herbis
> Naides impositum lacrimis unxere parentis.

I denne anden, hyppigere forekommende Version af Sagnet omtales hverken Afrodites Tilstedeværelse ved Adonis' Fødsel, Kassen, hvori hun skjulte Barnet, hendes Strid med Persefone eller Zeus' Kjendelse. Desto mere dvæles der her ved det erotiske Forhold, der udspandt sig mellem Afrodite og Adonis, og Døden, som han fandt paa Jagten, hvorimod hele denne Slutning af Sagnet spiller liden eller ringe Rolle hos Apollodor, hos hvem Adonis' Død for Vildsvinets Tand omtales i en kort Passus mod Slutningen, som næppe tilhører Panyasis' egen Affattelse, da der jo hos ham allerede en Gang er skiftet mellem Over- og Underverdenen, Afrodite og Persefone.

Den Skikkelse, hvori Sagnet foreligger hos Ovid, følges gjennemgaaende af de pompejanske Væggemalerier, der hyppigt fremstille Adonis og Afrodite i øm Samværen, den første udaandende i Gudindens Arme. Med denne Version af Mythen stemmer ogsaa paa det nærmeste den af mig behandlede Fremstilling af Adonis' Fødsel, uden dog helt igjen-

nem at følge den. Navnlig ere til Forstaaelsen af dette Maleri to Punkter af den ovidiske Mythe af Interesse, at Nymferne modtage Barnet efter dets Fødsel, og at de bade det i Myrrhaen. De i Maleriet til højre for Træet anbragte unge Piger ere, efter hele deres Udvortes at slutte, mythologiske Væsner af underordnet Rang, sandsynligvis Nymfer; den ved Træet nærmeste er ved sit Hovedklæde yderligere karakteriseret som Barnets tilkommende Amme. Nogen Usikkerhed kan der derimod være om den til venstre for Træet siddende Kvinde. Hendes Ansigtstræk ere værdigere og ikke fuldt saa ungdommelige, paa den anden Side er hun den eneste, hvis hele Overkrop, indtil under Hofterne, er blottet; i Ørerne bærer hun Bandelokker, om Foden en Spange. Hvor vidt det er tilladt at betegne hende som Lucina og saaledes ogsaa paa dette Punkt tilvejebringe Overensstemmelse mellem Maleriet og Ovids Gjengivelse af Sagnet, er næppe helt at afgjøre. Med de faa hidtil bekjendte Fremstillinger af Ilithyia, saaledes som hun f. Ex. kjendes fra ældre græske Vasemalerier, stemmer denne Typus aabenbart ikke; hvorledes hun har været fremstillet i den yngre græske Kunst og hvilke Forandringer denne har indført, synes hidtil ubekjendt, og det er til denne senere Kunst, Maleriet henhører, da det er malet paa en Væg, der tilhører den sidste pompejanske Stil og altsaa ikke er meget ældre end Pompeis Undergang (se A. Mau, Geschichte der dekorat. Wandmalerei). Dog er det tilladt at tvivle om, at denne Kunst kan have betragtet det blottede Legeme, Ørenringe og Fodspange som karakteristiske for Fødselsgudinden; hele Kvindens Ydre fører snarere til den Antagelse, at det er Afrodite, der modtager det nyfødte Barn, sin tilkommende Yndling, i Overensstemmelse med den af Panyasis givne Version af Sagnet. I det næste Øjeblik maa hun tænkes at have badet Adonis i Myrrhaen ved Træets Fod og derpaa at have overgivet hans Opdragelse til Nymferne.

Ud fra denne Forklaring, som her er givet af det pompejanske Maleri, er det nu muligt at forstaa den ejendommelige Dragt, som Naturguden til venstre i Billedet, den

saakaldte Σκοπιά, bærer. Dragten er den langærmede. orientalske, fordi Scenen ved Adonis' Fødsel foregaar i Østerleden. Theias, Smyrnas Fader, var efter Panyasis Konge i Assyrien; efter andre laa hans Rige i Fønikien, Syrien eller Ægypten. Efter Ovid forfølger Faderen sin Datter til Arabien, hvor hun endelig bønhøres af Guderne. Scenen er saaledes altid i Orienten, til hvilken jo ogsaa Adonis' Drab henlægges.

Yderligere Støtte eller delvis Berigtigelse kan den her givne Udtydning foreløbig ikke modtage ved Henvisning til andre Fremstillinger i Kunsten af Adonis' Fødsel, da saadanne, som det synes, hidtil ikke ere fundne. Derimod kan der henvises til det beslægtede Sujet af det andet i samme Triclinium bevarede Maleri. Dette, der er beskrevet hos Helbig under Nr. 1337, fremstiller den megariske Kongedatter Skylla, der ledsaget af sin Amme bringer Minos Lokken af sin Faders Haar. Saaledes er Grundtanken i begge Malerier den samme, den unaturlige og forbryderske kvindelige Kjærlighed. Sikkert har der ogsaa paa Tricliniets to øvrige Vægge, hvor Dekorationen dels er ødelagt dels allerede i Oldtiden fjernet, været fremstillet Scener af lignende Indhold. Denne Formodning kan bestyrkes ved et Fund, der andetsteds er foretaget. I 1816 fandt man ved Udgravninger et Par milia udenfor Rom i Munatia Proculas Villa ved den ardeatinske Vej et Værelse udstyret med Malerier, hvis Sujetter ere hentede fra samme Ideomraade som de her omtalte pompejanske Freskers. Malerierne, som ere i et Antal af 5 og nu tilhøre det vatikanske Bibliothek, ere udgivne i kolorerede Gjengivelser hos Raoul-Rochette, Peintures Antiques p. 397 ff. Det hos R.-R. første Maleri fremstiller Kanake bærende det Sværd, som Faderen har sendt hende til hendes eget Selvmord. Navnet er ligesom ved de følgende Figurer tilføjet i latinsk Skrift. Den næste er Pasiphae, støttende sig sørgmodig paa den kretensiske Tyr. Den tredje Skylla, seende ud af Vinduet mod den fjendtlige Lejr. Den fjerde Myrrha, flygtende, som det synes, forfærdet for Faderen. Den sidste er Phædra med det Reb, hvormed hun snart vil ende sine Dage. Overalt er Hovedpersonen en Kvinde, hvis lidenskabelige unaturlige

Kjærlighed har voldet hendes egen Død. Behandlingen er i disse romerske Malerier ganske afvigende fra de pompejanske; det af Mythen valgte Moment er et andet, der giver Anledning til mindre Komposition, men tillader Kunstneren at lægge mere Pathos i sine Figurer. Overensstemmelsen i Tanken, der ligger til Grund for Valget af Sujetterne er derimod umiskjendelig[1]).

Corfu, 6. Oktober 1885.

---

[1]) Hr C. Dilthey er allerede tidligere kommen til i Hovedtrækkene samme Opfattelse af det her omtalte Maleri; dog er intet offentliggjort af ham derom.

En nordisk Tragedie af en italiensk Klassiker.

Af E. Gigas.

Dersom der gives noget Afsnit i Digtekunstens Historie, som er særlig uindbydende til at beskjæftige sig med, saa er det den italienske Renaissances Tragediedigtning. Om end Renaissancekomedien i Italien, saaledes som den udvikledes under Bibbiena's, Macchiavelli's og deres Efterfølgeres Hænder, kan være frastødende nok, — den har dog ialtfald adskillige Værker at opvise, der ere beundringsværdige i formel Henseende, ved glimrende vittige Enkeltheder i Situationer og Dialog eller ved behændig slynget Intrige. Men Tragedien har langt fra ydet saa meget Værdifuldt. Det gik med dens tidligste Udvikling omtrent som med det komiske Dramas, under den voldsomme Paavirkning af den gjenfødte Oldtid: ved Slutningen af det 15de Aarhundrede brød man fuldstændig med den nationale Rappresentazione-Form og dens religiøse Tragik og kastede sig med ensidig Iver paa Efterligningen af Oldtidens tragiske Digtere. Og medens Komediens Væsen dog gav Anledning til en modernere Aands Aabenbarelse i visse Frembringelser af mere populær Karakter, idet man ikke helt kunde lukke Øinene for den Tid, man levede i, naar man vilde fremstille virkelige Mennesker paa Scenen i dagligdags Færden, blev Tragedien næsten strax stemplet som de Lærdes og de Fornemmes Eiendom og beholdt dette Stempel. Dens selvskrevne Helte vare først og fremmest de antike Heroer, Handlingen et eller andet Optrin af den græsk-romerske Mythologi eller Historie, og de beundrede Oldtidsdigteres pragtfulde Diktion stræbte man at omplante med alle sine Eiendommeligheder i det italienske Sprog. Mønsteret for denne Tragediedigtning er Trissino's akademiske „Sophonisbe" med langtrukne Deklamationer i forlorne jambiske Trimetre (versi sciolti), Korsange, Overholdelse af de tre Enheder og et begrændset Personale af Helte og Heltinder med deres respektive Fortrolige. Hulere

og hulere blive de pompøse Frembringelser af den italienske Melpomene, efterhaanden som Tiden gaaer: det er en Kunst, som vel havde havt sin Giotto eller Ghirlandajo (et halvhundrede Aar før Trissino), men aldrig fik sin Rafael, knapt nok en Domenichino eller Guido Reni. Grunden til, at det 16de Aarhundredes Italien ingensinde voxede fra den aandløse Efterligning af Antiken og naaede at skabe en ægte og derhos national Tragedie, har Hermann Hettner[1]) givet med de Ord: det havde ingen Samvittighed. — Cesare Borgia's Tidsalder „entbehrte der festen sittlichen Begriffe und Maszstäbe“[2]), den besad ingen Sands for den tragiske Katharsis. Hertil kom saa det Hæmmende i de udvortes Begivenheder: Fremmedherredømmet, det spanske Væsens og Inkvisitionens Indtrængen, Antireformationen, som ledes og gjennemførtes saa energisk. Romeren Seneca med sin rhetoriske Pathos og Iligen efter Effekt blev mere og mere et uheldbringende Forbillede, og Digterne opdyngede Gruligheder paa Gruligheder for at kildre et blaseret Hofpublikums sløvede Fantasi ved de pragtfulde Theaterforestillinger. Det er Giov. Rucellai, Trissino's Samtidige, som aabner Rækken af disse Virtuoser i Retning af det Uhyggelige, med „Rosmonda“, hvis Æmne er taget fra Paulus Diaconus' longobardiske Krønike. Han bliver dog snart overtrumfet af yngre Digtere. For en Tilskuerkreds i Nutiden vilde det allerede være galt nok at høre Heltinden i Rucellai's Tragedie anstille sørgelige Betragtninger over sin Faders afskaarne Hoved og holde en pæn Tale til det, men det blev dog vel snarere parodisk end modbydeligt. Noget værre er det, at den dræbte Kong Alboins Hoved ogsaa bæres ind i Stykkets sidste Scene, for at hans Hustru Rosmonda, som har ladet ham myrde, kan fryde sig ved sin Daad; men det er alligevel Intet imod, hvad senere Forfattere tør byde. I „Tullia“ af Martelli har Stoffet — hentet fra Livius' 1ste Bog — indbudt til en større Udmaling af Forfærdeligheder, som Forfatteren giver i rigt Maal. Speroni's „Canace“, eengang høit prist, er bygget over

[1]) I sine „Italienische Studien“, 1879.
[2]) Hettner, anf. Værk.

det antike Blodskams-Sagn, som fortælles i Ovids 11te Heroide, og Speroni har ikke skyet noget Middel til at vække Rædsel hos Læser eller Tilskuer. Hvad Stilen og Bygningen angaaer, ere forøvrigt alle disse Stykker Kopier af de Gamle; Versene ere i det hele veldreiede, og Forfatteren brillerer gjerne med sin metriske Færdighed i lange udramatiske Tirader. Det gjælder ogsaa om det Skuespil, hvori den usunde Jagen efter Gyseligheder omtrent naaer Toppunktet, nemlig „Orbecche“ af Giambattista Giraldi. Det foregaaer i Persien iblandt Oldtidens Barbarer; Blodet flyder i Strømme gjennem dets fem Akter, men Intet kan dog sammenlignes med det Optrin, hvor Lemmerne af Heltindens myrdede Børn bringes hende i en Sølvskaal, og hun for Tilskuernes Øine tager det ene efter det andet frem. Man begriber fuldtvel Forfatterens Opfordring i Prologen til den kvindelige Del af Publikum: at gaae bort, før Tragedien begynder, thi den vil være altfor rædselsfuld for dem.

Naar vi alligevel i det Følgende ville tage een af de italienske Renaissancetragedier noget nærmere i Øiesyn, saa er det for det Første, fordi den i poetisk Værd hæver sig endel over de fleste øvrige, dernæst fordi dens Forfatter bærer et af de store Navne i Poesiens Verden, endelig fordi den giver os Leilighed til en litteraturhistorisk Undersøgelse, som berører Norden. Digteren er Torquato Tasso, og Tragedien er „Il Re Torrismondo“. —

Dengang Tasso lagde første Haand paa dette Værk, i Aaret 1574, var han — omend blot for en Stund — kommen til Hvile efter sine stormfulde Ungdomsaar med deres urolige Omflakken. Han var traadt i Tjeneste hos den kunstelskende Hertug Alfonso af Ferrara, der sikkrede ham et godt Udkomme, dels som Pension, dels i Form af en Professorgage ved Ferraras Universitet; han beundredes og feteredes for sin Digterbegavelse, især af de to fintdannede og elskværdige Fyrstinder, Lucrezia og Leonora d'Este, og det er da intet Under, at denne Periode i hans Liv er særlig rig paa digterisk Produktion. Medens han fuldendte sit store Epos, der har gjort ham berømt fremfor noget andet af hans Arbeider, skrev han det yndefulde Hyrdespil „Aminta“ og talrige mindre

Digte: Sonetter, Canzoner, Madrigaler osv., for en stor Del til hans høie Velynderes Pris. Det er rimeligt, at den Lykke, som „Aminta“ gjorde, tilskyndede ham til at forsøge sig som Tragediedigter. Som klassisk dannet Mand tog han fat paa den formelle Behandling af sit Æmne med stor Alvor, gav sig til at studere sin Aristoteles og anvendte sin sædvanlige Omhu paa det Metriske. Men, da Stykkets Plan var lagt, og Lidt over den første Akt var udarbeidet, maatte Tasso standse dermed, vistnok efter Hertugens Ordre, da denne ønskede, at han skulde anvende al sin Kraft paa „Gerusalemme liberata“. Den ufuldendte Tragedie findes trykt flere Steder, saaledes i Aldinerudgaven af Tasso's „Rime“ 1582, i Maffei's „Teatro italiano“ (1723) og i 5te Bind af den store Kvartudgave af Tasso's Værker (Venedig 1735). Den foregaaer i det høie Norden, imellem Gother og Normænd, og, som vi snart ville see, sammensmeltedes dens færdige Partier senere hen med den Tragedie, som det lykkedes Digteren at fuldføre lang Tid efter under Titlen „Il Re Torrismondo“. — Hele tolv Aar varede det, før Tasso atter optog det afbrudte Arbeide. Men da havde Tiderne skiftet paa en sørgelig Maade: ikke Tragedien „Torrismondo“, men Torquato selv havde været „nonum in annum pressus“; og den glimrende Digteryngling, i sit Genis fulde Kraft, levende iblandt Omgivelser, som foreløbig ikke kunde andet end virke befrugtende paa hans Aand, var nu bleven en legemlig og sjælelig syg Stakkel, der saae paa Livet med mørkt og fortvivlet Blik, og hvis Vinger vare stækkede for bestandig. Lidenskabelig, mistroisk og pirrelig havde han altid været, og da det Held, som fulgte ham i de første Aar af Opholdet i Ferrara, virkelig skaffede ham endel Misundere, saa overdrev hans sygelige Fantasi disses Tal og Betydning, han troede at see Fjender og Forrædere paa alle Kanter og svævede stadig mellem Udbrud af Raseri og sløvt Tungsind. Religiøse Skrupler var det, som ret egentlig satte Kronen paa Værket. Tidsaanden var nemlig nu efterhaanden bleven overveiende bigot, siden Pave Paul den 3die havde taget sig for at samle alle Katholicismens Stridskræfter under streng Tugt til Værn mod den nordfra truende Reformation; der

rugede et Aag af mørk Munkedespotisme over Italien, og havde Renaissancens Humanisme forsyndet sig i Meget, saa maatte den nu ogsaa bøde meget haardt derfor. Man bebreidede Tasso, der ved Opdragelse og Udvikling hørte Renaissancetiden til saa godt som Nogen, at han havde fyldt sit Korstogsdigt med verdslige Episoder, Kjærlighedsscener og Reminiscenser fra den hedenske Gudelære; hans letpaavirkelige Sind forvildedes af ængstelige Tanker, han henfaldt til Grublerier og troede sig en Kjætter, lod sig atter og atter katechisere af Inkvisitionen og fandt dog ingen Fred. I 1578 havde hans Ophidselse naaet en saadan Høide, at han ved en Hoffest i Ferrara, hvor han ansaae sig for tilsidesat, udbrød i en Strøm af Skjældsord mod Hertug Alfonso, som lod ham gribe og bringe til St. Anna-Hospitalet, — efter Alt, hvad der nu foreligger, med god Grund. Derimod kan man ingenlunde billige den strenge Behandling, som blev Digteren tildel i de syv Aar, han maatte tilbringe i Hospitalet, og det er med inderlig Medfølelse, at man hører hans dybe Sjælekval tale gjennem de Breve, han skrev fra sit Fængsel. Han siger saaledes i et Brev til Hertugen af Mantua fra Mai 1579: „Ve mig Ulykkelige! Jeg havde isinde at forfatte — foruden to Heltedigte over et høit og ædelt Æmne — fire Tragedier, hvis Plan jeg allerede havde lagt, mange prosaiske Skrifter i skjøn Form og nyttige for Menneskene ved det, de omhandlede, og at forene Tænkning og Veltalenhed paa en saadan Maade, at Verden skulde bevare mit Navn i evig Erindring; og jeg havde sat mig den høieste Hæder og Berømmelse som Maal. Men nu, da jeg er tynget af saamange Ulykkers Vægt, har jeg ladet enhver Tanke om Hæder og Berømmelse fare“. Det var i Sommeren 1586, at Vincenzo Gonzaga, netop den Hertug af Mantua, til hvem Tasso udtalte de nys citerede Ord, endelig fik ham løsladt. Det første Arbeide, som han gav sig i Lag med efter at have gjenvundet sin Frihed, var just en af de Tragedier, hvis Udkast forelaa fra hans Haand, — som om han ikke havde faaet Nok af Tragedie i Virkeligheden —, og gjennem hans Correspondance, hvor den hvert Øieblik kommer paa Tale,

kunne vi følge dens Udarbeidelse Akt for Akt. Den har øiensynlig voldet ham meget Besvær.

Desværre er den ældste Samling Breve fra Tasso saa daarlig udgivet, at der mangler Aars- og Dagsangivelse for de fleste af dem, og de senere Udgivere af de samme Breve have ikke raadet Bod paa denne Mangel; men, naar man sammenholder dem med „Lettere inedite“, der udkom 1616 og 1617 og ere forsynede med de behørige Datoer, saa kan man tildels faae Rede paa Chronologien. — Førend han begyndte paa sit Værk, maatte han som ægte Renaissancetragiker have „exemplaria græca“ for Øie, men rigtignok ikke paa Græsk. Vi læse i et Brev fra ham til Ascanio Ceno: „Jeg beder Eder have den Godhed at skaffe mig en latinsk Sophokles og Euripides tillaans hos en eller anden Ven, som ikke er grumme lærd, thi de grumme lærde Folk holde mest af dem paa Græsk. Gjør mig den Tjeneste, og vær vis paa, at, dersom jeg kunde faae bragt min Hjerne til Ro, saa vilde jeg selv kjøbe dem; men den er endnu ikke kommen saa fuldstændig i Orden, at jeg ikke holder det for det Bedste at gjemme et Par Scudi i min Pung“. Og til en anden Ven (Annibale Ippoliti) skriver han, om han gjennem ham kan faae en Euripides og en Seneca tillaans, — „ma gli vorrei latini“ —, saa skal han snart tilbagelevere ham dem. Jeg formoder, at „Seneca“ er en Trykfeil for „Sophokles“, ikke blot, fordi han ønsker ham „paa Latin“, men ogsaa, eftersom han i et andet Brev, der aabenbart er lidt senere, siger, at nu behøver han ikke nogen Sophokles, da han har faaet een forærende af en Bekjendt. Ja, det sees endog, at han kom i Besiddelse af to Exemplarer af Sophokles, men derimod slet ikke fik nogen Euripides ihænde, uagtet Ippoliti havde givet ham bestemt Løfte om en saadan og Tasso yttrer en nervøs Længsel efter Bogen. Af et Brev til samme Mand fremgaaer det, at han ikke destomindre var i fuldt Arbeide med Tragedien. „Jeg er beskjæftiget med at digte det første Kor af min Tragedie“, hedder det, „og har vaaget mange Nattetimer, men er alligevel knapt nok bleven færdig med et lille Afsnit deraf“. Den 30 November 1586 fortæller han Antonio Costantini, at han nu omtrent er naaet til Ende med

Udarbeidelsen, og den 14de December kan han skrive til ham: „Idag har jeg endt min Tragedie; det er næsten Midnat, og jeg er meget træt.“ Men skjøndt Tasso havde afsluttet „Torrismondo's“ sidste Akt, saa vare de Fortrædeligheder, der knyttede sig til dette Værk, ingenlunde forbi for ham. Snart ærgrede han sig over, at Venner, der havde laant Manuskriptet, ikke leverede ham det tilbage med ønskelig Hurtighed; snart maatte han vente utaalmodig paa den Renskrift, der besørgedes til Brug ved Trykningen, og paa et med Miniaturer forsynet Mæcenatexemplar; flere Gange faldt der ham Smaaforandringer og Tilføielser ind, som han absolut maatte have foretaget ved Digtningen, ellers kunde han ikke faae Ro; saa plagedes han af nye Griller i Anledning af Dens og Dens kritiske Bemærkninger om Stykket, før det endnu var færdig trykt; saa var det Tanken om dets eventuelle Opførelse, der gjorde ham raadvild; saa tirredes han af den sendrægtige Trykning, idet Korrekturarkene altid indtraf for sent for hans urolige Temperament, og da Bogen til Syvende og sidst kom ham i Hænde, tilfredstillede den ham i saa ringe Grad, at han lod den omtrykke med nye Forandringer. Hans Breve bære tilstrækkeligt Vidnesbyrd om alle hans Stemninger i denne Tid; de indeholde mere end een sørgmodig og heftig Yttring, og selv prøvede Venner gaae ikke Ram forbi. „I har kun liden Aarsag til at dele mine Glæder i det hele taget“, skriver han til Annibale Ippoliti, „thi de indfinde sig sent og svinde hurtig; men dersom I blandt Glæderne regner det, at jeg er bleven færdig med Tragedien, saa vil den Fornøielse være i samme Grad forbunden med Melankoli for Eder, som jeg kan mærke, at den er for mig.“ Den første Udgave udkom i Bergamo 1587, samme Aar kom der sex andre, næsten alle lidt forskjellige indbyrdes, hvad Texten angaaer; desuden blev „Torrismondo“ udgivet to Gange til i Tasso's Levetid og adskillige Gange senere i de følgende Aarhundreder indtil vore Dage. En fransk Oversættelse existerer i tre Udgaver fra det 17de Aarhundrede. Man kan altsaa ikke nægte, at dette Digterværk har fundet mange Læsere i sin Tid.

Foran „Il Re Torrismondo" har Tasso skrevet en Dedikation til Hertugen af Mantua, hvori han ønsker al mulig Sorg og Ubehagelighed fjernet fra denne Fyrste og overført paa Folkene i det yderste Thule, „fra gli ultimi Biarmi e fra gli mostri e le fiere e le notturne larve di quella orrida regione, dove sei mesi dell' anno sono tenebre di continua notte"; og i Forbindelse med dette Ønske yttrer han det Haab, at Hertug Vincenzo's herlige Egenskaber maa blive bekjendte endogsaa i disse barbariske Lande. Til disse Ord har Digteren taget Anledning fra Handlingens Sted i Tragedien, og vi skulle da nu betragte denne Handling lidt nærmere. Stykket aabnes med en Expositionsscene mellem Alvida, norsk Kongedatter, Gotherkongen Torrismondo's Fæstemø, og hendes Amme. Alvida har just seet et skrækindjagende Syn i Drømme og aner en eller anden Ulykke; hun fatter ikke, hvorfor Torrismondo, der har ført hende hjem fra hendes Faders Borg til sit eget Land for at ægte hende der, — efterat hun ganske har hengivet sig til ham, — bestandig opsætter det høitidelige Bryllup, og hun frygter for, at hans Kjærlighed til hende er kjølnet. Ammen kommer med de Trøstegrunde, hun kan finde, uden at det nytter Noget. Af den unge Konges derpaa følgende Scene med hans „Consigliero" erfares Aarsagen til hans Adfærd; han havde lovet sin Fostbroder, den svenske Konge Germondo, at beile for ham til Alvida i sit eget Navn, thi hendes Fader var Fjende af Germondo's Fader og vilde aldrig have skjænket Svenskerkongen sin Datters Haand. Men Torrismondo var selv bleven greben af heftig Elskov til Vennens Brud og veed nu i sin Fortvivlelse ikke, hvordan han skal staae til Ansvar for Germondo, der snart vil indfinde sig i Gothlands Hovedstad for at hente Alvida. Den eneste Udvei, som synes at staae ham aaben, er Selvmord. Raadgiveren søger at berolige hans Samvittighedsnag ved at forestille ham, at ogsaa Herkules, Achilles og Alexander havde maattet fornemme Kjærlighedens Magt; han foreslaaer at lade Germondo faae Kongens Søster Rosmonda til Hustru, og Torrismondo gaaer ind derpaa som den sidste Redning i Nøden. I 2den Akt melder et Bud, at Kongen af Sverig er nær; Torrismondo's Fortvivlelse stiger;

imidlertid lader han sin Moder tale Germondo's Sag hos Rosmonda, der er skildret som en Slags Mellemting mellem en Diana og en Nonne, og denne siger, at hun vil blive hans Hustru, naar hendes Slægt fordrer det. Der gjøres da Forberedelser til Modtagelsesfesten; og her giver Digteren sig hen til allehaande Udmalinger af, hvad han anseer for nordiske Skikke. Nu indtræffer omsider Germondo (i 3die Akt); det lykkes hans gothiske Fostbroder at overbevise ham om, at Alvida's Hjerte aldrig vil kunne tilhøre ham, og Germondo — der dog ikke har faaet Alt at vide — giver høimodig Afkald paa hendes Haand. Et Øieblik seer Alt festligt og glædeligt ud; der bringes Gaver bl. A. fra „il Re di Dacia"; da tvinger Rosmonda's Samvittighed hende til at meddele Kongen, hvad man har kunnet formode gjennem forskjellige af hendes tidligere Yttringer: at hun ikke er hans Søster, men Datter af hans Amme; den virkelige Kongedatter var bleven skjult og senere forsvunden. Katastrofen nærmer sig med stærke Skridt: det aabenbares af en Spaamand, at den forrige Gotherkonges Datter lever, og et Sendebud fra Norge, som bringer den Efterretning, at den gamle Kong Araldo af Norge er afgaaet ved Døden, giver Anledning til, at det kommer for en Dag, at Alvida kun var hans Fosterbarn; Alvida erfarer (i 5te Akt) Torrismondo's Svig mod Vennen, og, da det tilsidst bliver aldeles klart, at hun er Torrismondo's Søster, dræbe de sig begge. Gjennem Korets gribende skjønne Slutningsstrofe er det, som om vi høre Tasso's egen Klage: „ahi lagrime! ahi dolore!" ere dets sidste Ord.

Det sees, at det ikke var for Intet, at Tasso havde to Sophokles'er liggende paa sin Skrivepult, medens han forfattede sin „Kong Torrismondo"; thi den græske Digters „Kong Oidipus" har jo aabenbart været hans Forbillede i flere Henseender. Stykket er ingenlunde noget Mesterværk, saa lidt som dets Helt er istand til at vinde vor Sympathi i større Omfang; det lider af Brud paa Karakteerudviklingen, af bred Rhetorik, der undertiden bliver til tom Pathos, og Indtrykket af dets virkelig tragiske Momenter svækkes ved mangelfuld Teknik: mere end eet Sted følger

der Monolog paa Monolog, og der findes Replikker paa et Par Hundrede Vers og derover, med vidtløftige, rent episke Beskrivelser og Fortællinger. Imidlertid er Tasso trods Alt kommen Tragediens sande Væsen nærmere end maaskee nogen anden af den italienske Renaissances Tragedieforfattere, og for en længere Stund er hans „Torrismondo“ den sidste nogenlunde værdifulde Frembringelse af den tragiske Muse i Italien. Dette er ogsaa J. L. Kleins Dom, saavidt man kan skimte den igjennem det Væv af Allotria, hvori den efter hans Sædvane indsvøbes (Geschichte des ital. Dramas, II, P. 490 ff.). Dens største Fortrin ere uimodsigelig dens rent lyriske Partier, de overordentlig smukke Korsange, hvor blot engang imellem en altfor søgt Antithese eller opstyltet Concetto minder om, at den Digteraand, hvem de skyldes, var i sin Dalen.

Man har tvistet endel om det Spørgsmaal: har Tasso opfundet Handlingen selv eller øst af en eller anden historisk Kilde? I saa Henseende kan der dog vist ikke paavises nogen anden Indflydelse end den fra Sophokles' før omtalte Tragedie, og „Torrismondo“s Handling maa derfor uden Tvivl betragtes som fri Opfindelse. Men en anden Ting, som det kan have sin Interesse at undersøge, er Digterens Kilder med Hensyn til hans Stykkes ret rigelige nordiske Lokalfarve. Et Sted i hans „Lettere familiari“, som ingen Litteraturhistoriker (saavidt jeg veed) hidtil har bemærket, eftersom Ingen af dem anfører det, giver os Nøglen hertil. Der staaer nemlig i et Brev til Ascanio Ceno, skrevet da han begyndte paa sin Tragedie (altsaa i 1586): „Jeg skulde gjerne bruge Saxo Grammaticus eller Olaus Magnus, og saasnart de ere benyttede, det vil sige om to—tre Dage, skal jeg levere dem tilbage. Hvis der var en elskværdig Gentiluomo, som vilde laane mig dem, saa beder jeg Eder gaae i Borgen for mig ligeoverfor ham.“ Nu vilde det jo være ganske morsomt for Saxo's Landsmænd, ifald det kunde paavises, at vor gamle Historieskriver var bleven tagen med paa Raad af den store Digter; men uheldigvis er der ingen Grund til at troe dette. Derimod er der mere end tilstrækkeligt Bevis for,

at Tasso har kjendt og benyttet den anden Forfatter, som han nævner. Olaus Magnus eller, med sit borgerlige svenske Navn, Olof Mansson (f. 1490, † 1558) var Broder til Johannes Magnus, der har skrevet de gothiske og svenske Kongers Historie, og hans Efterfølger som Erkebiskop af Upsala, men rigtignok kun in partibus, fordi Reformationen da allerede havde vundet Fodfæste i Sverig. Han udgav i Rom sin Broders „Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus“ og omtrent samtidig (1555) et af ham selv forfattet Værk med Titel „Historia de gentibus septentrionalibus earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis ac mineris metallicis et rebus mirabilibus, necnon universis pæne animalibus in Septentrione degentibus eorumque natura.“ Bogen, der altsaa baade er Historie, Mythologi, Kulturskildring og Naturhistorie, siger om sig selv ikke aldeles beskedent paa Titelbladet, at den er „opus ut varium plurimarumque rerum cognitione refertum atque cum exemplis externis, tum expressis rerum internarum picturis illustratum, ita delectatione jucunditateque plenum maxima lectoris animum voluptate facile perfundens.“

Den Fornøielse, som den nutildags vækker, er ganske vist for en Del af anden Art end den, som Forfatteren tilstræbte; thi man kan ikke undlade at more sig over dens naive Træsnit og høist eventyrlige Fortællinger; men hvad Olaus Magnus beretter om sin egen Samtids Skikke og Levevis, er endnu værdifuldt og afgiver den Dag idag betydeligt Materiale for Kulturhistorikerne. At den vandt Bifald ved sin Fremkomst i Italien, sees bl. A. af, at den udkom i italiensk Oversættelse 1565 (i Venedig). Tasso havde følgelig havt god Leilighed til at blive bekjendt med dette Værk om Nordboerne, inden han begyndte paa sin nordiske Tragedie; og formodentlig havde han ogsaa allerede læst det, før han anmodede Vennen om at skaffe ham et Exemplar tillaans, thi han har gjort saa stærk Brug af Svenskerens Oplysninger om de fjerne Lande, der vare saa forfærdelige for Italienerens Tanke, at det ikke kan have

været tilstrækkeligt for ham at have Bogen „to—tre Dage" i Hænde.

Hvad først Personnavnene angaaer, saa forekommer Alvilda („Alvida") hos Ol. M. som Navnet paa en kvindelig Viking[1]) og paa en norsk Kongedatter, der giftedes med Kong Frode af Danmark[2]), — vi kjende dem begge fra Saxo. I Tragediefragmentet fra 1574, der væsentlig gik op i „Torrismondo", er Alvida svensk Kongedatter, medens Hovedpersonen hedder „Galealto, Konge af Norge", og der tales om en Kong Torindo, svarende til Germondo i Tragediens definitive Form; man kan mærke, at Tasso ikke havde studeret sine Kilder saa ivrig dengang.

Gotherkongens Moder hedder Rusilla; hos O. M.[3]) hedder en Skjoldmø saaledes. Frontone, en af Bipersonerne, er samme Navn som Frotone i den italienske Oversættelse af O. M., Frotho i den latinske Original, d. v. s. Frode; „Haldano" og „Haraldo" fandt han som Navn paa flere Konger og Kæmper i Norden, og Germondo er aabenbart det nordiske Vermund.

Derimod hører „Rosmonda" andensteds hjemme. Navnet kjendes bedst fra Longobardernes Krønike, og vi have jo tidligere omtalt Rucellai's Tragedie med denne Titel og Sujettet laant fra Paulus Diaconus. I Henseende til denne Sammenblanding af Nordisk i egentlig Forstand og Barbarisk i Almindelighed ligner Tasso forresten netop Ol. Magnus, der — paa samme Maade som Broderen — gjerne blander Ting, der vedkomme de svenske Gøter, med Begivenheder og Personer fra Gothernes Historie i Spanien eller hvor de ellers kom hen. Ogsaa Navnet paa Tragediens Helt henpeger paa de Gotherkonger, der af Johannes Magnus kaldes „reges externi", idet vi finde en Thorismund, Søn af Vestgothernes Hersker Theoderik og en af Attilas tappreste Modstandere, samt en „Turismod", gepidisk Kongesøn[4]);

---

[1]) V, 27.

[2]) X, 7.

[3]) V, 27 og 32.

[4]) Denne Sidstnævnte omtales hos Paulus Diaconus (I, c. 23 f.), der citeres — men urigtig — af Ol. Magnus (VIII, 6).

om ingen af de To fortælles forøvrigt Noget, der stemmer med Handlingen i Tasso's Stykke. — Af geografiske Navne møde vi adskillige, som øiensynlig ere tagne af Ol. Magnus, især fra Kortet foran i hans Bog. Der er „Tile" (Thule), „i Moschi" ɔ: Moskoviterne, „i Biarmi", „Olma" som Benævnelse paa Sverigs Hovedstad osv. Kuriøst er det, at Tasso kalder Hovedstaden i Norge „Nicosia"; han har vistnok her læst sin svenske Hjemmelsmand lidt overfladisk, thi hos ham staaer „Nidrosia" ɔ: Nidaros. Den gothiske Konges Hovedstad benævner han med det tilsyneladende mystiske Navn „Arana". Det er den Fæstning, af hvilken Ol. Magnus giver en længere Beskrivelse samt en fantastisk Afbildning i 2den Bogs 21de Kapitel under Navnet „Aaranes" (i den ital. Overs. „Arane"); den byggedes, siger han, af en Kong Scarinus, som tillige anlagde Byen Skara, Vestgothernes gamle Hovedstad, i en sumpig Egn; ikke langt fra den, hedder det fremdeles, seer man endnu nogle Ruiner af Aaranes, som skal have været den vældigste Borg i sin Tid, ikke blot i Norden, men i hele Europa. Den omsluttedes mod Vest og Nord af Søen Venern, mod Syd var der talrige Sumpe; selve Borgen laa paa en Klippe, og baade Natur og Kunst gjorde den i alle Maader uindtagelig. Da Ethelred af England var i Norden paa Olof Skötkonungs Tid, boede han som Gjæst i Borgen. Man kan hertil føie, at den kaldes „Aranäs" i den svenske Udgave af Johannes Magnus' Krønike, og at der i vore Dage ligger en Herregaard ved Navn Årnäs der paa Stedet[1]). En af de geografiske Benævnelser i „Kong Torrismondo" har jeg forgjæves søgt nogen Forklaring til, og dersom den stammer fra den svenske Erkebiskop, saa har Tasso i ethvert Tilfælde omkalfatret den grundig: det er „il porto di Talarma", der i 1ste Akts 1ste Scene omtales som en Havn, hvor Torrismondo løb ind med sine Skibe paa Reisen fra Norge til sit Hjemland. Mon det skulde være en Italienisering af Telemarken („Tellemarcha", Ol. Magn. V, 22)? eller af

[1]) Slg. Höjer, Sverige, II. P. 1417 (hvor man finder en Udsigt over Stedets Historie i Middelalderen og den nyere Tid).

Kalmar („Calmernia“, O. M. IX, 10; „Calmarnia“, X, 8)? Næsten ligesaa uforklarligt er Folkenavnet „Etúli“ (A. III Sc. 7), der findes i omtrent alle ældre og nyere Udgaver, men i Maffei's fra 1723 er forandret til „Eruli“ ɔ: Herulerne. — Naar Tasso ved Siden af de rigtig nordiske Lokaliteter nævner den hercyniske Skov, en fra Plinius tagen Benævnelse (det var en vidtstrakt Bjergskov, som bredte sig lige fra Schwarzwald op til Harzen), saa viser det, hvad man jo kunde vente, at han ikke er helt naaet til Anvendelse af Lokalkolorit i moderne Forstand. Det stemmer med, at Torrismondo i 1ste Akt hører Samvittigheden raabe saa høit som Cerberus og som Skylla og føler den nage som den lernæiske Hydra og som Furiernes Slanger. Paa andre Punkter møde vi Hentydninger til Forhold, som laa nærmere ved Digterens Tid. Saaledes som Alvida i tredie Akts 6te Scene skildrer Vaabendysten ved „Nicosia“, falder den ind under de middelalderlige Ridderspil, og Korets Omtale af „il pigro Arturo“ (i 2den Akts Slutningskor) henhører til en lignende Kategori: den minder om de gamle bretonske Sagn om Ridderkongens Tryllesøvn[1]). I 2den Akts 3die Scene tales der om „Bedeklokkens Klang“, og sammesteds bliver Rosmonda sammenlignet ikke blot med „de strenge Nymfer i Oldtidens Skove“, men ogsaa med „de hellige Møer i Klostrene“ — her er man altsaa næsten ganske paa Katholicismens Grund. Flere Gange forekommer der ligeledes Udtryk som „Piaccia a Dio“ o. Desl., men andensteds er det igjen de græsk-romerske Guder, der nævnes og anraabes. Derimod træffer man intetsteds paa det nordiske Hedenskabs Gudenavne; maaskee Tasso paa dette Punkt har ladet sig paavirke saavel af æsthetiske som af kirkelige Hensyn.

Stykkets Naturskildringer ere heller ikke uden Reminiscenser af Olaus Magnus' Beskrivelser. Naturligvis tales der paa mange Steder om Is og Sne og om den lange Dag og Nat, som karakteriserer Aarstiderne i det høie Nord; men navnlig mærker man Tasso's nordiske Kilde i Skil-

[1]) Slg. Dunlop, Gesch. der Prosadichtungen (ved Liebrecht), P. 93 f.

dringen af Malstrømmen og Uveiret paa Havet (A. I, Sc. 3), hvor 2den Bogs 7de samt tildels 4de og 5te Kapitel have leveret Materiale, medens Vergils Æneide er Tasso's poetiske Forbillede i den Grad, at de gamle velbekjendte „rari nantes in gurgite vasto“[1]) dukke op igjen som italienske „rari notatori in vasto gorgo“. Den „hjelmformede“ Havn, hvor de Skibbrudne søge Ly, synes ogsaa at ligge paa Kysten af Olaus Magnus' skandinaviske Halvø. Et Par botaniske Feil er Tasso kommen for Skade at begaae ved at bruge Udtrykket „Bøgenes stedsevarende Løv“[2]) — det kan da ialtfald kun gjælde om de smaa Risbøge — og ved at anføre som nordiske Træer[3]): „faggi, orni, pini, cerri, antiche querce“, hvoriblandt quercus cerris kun høist uegentlig kan kaldes nordisk, thi den trives nok i det nordlige Europas Haver, men hører som vildtvoxende hjemme i Østerrig, Ungarn, det italienske Schweiz, Sydeuropa og Lilleasien.

Vi ville nu vende os til endel Enkeltheder i Tragedien hvor Benyttelsen af Olaus Magnus bliver synlig paa forskjellig Vis. I 1ste Akts 1ste Scene kommer det „dragne Sværd“ paa Tale, der ifølge Ol. Magn. XIV, cap. 4, anbragtes som „custodia pudicitiæ in toro, ut etiam admisso honesto conjugio certis temporibus refrenent amplexus“. Til de nordiske Skjoldmøer, saaledes som Ol. Magn. omtaler dem V, c. 27 ff., alluderes der af Rosmonda i 4de Scene af 2den Akt, og Vikingetogene bringes paa Bane især A. I, Sc. 5 og A. IV, Sc. 5. En ret kuriøs Hentydning til det svenske Værk træffe vi A. III, Sc. 6 af Tragedien: de Gaver, som Alvida modtager i Anledning af sit Bryllup, ere nemlig prydede med det gothiske Vaaben, en kronet Løve, — det samme, der beskrives af Ol. Magn. (II c. 25) og siges af ham at være udhugget fra gammel Tid med flere andre Skjoldmærker i en Klippe ved den finske Havn Hangö. At de nordiske Folk i Tragediens 4de Akt, 1ste Scene, benævnes „tre popoli arcieri“, henpeger vel atter paa Ol.

---

[1]) Æn., I, 118.
[2]) A. IV, Sc. 3.
[3]) A. V, Sc. 6.

Magn., der har Meget at berette om Nordboernes Færdighed i Bueskydning; hvem disse tre Nationer ere, fremgaaer af de Unionsplaner, som Torrismondo's Raadgiver i samme Scene fremsætter angaaende „i tre famosi regni", nemlig Svezia, Gozia og Norvegia — altsaa ingen rigtig skandinavisk Trehed efter nyere Tiders Opfattelse. I 4de Akts 3die Scene taler Rosmonda om „sindrige Nymfer, der pleie at forudsige Andre deres Skjæbne". Hvad Tasso her har tænkt paa, det giver igjen Ol. Magn. os Oplysning om, i 3die Bogs 10de Kapitel, der navnlig handler om den Betydning, som slige „Nymfers" eller „Skovjomfruers" Forudsigelser fik for Kong Hother; disse Væsener — hedder det — boede i Templer, der vare blevne til paa overnaturlig Vis og helligede Diana, Ceres eller Parcerne. Den mere jordiske Spaamand, som Digteren lader optræde i 4de Scene af samme Akt, har øiensynlig ogsaa sit Udspring fra Ol. Magnus, som flere Gange kommer ind paa det gamle Nordens Stjernetyderi og Hexekunster[1]). Vismanden støtter sig til en Stav, hvorpaa Stjernernes forskjellige Indflydelse paa Menneskenes Skjæbne er at læse i sælsomme Tegn: det er selvfølgelig en Runestav, der menes, „baculus Gothicis characteribus insignitus", om hvis Udseende og Anvendelse den gamle upsalensiske Ærkebisp giver sine Læsere Begreb, saavel ved Skildring i Ord som ved Afbildning.

Men den Belæring, som Tasso skylder Ol. Magnus, er især lagt for Dagen i 6te Scene af 2den Akt, hvor Kong Torrismondo giver sine Hofsinder Befaling at gjøre Alt istand paa bedste Maade til Festen for Germondo og hans Brud. Scenen vedkommer grumme lidt Stykkets Handling, og i Maffei's Udgave, som væsentlig er bestemt til Brug for Scenen, gives derfor Anvisning til at udelade den: men for Litteraturhistorikeren har den sin Interesse.

Saavel Rosmonda som Alvida, siger Kong Torrismondo, skulle iklædes fyrsteligt Skrud og ledsages hver af hundrede gyldensmykkede Møer,[2]) medens de raske Ungersvende skulle

[1]) F. Ex. III, c. 13.

[2]) Om Kvindernes Dragter og Smykker se Ol. Magn. VI, c. 79 og XIV, c. 1 f.

deltage i alskens Lege og Idrætter. Nogle have at bygge en Borg af Sne, med en Murkrands og fire stærke Taarne paa Hjørnerne; fra dens Tinde skal der vaie et sort Banner, og denne Borg skal en Del af Ynglingeskaren forsvare, men de Øvrige skulle angribe den. Vi finde den samme Beskrivelse med behørige Omstændigheder samt et Billede i Træsnit hos Ol. Magnus (I, c. 23), der betragter denne Leg, hvor Sneboldte ere de eneste Vaaben, som en ublodig Forskole for den krigersk anlagte nordiske Ungdom. Andre af Kongens Følge faae Befaling til at kappes i Løb og Spring, at kaste med tunge Marmorkugler[1]) og at udslynge Jernkugler „il qual sospinge e' caccia La polve, e 'l foco, il magistero e l'arte". Dette Sidste seer jo underligt nok ud, thi da der nævnes „polve" (Krudt), mener Tasso aabenbart, at de gamle Nordboer gave sig af med at skyde tilmaals med Geværer. Rimeligvis foreligger her en Misforstaaelse af, hvad Ol. Magnus fortæller i 7de Bogs 16de Kapitel (slg. XI, c. 34) om glødende Jernkugler, der af de nordiske Slyngekastere anbringes i deres Slynger istedenfor Stene og gjøre Fjenderne stor Skade eller ogsaa ved Blider og lignende Krigsmaskiner kastes ind i en beleiret Fæstning. Fremdeles skal der skydes med Bue og Pile eller Bolte uden Spids; Maalet er i Form af en flyvende Fugl anbragt paa en Stang, der dreier sig rundt. Det er nærmest 15de Bogs 6te Kapitel hos Ol. Magn., som man her maa tænke paa (ogsaa „obtusæ sagittæ" nævnes dér), men forøvrigt forekommer Bueskydning omtalt adskillige andre Steder i hans Værk[2]). Medens endel af de unge Krigere faae det Hverv at forherlige Festen ved de anførte Lege, skal en anden Skare indlade sig i en farligere Dyst. De skulle fægte med Sværd, men saaledes, at de opfange Huggene „in sull' avversa fronte", og hvor haarde Slag der end falder, tør de ikke blinke med Øinene (faccia vergogna il cenno delle palpebre, a chi riceve il colpo). Vi kjende dette strenge Bud fra Fortællingen om Harald Hildetands Kæmper, men sandsynligvis har Tasso det direkte enten fra Ol. Magn.

[1]) Se O. M., XV c. 14.
[2]) F. Ex. IV, c. 11; XV, c. 1 ff.

VIII, c. 7, hvor den militære Opdragelse hos Gotherne skildres ganske i Almindelighed, idet den sammenstilles med Spartanernes, eller (og det snarere) fra XV, c. 16, hvor netop nogle af de Udtryk findes, der ere benyttede af Digteren[1]). Foruden Sværdkæmperne skulle ogsaa Nævefægtere vise deres Dygtighed, med Hænderne ombundne med Læderremme og holdende Blyklumper i dem for at ramme rigtig tungt — fuldstændig som disse „pugiles" beskrives og afbildes hos Ol. Magn. V, c. 26.

De Lege, som derefter opregnes i Kong Torrismondo's lange Replik, falde snarest ind under Begrebet Gjøglerkunster; det er ligefrem Linedands, Kolbøtter, Spring gjennem Tøndebaand og Saltomortaler over dragne Sværd:

„Altri sovra le funi i passi estenda
E sospeso nel ciel si volga e libri.
Altri, di rota in guisa, in aria spinto
Si giri attorno. Altri di cerchio in cerchio
Passi guizzando e sembri in acqua il pesce.
Altri fra spade acute ignudo scherzi."

Disse og lignende Kunster finde vi imidlertid omtalte i „Historia de gentibus septentrionalibus", XV, c. 23 og 24, som henhørende til den svenske og gothiske Ungdoms Idrætter og Tidsfordriv; der vedføies forskjellige Henvisninger til den klassiske Oldtids Forfattere, bl. A. Tacitus[2]). Atter her see vi Tasso citere Ol. Magnus omtrent ordret: „Est et alia quædam choreæ, seu ludi species, quæ machina quadam lignea homines per aëra rotarum more, et impulsu jactantur; vel alio modo agilitate corporum insignes ludunt: ut hastis, circa quas se volvunt, funibus etiam, supra quos reciproci ambulant, item circulis, per quos se more piscium transmittunt". Saa skal der endvidere opføres Dandse af forskjellig Art — alle tydelig nok hjemme-

---

[1]) „Quorum quidam insigni dimicationis arte callentes, adversæ frontis supercilium infallibili ictu ferire solebant: quo si quis recepto versilitate palpebræ timidius conniveret, mox aula ejectus stipendiis defungebatur." (Kapitlets Overskrift er „De exercitiis gladiatoriis.")

[2]) „Qui nudos juvenes inter gladios se jactare veterum more testatur," siger Ol. Magn.

hørende i Olaus Magnus' Norden[1]) Kongens Replik omtaler tre Slags. Først en Runddands, ført af en saakaldet „Konge", til Akkompagnement dels af „timpani" (rimeligvis at forstaae som Haandpauker eller Tamburiner), dels af de Dandsendes egen Sang, hvori Forfædrenes Heltebedrifter besynges; for at give det Hele et endnu festligere Præg skulle Dandserne binde Bjælder ved Knæet. Endvidere skal der dandses en Sværddands, snart langsom, snart hurtig, til Trompetens eller Fløitens Klang, idet Vaabnene slaaes mod hverandre, saa at det gnistrer. Den tredie Dands er ogsaa en Runddands, men om et knittrende og flammende Baal; de Vers, hvori Tasso skildrer den kortelig, give ikke noget ganske anskueligt Billede af den eiendommelige Forlystelse, men de finde deres Forklaring i følgende Ord hos Ol. Magnus: „Quasi tympanis excitati circumsedentes ignibus fortissimi quique viri, in gyrum saltumque se convertunt, tantoque impetu saltando constringunt, ut necessum sit postremum quemque, quasi rupta fortissima catena, in ignem illabi; moxque exiliens saltantium applausu in sublimiori sede reponitur, ut illico pro Regii ignis violatione (det foregaaer nemlig foran Kongsgaarden) amphoram unam atque alteram, bene magnam, fortioris cerevisiæ epotet." Endnu et Par Festligheder komme paa Tale, nemlig en almindelig Turnering tilhest, med Landser og i fuld Rustning, — her behøvede Tasso just ikke at hente sin Visdom fra den svenske Forfatter, som forresten har en Notits om slige Ridderspil, XV, c. 18 —, og Væddeløb og Kapkjørsel paa Isen, dels med Heste, dels „med de fordums vilde, men nu tæmmede Dyr, der have saa lange, grenede Takker og kunne løbe hurtigere end Vinden", d. v. s. naturligvis Rensdyr og vistnok ogsaa Elsdyr[2]). — Imidlertid vil Kongen selv drage sin Gjæst Germondo imøde med en stor Skare udvalgte Riddersmænd, klædte i hans Farver: Purpur og Hvidt; men den øvrige Hær skal blive tilbage ved Borgen tilligemed Krigsmaskinerne. Af saadanne nævnes „veloci

[1]) Se O. M., XV, c. 23—30.
[2]) Slg. Ol. Magn. XI, 35—37.

carri" (Ol. Magn. giver flere Oplysninger om Levogne, Ildvogne og lignende militære Ødelæggelsesredskaber paa Hjul, som hans Landsmænd anvendte fra gammel Tid[1])) samt „Metalheste, af hvis ildrøde Mund der udgaaer buldrende Luer og sort Røg." Hvad der sigtes til med disse, vilde være temmelig uforstaaeligt uden „Historia de gentibus septentrionalibus" og Saxo; her kunne vi nemlig ogsaa faae den danske Historieskriver med iblandt Tasso's Kilder, omend blot middelbart. I sin 9de Bog, citeret af Olaus Magnus IX, c. 4, fortæller Saxo om Regner Lodbrog, at han i Kampen mod „Kongen af Hellespont" voldte dennes Hær betydelig Skade ved „equos æneos ductilibus rotulis superpositos, ac versatilibus curriculis circumductos"; rigtignok forlyder der Intet om Ild, idet det kun hedder, at de med uimodstaaelig Magt førtes ind mod Fjendernes Slagorden, men paa det Træsnit, hvormed Beretningen illustreres hos Olaus Magnus, seer man Flammer og Røg staae ud af Hestefigurens Mund.

Kong Torrismondo's Monolog er da altsaa at betragte som et helt lille Udtog af det svenske Værk og et Vidnesbyrd om, at allerede Renaissancetidens Forfattere vare ikke ukjendte med det, der kaldes Lokalfarve, skjøndt rigtignok den naive Lærdomsudfoldelse hos Tasso kun er temmelig fjernt beslægtet med vort Aarhundredes mere luttrede Smag eller grundigere Studier eller — til sine Tider — mere raffinerede Pedanteri paa dette Omraade.

[1]) Sc. IX, c. 2 og 12, endv. XI, 19.

Til spörgsmålet om lydlove.[1])

Af **Otto Jespersen.**

Striden om lydlovene, og navnlig om muligheden af undtagelser fra dem, har i det sidste års tid antaget större dimensioner, navnlig ved Curtius's sidste skrift: Zur kritik der neuesten sprachforschung (1885). De to skrifter, hvormed de angrebne „junggrammatiker" forsvarede sig, nemlig Brugmann: „Zum heutigen stand der sprachwissenschaft" og Delbrück: „Die neueste sprachforschung", bragte egentlig ikke noget nyt synspunkt frem og behøvede da heller ikke overfor det skete angreb andet end på ny at göre de tidligere hævdede anskuelser gældende og anvende dem på de tilfælde, som Curtius havde ført frem. I modsætning hertil er striden kommen ind på væsentlig nye baner ved Schuchardts i december 1885 udsendte åndfulde lille skrift: „Ueber die lautgesetze. Gegen die junggrammatiker." — et skrift, som her varmt skal anbefales til nöje studium og prøvelse: de deri indeholdte skarpsindige betragtninger bör kendes af enhver sprogforsker, enten han så hører til det ene eller det andet parti.

Efterfølgende bemærkninger har ikke til formål at orientere om stridens gang eller at fremsætte de stridende

---

[1]) Udvidet og omarbejdet gengivelse af et foredrag i det filologisk-historiske samfund i København den 29. april 1886. — Hvor dansk udtale er betegnet, er det gjort efter et „Broad Romic" system, i hvilket der intet hensyn er taget til finere lydafskygninger; q betegner spiranten i ba*g*er, c en „ch-lyd" (der findes, vekslende med den tilsvarende klusil, i forbindelsen *g*t); længde er betegnet ved et punktum efter lyden, „stød" (glottal catch) ved et komma. De tyske udtaleformer, der som de danske er indesluttede i skarpe klammer [], skylder jeg meddelelser i breve fra min kære, desværre altfor tidlig afdøde ven Felix Franke i Sorau, Nieder-Lausitz, og de er gengivne med hans betegnelsessystem, dog at wide vowels ikke er adskilte fra narrow vowels.

parters forskellige standpunkter, men kun om muligt at fremkalde en drøftelse fra mere kompetent side af visse tanker og tvivlsmål, der har påtrængt sig mig, dels tidligere, dels navnlig i den sidste tid ved læsningen af Schuchardts bog og af det indledende afsnit „Om lydlov og analogi“ i Kr. Nyrops interessante bog „Adjektivernes kønsbøjning i de romanske sprog“ [1]). Dette sidstnævnte værk tager jeg i det følgende som type på det junggrammatiske standpunkt, fordi dette her for förste gang er blevet fyldig repræsenteret i Danmark, og fordi det i en klar og tiltalende form fremsætter og med righoldige exempelsamlinger oplyser alle de vigtigste læresætninger, som er fremsatte af den „nye retnings mænd“ i Tyskland.

I.

Den sætning, som vel af de fleste, både venner og modstandere, anses for den betydningsfuldeste i junggrammatikernes system, er: „lydlovene virker undtagelsesløst“ eller vel bedre, da man må give Schuchardt ret i, at denne formulering ikke er heldig,: „lydovergange foregår efter undtagelsesløse love“ („der lautwandel geht nach ausnahmslosen gesetzen vor sich“). Nærmere forklaret vil dette efter Nyrop s. 16 sige: „Alle ensartede lydgrupper vil under de samme lydlige betingelser og indenfor det samme område af tid og sted udvikle sig ensartet.“

Finder vi nu i virkelighedernes verden, i noget existerende sprog, en sådan lovmæssig ensartet behandling af lydene? Nej, svares der fra junggrammatikernes side; ti den gradvise forskydning af lydene, der konstituerer lydlovene, er ikke den eneste faktor i sprogenes udvikling (Nyrop 32). Men hvis vi i et sprog var i stand til helt at borteliminere låneord og analogidannelser (og muligvis produkterne af endnu andre faktorer, hvis existens dr. Nyrop antyder, at man måske siden vil opdage), så vilde man få lydlovene at se i deres renhed uden nogen undtagelse.

Et par exempler vil vise, at det er uberettiget, hvad

[1]) København. C. A. Reitzel. 1886.

lægfolk er så tilböjelige til, at anføre produkterne af disse andre faktorer som „undtagelser“ fra lydlovene. Der er en lydlov, som siger: latinsk *a* foran en enkelt nasal bliver i betonet stavelse på fransk til *ai*, men holder sig i ubetonet (halvstærk) stavelse, f. ex. *fame(m)* > *faim*; *amat* > *aime*; men *amaru(m)* > *amer*; *amore(m)* > *amour*. Nu er det ikke nogen undtagelse herfra, at franskmændene nutildags siger *aimer* og *aimé*; disse former er nemlig först opståede, efterat lydloven havde fuldbyrdet sin virksomhed; de svarer slet ikke til latinsk *amare* og *amatu(m)* på samme måde som *aime* til *amat*. Sagen er den, at de direkte ætlinge af *amare* og *amatu(m)*, nemlig *amer* og *amet*, der længe har levet og som middelalderens franskmænd både har udtalt og skrevet mangfoldige gange, de er uddøde, og det, at man så istedenfor dem har dannet nye former med *ai*, kan da umulig kaldes en undtagelse fra den nævnte lydlov. — Heller ikke det, at vi på fransk har dobbeltformer af den art som *chose* og *cause*, begge af lat. *causa*, taler imod lydlovenes konsekvens, da *cause* er optaget i fransk ad litterær („lærd“) vej, efter at de lydlove, der viser sig i den folkelige udvikling *causa* > *chose*, har ophørt at virke; de er altsaa ikke „sidestillede udløbere af grundformen“ (Nyrop s. 21), og man kan umulig kalde *cause* for en undtagelse fra lydlovene.

Vi er altså nu komne til at foretage en tredeling af sprogstoffet, idet vi foruden arveordene — en benævnelse, der er indført af Lücking („erbwörter“) istedenfor det tidligere af romanister brugte mindre heldige udtryk „folkelige ord“ („mots populaires“) — har först nydannelser, nyskabninger, analogidannelser[1]) og endelig ord, hentede udefra, låneord, hvortil også må henregnes lån fra en tidligere periode af samme sprog, som det nævnte franske *cause* fra klassisk latin („mots savants“). Vil vi studere spörgsmålet om en lydlovs konsekvens, må vi i henhold til det udviklede se bort fra de to sidste klasser og udelukkende

[1]) Ti „neubildungen sind nachbildungen“. Delbrück. Einleitung in das sprachstudium, s. 57; jfr. dog Paul „Principien der sprachgeschichte“, cap. X: Urschöpfung.

holde os til arveordene. Men herved er at mærke, at fra det öjeblik et låneord eller en nydannelse er optaget i sproget, er det naturligvis de samme videre udviklinger underkastet som alle andre ord i sproget — ord som *præst* eller *kontor* er nok „fremmedord“ i dansk, men for den nulevende generation og for en del generationer för den har ordene selvfølgelig været samme betingelser underkastet, som alle „gode, ægte nordiske ord“, og er altså nu lige så godt hjemlige arveord som disse. Tager man hensyn hertil, reducerer fordringen om at se bort fra låneord og analogidannelser sig til truismen: en lydforandring kan kun afficere de ord, der paa det tidspunkt, den virker, findes i sproget.

II.

Da analogidannelser så ofte opstilles som modsætningen[1] til lydlove, vil måske en betragtning af analogiens virksomhed kunne kaste lys over lydlovene. Först må vi konstatere, at der gives analogidannelser på syntaxens område. Det er ganske vist blevet benægtet af V. Henry i hans bog Étude sur l'analogie en général et sur les formations analogiques de la langue grecque; Paris 1883, s. 18 — en bog, hvis almindelige del forekommer mig at være en temmelig værdiløs gengivelse af de tyske junggrammatikeres teorier, som han ikke engang altid har opfattet rigtigt —; men da vist ellers alle mennesker er enige om, at der gives syntaktiske analogidannelser, og da exempler på sådanne er lette at påvise, kan vi vel rolig gå ud fra, at de existerer. Men så bliver spörgsmålet, da lydlove og analogi opstilles som modsætninger: gives der sådan noget som syntaktiske lydlove? Eller bedre: hvad er det, der for syntaxen svarer til lydlovene i morfologien? Svaret kan ikke være tvivlsomt, når vi tager et tilfælde på syntaktisk analogidannelse, som Nyrops exempel (s. 54) fra dansk: „at spise til frokost“ er åbenbart en analogidannelse efter „at spise til middag, til aften“. Modsætningen hertil er

---

[1]) Således f. ex. skarpt af Paul i Literaturblatt für germ. u. rom. philologie, januar 1886.

åbenbart bevaringen af det ældre udtryk „at spise frokost", og vi får nu at se, at medens analogiprincippet er det nydannende, det reformerende eller endog revolutionære i sproglivet, er det princip, der gör sig gældende i lydlovene, i sin inderste kærne det konservative i sproget, det, der holder traditionerne i hævd. Men lydlove — det er jo da love for forandringer i sproget, ikke for stilleståen? Meget rigtigt; men der er det at mærke, at stilstand kender vi ikke noget til i virkeligheden; dèr gælder Diderots ord „tout change, tout passe"; og når han tilföjer „ce n'est que le tout qui reste", er dette selvfølgelig uanvendeligt på sproget, der jo kun er en del, og en ringe del, af verdensaltet. I sproget som på andre områder findes kun relativ stilleståen: medens den samme sprogform bruges gang efter gang, ændres den umærkelig, så at den måske tilsidst knap er til at kende igen. Det er et lignende fænomen som det, vi i dyre- og plantelivet kalder vækst: individet er det samme idag som det var igår, men er dog forandret; og analogidannelser kan så parallelliseres med formering: to elementer forener sig og skænker derved livet til et nyt væsen, uden at de derfor selv behøver at gå til grunde; dette finder derimod sted ved knopskydning, hvor et enkelt individ spalter sig til to af hinanden uafhængige: det er det, vi i den sproglige verden kalder differensiering, som når latinsk *pensare* spalter sig i to verber, et med betydning ,veje, tynge' (fr. *peser*) og et med betydning ,overveje, tænke' (fr. *penser*), eller når vi nu på dansk har *kæreste* = ,forlovede' med kort *æ*, og = ,mest kær' med langt *æ*; her er moderdyret med sine ubestemte omrids i henseende til lydform og betydningsindhold forsvundet og har veget pladsen for to nye væsener, hvert med sin bestemte udtale og med sin bestemte betydning.

Men ligningen halter — naturligvis! Det enkelte ord er jo ikke noget selvstændigt levende væsen, men formlen for en virksomhed hos et menneske med det formål at bringe en forestilling til et andet menneskes bevidsthed. Og punktet, hvor ligningen ikke slår til for analogidannelsernes vedkommende, er det, at der ved analogivirksomheden ofte,

ja vel oftest, frembringes et resultat, der ikke er til at skelne fra det, der vilde være fremkommet, hvis der ikke havde været andre kræfter med i spillet end den rent konserverende, reproduktionen af det tidligere hørte og sagte. Dette punkt forekommer mig at være af den allerstörste betydning, hvor det gælder om at forstå sproglivet[1], og det har derfor forbavset mig, at, så vidt jeg kan se, dr. Nyrop ikke med en stavelse har antydet det i sin bog. Skal jeg f. ex. bruge superlativ af et adj. som *ubetydelig* eller *elskværdig*, så kommer det fuldstændig ud på et, om jeg har hørt og brugt formen för og nu blot tager den frem fra min hukommelse, eller om jeg danner formen helt fra ny efter de mangfoldige andre superlativer af lignende adjektiver, jeg bevarer i min hukommelse: dejligste, heldigste, herligste osv.; ja det vil være mig aldeles umuligt, selv ved den mest indgående analyse af min sjælsvirksomhed, at udfinde, hvilken fremgangsmåde jeg i hvert enkelt tilfælde anvender. Lad os tage et exempel på en analogidannelse fra börnesproget: jeg hørte i sommer mange gange börn som den bestemte form i flt. af *blåbær*, altså for *blåbærrene*, bruge formen *blåberne* [blɔbərnə]: idet biakcenten på stavelsen *-bær* som oftest svækkes, kommer *blåbær* også i voksnes mund til at rime med *kopper*, *propper* [kɔbər prɔbər] osv., og i analogi med *kopperne*, *propperne* dannedes altså formen [blɔbərnə][2]. Her er det aldeles tydeligt, at vi har med en analogidannelse at göre; men sæt nu barnet ikke har lært ordet *tropper* för, men i samme öjeblik, som det hører det förste gang, spörger: „jamen, mor, hvor er *tropperne?*“, så har det her altså foretaget akkurat den samme proces, som ovenfor med *blåberne*; formen *tropperne* er også en analogidannelse; men der er den forskel, at medens resultatet der var afvigende fra sprogbrugen, stemmer det her fuldstændig overens med den. Vi kommer altså til en inddeling af

---

[1]) Sml. Paul, Principien s. 68 ff.; se også Franke, Praktisk tilegnelse af fremmede sprog (min bearbejdelse, 1884, s. 8).

[2]) Også [jo.rbərnə] og [hembərnə] for *jordbærrene* og *himbærrene* brugtes.

analogidannelser i to grupper: en, hvor den nydannende virksomhed arbejder i samme retning som den konserverende, hvor det ny altså ikke er til at skelne fra det gamle, og en anden, hvor der frembringes noget afvigende, noget andet end det, der för var i brug. Medens sprogpsykologien aldeles ikke kan adskille de to grupper, er det egentlig kun den sidste gruppe, sproghistorien taler om, når den bruger udtrykket „analogidannelser“; og vi ser nu, at det egentlig ikke er så aldeles forkert, som junggrammatikerne gærne vil göre det til, at tale om „falske analogidannelser“, som den ældre skole gjorde. Benævnelsen er kun urigtig, når man i den vil lægge en værdibestemmelse og anse den overleverede form for bedre og rigtigere end den nydannede; som Noreen så fortræffeligt har vist[1], beror en sprogforms værdi aldeles ikke på dens oprindelse, men på den hurtighed og nöjagtighed, med hvilken den kan opfattes, i forbindelse med den lethed, den talende har ved at frembringe den. Skulde man derfor have navne på de to klasser, vilde det være heldigst, om man kunde få et andet navn end falske og rigtige analogidannelser, f. ex. skabende og opretholdende eller omdannende og gendannende analogidannelser: jeg vilde være taknemlig for en bedre benævnelse.

Endnu et må jeg henlede opmærksomheden på i denne sammenhæng. Vi er fra skolen af navnlig gennem den i skrift brugte ordadskillelse blevne i den grad vante til at betragte ordene i en sætning som genstande, der står hver for sig, at det falder os temmelig vanskeligt rigtig at få öjnene op for det virkelige forhold, der i den senere tid tit nok er blevet fremdraget af sprogforskere som Sievers, Sayce, Sweet, Noreen og andre, nemlig det, at i naturlig tale finder der aldeles ingen ordadskillelse sted, uden hvor den talende bliver nødt til at stanse sin tales ström af mangel på „vejr“ eller fordi han ikke har det rette ord på rede hånd, så han må lede efter det, eller endelig, hvor han ved en „kunstpause“ vil slå et enkelt ord særlig fast eller vil göre den hørende spændt på, hvad der følger. En

---

[1]) „Om Språkriktikhet“ i det Letterstedtske „Nordisk tidskrift“ 1885, s. 377—403 og 465—479.

sætning som „det kan du selv være“ kan altså kun opløses i sine enkelte bestanddele af den, der forstår betydningen og kender de enkelte dele anvendte i andre kombinationer. Men den samme vanskelighed, som man har ved således at sønderdele den sammenhængende sætning förste gang, man hører et fremmed sprog tale, den samme vanskelighed har også barnet overfor sit modersmål. På spörgsmålet „hvad er det for et dyr?“ fik jeg af en treårs pige svaret: „jeg ved ikke hvad det for et dyr er“; hun havde altså endnu ikke opløst *de(t)foret* i de enkelte ord. Af en dannet dame har jeg hørt sætningen „det må da let kunne *få-å-se-s*“ (passiv til *få at se*), og sproghistorien er rig på lignende tilfælde. Jeg skal blot minde om sammensmeltningen med artiklen i dansk *verden* og fransk *lendemain* osv. og om, at i portugisisk omgangssprog *ha de* 'har at' ofte føles som en enkelt verbalform, så at man kan sige *hadem fazer isso* 'de har at (skal) göre det' istedenfor *hão de fazer isso*[1]). — Udsondringen af de enkelte elementer vil således ikke altid falde sammen med vor sædvanlige orddeling, men snart tage mere, snart mindre med[2]); en del afledningsendelser, böjningsmærker og forstavelser kommer ved denne proces til at føles som selvstændige elementer, naturligvis ikke så selvstændige, at de helt kan stå alene eller kan forbindes med et hvilketsomhelst ord — det er der jo også mangfoldige „ord“, som ikke kan, f. ex. dansk *fat*, der kun lever i ganske enkelte forbindelser (få fat, tage fat, hvordan er det fat? og et par til) — men dog relativt selvstændige.

[1]) Sweet, *Spoken Portugueze* p. 27. Lignende, mere tvivlsomme verbaldannelser nævnes af Tobler, Kuhns Zs. XXIII, 421 ff.

[2]) Herhen hører naturligvis det kendte fænomen, at en formentlig artikel rives løs, som i fransk *azur* (Diez *Grammatik* I 204), dansk *jætte* (Såby, Universitetsjub. samf.s blandinger I 24; sml. også Nyrop 49); at på svensk endelsen i *satan* føles som den bestemte artikel, ses af flertalsformen „de der små *satarna*“, Strindberg, *Röda Rummet* 299. Ganske morsomt er det, at Holger Drachmann i et digt til Danmark (Dybe strenge s. 69) skriver „at vort smör vi kan kærne og *ævre*“: *ævretsmör*, der som bekendt er en sammensætning af ævret (ævred) 'græsning i stubbene på de høstede agre', er altså sønderdelt i ævret smør, som om ævret var et participium!

Hvor tidligt således genitivsmærket *s* føles som adskilt sprogdel, ses bl. a. af det i tidsskriftet Vor Ungdom 1885, s. 252, anførte exempel fra et toårs barns sprog: istedenfor „hvis (hvems) er det“ sagde det „hvem-er-de(t)-s“; altså var *s* løsrevet, men *hvem-er-det* endnu ikke sønderdelt[1]. Andre løse sprogdele på dansk er f. ex. komparationsendelserne, den efterhængte artikel, afledningsendelser som *-hed*, *-else*, forstavelsen *u-* osv.

Det vil nu ses, at de allerfleste analogidannelser kun består i at forbinde disse elementer med andre elementer, og at en forbindelse *blåbær* + *ne* psykologisk aldeles ikke lader sig adskille fra en syntaktisk forbindelse som *mine blåbær*; i begge tilfælde har vi en på samme måde istandbragt kombination af to på samme måde tilegnede taleelementer. Denne opfattelse, hvorefter vi altså her har, hvad man kunde kalde elementforbindelse eller kombinationsdannelser, forekommer mig at være bedre begrundet end den almindelige, navnlig af Paul fremsatte forklaring, at det er proportionsdannelser, idet den talende i sin sjæl ligesom af ligningen *kopper* : *kopperne* = *blåber* : x finder den ubekendte x = *blåberne*[2].

Vi har set, hvorledes de to principper, man har opstillet som skarpt adskilte, ja modstridende principper, i virkeligheden slet ikke lader sig holde ude fra hinanden, men tværtimod arbejder hånd i hånd, hvor de begge går ud på at „göre den gamle saga om igen“. At der heller ikke der, hvor de indfører noget nyt i sprogets verden, er nogen kløft mellem dem, har Schuchardt vist (se foruden hans nævnte skrift hans bemærkninger mod Paul i Literaturbl. f. germ. u. rom. philol. 1886 febr. sp. 81). Hans tankegang er denne: mellem et lydskifte, der må betegnes som „rent lydligt“, som f. ex. assimilationen i ital. *conte* af *com(i)te*, og en „analogi-

---

[1]) Den af meddeleren, litterat N. J. Nörlund givne forklaring, at „*hvem* for barnet er en langt mere konkret betegnelse end *hvis*“, er åbenbart ingen forklaring.

[2]) Sml. Paul *Principien*, s. 64. Proportionsforklaringen kan dog måske ikke undværes i tilfælde som *strikker strak strukket* efter *drikker drak drukket*.

dannelse" som it. *grieve* for *grave* på grund af *lieve* kan man indskyde en række tilfælde, der gradvis fører fra det ene til det andet, så at man ikke kan pege på et punkt og sige: her hører det „fysiologiske" (efter den tidligere junggramm. udtryksmåde) op og her begynder det „psykologiske". (Hans række er: *conte-comite, dunque-nunc, treatro-theatro, eglino amano-egli amano, non grieve ma lieve-non grave magis leve.*) „Ikke blot forestillinger om umiddelbart følgende, men også om fjærnere stående lyd anticiperes, og på den anden side beror analogidannelserne for en stor del ikke blot på en ideel, men på en faktisk sammenstilling af ordene" (Schuchardt Lautges. 7). Man vil se, at de analogidannelser, her er tale om, egentlig er af en så forskellig beskaffenhed fra de ovenfor omtalte, at det er höjst forunderligt, at de af alle, såvidt jeg ved, er slået sammen med dem under det ene navn „analogidannelser". Ved den art dannelser, vi her har at göre med — andre exempler er *sjersjant* for *sersjant*, fransk *chercher* for *cercher;* tysk dial. *zehn ölf zwölf* for *zehn elf zwölf* — er der jo slet ikke tale om nogen proportion, hvoraf „den ubekendte" kan findes, eller om fri kombination af selvstændige eller halvselvstændige elementer. Hvad der her har fundet sted, er nærmest at opfatte som en sammenblanding i tanken, en konfusion, idet ved „for hurtig tænkning" det, der skulde holdes ude fra hinanden i tiden, ikke bliver det: medens man er ved at sige et, er tanken allerede i færd med noget følgende (i samme eller næste ord), hvilket kan bevirke, at taleorganerne ligesom for tidlig får befaling til at frembringe en lydgruppe eller en enkelt lyd, navnlig når en lydlighed kan frembringe det indtryk, at man er længere henne, end man virkelig er nået. I mange tilfælde udelades lyd og lydgrupper af lignende grunde, som i græsk *amphoréus* for *amphiphoréus* og i *heroi(ko)komisk, tragi(ko)komisk*[1]; dansk almindelig udtale *kun(st)stykke, po(st)stempel, et vi(st) sted, engel(sk) stil*[2]), *rib(s)gelé*; tysk ofte *je(tz)tzeit, du wei(sst) schon;* fransk *po(st)scriptum.* Her opstår også

---

[1]) En del exemplarer fra latin (*st(ip)ipendium nu(tri)trix* osv.) nævnes af Bréal og Bailly, *Dict. étymol. latin* 1885 s. 369.

[2]) I alle disse tilfælde ofte med langt eller gemineret *s*.

for den hørende en lydlig illusion, et akustisk bedrag, idet f. ex. *-st-* i *kunstykke* høres dels i forbindelse med *kun-* og altså danner *kunst*, dels i forbindelse med *-ykke*, som det udfylder til *stykke*; og derfor kan den forkortede form let sætte sig fast. Dette er derimod ikke tilfældet med andre former, hvis opståen hos den talende er nær beslægtet med de nævnte tilfælde, nemlig de af Nyrop s. 43 noten omtalte sammenblandinger af to ord med samme betydning. Den talende vakler et öjeblik mellem de to synonymer *prop* og *told*, han vælger det förste ord, men idet han ved dette er kommen til vokalen *o* [ɔ], bringer det, at denne vokal også findes i *told*, der lige „har svævet ham på læberne“, ham til at slå over i dette ord, til altså at sige *prold*. Grafisk fremstillet har han i pr ‾o p / (t↗) ↘ld valgt vejen o—l istedenfor den punkterede o . . . p. Til de af Nyrop l. c. nævnte exempler herpå kan föjes det af Tegnér (Språkets makt öfver tanken, 1880, s. 25—6) anførte svenske *pryl* af *pren* (eller bedre *pryn*, isl. *prjónn*) + *syl*. Nærmere at forfølge denne art og beslægtede arter af dannelser, således på det syntaktiske område, hvor de som „udjævning af to tanke- eller taleformer“ spiller en meget stor rolle[1]), ligger udenfor min opgave her, hvor det navnlig var mit formål at vise, at der heller ikke på dette område er nogen særlig stor kløft mel-

[1]) Se navnlig Ziemer, Junggrammatische streifzüge im gebiete der syntax. Colberg 1883. — Den her forsøgte sondring af „analogidannelser“ i elementkombinationer (proportionsdannelser) og konfusionsdannelser, eller hvad man nu vil kalde dem, trænger til en fuldstændigere gennemarbejdelse, end jeg for öjeblikket er i stand til at give den; jeg skal blot bemærke, at af Nyrops to förste klasser (om den tredje, lydlig analogi, se nedenfor): I virkninger af overensstemmelse i ordenes betydning a) ved ord af samme stamme, b) ved ord af forskellig stamme, og II virkninger af overensstemmelse i ordenes grammatikalske funktion — af dem falder de fleste under I b nævnte exempler ind under min anden klasse, idet det næppe er betydningsligheden, men rækkefølgen, der er det afgörende, medens II og I a svarer til min förste klasse: jeg er heller ikke i stand til at se nogen egenlig gennemgribende forskel mellem et ords betydning og dets grammatiske funktion: forskellen mellem *amo* og *amas* er lige så godt en betydningsforskel som den mellem *amo* og *moneo*.

lem fænomener, der sædvanlig henregnes til lydovergange (navnlig assimilation), og andre, der kaldes „analogidannelser“.

III.

Går vi over til at se lidt på låneordene, så kan vi her anstille ganske lignende betragtninger som ovenfor med hensyn til analogidannelser. For at vise lydlovenes konsekvens eller rettere for, hvor vi i et sprog finder fænomener, der ikke lader sig forklare ved hjælp af lydlovene, da at forklare, hvorfor disse fænomener ligger udenfor lydlovenes rækkevidde, har man ofte grebet til den forklaring: vedkommende ord er et låneord. I mange tilfælde har man selvfølgelig ret: det er indlysende, at f. ex. et ord, der bevislig er trængt ind i höjtysk fra nedertysk efter den höjtyske lydforskydning, ikke kan bevise nogen inkonsekvens i lydforskydningen; men i andre tilfælde er man, synes jeg, ved at benytte låneordsforklaringen gået for vidt. Curtius havde f. ex. spurgt: hvor har vi lydlove i overgangen som dem, der findes i kælenavnene *Bob* for *Robert*, *Beppo* for *Giuseppe* osv.? Dertil svarer Delbrück: vi kan her aldeles ikke spörge om lydlove, for ordene ere jo naturligvis lånte fra et andet sprog, nemlig börnesproget. Og Nyrop (s. 31) skriver ligeså: „de må alle som oprindelige kælenavne betegnes som fremmedord, de hører oprindelig hjemme i börnesproget.“

Men dermed er sagen jo ikke klaret. Har vi ikke, når vi hører, at nht. *echt* er et nedertysk låneord, lov til at spörge: efter hvilke lydlove har formen da udviklet sig på nedertysk grund, inden den blev optaget i höjtysk? Men anvender vi det samme på kælenavnene og spörger om de lydlove, som de har udviklet sig efter i börnesproget, inden de voksne optog dem, — ja så er vi lige vidt: hverken lydlove eller analogi kan forklare formerne. Nu har ganske vist dr. Nyrop en lille bagdör at smutte ud ad: han föjer til de ovenfor citerede ord: „og [de] er altså i yderste instans at betragte som mislykkede forsøg på at efterligne de

voksnes tale, ti barnealderen er jo[1]) på alle områder kun en experimenterende tilstand". Her har vi en antydning, men rigtignok en svag antydning, af det rigtige standpunkt, der forekommer mig at være dette: det går ikke an at opstille börnesproget som et selvstændigt sprog overfor de voksnes sprog på en lignende måde som man stiller nedertysk overfor höjtysk eller jysk overfor fynsk. Der er ingen fast grænse at drage mellem barn og voksen: i den sproglige verden har man ingen konfirmationsattest til at bevise, at man er voksen, og ingen lov kan afgöre, når man er sproglig fuldmyndig. Barnets forsøg på at forstå sine omgivelsers tale og på at göre den efter er kejtede og kluntede: efterhånden blive de mere og mere behændige, men aldrig når noget menneske så vidt, at hans tale bliver nöjagtig ens med noget andet menneskes, hverken med hensyn til lyd eller med hensyn til den med lydene forbundne betydning. Overalt har vi på grund af forholdets hele natur kun tilnærmelser. De groveste fejlgreb i udtalen, de störste misforståelser af ords betydning fjernes efterhånden, ganske gradvis, idet individet stadig er under presset af den sociale nødvendighed at göre sig forståelig og at forstå andre. Men nogle rester af uoverensstemmelse og nogen usikkerhed bliver der altid tilbage. — Kæleformer af navne, som de nævnte *Bob*, *Beppo* osv., er fremkomne akkurat på samme måde som f. ex. *tat* for *tak* eller *dol* for *stol;* og holder de sig ud over den tid, da den slags iöjnefaldende fejl ellers er aflagte, er grunden dels den, at der ikke har været så stor vanskelighed for at göre sig forståelig ved anvendelsen af disse navne som ved andre ord, dels den, at mødre og tanter af henrykkelse over deres kæledægge har fundet den af barnet selv „opfundne" benævnelse „sød" og derfor har adopteret den, ligesom de også bruger former som *dengsen* for „drengen" odsl. Men „fremmedord" er de i alt fald ikke for det barn, der har dannet dem, og kun ved en höjst unaturlig brug af ordet for de voksne.

[1]) Sml Paul, Principien 46.

En anden klasse låneord må jeg også omtale. Nyrop omtaler s. 29—30 påvirkning i udtale fra skriftsproget som en påvirkning fra et fremmed sprog. Anvendt på et af hans exempler lyder dette: den naturligt udviklede form af ordet *morgen* er [må.rən]; denne udtale findes også i sammensætninger som *morgengnaven*, *morgensko* o. fl.; når vi derimod finder, at vi (eller mange af os) siger [mɔr.qənrø.ðə], altså med udtalt *g*, så må det skyldes ortografien, det er en bogstavret udtale; ligeså udtalen [gi.və] og [ta.qə], som vi anvender i bibelsproget „det er bedre at give end at tage“, medens man i utvungen daglig tale nöjes med formerne [gi] og [ta]. Denne forklaringsmåde ser jo ganske tiltalende ud, og den er da også hyppig anvendt i sprogvidenskaben; men en nærmere prøvelse tror jeg ikke den kan udholde. Hører man börn stave, — jeg taler her om den gamle metode, hvorefter börnene först lærer bogstavernes navne, ikke om nyere og bedre metoder, der nu er ifærd med at bane sig vej —, ser man, hvordan de stadig efter at have stavet [æl-æ,-æn: læn,—ge,-e,: ge,] kombinerer stavelserne, ikke til [læn.ge,], men til det rigtige [læŋə], med andre ord: barnet foretager bestandig en omsætning fra det, der, således som det har lært at læse, er den bogstavrette udtale: [læn.ge,], til den ofte temmelig fjærnt liggende ordform, der er det bekendt fra talesproget: [læŋə]. Ofte vil barnet, selv om det har læst de enkelte stavelser, have svært ved at föje dem sammen, hvilket ikke kan undre ved den store forskel, der ofte er mellem staveformen og den virkelige form; men læreren, der i reglen er meget langt fra at have nogen forestilling om denne forskels störrelse, vil da nævne ordet; barnet siger det efter, som det hører det, uden ret at göre sig det klart, hvordan [læn,ge,] kan „sige“ [læŋə], så lidt som hvordan [kå,o,] kan sige [ko,], men [kå,o,æm] : [kɔm,]. Barnet vænnes derved til, for en stor del ved gætværk, at sætte kendte lydforbindelser istedenfor ukendte eller meningsløse. Men hvorfor indsætter det nu i *morgenrøde* ikke den form [må.rən], som det siger hver dag, for de to förste stavelser? Svaret kan kun være: fordi læreren her selv læser [mɔr.qənrø.ðə] og ikke tillader nogen anden oplæsning. Påvirkningen

sker altså ikke direkte fra skriftformen — den kan i og for sig fortolkes på begge måder — men fra lærerens mundtlige ord. Hvor har læreren den fra? næppe fra skriften igen, men fra sine læreres eller forældres udtalemåde, når de læste; ja man kan vel påstå, at udtalen [mɔr.qənrø.ðə] gennem mundtlig tradition har forplantet sig fra slægt til slægt lige fra den tid, da man altid sagde [mɔr.qən] og endnu ikke var begyndt på at sige [ma.rən]. Jeg vil ikke fraskrive ortografien enhver indflydelse på udtalen; en sådan finder navnlig sted, hvor ord optages gennem tryk og skrift fra et fremmed sprog med et andet lydbetegnelsessystem end vort[1]; men hvor talen er om hjemlige ord, tror jeg rigtignok, at skriftens indflydelse på udtalen for största delen indskrænker sig til det at holde en udtaleform i live nogen tid efter, at den ellers vilde være forsvunden[2]. Mere kan den i reglen ikke göre, bl. a. fordi skriften i de fleste sprog i masser af tilfælde er så overordentlig flertydig (man tænke f. ex. på de fem forskellige værdier, bogstavforbindelsen *ort* har i ordene *stort sort* (adj.) *sorte bort borte*). — Ligesom jeg för betonede, at man ikke kunde betragte börnesproget som et selvstændigt sprog, således må jeg derfor her hævde, at heller ikke skriftsprog og dagligt talesprog står overfor hinanden som selvstændige dialekter eller sprog.

Dr. Nyrop antyder også, at foruden indflydelse fra skriften kan der „endvidere foreligge indflydelse [altså mundtlig

---

[1]) Sml. også dansk *tjur* med misforståelse af tegnet *i*, der i norsk *tiur* betegner langt og betonet *i*; fuglen selv kendes ikke i Danmark.

[2]) Man kunde mod mig indvende, at når man f. ex. nu begynder almindelig at sige *halve* med udtalt *v* i modsætning til den folkeligt udviklede form [halə], medens man ikke falder på at sige *kølve* for *kølle*, må grunden dertil være, at man skriver *halve*, men ikke længer *kølve*. Jeg vil hertil sige, at for mig stiller sagen sig omvendt således: fordi man i *kølve* ikke mundtlig havde bevaret udtaleformen *v* — rimeligvis fordi ordet ikke forekommer så hyppig i „höjere stil" — derfor var det, at man i sin tid i skrift kunde indføre formen *kølle*, medens man ikke kunde tillade sig at skrive „halle", fordi *v* stadig hørtes i höjere stil længe efter dets bortfald i jævn dagligtale.

indflydelse] fra lærere, præster, skuespillere, store talere, juridiske formularer etc." (s. 30). Selv om vi ser helt bort fra det uheldige i, at „juridiske formularer" således stilles ved siden af præster og „store" talere i modsætning til skriftsproget, er tankegangen næppe rigtig, idet det hedder: „Disse ord og vendinger tilhører alle den höjere stil, de cirkulerer (i de omtalte forbindelser) ikke til daglig brug i sproget, de er tilførte ad ren kunstig vej og er altså at betragte som låneord eller, om man vil, fremmedord." Hvad kunstigt er der i, at man hører et ord af en lærer eller skuespiller og så bruger det igen, som man har opfattet det? Er det ikke netop den samme proces, som foregår, når barnet lærer et ord af sine forældre eller søskende eller af Maren amme? Er den forskel, at påvirkningen i det ene tilfælde måske foregår i 2-års alderen, i det andet 10 eller 20 eller 30 år senere, af så gennemgribende en betydning, at vi i det ene tilfælde har naturlig sprogtilegnelse, i det andet kunstig optagen af låneord? Og hvor må ikke det barn være ulykkelig stillet her i verden, hvis fader f. ex. er lærer og hvis moder er skuespillerinde: alle de ord, det hører af sine forældre, er „låneord eller, om man vil, fremmedord"! Teorien er sådan, at man blot behøver at trække konturerne lidt skarpt op for at få en karrikatur frem. —

Det rigtige synspunkt er vel dette: på en lignende måde, som vi i sprogene ofte af samme ord har dobbeltformer på grund af sætningsfonetik (fr. *fol-fou* efter næste ords begyndelseslyd), således har vi i nogle tilfælde **dobbeltformer på grund af stilartens forskellighed levende ved siden af hinanden i samme individs sprog** og stadig forplantede til nye generationer, hvorved ofte i tidernes løb to fra först af kun lidt forskellige former kommer til at afvige mer og mer fra hinanden (atter ligesom *fol* og *fou*), så at vi tilsidst har så adskilte former som [må.rən] og [mɔr.qən] 'morgen', [gi] og [gi.və] 'give', [ha] og [ha.və] 'have', [fa.r] og [fa.ðər] 'fader', [sa.] og [saqdə] [1]) 'sagde' osv. Den inderste grund til disse differensie-

[1]) Også [saqðe] — således læser jyder det.

ringer finder jeg i det overordentlig vigtige, men ved disse undersøgelser næsten altid oversete princip: hensynet til forståeligheden. Wegener har i sine Untersuchungen über die grundfragen des sprachlebens (Halle 1885) givet en udførlig og bred fremstilling af betingelserne for sproglig forståen overhovedet og navnlig på syntaxens område påvist, hvor umådelig mange ting en talende kan undlade at udtrykke i sine ord, fordi situationen fører med sig, at den hørende lægger netop dét til, som den anden ønsker; det rent lydlige ligger denne forf. fjærnt, og han har slet ikke sat sine teorier i forbindelse med det spörgsmål, der beskæftiger os her. Men én bemærkning af ham kan vi her benytte; han siger (s. 186): „I mindre omgangskredse, hvis medlemmer står hinanden nær, f. ex. indenfor én familie, én landsby, gör man meget hyppig den iagttagelse, at de artikulerer ordene meget mangelfuldere og med langt ringere expirationsstyrke, når de taler med hinanden, end når de taler med fremmede[1]). Enhver kender jo så nogenlunde den andens ejendommelige måde at tale på og forstår ham, når han holder handen for munden, når han har piben mellem læberne eller mellem tænderne, når han gaber eller spiser osv. Man kan derfor vel sige: jo fjærnere de med hinanden talende personer står hinanden, des mere vægt lægger de på en nöjagtig artikulation.“ — Særlig tydelig bliver man også nødt til at tale for at blive forstået, når man som en skuespiller eller folketaler henvender sig til en större mængde på en gang; her kan man jo ikke engang trøste sig med den tanke: forstås jeg ikke, bliver jeg nok afbrudt af et „hvad behager?“ Der kræves her större omhu for sprogformen i det hele: valg af ord, der ikke tilsteder mistydninger, nöjagtig sætningsforbindelse osv., men hvad der her særlig vedkommer os, er, at ligesom man må skrive tydeligere til en fremmed end til en, der daglig læser ens hånd-

[1]) [Herpå beror også en af de mange vanskeligheder ved dialektstudier: en fremmed kan kun meget vanskeligt få en almuesmand til at tale nöjagtig, som han gör overfor sine daglige omgangsvenner.]

skrift, således findes der også med hensyn til udtalen forskellige tydelighedsgrader, forskellige stilarter. Og hvor tydelig man skal tale, afhænger tillige og ikke mindst af den værdi, det har for den talende at blive forstået: en taler vil derfor uvilkårlig komme til at sjuske meget mere med det indledende, intetsigende „Mine herrer!“ end med det, der har betydning for talens indhold, det han ønsker at lægge sine tilhørere på sinde. Det er derfor, vi i sproglivet så ofte ser, at ord og ordforbindelser, der anvendes som ligegyldige meddelelser, ja knap fortjæner at kaldes meddelelser, undergår langt voldsommere forkortelser og afslibes langt mere end andre ord, så at lydovergangene i dem slet ikke lader sig bringe ind under love. Tysk *guten morgen* bliver således til „g'moin, g'mõ“, *guten abend* til [na.mt], dansk *goddag* til [gda,] eller endog [da,], *vær så god* til [værsgo,] eller blot [sgo,], fransk *s'il vous plaît* til „splè“ (V. Henry), ligeså ofte titler og tiltaleord, som spansk *vuestra merced* til *Usted*, russisk *gosudar'* ‘min herre‘ endog til et blot *s*, der kan sættes enklitisk til næsten ethvert ord i høflig tiltale.

Vi er herved komne ind paa det meget omstridte spörgsmål, om et ords hyppige brug spiller nogen rolle ved dets lydlige udvikling, så at det derved kommer til at stå udenfor lydlovene. Det benægtes bestemt af Paul, der bl. a. siger (Litbl. 1886 sp. 6): „Wir sind jetzt zu der einsicht gekommen, dass die singuläre stellung häufig gebrauchter wörter vielmehr darin ihre ursache hat, dass die wirkungen alten lautwandels an ihnen noch zu erkennen sind, während sie bei den selteneren wörtern durch die wirkungen der analogie verdeckt sind“. Derimod besvares spörgsmålet bekræftende af Schuchardt og herhjemme af dr. V. Thomsen, der i sin skarpsindige afhandling om de romanske ord for ‚at gå‘ (*andare andar anar aller*[1]), motiverer det, at han trods de almindelige lydovergange udleder de nævnte ord af lat. *ambulare*, bl. a. derved, at dette verbum „hører

---

[1]) Filologisk-hist. samfunds mindeskrift 1879 s. 197 ff., se navnlig s. 207—8.

til en gruppe af ord, som i alle sprog mere eller mindre, om jeg så må sige, stå udenfor lov og ret, det vil sige ord, som på grund af deres hyppige anvendelse ere udsatte for langt stærkere og voldsommere forandringer end andre ord, og som derfor tildels gå ganske deres egne veje“ [1]).

Efter det ovenfor udviklede kan min stilling til spörgsmålet ikke være tvivlsom. At ordenes hyppighed skulde være det afgörende, kan jeg ikke tro; dette forholdsvis ydre moment træder grelt frem hos Schuchardt, der (Die Lautges. s. 24) endog taler om, at en form (en lyd) kan behøve 10000 gentagelser [2]) for at blive til en anden, og at derfor et ord, der i samme tid kun bruges 8000 gange, kommer til at stå tilbage for det i lydudvikling, medmindre det påvirkes af det. Nej, var hyppigheden det ene afgörende, måtte jo f. ex. ordet *morgen* behandles nöjagtig på samme måde i alle andre forbindelser, som det bliver i *guten morgen*, og det gör det jo ikke. Det rette synes derfor at være: ikke hyppigheden, men den rigtignok i en vis forbindelse med hyppigheden stående letforståelighed og værdi-

---

[1]) Jeg kan ikke nægte mig den fornöjelse her at göre opmærksom på det kuriøse faktum, at en tysk romanist, Settegast, der (Romanische forschungen I 238 f.) stærkt angriber dr. Thomsens etymologi og siger: „Ich meine, dass eine etymologie, die sich auf kein einziges formell zutreffende analogon stützen kann, die im gegentheil sonst bekannten lautübergängen direkt widerspricht, schon hierdurch endgiltig beseitigt ist. Die ausführungen des verf., wie gelehrt und scharfsinnig dieselben auch sind, ändern hieran nichts; in diesem punkte sollte man keinerlei concessionen machen, sie würden der etymologischen wissenschaft gefährlich sein“ — at denne samme strænge forsker et par sider i forvejen, hvor det gælder at forsvare en af ham selv opstillet etymologi af et provençalsk ord, bl. a. siger: „Denn bei wörtchen so häufigen gebrauches, wie die letztgenannten sind, konnte begreiflicherweise die formabschleifung weiter gehen als bei den entsprechenden, gewissermassen in erstarrung übergegangenen substantiven“, altså netop anvender det samme princip, som dr. Th. ikke må bruge!

[2]) For resten et latterlig lavt tal, da man f. ex. snarere regner for lavt end for höjt ved at anslå de gange, et ord som *han* hver dag nævnes blot i en by som København, til en halv snes millioner.

løsheden for opfattelsen af den talendes mening bevirker ved visse ord og ordforbindelser er exceptionel lydudvikling.

Men herved er vi komne i åbenbar strid med den ortodoxe junggrammatiske lære, at alt lydskifte foregår efter undtagelsesløse love, der intet hensyn tager til betydning eller til hyppig brug. Men jeg synes, at man ved at anerkende dette ræsonnements rigtighed dels kommer i större overensstemmelse med sproglivet, som vi daglig ser dets virksomhed hos os selv og andre, dels får en naturlig forklaring på visse historisk udviklede fænomener, som man ellers kun vil kunne give en tvungen og søgt forklaring på. Når vi f. ex. på dansk i daglig tale altid siger [sa.] og [la.] 'sagde' og 'lagde', medens passivformerne kun kan hedde [saqdəs] og [laqdəs], når vi siger [fa.r — mo.r — bro.r] og ligeledes [*fa*r,bro(.)r — mor,fa(.)r] odsl., men kun [fa.ðərli(q) — mo.ðərli(q) — bro.ðərli(q)] og ligeledes kun [fa.ðərlø,s — mo.ðərsmå,l — bro.ðərsen.] osv., så kan jeg ikke finde nogen lydlov for disse tilfælde, jeg kan ikke tro på lån fra andre sprog eller dialekter, og der kan næppe være analogidannelse med i spillet; hvis jeg altså vil holde mig til de f. ex. hos Nyrop givne forklaringsmåder, bliver der kun to muligheder tilbage: enten er de kortere former med konsonantudstødningen de lydret udviklede, og så er de former, hvor konsonanten er beholdt, at anse som fremmedord, lånte fra skriftsproget — og det må da også antages i tilfælde som *hader*, *boder*, *roder* osv., — eller også siger lydloven, at konsonanten skal beholdes, og så må alle de korte former — og med dem [lar] for *lader*, [har] for *haver* o. fl. — betragtes paa samme måde som kælenavnene *Bob* og *Beppo* osv. og være fremmedord, lånte fra börnesproget. Men hvilken af de to veje vi skal vælge, derom giver teorien os ingen oplysning, og istedenfor at blive stående på skillevejen uden at kunne bestemme os for den ene eller den anden vej vil jeg foreslå, at vi ikke vælger nogen af dem, men slår ind på den sti, jeg ovenfor har anvist; derved slipper vi bl. a. for at kalde nogen af de to klasser gode danske ord, vi har med at göre, for fremmed-

ord: de bliver lige hjemligt og lige naturligt udviklede former.

IV.

I nær forbindelse hermed står spörgsmålet, om der i sprogene som hinder for lydbevægelsens normale forløb findes en stræben efter at konservere de betydningsfulde lyd (og) stavelser. Dette påstod Curtius, der derved forklarede bl. a. bevaringen af græsk *i* i optativformerne, der, hvis *i* som sædvanlig var bortfaldet, vilde blive ukendelige. Herimod indvender Delbrück (Einleitung in das sprachstudium [1] 105, [2] 106) dels, at man i det enkelte kan finde plausiblere forklaringer — og deri har han vel utvivlsomt ret for de af Curtius nævnte exemplers vedkommende — og dels, at man ikke har ret til at antage, at inderne og grækerne endnu havde en følelse af de enkelte lyds betydning (bedeutsamkeit) i en sprogform: fra slægt til slægt overleveres kun færdige ord. Nyrop (s. 21) vender sig ligeledes mod Curtius og siger: stammestavelserne er ikke mere beskyttede mod lydændringer end andre, „hvad er der tilbage af *avus* i fr. *oncle*?“ — Skulde der ikke heri ligge en misforståelse, grundet på en forblanding af to tiders forskellige opfattelse af det samme ord? Dengang romerne dannede ordet *avunculus*, lå ganske vist den egentlige betydning af 'onkel' i *av-*, medens *-unculus* føltes som bærer af en kælende bibetydning. Men denne fordeling har næppe holdt sig i tidernes løb, medens *avunculus* overleveredes som et fuldtfærdigt ord; *avus* selv gik i glemmebogen, og dermed var for de yngre generationer også betingelsen for i *av-* at se den betydningsfulde del af ordet gået tabt; nu måtte derfor betydningen 'onkel' knyttes til hele ordet, og som følge deraf var der ikke den mindste grund til at holde mere på *av-* end på en hvilkensomhelst anden ligestillet forstavelse. Men så kan da heller ikke *av-*'s bortfald bruges som bevis mod den antagelse, at orddele, der føles som de betydningsfuldeste, bevares særligt. Og når Delbrück hævder, at grækerne ikke havde nogen følelse af de enkelte suffixers betydning, så er det vel rigtigt at polemi-

sere mod den mening, at grækerne skulde have nogen følelse af disse suffixers oprindelige, etymologiske betydning, altså f. ex. skulde føle *s* i det sigmatiske aorist som identisk med roden „*as*, at være“ — forudsat da, at aorist virkelig er dannet med denne meget anvendte rod, hvad man jo nu heldigvis har lov til at tvivle stærkt om —, men han har utvivlsomt ikke ret i, at grækerne slet ikke skulde have nogen følelse for denne lyds betydning, d. v. s. dens aoristbetydning: hvordan skulde de ellers kunne anvende formerne rigtig? Og når der, som begge de nævnte forff. indrömmer (se navnlig Delbrück, Die neueste sprachforsch. s. 14 ff., Nyrop s. 22), för en lydlov er gennemført, findes en overgangsperiode, hvor der vakles mellem den gamle og den nye udtale, synes jeg ikke, at man så absolut tör nægte, at en lyd i en sådan overgangsperiode kan blive bevaret, hvor der til den knytter sig et bestemt betydningsindhold, medens den ellers bortfalder. Men jeg må tilstå, at sikre exempler herpå kan jeg ikke anføre, da der næsten altid vil foreligge tilfælde, hvor vedkommende lyd (af en rent lydlig grund) er bevaret, så at man kan forklare bevaringen i de andre ord som analogivirkning fra dem. — Nyrop oversætter s. 21 den ytring af Paul (Princ. s. 58), at en sådan bevaring på grund af betydningen „kunde jo kun tænkes under den forudsætning, at den talende vidste noget om den truende forandring og søgte at værge sig imod denne.“ Hertil kan svares: den talende behøver slet ikke at vide noget om, at han selv er i færd med at føre en lydlov igennem, og så ønske at modvirke den; han behøver blot at mærke, at han ikke bliver forstået, når han taler utydelig: så skal han nok, når han bliver nødt til at gentage sine ord, lade det betydningsfulde element komme til sin ret, ja han vil endog være tilböjelig til at overdrive det.

Dette bestyrkes yderligere ved en iagttagelse, man dagliglig kan göre, nemlig at en del ord, der som *reel, formel, ideel, nominel* sædvanlig har sidste stavelse betonet, får en anden betoning, når de sættes i modsætning til hinanden: *både réelt og fórmelt*, ligeså *sýmpati og ántipati*, *prímær og sékundær*, *tur, ikke rétur* (men retúrbillet, retúrgods). Dette

lydskifte, der hverken kan henregnes til „lydlove“ eller til „analogi“, findes også, hvor ordene står i modsætning til ord med andre endelser: således kan man ikke sjælden høre *gérmansk*, ikke blot som modsætning til *rómansk*, men også modsat *nórdisk*; også det *mínisterielle* parti; „det er et rent *máterielt* fænomen, der ikke har noget med sjælen at göre.“ Sml. også „han vil hellere tale end bétale“; flere af den slags tilfælde findes citerede af Levin (Dansk lydlære og dansk könslære 1844. Anmærkninger s. 39), der dog stiller sig på et unødvendigt doktrinært standpunkt, hvorfra han fordömmer anvendelsen af sådan modsætningsbetoning. — Fra tysk kan jeg anføre „[,infantrí], aber [kávalri. ,unt ,ínfantri.]; [zé.kunda.nər ,unt prí.ma.nər], sonst [pri.má nər]; [ré.a.l ,unt ,ídea.l]; [,ó.rient ,unt ,óktsident], auch „Prinz Karl im O'rient“ (und Oriént), aber wohl nur Oriéntreise.“ — I nogle tilfælde har denne betoning sat sig fast, således i *dírekte*, hvor man temmelig sjælden hører *dirékte*, sml. *índirekte*, og navnlig i en mængde ord på *-iv*, som konsérvativ (ældre folk siger i reglen konservatív), índuktiv, déduktiv, súbjektiv, óbjektiv og en hel del grammatiske udtryk: indíkativ, kónjunktiv, súbstantiv, ádjektiv, nóminativ osv. Mærk forskellen mellem den oprindelige betoning, der er bleven bevaret i „han er et dårligt *subjékt*“, og modsætningsbetoningen „hvad er *súbjekt* i sætningen?“; ligeså taler vi vel i reglen om undersøgelses*objékter*, men om *óbjektet* i en sætning; „han kan sine ting *perfékt*“, men *pérfekt*stammmen [1]). — Man vil af disse exempler se, at når jeg ovenfor har talt om indflydelse fra betydningen på lydudviklingen, kan jeg ikke have tænkt på nogen følelse af ordbestanddelenes etymologi eller oprindelige betydning — en sådan findes selvfølgelig aldeles ikke ved de her berörte ord og vilde jo

[1]) Det er ganske interessant, at en fuldstændig lignende akcentflytning i andre tilfælde finder sted af den stik modsatte grund, nemlig ved ubetonet stilling i sætningen, som nærmere påvist af mig i et foredrag d. 27. novbr. 84 (kort referat i Udsigt over det filol.-hist. samfunds virksomhed 1884—5, Kbhvn. 1886 s. 77). Exempel: barón, men proklitisk báron Wedell. Kortspiludtrykket fr. *carreau* 'ruder' lød oprindelig hos os karó, men káro tré; nu hedder det altid káro, idet den proklitiske form har fortrængt den anden.

f. ex. aldrig kunne komme til at bevirke betoningen *dírekte* —; jeg har blot villet hævde, at det, der for den aktuelle sprogfølelse er det betydningsfuldeste, det som det for den talende er af störst værdi at få tilhøreren til nöje at opfatte, at dét netop derved kan få en særlig sikret stilling.

Ja, betydningen har endnu större indflydelse på lydudviklingen. Det er jo den, der i de aller fleste tilfælde regulerer sætningsbetoningen, og som bekendt spiller netop sætningsbetoningen en meget betydelig rolle i den historiske lydlære. Fransk *moi* og *me* kommer begge af latinsk *me*; men det förste har udviklet sig, hvor *me* stod betonet, det sidste, hvor det var ubetonet, og således i mangfoldige andre tilfælde. Nu vil man i reglen sige (sml. Nyrop s. 22 ff.): dobbeltformer som *moi* og *me* beviser ikke noget brud på lydlovene, ti lydene findes jo her ikke under de samme „lydlige betingelser“ og udvikler sig derpå på forskellig måde, ligesom gfr. *fol* under forskellige lydlige betingelser (efter det følgende ords forlyd) er blevet dels *fol*, dels *fou*. Hertil er dog at bemærke, at den forandring, at et ord fra at være betonet går over til at være ubetonet, ligeså vel er en lydovergang som f. ex. overgang fra en klusil til en frikativ eller fra en stemt lyd til den tilsvarende stemmeløse. Man kan dog ikke godt opfatte akcenten som noget ydre i forhold til ordets øvrige lydmasse, selv om mange uden tvivl i deres stille sind gör det, vel sagtens forledede af, at akcent så sjælden betegnes i skrift, og når den betegnes, da bliver det ved hjælp af tegn udenfor den almindelige bogstavrække. De organer (mellemgulvet osv.), der ved deres virksomhed bestemmer akcenten (den „expiratoriske“, trykakcent, „stress“), er ligeså vigtige for ordets artikulation som f. ex. stemmebandene. Afveksling i betoning indenfor sætningen er altså ikke noget ydre, „en lydlig betingelse“, på samme måde som afveksling i de efterfølgende ords forlyd. Siger vi, at forskellen mellem *moi* og *me* er begrundet i forskellig betoningsgrad, har vi derved kun gjort rede for den sekundære lydovergang; tilbage står den primære, selve akcentforskellen, og den er kun bevirket ved

den forskellige betydning, eller bedre ved den forskellige værdi, ordet i forskellige forbindelser har for den talende.

V.

Efter denne beskydning af udenværkerne kan vi vel nu give os i lag med hovedfæstningen selv, junggrammatikernes deduceren af lydlovenes undtagelsesløshed. Det følgende vil, håber jeg, være en korrekt, om end ikke lidt forkortet gengivelse af tankegangen, således som den navnlig findes hos Paul og efter ham bl. a. hos Brugmann og Nyrop.

Grunden til, at sprogene overhovedet i tidernes løb forandrer sig i lydlig henseende, må søges i, at mennesket ligeså lidt er fuldstændig herre over sine taleorganer som over sit øvrige legeme; det er ham derfor strengt taget umuligt at sige det samme ord to gange med nöjagtig de samme bevægelser af taleorganerne, altså nöjagtig de samme lyd. Ingen lærer at tale ganske således som et andet menneske; der findes altså en uendelig mængde nuancer i udtalen hos de forskellige medlemmer af samme sprogsamfund, nuancer, der imidlertid må holde sig indenfor snævre grænser, da ellers forståelsen og dermed talens brug som meddelelsesmiddel vilde hindres. De enkeltes udtale kontrolleres stadig af de andres, hvorved der sættes en skranke for hans tilböjelighed til at „individualisere“, til at udtale, som det netop falder ham bekvemt. Forandringer kan der kun indtræde, når små forskydninger indtræder samtidig hos flere af samme sprogsamfund, og „al forandring i lydsproget [skal vel være: i sproglyd] kan vi derfor, siger Nyrop s. 14, betragte som resultatet, eller om man vil opsummeringen af de tit næsten umærkelige forskydninger i organfølelsen [1]), der indtræder samtidig og ensartet hos en del individer.“ Da

---

[1]) Jeg sætter dette ord ind istedenfor „bevægelsesfølelse“, fordi det jo ikke drejer sig alene om den følelse eller fornemmelse, der svarer til, at taleorganerne er i bevægelse, som ved overgangene, „the glides“, mellem de enkelte lyd, men også om den, som svarer til, at taleorganerne er i en bestemt stilling, medens den enkelte lyd produceres.

nu (Nyrop s. 19) al lydudvikling foregår ubevidst, og da al lydforandring går tilbage til forandring i organfølelsen, er det klart, at den samme forandring i organfølelsen må indtræde overalt, hvor det samme element vender tilbage i talen, ti organfølelsen dannes jo ikke for det enkelte ord, men for den enkelte lyd; udtalen læres jo ikke for hvert enkelt ord for sig. —

Imod den sidste kategoriske påstand kunde man fristes til at stille den stik modsatte: udtalen må altid læres for hver enkelt ord, ti udtalen er jo ikke andet end ordet selv eller rettere den ene, den udadvendte side af ordet, modsat den indre, betydningen. Men meningen er åbenbart den, at når barnet er kommet så vidt, at det i nogle ord adskiller f. ex. *k* og *t*, d. v. s. har erhvervet sig en organfølelse for de nævnte lyd i disse forbindelser og, må vi föje til, dermed har lært at associere de forskellige lydindtryk, så anvender det dette videre til, når det i andre ord hører lignende lyd i andre forbindelser, da at efterligne dem med de samme bevægelser; og vi behøver derfor ikke at dvæle videre ved dette punkt.

Hvis ræsonnementet var fuldstændig rigtigt, måtte vi åbenbart, hver gang der foregik en forandring ved en lyd x, have den samme overgang overalt, hvor lyden x forekommer: da organfølelsen jo er den samme for hvert x på det tidligere sprogtrin, må forandringen, der jo efter ræsonnementet indtræder i alle de tilfælde, hvor organfølelsen er den samme, angribe alle x'er. Nu viser imidlertid sproghistorien på hver side, ja næsten i hver linie, tilfælde, hvor lyden x i én forbindelse bliver til x^1, i en anden til x^2, en konsonant behandles på én måde mellem vokaler, på en anden mellem vokal og konsonant; en vokal bliver måske nasaleret foran en nasal, ændret på en anden måde foran *l* og på en tredje foran *r* osv. osv., kort sagt, de allerfleste lydlove er netop udtryk for lydlig differensiering: hvor vi för har haft samme lyd (samme organfølelse), har vi siden to eller tre forskellige.

Man vil måske søge at redde argumentationen ved istedenfor „enkeltlyd" at indsætte „lydgruppe". Men er da

organfølelsen forskellig for nöjagtig den samme lyd i forskellige forbindelser? Har der ikke været en tid, da organfølelsen for *b* var den samme i lat. *habere* og *bonus* eller for *n* i *bonus* og *bona*? Og har vi ikke her alligevel forskellig behandling i fransk *avoir*, *bon*, hvor *n* er bortfaldet mod at give vokalen nasal farve, og *bonne* med bevaret *n*? Var beviset fuldstændig rigtigt i alle måder, vilde sådanne spaltninger åbenbart være umulige.

Men det er heller ikke rigtigt; det hviler på det fuldstændig ubevislige postulat, at jeg, fordi jeg et sted har byttet lyden x med x^1, eo ipso skal foretage den samme ombytning, hver gang x igen skulde forekomme under „de samme lydlige betingelser"[1]. Der er ikke nogensomhelst grund til a priori at antage en sådan fuldstændig konsekvens i en menneskelig vane — og andet er det jo ikke, der her er tale om. Tværtimod er der meget, der taler for, at overskridelsen af den tidligere grænse for lydens spillerum i én retning i nogle tilfælde kan medføre, at der næste gang finder en overskriden sted i modsat retning. Og hvor vi bliver vidne til lydloves vorden, ser vi da også stadig en vaklen, en usikker svingen mellem det gamle og det nye. Man kan f. ex. her i Danmark høre ikke helt få personer i færd med at gennemføre den lydlov: intervokalisk *s* bliver foran betonet vokal halvstemt eller endog stemt [z][2]. Det er endnu en ren individuel udtalemåde, men det skulde ikke undre mig, om det (hvad jeg dog næppe selv får lejlighed til at kunne konstatere) f. ex. i midten af det 20de århundrede er blevet en gennemgående „lydlov". Men de, hos hvem man kan høre det, anvender det langtfra overalt; man kan næsten i samme åndedræt høre dem i det samme ord og med samme betoning

[1]) Man overveje også her Schuchardts indvending (s. 19 f.), at det, der i et sprog er „de samme lydlige betingelser", ikke er det i et andet, ja ikke engang i det samme sprog på en anden tid, og at vi altså aldrig kan vide i forvejen, hvad der er de samme lydl. bet., men först kan abstrahere det af selve lydloven.

[2]) Det samme finder ikke heller så sjældent sted efter langt betonet vokal i *rose*, *vise* osv.

sige snart [s], snart [z], således i *besøge, basar, i sinde.* Jeg har gang efter gang hørt landstingets formand, når han læste stemmesedler op, sige „de samme, de samme, de samme“ osv., med snart indtrædende, snart udeblivende stemmeklang i *s*’et; men jeg mindes aldrig at have hørt ham bruge udtaleformen med [z] i nogen anden forbindelse. —

Der tales endvidere om, at ændringen skal indtræde samtidig hos flere individer, men på den anden side hævdes det, at lydændringen må begynde hos ét individ for fra ham eller hende at gå videre. Delbrück siger således (Einleitung s. 119), at man blot behøver at opstille spörgsmålet, om de omtalte lydændringer indtræder med et slag hos alle medlemmerne af samme sprogsamfund, for at besvare det benægtende; og den slags overgangstilstande, hvor det nye findes hos nogle og det gamle hos andre, indrömmes da vel også af alle (Paul, Princ. s. 55, Nyrop s. 22). Herved indrömmer man, at der gives tider, hvor en eller anden lydlov ikke er gennemført inden for samme sprogsamfund. Men, siges der så, da der ikke findes to mennesker, der taler ens, må vi for at konstatere lydlovenes ubrødelighed strængt taget gå til det enkelte individ, ja endog — ti den enkelte taler jo heller ikke på forskellige stadier i sit liv ens — til et „momentangennemsnit“ i et enkelt individs sprog (Delbrück). Altså, den höjst vigtige sætning, som „sprogvidenskaben må hævde som en livsbetingelse“ (Nyrop 17), den reducerer sig til, at vi kun ved at optage et slags öjebliksfotografi over et menneskes sprog skulde finde lydlovene undtagelsesløse. Men i et enkelt moment existerer for individet strængt taget — og vi må på disse teoretiske höjder stadig bevæge os med et „strængt taget“ — kun ét ord, det han er ved at udsige eller tænke, eller endnu strængere taget, kun en brøkdel af dette ord; og selv om vi vil medtage alle de spirer til ord, der slumrer ufødte i hans sjæl, hele det sprogstof, som han „behersker“ ɔ: som under visse betingelser kan blive til artikulerede ord, så må vi spörge: hvilke lydlove er det, vi der ser i al deres strålende renhed? De gamle, den förste lydforskydning f. ex.? Næppe. Det må vel være de i nutiden

virkende. Men lydlovene er jo (Paul 55, Nyrop 16) udtryk for visse regelmæssigheder i den historiske udvikling, og hvor kan man i et öjebliksfotografi se regelmæssigheder i den historiske udvikling? Og hvordan forbindes talen om, at en lydlovs indtræden kræver samtidig forandring hos flere, med talen om, at vi for at konstatere lydlovene må holde os til en enkelts sprog, da lydene ikke forandres samtidig hos flere? — Der er noget her, som glipper for tanken.

VI.

Desuden er der i dette junggrammatikernes ræsonnement intet hensyn taget til omstændigheder, som dog utvivlsomt spiller en stor rolle ved lydlig udvikling. Der tales kun om udviklingen indenfor samme generation, om de forandringer, voksnes tale gradvis undergår. Paul fremhæver flere steder (Principien s. 36, 79) med hensyn til betydningsovergange, til et ords løsriven fra sammenhæng med den gruppe, det tidligere føltes som etymologisk sammenhørende med, at der her ikke så meget er tale om glemmen hos én generation som derom, at det gamle ikke overleveres til en ny slægt[1]); det er påfaldende, at han ikke med hensyn til lydovergange hævder det samme. Skulde nemlig Havet ikke have ret, når han imod Kruszewskis med Pauls teori stemmende lære om kontinuerlige mikroskopiske lydændringer siger (Revue Critique, 17 oct. 1881): „Or, en pareille matière, *natura facit saltus;* il y a discontinuité d'une génération à l'autre . . . Le changement d'*l* en *l* mouillée après une consonne, qui s'est accompli dans tant de dialectes romans, n'est qu'une prononciation enfantine non rectifiée, prononciation qui aujourd'hui encore naît brusquement sous nos yeux, tels parents disant très nettement *fleur blanche* et leur enfant, nonmoins nettement, *flleur bllanche*"? Og netop ved börns mangelfulde efterligning af deres omgivelsers tale

---

[1]) Dette gælder også om „verallgemeinerung" af en form, der tidligere kun brugtes i bestemte tilfælde, f. ex. foran konsonantisk forlyd i næste ord eller foran en pause, men senere anvendes overalt. Denne overføring vil man vel i reglen finde, i alt fald stiltiende, indrangeret under den omfattende kategori „analogidannelser".

ser man en sådan regelmæssighed i lydskiftet, at man her føler sig fristet til at tale om undtagelsesløse lydlove; når de således sætter *t* istf. *k*, så gör de det overalt: ganske naturligt, de er jo endnu ikke i stand til at høre *k* som forskelligt fra *t* eller til at stille deres taleorganer i den stilling, som fordres for at frembringe *k*. Et barn, hvis udtale jeg har haft lejlighed til at lære temmelig nöje at kende, satte altid [g] istedenfor [q] efter lange vokaler, således [ba.gə ka.gər — bø,gər] og ligeså [b] for [v] under samme betingelse, hvorved hun ofte kom til at bruge samme udtale som den „bogstavrette“ höjtidelige form: [lø.bə— kæ.bə], men nok så ofte afveg fra den; [sgi.bə] var således både *skibe*, *skive* og bynavnet *Skive*; endvidere [sgri.bər— ha.bən (?ha.bm)] *skriver*, *haven*, og endogså [la. -bi] *lagde vi* odsl., derimod [feg -vi] *fik vi* — kort sagt en fuldstændig lydlov, men uden nogen „forskydning i bevægelsesfølelsen“, da hun åbenbart aldrig har udtalt de nævnte forbindelser anderledes. Hvor afvigelsen fra de voksnes sprog er så stor, vil den jo för eller senere blive rettet (undtagen undertiden ved kælenavne, sml. ovf.); men hvor afvigelsen er mindre, kan den let få lov til at sætte sig fast. Det danske ð i *hade*, *boede* osv. nærmer sig, som Sweet först har iagttaget, ved sin dannelse en hel del mere til j end det islandske og engelske; hos börn hører man nu meget ofte istdf. ð enten j eller i alt fald en lyd, der er meget nærmere ved j end det normale danske ð; når man nu en gang imellem hos en voksen hører et sådant stærkt palataliseret ð, er det næppe rimeligt, at bevægelsen hos ham er gået fra det normale ð i retning af j; meget snarere har han fra först af været nærmere ved j, end han er nu, så at forskydningen i hans organfølelse er gået i modsat retning af den lydovergang, han dog virker med til at gennemføre.

Endvidere har junggrammatikerne ikke taget tilstrækkeligt hensyn til den sprogblanding, der altid finder sted, idet intet individ i strængeste forstand står under sproglig indflydelse af personer, der taler „ens“. Dette moment, der navnlig i den sidste tid er hævdet skarpt af Schuchardt (se især hans Slawo-deutsches und Slawo-italienisches, 1885), skal

jeg ikke her komme nærmere ind på, men derimod vende mig til omtalen af endnu en faktor, der bör tages med i en teoretisk undersøgelse som denne, selv om den ikke efterlader mange blivende virkninger i sproget. Det er den omstændighed, at de menneskelige taleorganer ikke blot er taleorganer, men også kan bevæges af andre grunde end for at frembringe sproglyd. Indtræder nu disse bevægelser samtidig med talen, kan de på en ejendommelig måde påvirke sproglydene. „Die lippenthätigkeit, siger Winteler[1]), entspricht für *i* der mundgebärde der heiterkeit oder des spottes, für *u* derjenigen der sammlung, des ernstes oder eifers. Daher üben auch disse affekte einfluss auf die sprache aus, wie man besonders bei kindern beobachten kann.“ Den stilling, læberne indtager, når man smiler, vanskeliggör læbetillukningen, der behøves for at frembringe et *m;* jeg har derfor mange gange set — at høre er her ikke så let som at se — folk bruge det labiodentale *m* istedenfor det bilabiale, når de smilte eller lo. Schuchardt omtaler lignende forhold i andalusisk (Gröbers Zeitschr. f. rom. philol. V, 314): „In *¡Josu!* scheint die verstärkung eines unbetonten vocals eingetreten zu sein; in der that werden aber hier und bei *¡quia!* für *¡ca!* die lippen unter dem drucke eines affects in bestimmter weise geformt (verwundernd vorgestülpt, verächtlich auseinandergezogen) und so ein lautwandel hervorgerufen. [Man sammenligne dansk *jøses!* for *Jesus!*] In schmerz oder zorn klingt (bei zusammengepressten zähnen) ein italienisches *s* manchmal (besonders vor einer tenuis) fast wie *ś*: ‘mi duole la teśta’, ‘ti do uno śchiaffo’ hörte ich, wo sonst *ś* unbekannt war. Man vergleiche auch das im bühnenpathos oder in wirklicher erregung stark aspirirte franz. *haine.*“ På dansk kan man på lignende måde høre *ś* for *s* i ord som *sludder* [ś(ə)luð.ər], *svineri;* ligeså [nö.] for [næ.] (= *nej*) og „man kan få höra *lylla vön* för *lilla vän* i smeksamt tal“[2]). Hertil henregner jeg også den af Nyrop (s. 24) omtalte overgang af *d* til

---

[1]) Die Kerenzer mundart des kantons Glarus. 1876, s. 100.

[2]) Lundell, Rättstafningsfrågan. 1886, s. 16.

tungespids-ʀ i vulgærkøbenhavnsk i „nåʀa, eʀr (ham!), kaʀu (dy dig!), veʀu (ruppe dig!)“ for *nåda*, *etter* (= efter), *ka(n) du*, *ve (vil) du*. Det er næppe, som Nyrop fremstiller det, en generel overgang, og det findes næppe udenfor en vis gadedrengestemning, som det er vanskeligt at bestemme, en slags friskfyragtig udfordrende trods. — Også tonehöjden odsl. hører for en stor del ind herunder, og i en vis forbindelse med de nævnte lydforandringer står det også, at vi i ord som *nå*, *næ (nej)*, *ja* ikke sjælden bruger lang konsonant i forlyd, noget der ellers er fuldstændig ukendt i vort sprog, nemlig når vi betænker os og ikke rigtig vil indlade os på at give et bestemt svar, og endelig det almindelige [mæn.ə.] og [ɔq.ə.] for *men*, *og* o. lign., som overgang til en bemærkning, man endnu ikke har fundet ord for.

Egentlig talt skulde efter junggrammatikerne de ovenfor fremstillede lydforandringer, der skyldtes småforskydninger i organfølelsen, angreb alle ord ensartet og derfor lod sig bringe ind under love, være de eneste mulige „rent lydlige“ forandringer; således bl. a. i Pauls Principien d. Sprachgesch. og endnu hos Nyrop[1]). Men nu anerkendes det dog af Brugmann (Zum heut. st. d. sprachw. 50), til hvem Paul slutter sig (Litbl. l. c.), at der desuden gives en anden art lydskifter, der foregår sporadisk og ligesom i spring; som exemplerne viser, tænkes på sådanne ting som ombytning af *ks* til *sk*, *ps* til *sp*, omsætninger som i ital. dial. *crompare* for *comprare*, *grolioso* for *glorioso* o. lign. Man vil se, at de fænomener, vi her har at göre med, falder ind under den klasse dannelser, jeg ovenfor (s. 216 f.) omtalte som den anden afdeling af „analogidannelser“ og om hvilke man i daglig tale bruger udtrykket „tungen slår sludder“; her finder jeg ingen anledning til at komme nærmere ind på dem, tilmed da en redegörelse for dem og for deres afgrænsning overfor andre lydovergange er stillet i udsigt af Paul. Jeg skal

---

[1]) Sml. navnlig de ovf. citerede ord fra s. 14 „al forandring i lydsproget . . .“ og s. 19 „**Der gives derfor ingen sporadiske, men** kun konstante lydforandringer.“ I noten til det sidste spores dog **nogen vaklen, nærmest fremkaldt ved Schuchardts skrift.**

blot konstatere det glædelige faktum, at man således nu er kommen bort fra den absolutte formel „alle lydovergange går for sig efter undtagelsesløse love“.

Til slutning må jeg her kort omtale Schuchardts teori om en „ren lydlig analogi“, ved hvilken betydningslighed slet ingen rolle spiller. Sikrere end det af S. givne exempel er Nyrops (s. 52) fra provençalsk, hvor dobbeltformerne *bo bon*, *ma man* har fremkaldt *fon* som biform til *fo (fuit)* og omvendt *vendo* som biform til *vendon (vendunt)*. Lydlig analogi har vi også i den bekendte indskyden af *r* på engelsk i forbindelser som *idea-r-of*, *America-r-and England*, *the law-r-of the land* o. lign. på grund af, at oprindeligt udlydende *r*, f. ex. i *far*, *better* er stumt, undtagen når en vokal følger efter: *far away*, *better off* [1]). Også de under navnene „cuirs“ og „velours“ bekendte indskud af *z* og *t* i fransk falder ind herunder, og ligeledes spiller lydlig analogi en ikke ringe rolle ved bestemmelsen af et fremmedords udtale, f. ex. med hensyn til anvendelsen af „stødtone“ i dansk. — Nu mener Schuchardt, at denne lydlige analogi, måske i forbindelse med andre faktorer, kan fremkalde en lydlov, idet et lydskifte, fremkaldt af en eller anden grund i et eller i få ord, ved lydlig analogi kan føres videre og måske tilsidst så at sige smitte alle de ord, hvor den samme oprindelige lyd fandtes under de samme lydlige betingelser. Det vil være vanskeligt at bevise dette ved et exempel, men muligheden af det tör ikke benægtes [2]). Sikkert er det, at vi i en del tilfælde kan påvise en „lydlovenes metamorfose“, idet ord, der nu har samme lyd og som på et tidligt sprogstadium ligeledes har haft samme lyd, på et mellemstadium har haft forskellig lyd; sml. lat. *amat clarus* — nu fr. *aime clair*, men glfr., idet den efterfølgende konsonant bevirker forskel,

---

[1]) Storm, Englische Philol. I 92; Western, Engl. Lautlehre 66. Englænderne overfører det også på deres udtale af tysk og siger f. ex. *hatter-ich*, *sagter-er*; se Vietor, Elemente der Phonetik 70. — Det samme fænomen findes i visse østjyske dialekter.

[2]) Ja, man kunde egentlig sige, at det i den ovf. fremstillede junggrammatiske lære om lydloves opståen var „lydlig analogi“, der bevirkede, at lydforskydningen ikke holder sig til det ord, den först optræder i, men kommer til at gælde alle de tilfælde, hvor samme lyd vender tilbage.

aime cler, hvor vi ved talrige rim kan konstatere forskel i udtalen. Og er det ikke rimeligt, at vi på lignende måde mangfoldige andre steder, hvis vi der havde mellemstadier vilde finde en lignende marsch ad forskellige veje til samme mål? (Schuchardt, Lautg. 21.)

VII.

Vor undersøgelse har på alle punkter ført til skepsis overfor påstanden om lydlovenes undtagelsesløse virken og den gængse fremstilling af den måde, hvorpå lydovergange kommer istand. Nu siges der imidlertid, at når man ikke hylder denne lære, giver man derved overhovedet afkald på den mulighed at hæve grammatiken til en videnskab (Paul); at så kan der ingen etymologisk videnskab være, så bliver al etymologiseren gætværk, hvorfor sprogvidenskaben må hævde sætningen som en livsbetingelse (Nyrop). Er det virkelig så galt fat? For at afgöre det, må vi se lidt på, hvor det er, vi får brug for lydlove.

Den sammenlignende sprogforskning er först og fremmest en forklarende sprogforskning. Spörger man imidlertid, hvad forklaring vil sige, må svaret lyde: forklaring er en henføren af et fænomen til et eller helst flere andre, der er kendte i forvejen. Newton forklarede månens bevægelse, d. v. s. han henførte dette fænomen til en række bekendte, nemlig tyngdens virken her nede på jorden; og ganske af samme art er også de forklaringer af sproglige fænomener, som lingvistikken giver. En forbindelse som dansk *tilvands* med den ved förste öjekast forbavsende genitiv forklares ved henvisningen til, at præp. *til* på oldnordisk altid styrer genitiv. Dette forklares igen ved henvisningen til, at ordet oprindelig er et substantiv, etymologisk det samme som ty. *ziel*, og at vi derfor her som ved andre af substantiver opståede præpositioner bruger genitiv som den kasus, hvis funktion egentlig er den at sammenknytte to substantiver. Men spörger man, hvad der berettiger os til at sammenstille *til* med dets *t* med *ziel*, der har *z*, så bortryddes tvivlen ved en henvisning til parrene *tunge zunge*, *tid zeit*, *lære zehren*, *tegne zeichnen* osv. osv., med andre ord

ved at pege på, at den samme forandring er foregået i en række ord, hvor overensstemmelsen i betydning osv. er så stor, at intet barn tvivler om, at det er de „samme ord“, vi finder igen i de to sprog. Ved denne slags forklaringer, ved etymologiseren, er det, at vi kommer til at få med begrebet „lydlov“ at göre, idet den fundne overensstemmelse i en del ord formuleres til „lydloven“: da. *t* = nht. *z*. Lydlove er altså noget, vi får brug for, hvor det gælder om at finde et ords etymologi, at vise, at det står i forbindelse med et ord i et andet sprog. Derimod træffer vi som omtalt ikke på lydlovene, når vi undersøger sprogets livsbetingelser, dels ved en abstrakt overvejelse af, hvad sproget er og hvordan det virker, dels ved en analyse af vort eget sprog, når vi fordyber os i det for, som Ellis kalder det, at høre det sproglige græs gro (Early Engl. Pron. IV, p. XVII).

Sætningen om lydlovenes undtagelsesløshed, anvendt som metodologisk princip i den etymologiserende del af sprogvidenskaben, er således ikke andet end den sætning: hvor en sammenstilling af to ord ikke er aldeles öjensynlig, må man, for at godtgöre sin berettigelse til at identificere dem etymologisk, have aldeles slående paralleller til lydudviklingen. Er overensstemmelsen umiddelbart indlysende, behøver vi ikke nogen lydlov for at forsvare vor identificeren, og det er netop disse ord af slående lighed, hvoraf vi udleder den lydlov, vi anvender på de tilfælde, der af en eller anden grund er tvivlsomme; navnlig hvor vi i vor egen bevidsthed umiddelbart har en følelse af sammenhørighed, spörger vi aldeles ikke efter lydlov, som f. ex. når vi på dansk ved siden af udtalen [rectinɔk] 'rigtignok' har formen [renɔk], hvor vi vel ikke kunde påvise et eneste analogt tilfælde; ligeledes kan der ingen fornuftig tvivl være om, at [kan, — kan — kən — k(ə)*ŋ* — ka — k(ə)] alle er former af samme ord, skriftsprogets *kan*. Er derimod tvivl mulig, og det vil jo navnlig være tilfældet, hvor vi sammenligner ord i forholdsvis fjærnt fra hinanden stående sprog eller perioder, f. ex. ord i oldnordisk og sanskrit, eller ord i en levende romansk dialekt med latin, så kan tvivlen kun nedslås ved

påvisningen af, at hvor vi i andre ord har haft den samme lydgruppe, er den bleven behandlet nöjagtig på samme måde, med andre ord: ved ubrødelig overholden af lydlovene. Gör betydningen vanskeligheder, må vi ligeledes have analoge overgange at støtte os til, blot at vi her ikke som på lydenes område har forholdsvis bestemt afgrænsede fænomener og temmelig let overskuelige muligheder for forandringer, men mere vage, uhåndgribelige fænomener, der i en uendelighed kan spille over i hinanden. Traf vi i to temmelig fjærntliggende indoeuropæiske sprog to ord, der lydlig set stemte så nöje som muligt overens, men hvoraf det ene betød: 'en sandet plads, navnlig ved stranden', og det andet: 'en strike af arbejdere', så vilde vi næppe turde sige: det er samme ord; de forskellige betydninger vilde ikke tillade os det. Nu har vi imidlertid på fransk to ord *grève* med de nævnte to betydninger, og dér kan vi have lov til at sige: det er etymologisk set det samme ord. Det, der giver os ret hertil, er nemlig det, at vi ad anden, udenfor sproget liggende, historisk vej kan godtgöre de to ords forbindelse med hinanden; vi kan vise, at der på dén bestemte gruslagte eller sandede plads ved seinebredden, som særlig kaldtes *la Grève* (også bekendt fra guillotinens dage), var et slags tyendemarked, hvor arbejdere, der søgte plads, stillede sig op for at falbyde deres arbejdskraft, at det at begive sig derhen for at søge bedre lönnet arbejde kaldes *faire grève*, og at der derfra løsrev sig ordet *une grève* i betydningen: ophør med arbejde for at opnå bedre lönningsvilkår, med andre ord „strike". Vor sammenstilling af de to ord er altså berettiget trods det store spring i betydningen og det af lignende grunde som vor sammenstilling af [rectinɔk] og [renɔk] trods springet i lyden.

Man vil se, at med den her fremsatte opfattelse af lydlovene, hvor de ikke er andet end formler for lydoverensstemmelse, end normer for, hvor vidt vi er berettigede til at gå i vor etymologiseren uden at vove os ud på usikker grund — med den opfattelse kan det ikke forenes at betragte lydlovene som naturlove, hvad man undertiden har villet göre. Skulde man parallelisere en

sådan „lydlov“ som f. ex. „indoeur. k = germansk h“ med noget i læren om naturen, så blev det da ikke med sådan noget som tyngdeloven eller loven for faldhastigheden, men snarere med en sådan spencer-darwinsk sætning som f. ex.: „urpattedyrets forlemmer har hos aber og mennesker udviklet sig til hænder og hos hvaler til luffer“. Der er i virkeligheden ikke så få lighedspunkter mellem de to slags sætninger. Hvis vi foretog en række „momentangennemsnit“ i et större antal hvalfiskeluffer, vilde vi næppe i noget af dem finde noget, der svarede til en undtagelsesløs udviklingslov for forlemmerne — akkurat som vi ikke ved sproglige momentangennemsnit finder lydlove. Ved en mikroskopisk undersøgelse — ja allerede ved at se skarpt efter med blotte öjne opdager vi på begge områder utallige småafvigelser; ikke to luffer er nöjagtig ens. Men det, at vi ikke kan göre rede for grundene til alle disse nuancer, behøver ikke at betage os vor overbevisning om, at alt går naturligt til, at der er kavsalitet overalt, og heller ikke vor tro på videnskaben. Ti videnskab er, som Herbert Spencer siger, *unified knowledge*, men deri ligger, at dens egentlige genstand er generalisationer fra mange tilfælde. Vi finder altså ikke videnskabelige udviklingslove ved betragtningen af en enkelt hvalfiskeluf i et enkelt öjeblik; men derimod kan det lykkes os at finde sådanne ved at sammenligne en samling luffer fra nutiden, uddrage det for dem alle typiske og sammenholde dette med en type for de nuværende hvalers aners forlemmer, hvis vi kan finde sådanne, eller med deres nulevende stamfrænders forlemmer. Ligeså går det med lydlovene; vi kan kun opstille dem, når vi fra det sprogområde, vi kan undersøge så at sige mikroskopisk, går over til at behandle sprogområder, der ligger fjærnere fra hinanden i tid og sted; for den teleskopiske betragtning existerer smånuancer ikke, vi får kun öje for de store regelmæssige træk, de store hovedströmninger, der opstår som resultanter af uendelig mange små bevægelser i de forskelligste retninger. —

Men, zoologerne taler ikke om forlemmelove, og der kunde derfor måske, indtil de begynder at tale derom, være

grund for sprogforskerne til ikke at bruge ordet lydlove, men hellere tale om lydformler el. dsl. Ordet har nu imidlertid vundet hævd, og der er heller ikke noget i vejen for at bruge det fremdeles; blot må man helst ikke parallellisere en lydlov med tyngdeloven — alene det. at vi kun har én tyngdelov, men næsten en ny lydlov i hvert hæfte af sprogvidenskabelige tidsskrifter, umuliggör sammenligningen. Derimod kan man jo opfatte dem som juridiske love, en slags straffelove af følgende indhold: „hvis du ikke ved de etymologier, du opstiller, holder dig disse lydoverensstemmelser efterrettelig, hvis du f. ex. vover at sætte græsk *kaléō* = dansk *kalder*, uagtet græsk *k* ellers svarer til germansk *h*, så ifalder du videnskabens hårdeste straf: din etymologi bliver ikke taget for gode varer, og du mister din borgerret i videnskabens republik". At dette virkelig, i alt fald tildels, har været den til grund for begrebet „lydlov" liggende betragtning, fremgår af udtryk som disse: det og det strider imod lydlovene, denne etymologi tillader lydlovene ikke, den og den bog er dårlig, da forf. uden videre overtræder lydlovene eller intet hensyn tager til lydlovene osv. — udtryk, som man let vil kunne finde i massevis i ældre og yngre sprogvidenskabelige arbejder.

Schuchardt kalder sit skrift: „Ueber die lautgesetze. Gegen die junggrammatiker." Jeg har her efter ringe ævne støttet den berömte romanist i hans kamp mod overtroen på lydlovenes undtagelsesløshed, og det vil derfor måske vække nogen forbavselse, at jeg slutter med den udtalelse, at skulde jeg absolut lade mig indrullere enten i junggrammatikernes parti eller i deres modstanderes, vilde jeg ubetinget vælge det förste. Skönt man nemlig hos junggrammatikerne kan finde den omtalte sætning kaldt deres „förste og øverste grundsætning"[1]) eller endog deres „hoveddogme"[2]), forekommer det mig dog ikke, at det er det væsentligste ved hele retningen. Det ser jeg derimod i, at

[1]) Ziemer, Junggramm. streifzüge s. 8.
[2]) Nyrop s. 6.

man virkelig for alvor og i större omfang har søgt at forklare, hvorledes i det hele taget nye sprogformer opstår i det talende menneskes sjæl, og endvidere i, at man ved specielle etymologiske undersøgelser ikke blot har krævet stræng iagttagelse af lydlovene — i den henseende er man kun gået et lille skridt videre end Schleicher[1] —, men at man, som Wundt udtrykker det[2], har stillet sig den opgave at påvise de interkurrerende årsager, der forklarer undtagelsen. I begge disse bestræbelser befinder jeg mig i fuldkommen overensstemmelse med skolen, og jeg kan ikke slutte på nogen bedre måde end ved at udtrykke min, en begynders, dybe taknemlighed og beundring for det værk, der först rigtig har lært ham at tænke over mangfoldige fænomener i sproglivet: Pauls *Principien der sprachgeschichte.*

---

[1]) Se navnlig J. Schmidt i Kuhns Zs. XXVIII, 303 ff.

[2]) Ueber d. begriff d. gesetzes, mit rücksicht auf die frage d. ausnahmslosigkeit d. lautges., i Philosophische studien III (1886), 212.

De mothacibus Lacedaemoniis.

Scripsit **A. B. Drachmann.**

De mothacibus uirorum doctorum postremus, quod sciam, proprie egit Schoemannus (opusc. acad. I, p. 127 sqq.). Is mothaces filios ilotidum Spartano patre prognatos fuisse putauit, qui una cum pueris Spartanis educati libertatem atque interdum ciuitatem adipiscerentur. Quae quamquam magna ex parte recte disputata esse uidentur (quare ii quoque uu. dd., qui post Schoemannum de uniuersa Lacedaemoniorum re publica exponere instituerunt, quae ille in re obscuriore pro certis assecutus esse sibi uisus erat, iis fere contenti fuerunt), tamen si ea quae de hac re ab antiquis scriptoribus tradita sunt diligentius aestimata fuerint, de tota re paulo aliter judicandum esse puto. Itaque hanc quaestiunculam h. l. retractandam mihi proposui.

Loci scriptorum quibus de mothacibus agitur hi fere sunt: Phylarch. ap. Athen. VI, 271, c; Plut. Cleom. 8; Aelian. u. h. XII, 43. Conferendi sunt Hesych. s. uu. *μόθωνας*, *μόθακες*; Et. M. s. u. *μόθων*, *μόθωνος*; Harpocr. s. u. *μόθων*; schol. ad. Aristoph. Plut. 279, Eq. 633. 697.

Testem igitur antiquissimum eundemque grauissimum habemus Phylarchum; cuius uerba haec sunt: *εἰσὶ δ' οἱ μόθακες σύντροφοι τῶν Λακεδαιμονίων; ἕκαστος γὰρ τῶν πολιτικῶν παίδων, ὡς ἂν καὶ τὰ ἴδια ἐκποιῶσιν, οἱ μὲν ἕνα, οἱ δὲ δύο, τινὲς δὲ καὶ πλείους ποιοῦνται συντρόφους αὐτῶν. εἰσὶν οὖν οἱ μόθακες ἐλεύθεροι μέν, οὐ μὴν Λακεδαιμόνιοί γε, μετέχουσι δὲ τῆς παιδείας πάσης. τούτων ἕνα φασὶ γενέσθαι καὶ Λύσανδρον τὸν καταναυμαχήσαντα τοὺς Ἀθηναίους, πολίτην γενόμενον δι' ἀνδραγαθίαν.*

De his primum uideamus, in quibus tractandis quaestionem ita diuidi placet, ut primum de ipsa illa uocabuli mothacis explicatione, tum de condicione Lysandri disputemus; hoc uero eo meliore iure faciemus, quod Phylarchus ipse priora illa pro certis sibique notis, posteriora pro incertis et ab aliis traditis posuit.

Quo loco illi σύντροφοι nati fuerint, Phylarchus non diserte scribit ille quidem; sed et propter ea, quae mox addit (εἰσὶ δ'ἐλεύθεροι μέν, κτλ.), et cum Aelianus et lexicographi eos in seruitute natos fuisse consentiant, ilotarum pueri intellegendi esse uidentur. Hos uero tam multos libertinos omnes uel saltem maxima ex parte patribus Spartanis prognatos fuisse neque ueri simile est neque a Phylarcho significatur; cuius uerba si ipsa per se, nullis aliunde adiumentis adsumptis, interpretamur, sollemnem priuatae manumissionis morem et quo magnum libertinorum numerum effici necesse esset Spartae obtinuisse sequitur[1]). Iam uero quaecumque praeterea de ilotarum manumissione traduntur cum in eo consentiant, ilotas nisi publice propter rem bene gestam non manumissos esse et Ephorus (ap. Strab. VIII, p. 365) eos manumittere dominis non licuisse diserte confirmet, mihi quidem, si de antiquioribus rei publicae temporibus accipienda sunt uerba Phylarchi, totum ciuitatis tunc statum et maxime ilotarum condicionem respicienti res ueri prorsus dissimilis esse uidetur; neque, opinor, fieri potuit (quamquam de Lacedaemoniorum institutis ex silentio argumentari lubricam rationem esse scio), ut moris adeo miri et ab institutis ceterarum ciuitatum adeo abhorrentis a scriptoribus, qui ante Phylarchum res Lacedaemoniorum tractauerunt, omnino nulla mentio fieret. Ceteri loci quos supra attuli ad hanc quaestionem soluendam nihil praebent; Aeliani uerba haec sunt: Καλλικράτης γε μὴν καὶ Γύλιππος καὶ Λύσανδρος ἐν Λακεδαιμονίοις μόθακες ἐκαλοῦντο. ὄνομα δὲ ἦν τοῦτο τοῖς τῶν εὐπόρων δούλοις, οὓς συνεξέπεμπον τοῖς υἱοῖς οἱ πατέρες συναγωνιουμένους ἐν τοῖς γυμνασίοις. ὁ δὲ συγχωρήσας τοῦτο Λυκοῦργος τοῖς ἐμμείνασι τῇ τῶν παίδων ἀγωγῇ πολιτείας μεταλαγχάνει. Quae omnia tantum abest ut difficultatis illius tollendae uiam monstrent, ut ad ipsum Lycurgum illum manumissionis morem referat scriptor leuissi-

---

[1]) Quod Büchsenschütz (Besitz u. Erwerb p. 170), qui hanc difficultatem recte animaduertit, unumquemque mothacem per magistratum manumissum esse putat, praeterquam quod de ea re omnes scriptores tacent, totus mos, etiam si ita esset, nihilo minus a ceteris omnibus quae de ilotarum condicione traduntur mire abhorreret

mus, cuius quanta institutorum Spartanorum fuerit ignorantia, ex ipsis uerbis (uelut illis τοῖς τῶν εὐπόρων δούλοις) elucet. Cuiusmodi sint explicationes lexicographorum et scholiastarum, ex Hesychio cognosci poterit: μόθακες. οἱ ἅμα τρεφόμενοι τοῖς υἱοῖς δοῦλοι παῖδες. Λάκωνες. Unum noris, omnes noris.

Uerum ut ad locum Phylarchi reuertar, testimonium huius scriptoris Cleomeni III aequalis plane reicere neque licet neque necesse est. Nam si, ut ego faciendum putaui, extrema illa τούτων ἕνα φασὶ κτλ. interim relinquas, in toto loco nihil inest, cur Phylarchum sui tantum temporis morem describere uoluisse non putemus; et sic re uera rem habuisse etiam aliunde colligi posse uidetur. Plutarchus enim in c. 8 uitae Cleomenis haec scribit: Θηρυκίων δὲ καὶ Φοῖβις καὶ δύο τῶν συντρόφων τοῦ Κλεομένους, οὓς μόθακας καλοῦσιν, ἐπηκολούθουν κτλ. Cum autem Phylarchi uerba quae supra attulimus ex libro XXV historiarum sumpta sint (cfr. Athen. l. l. λέγει δὲ περὶ αὐτῶν [τῶν μοθάκων] Φύλαρχος ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ εἰκοστῇ τῶν ἱστοριῶν), quo ipso libro de rebus Cleomenis narratum erat (cfr. Mueller, fr. hist. Gr. vol. I. p. 347), atque Plutarchum in uita Cleomenis Phylarchum potissimum secutum esse constet, hoc quoque loco eum Phylarchi uerba reddere ueri simile est. Ab ipso igitur Phylarcho illam uocabuli μόθακος explicationem hoc uel simili loco insertam esse puto; qua in re si uerum perspexi, sine dubio de ipsius scriptoris temporibus uerba accipienda sunt, quo tota quoque orationis forma ducere uidetur. Tertio autem a. Chr. n. saeculo, et maxime quidem Cleomenis tempore, quem aliis quoque rationibus liberorum Laconiae hominum numerum augere studuisse scimus (cfr. Plut. Cleom. 23), talem morem Spartae extitisse nihil miri habet.

Sed haec si recte disputaui, sequi uidetur Lysandrum ceterosque uiros claros quos nominat Aelianus mothaces non fuisse; neque enim adducor, ut illum morem, licet Cleomenis temporibus aliquanto antiquior fuerit, de quo tamen dubitari potest, iam belli Peloponnesiaci tempore exstitisse credam. Sed hic primum illud monendum est, utcumque id fuerit, hos uiros uulgaris, ut ita dicam, generis mothaces non fuisse constare. Primum enim omnes ciues fuerunt; tum uero

Lysandri saltem et Gylippi patres quoque ciues fuisse nouimus; cfr. Plut. Lys. c. 2; Thuc. VI, 93; VIII, 2; Plut. Pericl. 22; de patre Callicratidae, quod sciam, nihil constat. Hanc igitur difficultatem Schoemannus ita soluere conatus est, ut Lysandrum ceterosque nothos Spartiatarum disciplinae participes factos et postea a patribus suis adoptatos itaque ciuitate donatos esse putaret. Neque uero dubitari potest, quin iisdem fere temporibus quibus illi uiri uixerint nothi Spartiatarum una cum ingenuis pueris interdum educati sint, uix tamen ut uulgo ciues fierent; nam ita euenisse Xenophon auctor est (Hell. V, 3. 9: πολλοὶ δὲ αὐτῷ [Agesipolidi ad Olynthum proficiscenti] καὶ τῶν περιοίκων . . . ἠκολούθουν, ... καὶ νόθοι τῶν Σπαρτιατῶν, μάλα εὐειδεῖς τε καὶ τῶν ἐν πόλει καλῶν οὐκ ἄπειροι); extrema autem illa τῶν ἐν πόλει καλῶν de disciplina Spartana, non de ciuitate, intellegenda esse recte statuit Schoemannus l. l. p. 128. Sed tamen si testimoniis scriptorum Lysandri temporibus aequalium prorsus destituti essemus, de genere eius ceterorumque cautissime affirmandum esse existimarem; nunc ad testimonia Phylarchi dubitantis et Aeliani scriptoris leuissimi cum accedat locus maioris momenti, aliquanto certior res fieri uidetur. Isocrates enim in paneg. § 111, ubi de factionibus optimatium et decemuiris post finem belli Peloponnesiaci ciuitatibus Graeciae a Lacedaemoniis impositis loquitur, his uerbis utitur: ᾑροῦντο δὲ τῶν Εἱλώτων ἑνὶ (ita cod. Urb.; uulg. ἐνίοις; lectionem cod. Urb. primus protulit Sauppe, credo in libello qui inscribitur Symbolae ad emendandos oratores Atticos; sed huius uidendi mihi non fuit copia) δουλεύειν ὥστ' εἰς τὰς αὑτῶν πατρίδας ὑβρίζειν. Qui autem hic illis: ἑνὶ τῶν Εἱλώτων significatur, uix alius esse potest quam Lysander ipse, quo omnes illae factiones in primis nitebantur (cfr. Xen. Hell. III, 5, 13). Accedit quod Xenophon Hell. III, 5, 12 legatos Thebanorum apud Athenienses de Lacedaemoniis querentes facit, quod ilotas harmostas faciant (ἀλλὰ τοὺς μὲν εἵλωτας ἁρμοστὰς ἀξιοῦσι καθιστάναι); quibus uerbis homines Lysandri similes fortasse significantur; neque tamen omnes harmostas ciues Spartanos fuisse necesse est.

Antiquiore igitur reipublicae tempore nothos Spartiatarum disciplinae participes fieri potuisse atque ex his quos-

dam propter rem bene gestam ciues factos esse pro certo habendum est. Num hi nothi mothaces uocati sint, equidem dubito; si cui coniecturis indulgere libet, ex illo more, quo nothi disciplina imbuebantur, institutum mothacum, quale a Phylarcho describitur, originem duxisse contendat.

Restat adhuc quaestio parui illa quidem momenti, sed quam intactam relinquendam esse non existimauerim. Nomen enim his libertinis μόθακας fuisse omnes quidem scriptores quos adhuc attuli consentiunt; sed quidam grammatici eiusdem generis homines μόθωνας appellatos fuisse tradunt. Cfr. Hesych.; Harpocr. s. u. μόθων; schol. ad Aristoph. Plut. u. 279. Eq. 633; qui omnes fere sic explicant: μόθωνας καλοῦσι Λάκωνες τοὺς παρατρεφομένους τοῖς ἐλευθέροις παῖδας (Harpocr.). Paulo aliter habet Etym. Magn: μόθων, μόθωνος. οὕτω καλοῦσι Λακεδαιμόνιοι τὸν οἰκογενῆ δοῦλον ὃν οἱ Ἀθηναῖοι οἰκότριβά φασιν. Sed quo minus haec recte habere et Lacedaemoniis eiusdem rei duo uocabula fuisse putemus, impedimento sunt loci Aristophanis, ubi μόθων uulgaris maledicti loco apertissime ponitur neque ulla est causa, cur uocabulum stirpis Laconicae exspectemus (Aristoph. Plut. 279; Eq. 633; paulo aliter res est Eq. 697). Porro uocabulo quod est μοθωνικός Ionem Chium in Periclem usum esse Plutarchus (Pericl. 5) narrat; denique μοθωνίαν eodem sensu quo ἀλαζονείαν dictam esse lexicographi tradunt, et in LXX uocabulum reperiri dicitur (uid. Pape). Haec omnia eo spectare mihi uidentur, ut μόθωνος uocabulum uernam significans Graecorum commune, propriam autem Lacedaemoniorum formam μόθαξ fuisse statuamus[1]), neglecto grammaticorum consensu, praesertim cum omnes fere ex eodem fonte hausisse uideantur.

---

[1]) Idem iam C. O. Mueller (Dorier II, p. 45 sq.) perspexisse uidetur.

Mindre Meddelelse.

Til Demosthenes XX (*πρὸς Λεπτίνην*).

§ 12. *πῶς οὐ δεινὸν, εἰ — ἐξὸν ὑμῖν ἄνευ δαπάνης τὰ δίκαια ποιῆσαι τοῖς εὐεργέταις λύσασι τὸν νόμον ψεύδεσθαι μᾶλλον αἱρήσεσθε*: Den usædvanlige dativ ved *ποιεῖν τι* bliver endnu mere påfaldende ved det umiddelbart følgende *λύσασι*, som let fejlagtig forbindes dermed; men netop dette synes at have fremkaldt forskrivningen af *τοὺς εὐεργέτας*.

§ 23. *τὴν ἀνάπαυσιν*. Artiklen er ikke ret på sin plads, da lettelsen ikke er udtrykkelig omtalt i det foregående; jeg formoder, at der skal læses *τιν'*, hvis formindskende betydning („en vis l.") passer godt i sammenhængen. Den sjældnere foranstilling af *τις* findes f. ex. 151; VI, 12.

§ 36. *πρὸς ὅσης κακίας ὑπερβολήν*; mon ikke *ὅσην*?

§ 46. *οἱ προϋπάρχοντες τῷ εὖ ποιεῖν*. Dativ for genitiv findes ellers hverken ved *προϋπάρχειν* eller *ὑπάρχειν* i denne betydning; der må sikkert læses *τοῦ εὖ π.*, som allerede Dobree foreslog.

§ 53. *μεθ' ὑμῶν τῶν τότε στρατευσαμένων*. Tilføjelsen får først nogen betydning, når der læses *συστρατευσαμένων*.

§ 64. — *ὅσους εὖ ποιήσαντας ἡ πόλις ἀντευπεποίηκεν*. *ὅσους* er mig påfaldende, da antallet i denne sammenhæng er ligegyldigt; snarere *ὡς τοὺς εὖ κτλ.*

§ 79. *εἰσήγγελλον*. Der er her ingen rimelig grund til impf. efter aoristen *ἀπώλεσεν*, så at der vel oprindelig har staet *εἰσήγγελον*.

Karl Hude.

Anmeldelser.

K. Brekke: Engelsk Læsebog for Middelskolens 5te og 6te Klasse. Kristiania, Cammermeyer, 1885.

Et af de vigtigste principper, der hævdes af dem, som i den senere tid er optrådte med fordringer om reformer i sprogundervisningen, er det, at det först og fremmest gælder om at tilegne sig det levende nutidssprog, således som det den dag idag lever på de indfødtes læber — i anden række kommer så bekendtskabet med det sprog, der vel læses af alle dannede indfødte, men kun skrives af få og ikke tales af nogen: digtersproget og den dermed nöje sammenhængende forældede sprogform hos tidligere århundreders prosaister. Dette princip er allerede i

den grad trængt igennem, at det endog udtrykkelig er udtalt i det norske undervisningsdepartements undervisningsplan for middelskolerne og gymnasierne, en udtalelse, som forf. til den foreliggende læsebog i sit forord citerer og gör til sin egen. Og det må da siges til hans ros, at han i det hele og store har været heldig i sit valg af læsestykker: de er gennemgående skrevne i et frisk og naturligt sprog, og udgiveren har ikke været bange for at ændre eller stryge forældede eller sjældne ord og udtryk, noget han måske hist og her kunde have gjort i endnu höjere grad. — Også med hensyn til indholdet er valget for det meste truffet med sikker takt og med forståelse af, hvad der kan interessere eleverne på det trin, bogen er bestemt for. Forf. har her heldig undgået de skær, som de to mest brugte læsebøger for det samme alders- og kundskabstrin ikke har kunnet klare. Stoffet i Løkkes læsebog for mellemklasserne er for störste delen altfor tungt, det går ofte over disciplenes horisont, ligesom sproget ikke sjælden er stift og for akademisk; på den anden side er flere af stykkerne i Listovs læsestykker, anden afdeling, ulidelig kedsommelige. lige interesseløse for lærer og elev, og det sproglige udtryk er i samklang dermed fladt og farveløst. Brekkes læsebog kan betragtes som en heldig middelvej mellem disse to yderligheder: stof så vel som sprog er kvikt og tiltalende

Dette gælder dog i höjere grad om de novellistiske end om de historiske stykker. Man kunde her ønske, at forf. mere havde fulgt den „mere og mere anerkendte pædagogiske grundsætning", som han selv udtrykker sig i sit forord, „at en læsebog i et fremmed sprog samtidig bør være en læsebog om det fremmede folk". Sagen er jo nemlig den, at beretninger om slag tillands og tilvands, om kongers og kronprætendenters liv og henrettelse og deslige ikke er særlig egnede til at give noget billede af det ejendommelige i folkets levevis og tænkemåde; derom får man ofte langt bedre besked i brudstykker af romaner, f. ex. i to sådanne perler som det optagne stykke af *Kenelm Chillingly* (s. 103—107) og *The Boating-Party* (s. 124—135); også levnetsbeskrivelser af fredens store helte, som England jo ikke har særlig mangel på, vilde være heldigere end de optagne historiske stykker: de to sider, der ofres Newton, er dog temmelig lidt til at give noget begreb om Englands rigdom på åndelig fremragende mænd.

Efter texten følger omtrent 40 sider anmærkninger. Her vilde det ubetinget have været at foretrække, om hr. Brekke havde givet forklaring på alt, hvad disciplene ikke kender i forvejen, i steden for kun at give oplysninger om det, der ikke findes i de almindelige ordbøger. Det er utvivlsomt forkasteligt at lade disciplene på et så tidligt standpunkt bruge lexikon; det spilder en tid, der kunde anvendes langt bedre på anden måde, eleven har svært ved at finde sig til rette i en ordbog og mis-

forstår ofte dens opgivelser, der så må agere syndebuk for disciplens egne dumheder — altsammen ulemper, man undgar ved at give ham et fuldstændigt og korrekt glossar i hænde[1]. En fordel følger dog i dette tilfælde af den dadlede ufuldstændighed, nemlig den, at bogen derved undgår at blive for norsk til at bruges i danske skoler, således som f. ex. Bendeke og Stabell's bearbejdelse af Waddy's English Echo eller Brynildsens fortræffelige engelsk-norske ordbog, som man aldeles ikke kunde give en dansk skolediscipel at benytte trods dens store fortrin for Rosings engelsk-danske. Ved brugen af Brekkes bog vil det derimod være en let sag hver gang at gennemgå anmærkningerne og rette de norske udtryk til de tilsvarende danske. Mange steder er jo forklaringen eller oversættelsen lige forståelig for danske og norske, og selv om der er en del ting, der uden en lærers hjælp vil være en dansk dreng uforståelige, som når *crackers* oversættes ved kavringer eller *kindly natured* ved snil, vil han dog andre steder være hjulpen, idet der gives to synonyme oversættelser, af hvilke han forstår den ene, f. ex. når *tincture* (s. 234) oversættes ved snev, anstrøg.

Det, der er givet i anmærkningerne, er helt igennem nöjagtigt og godt, selv om man naturligvis hist og her kunde ønske noget ændret eller tilföjet. Således burde det vel være bemærket, at den s. 67 omtalte prins *George* af Danmark her almindelig kaldes *Jörgen*; en særlig uheldig stjærne hviler over anmærkningen til samme side, sålydende: „*One Marry*, en vis M." — i texten står det nævnte sted ikke s. 67, men s. 66, navnet skrives der Merry, og fænomenet med *one* burde allerede være forklaret til s. 63, hvor der står *one Mr. Johnson*. S. 300 forklares *good(ness) gracious* for *God gr.* ved bestræbelse for at undgå at nævne guds navn; som parallel anføres så vulgært norsk „å gid!" for „å gud!" Er dette sidste rigtigt? På dansk siges også „å gid!", men det føles almindelig som en afkortning af „å gid fanden ha'de dig!" el. lign., hvad det sikkert også er: betoningsmåden taler også derfor. — Udtalen er angivet ved egennavne (dog ikke ved dem alle[2])) og, som det var at vænte af forf. til „Bidrag til dansk-norskens lydlære", på en nöjagtig og rationel måde.

København, i oktbr. 1885.

Otto Jespersen.

---

[1]) Denne grundsætning er herhjemme navnlig hævdet af A. Boysen i Vor Ungdom 1883 s. 101 ff., med så stort held, at endogså lærere i græsk og latin nu begynder at følge den.

[2]) Således ikke ved Southampton s. 40, Fotheringay s. 48, flere navne s. 49, Eton s. 126, Ruthyn s. 225, Soho s. 231, Walpole s. 247.

Saxonis Grammatici Gesta Danorum, herausgegeben von **Alfred Holder**. Strassburg 1886. LXXXVII + 724 S.

Siden fræmkomsten af den förste Sakse-udgave har kun to udgivere skænket vor mærkeligste historieskriver en omhyggelig behandling. Stephanius (Sorø 1644) har gjort et stort latinsk-filologisk arbejde; derimod er næsten alt, hvad han gör for at forstå det nordiske element hos Sakse, af ringe værd, fraregnet bisp Brynjulv Sveinsons jævnførelser med islandske ordsprog og digte. Peter Erasmus Müllers udgave (Kbh. 1839) har — foruden ved Madvigs tekstrettelser — især gjort sig fortjænt ved, at det nordiske stof er undersøgt, sammenligninger med sagaer og sagapersoner foretagne, danske ordsprog anførte.

I den ny udgave vil den sidste art oplysninger være temlig udelukkede, da den ingen oplysende noter har, og af samme grund vil det latinsk-filologiske arbejde være indskrænket til tekstkritikken. Til udgiverens ros må fremhæves den måde, hvorpå han har skaffet korthed og overskuelighed og givet os det kritiske apparat med större fuldstændighed, således den stadige jævnførelse med Sakse-udtoget (*gesta Danorum*; at kalde det „forfattet" af Thomas Gheysmer bliver udg. vist ene om nu til dags); derimod kunde han sikkert have ströget endnu en hel del flere af Krantz's læsemåder, end han ifølge forordet har gjort. Fuldstændighed har han dog ikke nåt; de på Sakse grundede kongerækker (Rydarbøgerne, runehåndskriftet o. fl.) synes at yde enkelte bidrag; langt större er savnet af Kristjern Pedersens oversættelse, der af Holder som af alle andre regnes for sporløst tabt, skönt et brudstykke af den er trykt i Stephanius's noter — på et sted, hvor man skulde tro en Sakseudgiver måtte se den. — Indledningen omfatter foruden oversigt over håndskrifter, udgaver, oversættelser og læsemåder også en fortegnelse over „hjælpemidler" til studiet af Sakse, 35 tættrykte sider, der naturligvis alligevel ikke er fuldstændig[1]).

Selve teksten gives med Angers-brudstykkets retskrivning. Denne er dog ikke gennemført for navnene; når *Skyoldus* rettes til *Scioldus*, må også *Skyalmo* rettes til *Scialmo* (bogstavet *k* synes overhovedet uoprindeligt i Sakses skrift). At bibeholde skrivemåden *Handuanus* er vildledende; en udgiver bör opløse det til *Handuvanus* (isl. *handarvanr* el. *andarvanr*?). Læseren borde også være oplyst om bogstavernes lydværdi, at man ikke

[1]) Således mangler den for Sakses tekstkritik vigtigste saga „Sögubrot af fornkonungum", desuden Snorra Edda, Sæmundar Edda, Sv. Grundtvigs *heroisk digtning* og *Danmarks gamle folkeviser*, A. D. Jörgensens arbejder (også hans afhandling om Sakse!). Blandt skrifter vedkommende Kr. Pedersen (s. XIII) kender udg. ikke Brandts bog om ham!! Havde han vidst, at Kr. Pedersens fortale til Sakse er optrykt der, kunde han have sparet det par blade, som han fylder med den.

tager *Syritha* (Si[g]riðr) for Fröjas navn *Sýr*, der hos Sakse skulde hedde *Sura*. Værre endnu er, at han lader alle Pariserudgavens fejl blive stående: *c*, *t*, *ch* og *th* sammenblandes, ligeledes *o*, *ø* og *e*, under tiden *e* og *c* eller *n* og *u* (*iu* og *ui*; *im* og *un* o. l.); hvorledes skal læseren i *Thorny* genkende mandsnavnet *Torvi*? Den ny udgivers virksomhed har indskrænket sig til det meningsløse at optage P. E. Müllers rettelser, men at gæmme f. eks. Sofus Bugges i det kritiske apparat, hvor ingen ser dem. Selv Stephanius's vilkårlige rettelser optages, når P. E. Müller ikke har slået dem ihjæl: hvad menes der med *Thorus* (guden Þórr) som konge i Helsingland? Sakses *Thorias* er naturligvis Snorres Þórir helsingr. Og *Hugletus* møder op, skönt udg. måtte vide, at håndskriftbrudstykkets *Huglecus* er det rigtige (Chr. Bruun: om det nylig fundne fragment af en codex af Saxo-Grammaticus. 1860. s. 12). — En tilkommende udgiver vil have efter reglerne for forholdet mellem ældre dansk og islandsk at opsøge tilsvarende islandske ordformer og rette de få formændringer og de talløse afskriverfejl: meddelelserne om, hvor vidt navnene findes i islandsk, navnlig i Fornaldarsögur, kan næsten uden brug af större plads gives i navnelisten; det er det eneste faste grundlag for en videnskabelig behandling af Sakses navneforråd. Dette er en nødvendig fordring til en kritisk håndudgave. En ny udgave borde dog ikke indskrænke sig til tekstkritik; alt hvad der hører til at forsta Sakses fræmstilling, havde sin plads i en sådan, jævnførelser med oldnordiske digte og især med nordiske ordsprog (til de sidste kunde man ikke nöjes med Syv, der har mange af sine ordsprog fra Vedels Sakse-oversættelse). Til *notæ uberiores* eller til et selvstændigt skrift borde henvises udførligere undersøgelser om Sakses forbilleder, navnlig de middelalderlige, om hans kilders art og hjæmsted, som under tiden kan oplyses af navnenes sprogformer. Men alt dette må forbeholdes en ny bearbejdelse af Sakse, som det da navnlig må tilkomme hans eget fædreland at give.

Hermed kan den filologiske læseverden vel nogenlunde vide, hvad den må vænte at finde i Holders håndudgave og hvad ikke; som den mindst omfangsrige har den naturligvis sine fordele, medens prisen dog er lidt lavere for P. E. Müllers, hvoraf den gyldendalske boghandel endnu har oplag. **Axel Olrik.**

Bastian Dahl. zur handschriftenkunde und kritik des ciceronischen Cato major. I. Codices Leidenses. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger 1885. No. 23.). Christiania. I Comm. hos Jac. Dybwad. 1885. 25 S.

Universitetsstipendiat B. Dahl forelægger i dette første Bidrag til Textkritiken af Cato major Resultatet af Undersøgelser,

som han har foretaget i 1882, over Haandskrifter i Leiden. Pariserhaandskrifterne, hvoraf der findes 39, blandt hvilke 4 ere de vigtigste, fremfor alle det ofte benyttede Parisinus 6332 fra det IX Aarh. (P), ville i et senere Skrift blive gjorte til Gjenstand for Meddelelse. I Leiden var det Cod. Vossianus Fol. 12 (L), som Forf. ønskede at conferere; men da det, som der paa et Blad foran i Haandskriftet — en meget praktisk Foranstaltning af Bibliothekaren Dr. W. N. du Rieu — var angivet, allerede var bleven confereret af mange lærde, hvis Navne anføres, var det kun enkelte addenda navnlig til Mommsens Collation, der tilbød sig. Derimod blev Forf. opmærksom paa et andet Haandskrift Vossianus Lat. Oct. 79, der, som det synes, er fra Slutn. af X Aarh., og som Forf. sætter højt, fordi deri ikke findes en Glosse, der ellers vender tilbage i næsten alle de andre Hdskr. (ignobilis i § 8). Det er en Collation af dette Haandskrift (V), som her udgives, tilligemed en Beskrivelse af alle Haandskrifterne af Cato m. i Leiden. Det er imidlertid lykkedes en anden at komme Forf. i Forkjøbet med en Offentliggjørelse af Varianterne i det opdagede Haandskrift, idet W. Gemoll, som Forf. oplyser, har udgivet en Collation i Hermes XX, S. 331—40 af V. og tillige af et andet Leidener Haandskr.(v). Dog anser Forf. det for tjenligt ogsaa at offentliggjøre sin Collation i dens Helhed. Saa vidt det kan skjønnes, støtter V de bedste Haandskrifters Læsemaade flere Steder, men bringer næppe nye Læsemaader af Betydning. Af en Bemærkning ved Behandlingen af § 66 ses det, at Forf. mener at have fundet en Bekræftelse (hvis dette var fornødent) paa Madvigs Emendation tu in expectatis for Hdskr.s tum expectatis, nemlig i P, hvor en anden Haand har betegnet *m* i tum med et Punkt over og under, altsaa villet udslette det (hvad andre have overset) og tilføjet *in* over Linien.

C. J.

Nogle af Hariris makamer

ved **J. Østrup.**

En af de mest fremragende arabiske forfattere fra den senere tid er Abu Muhammed Kasem ben Ali, med tilnavnet Hariri. Han var født i Basra, det nuværende Balsora, aar 446 (1054 e. Kr.) og døde 516 (1122). Om hans liv vides kun lidet, og de forskellige beretninger afviger tilmed en del fra hverandre.

Hans fag var navnlig grammatiken, og nogle mindre afhandlinger af ham om dette æmne haves endnu, men særlig er hans navn knyttet til et værk, der ikke har noget originalt sidestykke i nogen anden litteratur, nemlig hans makamer.

Ved en makame forstaas i den arabiske litteratur en kort, i rimet prosa affattet og med indlagte vers forsynet fortælling, men saaledes indrettet, at det formelle er hovedsagen og indholdet eller intrigen træder fuldstændig i skygge for den ydre udsmykning. Noveller af denne art træffes allerede c. 100 aar før Hariri, og endnu i vore dage er der i Orienten udkommet makame-samlinger, men alle staa langt tilbage for Hariri's. Udenfor den arabiske litteratur forekommer denne digtart derimod aldrig, fraregnet enkelte hebraiske efterligninger fra den spansk-jødiske tid, og det er heller ikke tænkeligt, at den skulde kunne findes, uden som efterligning, hos noget andet folk end Araberne, hos hvem det formelle i sproget, de fine nuancer i konversationen og de talrige ordspil var bleven det vigtigste i litteraturen, medens virkelig poesi kun fandtes hos enkelte af de ældste digtere.

I Hariri's makamer er denne formelle kunstdigtning bragt til sit toppunkt. Rimene er slyngede sammen med overordenlig kunstfærdighed og det vrimler af ordspil, ordsprog, hentydninger til bekendte Koransteder og lignende; desuden forekommer ofte forskellige sproglige kunststykker, kunstige orddannelser, gaader osv.; i en fortælling er hvert andet bogstav forsynet med diakritiske punkter, hvert andet ikke, og mere af den slags.

Indholdet af fortællingerne frembyder derimod ikke en tilsvarende variation. Intrigen er meget simpel og den samme i dem alle. En gammel landstryger, Abu Seid, der har maattet flygte fra sin fædreby for korsfarerne, drager nu om i landet og udfører under de forskelligste forklædninger de mærkværdigste bedrifter, som alle gaar ud paa at lokke penge fra folk, og naar han har opnaaet det, giver han sig for det meste til kende og forsvinder hurtigst muligt. Han optræder f. ex. som præst, pilegrim, retslærd, digter, blind mand, krøbling osv., og har derved lejlighed til at fremkomme med de formelle kunststykker, der er fortællingernes hovedformaal. Under alle disse omskiftelser træffer han bestandig sin ven, Hârits ben Hammâm, i hvis mund alle fortællingerne er lagte. Han griber aldrig aktivt ind, men giver kun helten lejlighed til at udfolde sig, og han følger ham bestandig med stor interesse, undtagen naar han en enkelt gang harmes over, at den andens skælmsstykker er gaaede for vidt.

Det er en selvfølge, at litterære frembringelser, hvor formen spiller en saa overvejende rolle, som tilfældet er her, ikke kan have stor værdi i æsthetisk henseende, og de to Europæere, der har bidraget mest til at udbrede kendskabet til Hariri, nemlig Silvestre de Sacy ved sin fortræffelige, med en vidtløftig arabisk kommentar forsynede udgave, og Friedrich Rückert ved sin mesterlige oversættelse, hvor kunstfærdigheden er drevet op til det utroligste, sætter heller ikke synderlig pris paa dem: de Sacy betegner dem i sin fortale med Horats's udtryk: *difficiles nugae*, og Rückert udtaler sig endnu skarpere. I Orienten derimod naaede Hariri en overordenlig berømmelse. Han blev læst af alle og kommenteret af de dygtigste grammatikere, og den aandrigste og kundskabsrigeste arabiske forfatter, Zamakhschari, skriver følgende vers over ham:

Ved Allahs jærtegn jeg aflægger ed,
ved pilgrimsrejsens maal og udgangssted.
Hariri's værk i sandhed har fortjent
med gylden skrift at blive skrevet ned.

I hvert fald er hans værk et saa mærkeligt fænomen, at det nok er umagen værd at stifte bekendtskab med det, og der foreligger ogsaa oversættelser paa de vigtigste europæiske sprog.

Paa dansk er det forsøg paa en oversættelse, som jeg her fremlægger, det første, og jeg haaber, at dette vil blive taget med i betragtning ved bedømmelsen. Om reglerne for min oversættelse har jeg ellers intet at bemærke; at der paa enkelte steder træffes en efterklang af Rückert, vil forhaabenlig snarere anses for et fortrin end regnes mig til last. Til grund for oversættelsen har jeg lagt S. de Sacy's udgave: Les séances de Hariri, Paris 1822, fol.

Hariri's 3die makame.

De to dukater.

Hârits ben Hammâm fortæller:

En gang sad jeg, glad og tilfreds, — i en munter kreds, — hvor venskabets ild med varme brændte — og man ej fjendskabets harme kendte; — thi alle havde kun det for øje — med skæmt og spøg sig at fornøje; — derfor vi talens traade spandt — og mangt et ordspil og gaade fandt — og meddelte hverandre baade sandt — og usandt, historier og digt — vers og prosa og sligt, — hvoraf vi megen fornøjelse vandt. — Da tiden saaledes for os randt — meget behagelig, — traadte ind en gammel og svagelig — mand, hvis tilstand var højst beklagelig; — thi hans dragt var pjaltet, — og paa foden han halted. — Han sagde til os: „I herlige, som holder om glæden vagt, — I kærlige, giv paa min beden agt; — gid freden eders livsdage skærme, — og ej vreden sig med klage nærme; — gid ved hver morgens straaler I til glæder vækkes; — gid ej sorgens skaaler maa eder rækkes. — Men se her en mand, der fordum besad — alt, hvad der gør et menneske glad, — hus og gaard — kameler og faar — oxer og haver og enge — voxne slaver og drenge, — og som ødsled med gaver og penge. — Jeg havde fuldtop af hæder — og fuldtop af glæder, — jeg

samlede gæster — og var en mester — i at fejre fester, — om hvis pragt — det blev sagt, — at man aldrig havde set mage — hverken den gang eller i fordums dage. — Men det hændte, at lykken — vendte mig ryggen, — at skæbnen mig skadede, — og heldet mig hadede, — at ulykkens storm blæste — og hadets orm hvæste — og min rigdoms borg sank i gruset, — og armod og sorg blev mester i huset; — nøden plagede mig, saa at jeg rømte, — og ud den mig slængte og mig fordømte — til at lide under den elendige færden — i den vide, den skændige verden, — til altid at haste og ile — aldrig at raste og hvile, — til at flakke om uden maal og med — aldrig at have et blivende sted, — til sult at døje og lide nød — udholde møje og ublide stød, — saa at de skadefro — fik for hadet ro, — og de misundelige — blev miskundelige. — Da vi nu til andre — lande skulde vandre, — idet vi et nyt hjem søgte, — blev vi paa vejen haardt hjemsøgte: — vor maves knurren lod os aldrig fred, — med søvnløsheds salve vore øjne vi gned, — i stedet for sko havde vi bylder paa vor fod; — ved sligt nedsloges vort haab og mod, — og lykkelig syntes os døden, — som gjorde en ende paa nøden. — Men hvis der her er en medlidende, — som hjælpsom mod lidende — for min brøst vil raade bod — give mig trøst ved sin naadeflod — aabne for gavmildheds sluse — og lade den ud over mig bruse, — da er det mit haab, — at han vil høre mit raab — og modtage den medtagne — og trøste den nedslagne.“

Hârits ben Hammâm fortæller videre·

Da han saaledes sin plage fremførte, — jeg hans klage bønhørte; — thi hans vellykkede — tale mig henrykkede — og hans talent jeg priste — og en dukat ham viste — og sagde: „Dig skal den tilhøre og din skal den være, — hvis du lader os høre et digt til dens ære;“ — og strax han sig skyndte — og saadan begyndte:

„Jeg guldet priser mest af alt, thi uden lige;
det færdes rundt paa jord, i hvert et land og rige;
det skattes ogsaa højst af alle dødelige,

og efter det at faa de alle monne hige.
og for dets skyld de ej for noget ville vige;
thi alt tilhører dem, som ere blevne rige,
og strax i ære og i agtelse de stige;
ej findes en paa jord, hvis kræfter ere slige;
thi alle stridende formaar det at forlige,
det dæmper oprørs ild, forhindrer kongers krige,
gør alle fanger fri og splitter hver intrige,
hvert ønske naas ved det, det vinder hver en pige,
det bringer ogsaa hjælp til den, hvis venner snige
sig bort, og den, hvem lumsk hans frænder ville svige.
Ja, aabenlyst jeg tør for alle dette sige,
at guldet er af alt det mest guddommelige."

Derpaa sin haand han efter lønnen rakte — og med disse ord den udstrakte: — „Det er forordnet, at enhver skal sit løfte opfylde, — den sky, der har tordnet, maa lade regnen skylle." — Da gav jeg ham hans penge — og sagde: „Gid du bevare dem længe." — Derpaa han mønten ind i munden stak, — og idet han bragte mig sin tak, — vilde han atter bortliste, — men jeg vilde ham ikke saa hurtig miste; — thi jeg var bedøvet af hans aandrigheds duft — og berøvet al min fornuft, — saa at jeg ingen udgift skyede — for mere af sligt at kunne nyde. — Derfor tog jeg en anden dinâr — og sagde: „Der har — du endnu en til. — ifald du vil — mod guldet fremføre en dadel, — efter at du har ladet os høre dets adel." — Han rømmede sig, og hans tales bølger — strax strømmede, som følger:

„Ve over hykleren, hvem to ansigter pryde,
hvis skønhedsglans formaar os attraa at indgyde,
som frister os til det, vi senere fortryde,
og lejlighed til vold og synd formaar at yde.
For guldets skyld ej mer vi Allahs bud adlyde,
men alt vi gøre vil, naar blot vi det kan nyde.
Hvis guldet ikke var, da vilde man ej bryde
sin ed, og ingen mer en anden vilde snyde,
og tyvehaandens blod ej mere vilde flyde,

og naar en rejsende i nattens mørke tyede
hen til en gerrigs dør, han vilde ej forbyde
ham adgang til sit hus; en debitor da skyede
ej mer sin kreditor, og man ej mere flyede
misundelsen, ej suk og klage vilde lyde.
Det værste er, dets magt har intet at betyde,
hvis det ej svinder bort; hil den, det ej kan fryde,
og som med roligt sind kan guldet fra sig skyde."

Da raabte jeg: „Hvor skøn er ikke din tales pragt." — Han svarede: Skønnere at gøre, hvad man har sagt. — Da gav jeg ham det andet guldstykke — med de ord: „Brug det med held og lykke." — Han gemte ogsaa det i sin mund — og takkede af hjærtens grund — og hinkede bort, støttet til staven, — idet han priste giveren og gaven.

Hârits ben Hammâm fortæller videre:

Da fik jeg den tanke, at denne lamme — i virkeligheden var den samme — som Abu Seid, min gamle bekendt, — og jeg raabte efter ham: „Vent — du er opdaget ved dit vid; — men hvorfor kommer du saadan hid?" — Han svarede: „Hvis Hârits er dit navn, — da vorde alt dig til glæde og gavn, — og gid du leve længe uden savn." — Jeg svarede: „Ja, jeg er den, for hvem du mig tager, — men hvordan gaar det med dine sager?" — Han sagde: „Snart op og snart ned, — snart uro og snart fred, — snart rask og snart lam, — naar det passer, skifter jeg ham." — Jeg sagde: „Du skulde dig skamme — ved saadan at gaa og spille den lamme." — Da saas paa hans ansigt et skær af vrede, — og strax var han med disse vers rede:

„Jeg hinker for armodens nød ej at smage,
jeg hinker, naar løfter om gaver mig drage,
jeg hinker, hvor haab er om mildere dage,
jeg hinker for efter min lykke at jage;
thi ofte med læmpe mest opnaar de svage,
og bedre at hinke end blive tilbage;
„med hinkende folk maa ej strængt man det tage"[1].

[1]) Citat af Koranen, sur: XLVIII, 17.

Hariri's 7de makame.

Tandstikker og sæbe.

Hârits ben Hammâm fortæller:

Jeg vilde drage bort fra Barkaîd[1]; — da saa jeg, at nær var festens tid. — Derfor vilde jeg den glade by — ikke forlade sky — eller fra dens gade fly, — førend jeg havde set de optog, — som en stor del af festen optog. — Og da den høje fests fryd var oprunden, — og den sløje fastes nød var forvunden — opstod der pludselig stor konflux; — thi alle vegne fra folk kom flux, — saa at man knap kunde flytte en fod — for folk, hvor man gik og stod; — saa udførte jeg, hvad profeten har sagt, — og iførte mig min højtidsdragt — og gik saa ud for at se paa festens pragt. — Da optoget ind i moskè'en kom, — og den fyldtes, saa at ikke en plads var tom — overalt, hvor man saa sig om — traadte en pjaltet klædt olding ind, — som syntes at være blind, — thi han bar et bind, — som over hans øjne sig bredte — og en kælling ved haanden ham ledte. — Han standsed som betagen af mødighed — og hilste med en forslagen ærbødighed, — hvorpaa han til bøn sig vendte. — Lidt efter han bønnen endte — og en pose fremdrog, — af hvilken han fremtog — nogle blade, som han gav — til sin støttestav — nemlig den gamle kælling, som flux — tog imod dem med denne instrux: — „Gaa ned gennem disse rækker, — idet du dem en seddel rækker, — som du tror med en lille — almisse vil — mod nød os bjærge — for sult os værge — vor ulykke lindre — og gøre den mindre!" — Da blev min lod saa god, — at hun lod — mig faa et blad, hvorpaa der stod:

„Jeg døjet har saa meget ondt
og mine kaar er ikke blide,
min lod er tung, fra jeg var ung,
mig skæbnen lod saa meget lide,
selv mine brødre brød sig ej
om mig, de spotted kun min kvide,

[1]) By nord for Mosul.

og mine venner vender sig,
fra mig; paa dem jeg ej kan lide;
men fjender finder jeg, som om
med svig sig snige ved min side.
Hvor end, i mine pjalter klædt,
jeg halter om, vil ingen vide
af mig; for mad jeg faar kun had,
og jeg kan ikke fra mig bide. —
Gid skæbnen, som mig hjemsøgt har,
for min familje mig befriede;
thi hvis det ikke var, fordi
for mine børn jeg maatte stride,
jeg tigged da ej af enhver,
af gerrige og af splendide,
om krummerne fra deres bord,
min kummer heller jeg fortiede.
I templet saa jeg vilde bo,
i fromhed mine pjalter slide. —
Men nu! — skænk blot en hvid; thi vid,
jeg blottet er; jeg tak vil vide.
Ved gud, o gid én lindre vil
min lidelse, mens det er tide.“

Hârits ben Hammâm fortæller:

Da jeg havde læst disse vers til ende, — fik jeg stor lyst til at lære forfatteren at kende — og se den mand for mit øje, — der slige vers kunde sammenføje. — Da faldt det mig ind, at jeg gennem den gamle kvinde — kunde den nærmeste vej til ham finde. — Derfor passede jeg paa, da hun igen — kom gennem rækkerne hen — for til hver enkelt rundt at gaa — for muligt noget af ham at faa. — men hun gjorde en saare daarlig høst; — thi de fleste viste grumme ringe lyst. — Da hun saaledes til enden kom — og ikke vilde gaa mere om; — skønt posen var endnu næsten tom, — begyndte hun sedlerne atter at samle — for med dem at gaa hen til den gamle; — men min seddel glemte hun dog at hente, — idet hun sig ikke til mig henvendte, — men strax hun hen til oldingen rendte — klagende

over tidernes besværlighed — og menneskenes begærlighed, — men han svarede: vi er i Gud, — vi vil betro os til Gud, — ingen har magten uden Gud, — og han sagde:

„Hvad hjælper klage,
hvad nytter harme,
hvor hen vi end drage,
er ingen tilbage,
som vil forbarme
sig mod os arme,
med aabne arme
os blidt modtage.“

Derpaa sagde han til hende: „Slaa dig til ro, selv om tiderne er slemme, — men put nu alle bladene i dit gemme.“ — Hun svarede: „Jeg har alt — dem alle talt, — men til min skræk har jeg fundet — at et af bladene er forsvundet.“ — Da raabte han: „Gid du faa — en ulykke! og gid pesten dig slaa! — du øser intet vand — men mister din spand, — du lader fisken fare — og tager paa nettet ej vare, — fangsten er væk og maddingen med, — det kan man kalde dobbelt fortræd.“ — Da vendte hun atter om — til det sted, hvorfra hun kom — og løb rundt for at bringe til veje — det blad, som var i mit eje. — Da hun nu til mig sig nærmed, — trak jeg sedlen ud af ærmet, — lagde paa den en hvid — dertil en guldmønt, og sagde: „Vid: — hvis du nu vil have begge dele, — saa skal det hele — du mig forklare, — men hvis du intet vil aabenbare, — skal du ikke det altsammen have — men nøjes med den mindre gave.“ — Hun stirrede paa det blinkende guld, — der ligned en maane, naar den er fuld — og sagde: „Lad bare — din bekymring fare — og spørg mig blot, — jeg skal svare dig kort og godt.“ — Jeg spurgte da om oldingens navn — og om hans liv og hans fødestavn; — hun svarede: „Han er fra Serudj, en syrisk by — men han har maattet for Frankerne fly, — og han forstaar ved versenes klang — at slynge ordene sammen til sang.“ — Hun havde knap — talt ud, før hun snap — gaven saa glubsk som en ravn, — der i lange tider har lidt hunger og savn, — og fløj dermed — som en

pil af sted. — Jeg tænkte strax: Abu Seid det er — som jeg atter skal træffe her; — og jeg blev saare bedrøvet, — fordi han var synet berøvet, — og jeg besluttede efter ham strax at rende — for at se, om han kunde mig genkende: — men det var mig umuligt at naa — hen til ham uden at gaa — over de bedendes skare, — og jeg frygtede forbudet og tog mig i vare, — for at ikke de, som forsamlede vare, — skulde bebrejde mig, at jeg gjorde brud — paa profetens bud[1]) — og at jeg ikke frygtede Gud; — derfor blev jeg siddende, hvor jeg sad, — men passede paa Abu-Seid, imens han bad, — indtil prædikenen var til ende; — da ilede jeg hen til ham og hende, — og jeg fortalte ham, hvem jeg var. — Derpaa skænked jeg ham en klædning for den, han bar, — og indbød ham til min gæst at være; — han takkede for den megen ære — og var strax rede — til at lade sig af mig vejlede, — for at han kunde vejen finde, — og bagefter fulgte den gamle kvinde. — Da han nu var kommen i mit hjem til sæde, — frembar jeg alt, hvad der kunde ham glæde. — Han spurgte da: „Hârits, er der nogen til stede?“ — Jeg svarede: „Nej, her er ingen inde — ingen uden den gamle kvinde.“ — Han sagde: „Det gør intet, at hun har os fulgt; — thi for hende har jeg aldrig noget dulgt.“ — Derpaa for bindet han sig befriede — og saa sig om til hver en side, — og hans øjne straalede som en kærte, — og det frydede inderlig mit hjærte, — at han slet intet fejlede; — men jeg undredes over den kurs, han sejlede, — og kunde ikke dy mig for at udbryde: „Hvad skal alt dette her betyde, — eller hvad har du haft i sinde, — siden du gaar og spiller den blinde?“ — Han svarede blot ved noget at mumle — og blev ved paa sin mad at gumle, — indtil han havde stillet sin trang; — da kastede et blik han paa mig og sang:

„Da aabenbart verden, vor moder, er blind
for, hvad der er ret, lukker øjet jeg til,

[1]) Ifølge traditionen har profeten sagt: Den, der om fredagen gaar over de bedendes rækker, bygger sig en bro til helvede.

for at sønnen kan ligne i sind og i skind,
hvad moderen gør, det sønnen og vil."

Derpaa sagde han: „Hvis du nu vil forsøge — min glæde at forøge, — da staa op og hent — en, som kan vaske mit ansigt rent, — som skal være fin og blød, — lugten skal være som blomsterduft sød, — og farven skal være hvidlig rød. — Kom saa ogsaa med dens mage, — som skal mig ved sin hvidhed behage, — glat og fin og let at bøje — skal den være, en fryd for mit øje, — og af hjærtens grund — skal den kysse min mund." — Jeg svarede: „Tror du, jeg har her inde — baade en slave og en slavinde? — Skønt jeg dem gærne vilde give, — maa dit forlangende uopfyldt blive." — Han svarede: „Kan ikke en gang en gaade, — der er saa let, du for mig raade? — Med slaven jeg mener den røde sæbe, — og slavinden, som skulde kysse min læbe — og være en fryd for mit øje, — er en tandstikker, let at bøje." — Da stod jeg op for hans ønsker tilfreds at stille, — jeg anede ej, at han netop vilde — et puds mig spille; — men da jeg atter tilbage kom, — var fuglen fløjet og reden tom; — han havde skyndt sig med den gamle hex at forsvinde, — og forgæves jeg søgte hans spor at finde; — det var, som han var sunket i den dybe bølge — eller havde gjort med skyerne følge.

Hariri's 11te makame.

Talen ved graven.

Hârits ben Hammâm fortæller:

En gang under mit ophold i Sawe[1]) forfærdedes — jeg ved at mærke, at mit hjærte forhærdedes, — og at jeg blev mere og mere vantro — og mistede min vante ro; — derfor profetens bekendte — raad jeg anvendte[2]) — og tog mig

[1]) Navn paa en by i nærheden af Hamadân. (Schol.)

[2]) Det berettes, at profeten sagde: „Ogsaa hjærterne kan ruste ligesom jærn." Der blev spurgt: „Hvordan kan man da rense dem?" „Ved at bede og besøge de dødes grave." (Schol.)

for at besøge de dødes grave. — Da jeg var kommen til dødens have, — hvor alle ere lig og lige — baade fattige og rige, — saa jeg en skare, som min opmærksomhed vakte, — idet de en død paa en baare bragte, — og da de liget i graven sænkte, — gik jeg hen til dem, idet jeg tænkte — paa, hvorledes døden os henter, — naar mindst vi det venter, — og vor slægt fra os raner, — naar mindst vi det aner. — Da ceremonierne var endte, — stod en schejk op og vendte — vore øjne bort fra graven; — i sin haand holdt han pilgrimsstaven, — og en hætte hans ansigt dækkede, — og ved sin tale han vor opmærksomhed vækkede: — Han sagde: „Handl herefter, I uretsindige og uretfærdige, — forandrer eders vandel herefter, I letsindige og letfærdige, — flyr det onde i hast, I forkastelige, — og søg frelsen uden rast, I formastelige, — lad eder advare, I, som høre, — og lad fare det liv, som I føre. — Hvordan er I dog? Føle I ingen bedrøvelse — ved vennernes berøvelse? — Kan I uden jammer — se eders ven i gravens kammer — og uden kummer — se ham i dødens slummer? — Lader I ingen taarer flyde, — naar I hører dødsbudskabet lyde? — Men nej! I vil ikke høre de grædende koner — ej heller bedende toner, — og paa vejen til graven I beregne, — hvormeget I kan eder tilegne — af det, der kan i hans pengekiste være, — imens I hans ligkiste bære, — og naar I den døde nedsænker, — kun paa eders arv I tænker, — og medens han hos ormene ligger, — holder I gilde og æder og drikker, — og tabet af vennen ej mindes saa længe — som tabet af penge. — Naar blot I kan livet nyde, — om andres død I ej eder bryde; — I mister heller en broder — end eders jordiske goder — og heller eders fader — end dem I forlader. — Og paa kirkegaarden I træde — som til lystig dans og glæde, — og I vandre mellem grave — som i en rosenhave; — I tænker ej paa de døde — eller paa, at ogsaa I skal lægges øde, — som om I havde en borgen — mod sorgen — eller en forsikringsskrivelse — mod livets gælds inddrivelse — eller en, der kunde eder værge — og dødens magt besværge, — I tror vist, at Allah tilgiver eder, — selv om I ikke forlader eders forleder — og lader for-

trydelsen — følge efter forbrydelsen — og forbedrelsen — efter fornedrelsen! — O, I haaber — som taaber; — sand er den grund, hvorpaa I bygger, — og en drøm det haab, som eder betrygger.“ — Derpaa sagde han:

„Du, som af kløgt dig bryster,
vil du ej varselsrøster
forstaa? mon syndens lyster
din sjæl i lænker bandt?
Hvorlænge vil du synde?
vil du ej snart dig skynde
et nyt liv at begynde
og slippe verdens tant?
Hvis du vil frelse finde
og saligheden vinde,
lad alderen dig minde
om aarene, der svandt.
Vil syndens bud du lyde,
ej om din sjæl dig bryde,
men verdslig glæde nyde
endog paa gravens kant?
Du efter rigdom tragter,
og den alene agter,
din sjæl du dog ej magter
at udfri med kontant.
Kun kødets lyst du plejer,
kun jordisk gods du ejer,
ej det, som mere vejer
end guld og diamant.
O, lad dig dog belære
og hold ej højt i ære,
hvad møl og rust fortære!
dit guldstøv er kun sand.
Det gode du forstøder,
din sjælefred øder,
én gang du sikkert bøder,
jeg ved din skæbne grandt.
Ved syndens bryst opammet,

ved syndens lyst opflammet,
din sjælekraft er lammet,
til synden er du vant.
Dig daarlig attraa leder,
du om det onde freder,
og derved dig bereder
en plads i helveds brand.
Og har du ikke sporet,
at han, som had har svoret,
gaar quærens quem devoret
omkring paa sjæleran.
Dit bedre jeg han dræber,
til dit fordærv han stræber,
med lumskhed han dig slæber
til helvedstraffens land.
Din krop skal lægges øde
og blive ormes føde,
selv skal du give møde
til herrens dom paa stand.
Da vil du sikkert grue,
naar du skal broen[1]) skue,
der strækker sig i bue
til paradisets strand.
Den skal du overskride,
da maa du ikke glide,
der er ej ved din side
en, som dig hjælpe kan.
Kun fromhed kan dig støtte,
kun bønnen dig beskytte,
kun gudsfrygt kan dig nytte,
saa siger vor Koran.
Du skal ej tillid nære
til jordisk magt og ære
som folk, der rolig bære
en snog med giftig tand.

[1]) Broen Sirat, der er tyndere end et haar og skarpere end et sværd, og over hvilken den eneste vej til paradiset gaar. To engle støde de onde fra broen ned i afgrunden.

Gør ikke som de fleste,
ej ringeagt din næste,
tro ej, du er den bedste
af dem, du er iblandt.
Ej andre haardt du dømme,
din tunge læg i tømme,
thi herren vil berømme
den mand, der gør saadan.
Trøst, hver som er bedrøvet,
hvem lykken er berøvet,
hvem sorgen har bedøvet,
og skæbnen sat i band.
Giv til enhver, formaar du;
ved gerrighed forgaar du,
men for din gave faar du
et salighedens pant.
Vis mod de onde harme,
men mildt du dig forbarme,
og tag med aabne arme
mod hver en fattig mand.
Fyld haanden, som udstrækkes,
og efter gaven rækkes,
saa skal du ej forskrækkes
af gravens mørke rand.
Du disse raad skal lyde,
og ikke dem forskyde,
det vil du ej fortryde,
thi hvert et ord var sandt."

Da han foredraget endte, — til folket han sig vendte, — idet han med snildhed — paakaldte deres mildhed. — Og da gavernes strøm holdt op at rinde, — og han ikke flere kunde finde, — han med sin rige høst sig fjærned. — Men i dette øjeblik jeg mig nærmed — og trak ham i ærmet, — og han blev ikke fornærmet, — men venlig han sig vendte, — og strax jeg ham kendte; — se! det var Abu Seid, hvis vittighed — er bedre end hans samvittighed. — Da sagde jeg:

„O, Abu Seid, du slange,
hvor ofte og hvor mange
kan du bestandig fange
i nættene du spandt?“
Og han svarede trygt — uden frygt:
„Hold op paa mig at skænde;
du vil vist anerkende,
nu da det er til ende,
at dette spil jeg vandt.“

Da sagde jeg: „Gaa bort, du som er betynget af brøde. — hvorfor du en gang skal bøde; — dine egenskaber er prisværdige, — men dine hensigter er uretfærdige. — din veltalenhed er uudtømmelig, — men dens anvendelse fordømmelig.“ — Derpaa skiltes vi. og jeg til højre drog, — medens han vejen til venstre tog, — og paa rejsen mod syd jeg begyndte, — medens han mod nord sig skyndte.

Hariri's 23de makame.

Det stjaalne digt.

Hârits ben Hammâm fortæller:

En gang for lang tid tilbage — i mine unge dage — ved opholdet i hjemmet jeg kededes — og derved forlededes — til at søge nye steder — og nye glæder. — Derfor rystede jeg søvnens aag — af mit øjelaag. — og afsted jeg om nætterne fór — paa veje, hvor der aldrig saas et spor, — men som var ubanede — aldrig kendte eller anede. — hvor aldrig nogen havde færdedes. — men over hvis ensomhed endog dyrene forfærdedes; — indtil jeg naaede Bagdad, hvor kalifen bor. — den mægtigste og prægtigste by paa jord; — da lagde jeg sorgens klædebon — og lagde ikke paa min glæde baand. — men lystighed jeg søgte — og med de muntre spøgte. — En dag gik jeg ud for at se — den store moskê; — da bemærkede jeg en menneskeskare, der vrimlede — og sammenstimlede — om en schejk. der slæbte — af sted med en yngling. der stræbte — imod. alt hvad han formaaede. — For at se løsningen paa denne

gaade. — fulgte jeg med, indtil vi naaede — til domhuset, hvor dommeren sad majestætisk bydende — og ærefrygt indgydende. — Da sagde schejken: „Allah ophøje vor dommer, — saa at al mulig ære til ham kommer. — Se denne yngling, som jeg opdrog — og som moderløs optog, — og som jeg ernærede og belærede — og mine kundskabsskatte forærede; — men saa snart han fra udannet — var bleven uddannet, — taknemmelighedens baand han sprængte — og ikke mere paa sin velgører tænkte. — Jeg troede ikke, at han skulde have mig saaret, — og min velgærning slige frugter baaret.“ — Derpaa svarede ynglingen: „Hvorved har jeg da din vrede opvakt, — da du er saa opbragt? — Ved Allah! jeg har ikke glemt min taknemmelighed — eller udspredt nogen hemmelighed — eller ladet nogen bestemmelse — gaa i forglemmelse, — men bestandig søgt at være dydig — og dine befalinger lydig.“ — Schejken svarede: „Ve dig! hvilken overtrædelse — er mere værdig til begrædelse, — hvilken fejl er utilladeligere, — hvilken synd er skadeligere, — hvilke laster ere mere fæle, — end at du vovede at stjæle — mine vers, som du har plagieret — og som dine egne proklameret og deklameret? — Thi for digtere er plagiat den største plage, — og de lade heller deres sølv og guld borttage, — og de vaage med større jalousi — over deres poesi — og deres vers' berømmelighed — end over deres kvinders sømmelighed.“ — Derpaa sagde dommeren: „Hvorledes? tog han det hele — eller enkelte dele?“ — Schejken svarede: „Ved vor skaber, — som har indpodet poetisk sans i hver en Araber! — han har en trediedel udeladt — og resten ind i sit digt sat.“ — Da sagde dommeren: „Fremsig dit eget, — for at vi kan se, hvor lidt han tog eller hvor meget.“ — Schejken fremsagde da:

„O, slette jord, hvor sorg og nød bestandig gaar
omkring paa rov og sine net udspænder;
hvor man i dag er glad og fro, i morgen er
paa baaren lagt, forladt af sine frænder.
Hver gang dens skyer samles, har de skuffet kun

men regn ej sendt; kun mere tørsten brænder[1]).
Den er en jammerdal, hvor ej et trøstensord
dig bliver nævnt; først døden sorgen ender.
Hvor mangen blev forlokket af den tomme glans
og falske prunk, som daarens øje blænder,
og derved til det onde ført, men atter brat
han bliver vakt, naar lykken bort sig vender.
O, vogt dig, at du ikke gaar til grunde helt,
forvar dig vel; thi ingen hjælp dig sender.
Stol ej paa verdens ord; det er kun list og svig,
men vær paa post, at intet ondt dig hænder.
Forlad dens fristelser, men hjælp hos Allah søg
med trøstigt mod; han lys i mørket tænder.
Vid, du er den, den søger at fordærve helt
med al sin kraft, som den dertil anvender."

Derefter sagde dommeren: „Naa! — hvad gjorde han saa?" — Han svarede: „Mine sexføddede jamber har han taget — og derpaa fradraget — fra hver af dem en dobbelttakt — og derved mig i vanry bragt." — Dommeren sagde: „Forklar mere tydelig, — hvorfor du er fortrydelig. — Hvad er det, han har bortskaaret — og derved din digterære saaret?" — Den anden svarede: „Laan mig øre, — saa vil jeg fremføre — hans vers, for at du kan høre, — hvilken sorg han har mig foraarsaget, — og hvad han har mig frataget." — Derpaa han følgende citerede — og med sukken reciterede:

O, slette jord, hvor sorg og nød
bestandig gaar omkring paa jagt;
hvor man i dag er glad og fro,
i morgen er paa baaren strakt.
Hver gang dens skyer samles, har
de skuffet kun, men regn ej bragt.
Den er en jammerdal, hvor ej

[1]) Billedet er hentet fra skyerne i ørkenen, som efter at have givet haab om regn, ofte atter spredes uden at have opfyldt den tørstige karavanes forventning.

et trøstensord dig bliver sagt.
Hvor mangen blev forlokket af
den tomme glans og falske pragt,
og derved til det onde ført,
men atter brat han bliver vakt.
O, vogt dig, at du ikke gaar
til grunde helt; tag dig i agt.
Stol ej paa verdens ord; det er
kun list og svig; men vær paa vagt.
Forlad dens fristelser, men hjælp
hos Allah søg kun uforsagt.
Vid, du er den, den søger at
fordærve helt med al sin magt.

Derpaa sagde dommeren til ynglingen: „Hæslig er din brøde! — Du vil den mands ry forøde, — som har givet dig sjælens og legemets føde!“ — Ynglingen svarede: „I maa mig udstøde — af kunstens dyrkeres skare! og gid jeg maa høre — til dem, som vil den tilintetgøre, — hvis hans digt var mig bekendt, — før mit eget var fuldendt; — men tilfældig, uden sligt at ane, — har vi mødt hinanden paa samme bane.“ — Saaledes talte han, og dommeren troede — hans ord og blev over sin dadel ærgerlig til mode, — og han eftertænkte, hvorledes han skulde skille det gode — fra det slette — og det falske fra det rette, — og han besluttede de to digtere at prøve — ved at lade dem deres kunst paa samme æmne øve — og sagde til dem: „Hvis I vil, at den værdige skal æres — og den usandfærdige af skam fortæres, — saa gør eder rede til en væddestrid — og tag fat med flid, — for at den sejrende kan blive hædret — og den tabende fornedret.“ — Da svarede begge med en mund — og i samme stund: — „Med denne prøve er vi tilfredse, — hvorom du dig strax kan forvisse.“ — Derpaa sagde dommeren: „Jeg anser paronomasien — for den største pryd i poesien; — derfor skal I i ti dobbeltlinjer vise — eders kunst hertil, idet I prise — en kvinde, som jeg er bunden til med elskovs lænker, — og paa hvem jeg stadig tænker: — Hendes mund er — et skønheds under,

— og hendes figur er bedaarende, — men hendes stolthed saarende, — hendes gang er let, — hendes blik er koket, — sine løfter hun bryder, — og sin uordholdenhed hun ej fortryder, — hendes overmod er utaalelig, — men min kærlighed er dog umaalelig.“ — Saaledes talte han, og strax den gamle begyndte, — og den unge efter ham sig skyndte, — og saaledes kappedes de ord for ord, — idet den ene fulgte den andens spor:

Ved Allah! hendes ynde mit hjærte har henrevet
og sønderrevet ganske; jeg hendes rov er blevet.

Hun smerte har mig voldet, med vold hun mig betvinger,
og hendes høje skønhed i elskovs vold mig bringer.

Og hendes sorte lokker har lokket mig og bundet
og vundet sig om hjærtet, som skønheden har vundet.

Min lidenskab for hende har bragt mig til at lide,
min glæde er kun liden, men bitter er min kvide.

Naar jeg har hende villet forlade i min vrede,
til hende at forlade jeg lod mig dog forlede.

Skønt troløs hun bedrager, hun dog mig til sig drager,
skønt alt hun mig fratager, hun dog mig helt betager.

Og alle hende rose og rosen hende kalde,
fordi ved skønhedsduften hun kan beruse alle.

Skønt for den største smerte et bytte jeg er blevet,
jeg vil med dem ej bytte, som elskovsløst har levet.

Dog er jeg mod i sindet, og modet er kun ringe,
naar hun, hvad jeg formoder, et afslag vil mig bringe.

Beskeden vil jeg nøjes med den besked, hun giver
paa mine elskovstilbud, hvor besk den ogsaa bliver.

Da de havde deklameret dette med værdighed, — forbausedes dommeren over deres kunstfærdighed — og sagde: „Ved Allah! I ere saa lige som to tvillinger — eller som to skillinger; — denne yngling giver af sit eget, — skulde han stjæle, da han har saa meget? — Du, schejk, skal din mistro opgive — og den mistroede tilgive.“ — Schejken svarede: „Det være langt fra, at han atter skal opnaa — min kærlighed eller faa — min tillid, da han idelig — vil staa for mig som upaalidelig, — da han ikke min velgærning har paaskønnet, — men mit gode med ondt lønnet.“ — Da udbrød ynglingen: „Bestandig at skænde er utilstedeligt, — og at beskylde den brødefri er uredeligt; — se til, at du kan din harme forvinde — og lade din mistanke forsvinde. — Og sæt, at jeg havde en uret begaaet — og nu med ond samvittighed staaet, — husker du da ikke, hvad du digtede i vor venskabs tid — før vor fjendskabs strid:

Selv naar din broder gør dig sorg,
du skal til ham ej bære nag;
naar han er ond og vild mod dig
og syndigt handler, hævn ej tag:
gengæld hans onde daad med godt,
med trofast støtte hans bedrag.
Vær mild mod ham, naar han er stræng,
naar han er raa, vær til behag.
Vær trofast, naar han svigter dig,
naar han hovmodig er, vær spag.
Søg ej det fuldkomne paa jord;
thi ondt og godt i samme lag
er blandet sammen inderligt
i livet; derfor ej beklag
dig, naar i det, du sætter højst,
der findes tidt en bitter smag.
I alt det gode findes ondt,
og godt selv i den værste sag.“

Saaledes talte han og den gamles øjne spillede, — og frem han sig stillede — og sagde: „Ved ham, som himlen

med stjærner pryder — og regn fra skyerne udgyder! — jeg tøver nu blot — med forsoning af frygt for spot; — thi denne yngling jeg plejede — og støttede ham med alt, hvad jeg ejede; — thi tiden var ikke besværlig, — og jeg var ikke begærlig. — Men nu ere tiderne sløje, — og livet er kun nød og møje; — jeg har kun barmhjærtiges foræring — til fortæring; — thi i mit hus — er der ikke til at føde en mus." — Ved disse ord han rørte — dommeren, som ynkedes over det liv, de førte, — og han besluttede at bringe dem paa fode — og gøre dem til gode, — og han befalede tilskuerne at gaa. — Fortælleren siger: Allerede længe stod jeg og saa, — om jeg kendte ham, men jeg kunde ikke naa — hen til ham paa grund af den skare — af tilskuere, der vare — samlede til stede, — og som ikke vilde mig adgang tilstede. — Men da hoben havde fjærnet sig lidt, — og stedet var bleven frit, — se, da var det Abu Seid, og jeg gjættede, hvad han foretog, — at han sin gamle vise foredrog. — Og jeg var lige ved at have rendt — hen og til ham mig henvendt, — men han vinkede til mig, — og hans øje blinkede til mig, — og jeg fattede, at han vilde, — at jeg skulde staa stille. — Da sagde dommeren til mig: „Hvad er det du attraar, — siden du ikke gaar?" — Men Abu Seid sagde hurtig: „Det er en ven, jeg i høj grad ærer, — han har givet mig den kappe, jeg bærer." — Da vilde dommeren mig ikke bortjage, — men indbød mig til plads at tage. — Derpaa gav han hver af dem nogle penge og en dragt, — som var forfærdiget med megen pragt, — og formanede dem til at leve uden strid og splid — men i enighed hele deres levetid. — Derefter hans bolig de hurtig forlod, — idet de priste hans ædelmod, — og jeg fulgte dem for at faa nærmere besked om det sete — og forklaring paa det skete. — Da vi havde forladt dommerens ejendom — og ud paa vejen kom, — kom en af hans tjenere og hentede mig, — idet han sagde, at dommeren ventede mig. — Da sagde jeg til Abu Seid: „Jeg tror, at dommeren sender mig bud — for at fritte mig ud; — sig mig, skal jeg følge sandhedens lige vej, — skal jeg sige al ting eller ej?" — Han svarede: „Fortæl ham blot om det puds,

der er spillet ham, — og den fælde, der blev stillet ham, — og at han er bleven skuffet, — og hans klogskab overtruffet, — for at han kan vide, at hans visdom — denne gang til en endnu mere vis kom." — Da sagde jeg: „Bare — du ikke udsætter dig for fare, — hvis hans vredes glød slaar ud i flammer, — og hans hævn dig rammer." — Han svarede: „I denne time drager jeg til Ruha[1], — og hvorledes mødes Suhail og Suha[2]?" — Derpaa skiltes vi, og jeg vendte om, — og da jeg ind til dommeren kom, — havde han aflagt sin embedsmæssige værdighed, — og han begyndte at omtale schejkens kunstfærdighed, — idet han beklagede, at en saadan mand — skulde gnaves af næringssorgens tand. — Og han spurgte: „Er det dig, der har ydet ham beskyttelse — mod nøden ved din understøttelse?" — Men da han hørte sammenhængen, skød der lyn — ud under hans øjenbryn — og han sagde: „Ved ham, der troner foroven, — endnu har ingen været saa forvoven; — aldrig har jeg heller hørt, — at en schejk har sig saaledes opført — eller handlet paa en saadan led; — ved du ellers, hvad han hed?" — Jeg svarede: „Alle — Abu Seid ham kalde, — han er bekendt som den listigste — og dristigste." — Dommeren spurgte: „Ved du, hvorhen han drog, — og hvad vej han tog?" — Jeg svarede: „For din straf han frygtede, — derfor han strax fra Bagdad flygtede." — Da sagde dommeren: „Allah berøve ham hver en glæde — og lade alt visne, hvor hans fødder træde; — hvis det ikke var for hans aandrige tale, — vilde jeg ikke tiden forhale, — men strax forsøge at faa ram paa ham — og hævne min skam paa ham; — aldrig er jeg bleven saaledes behandlet, — og det gode har sig aldrig saa hurtig til ondt forvandlet. — Men jeg frygter, — at byens rygter — skal udsprede — denne historie og snart den udbrede — saa at jeg bliver til spot hos folk overhovedet, — og kommer i miskredit hos overhovedet." — Derpaa forlangte han, at jeg ikke maatte sige et kny — til

[1] Ruha, en by i Aldjezire. (Schol.)

[2] Suhail er en stjærne i syd, Suha en i nord. (Schol.)

en eneste i den hele by, — og at jeg skulde love ikke at forblive — i Bagdad, men snarest mig bort begive. — Det lovede jeg, og heller ikke det forsømte — saa trofast som Samawal[1]) den berømte. —

Hariri's 12te makame.

Vejviseren.

(Nedenstaaende er en bøn, som Abu Seid, der her optræder som vejviser, lærer de rejsende at bede for at undgaa farerne paa rejsen fra Damaskus gennem ørkenen.)

Allah, du, som giver og raader, — som opliver og benaader, — som en gang skal alle — de døde kalde — frem fra havenes grund — og gravenes bund, — du, som byder og forbyder — og forskyder — hver forbryder, — velsign Muhammed, menneskehedens spejl — og profeternes segl, — velsign ham og hver en kvist af hans stamme — og hver en gnist af hans flamme! — Allah, vær min beskærmer — mod hver fornærmer, — beskyt mig mod, at Satans kunst henriver mig, — og mod at en sultans ugunst fordriver mig, — mod dem, der røve og stjæle, — ondt forøve og hæle, — mod venskab med mine fjender — og fjendskab med mine frænder, — mod de havesyges uredelighed — og de avindsyges ufredelighed, — mod de uærliges listighed — og de begærliges dristighed, — mod de hoffærdiges prægtige færd — og de uværdiges nederdrægtige hær, — mod forlokkelse af de yndige — og forstokkelse som de syndige! — Allah, hør min bøn, min indstændige, — beskyt mit udvendige og mit indvendige; — gid du lede og bestemme — min færd baade

[1]) Samawal var en jøde fra den før-islamitiske tid, hvis troskab blev til et ordsprog. Da han en gang af den berømte digter Imrulqais havde modtaget nogle pansere i forvaring, vilde han efter dennes død ikke udlevere dem til en konge, der uberettiget gjorde fordring paa dem, men forsvarede sig i sin borg. Kongen fangede hans søn og gav ham valget mellem sønnens drab og pansernes udlevering, og trods alles raad valgte han det første, og udleverede senere panserne til de virkelige arvinger. (Schol.)

ude og hjemme, — min henfart — og min hjemfart, — naar jeg hviler, — og naar jeg iler, — naar jeg haster, — og naar jeg raster; — se for mig, at jeg ikke forser mig, — og at intet sker mig — vær min redning — og min vejledning, — vær min bevarer — i alle farer, — gør ørkenløverne sky, — og lad udaadsudøverne fly, — lad vejens torne blive til rosenkranse, — og til en hyrdestav min fjendes lanse! — Allah, bønhør mig — og før mig, — før mig fra nu og til min død, — i livets glæde, i livets nød!

Nonnulla de Platonis philosophandi via et ratione.

Oratiuncula in circulo juvenum antiquitatis studiosorum Christianiensium habita a

Marco Jacobo Monrad.

Rogatus, ut de Platone aliquid latine dicerem, quum ex immensa rerum, quae hic se offerunt, silva unus neque nimis amplus locus seligendus esset, decrevi de philosophandi methodo Platonis pauca disserere. Quae si admodum manca atque imperfecta erunt, neque scilicet quidquam novi vel magni momenti continebunt, ob brevitatem temporis mihi ad hocce opusculum concessi benignam veniam sperare audeo.

Primum hoc tenendum arbitror, Platonem philosophum quidem inter omnes, quos humanum genus tulit, eminentem et magistrum quoque philosophiae solertissimum, neque tamen ex nostrorum temporum ratione professorem sive doctorem (ut nos loquimur) philosophiae fuisse. Quippe philosophia ipsa tum non, quemadmodum nunc, peculiaris quaedam disciplina exstabat, a ceteris disciplinis sejuncta atque a communi hominum vita scilicet abstracta ac secreta. Immo philosophiam apud Platonem adhuc modo inchoatam atque incipientem videmus, e vita et naturali animorum cogitandi sciendique necessitate enascentem et excrescentem. Itaque ne nomen quidem *philosophiae* ad fixam et ut nos loquimur technicam significationem concreverat et induruerat, manente adhuc viva vocabuli originis et compositionis conscientia, ut quicunque philosophiam nominabat, semper de *sapientiae amore* cogitaret. *Philosophari* re vera nihil aliud erat, nisi sapientiae amore sciendique cupidine mentem agitare deque omnibus, quas scire hominum interest, rebus cogitando quaerere et meditari, id quod non tam in scholarum umbris doctorum lucubrationibus, quam in coetibus hominum, in conviviis, in gymnasiis, ubi homines frequentes congregabantur, colloquendo, vicissim interrogando et respondendo exercebatur.

Ac praecipue hoc quidem usu veniebat, ex quo Socrates, ut antiquitus dictum est, philosophiam e caelo devocatam in domos hominum introduxit. Antea Sophistae, quum omnium rerum mensuram in homine ponerent, quamvis hoc ita intelligerent, ut pro veritate arbitrariam cujusque opinionem substituerent, et saepe in inanes argutias et captiosas cavillationes delaberentur, tamen ea tenus de philosophia bene meruerant, quod hominem quodam modo in semetipsum converterant, mentisque motum atque agitationem excitarant et praecipue juventutem ad disputandum et rationes disquirendas instigarant. Igitur exstiterunt multi liberalioris ingenii adolescentes, *φιλόλογοι* a se ipsi appellati, sermonum philosophorum amatores, qui ubicunque convenerant, quaestionibus philosophis inter se agitandis mentes exercebant. Quae res quum saepe in inanem lusum degeneraret et, quod pejus erat, late serpentem de omnibus rebus dubitandi pruritum ad religionem, rempublicam, omnia sacra evertenda pertinentem excitaret: tum Socrates prodiit, acerrimus hujus abusus adversarius et integerrimus veritatis vindex, qui, quum hoc teneret, veritatem praecipue hominis menti inesse, ex ipsa mente eruendam, nihilominus eam non e singulari cujusquam arbitrio pendere, sed in semetipsa positam atque innixam accurata modo cogitatione cognosci atque intelligi posse docuit. Quum igitur veram philosophiam ex infinitis istis sophistarum cavillationibus et dubitationibus reduceret, quippe suam veritati fidem et dignitatem restituens, illam haud scilicet e caelo terraque petendam neque omnino extrinsecus menti humanae inferciendam, sed ipsi menti natura insitam esse atque inhaerere persuasum habuit. Hinc profectus est ille notissimus Socratis docendi mos, quo non doctrinam aliquam quasi ignaro discendam tradebat, sed potius ex auditoris mente, ut quae ipsa rei veritatem licet inscia in se contineret, hanc interrogando elicere et in conscientiae lucem extollere studebat. Haec illa Socratica ironia est, qua ipse se nihil scire professus, eam tantum, quae cuique innata esset, scientiam promere atque a falsis, quibus detineretur, opinionibus liberare conabatur. Hinc

Socrates, se ut matre obstetrice natum tantummodo matris artem exercere dicebat; se enim, ipsum sterilem, juniorum animos veris et pulchris cogitationibus praegnantes in partu adjuvare, foetusque, utrum vitales essent necne, explorare. Haec ars vero nomine dialectica sive colloquendi ars erat, quippe quae sermonibus conferendis, vicissim interrogando et respondendo consisteret. Quae, ut jam diximus, eo nititur, quod veritas ipsa, intima veritatis quasi medulla, menti humanae saltem potentia (δυνάμει) inhabitare creditur, ut non a magistro aliquo proprie tradi ac doceri, sed potius mutuo sermonum commercio elici atque explicari debeat.

Haec de sophistis et Socrate praemittenda videbantur, quo melius Platonis philosophandi et docendi ratio intelligeretur. Hic enim Socratis vestigia premens veritatem non in rebus externis ac sensibus subjectis, quippe fluxis ac mutabilibus, collocabat, sed in ideis sive formis aeternis et semper eisdem manentibus, quarum mens humana, et ipsa ex aeterna origine, natura particeps, tamen, in hoc corpus delapsa et cum materia mixta, oblivione obruta esset. Igitur discere (secundum Platonem) nihil est nisi reminisci sive conscium fieri idearum menti penitus insidentium, quas protrahi et ab adhaerentibus sensuum et opinionum sordibus purgari et liberari oporteat. Hoc proprium magistri munus esse, qui ob hoc ipsum, ut dixerat Socrates, obstetricis vice fungi putandus sit.

Hinc facile intelligitur, dialogi formam Platonicae disciplinae quasi sponte se praebuisse, ut quae toti illi philosophandi rationi, quam a magistro acceptam ipse sedulo excoluerat, unice conveniret. Nam potissimum colloquendo mentes hominum ita excitantur et moventur, ut quae veritatis semina in se habeant, expromant atque explicent, sicut etiam diversae opiniones, ubi inter se occurrunt et altera alteri impingitur, quasi destringuntur et depurgantur, ut, quem contineant, veritatis nucleus liber et perspicuus appareat.

Huc accedit, quod dialogi sive mutui sermones non speciem praebent scholae sive disciplinae cujusdam abstrusae atque a vita communi remotae, sed contra cum hac com-

muni hominum vita cohaerere eamque exprimere videntur. Quae res cum tota philosophiae illius temporis condicione, qualem jam supra indicavimus, optime congruit. Sic enim philosophus non ut proprius quidam magister sive doctrinae professor apparet, sed tantum hominum sermonibus se libere immiscere et ex tempore occasione sumpta sensim accuratiorem veri disquisitionem atque investigationem movere videtur.

Itaque Plato semper Socratem inducit in foro, in gymnasiis, alio quolibet loco cum hominibus omnis generis confabulantem, opiniones, quae de re qualibet proferantur, et rationes, quibus nitantur, sciscitando explorantem, sermonesque sensim eo ducentem, ut et vulgares sententiae et sophistarum argutiae fragiles ac vanae appareant, remque vere accuratiore inquisitione indigere patescat, quam postremum fere magis significet, quam exsequatur. In omnibus dialogis hic Socrates Platonicus, sine dubio ad vivum exemplar expressus, ab omni doctrina putida atque umbratili alienus, eleganti urbanitate conspicuus, sermones salibus facetiisque passim conspergit. Sic philosopha disputatio nobis non nuda offertur, sed speciosis vitae morumque imaginibus involuta, quibus quum totum illud Graecorum acre et sagax ingenium, tum interlocutoris cujusque natura peculiaris vivis coloribus depingitur.

Vere igitur dici potest, dialogos Platonicos non magis ad philosophiam, quam ad poësin pertinere. Sunt quasi extremae propagines illius poesis, qua antiqui, ut Parmenides, Empedocles, alii, etiam versibus philosophati erant, quae nunc in ipso transitu ad puram ac sobriam philosophiam faciendo versus remisit. Et quum prisca illa de philosophia poemata epici generis fuissent, haec novissima, ut par erat, potius ad scenicam poesin appropinquabant. Etiam Aristoteles, in loco ceterum obscuro (de Poetica c. 1) sermones Socraticos (qui sine dubio Platonis sunt) inter poetica opera numerare videtur. Certe idem Aristoteles apud Diogenem Laertium dicit, *τὴν τῶν λόγων ἰδέαν αὐτοῦ (τοῦ Πλατῶνος) μεταξὺ ποιήματος εἶναι καὶ πεζοῦ λόγου* (Diog. Laert. III, 37).

Videmus itaque, ut ipsam philosophiam sive cogitationem philosopham ex universa hominum vita, sic philosophiae expositionem e poësi, quod proprie vitae speculum est, sensim emergere, ut scientia denique libera et in se reflexa ac retracta etiam suam sibique parem doctrinae formam nanciscatur. Utraque ratione Platonem, ut jam diximus, quasi in transitu positum, et in eo philosophiam nascentem, non jam factam et paratam, conspicimus.

Et quum nuper fuerit, qui professoribus philosophiae e cathedra docentibus „humanitatis philosophos" opponeret (Schopenhauerum dico), Plato utique verus humanitatis philosophus dicendus est. Quamquam hujus laudis magna pars ad illam aetatem pertinet, quum a nostrorum temporum philosophis jure diversa et philosophandi et docendi ratio requiratur. Negari tamen nequit, illud Platonis cogitandi dicendique genus, quo omnia velut recens nata juvenili quadam viriditate et integritate nitent, miro pulchritudinis sensu animos legentium perfundere. Et quum pulchritudinem proprie poesis, philosophia autem veritatem spectet, redit illud, quod jam de Platonicae philosophiae cum poesi conjunctione animadvertimus, ut dicere possimus, apud eum verum adhuc quadam tenus pulchro involutum videri et ab hoc involucro modo sensim solvi ac liberari; in quo profecto illius philosophiae quum virtutem, tum etiam defectum atque imperfectionem cernere licet. Nam ipsa res fert, ut philosophia majorem maturitatem nacta illud poesis velamen prorsus exuat, ut veritas ipsa sola per se pateat omnibusque pulchritudinis quasi lenociniis facile careat. Quam rei progressionem atque explicationem ab ipso Platone adumbratam videmus. Nam in Symposio, quod omnino totius Platonicae rationis luculentissimum exemplum est, de amore ita agitur, ut excussis et explosis vulgaribus amoris generibus diversisque de eo opinionibus, postremum ad eum verissimum amorem perveniatur, qui in pulchri verique studio cernitur nec nisi aliud nomen est philosophiae sive amoris sapientiae. Hic autem ipse amor per plures gradus demum ad summum ideae fastigium ascendere ostenditur. Primum enim pulchris corporibus detinetur; inde pulchros

animos et actiones studiaque pulchra amplectitur, donec postremum his omnibus missis ipsum pulchrum, quod idem verum bonumque est, assequitur.

Ita significatur, philosophiam sive sapientiae studium, ubi ad perfectionem venerit, imaginibus omnibusque externis adminiculis carere debere et in eo solo, quod ipsum per se, aeternum atque immortale est, intuendo versari. Hinc sequi videtur, philosopham cogitationem etiam sic exprimi oportere, ut non poeticas formas et imagines mutuetur, sed duntaxat verbis et speciebus propriis ex ipsa re petitis utatur, hoc est, ut philosophia dicendi genus sibi habeat proprium, non imaginationi, sed rationi purae accommodatum. Quam sententiam amplius persequentes facile videbimus, dialogi formam, utpote externam tantum dialecticae speciem, abrogandam esse, et in dialecticam veram internam, qua quis mente cum semetipso quasi colloquatur remque a diversis partibus contempletur, transire debere.

Sed Plato, quum hanc verae philosophiae et dialecticae naturam quasi divinando recte prospiceret, tamen ipse poesis vinculis quodammodo detinebatur. Quamquam enim in posterioribus scriptis scenicum illum apparatum, quo inprimis priora ejus opera abundant, sensim contraxit imminuitque, ut ejus in Timaeo nonnisi umbra restet: tamen dialogi formam semper retinuit, neque unquam directe et ex propria persona loquitur. Atque etiam tum, quum (ut supra diximus) in Symposio veram philosophiam ut ab imaginibus solutam ac liberam describit, hoc per poeticas imagines exprimit. Quid quod hujus de summo amore doctrinae ne Socratem quidem ipsum interpretem facit, sed Diotimam illam vatem inducit quasi divino afflatu mysteria amoris aperientem.

Huc pertinet, quod in universum Platonem videmus, ubi aut vulgaribus opinionibus aut sophistarum tricis dialectice refutatis et satis salse tractatis ipse ad altiorem et veriorem rei rationem reddendam se accingat, fere ad fabulas et fictas imagines confugere, quibus verum magis innuatur et obscure quasi praesagiatur, quam perspicue explicetur. In hunc finem saepe antiquas et populares fabulas

adhibet, quas refingit et in suum usum trahit, ut, dum animus imaginis suavitate alliciatur et delectetur, semper subtilior sententia subesse animadvertatur, et saltem aculeus ad rem accuratius perquirendam instigans in animo legentis relinquatur.

Atque haud scio an Plato hac ipsa philosophandi ratione, quae, quatenus rem non plene conficit neque cogitationem ad summum puritatis fastigium exsequitur, imperfectione quadam laborare videtur, tamen optimus praecipue juventutis philosophiae sacris initiandae antistes habendus sit. Nam si verum est, quod etiam nos persuasum habemus, philosophiam non proprie tradi et ab altero accipi posse, sed in sua cujusque mente renasci et perfici debere, is fortasse magistri munere optime fungetur, qui rerum disquisitionem non absolvet aut ad summum finem, in quo quis acquiescere possit, perducet, sed potius, via tantum ostensa et fine, quo perveniri possit, obscure praemonstrato, ad cogitationem proprio Marte persequendam auditoris mentem excitabit atque instigabit.

Adnotationes criticæ ad [Demosth.] or. LIX (κατὰ Νεαίρας).

Scripsit **Carolus Hude.**

Antequam ad singulos locos pertractandos venio, pauca de universa librorum manu scriptorum ratione præmittenda esse videntur. E plurimis codicibus, quorum nonnulli nec adhuc inspecti nec qui inspiciantur satis digni sunt, codex Σ (Parisinus 2934, a. f. g.) cum vetustate tum vero bonitate ita eminet, ut recte ab editoribus recentioris temporis pro ultimo recensionis fundamento habitus sit. Eum Dindorfius quod sciam postremus ad usum editionis suæ conferendum curavit, qua collatione parte aliqua codicis ipse inspecta pro vera atque accurata uti non dubitaverim. Nec tamen præstantia codicis Σ ita eximia est, ut sicubi scriptura vacillet testimonia ceterorum codicum plane neglegenda sint; immo potius ita se res habet, ut omnes ex uno iam antiquitus satis corrupto fonte, ita turbato ut sæpius mendis solis cognationem investigare possis, originem duxisse videantur. Proxime, si cognationem solam spectes, ad cod. Σ accedunt codd. Y, O, r, v, qui cum multo peioris notæ sint aliquando scripturam meliorem præbent; longe alia ratio est codicum F (Marciani 416) et B (Monacensis 85), quibuscum fere cod. Q consentit, qui haud sane raro ita a cod. Σ discrepant, ut scripturam veram servasse videantur. Codice B usus est Reiskius, qui tanta diligentia verba codicis huius reddidit, ut ego quidem parte pæne dimidia codicis collata nihil fere quod correctionem desideraret invenerim. Quo facilius ferimus, nullam accurate factam collationem codicis F extitisse; quem cum miratus quod aliquot locis a B cod. discreparet perlegissem, apparuit, collationi a Dindorfio adhibitæ minime fidem haberi posse codicemque

hunc pæne ubivis cum B cod. consentire, ut hic codex apographum illius habendus sit. Ceterum de hac re cf. Buermannum in Herme XXI, 1, 1886.

§ 4. — κύριον — τὸν δῆμον εἶναι περὶ τῶν αὑτοῦ ὅ,τι ἂν βούληται πρᾶξαι] sic Dind. edidit ex Q γρ. et aliis codd. contra Σ, qui cum ceteris consentiens § 13 pro βούλωνται βούληται præbet; sed certe correctio num. pluralis in singul. in promptu erat et § 88 extr. loco simili nulla librorum discrepantia βούλωνται scribitur, quam scripturam hic quoque retinendam puto. — Paulo supra codd. F et B fortasse rectius ὁπόταν pro ὅταν præbent.

§ 8. — ἀλλ' ἐτίμησαν ταλάντου, ὥστε δυνηθῆναι ἂν ἐκτῖσαι μόλις] miror, editorem partic. ἂν quam Schaeferus expungebat in textu q. v. reliquisse; apparet enim, Apollodorum multam luisse. Ceterum haud scio an ex codd. aliquot deterioribus (Y, r, v) ante δυνηθῆναι part. καὶ quæ effectum significat (nostrum „*virkelig*") addenda sit; cf. Stein. ad Her. I, 75 et Thucyd. VI, 38, 2. Paulo aliter § 15 partic. eadem post ὥστε ad duarum rerum inter se convenientiam significandam posita est.

§ 9. — (ὁ Στέφανος) παρασκευασάμενος ἀνθρώπους δούλους καὶ κατασκευάσας ὡς Κυρηναῖοι εἴησαν, προεῖπεν αὐτῷ ἐπὶ Παλλαδίῳ φόνον.] vix dubium est, quin in vocabulo Κυρηναῖοι corruptela lateat, quod etiam varietas codicum (velut in Σ cod. verba ὡς Κυρ. εἴησαν desunt, sed lacuna verborum omissorum capax est) confirmat. Schaeferus in universum excusat, „Athenienses non ignoravisse, quid rei hoc fuerit"; Reiskius interpretatus: *ut mercatores sese Cyrenaeos ferrent* ita locum intellexisse videtur, ut illos condicionis servilis homines hoc mendacio testimonii dicendi ius sibi sumpsisse putaret. Sed potius illud non significatum esse mireris, quomodo Stephanus et ei quorum vice in causa dicenda (cf. seqq. ἔλεγε τὴν δίκην) fungebatur ius accusandi, quod in iudiciis eius generis propinquorum dominorumve solorum erat (cf. Antiph. V, 48), adepti sint. Itaque in vocabulo Κυρηναῖοι verbum κύριοι (an κύριοι αὐτῆς?) latere suspicor.

§ 10. ἐξώλειαν αὑτῷ καὶ γένει καὶ οἰκίᾳ ἐπαρασάμενος, ἃ οὐκ ἐγένετο κτλ.] ante ἐξώλειαν in codicibus ἀρώμενος scribitur,

quod ut supervacaneum Reiskius expunxit. Sin autem alterutrum verborum ἀρώμενος et ἐπαρασάμενος glossæ loco irrepsisse putamus, potius ἀρώμενος, sæpius a poetis usurpatum magisque interpretatione egens, retinendum est; ἐπαρᾶσθαι etiam XXIV, 151 legitur. Sed rectius fortasse Lambinus verbum pro ἐπαρασάμενος quæsivit, quod cum iis quæ secuntur conveniret, ἐπομοσάμενος, nisi me fallit memoria.

§ 12. παρακαλούντων δή με ἁπάντων, ἰδίᾳ προσιόντων ἐμοί, ἐπὶ τιμωρίαν τρέπεσθαι κτλ.] in libris mscr. vel π. τ᾽ἐμοὶ (S, Y, o, r, v) vel π. τέ μοι (F, B, Q) scribitur; particulam τε, quod verbum τρέπεσθαι cum προσιόντων iungi non posset, delevit Taylorus, quem editores secuti sunt. Sed infinitivus post προσιέναι positus similitudine verbi μετιέναι (*ambire*) Thucyd. VIII, 73, 5 sic constructi satis defenditur; accedit quod notio τοῦ παρακαλεῖν prævalet, ut προσιόντων quodammodo διὰ μέσου positum esse putari possit. Commata delenda sunt. — Orationi, si vulgatam retinemus, anacoluthia inest, cum enuntiatum a verbis παρακαλούντων δή με ἁπάντων incipiens non continuetur, sed nova sententia (§ 13 in.) a verbis καὶ ὥσπερ κτλ. incipiat; cui anacoluthiæ facillime particula καὶ, quam omittit cod. O, deleta medearis, sed melius fortasse verba καὶ ὥσπερ transposueris, ut ὥσπερ καὶ et οὕτω καὶ inter se respondeant. Ceterum cum Schaefero ex codd. Y, O, r, v ἀφῃρεῖτο pro ἀφῄρητο, cum tempus plusquamperfectum de conatu non perfecto poni minime liceat, recipiendum est.

§ 15. δεῖ δ᾽ ὑμᾶς ἐξ αὐτῆς τῆς ἀληθείας — οὕτως ἤδη κτλ.] hæc ut iungantur, hypostigme post ἀληθείας ponenda est; de ἐκ præpositione cf. Krueg. gr. § 68, 17 adn. 10. Si cum ἀκούσαντας vel ἀκρίβειαν iungantur, abundantia vix ferenda sit. — In § 18 post δεινὴ δὲ in codd. scribitur καὶ δυναμένη, quæ verba tamquam glossam sustulit Reiskius. Supervacanea sunt illa quidem; sed in hoc oratore non est quod talem copiositatem mireris nec explicatione verbum δεινὴ eguit.

§ 24. συνηκολούθει δὲ ἡ Νικαρέτη αὐτῇ —] codd. F, B, Q αὕτη habent, quod minime convenit, cum pronomen αὕτη vulgo de rea ponatur; sed nominativus αὐτή (*ipsa*) dativo αὐτῇ (*ei*) præferendus est, concedente cod. Σ, qui αυτη præbet.

§ 27. Ante verba *τῇ βοηθείᾳ* codd. F, B, Q *τῇδε* habent, sane supervacaneum; sed cum pronomen facilius omitti (propter sequens *τῇ*) quam addi posset, contra cod. Σ restituendum est. — Infra pessime in edd. vulgatis distinguitur; comma post *εἰρήνη* positum, cum particc. *ἐωνημένος* et *δέον* artissime inter se cohæreant (cf. Krueg. gr. § 56, 14 adn. 2), delendum est, nec vero quod comma post vv. *τῶν νόμων* ponitur retineri potest, cum genetivi absoluti *οὔσης αὐτῷ ἀτελείας* participio *ἐξελθὼν* subiuncti sint.

§ 30. *ἀλλ' ἡδέως ἂν αὐτοῖς εἴη ἔλαττόν τε τἀργύριον κομίσασθαι κτλ.*] *ἡδομένοις* malim; ut enim crebro (iam Hom. Il. IX, 551) adverbia *καλῶς*, *κακῶς*, *ὀρθῶς* (cf. Krueg. gr. § 62, 2 adn. 3), ita rarissime alia cum verbo *εἶναι* iunguntur (Soph. Antig. 432, quem locum Papius affert, nunc aliter scribitur). Compendia terminationum *-μένοις* et *-ως* inter se permutata esse videntur. Ceterum recte pro *αὐτοῖς* Bekkerus *αὑτοῖς* scripsit (similiter 41 v. 4 *αὑτῇ*, 51 v. 2 *αὑτοῦ*, 54 v. 3 *αὑτῷ* et 67 v. 5 *αὑτῷ* Schaeferus); nec paulo infra edd. pronomen *ταύτην* e dittographia natum, quod iam Schaef. expunxit, relinquere debuerunt.

§ 34. *καὶ εἱστιᾶσθαι ἐπὶ Κωλιάδι*] *ἑστιᾶσθαι* (infin. imperf.) potius scribendum est; cum supra bis formæ ab *εἱ-* incipientes scriptæ essent, librarii typis litterarum *ει* et *ε* minimum inter se differentibus facillime errare potuerunt.

§ 37. Participium præsentis temporis *καταγόμενον* inter particc. aorist. *ἐπιδημήσαντα* et *πλησιάσαντα* vix ferendum est; fuit certe *καταγαγόμενον*. Innumerabilia sunt quæ in hoc genere peccaverunt librarii. — Quod infra legitur *διὰ τὸ ἠδικηκέναι μὲν αὐτὴν, ἐκεῖνον δὲ ὀργίλως ἔχειν αὐτῇ*, hæc verba vix aliud quam: *quia se* (Neaeram) *iniuria affecisset* (Phrynio) significare possunt, quæ sententia a præcedenti *φοβουμένη* abhorret. Melius scribas aut *αὐτὸν* aut *αὐτὴ*, quorum utrumque eandem sententiam præbet; equidem ob molestam similitudinem (*αὐτὴ* — *αὐτῇ*) evitandam *αὐτὸν* malim (de pron. *ἐκεῖνος* post pron. *αὐτὸς* de eadem persona posito cf. Krueg. gr. § 57, 7 adn. 10 extr.).

§ 39. *δυοῖν δ' ἕνεκα ἦλθεν ἔχων αὐτὴν κτλ.*] codd. pæne omnes (præter v corr.) *οὕνεκα* præbent, quam formam recte Schoe-

mann. ad Isæ. p. 481 prosæ Atticæ esse negavit; cf Meisterhansii gramm. att. inscr. p. 104. Hoc loco. cum partic. *δὲ* potius epanalepticam vim quam adversativam habeat, *δυοῖν δ' οὖν ἕνεκα* scriptum fuisse suspicor; de loco particulæ *οὖν* cf. Xen. Anab. I, 2, 12, Thucyd. I, 3, 4; 10, 7; II, 5, 4; 34, 4.

§ 41. *οὐδὲν ἧττον ἢ πρότερον*] melius in codd. F, B, Q scribitur *τὸ πρότερον*, *in superiore rita.*

§ 42. *ἡ δὲ διοίκησις συχνή, ὁπότε δέοι τοῦτόν τε καὶ αὑτὴν τρέφειν κτλ.*] interdum partic. *ὁπότε* ita ponitur (cf. exx. ab Krueg. gr. § 54, 16 adn. 3 allata), ut idem ac partic. *quoniam* valeat; sed plerumque statum temporum, cui causa quædam inest, significat, quæ notio a sententia huius loci abhorret. Magis etiam offendit optativus, qui cum notio iterationis hic absurdissima sit nullam probabilem explicationem habet. Lortzingius *ὁπότ' ἔδει* scribendum esse censuit; equidem potius *ὅπου ἔδει* coniecerim, cf. Thuc. VIII, 27, 2; 96, 2; Her. I, 68.

§ 43. *οὔτε γὰρ ἀπὸ τῆς πολιτείας προσῄει Στεφάνῳ τούτῳ ἄξιον λόγου*] frustra laborant qui verba *οὔτε γὰρ* pro *καὶ γὰρ οὐ* posita esse volunt, paucissimis locis nisi, ubi edd. recte *οὐδὲ γὰρ* restituerunt (Herod. I, 3; Lys. VI, 20), cum *οὔτε* et *οὐδὲ* in libris mscr. sæpissime commutata esse constet; itaque hic aut similiter *οὐδὲ* scribendum aut, id quod mihi quidem magis placeat, putandum est, oratorem propter parenthesin: *οὐ γάρ πω κτλ.* alterius membri, quo de ceteris negotiis Stephani acturus erat, oblitum esse. Ceterum pro *τούτῳ*, quod hic abundat, nescio an *τότε τι* scribendum sit, cum præsertim rarissime adiectivum neutr. pronomine indefinito non addito usurpetur (Thuc. VI, 21, 1 *ἄξιον τῆς διανοίας* magis pro substantivo positum est); similiter Thuc. IV, 50, 2 e Laurentiano *σαφές τι* restituendum est. — Infra post verba *ὡς ἔστι ξένη* distinguendum est, ut seqq. *καὶ ὡς — θεοὺς* a verbo *διέξειμι* pendeant; sic enim et molestum intervallum sententiæ regentis et sententiæ finalis tolletur et ipsa verba *ἵν' εἰδῆτε κτλ.* multo meliorem sensum habebunt.

§ 44. *ἡ καὶ Νέαιρα αὕτη*] scriptura codicum O, r, v *αὐτὴ* ut gravior præferenda est.

§ 48. Ὡς δ' ἀπηλλαγμένοι ἦσαν οἱ παρόντες ἑκατέρῳ —, ἐπὶ δεῖπνον ἦσαν κτλ.] „*cum discessissent ii, qui utrique advocati fuissent*" vertit Reiskius, sed melius post verbum ἦσαν comma ponitur, ut sententia hæc sit: *cum* (litigantes) *discessissent, ii qui utrique affuerant — ventitabant* etc. Magis etiam placet quod M. C. Gertzius, v. d., proposuit: ὡς δὲ διηλλαγμένοι ἦσαν, οἱ παρόντες κτλ. — In testimonio inserto facillima emendatione, quam Westermannium occupasse video, συμπιεῖν pro συμπίνειν scribatur; præcedit συνδειπνῆσαι.

§ 51. ὅτ' ἠγγυᾶτο ὡς Στεφάνου θυγατέρα λαμβάνων καὶ οὐ Νεαίρας, ἀλλὰ τούτῳ ἐξ ἀστῆς αὐτὴν γυναικὸς οὖσαν κτλ.] pronomen αὐτὴν prorsus abundat nec absolutum accusativum, ut ὡς audiatur, positum esse putari licet, cum part. ὡς ad Στεφάνου θυγατέρα, non ad λαμβάνων pertineat. Itaque aut delendum, quod etiam Schaef. proposuit, aut post Στεφ. θυγ. transponendum est.

§ 52. In lege inserta melius ex codd. F et B ἐκδιδῷ (cett. ἐκδῷ) scribitur.

§ 53. ἠγγυηκέναι] sic 3ª ed. Dindorf. (in Oxon. est ἐγγεγυηκέναι) contra consensum codd. optimorum qui § 40 κατεγγύησεν, § 49 κατηγγυήθη, § 51 ἠγγυᾶτο (ἐνεγυᾶτο F, Y, Q in γρ.) exhibent. Sed etiamsi in aorist. et imperf. augmentum post præpositionem positum reicitur, fortasse difficilius in perf., ubi codd. præbetur, mutari potest (cf. Lobeck. ad Phryn. p. 154—55 et exx., quæ collegit Veitch. verb. Græc. s. v. ἐγγυάω). — Ante verba ταῖς ἐσχάταις ζημίαις περιπεσεῖν in libris mscr. καὶ scribitur, quam particulam nulla necessaria causa edd. expunxerunt; vi enim intendendi prædita satis frequenter ante superlativos ponitur (*vel* ultimis suppliciis), cf. v. c. Thuc. IV, 17, 5, Xen. Anab. II, 5, 15; III, 2, 22; V, 4, 29.

§ 56. καὶ ἔρημος ἦν τοῦ θεραπεύοντος τὸ νόσημα] τοῦ θεραπεύσοντος scribendum est; in idem incidit Bekkerus. Correctionem plane confirmant LIII, 29, IV, 29, XX, 50 & 103, Thuc. II, 51, 3, Lys. XII, 98, Plat. resp. 496 b, quos locos benevolentiae O. Siesbyei, v. d., debeo. — Paulo infra scriptura vulgata in verbis ἴστε δήπου asyndeton vix excusandum

habet. quod particula *δὲ* secundum codd. F, B. Q *γρ.* post *ἴστε* reposita tollendum est. Hausit particulam syllaba *δη-*.

§ 58. *ὡς — καὶ ἔσχεν ἐπιεικῶς τὸ σῶμα*] *εἶχεν* malim, cum condicio corporis curatione melior facta significanda sit.

§ 67. *τόν τε νόμον ἐπὶ τούτοις παρεχόμενος*] *deinde, denique* vertunt; sed potius idem quod *περὶ τούτων* valet, cf. 92. XX, 152 (ubi sane *τούτοις* masc. generis est), ut post *νόμον* artic. *τὸν* addendus sit. — *ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλῶσί τι ἀποπεφασμένως*] ad hunc locum pertinent duæ Harpocrationis glossæ: *ἀποπεφασμένον ἀντὶ τοῦ ἀποδεδειγμένον. Δημοσθένης κατὰ Νεαίρας „ἀποπεφασμένως πωλοῦνται“ ἀντὶ τοῦ φανερῶς; πωλῶσι· Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας „ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλῶσί τι ἀποπεφασμένως.“ Δίδυμός φησιν ἀντὶ τοῦ πορνεύωσι ·φανερῶς· πωλεῖν γὰρ τὸ παρέχειν ἑαυτὴν τοῖς βουλομένοις, ὅθεν καὶ τὸ πορνεύειν, ὅπερ ἐστὶ περνάναι. ἐγὼ δέ φημι ὅτι κυρίως ἔταξε νῦν ὁ ῥήτωρ τὸ πωλεῖν· φησὶ γὰρ τὸν νόμον οὐκ ἐᾶν ἐπὶ ταύτης μοιχὸν λαβεῖν, ὁπόσαι ἂν ἐπ' ἐργαστηρίου κάθωνται ἢ ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλῶσί τι ἀποπεφασμένως.* Eandem legem Soloneam Lys. X, 19 laudat: *ὅσαι δὲ πεφασμένως πολοῦνται* (liber optimus X *πωλ.*, ut vix *πολ.* præferendum sit [C. F. Hermann]) — *τὸ μὲν πεφασμένως ἐστὶ φανερῶς, πολεῖσθαι δὲ βαδίζειν*; cf. Plut. Solon. 23: *ὅσαι πεφασμένως πωλοῦνται, λέγων δὴ τὰς ἑταίρας· αὗται γὰρ ἐμφανῶς φοιτῶσι πρὸς τοὺς διδόντας.* Ex his locis satis apparet, in lege Solonea *πωλεῖσθαι* („*ventitare mercedis causa*“, Taylor.), non *πωλεῖν* (*vendere*) scriptum fuisse, sed nostrum locum iam antiquo tempore in aliquot codicibus corruptum fuisse, velut uno eorum quibus Harpocratio utebatur. Itaque cum Heraldo (animadvv. V, 8. p. 357 sq.) *πωλῶνται* pro *πωλῶσί τι* scribendum est; recte Dindorfius admonet, *τὴν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐργασίαν* inhonestam non habitam fuisse, de qua lege adeo cautum fuit, ut ex Dem. LVII, 30 constat (Beckerum aliter locum tractantem [Charicl.$_2$ II, p. 136 sqq.] iam Westermann. neue jahrb. vol. XXX refellit). Longius progressus Frankius (Jen. Litteraturz. 1844, p. 741) etiam illud *ἐν τῇ ἀγορᾷ* delendum esse censuit, cui Dindorf. assentitur, fortasse recte, ut glossa opinor verbi *ἀποπεφασμένως* fuerit; fieri tamen potest, ut orator ipse verbi antiqui *πωλεῖσθαι* explicandi causa (cf. Lys. l. l.) hæc verba addiderit, cum veri simillimum sit, meretrices maxime in foro versatas

esse, utique ea ipsa causa mendosæ correctionis fuerit. — Obiter corrigendus est Harpocr. s. v. πωλῶσι. cuius codices præter unum cum nostris Σ, r, v consentientes ἐπὶ ταύτης præbent; apud eundem s. v. γέρρα scribendum est: ἤτοι οὖν ταὐτόν ἐστι (τῷ ἐν) τῷ ὑπὲρ Κτησιφ. κτλ.

§ 68. ὥστε τῆς μὲν ἐγγύης αὐτοὺς ἀφεῖσθαι, τὴν δὲ γραφὴν ἀνελέσθαι τὸν Ἐπαίνετον] recte Reiskius αὐτοὺς pro vulg. αὐτὸν scripsit, quod non Epaenetus, sed praedes a vadimonio absolvendi essent. Schaeferus αὐτὸν ἀφέσθαι (sc. τοὺς ἐγγυητάς) proposuit; sed ἀφέσθαι active intellegi vix licet. At certe quod sequitur aor. ἀνελέσθαι postulat, ut ἀφέσθαι scribatur.

§ 72. συνευπορήσας ἀναλωμάτων, ὅτε εἰσῄει εἰς τὴν ἀρχήν, Στέφανος οὑτοσί, καὶ ὑπελθὼν κτλ.] de Theogene magistratum ineunte, non de Stephano agi perspicuum est, sed subobscurum eo fit, quod incommode verba Στέφανος οὑτοσί inculcata sunt, cum Stephanus idem subiectum participiorum συνευπορήσας præcedentis et ὑπελθὼν sequentis sit. Hæc igitur verba delenda sunt, præsertim cum paulo supra et paulo infra posita molestissime repetantur.

§ 73. ἀλλ' ἢ ἡ τοῦ βασιλέως γυνή] sic recte Bekkerus, codd. omnibus η (ἡ vel ἢ) semel modo præbentibus; XXI, 121 (in litis instrumento) particulæ ἀλλὰ post μηδεὶς ἕτερος positæ alia ratio est, cum hic de exceptione non agatur. Sed rectius ἄλλ' ἢ ἡ scripsisset, cum discrimen quod Krueg. (gr. § 69, 4 adn. 6), ut alios omittam, inter ἀλλ' ἢ et ἄλλ' ἢ esse statuit vix probari possit (cf. Madv. synt. § 91, adn. 2), ne ita quidem, ut cum utrumque ex ἄλλο ἢ ducatur, ἀλλ' ἢ in unum verbum quasi coaluisse dicatur (cf. Rehdantz. ind. Dem. II s. ἀλλ' ἢ). Perspicuum enim est, verbo ἄλλο ab ἢ separato maius quoddam pondus accedere; sed illa scribendi ratio ἀλλ' ἢ origine non intellecta extitisse videtur. Exemplum ἄλλ' ἢ post ἄλλος positi v. Plat. Phaedon. 83 a. — τὰς γεραρὰς] sic Dindorf. e codd. deterioribus (Y, O, r, v); optimi γεραράς sive γεραίρας (sic F, acc. omiserunt Σ et Q) hic et §§ 78, 79 exhibent. Monacensis scholion habet (γεραιά, ἡ γραῦς· καὶ γεραιαί, αἱ τῷ Διονύσῳ ἱερωμέναι γυναῖκες), ex Harpocratione qui nostram or. laudat ductum, cuius plerique codd. γεραιαί, N solus (per correct., cf. præf.) γεραραί exhibet.

In Bekkeri anecd. p. 231 *γεραραί* scribitur (cf. p. 228, 9) et Dionys. Halic. (in Etymol. M. laudatus) *γεραῖραι* (a verbo *γεραίρειν* ductum) scripsit; contra Hesych. *γεραραί* præbet. In hoc testimoniorum dissensu in scriptura optimorum codd. *γεραῖραι* (s. *γεραραὶ*) acquiescendum est.

§ 76. *ὅτι τὴν γε σοὶ γυναῖκα δοθησομένην — τοιαύτην ἀξιοῦμεν εἶναι.*] sic libri. Collatis §§ 73 & 110 Taylorus *τὴν Διονύσῳ* coniecit, quod Reiskius recepit; e Schaeferi coniectura Dindorfius *τήν γε θεῷ* scripsit. Sed articulum omissum hic aegre ferimus, cum versu superiore *τὸν θεὸν* scriptum sit; itaque potius *ἀεί*, quod memoriae codicum paulo propius est, coniecerim. Quamquam ne partic. *γε* quidem hic satis placet.

§ 78. *ὅταν ἐξορκοῖ τὰς γεραρὰς ἐν κανοῖς πρὸς τῷ βωμῷ, πρὶν ἅπτεσθαι τῶν ἱερῶν*] *apud* vel *ante canistra* vertit Reiskius, quem sequitur Thraemer. in Roscheri lexic. mythol. p. 1073; Schaeferus (Xen. Cyrop. II. 3. 14 coll.) pro *canistra gestantes*, ut esset idem quod *κανηφορούσας*, dictum accepit. Sed neutrum per consuetudinem loquendi fieri licet; itaque verba *ἐν κανοῖς* aut transponenda, ut scribatur *τῶν ἐν κανοῖς ἱερῶν*, aut tamquam glossa verborum *τῶν ἱερῶν* inducenda sunt.

§ 79. *φέρε δὴ καὶ μαρτυρίαν παράσχωμαι ὑμῖν δι' ἀπορρήτου μὲν γεγενημένην, ὅμως δὲ κτλ.*] sic vulgo scribitur; sed cod. Σ *γεγενημένων* exhibet, ut a rec. manu lit. *η* superscripta sit. Quæ scriptura haud dubie præferenda est; nec enim testimonium Theogenis in iure occulte dictum erat, sed eæ res ad quas testimonium pertinebat in consilio Areopagitarum nullis arbitris (cf. 80 extr. *ἐν ἀπορρήτῳ*) actæ erant. Causa cur immutaretur seqq. vv. *φανερὰν οὖσαν κτλ.* fuisse videntur.

§ 80. *ταῖς καθηκούσαις ἡμέραις*] ante hæc verba præp. *ἐν*, quam codd. F, B, Q exhibent, additam malim.

§ 85. *εἰς ὃ καὶ τὴν ξένην καὶ τὴν δούλην ἐλθεῖν ἐξουσίαν ἔδοσαν — εἰσιέναι*] scribendum *εἰς ἅ*, in quod iam Reiskium incidisse video. Infinitivus *ἐλθεῖν*, qui ad sententiam plane inutilis est et constructionem enuntiati pessime turbat, delendus est; e versu paulo superiore eum irrepsisse veri simile est.

§ 86. *ἱκανὸν φόβον ταῖς γυναιξὶ παρασκευάζων τοῦ σωφρονεῖν —, διδάσκων ὡς κτλ.*] quod genetivus *τοῦ σωφρονεῖν κτλ.* a substantivo *φόβον* (*timidam curam*) vix pendere posset, Reiskius *διδάσκαλον* coniecit; sed nihil mutandum censeo. Genetivus finalis (cf. Krueg. gr. § 47, 22 adn. 2) est, quem satis frequenter orator ponit (§§ 57, 106, 112, 114); sæpius part. *μὴ* adhibita usurpatur ille quidem, sed affirmative positus v. c. Thuc. I, 4, Dem. XXIV, 36 invenitur.

§ 90. Verba *ὁ μέλλων λήψεσθαι* post verba *ὅντινα μέλλει πολίτην ποιήσεσθαι* plane abundantia deleta malim.

§ 91. *ἀφείλετο τὸ δικαστήριον*] in optimis codd. (Σ, F, B, Q) *ἀφ. εἰς τὸ δ.* scribitur, præpositionem delerunt edd.; an in ea verbum *αὖ* latet?

§ 93. Male edd. post *διωρίσθη* distinguunt Reiskium secuti, qui locum sic vertit: et *quam* fortes viri fuerint hi, quorum in gratiam hæc lex sancita est. Partic. *ὡς* causam significat: *ut* viros fortes etc.

§ 94. *Εὔβοιαν ὑφ' ἑαυτῷ ποιησάμενος*] dubito, rectene hæc scriptura codicum pessimorum accepta sit an potius *ἐφ' ἑαυτῷ*, quod codd. Σ, F, B, O, v exhibent, servandum sit. Sane locutio *ὑφ' ἑαυτῷ ποιεῖσθαι* pervulgatissima est, sed dicitur etiam *ἐπί τινι ποιεῖν* (XVIII, 215) *in potestatem alicuius dare*, et locutiones *ἐπί τινι γίγνεσθαι, εἶναι* ubivis invenias. Ceterum post *Ἐρετρίας* hypostigme tollenda est, cum partic. *ποιησάμενος* ad *ἀναχωρῶν*, non ad *ἀπέβη* referatur.

§ 96. *καὶ ἡ πόλις — ὑπὸ τῶν συμμάχων*] hæc vocabuli *τῆς ἡγεμονίας* correctio *παρενθετικῶς* addita est, ut neque ab *ἐπεὶ* neque ab *ὅτι* pendeat, qua re fit ut potius sic distinguendum sit: *ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, — καὶ κτλ.*; cf. similem orationis intermissionem in § 36. Infra verbis *ἐφ' οἷς φυσηθεὶς* epanalepsis fit. — Dativum *τῇ δὲ φιλοτιμίᾳ* pro *εἰς* (vel *πρὸς*) *δὲ τὴν φιλοτιμίαν* positum eo, quod *τῇ μὲν ἀληθείᾳ* præcedit, forsitan excusare possis; sed veri similius est, scriptum fuisse *τῆς δὲ φιλοτιμίας*, cf. Krueg. gr. § 47, 21, adn. et Thuc. I, 136, 4.

§ 99. *καὶ ἐπειδὴ ἡμέρα ἐγένετο*] Thucydides, cuius narratione in universum nititur orator, Platæenses cum de condicionibus ageretur paucitatem hostium animadvertisse, deinde „noctu iamque ipso adventante diluculo“ eos aggressos esse

tradit (II, c. 3, §§ 2—4), ut scriptura codd. F, B, Q *ἐγίγνετο*, quæ propius ad veritatem accedit, cum formas *ἐγιγν-* et *ἐγεν-* in libris sæpissime permutatas esse constet, recipienda esse videatur.

§ 100. *φθάνουσιν (οἱ Πλαταιεῖς) ἀπολέσαντες αὐτοὺς (τοὺς Θηβαίους) πρὶν τοὺς ἄλλους προσβοηθῆσαι*] summa eorum quæ secuntur hæc est, ceteros Thebanos qui ad urbem processissent Athenienses Platæensibus subvenisse videntes domum revertisse; tum (§ 101 in.) orator exponit, Platæenses viros quos in pugna vivos cepissent interfecisse. At qui hi viri fuerint, prorsus incertum est, cum supra Platæenses Thebanos eos qui priores venissent occidisse (*φθάνουσιν ἀπολέσαντες*), ceteros vero manum non conseruisse dictum sit. Locus sanatus erit, si *ἀπελάσαντες* scribetur; cf. Thuc. II, cc. 5—6.

§ 103. Comma post *το περιτείχισμα* tollendum est, cum participium *λαθόντες* participio *ὑπερβάντες* subiunctum sit („cum hostili exercitu inscio murum transcendissent").

§ 104. *καὶ προεμένοις ἅπαντα τὰ αὑτῶν*] propter præcedens *ἐνδεδειγμένοις* potius *προειμένοις* scribendum esse censeo; perfectum generis medii activo sensu XVIII, 114 positum est. — Similiter paulo infra propter sequens *γνώσεσθε* magis placeat *ἔσται (ὁ νόμος)*. In populiscito inserto *ἐπιτίμους* scribendum est, quod idem Baiterus in Lycurgi Leocratea § 41 restituit.

§ 106. *καὶ μὴ ἐξεῖναι*] mire partic. *καὶ*, quam ut minime ferendam expunxit Sauppius, Dindorfius reliquit.

§ 108. *ἢ ποῖ οὐκ ἐλήλυθεν κτλ.*] *ποῖ* Reiskius recte pro *ποῦ* scripsit; sed post verba *τῷ σώματι* lenius distinguendum est, ut scilicet plus ponderis illud *ποῦ* in initio positum habeat, cui respondent ea quæ secuntur: *οὐκ ἐν Πελοποννήσῳ κτλ.* — Quod infra scribitur: *τὴν τοιαύτην καὶ περιφανῶς ἐγνωσμένην ὑπὸ πάντων γῆς περίοδον εἰργασμένην κτλ.*, Iurinus part. *καὶ* post verba *περιφανῶς ἐγνωσμένην* transpositam malebat; sed potius post verba *ὑπὸ πάντων*, quæ verba ab *ἐγνωσμένην* incommode diiunguntur, ponenda est.

§ 109. *ἥτις ἦν καὶ οἷα ἠσέβηκε*] propter imperf. *ἦν* fortasse *ἠσεβήκει* scribendum est.

§ 110. ὡς καὶ μνημονικὸς καὶ ἐπιμελὴς κτλ.] post ὡς codd. F, B, Q εὖ addunt, quod delevit Bekkerus; sed cum facilius omitti quam addi posset, servandum est.

§ 113. νῦν μὲν γάρ, κἂν ἀπορηθῇ τις, ἱκανὴν προῖκ' αὐτῇ ὁ νόμος συμβάλλεται. —] de hac re agit Harpocr. s. v. θῆτες (p. 98 v. 9 Bekk.): — ἐπάναγκες δὲ ἦν τοῖς ἔγγιστα γένους τὰς θήσσας ἢ λαμβάνειν πρὸς γάμον ἢ πέντε μνᾶς διδόναι, ὡς καὶ Ποσείδιππός που ὁ κωμικός φησιν. Cum verbum ἀπορεῖσθαι, ut sensum nudum egendi habeat, pro ἀπορεῖν nusquam, quantum scio, inveniatur (cf. exx. quædam a Schoemann. ad Isae. p. 192 allata), forsitan melius scribatur: ἀπορῇ θῆττα (vel θῆττά τις); Harpocrationem hunc locum non laudasse ne miratus sis, quem nostram orationem non incorruptam legisse ex § 67 (vid. adnot.) constet.

§ 114. — ταύτας ἐν τῷ ἴσῳ φαίνεσθαι μετεχούσας τῇ — συγγεγενημένῃ] τῶν ἴσων coniecit Schaeferus, locum nullum sensum habere recte videns. Sed ἐν τῷ ἴσῳ per se optimum est (cf. Thuc. IV 106); itaque potius lacuna statuenda est, ut genetivus a μετεχούσας pendens, velut τῶν τῆς πόλεως (§ 111) s. τῶν ἐν τῇ πόλει (§ 113), excidisse putetur; audiri vix licet.

§ 115. τὸν ἔλεγχον τὸν εἰρημένον] τῶν τὸν εἰρ. cod. Q unus, e qua scriptura Bekkerus elicuit τὸν τῶν, quod receptum esse oportuit.

§ 116. ὅτι Σινώπῃ — προσαγούσῃ ἱερεῖον] dubito an προσαγαγούσῃ scribendum sit, cf. adn. ad § 37.

§ 122. τὸ γὰρ συνοικεῖν κτλ.] hæc omnia verba usque ad — ἔνδον φύλακα πιστὴν ἔχειν hoc loco posita ordinem narrationis incommodissime interrumpunt, cum nec partic. γὰρ facile ad proxima superiora referri possit et illa verba quæ infra secuntur: ὥστε εἰ κτλ. laxe cum antecedentibus cohæreant. Itaque haud dubie post verba αὐτὴν ἀποφαίνουσι γυναῖκα ἔχοντα (in fine § 118) transponenda sunt, ubi optime sententiæ conveniunt.

§ 126. νομίσαντας μὴ λαθεῖν] codd. F, B, Q in γρ. scripturam λήσειν exhibent, quæ recipienda est, cum infinitivus aoristi post verbum nuda *putandi* vi præditum positus ferri non possit; cf. Madv. Synt. § 172, a, adn.

Några ordförklaringar.

Af Axel Kock.

Fanden, fan, „djäfvul". Som bekant indentifierar man allmänt det fsv. *fændin*, äldre nysv. *fanen*, nysv. *fan*, fd. *fænden*, nyd. *fanden* med participiet *fiande*, *fiænde* „fiende, djäfvul", så att *fændin*, *fan* skulle vara bestämda formen af detta ord, egentligen „fienden". Denna etymologi, som äfven jag förr antagit såsom riktig, synes först hafva blifvit framställd af Ihre i hans Glossarium svio-gothicum, och ännu Noreen anser i sin just nu publicerade skrift „Om orddubbletter i nysvenskan" s. 34 (i Språkvetenskapliga sällskapets i Upsala förhandlingar 1882—85) det vara gifvet, att *fanden* ursprungligen är samma ord som fsv. *fiande(n)*, „ehuru den egentliga anledningen till formdifferenseringen ännu är oklar". Senast har Kalkar i „Ordbog over det ældre danske sprog" framdragit skäl till etymologiens bestyrkande.

Enligt min åsigt är den emellertid icke hållbar, och det af följande skäl. 1) Man har icke kunnat påvisa något säkert fall, där *i* har försvunnit ur ljudförbindelsen *fi-*, hvarom vidare nedan. 2) Om *fændin* vore identiskt med *fiænde*, så väntade man särskildt att någon gång finna *i* afnött i *fiænde* „fiende". Men någon form *fænde* i denna betydelse har icke påvisats hvarken i fsv. eller fd.[1]) 3) Då fsv. *fiande* (liksom isl. *fiandi*) betyder så väl „djäfvul" som „fiende", och då det äfven i den förra betydelsen brukas i obestämd form (exempel i Söderwalls ordbok), så är det mycket påfallande, att man hvarken från fsv. eller fd. funnit

[1]) Det på ett ställe i en hskr. till Själens tröst anträffade underliga *fædinge* (Söderwalls ordbok under *fiande*) kan tydligen icke i vanlig mening vara någon form af *fiænde*; textkodex har *fiandha*. Det i Kalkars ordbok från ett ställe anförda *fæynde* 'fiende' beror väl på högtysk påverkan, om här icke föreligger ett skrif- eller tryckfel: *fæynde* i st. f. *fyænde*.

„fan“ i obestämd form. således något *fænde* eller dylikt[1]), om nämligen *fændin* verkligen vore bestämda formen af *fiænde*. Och detta blir så mycket förunderligare, när man besinnar, att fsv. *fændin*, fd. *fænden* stundom obetingadt brukas såsom obestämd form, t. ex. *skulle togh hans fendens hiærta brista* (Schacktafvels lek 2674) „skulle dock hans djäfvuls-hjärta brista“. *Huilcken fenden forde dig her ind* (Peder Smed D 3) „hvilken djäfvul förde dig hit in?“ Jmf. härmed sådana nysv. uttryck som *en fan* „en djäfvul“. *fanstyg* „djäfvulstyg“, i hvilka *fan* tydligen äfven utgör obestämd form. Ett uttryck sådant som *huilken fenden* blir obegripligt, om *fenden* skall vara bestämd form af *fiande*.

För att bestyrka identiteten af *fænden* och *fienden* yttrar Kalkar i sin danska ordbok I. s. 821: „Med hensyn till bortfaldet af „j“ jvfr. fade, fedring (fejring) (se fjerdung), færn (se u. fjær)“. Enligt min åsigt har dock *j* icke fallit bort i något af dessa ord. Adjektivet *færn(e)* „fjærn“ är uppenbarligen ett tyskt lån (mnt. *verne*), och en liknande uppfattning uttalar Kalkar själf s. 555. Såsom former af *fjerdung* anför Kalkar från år 1486 *2 fedringe jord*, från 1533 *two feringh iord* och från år 1573 *feyring*. Men *feyring* återfinnes i mnt. *veirdung*; *feringh* väl snarast i mnt. *verink*. I *fedringe* kan *d* stå i st. f. *i*, en skrifning, som kan hafva framkallats af utvecklingen ð (*dh*) > *i* i danska dialekter; jmf. fd. *vædher* nyd. *vejr* (i riksspråket uttaladt *vär*), fd. *mødhe sigh*, senare *møje sig* etc. Om *fedringe* åter möjligen står i st. f. *ferdinge*, så motsvaras detta af fsv. *ferdungher* (anfördt i Söderwalls ordbok), som någon gång anträffas i st. f. *fiærþunger*. På fsv. har man äfven *ferthaluter (=fiærdhaluter)* och *ferthaluts attunger (=fiærdhaluts attunger)*. Alla dessa former visa vokalen obruten liksom de isl *ferfaldr*, *ferdægra*, *ferdagaþr*, *ferþyrþingr*, *ferhyrndr* etc. För öfrigt är påverkan af mnt. *verdink*. *verink* på fsv. *ferdunger* (d. **ferding*) naturligtvis äfven möjlig.

[1]) Det i den fsv. Didriks saga anträffade *fædhinth*. *fædint* „djäfvul“ kan icke formellt identifieras med *fændin* eller med *fiænde*, huru än ordet för öfrigt skall etymologiskt förklaras. Jmf. det nyss anförda *fædinge*.

När den gamle danske lexikografen Moth, som öfver hufvud anför åtskilliga annars icke påvisade ord, upptager ett *fjade*= *fade* „tåbe“, så föreligger här icke någon förlust af *j*. *Fade* är nämligen ett låneord, identiskt med platt-t. *fade*, *faad* „Geschmack entbehrend, albern, thöricht“ (Berghaus, Der Sprachschatz der Sassen), fr. *fade*. Det är således icke frånvaron af *j* i *fade* utan tvärtom närvaron af *j* i *fjade*, som behöfver förklaras.[1])

Jag ser i *fan* ett låneord liksom i de därmed liktydiga *djäfvul* och *satan*; och *fan*, *fanden* har kommit till Norden från lagtyskan (frisiskan), liksom detta är fallet med det liktydiga fsv. *dyffwil*, *diwell*, fd. *dyvel*, *diwæl*. Jmf. mnt. *duvel*, platt-t. *düvel* och särskildt det frisiska *diwel* (Halbertsma, Lexicon frisicum). Samhörigheten mellan det nordiska *fan* och det frisiska *fannen*, *fännen* har blifvit antydd redan af N. Outzen i Glossarium der friesischen Sprache (Kph. 1837).

[1]) *J* i *fjade*, som väl knappt varit ett verkligen kurant ord, förklarar jag så, att, när man med samma betydelse använde *fante* och *fjante* „tåbe“ och med samma eller väsentligen samma betydelse *fantagtig* och *fjanteagtig*, *fanterorn* och *fjanterorn*, och när man redan egde *fade* med samma betydelse som *fante*, så bildade man efter *fante*: *fjante* etc. till *fade* ett *fjade*. — Att tänka på bortfall af *j* i *fante*, låter sig icke göra, då ordet som bekant torde sammanhänga med it. *fante*, lat. *infans*, hvilket Kalkar äfven nämner. — Såsom stöd för förlusten af *i* i *fændin* kunna naturligtvis icke sådana dubbelformer som fsv. *fiæt*: *fæt* (sällan; isl. *fet*), fsv. *fiærran*: *færran*; fsv. *fiærre*: *færre* „fjärran“ (äfven isl. *fiarri*: *ferri*, se Fritzners Ordbok[2]) anföras, i hvilka växling af bruten och icke bruten vokal föreligger. Då i fsv. en gång (se Söderwalls ordbok) möter *ner ællor fer* „nära eller fjärran“ i st. f. *nær æller fiær*, så kan *fiær*: *fer* förklaras liksom nyss anförda ord (om *fer* ej är felskrifvet); men snarare har sträfvan efter största möjliga ljudlikhet mellan rimorden *nær* och *fiær* framkallat förändringen till *fer*; jmf. fsv. *mæþerne* (i st. f. *möþerne*) efter *fæþerne*. Huru det i latinska diplom från 1200-talet och förra hälften af 1300-talet några få gånger mötande *fallaland*, som synes stå synonymt med *fiallaland* (*fiællaland*) och *fellaland* „urfjäll“, skall förklaras, vet jag icke. Man kunde möjligen tänka på olika afljuds-stadier i *fall-* och *fialla-* (*fella-*). Eller skulle *falla* bero på kompromiss mellan *fialla-* och *fella*? Något nämnvärdt stöd åt den gamla etymologien af *fændin* gifver det sällsynta *fallaland* i alla händelser icke.

ehuru det af hans yttrande icke framgår, huru han närmare tänker sig förhallandet mellan orden. Han säger nämligen: „*Fanjen*, *Fannen* u. *Fännen*, dän. u. schw. *Fanden*, *Fanin* (vergl. isl. *fenja* en *Jættegrinde*), der Teufel, *fannigscheed*, teufelsmässig, wie hellisch, höllisch, eigentlich der Versucher, wie Math. 4, 3 das Participium *fandiend*, von *fandian*, *fandigan*, *afandan* versuchen, neml. in feindseliger Absicht."

Denna Outzens förklaring af det frisiska *fanjen*, *fannen*, *fännen* „djäfvul" sasom utgörande part. presens till ett verb, motsvaradt af ags. *fandian*, är riktig. Det ags. *fandian* betyder 1) „aufs Finden ausgehen, untersuchen, versuchen" 2) „versuchen, d. h. in Versuchung bringen", t. ex. *ne fanda þines dryhtnes* „versuche deinen Herren nicht" (Ælfr. Hom.; enligt Leo, Ags. Glossar). Det återfinnes i fsax. *fandôn* „versuchen, in Versuchung führen", t. ex. *ni skalt hêrron thînes fandôn*, i ffris *fandia* „besuchen", i holländska *vanden* „besuchen" och i det platt-t. *vannen* eller „besser *vanden*" med betydelsen „besöka en barnsängskvinna" (Bremisches Wörterbuch). Part. presens af ffris. *fandia*, nämligen *fandiand*, återfinnes i det af Outzen anförda nyfris. *fanjen*, *fannen*, *fännen*, af hvilka former *fanjen*, *fannen* å ena sidan och *fännen* a den andra väl tillhöra eller ursprungligen tillhört skilda dialekter. Beträffande betydelse-utvecklingen i part. *fandiand* „frestande > frestaren > djäfvulen" jmf. det fht. part. *heilant*, nht. Heiland, fsax. *hêliand* med betydelse-utvecklingen „frälsande > frälsaren > Kristus". I platt-t. skall enligt Rietz s. 126 ett *fan'en* „djäfvul" förekomma, hvilket jag dock icke kunnat återfinna. Är Rietz' uppgift riktig, så har väl detta platt-t. *fan'en* samma upphof som det fris. *fannen*. Det nyfris. *fännen* har, såsom af det anförda framgatt, utvecklats ur äldre *fänden*, och det fris. *fänden*, *fännen* återfinnes i fsv. *fændin*, någon gång *fennen*, fd. *fænden* och lefver kvar i norska *fenden*. Enligt Aasens ordbok skall *fendinn* „djäfvulen" förekomma äfven i senare „fornnorskan", och det är då naturligtvis att förklara liksom det lika lydande östnord. ordet. Det fris. *fannen* (äldre *fanden*) återfinnes i nyd. *fanden*. I fall ett platt-t. *fan'en* „djäfvul" med samma ursprung som fris. *fannen* existerar, så är måhända det

äldre nysv. *fanen* att närmast indentifiera med denna form. Annars har det uppstått ur fris. *fanden*, *fannen*, vare sig att assimilationen af *nd* (eller förlusten af *d*) inträdt i frisiskan eller först i svenskan. Äfven i norskan brukas *fanen*. I fsv. möter (se Söderwalls ordbok, artikeln *fiande*) ett par gånger äfven formen *fænin* med *æ* och kort *n* (skrifven *fænyn* en gång i Didriks saga, i gen. en gang *fænens* från år 1508), och i Nylandsmålet brukas ännu *fy fänin!* (H. Vendell, Samlingar af ord ur nyländska allmogemålet).

Med denna förklaring af fsv. *fændin*, fd. *fænden* är det lätt begripligt, att den obestämda formen *fænde* icke anträffas: redan *fændin* (*fænden*) var nämligen obestämd form, och nu förstår man sådana uttryck som *hans fendens hiærta* „hans djäfvuls-hjärta", *en fan*, *fanstyg* „djäfvulstyg" med *fenden*, *fan* brukade såsom obestämd form.

Å andra sidan är det alldeles icke förvånande, att *fændin*, *fænin* stundom uppfattades såsom bestämd form; så t. ex. *thzta ær fænyn jach sither aa* (Didriks saga af Bern 300, 21) „detta är djäfvul*en* jag sitter på", liksom detsamma väl snarast ännu är fallet med det nyd. *fanden*. Det förklaras lätt, dels däraf att *fændin* slutade på *-in*, dels däraf att i det inhemska och med *fændin* liktydiga *fiændin* „djäfvulen" *-n* verkligen utgjorde artikeln, dels däraf att *fændin* ursprungligen och egentligen brukades blott om en enda, bestämd person, i hvilkens benämning man därför gärna såg bestämda formen (jmf. „*den* lede", „*hin* onde"). Jmf. härmed att man som bekant i svenskan uppfattat det slutande *-n* äfven i *satan* såsom bestämda artikeln, hvarigenom formen *sate* pl. *satar* uppstått.

Också det nysv. uttrycket *åt fanders* har måhända uppstått under lågtysk påverkan; jmf. det af Berghaus i Sprachschatz der Sassen upptagna „*fander*, *-ner* eine Benennung des Teufels: *Du Fanner!* Ein Scheltwort auf boshafte Menschen u. Kinder." Nyländskan använder *fändern* „fan" (Rietz). Jag har icke funnit någon platt-tysk förebild till det nysv. *fanken*, ehuru dess ändelse *-ken* i förening med ordets i jämförelse med *fan* något förmildrade (förminskande) betydelse synes tala för tyskt ursprung.

hamn, „skugga, spöke“. Detta nysv. ord, som i nuvarande rspr. allmänt uttalas *hamn*, skrifves af en och annan vetenskapsman i våra dagar *ham*, tydligen emedan man anser det nysv. *hamn* vara en relativt modern rådbrakning af det fsv. *hamber* (isl. *hamr*), under hvilket senare ord Rydqvist II 51 äfven omtalar det nysv. *hamn*. En dylik uppfattning är dock enligt min åsigt icke hållbar. Ordet *hamn* förekommer redan i fsv. under formen *hampn*, *fædar hampn* (Rietz anför i sitt dialektlexikon s. 239 exempel): i Gustaf I:s N. T. Rom. bl. 5 s. 1 möter äfven *hampn*, och andra exempel ur den äldre nysv. anföras af Rydqvist II 51. En påverkan af *hamn* „portus“ på *ham* är icke heller möjlig till följe af ordens stora olikhet i betydelse. *Hamn* (*hampn*) är ursprungligen identiskt med det i isl. *líkami*, fsv. *likame* ingående *-hami* „omhölje“[1]) ags. *homa*, hvilket återfinnes äfven i fht. *lîhhamo*. *Hamn* är alltså ursprungligen en *an*-stam, men det har i motsats till *(lik)ame* utgått från de svaga kasus och har senare uppfattats som en *a*-stam. Förhållandet har som bekant varit detsamma med *ratn*, *namn*; och *hamn* förhåller sig till *(likh)ame*, ags. *homa* som *ratn* till got. *rato* (dat. pl. *ratnam*); *namn* till got. *namo* (nom., ack. pl. *namna*) etc.

---

[1]) Jmf. med **likhame* > *likame* de fsv. *nöthus* > *nötos*, *enhrar* > *ennor* samt ortnamnen *Gök(h)em*, *Varn(h)em* etc. (dessa hos Rydqvist IV, 408). *Fagerhult Faghrult*, *i Arooltte* nu *Arhult*, *i Langholte* och *i Langolte* nu *Langhult* (beläggställen i registret till Dipl. svec. Ny saml. I), *de Hæalgerultæ* nu *Elghult* (Sv. Dipl. V, 496); dessa på *-(h)ult* i Småland. Vidare *Jn towlthom* för *Tofhultom* (ib. IV, 244) i Sörmland, *ii Ödhösöghe* nu *Ödeshög* (Dipl. Ny saml. I 526) i Östergötland, *Fiolm* (ib. 261 flera ggr) jämte *Fiholm* i Sörmland, fsv. *Konunghælla* och *Konungælle* (beläggställen hos Rydqvist II 62) äldre nysv. *Kungelle* (Ol. Petri's Krönika) nu *Kungelf*. Fsv. *Gunhild*, *Ragnhild* etc. äldre nysv. *Gunnild* (t. ex. hos P. Svart), *Ragnild* etc. (i lat. diplom från medeltiden äfven *Gunnildis*). I äldre nysv. *bönhus* och *bönås* „bönhus“ (Studier II 412), *vars hærra træ* > *vaserratre*, fsv. *(thor)niupon* > *nypon* (? Schagerström i Sv. landsm. II, 4,82), de nysv. *hus(h)alla*, *lands(h)öfding* etc. Jmf. ock *ihäl* > *i(h)jäl*, vidare (hos Läffler i Antiqv. tidskrift V, 285) de fsv. *manna-(h)alf*, *kunu-(h)alf*.

mårmessa. Dalins större ordbok upptager *mormessa* med uttalet *mårmessa* och förklarar: „fordom en af de större kyrkofesterna, såsom antagen att vara J. Mariæ födelsedag. Är i almanackan upptagen under d. 8. Sept.“ Hans mindre ordbok anför ordet *mormessa* under *moder*. Emellertid uttalas namnet på den 8. september äfven *mor(s)messa*, och nämnda uttal (*mormessa* med slutet *o*) angifver Westes ordbok (af 1807). Vanligen torde man uppfatta *mårmessa* såsom en förändring af *mo(de)rmessa*. Detta synes vara Dalins mening, och äfven jag har i Svensk akcent II 130 antagit detta.

Det är emellertid icke riktigt. Redan i Ol. Petri's Krönika förekomma nämligen *Måremesso(n)* (302, 308), *Mårs messo tijdh* (205) flera gånger, och att verkligen också härmed betecknades den 8. sept., framgår af hans yttrande s. 326: *thetta inridhandet skedde på siunde daghen i Septembris månat som är Mårmessa afftton*. *Å*-ljudet i detta *Måremessa*, *Mår(s)messa* kan icke förklaras genom *o*-ljudets förkortning framför dubbelkonsonant i *Mormessa* > *Mårmessa* och sammanställas med det nysv. *Tårrsten* af *Torsten*; isl. *þórsteinn*; det nysv. dialektiska *mårrbror* af *mörbror* etc. Ty *å*-ljudet i *Måremessa*, *Mårmessa* skulle då vara kort. Men att detta icke var fallet, inser man dels af Ol. Petri's skrifning *Måremessa* (ej *Mårremessa*), dels däraf att han stafvar ordet med *å*, ej med *o*, ehuru han plägar med detta senare tecken återgifva kort *å*-ljud.

I *Måremessa* ser jag ett ursprungligt *Mári-messa* med fortis på första stafvelsen, en försvenskning af det latinska *Mariæ missa*. Handlingar rörande Skandinaviens historia, delen V inhåller ett „Nordiskt Kalendarium för medel-åldern“, och däri upplyses s. 43, att ifrågavarande dag kallades *Marimessa*, *Vår Fru-Dag om hösten*, *Mariæ nativitas*. Äfven i andra lands kalender är dagen uppkallad med jungfru Marias namn. På tyska heter den så t. ex. *Mariæ geburt*. Att namnet *Maria* (trots det lat. *Mària*) i fsv. haft långt *a* i första stafvelsen, kan man sluta däraf, att detta var fallet i isl. Oxfordordboken upptager nämligen ordet för det äldre språket under formen *Máría* med tillägget

„mod. *María*“ och meddelar: „in old writers sounded with an *á*, see old rhymes, e. g. Lilja, passim; and is still sounded so in *Márí-atla* (=Máríu-erla), the wagtail, motacilla alba“.[1]) Det i Nordiskt Kalendarium anförda fsv. *Marimessa* har alltså haft langt *a* i första stafvelsen, och liksom nu detta namn i flera bygder har fortis på första stafvelsen: *Màrja, Màri*, så hafva utan tvifvel äfven i fsv. *Maria* och dess sammansättning *Marimessa* kunnat hafva fortis på nämnda stafvelse. Af fsv. *Mārimessa* blef enligt de vanliga ljudlagarna på äldre nysv. *Måremessa*. Jmf. äfven det i Skånemålet brukliga *Mareklokka* eg. „Marieklocka“, „klämtning och ringning vid solnedgangen“, *Mare-rokk* eg. „Marierock“, „stjärnbilden Orions bälte“ (Rietz). Redan på Ol. Petri's tid synes man emellertid hafva förlorat minnet af ordets härkomst, eftersom han jämte *Måremessa* äfven använder formerna *Mårmessa* och *Mårsmessa*.

När efter reformationens införande flera af de gamla kyrkofesterna förlorat sin betydelse, så kunde äfven deras namn lätt missförstås. Så öfversätter Serenii ordbok (1741) *mår-messa* med „dies Martini“. På hans tid har man alltså sammanblandat *mårmessa* med *Mårtensmessa*. Jmf. härmed att i nysv. *fastlagen* ofta användes i betydelsen af *fastan*. Att emellertid namnet *mårmessa* ännu till vara dagar (eller åtminstone ännu till för få år sedan) lefvat kvar i sin ursprungliga betydelse, framgår af den ur Dalins större ordbok meddelade uppgiften.

Mahända är *mormessa* endast en folketymologisk ombildning af det äldre *mårmessa*, men det kan väl äfven vara direkte sammansatt med *mo(de)r*. I „En kort Berättelse Utaf Hvad tilfälle De Personers Namn Blifwit införde Uti Almanachen, Som der stå antecknade“ (andra uppl. Vesterås 1768) förklaras *mormessa* „thet är Jungfru Mariæ, Guds Moders, messa“ (jmf. ock Sahlstedts ordbok). Men förmodligen är *mormessa* vida äldre.

---

[1]) Jmf. med kvantitetsförändringen i *Maria*, att det lat. *stòla* „prestdrägt“, „prestbindel“ etc., hvilket äfven lånats till Norden, här hade långt *o*: isl. *stóla*, fsv. *stōl* (jmf. mina Studier öfver fsv ljudlära II 6).41

döddylghior (dyddylghior). Ordet möter i Bonaventura 92, där det heter *som man plæghir sighia. at somlike see trol ælla dyddylghio*, och Rydqvist VI, 83 (jmf. ock Rietz' Dialekt-lexikon 112) har med tvekan sammanställt det med *död* och isl. *dylgiur* „kväfd fiendskap". Denna uppfattning är enligt min åsigt väsentligen riktig. Men eftersom Söderwalls ordbok upptar ordet utan att hänvisa till något beslägtadt ord och under *dyd dylghia* (ej under den normaliserade formen *döddylghia*), så synes Rydqvists förmodan om ordets ursprung icke hafva vunnit fullt erkännande och torde därför tarfva ytterligare stöd. Att *dyddylgio(r)* — som på det enda ställe där det anträffats, är pluralis — betyder „spöken", göres troligt af sammanhanget, och så öfversättes det äfven af Söderwall. Att ordets första kompositionsled är *ködher*, framgår isynnerhet däraf, att (se IED.) det isl. *dolgr* „fiende" användes i sammanställningen *dauþir dolgar* med betydelsen „ghosts", samt däraf, att på Ihres tid „*dödöljor*" i Upplandsmålet betydde „manes defunctorum" (se hans Dialekt-lexikon och jmf. Rydqvist anf. st.). Af *dolgr* „fiende" är *dylghia* pl. *dylghior* en feminin afledning, som i fsv. väl ursprungligen betydt „kvinlig fiende"; jmf. härmed den isl. pluralen *dylgiur* „fiendskap". Af *dödh-dylghior* har genom assimilation af *dh* (ð) och *d* blifvit *döddylghior* liksom af *guþdomber* blifvit *guddomber*. Y i första stafvelsen af *dyd-dylghior* är att sammanställa med *y* i *dyt* „dödt" i st. f. *döt* (SD. N. S. år 1402); jmf. Söderwalls ordbok), *fyrningar* i st. f. *förningar* (Vestm.-l. II Æ. 1, 3).

Vid förkortning af *ö* framför det långa konsonantljudet i *dytt* (skrifvet *dyt*), *dyddylghior* och(?) framför konsonanterna *rn* i *fyrningar* synes *ö* hafva dialektiskt blifvit *y*[1]), liksom i samma ställning den parallela ljudutvecklingen *o*>*ŭ* dialektiskt inträdde: *skallotter* > *skallutter* etc. (se förf. i Arkiv IV), och liksom i fsv. slutet *ē*-ljud vid förkortning öfvergick till *i*: *ett* > *itt* etc. Betydelseutveck-

[1]) I våra dagars vulgära skånska har *ö* fått samma utveckling: *fÿtter* „fötter", *hÿst* „höst", *ÿster* „öster", *hÿkt* „högt" etc. med öppet *y*-ljud; däremot *hog* etc. med *ö*-ljud.

lingen hos *döddylghia* (*dyddylghia*) har väl varit „död kvinlig fiende“, „kvinligt spöke“, „spöke“, och ordet lefver kvar i bygdemål under formen *dödölja* f. „trög, overksam menniska“, hvartill finnes ett mask. *dödolger* med samma betydelse (Rietz 112). Huruvida fsv. jämte pl. *döddylghior* (*dyddylghior*) brukat ordet äfven i sing., är ovisst; jmf. Ihres plurala *dödöljor* och isl. *dauþir dolgar*.

bagn. Det i den gamla ordboken Variarum rerum vocabula (tryckt i Stockholm 1538) s. 194 upptagna „truncus boll bagn“ identifierar Rydqvist VI med isl. *bákn*, fsv. *bakn*, *baghn* „märke“. Detta kan icke vara riktigt. Att fsv. *bakn* (isl. *bákn* „märke“) haft en sidoform *baghn*, framgår väl af Söderm.-l. B. 19 pr., där textkodex tre ggr har *bakn* men hskr. B tre ggr *baghn*, men det i Var. såsom synonym till *bagn* anförda *boll* (fsv. *bol* „trädstam“) äfven som den lat. öfversättningen *truncus* visar otvetydigt, att detta *bagn* betydt „trädstam.“ Ordet återfinnes väsentligen i det af Rietz från bygdemål anförda *bagne* „gröfre gren“. Om ock den språkhistoriska ställningen af *bagn* „trädstam“ icke i allo är klar[1]), står ordet dock tydligen nära got. *bagms* „träd“. Det är frestande att uppställa en analogi isl. *baþmr*: sv. *bagn*: *bamm* „stjälk, stam“ (i Vesterbotten; Rietz) af **bamn* — isl. *faþmr*: fsv. *fagn*[2]): fsv. *famn*. Dock är att invända, att *baþmr* synes motsvaras af fht. *boum*, *faþmr* af fht. *fadum*, under det att got. saknar motsvarighet till *faþmr*[3]).

nht. dunst = isl. þústr. I sin Etym. Wb. yttrar Kluge med anledning af nht. *dunst*, fht. *tunist*, *dunist*, *dunst* „sturmhauch“: „Wie die entsprechende got. Form lauten würde,

[1]) Det som Noreen Sv. landsm. 1, 323 anför till belysning af det i bygdemål förekommande *bagne*, är enligt min åsigt otillfredsställande.

[2]) I fsv. en gång *fagm* (jmf. Söderwalls ordbok).

[3]) Isl. har som bekant jämte *baþmr* „träd“ äfven ett *baþmr* „barm“. Då detta senare ord motsvaras af got. *barms*, ags. *bearm*, fht.

lässt sich nicht bestimmen, da den übrigen germ. Dialekten das Wort fehlt (*þunsts? dunsts?*)". Man synes hafva förbisett, att ordet återfinnes i isl. *þústr* „1) a strong gust of wind, 2) a chafing, anger". Jmf. med dessa betydelser dels det fht. *dunist* „sturm, hauch"; dels det mht. *dunst* „1) dampf, dunst. 2) noth, schmerz". Ordet har alltså på urgerm. ståndpunkt och i got. börjat med *þ*.

Lund, april 1887.

---

barm, fsv. *barmber*, fgutn. *barmbr*, så har säkerligen ett äldre isl. *barmr* ombildats till *baþmr*. Detta har dels skett genom dissimilation af de två på hvarandra följande *r* i nom. *barmr* (andra exempel på liknande dissimilation i isl. anföras af Bugge i Arkiv II 241 f.: *Ragndiðr* för *Ragnriðr* etc.), dels har till stadgande af nom. *baþmr* ack. *baþm* etc. påverkan från det till samma begreppssfer hörande *faþmr* „famn" kraftigt bidragit.

Mindre Meddelelse.

Notae criticae in Ouidii Fast. III, 523—710.

Scholis per semestre autumnale anni 1885 in nostra uniuersitate habitis inter alia Ouidii carmina hunc quoque Fastorum locum plane egregium auditoribus enarraui. Subnatas mihi hac occasione coniecturas quasdam ad textum uerborum emendandum, ut opinor, pertinentes hic quam breuissime potero publicabo.

V. 541: occurri nuper. uisa est mihi digna relatu
pompa: senem potum pota trahebat anus.

Ad illa *occurri nuper* ex superioribus intellegendum erat: *redeuntibus*; sed his uniuersis se occurrisse non erat cur poëta narraret; immo hoc unum ad superius dicta exemplo illustranda narrare et uoluit et debuit, singulari se illi pompae, quam mox describit (uel illam sibi), occurrisse. Itaque sic scribendum esse uidetur:

occurrit nuper (uisa est mihi digna relatu)
pompa: senem potum pota trahebat anus.

Et orationem quoque hoc modo melius cohaerere quiuis, opinor, concedet.

V. 593: uincitur ars uento, nec iam moderator habenis
utitur, aut uotis is quoque poscit opem.

Sic codex optimus R(eginensis), nec uerba *is quoque* ullo modo mutanda esse ostendet comparatio loci, qui est Trist. I, 11, 21 sq. Gubernator quoque, non artis tantum ignari uectores ad uota confugiunt. Sed *aut* corruptum est, nec in eo latere uidetur *at*, quod minime poëticum hoc loco est, nec praepositio *a*, quam sermonis lex respuit; interiectionem *a!* reponendam esse credo.

V. 599: ducitur ad Laurens ingenti flamine litus
puppis et expositis omnibus hausta perit.

Verbum *ducitur* iuxta illa *ingenti flamine* positum nimis languere apparet; *figitur*, quod ex codd. dett. multi scripserunt, omni bona auctoritate caret nec per se bonum est, siue sententiam siue constructionem spectes. Sine dubio *truditur* uerum est; cfr. Lucret. I, 292; VI, 1031.

V. 609: quo fugiat? quid agat? quos terrae quaerat hiatus?

Sic uulgo editur, praepostero interrogationum ordine; nam *quid agat* primo loco ponendum fuisse apparet. Et in R est: *Heu fugiat. quos terrae. quid agat. quaerat hiatus*, sed significatur uerba *quid agat* ante uerba *quos terrae* transponenda esse. Correctorem non satis accurate egisse credo, ceterum uera uerba in R extare, quae sic transponenda fuerunt:

heu, quid agat? fugiat? quos terrae quaerat hiatus?

Tertia interrogatione significatur consilium fugiendi, de quo Anna cogitauerat, statim ei inutile uisum esse ideoque relictum.

V. 633: omnia promittit falsumque Lauinia uolnus
mente premit tacita dissimilatque fremens.

fremens ad sensum quodam modo aptum est, sed manifestae interpolationi codicis V(rsiniani) debetur; in R *metus* scribitur, quod alii praue in *metum* (aut *metu*) mutarunt: neque enim metuit Lauinia, sed irascitur. Latet sine dubio *tumens* (sc. ira).

V. 643: exilit, et uelox humili super arua fenestra
se iacit: audacem fecerat ipse timor.

humili ex Silii Italici narratione (VIII, 189) receperunt editores, satis male; neque enim humili fenestra se proicere ulla audacia est. RV *illi* praebent; ex hoc retractis duabus litteris sequentibus *(su)*, quae semel scriptae sunt, cum bis scribi debuerint, et sic corruptelae ansam dederunt, efficio: *uelox nisu*, quae uox de prosilienti aptissima est. Nam *arua* pro *ausa* recte substitutum esse credo.

V. 689: credit amans thalamosque parat

Sic R; at V *gaudet amans* habet. Cum utrumque ferri possit, tamen *gaudet* ut poëtico sensui conuenientius mihi uisum praetulerim. Sed unde tam mira scripturae uarietas? nonne ueri simile uideri debet Ouidium ipsum *gestit* scripsisse, quod de cupiditate Martis aptissimum uerbum est, indeque *credit* errore ortum esse, *gaudet* interpretamento deberi?

V. 693: ridet amatorem carae noua diua Mineruae

Sic codd. RV. Sed si *cara Marti* significatur, hoc epitheton plane superuacuum (post *amatorem*) nec suo loco esse quiuis sentiet; sin autem *cara Annae Perennae*, nihil in superioribus de huius erga Mineruam amore, quo epitheton defenderetur, dictum est. *rauae*, quod de Bentleii coniectura quidam scripserunt, uanum hoc loco epitheton ornans est nihilque agit; *castae*, quod Francius proposuit, iam ideo parum aptum est, quod paulo post idem

adiectiuum recurrit. Verum praebere mihi uidetur quidam codex Heinsii, in quo *canae* est. Ouidius iocose canae Mineruae cognomine Annam anum uocauit, quae decepto amatori pro Minerua oblata erat.

Obiter moneo in loco Martialis, qui huius narrationis occasione in commentariis adferri solet, epigr. IV, 64, 16, scribendum esse:

et, quod uirgineo *rubore* gaudet,
Annae pomiferum nemus Perennae.

Scribitur *cruore;* sed dea non sacrificiis humanis gaudet, uerum uirgines inter obscenorum carminum cantandorum officium pudico rubore perfundi uidere eam iuuat. [Sic iam Heinsium scripsisse postea uidi ex noua Friedlaenderi editione, quem miror hoc non probasse.]

V. 707: — — — testes estote, Philippi,
et quorum sparsis ossibus albet humus.

Ad haec Peter: „vor *quorum (ossibus)* ergänze *ei,* nämlich die bei Philippi gefallenen Verschworenen"; quasi hi ullo modo apte testes inuocarentur! Nullus dubito, quin *quorum* ad *Philippi* referri uoluerit Ouidius ideoque *et* interpositum corruptum sit, in quo interiectionem *heu* uel potius *a* latere suspicor.

His adicio, u. 537 *duras* mihi quoque seruandum esse uideri et *rusticas* significare (cfr. Am. II, 4, 23; III, 4, 1), cum notio adiectiui *iunctas* iam ipso nomine *choreas* contineatur. V. 573 *tamen* nullo modo defendi posse credo; nam quod „doch wenigstens" enarrant, plane absonum est, cum hospitii munus non parui res momenti sit; conieceram, quod postea Krebsium praecepisse uidi, *tn̄ (tamen)* pro eo q. e. *tm̄* (*tantum)* scriptum esse, et hoc uerum esse credo, sed *tantum* scilicet h. l. adiectiuum est, cum *munus* coniungendum; uerba q. s. *sed timuit,* quod ad sententiam attinet, uim enuntiati condicionalis *(nisi timuisset)* habent. V. 645 Heinsius ex *cumque (quomque)* melius *quoque* fecit quam alii *quaque*; 647 *cupidis,* quamuis dett. tantum codd. praeferant, cum tamen ad amorem fluuii significandum aptius sit, prae altera scriptura *tumidis* probo. V. 664 eo magis Bentleii coniecturam *agit* (pro *erat*) amplector, si uere dicit Güthling scripturam *abit* in R esse, cum Riese in R *erat,* in V *abit* scribi dicat. V. 684 Ouidium formam pronominis *haec* usurpasse non credo, sed simplex hic error est iam in ipso R correctus, qui *hęc* habet. — In ceteris cum Riesio consentio.

M. Cl. Gertz.

Anmeldelse.

C. **Kunst**, De Theocriti versu heroico. (Dissertationes philologae Vindobonenses. Volum. I. Lipsiae, Freytag; Pragae, Tempsky. 1887. Pag. 1—124.)

Ofvanstående afhandling är ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen om den grekiska hexametern, och bland de arbeten, som egnats at enskilde skalders bruk af den heroiska versen, torde det näppeligen afstå från första rummet. Det statistiska materialet är, så vidt referenten kan döma, samladt med synnerlig omsorg och ordnadt på ett öfverskådligt sätt, och förf. vaktar sig i allmänhet för att draga obefogade slutsatser af det samma. Der det varit förf. möjligt, har han ej försummat att ställa Theocriti verskonst i sitt rätta historiska sammanhang genom jemförelse med andra, företrädesvis samtida, skalder, utan att dock arbetet på någon punkt tynges af öfverflödiga från annat håll lånade uppgifter. Referenten, som nu lägger sista hand vid ett analogt arbete öfver Hesiodus[1]), kan ej annat än beklaga, att ej Kunsts arbete förut varit honom tillgängligt, då han skulle på mer än en punkt i st. f. ett vidlyftigare försök till utredning nöjt sig med att hänvisa till Kunst; på samma gång får dock ref. gifva tillkänna, att han understundom hyser en från Kunsts afvikande mening, såväl hvad beträffar ordnandet af det statistiska materialet, som de slutsatser, hvilka kunna och böra dragas deraf.

Ämnet grupperar sig under fyra kapitel. Det första handlar om den Theocriteiska versens yttre form, d. v. s. om vexlingen af daktyler och spondéer och de deraf betingade olika versformerna; det andra vänder sig till inskärningarne i versen och behandlar utförligt de s. k. hufvudcaesurerna (tredje och fjerde fotens caesurer); med det tredje öfvergår förf. till frågan om position framför muta c. l., för att i det fjerde och sista behandla de olika arter af hiatus, som förekomma hos Theocritus.

Det är företrädesvis kapitlet om caesurerna, som här intresserar oss. Förf. säger pag. 41, med hänsyn till inskärningens betydelse för versen, att skalderna företrädesvis måste sörja för att de delar, i hvilka versen genom caesuren sönderföll, blefve välljudande (sonorae). Detta uttryck är dunkelt, om ej rentaf vilseledande. De delar, i hvilka caesuren sönderskär versen, äro eller kunna sägas vara välljudande endast i det ömsesidiga förhållande, hvarutinnan de tillsammans bilda ett metriskt helt. Hufvudsaken är, att delen fogar sig i det metriska helas harmoni. Vi skulle ej fäst oss synnerligen vid uttrycket, om det ej hade

[1]) Studia Hesiodea. I. I Lunds Universitets Årsskrift. Tom XXIII.

synts oss ega sin grund i den vanliga företeelsen, att man väl har öga för caesurens betydelse såsom itudelande versen, men icke uppmärksammar, att denna itudelning, från en annan sida sedd, på samma gång är just versfötternas förenande till ett metriskt helt.

Som redan nämnts, förbigår förf. alla de caesurer, som äro af mindre betydelse för versen, eller behandlar dem blott i förbigående. Ett sådant sätt att gå till väga är näppeligen lämpligt. Frågan om caesurernas talrikhet och styrka är af mera vidtgående betydelse än man vanligen föreställer sig, och såväl i behandlingen af position framför muta c. l., som äfven af hiatus och andra prosodiska företeelser har man ständigt skäl att komma tillbaka till caesuren. Då dertill kommer, att faktiskt exempel föreligga, der versens hufvudcaesur är förlagd utom såväl tredje som fjerde foten[1]), så måste valet af caesurer, för hvilka man skall statistiskt redogöra, bli i hög grad godtyckligt, derest man ej, hvilket den statistiska metoden fordrar, redogör för dem alla.

Äfvenledes håller ref. det för lämpligt att i behandlingen skilja daktylernas caesurer från spondéernas, särskildt hvad beträffar tredje och fjerde fötterna. Beträffande fjerde foten pläga metrikerna anmärka, att den, om den är daktyl, företrädesvis använder bukolisk caesur, om den åter är spondé, semiseptenaria. Angående tredje foten synes en sådan särskilning vara ännu nödvändigare. Förf. säger, pag. 46, att man knappt kan tvifla på att semiquinaria är den daktyliska hexameterns yppersta caesur (pulcherrima). Som allmän lag måste det gälla, att caesurerna frekventeras, i samma mån de äro mäktiga att höja versens välljud. Om man med förf. sammanräknar exemplen på semiquinaria i daktyler och i spondéer, kommer man visserligen för denna caesur till en mycket hög siffra, om icke till den högsta; men detta beror derpå, att tredje fotens spondé endast sällan umbär manlig caesur. Om man åter särskiljer den tredje daktylens semiquinaria från den tredje spondéns, kommer man, beträffande den författare, hvars bruk referenten bäst känner, Hesiodus, till det resultat, att både andra och fjerde daktylen — och detta änskönt den fjerde daktylens hufvudcaesur är den bukoliska — förhållandevis oftare begagna manlig caesur än den tredje, med undantag dock för Opera, som äfven i detta förhållande oftare använda semiquinaria än semiternaria. Af en kombination af författarens tabeller på sidd. 21 och 47 synes

[1]) Detta är i synnerhet fallet med sådana verser, som interpungera utom tredje och fjerde fötterna. Som exempel kan anföras Th. I. 3,60 och andra. Ref. vet väl, att denna mening är bestridd (bland andra af Hartel). Men den kan endast bestridas, om man till förmån för versaccenten frånkänner satsaccenten all betydelse — något som man näppeligen kan göra, då man besinnar, i huru hög grad versens och satsens naturliga afdelningar pläga sammanfalla.

framgå, att Theocritus i allmänhet åtminstone icke *mera* än Hesiodus favoriserat semiquinaria.[1])

Som grund till omhandlade caesurs makt att höja versens skönhet, anför förf., l. l., att genom den delas versen i tvenne hälfter, af hvilka den ena har daktylisk, den andra anapaestisk rytm. Ref. gissar, att detta är sagdt närmast med tanken på daktyl i tredje foten. Men äfven om det i lika hög grad afser den tredje spondén, så är det klart, att om det är en speciel skönhet hos versen att sönderdelas i tvenne hälfter med fullkomligt olika rytmisk gang, så bör för det första daktylen i icke mindre grad än spondén betjena sig af detta sätt att höja versens välljud, emedan i den kan åstadkommas en tydligare, mera utpreglad anapaestisk takt, och för det andra bör den tredje daktylen mest af alla versens daktyler vara tjenlig för en sådan versens sönderskärning i delar med olika rytm, emedan en inskärning efter dess starka del mer än en sådan efter andra eller fjerde daktylens starka stafvelser åstadkommer jemnbördigare och derigenom sjelfständigare delar af versen, hvilka just pa den grund ytterligare skärpa den rytmiska motsatsen. Att det förra icke är fallet, visar det statistiska förhållandet, att en spondé i tredje foten endast undantagsvis saknar semiquinaria, under det att den tredje daktylen i medeltal endast på ett ställe af fyra använder manlig caesur (i öfriga fall trokaisk); och att det är af helt andra skäl än för att i versens andra hälft åstadkomma en anapaestisk rytm, som den tredje spondén använder semiquinaria, ligger i öppen dag; att det senare icke heller eger rum, är redan i det föregående antydt. Referenten är för sin del böjd att härleda den relativa sällsyntheten af den tredje daktylens manliga caesur i nagon mån just ur en sträfvan att undvika versens delning i tvenne hälfter af antydda motsättning i rytmiskt hänseende.

Nödvändigheten att skilja caesurerna i daktyler och spondéer från hvarandra, framgar äfven af andra förhållanden. Förf. anför, att de särskilda sangerna understundom afvika från hvarandra i frekvensen af de olika caesurerna. Öfverallt har ref. ej kontrollerat förhallandet, men i allmänhet visar det sig, att den antydda skilnaden beror pa den olika talrikheten af spondéer och daktyler, och bör följaktligen hänföras till denna som sin grund.

Med förbigående af andra punkter, hvarutinnan förf.s och ref.s asigter divergera, vill ref. blott tillägga, att det skulle varit fördelaktigt, om förf. på ett ställe sammanfört hvad han

[1]) Förf. anför, pag. 47, n. 3, Hartels uppgift om det statistiska förhållandet mellan semiquinaria och tertia trochaica hos Homerus Emellertid är Hartels uppgift fullständigt felaktig, något som ref. påvisat Stud. Hesiod., I. pag. 42, n. 2, och som kan förtjena framhållas särskildt med hänsyn till den gängse okritiska tron på Hartels statistiska uppgifter och de slutsatser, han ur dem dragit.

har att berätta om interpunktionen, hufvudsakligen emedan det skulle belyst frågan om satsaccentens förhållande till versaccenten.

Beträffande produktion och korreption framför muta c. l., gäller som allmän lag, att ju närmare vokalen vid uttalet förenas med konsonanterna, desto större är benägenheten för förlängning och tvärtom. Kunst har riktigt observerat detta förhållande för det fall, att vokalen är slutvokal och konsonanterna begynnelsekonsonanter (pag. 67), och han uttrycker det så, att förlängning eger rum mestadels i syntaktiskt nära förenade ord. Lämpligare torde det dock vara att säga, att förlängning eger rum företrädesvis i svaga caesurer, enär, från metrisk synpunkt sedt, caesurerna begreppsenligt äro det primära, och de syntaktiskt nära förenade orden företrädesvis välja sådana versställen, der versen lättast umbär starka caesurer. Men då detta står fast, är det naturligtvis endast genom en inkonsekvens förf., beträffande XIV, 53:

οὐκ οἶδα. πλὴν Σῖμος ὁ τᾶς Ὑποχάλκω ἐρασθείς

och andra liknande ställen, kan säga, att interpunktionen i sin mån bidrager till förlängning af kort betonad taktdel. Tvenne i allo motsatta orsaker kunna ej ha samma verkan. För sådana falls förklaring har man att välja mellan följande tre möjligheter: antingen spåra vi här någon analogisk inverkan (1), eller kontinueras rösten, trots pausen, öfver från vokalen till konsonanterna, så att förlängning eger rum på vanligt sätt (2), eller också träder en så stark paus emellan, att rösten fullständigt upphör och ansättes på nytt efter interpunktionen, på samma sätt som i versens slut, der versaccentens välde upphör, en syllaba anceps förekommer, innan rösten efter den metriska pausen öfvergår till den följande metriska perioden (3). Fallet 1) kan näppeligen ega rum, då positionen framför muta c. l. alltigenom visar sig vara bygd, icke på theori, utan på lefvande språkföreteelser. Fallet 2) kan inträda, endast om vi medgifva, att versaccenten är så stark, att den, trots öfvergången från en sats till en annan, hvilka begge satser begränsa sig mot hvarandra under sina egna satsaccenter, icke låter denna öfvergång betecknas genom röstens upphörande. Liksom versaccenten otvifvelaktigt efter slutet af hvarje metrisk period (= vers) kan åstadkomma ett afbrott i den språkliga perioden, till trots för att denna sammanhålles af sin accent, så skulle den äfven kunna öfvervinna ett den språkliga periodens afbrott i det inre af versen och i uttalet sammanbinda den vokal och de konsonanter, som stå på hvar sin sida om de språkliga periodernas mötespunkt. Men ett sådant versaccentens välde öfver satsaccenten är tvifvelaktigt derför att vi i regel finna de begge accenterna i versens inre understödja hvarandra, under det att de här skulle bekämpa hvarandra. Hvad det tredje och sista antagandet beträffar, så kan deremot anföras, att det i lika mån som det an-

dra innebär den ena accentens kufvande under den andra, nemligen versaccentens under satsaccenten. Men icke desto mindre är ref. mest böjd för det. En liknande uppfattning är icke heller främmande för Rzach, som i sina Hesiod. Studien, pag. 25, säger om ett analogt fall: „Die Stimme hält inne und die eingetretene Pause muss das, was zur Länge der Silbe mangelt, zur Wahrung des Tactes ersetzen". Derigenom att pausen träder emellan och sammanhanget afbrytes, observeras det mindre, att en viss stafvelse brister i kvantitet, än om den kommer i en fortlöpande metrisk serie, der hvarje stafvelse bör kunna fylla sitt bestämda rum. Men att vindicera at pausen denna betydelse är något helt annat än att hålla före, att den medverkar till stafvelseförlängning. Pausen är egentligen i metriskt hänseende det rena intet, och kan väl inom metriken ingen annan betydelse hafva än den att vara hvad den är, en paus.

Att ref. i dessa och andra punkter har en från förf.s afvikande åsigt, innebär icke en modifiering af det omdöme, som är fäldt i denna gransknings början. Afhandlingens tyngdpunkt ligger, som redan är antydt, i samlandet och ordnandet af det statistiska materialet, och då den följer sunda statistiska grundsatser, eger den den stora förtjensten, att den gör läsaren i hvarje särskildt fall mindre beroende af förf.s egen syn på saken, just derigenom att den sätter honom i händerna det nödvändiga underlaget för ett sjelfständigt omdöme. Förf. har hedern att hafva åstadkommit ett arbete af beståndande värde, och lika väl som hädanefter hvarje kritiskt studium af den Theocriteiska texten skall nödgas taga hänsyn till det, lika visst är, att det lär dröja länge, innan det faller någon in att göra hans arbete om igen.

Johannes Paulson.

Quousque Tandem.

Quousque Tandem, skandinavisk forening for en forbedret sprogundervisning, tillader sig herved at anmode d'hrr. forfattere af bøger eller artikler vedrörende sprogundervisning om at indsende exemplarer deraf til en af undertegnede, da de så vil kunne göre regning på omtale i en redegörelse for reformbevægelsen, som agtes udgivet i løbet af dette år. Ligeledes modtages med taknemmelighed enhver meddelelse om forsøg i den af foreningen repræsenterede retning (anvendelse af fonetisk omskrivning, indskrænkning af oversættelse og desl.).

I februar 1887.

Otto Jespersen,
Ole Suhrsgade 18,
København K.

J. A. Lundell,
Docent,
Uppsala.

Aug. Western,
cand. mag.,
Frederiksstad.

NORDISK TIDSKRIFT

FOR

FILOLOGI.

NY RÆKKE.

OTTENDE BIND.

KØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SÖN).

TRYKT HOS J. JÖRGENSEN & CO. (M. A. HANNOVER).

1887—88.

Tidskriftets redaktion:

M. Cl. Gertz,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

Vilh. Thomsen,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.
Hovedredaktør.

Ludv. F. A. Wimmer,
professor, dr. phil.,
Kbhvn.

S. Bugge,
professor,
Kristiania.

Chr. Cavallin,
professor,
Lund.

Medarbejdere i dette bind:

Birch, F. C. C., etatsråd, dr. phil. København.
Christensen Schmidt, C. P., fh. Kollaborator. Kbhvn.
Drachmann, A. B., cand. mag. København.
Gigas, E., dr. phil., bibliotheksassistent. København.
Jespersen, Otto, cand. mag. København.
Johansson, Karl Ferdinand, docent, dr. phil. Upsala.
Jörgensen, C., dr. phil., adjunkt ved Metropolitanskolen. Kbhvn.
Kock, Axel, docent, dr. phil. Lund.
Nissen, C. A., dr. phil. København.
Nyrop, Kr., docent, dr. phil. København.
Paulson, Johannes, docent, dr. phil. Lund.
Siesbye, O., dr. phil. København.
Sörensen, S., dr. phil. København.
Western, Aug., adjunkt. Frederiksstad (Norge).

Indhold.

Mindre meddelelser.

Anmeldelser.

Alfabetisk fortegnelse

over

behandlede steder af forfattere og texter.

(Steder, der kun ere anførte som exempler i grammatiske, lexikalske, historiske eller antikvariske undersøgelser, medtages ej.)

Rettelser.

S. 87 l. 25: om fortrolighed, læs om hans fortrolighed
- 240 l. 36: aequiesceremus læs acquiesceremus.

De manumissione seruorum apud Graecos qualem ex inscriptionibus cognoscimus.

Scripsit **A. B. Drachmann.**

Quae hic publici iuris fit disputatiuncula ab origine ad maius quoddam opusculum pertinebat, cuius in priore parte de manumissione seruorum qualis fuit Spartae et Athenis exposueram. Sed quod in ea operis parte ad rem illustrandam plura quam quae e libris usu peruolgatis peti possent attulisse nec mihi nec aliis uisus sum, excepta breuissima de mothacibus disputatione, quae ante paucos menses in lucem prodiit[1], cetera quaecunque de manumissione seruorum apud Graecos conscripseram intra scrinium premere et ea tantum, quae ex inscriptionibus illustrari possent, publicandi causa denuo pertractare statui. Neque ignoro, etiam in his uix perpauca noua et quae ab aliis non praecepta sint me proferre posse; sed quia his quadraginta annis, quibus permulti manumissionum tituli antea ignoti in lucem prodierunt, uniuersam hanc quaestionem diligentius pertractatam esse non puto, in titulis huc pertinentibus indicandis et rebus maxime memoratu dignis breviter enarrandis operam non plane inutilem me positurum spero.

Antequam igitur ipsam seruorum manumissionem ex inscriptionibus illustrare aggredior, tituli huc pertinentes.

[1]) Nord. Tidskr. f. filol. VII, p. 246 ss.

qui quidem publici iuris facti et mihi cogniti sint, ubi editi reperiantur breuiter demonstrabo. Ceterum in tanta titulorum multitudine, praesertim qui per omnem copiam librorum talia reperta continentium dispersi legantur, uix fieri potuisse quin aliqua me fugerent non nescius sum; plerosque tamen mihi innotuisse credo.[1])

Primo loco ponam titulos in Thessalia repertos:

In monte Olympo uel eius uicinia: Heuzey, le mont Olympe et l'Acarnanie, n. 4. 11. 13—15. 18.

Oloossone:

Ussing, inscrr. Gr. ined. n. 9—11 (Le Bas 1314—1316. Cfr. Leake, travels in Northern Greece III, p. 347; Heuzey l. l. n. 2).

Heuzey l. l. n. 3 b. c.

Cyretiis:

Leake IV, n. 176—79. Ussing n. 12 a (b—e=Leake 176—79; omnes ap. Le Bas 1305—9).

Gonni:

Lolling, Mitth. des Dtsch. archäol. Inst. IX. p. 299 sqq.

Larisae:

Leake I, n. 13 (Curtius, anecd. Delph. p. 13. Uss. n. 8 b. Le Bas 1241).

Uss. n. 7. 8. (Le Bas 1239. 1240? n. 8 etiam ap. Duchesne et Bayet, mission scient. au mont Athos, in Archives des miss. scient. et litt. sér. III, uol. 3, n. 163, ubi pro nouo et antea ignoto editur).

Duchesne et Bayet l. l. n. 150—62.

Miller, Revue archéol. Sept. 1874.

Lolling, Mitth. des Dtsch. archäol. Instituts in Athen. VII, p. 226 sqq.

Atrace:

Lolling, Mitth. VIII, p. 129.

[1]) In indice titulorum componendo non id propositum habui, ut omnes libros in quibus quisque titulus legatur afferrem, sed ubi commodissime inueniri posset optimeque editus esset ut indicarem. Itaque quicumque tituli in Corporibus quae uocantur inscriptionum uel similibus libris inueniuntur, in iis afferendis ipsum illum librum nominare fere satis habui.

Phaytti:

Id. ibid. p. 125

Metropoli Pelasgiotidis:

Ussing n. 6 (Le Bas 1295).

Pheris:

Ussing n. 4 (Le Bas 1217).

Aeginii:

Leake I, n. 7 (Le Bas 1208 I & II).

Le Bas 1206 b. 1207.

Duchesne et Bayet l. l. n. 194—95.

Gomphis:

Le Bas 1195—98.

Metropoli Thessaliotidis:

Ussing n. 5 (Le Bas 1192. Heuzey et Daumet, miss. archéol. de Macédoine 218).

Heuzey et Daumet 219.

Monceaux, Bull. de corr. Hell. VII, p. 52.

Lolling, Mitth. VIII, p. 210.

(Rousso):

Heuzey et Daumet 222. 223.

Cierii:

Le Bas 1191.

Pharsali:

Heuzey et Daumet 215.

Hali:

Heuzey et Daumet 214.

Lamiae:

Ἐφημερὶς ἀρχαιολογική Aug. Sept. 1838 (Rangabé, Antt. Hell. 946—52. Curt. anecd. p. 14 sqq. Le Bas 1148—53[1]).

Hypatae:

Pittakis. *Ἐφημ. ἀρχ.* I, n. 192—95 (Le Bas 1125—35. Cfr. Curt. inscr. Att. XII, p. 31 sq.)

Lolling, Mitth. IV, p. 219.

Ad titulos Thessalicos forma proxime accedunt tituli reperti:

[1]) Ephemeridis uidendae non fuit mihi copia; e ceteris solus Le Bas omnes titulos habere uidetur.

Dodonae:

Carapanos, Dodone et ses ruines, n. 10—16. 17. 19 (S. I. G. 442—43).

Thermi:

Lolling, Mitth. IV p. 222 (S. I. G. 441).

Mantineae:

Le Bas-Foucart, Péloponnèse n. 352 k—o (l et m iam ap. Rossium, inscrr. Gr. ined. I, p. 9. S. I. G. 444).

Orchomeni Arcadiae:

Milchhöfer, Mitth. VI, p. 304.

Calymnae:

Newton, Journal of Hellenic studies II, p. 362 sqq.

Newton, Ancient Greek inscrr. in the Brit. Mus. II, n. 306—14.

Marcel Dubois, Bull. corr. Hell. VIII, p. 43/4.

Elateae:

Curt. anecd. Delph. n. 39 a—d.

Thespiis:

Larfeld S. I. B. 241.

Foucart, Bull. corr. Hell. IX, p. 421, n. 28.

in regno Bosporano:

C. I. G. 2114 b et bb (Panticapaei; Curt. anecd. p. 25 sq.; bb etiam in Antiquités du Bospore n. XXII).

C. I. G. 2131 b (Anapae; Curt. p. 26; Antt. du Bosp. n. XXIII).

Stephani, Mél. Gréco-Rom. II, p. 200 sqq. (Anapae).

Newton, Anc. Gr. inscrr. II, n. 180.

Qui sequuntur tituli manumissionem specie consecrationis factam continent.

Olympiae ad templum Iouis Olympii; I. G. A. n. 552.

In Taenaro ad t. Neptuni:

I. G. A. 83. 84. 86. 88.

Newton, Anc. Gr. inscrr. II, n. 139.

Porro tituli Phocenses:

Stiride ad t. Aesculapii:

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 73 et 74 a. b. (73 ap. Curtium p. 22. Le Bas 993—95. S. I. G. 445).

Mondry Beaudouin, Bull. corr. Hell. V, p. 446 sqq.

Daulide ad t. Mineruae Poliadis:

C. I. G. 1725 (Le Bas 811).

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 81 (Curt. p. 23. Le Bas 812).

et Boeotici:

Chaeroneae ad t. Serapidis:

C. I. G. 1608 a—h (Le Bas 797).

Preller, Berichte der Kgl. Sächs. Ges. der Wiss., 1854, p. 199 sqq. (Larfeld, S. I. B. n. 54. 55).[1]

Stamatakes, Ἀθην. IX, p. 319 sqq., 353 sqq. (S. I. B. 53 b—i).

Decharme, recueil d'inscrr. inéd. de Béotie n. 17. 18 (S. G. B. 56. 57).

Latichew, Bull. corr. Hell. VIII, p. 54 sqq. (n. 1—8).

Ibidem ad t. Dianae Lucinae:

C. I. G. 1610 (Le Bas 796).

Latichew l. l. n. 9.

Ibidem ad t. Magnae Matris:

Latichew l. l. n. 10.

Orchomeni ad t. Serapidis et Isidis:

Decharme l. l. n. 1—4 (S. I. B. 27—29. Correctius ed. Latichew l. l. p. 67 sqq., n. 1—4).

Foucart, Bull. corr. Hell. IV, p. 91 sqq. (S. I. B. 30. 31).

Latichew l. l. n. 5.

Lebadeae ad t. Iouis Regis et Trophonii:

Foucart, Bull. corr. Hell. IV, p. 96 sq. (S. I. B. 71).

Stamatakes, Ἀθην. IX, p. 361 sq. (S. I. B. 72. a. b).

Coroneae ad t. Serapidis:

Ross, inscrr. Gr. ined. I, n. 86 (Curt. p. 21. Le Bas 666).

Thisbae ad t. Dianae Lucinae:

Foucart, Bull. corr. Hell. VIII, p. 402 sqq.

In titulis qui sequuntur manumissiones sacrae uenditionis specie factae leguntur:

Delphis ad t. Apollinis:

C. I. G. 1699—1710.

Thiersch, Abhdl. der phil. Classe d. kgl. Bayer. Acad. vol. III 1840, n. 1 & 3.

Curtius anecd. Delph. n. 2—37.

[1]) Larfeldii sylloge tituli uulgari sermone scripti non continentur.

(Titulos Thierschianos et Curtianos repetiit Rangabé. Antt. Hell. n. 903—45. Omnes quos adhuc recensui titulos et nonnullos praeterea edidit Le Bas. n. 898—963; sed propter rationem huius operis in his partibus nondum perfecti difficillimum est inuenire, unde petiuerit titulos quos alibi editos reperire non potuerim).

Wescher et Foucart, Inscriptions recueillies à Delphes. n. 19—450 (horum paucos iam ediderant Michaëlis et Conze, Annali dell' Instituto 1861, p. 67 sqq.).

Haussoullier. Bull. corr Hell. V, p. 406 sqq., n. 15—48.

Amphissae ad t. Aesculapii:

Mondry Beaudouin, Bull. corr. Hell. V, p. 451 sq.

Tithoreae ad t. Serapidis:

Ulrichs, Rhein. Mus. N. F. II, p. 544 sqq. (Le Bas 823—26).

Chalei ad t. Apollinis Nasiotae:

C. I. G. 1607.

Naupacti ad t. Dionysi:

C. I. G. 1756—58 (Le Bas 1023—24).

Ibidem ad t. Aesculapii:

Weil, Mitth. des Dtsch. arch. Inst. IV, p. 22 sqq.

Phistyi ad t. Ueneris Syriae:

Bazin, Archives des miss. scient. et litt. sér. II, vol. I p. 369 n. 11.

Arsinoae ad t. Herculis:

Lolling, Mitth. VIII, p. 339.

Tituli Hyampolitici quem ed. Curtius in anecd. Delph. (n. 38) qualis fuerit forma discerni non potest.

Antequam de formis manumissionis quales ex his inscriptionibus cognoscimus dicere incipiam, de ipsorum titulorum specie et aetate pauca praefanda sunt. Praeter Delphicos igitur quosque Naupacti repperit Weil (Mitth. IV, p. 20), quorum longe diuersa ratio est, omnes fere more Graecorum in tabulis lapideis incisi sunt. Tituli Dodonaei in aes incisi, ut singulae litterae punctis ordine dispositis efficiantur;

titulus Olympius item aheneus, sed litterarum species uulgaris. Ceteri autem eo inter se discrepant, quod plerique quidem in tabulis ad id ipsum factis leguntur, haud pauci tamen in basibus quae statuas uel alias res dis consecratas ab origine ferebant atque etiam in altaribus scripti sunt. Quod propterea euenit, quia catalogi manumissionum, etiam ubi forma earum cum cultu deorum non coniuncta erat, uulgo in templis asseruabantur; qua de re cfr. quae disputauit Heuzey, le mont Olympe p. 32 sqq. Iam si magistratui cui cura illarum tabularum conficiendarum obuenerat nouum marmor deerat, uetere utebatur.

Aetate quamquam hi tituli longe inter se distant, tamen quod sciam nullus ex iis medio fere tertii a. Chr. n. saeculi antiquior est, exceptis solis consecrationibus Ioui Olympio et Neptuno Taenario factis; titulos enim Taenarios saeculo quinto tribuit Foucart (Bull. corr. Hell. III, p. 96); de tituli Olympii aetate dictum esse equidem nusquam repperi; sed admodum antiquum eum esse litterarum forma ostendit. Neque uero e ceteris multi a nostro aeuo tam longe recedunt quam qui longissime; nam anno a Chr. n. 200 antiquiores sunt fere perpauci e Delphicis (de quorum aetate post uidebimus), Boeoticorum aliquot, fortasse etiam aliunde unus et alter; reliqui omnes recentiores sunt, tamen ut, si Thessalicos exceperis, haud multi liberae reipublicae Romanae tempora excedere uideantur; Delphicorum enim et Boeoticorum, qui ceteros omnes numero longe superant, plerique finibus secundi a. Chr. n. saeculi continentur. De tota autem hac re ubi singula titulorum genera tractabimus diligentius quaeremus.

I.

De titulis Thessalicis.[1]

Qualis in Thessalia fuerit manumissonis forma, quamquam haud pauci inde tituli in lucem prodierunt, tamen ut

---

[1]) Cfr. Ussing, inscrr. Gr. ined. p. 10 sqq. — Curtius anecd. Delph. p. 13 sqq.

nobis ab omni parte notum sit multum abest. Sunt enim illi tituli omnes fere eiusmodi, ut nihil nisi breuissimum libertinorum indicem contineant. Cuius forma cum exemplis melius quam meis uerbis cognosci possit, hic apponam fragmenta titulorum duorum ab Ussingio editorum.

Uss. n. 4 (titulus Pheris repertus) u. 5: *Ἀντιλέοντος | τοῦ Ἐπικράτους ταμιεύο[ν]|τος τῆς πόλεως τὴν πρώτη[ν] | ἑξάμηνον τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦ | ἐπὶ στρατηγοῦ Θεμιστογέ|νους τοῦ Ἀνδροσθένους οἱ | δεδωκότες ἐπ' αὐτῷ ἀπελεύ|θεροι τῇ πόλει τοὺς δεκαπέν|τε στατῆρας κατὰ τὸν νό|μον. Κλήτα ἀπὸ Ἀρχελάου | τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Ἡ[γ]ησάν|δρας τῆς Ἱππομάχου, Καλλισ|τὼ ἀπὸ Κρατίνου τοῦ Πολέμωνος κ[αὶ] | Δικαιοπόλεως τῆς Ἀρίστωνος κτλ.*

Uss. n. 8 (tit. Larisaeus) = Duchesne et Bayet 163: *Πειθαγόρας Μεγαλοκλέ[ους] | ὁ γεγονὼς ταμίας τῆς πόλε[ως] τὴν δευτέραν ἑξάμηνον ἐν στρ(ατηγῷ) Κ . . . . | λύκω ἔτους ε̄ι αὐτοκράτορο[ς] | Καίσαρος Τραιανοῦ Ἁδριανο[ῦ] | Σεβαστοῦ ἀνέγραψεν τοὺς φα|μένους ἀπηλευθερῶσθαι ἐν τῷ | τῆς ταμείας αὐτοῦ χρόνῳ, οἵτινες ἔδ[ω]|καν τοὺς γεινομένους τῇ πόλει στατῆρας | μηνὸς Λεσχανορίου πεντεκαιδεκάτῃ Στάχυς ὑπὸ Εἰσαγόρου | τοῦ Εἰσαγόρου δη(νάρια) κβ∠ Εὔπορος ὑπὸ Φορτουνάτο[υ] | τοῦ Ἀρίστωνος ἀπελευ(θέρου) δη. κβ∠ κτλ.*

Duo quos hic exscripsimus tituli formularum uarietatem peruulgatam illustrant; aut enim pecuniae ciuitati persolutae non amplius semel, post magistratuum praescriptorum nomina, mentio fit, aut post singula libertinorum nomina repetitur.

Hos indices publice confectos esse tota eorum ratio apertissime demonstrat; quin etiam ut omnes seruorum manumissiones in tabulas publicas referrentur in Thessalia lege cautum fuisse uerba illa: *οἱ δεδωκότες . . . . κατὰ τὸν νόμον* ostendunt. Ea igitur illic ratio confirmandae manumissionis erat; cuius singulas partes iam illustrare conabor.

Pecunia illa cur soluta sit, in quibusdam titulis Lamiensibus et Hypataeis indicatur. Lamienses enim ap. Curt. 1 & 2 haec habent: *ἀπελεύθεροι δεδοκότες ἐν τὰν στάλαν τοὺς δεκαπέντε στατῆρας*: tit. Hypataeus ap. Le Bas 1134: *δεδωκότες μοι τὰ τῆς στηλογραφίας δη. κβ∠* (h. e. *δηνάρια εἴκοσι δύο ἥμισυ*). Eo igitur pertinuisse credas pecuniam, ut inde nomen libertini in tabulas publicas referretur. Tamen et maior est quam ut

tota in hanc rem opus fuisse putari possit[1]); et magistratus nomen quod in titulis Hypataeis comparet, quod est *ἐπιμελητὴς τῶν ἀπελευθερικῶν χρημάτων*, rem ita habuisse ostendit, ut illa pecunia non solum nominis inscribendi causa, sed etiam pro securitate ea quam respublica libertino praestaret solueretur. Hoc iam uidit Curtius, inscrr. Att. XII. p. 33.

Summa soluenda aut quindecim stateres aut uiginti duo denarii et dimidius fuit. Utramque autem pecuniam idem ualere ex titulo supra allato (Uss. n. 4) apparet, ubi columnae posterioris quae restant sic incipiunt: *[κατὰ τὸ]ν νόμο[ν, ἃ γ]ίνεται [κ]ατὰ τὸ διό[ρθ]ωμα δειν(ά)ρια εἴκοσ[ι] δύο ἥμισυ.* Titulus Augusto imperante scriptus est; de noua nummorum ratione cf. quae Ussing p. 14 disputat. Ex eodem autem loco perspicuum est, titulos in quibus stateres occurrant Augusti temporibus fere antiquiores, in quibus denarii, recentiores esse. Recentiorum aetatem interdum certius definire possumus, uelut titulus ap. Duch. et Bayet n. 162 anno p. Chr. n. 41 (*ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Γερμανικοῦ Σεβαστοῦ*), Uss. n. 8 anno p. Chr. n. 131/2 (anno quinto decimo Hadriani imp.. cfr. fragm. supra allatum) scriptus est; in antiquioribus idem licere nusquam inueni; numerus autem eorum omnino minor est.

Pecunia cum in aerarium referretur, ipsi ciuitatis quaestori, cuius nomen indici praescribitur, uulgo pendebatur; Hypatae magistratum eiusdem rei causa institutum cui nomen esset *ἐπιμελητὴς τῶν ἀπελευθερικῶν χρημάτων* denarios recepisse iam uidimus (Le Bas 1134. 1135).

Titulos Thessalicos in quibus haec pecunia soluta esse non indicetur non nisi unius generis nouimus, omnes in uico cui hodie nomen Selos est in monte Olympo repertos, qui leguntur ap. Heuzeyum n. 4. Quorum forma cum aliis quoque rebus a ceteris differat, unum minus quam ceteros mutilatum hic apposuisse operae pretium fuerit: *Στρατηγοῦντος Καλλιστρά — — — — α'ου ἐννάτῃ Ξενηθίδης Μελανθ'ου ἀφῆκεν ἐλευθέραν*

[1]) Cfr. Hartel, Wiener Sitzungsber. 91, p. 157 sqq., qui antiquiore saltem tempore etiam amplos titulos minore pretio quam uiginti duarum drachmarum incisos esse demonstrat

κατὰ τὸν νόμον τὴν ἑαυτ[οῦ δο]ύλαν Εὐπάτραν Ἀντιγόνου. Ξενοδόκοι· ταγὸς Φιλόξενος Παυσανίου· ἴδιοι ξενοδόκοι· Ὑ[πέρπλ]οντος [Φιλο]ξένου, Στράτων Ἀγάθωνος, Φίλιππος [Δημ]άρχου. De his xenodocis disputavit Heuzey (p. 33); magistratus eos fuisse putes, quae sententia titulo Phayttensi a Lollingio (Mitth. VIII, p. 125) edito confirmari uidetur, cuius in priore parte decretum quo homini nescio cui proxenia datur continenti (infra quod manumissio scripta est, cf. quae p. 7 dixi) ξενοδόκος ut uidetur decretum incidere iubetur. Tamen dubitationem mouet illud quod in tit. Olympio exstat: ἴδιοι ξενοδόκοι: neque enim ἴδιος nisi priuatus intellegi potest; priuatis autem ξενοδόκοις hic ταγός, quo nomine singularum ciuitatum Thessalicarum magistratus uulgo appellabantur (cfr. S. I. G. 202, 2), in tit. Larisaeo a Duchesne et Bayet edito, ut opinor, κοινὸς ξενοδόκος opponitur (n. 159: ὁ δεῖνα φάμενος ἀπηλευθερῶσθαι ὑπὸ τοῦ δεῖνος ἔδωκε κτλ. ἐναντίον κοινοῦ ξενοδόκου). Itaque ξενοδόκον magistratus nomen fuisse non puto, sed in quibusdam ciuitatibus qui in manumissionibus et ceteris rebus ad peregrinos pertinentibus[1]) testium munere fungerentur ξενοδόκους appellatos esse, aliquem autem magistratum interesse necesse fuisse, qui ob id publicus ξενοδόκος uocatus sit. Omnium autem titulorum in quibus ea uox legitur aetas antiquior est; quin etiam tituli Seli reperti si ab Heuzeyo temporibus successorum Alexandri recte tribuuntur, omnium de quibus hic agimus antiquissimi sunt. Denique hoc instituto libertinos Thessalos antiquiore tempore peregrinorum iure agitasse demonstratur; quamquam de ea re uix quisquam dubitaturus fuit.

In titulis nonnullis (Lamiensibus ap. Curt. n. 1. 2. 4; Metropolitano ap. Uss. n. 6; Larisaeo in Mitth. VII. p. 226 sqq.; Halensibus ap. Heuzey et Daumet n. 214; Olympiis ap. Heuzeyum n. 4) singulis libertinorum nominibus aliud nomen genetiuo casu additur, ut puta: Σω[τ]ηρίχα Φιλώτου ἀπὸ Ἐργοφίλ[ης τ]ῆς Ἀσίου καὶ Φιλ[ώτου] τοῦ Εὐπόρου, et quae similia sunt. His nominibus patres libertinorum significari putauit Ussingius (p. 17); sed huic sententiae obstat quod

---

[1]) Xenodocis et cum peregrinis et cum libertinis rem fuisse iam suspicatus erat Heuzey l. l.

neque alibi fere de parentibus seruorum quaeritur et saepe difficile erat scire, quo patre prognatus esset seruus; tum quod in his titulis nomen libertino additum cum ipsius manumissoris nomine saepius congruit quam ut id casu euenisse putari possit, tam saepe autem dominos ex ancillis liberos procreauisse[1]) aut talia publicari ciuitates uoluisse non puto, quamquam idem in uno titulo alibi reperto (Le Bas-Fouc. 352 k) aperte declarari, in aliis (uelut S. I. B. 55 d A: Ἀθήν. IX, p. 356) fortasse significari non ignoro. Quibus de causis nominibus illis seruorum dominos ita indicatos esse puto, ut, siue seruus domi natus et educatus esset, ipsius manumissoris aut, si is mortuus esset et liberi eius manumitterent, patris eorum nomen adderetur, siue aliunde emptus esset, nomen prioris domini, a quo eum manumissor emisset. Eodem modo in titulis Delphicis, si natio serui ignorabatur, nomen prioris domini afferebatur (Wescher et Foucart n. 65. 126. 130. 197. 198. 247).

Post nomina liberti et manumissoris interdum additur uocabulum ξενικῆ, saepius illud quidem omisso iota subscripto: qui error in titulis recentioribus peruulgatus Curtium induxit, ut uocabulum pro seruae nomine haberet (inscrr. Att. XII. p. 31 sq.); nam in ipsis titulis Hypataeis, quos edidit Curtius, frequens est haec formula. Ussingius (p. 25) hanc explicationem protulit, „duplicem fuisse manumittendi rationem ciuibus et peregrinis, ἐπιχώριον et ξενικήν: in uulgari ratione nihil scribi, in hac ξενικῇ addi." Haec ita, credo, intellegenda sunt, ut, si manumissor peregrinus sit, ξενικῇ addi, si ciuis, abesse putemus. Quod si ita res haberet, ut patria peregrini manumissoris significaretur expectandum erat, quod tamen ubi illud ξενικῇ additur nusquam fit, cum in titulo Larisaeo in Mitth. VII p. 226 publicato domini peregrini ξενικῇ non addito diserte nominentur. Porro in titulo Metropolitano (Mitth. VIII, p. 210) post uulgarem manumissionis formulam (ὁ δεῖνα ἀπὸ τοῦ δεῖνος) additur non ξενικῇ, sed ξενικός; quod fieri uix potuit, nisi ad libertini condicionem signifi-

---

[1]) In titulo Ussingii sexto in duodeuiginti fere manumissionibus octo nomina congruunt.

eandam illa uox pertineret. Denique in titulis Hypataeis illud ξενικῇ saepius legitur quam ut ex ratione Ussingii explicari posse uideatur. Quam ob rem cum animaduertisse mihi uidear in nullo titulo ante imperii Romani aetatem scripto (de qua re ex ratione pecuniae plerumque facillime diiudicare possumus) formulam illam inueniri, et tituli Hypataei saltem, in quibus saepissime comparet, quarto uel quinto p. Chr. n. saeculo tribuantur, potius crediderim omnes titulos de quibus hic agitur eo demum tempore confectos esse, quo omnibus imperii Romani incolis ciuitas data esset et ob eam rem libertini lege Iunia aut ciues aut peregrini qui Latini Iuniani dicebantur fierent (cfr. Madvig, Den Rom. Stats Forf. og Forvaltn. I, p. 162 sqq.). Hanc igitur Latinitatem illo ξενικῇ significatam esse opinor, quod in titulis Hypataeis, si de eorum aetate recte iudicauit Curtius, factum esse certum habeo[1]).

Praeter ea quae attuli de manumissione seruorum ex his titulis perpauca comperimus. Pretium pro manumissione domino persolui solitum esse inde intellegitur, quod duobus locis post illud ἀπελευθερωθείς additur κατὰ δωρεάν uel solum δωρεάν (Heuzey, le mont Ol. n. 2, b; Heuzey et Daumet n. 222—23). Uno loco (Uss. n. 8 u. 21) manumissio per testamentum commemoratur: Ἀγέλη ὑπὸ Νεικάνδρου τοῦ ἐπιτρόπου Βαχχίου καὶ Ταλάου (Γαλάτου Duch. et Bayet) καθ' ἣν ἐποιήσατο διαθήκην Βάχχιος. In titulo Atracensi (Mitth. VIII. p. 125) seruus publicus manumittitur: nam manumissor est ἡ Ἀτραγίων πόλις; cf. Wescher et Foucart n. 41: ἁ πόλις τῶν Δελφῶν.

De diebus quibus manumitti solebat egit Ussingius p. 21. In plerisque autem titulis Thessalicis dies omnino non indicatur; rursus eorum, in quibus indicatur, duplex est ratio. Nam aut in unaquaque manumissione quo die facta sit adscribitur, uelut in titulis Seli repertis (Heuzey n. 4); habet

[1]) Huic sententiae obstare uideo, quod in titulis Dodonaeis, qui secundi fere a. Chr. n. saeculi sunt, ξενικᾷ λύσει legi uidetur (Carapan. n. 12. 19. 22). Sed cum in aliis hoc ipsum incertum sit (12), in aliis num omnino de manumissione agatur dubitari possit (19. 22), maxime propter titulos Hypataeos explicatione quam supra proposui standum puto.

hic tit. primus diem 15, secundus 5, quartus 9, quintus 19. Item in Heuzeyi n. 11: tit. primus habet diem 12, in quattuor sequentibus diei nulla mentio fit, quintus habet 30. Hic igitur certos dies manumissionibus faciendis non institutos fuisse apparet. In altero titulorum genere plures manumissiones uno die factae leguntur, uelut in Uss. n. 5: *Θεμιστίου τρίτῃ*; item in Uss. n. 8, ubi primae quinque manumissiones *Λεσχανορίου πεντεκαιδεκάτῃ* factae esse dicuntur; at in ceteris non dies, sed tantum pars mensis (uelut *νουμηνίου, ὁλοκυκλίου*) additur, nisi quod uno loco est: *ὁλοκυκλίου ὀγδόῃ*. Itaque ne ex talibus quidem titulis manumissiones certis diebus fieri solitas esse efficitur.

Sed quoniam hanc quaestionem attigi, ex ceteris quoque manumissionum titulis quae ad eam illustrandam peti possunt breuiter percurram. In titulis igitur Calymnaeis a Newtonio editis plerumque dies indicatur; sed et hic tanta uarietas est, ut de sollemni aliquo more cogitari uix possit. In reliquis manumissionum titulis, sicut in omnibus Delphicis, quorum longe maximus est numerus, dies fere non indicatur; excipiendi sunt tituli Chaeronenses, quorum in longe plurimis dies additur; porro hic dies ubique fere est aut 15 aut 30; in uno titulo (S. I. B. 53 f A) duodetricesimum legi memini. Tantae autem titulorum copiae tam uniuersus consensus cum casu existere non potuerit. Chaeroneae certos dies, et quidem mensis quintum decimum et tricesimum, manumissionibus faciendis constitutos esse sequitur. Mire autem accidit, quod inter perpaucos titulos Atticos qui ad libertinos pertineant (sunt autem qui in C. I. A. n. 768–76 leguntur, omnes unius generis) solus in quo diei mentio fiat eundem diem, quintum decimum dico, praebet. Titulus enim C. I. A. 776, qui sicuti ceteri indicem paterarum argentearum Mineruae a libertinis clientela solutis uotarum continet[1], in superiore parte, in cymatio, maioribus litteris incisa habet haec: — — — — — ν]τος Δημοτέλους τοῦ Ἀντιμάχου Ἀ[λ — — — — *οἱ ἀποφυγόντες (? ἀπ]οστασίου Ἑκατομβαιῶνος πέμπτει ἐπὶ δέκα*. Potest

[1]) In hac re Schenklio, qui in Zeitschr. f. Oesterr. Gymn. XXXII. p. 167 sqq horum titulorum explicationem protulit, contra Koehlerum assentior.

sane casu fieri, ut Athenis idem dies qui Chaeroneae nobis occurrat; sed tamen rem annotatu dignam putaui. Qua uero de causa illi ipsi dies instituti fuerint, frustra quaesiui.

Propter rationem manumissionum publicandarum, qua Thessali utebantur, quam frequentes in singulis oppidis fuerint manumissiones interdum diiudicari potest. Uelut Hali in oppido uix inter maiora numerando uno anno quindecim serui manumissi in tabulas referuntur (Heuzey et Daumet 214): Pheris uno semestri octo (Uss. n. 4); Larisae in urbe ampliore uno anno, ut uidetur, 38 (Mitth. VII, p. 226); ibidem (Duchesne et Bayet 162) uno mense 6, altero 1, tertio non minus tredecim (neque enim integer index seruatus esse uidetur). Possum equidem totius rei rationem conficere; sed cum propter uniuersam horum titulorum condicionem num tali enumeratione quicquam effici possit dubitem (nam plerique pessime habiti sunt), eo labore supersedeo.

Iam si quaecunque ad seruorum manumissionem illustrandam ex his titulis colliguntur paucis comprehendemus, sic fere statuendum erit. Iam satis antiquo tempore de forma manumissionis in oppidis Thessalicis leges erant; hae seruorum manumissorum nomina in tabulas publicas referri et eo nomine quinos denos stateres uel uicenos binos denarios et dimidios in aerarium persolui iubebant, quae pecunia re uera uectigalis locum obtinebat; libertinorum condicio antiquiore tempore peregrinorum erat, postea secundum leges imperii Romani aut ciues aut Latini fiebant.

II.

De ceteris titulis simplicem manumissionis formam exhibentibus iam disputabo.

Titulorum Thessalicorum et eorum quos in enumeratione secundo loco posui id commune est, quod seruus simpliciter manumitti, non deo alicui consecrari aut uenire dicitur. Ceteris rebus quamquam multum inter se differunt, tamen distributio quaedam institui potest, quam in enumeratione quoque significaui. Aut enim dei templiue cum manumissione

coniuncti aliquo loco mentio fit aut talia omnino desunt. Atque posterioris generis exempla, quibus quae cuiusque generis sit ratio cognoscatur, iam apponam; sunt autem qui huc pertinent Dodonaei, Mantinenses, Thermitanus, Calymnaei, denique nonnulli ex titulis regni Bosporani. Nemo autem hic mihi opponat, quod huius generis tituli plerique uel in templis reperti uel etiam in altaribus scripti sint; nam idem in Thessalicis euenisse, quos cum cultu deorum nullo modo coniunctos fuisse nomina magistratuum qui manumissionum rationem habebant ostendunt, supra in pag. 7 demonstraui.

Titulorum igitur Dodonaeorum omnium fere ualde mutilorum specimen hoc sit (Carapanos n. 14 = S. I. G. 442): *Ἀγαθᾷ τύχᾳ. Στραταγοῦν|τος Ἀπειρωτᾶν Λυσανία Καρώπου, | προστατεύοντος Μολοσσῶν Ἐχελάο(υ) | Παρώρου, ἀφῆκε Ἀντίβολος Νικάνορος Δο|εσστὸς ἐλεύθερον Ἀνδρομένη τὸν αὑτοῦ, | [ἄ]τεκνος ὤν. Μάρτυρες· Ἀγέλαος Ἀ(ν)τιόχου, Λυκόφρων | Ἀντιόχου, Δέξανδρος Κεφάλου, Ἀγέλαιο(ς) | [Λυσν]ικάτου, Κολπαῖοι.*

Tituli Dodonaei quo modo incisi sint supra (p. 6) commemoraui; aetas duorum, n. 11 et 14, certius definiri potest; cf. Carapan. ad n. 11, Bursian in Sitzungsber. d. Kgl. Acad. zu München 1878, II, p. 15 sqq., Dittenb. ad n. 442 S. I. G. Uterque tempore regis Persei confectus est. — Quae forma titulo supra exscripto est, eadem omnibus Dodonaeis fuisse uidetur, neque usquam magistratus aut legis ad manumissionem pertinentis mentio fit. Tamen hi tituli qui inter rudera templi inuenti sunt sine dubio publice asseruabantur; sed confectio eorum utrum lege iussa fuerit an ex libera manumissoris uoluntate penderit, incertum est. — Interdum manumissio plena et integra pluribus significatur, uelut in n. 10: *ἀφέντι αὐτοὶ ἀπ᾽ αὐτᾶν καὶ τῶν ἐκγόνων, αὐτὰν καὶ γένος ἐκ γενεᾶς*; et infra: *[τρα]πεῖσθαι ὅπα κα θέλῃ.* In n. 17 uerba: *μὴ ἐξέσστ[ω* .... ad interdicta in aliis titulis, sicut in Delphicis, sollemnia, ne quis libertino manum iniciat, spectare uidentur, item in 18: *ἐὰν δέ τις ἐφά[πτηται* .....; sed ex tam mutilis fragmentis plura elicere nequeo. — Unus titulus (n. 8) non simplicem manumissionem, sed emptionem manumittendi causa factam continet, quae res uerbo *ἐξεπρίατο* indicatur; cfr. quae anno-

tauit Dittenberger ad S. I. G. n. 443, Bursianum qui simplicem manumissionem esse putauerat refutans. — Quod in duobus titulis, n. 13 et 14, manumissor se orbum esse scribit (ἄτεκνος ὤν), Dittenberger (S. I. G. 442) lege prohibitum fuisse putat. ne quibus liberi essent manumitterent. Sed hoc neque per se ueri simile est et titulo cuius uerba supra attuli n. 10. ubi mariti ἀπ' αὐτῶν καὶ τῶν ἐκγόνων manumittunt. refutari uidetur; consensusque liberorum uel. si ipsi minores erant, cognatorum si requirebatur. satis erat causae cur orbitas indicaretur.

Iam supra (p. 12 not.) monui, in quibusdam titulis Dodonaeis (Carap. 12, 19, 22) eadem uerba quae in Thessalicis inueniremus, ξενικᾷ λύσει, inesse uideri; in uno titulo (n. 27), qui sine dubio manumissionem non continet (cfr. Egger ap. Carap., Annex B, p. 201). potius ξενι[κᾶι κρ]ίσει legendum est. Reliquis uero tribus diligentius examinatis primum 12 reiciendus est: neque enim tabulae partes quae post u. 3 et ante u. 4 interierunt numerum litterarum ad illa uerba efficienda necessarium capere uidentur. In 19 illud mirum est. quod pro uocabulo in ceteris sollemni. quod est ἀφίητι (ἀφίεντι. ἀφῆκε). legitur ἀπέλυσεν: in 22, qui omnino pessime habitus est. uerbum hodie legi nequit. Neque tamen equidem negauerim, propter uniuersam horum titulorum formam manumissiones iis contineri ueri simile esse; sed tam mutili sunt. ut nec de ea re quicquam pro certo statuere neque omnino iis aliquid momenti tribuere audeam. Itaque totam hanc quaestionem attigisse satis habeo. omni soluendi conatu abstinens.

In titulo Thermitano[1]) (qui infra decretum publicum inscriptus est) ne quis propter sollemnem Iouis, Terrae. Solis inuocationem de ficta consecratione qualis in Boeotia alibique erat cogitet monuit Dittenberger (S. I. G. n. 441); recte. credo, quamquam eadem plane formula in titt. Anapensibus, quorum alia ratio est, legitur (Stephani. Mél. Gréco-Rom. II.

---

[1]) Haec sunt uerba eius: Πολύφ[ρ]ων Νίκων Ἀ[μ]ή[σ]α τὰν ἰδίαν θρεπτὰν ἀπελευθέρωσεν ὑπὸ Δία Γᾶν Ἥλιον μηδενὶ | μηδὲν προσήκουσαν κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν νόμους ἰσοτελῆ καὶ ἔντιμον (Mitth. IV. p 222 — S. I. G. 441).

p. 200 sqq.; Newton, Anc. Greek Inscrr. II, n. 180; cfr. quae infra dicemus). Difficilior est quaestio, quid sibi uelint illa *κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν νόμους ἰσοτελῆ καὶ ἔντειμον.* Dittenberger de isotelia qualis Athenis erat cogitat, collata glossa Hesychii: *ἰσοτελής· ὁ ἐξελεύθερος καὶ μετέχων τῶν νόμων κτλ.*, cuius priorem partem mutilam esse suspicatur. Sed haec ratio eo minus placet, quod illa *κατὰ τοὺς Αἰτωλῶν νόμους* commune omnium libertinorum ius significari demonstrant; hoc autem, si peregrini erant Aetolorum libertini, isoteliam fuisse, quo nomine condicio melior quam qua ceteri peregrini fruebantur indicatur, ueri dissimile est. Ipsa uerba potius eo ducunt, ut plenum ciuitatis ius intellegamus; nam *ἔντειμος* sic positum idem quod apud Atticos *ἐπίτιμος* est sonare uidetur[1]). Sed hoc omnium ceterorum Graecorum institutis apertissime repugnat, ut ego quid statuam prorsus ignorem.

Titulorum M a n t i n e n s i u m hunc exscribo:

Ἐπὶ ἱερέως τῶ | Ποσιδᾶνος Ἀπ|ολλωνίου, δεκ|τῆρος δὲ Μάρκου | τοῦ Τίτου, ἔτους ἑ|βδόμου καὶ τεσαρα|κοστοῦ, διαθήκης ἀν|αγνωσθείσης γ΄, μην|ὸς τρίτου τριακάδι, Πίτ|υλος Ποσειδίπου ἀφῆ|κε τὰν ἰδίαν θεράπαιν|αν ἐλευθέραν Σαφὶ | καὶ τὸ ἐξ ἑατᾶς παιδίον | Ὀνησιφόρον μηδενὶ μη|δὲν προσήκοντες (Le Bas 352, n). Aliud exemplum legitur S. I. G. 444.

Horum aetas e duobus perspicitur, altero quem supra exscripsi anno 100/99 a. Chr. n. confecto, altero qui est ap. Le Bas 352, o anni 101/0. Sunt autem sine dubio indices publice confecti; nam et in uno lapide plures tituli incisi sunt, et n. 352, o (S. I. G. 444) haec praescripta habet: *Ἐπὶ ἱερέως κτλ. οἱ ἀποκαρυχθέντες ἐλεύθεροι*; sane una tantum manumissio sequitur, sed ea res nihil miri habet, cfr. Dittenb. l. l. Idem ex illo *ἀποκαρυχθέντες* efficit, manumissiones Mantineae per praeconem pronuntiari solitas esse, quamquam uim uerbi *ἀποκηρύττειν* uolgo longe aliam esse recte monet. Sed eodem modo dictum est in tit. Thespiensi (S. I. B. n. 241): *ἀποκαρυξάτω ἐπὶ τῶ μνάματος* (manumissoris) *οἱ δεῖνες, ἐλεύθερα θεῖναι τὰ σώματα ἀφιέντα Εὔτυχον κτλ.* Eiusdem rei uocabulum in titt. Calymnaeis est *ἀνακαρύσσειν*, cf. infra p. 18. — Pretium pro manumissione domino persolutum in n. 352, l (= Ross I, 9) commemoratur: *δοῦσαν τὴν ὑπὲρ ἑαυτῆς τιμήν*; manumissio per

[1]) Cfr. Gilbert, Staatsalterth. II p. 300, 3.

testamentum ter recitatum facta n. 352, n.; filia domini manumissa 352 k (cfr. p. 11). Cetera minoris momenti sunt.

Tituli Calymnaei a Newtonio editi omnes in templo Apollinis reperti, sed partim in basi statuae alicuius, partim in lapidibus quibus paries exstructus erat incisi sunt. Duo tituli a Duboisio publicati in ara marmorea, tertius in alius generis lapide leguntur; priores illi duo ab eodem Duboisio temporibus Augusti imperatoris tribuuntur (Bull. VIII, p. 43). Forma etsi multum inter se differunt, tamen qualem plerique praebeant ex hoc fere cognosci poterit:

Ἐπὶ μ(ονάρχου) Κλεωνύμου Κλευάντου μετὰ μό(ναρχον) τὸ β' Ξενο|φῶντα μ(ηνὸς) Θευδαι(σίου) ἀφίεισιν ἐλευθέρας | Νικάνωρ Νικηφόρου καὶ Φίλιτος Φιλίτου, φύσει δὲ Νι|κάνορος, καὶ Νικάνωρ Φιλ'του Σωτῆρος τὰς ἰδί|ας θρεπτὰς Ἄρτεμιν καὶ Ἐλπίδα, ἐφ' ᾧ παραμε|νεῖ(ν) Ἄρτεμιν Νικάνορι Νικάνορος τὸν τᾶς ζω|ᾶς αὐτοῦ χρόνον· Ἐλπὶς δὲ ὁμοίως παραμεν|εῖ Νικάνορι Νικηφόρου καὶ Φιλίτῳ τὸν τᾶς ζωᾶς αὐ|τῶν χρόνον· θρέψει δὲ καὶ θρέμμα .... | . . ω Νικάνορι Φιλίτου · ἐξέστω δὲ αὐταῖς ἀμφοτ[έ|ρ]αις ἐκπλῖν ἰσπλῖν ἀνεπικωλύτως (Bull. VIII, p. 43, b).

Ceteri quamquam multa habent propria, tamen singulas manumissiones continent, excepto tit. Newt. n. 306 d:

Ἐπὶ στεφαναφόρου Ἀρισταίου τοίδε | ἀνεχαρύχθησαν ἐπ' ἐλευθερίᾳ· | Ἀπολλωνία ὑπὸ Κρατίδα καὶ Ἱππίχης παρα|μίνασα ἀνφοτέροις μέχρι ζωᾶς. | Ἀγάθων ὑπὸ Εὐν[ί]ωνος καὶ Εὐνίωνος.

Eiusdem generis fuisse uidentur Newt. 310 et 311, quorum exigua fragmenta restant. Cfr. tit. Mantin. ap. Le Bas 352, o (S. I. G. 444), de quo supra dictum est.

Omnes hos titulos publice confectos esse perspicuum est; cfr. quae de Mantinensibus disputauimus. Sunt autem tituli Calymnaei iam eo nomine memorabiles, quod, quamquam simplicem manumissionis formam praebent, tamen officia a liberto cum manumissore contracta diligenter perscripta habent, quae res alioqui manumissionis sacrae propria est; tum quod in iis certa quaedam ratio lege constituta, quae inter patronum et libertum intercesserit (*ἀπελευθερικὰ δίκαια* Bull. VIII, p. 43; *ἀπελευθερωτικὰ δ.* Newt. 306 c), disertis uerbis commemoratur. Atque de officiis quae manumissor stipulabatur postea, cum de titulis Delphicis dicendum erit, diligentius exponemus; hoc loco quae memoratu dignis-

sima uidentur breuiter attigisse satis habebo. Satis igitur frequens est condicio *παραμονῆς*, ut libertus post manumissionem domi apud manumissorem permanere iubeatur, uelut in tit. Newt. 306 b: *Ἀπολλωνίδης ἠλευθέρωσεν τὸν ἴδιον θρεπτὸν Μιννίωνα ἐφ᾽ ᾧτε παραμενεῖ τὸν τᾶς ζωᾶς χρόνον αὐτῷ τε καὶ τῇ θρεψάσῃ αὐτοῦ Παρθενίδι.* Cfr. 307, ubi manumittit Theodota quaedam, paramone est *τοῖς θρέψασιν*, h. e. ipsi Theodotae et fortasse marito eius, si quem habebat. Alibi non apud manumissorem, sed apud alium aliquem paramone est, uelut in Bull. VIII, p. 43 a et b; Newt. 306 c. Etiam in indice breuissimo quem supra exscripsi (Newt. 306 d) paramone indicatur. Interdum liberto potestas datur eligendi, utrum permanere an pecuniam soluere malit, uelut in Newt. 306 c: *παραμενεῖ δὲ τῇ φύσει ματρὶ Ἄκτῃ τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτῆς χρόνον ἢ ἀποδώσει αὐτῇ δην. τ̄.* Ibid. 308: *ἐὰν δὲ μὴ [παραμείνῃ], ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄.* Cfr. Wescher et Foucart, inscr. rec. à Delphes n. 146. Aliud officium, quod et ipsum in titulis Delphicis occurrit (W. F. 54), est educatio pueri, quo patronus uel alius quis postea seruo utatur; cfr. Dub. p. 43 b; Newt. 308: *θρέψει δὲ καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ* (manumissoris) *Ἀσφ[αλέει καὶ] Νουμηνίῳ ἑκάστῳ θρέμμα ἄρρεν ἢ ἑκάστῳ αὐτῶν ἀνὰ δην. ν̄.*[1])

Cum condicionibus a manumissore impositis illa *ἀπελευθερωτικὰ δίκαια*, quae supra significauimus, non confundenda esse inde apparet, quod in tit. Newt. 306 c ab iis diserte seiunguntur: *Διόφαντος .... ἠλευθέρωσεν Ἀγαθόποδα ἀπολελυμένον τῶν ἀπελευθερωτικῶν δικαίων· παραμενεῖ δὲ τῇ φύσει ματρὶ Ἄκτῃ κτλ.* (cfr. supra). Hic igitur puer qui manumittitur apud

[1]) In eiusdem tituli parte superiore Newton sic scribit (u. 3 sqq.): *ἐφ᾽ ᾧτε παραμενεῖ [τοῖς θρέψασιν] | τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτοῦ χρόνον· ἐὰν δέ μή, | ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄ | καὶ τοῖς Μηνοδότου παιδίοις θρ[έψαν] |τες ἄρρεν ἢ δην. ν̄ κτλ.*, addens ad u. 6: the construction requires *θρέψει*, as in line 12; but this restoration would leave the *-τες* unexplained. Quasi uero restitutio Newtoniana quicquam explicet! Manumissores sunt Asphales et Menodotus; sic igitur scribendum: *ἐφ᾽ ᾧτε παραμενεῖ [Ἀσφαλέει] | τὸν τᾶς ζωᾶς αὐτοῦ χρόνον· ἐὰν δέ μὴ [παραμείνῃ], | ἀποδώσει ἑκάστης ἡμέρας ἀσσάρι. δ̄. [Θρέψει δὲ] | καὶ τοῖς Μηνοδότου παιδίοις θρ[έμμα....] | τες ἄρρεν κτλ.*, quamquam in finibus uersuum 4 et 5 nullum lacunae signum posuit N. Illud *-τες* fortasse restat ex adiectiuo uelut *τριετές*, quo aetas pueri educandi indicabatur.

matrem suam permanere iubetur eodemque tempore officiis manumissori praestandis soluitur. Item in 306 b, postquam libertus apud patronum et uxorem eius usque ad mortem eorum permanere iussus est, haec uerba adduntur: *μένων ἀπελεύθερος τῶν ἐκ φύσεως αὐτῶν τέκνων μόνων*. quibus idem discrimen significatur. Conferendi sunt 306 f: *ἐφ' ᾧτε ἔσται ἀπελευθέρα αὐτοῦ (του) μόνου*, ubi nulla paramone est; 307: *μετὰ δὲ τὸν θάνατον αὐτῆς οὐδενὸς ἔσται ἀπελευθέρα*; item 308. Legibus igitur Calymnaeis libertis certa officia patronis praestanda imposita erant, quae cuiusmodi fuerint nunc ignoramus; tantum apparet, haec officia etiam ad heredes manumissoris pertinuisse, sed a manumissore liberto remitti potuisse uel ex toto uel ita, ut sibi ea seruaret, heredibus eriperet. Ipsa autem haec manumissori concessa potestas liberti officiis lege impositis soluendi causa est, cur in his titulis talia commemorentur; neque enim id usquam alibi fieri memini, quamquam non dubito, quin ubicumque manumissionis sacrae mos non obtinuerit similia de patronis et libertis instituta exstiterint. Nam in manumissione sacra libertum nullis aliis erga patronum officiis quam quae hic stipulatus esset teneri solitum esse infra ostendemus.

Hoc loco interponam titulum sane memorabilem Orchomeni Arcadiae repertum, quem Milchhöfer litteris maiusculis expressum edidit (Mitth. VI, p. 304). Ego hic eundem litteris minusculis exscribam meaque supplementa quamuis incerta adiciam, ut forma saltem tituli clarius appareat[1]).

Ἐπεὶ Σωσικλῆς — — —]έος ἐν Ὀρχομένωι κατοικῶν εἰς τὸν γραμματῆ τῶν συνέ||[δρων — — — κατέβαλ]ε τᾶς ἀπελευθερώσιος ἀργυρίου ἡμιμναῖον κατὰ τὸν νόμον, | [ἔδοξε τοῖς ἄρχουσ]ι καὶ συνέδροις δαμιοργοὺς τοὺς τὸ ἑβδομηκο||[στὸν ἔτος ἄρχοντας? ἀναγράψ]αι τὰν Σωσικλέος ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν|| [τᾶς — — —]. Μηνὸς ὀγδόου ἕκται ἱσταμένου Δαμόξενος Ἀ||[γία Ὀρχομέν]ιος ἀφίητι ἐλεύθερον Σωσικλῆ τὸν ἴδιον σὺν| [τοῖς αὐτοῦ πᾶσιν, παραλαβὼν] παρ' αὐτοῦ τὰ τροφεῖα ἀργυρίου μνᾶς τρεῖς κα||[ί — — — — —] θνάισκων Δαμόξενος Ἀγία Ὀρχομένιος ὁ τᾶς|

[1]) Lapis a sinistra parte fractus est; ac ne quis supplementa omni ratione carere existimet, quocunque modo suppleueris, uersuum magnitudinem sinistra imparem euadere moneo.

[– – – – – –] *γείας πατήρ. Μάρτυρες δαμιουργῶν* || [– – – – – –]*εος, Γερουσίλας, Σωτέλης Λεπτίνα· γρ(α)μμα*||[*τεὺς τῶν συνέδρων Πα*]*ρμενίδας Εὐκρίτου· ἰδιωτᾶν Ἀπολλόδω*||[*ρος* – – – –]*λις Διονυσίου Ὀρχομένιοι.* | [*Γραμματεύοντος τ*]*ῶν συνέδρων Σωσικράτου τοῦ Ἀρι*||[– – – –, *μην*]*ὸς δωδεκάτου εἰκάδι ἔδοξε τοῖς ἄρ*||[*χουσι καὶ συνέδροι*]*ς· ἐπεὶ Ἀντίγονος κατέβαλε ἐν τῶι συνε*||[*δρίωι εἰς τὸν γραμματῆ τᾶς ἀπελευθε*]*ρώσιος τὸ ἐκ τοῦ νόμου στατῆρας ὀκτὼ ἐννέ*||[*α* – – –, *τοὺς δαμιοργοὺς ἀναγράψαι αὐ*]*τοῦ τὰν ἀπελευθέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν τᾶς*|[– – – –]*ετου. Μηνὸς δωδεκάτου πέμπται ἀπιόντος*|[*ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος*] *ἀφίητι ἐλεύθερον τὸ*||[*ν ἴδιον Ἀντίγονον παραλαβὼν ἀργυρί*]*ου συμμαχικοῦ δραχμ*||[*ὰς* – – – *ἐξέστω δὲ Ἀντιγόνωι οἰκε*]*ῖν οὗ ἂν αὐτὸς θέ*|[*λῃ. Μάρτυρες* – – –] *Ἐπιμένης Ἀρχ*|[– – – – – – *Δ*]*ιονύσιος Ἀγα* – – – – (cetera in alio lapide scripta fuisse uidentur).

Notis interrogationis fere abstinui; nam alioquin ubique ponendae fuerunt. Si u. 4 recte suppleui (quod nequaquam certum habeo), titulus anno circiter 76 a. Chr. n. confectus est. Formam autem manumissionis Orchomeni eam fuisse apparet, ut libertino res publica libertatis auctor et uindex fieret, si pecuniam quandam (non semper eandem) in curia scribae senatus persoluisset; tum enim manumissio in ara deae nescio cuius inscribebatur itaque rata erat. Qua in re mirum est, quod ad manumissionem confirmandam senatus decreto opus erat (quamquam idem fortasse in Boeotia mos erat); tum quod hoc integrum, ut uidetur, in lapide perscribebatur. Pretium quoque pro decreto persolutum permagnum fuisse uidetur (in priore manumissione mina dimidia, in altero octo stateres et aliquanto plus); propter quae omnia dubito, an Orchomeni omnes manumissiones ita fieri non necesse fuerit. Quod uero in ara incidi decretum iubetur, originem totius rei a manumissione sacra ductam esse quis putet; sed cum idem alibi, ubi de tali causa cogitari nequit, saepe factum sit, neque hic multae templo cedentis aut similium ulla mentio fiat, de ea re nihil affirmare ausim. Cetera annotatu digna pauca sunt; u. 7 *τὰ τροφεῖα* sunt pecunia quam dominus ad seruum educandum expenderat; u. 8 quid sibi uelit illud *θναίσκων* non expedio; nam cetera de manumissione per testamentum facta

cogitare fere uetant. Uersum 21 ex titulis Delphicis suppleui; plena et integra manumissio significatur.

Iam omnes fere titulos qui simplicem et quasi naturalem manumissionis formam praebent perlustrauimus. Tamen restant adhuc pauci, quorum quae sit ratio supra (p. 14 sq.) obiter significaui. Inter hos primum de Elatensibus agam (uid. ap. Curtium in anecd. Delph. p. 24; p. 74 sq.); qui quasi medium tenent inter eos quos iam tractaui quique in sequenti capite tractandi sunt. Nam forma quidem manumissionis simplex uerbo *ἀφίητι*, quod omnium commune est, indicatur; porro haec *ἄφεσις ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ τῶν συνέδρων*, h. e., credo, in senatu legitime coacto[1]), fit; sed multa si quis libertino manum iniecerit pendenda tota aut dimidia Aesculapio cedit (39 c: [*ὁ δὲ καταδουλιζόμενος ἀποτεισάτω π*]*οθ' ἱερον τῷ Ἀσκλαπιῷ ἀργυρίου τάλαν*[*τον* – – –; cfr. 39 d), et sacerdos dei una cum magistratibus ciuitatis uindices (*ἔκδικοι*) libertini esse iubentur. Quae res cum in omnibus fere titulis in quibus manumissio consecrationis specie fit occurrant, simul quia in ceteris Phocidis ciuitatibus, quantum nouimus, aliqua sacrae manumissionis forma instituta erat, Elateae quoque initio manumissiones consecrationis specie fieri solitas esse, sed eam formam postea ex parte in obliuionem uenisse existimo. Ac ne quis huic sententiae obstare putet, quod manumissio in senatu fit, similem Physcis morem fuisse ex tit. Delphico (W. F. n. 432), qui consecrationem in contione Physcorum sed Apollini Delphico factam continet, comperimus. Denique medii huius inter manumissionem sacram et profanam status optimum exemplum habemus titulum Stiridensem (ap. Curt. p. 22), qui primum habet: *ἀφίητι ἐλευθέρους*, deinde de eadem re: *ἀτελὴς ἔστω ἁ ἀνάθεσις*.

Deinde commemorandus est titulus Thespiis repertus (S. I. B. n. 241), in quo quinque serui ita manumittuntur, ut apud dominum quamdiu uiuat permaneant. Seruos autem teste Aesculapio tribus uiris credit dominus, qui, cum ipse mortuus sit, libertatem eorum ratam praestare (*οὕτως δὲ προστατεῖμεν*

---

[1]) Curtius (anecd. p 24) uertit: in sollemnibus comitiis: sed tum quid sibi uelint illa *τῶν συνέδρων* non intellegitur.

αὐτῶν κὴ ἐπιμέλεσθαι ὅπως βεβεία εἴη αὐτοῖς ἁ ἐλευθερία) et manumissionem in sepulcro domini pronuntiare iubentur (ἀποκαρυξάτω ἐπὶ τῶ μνάματος, ἐλεύθερα θεῖναι τὰ σώματα ἀφιέντα Εὔτυχον κατὰ τὰν στάλαν τὰν ἐν Ἀσκλαπιείοι[1])). Etiam hic deum testem adhibitum et tabulam in templo collocatam manumissionis sacrae in cetera Boeotia usitatae uestigia esse crediderim; quamquam hic minus certa res est. Quod Gilbert (Staatsalt. II, p. 290,₂) hanc manumissionem per testamentum esse contendit, minus recte existimat; nam serui ipso titulo manumittuntur, modo ita, ut apud dominum permaneant, et cetera omnia pro cautelis sunt addita, ne quis mortuo domino libertate eos priuaret.

Alterius tituli Thespiensis (Bull. corr. Hell. IX, p. 421) quamquam perexigua sunt quae restant, tamen ad condicionem libertinorum Thespiensium illustrandam alicuius momenti hoc fragmentum est. Quae hodie legi possunt, haec sunt: — — — ἄως] κα [δ]ώει, κὴ | [κύριον] εἶμεν Ἤθων[α | Ἀπ]ολλοδώρας ἅ[ως | κ]α δ[ώ]ει· ἐπὶ δέ κα | [τ]ελευτάσει Ἤθων, ἐ|λευθέραν εἶμεν Ἀπ|ολλοδώραν κὴ ἀνέ|παφον κὴ νέμεμε[ν]|..¯οσταταν ἀπὸ |..........κα | (cetera desunt). — Ad u. 9 Foucartius, qui titulum edidit, haec adnotauit: „Dans les dernières lignes il [le maître] paraît dire qu'elle pourra habiter et aller où elle voudra. Les lettres οσταταν m'avaient fait songer à πρ]οστάταν; mais avant ο, je crois distinguer une barre droite, et la place manque pour la préposition qui régirait ce substantif. L'affranchissement n'a pas été fait par consécration à une divinité; car, dans ce cas, il y aurait eu ἱαρὰν εἶμεν Ἀπολλοδώραν.“ Extrema haec de manumissionis genere recte disputata esse etiam titulus supra commemoratus ostendit. Sed priora an non recte habeant, dubito; equidem legendum esse existimo: ἀπροστάταν, neque aliud uocabulum facile restitui posse intellego[2]). Haec coniectura etiam eo confirmatur, quod in altero titulo Thespiensi leguntur illa: οὕτως δὲ προστατεῖμεν αὐτῶν κτλ. Ipsum uocabulum προστατεῖν in nullo alio titulo legi memini;

---

[1]) Hanc tabulam ipsum lapidem de quo agimus fuisse opinor.

[2]) Ipsum hoc uocabulum nusquam alibi repperi; apud recentioris aeui scriptores inueniuntur ἀπροστάτευτος et ἀπροστάτητος.

nam aliud est quod in Delphicis aliisque saepenumero inuenitur *προϊστάναι* uel *προΐστασθαί* (*ὑπέρ*) *τινος*; neque *προστάτην* hoc quidem sensu nisi apud scriptores Atticos repperi. Sed si alterius tituli Thespiensis uerba recte restitui, alterius recte enarraui, Thespiis libertinis et cum prostata et sine eo uiuere licuisse sequitur. Ceterum in tanta ignorantia publicae libertinorum Graecorum condicionis uersamur, ut neque quae condicio libertini prostata carentis neque quae officia prostatae Thespiis fuerint definire possimus. Mirum est illud, quod utrum prostates futurus esset necne ex uoluntate manumissoris pependisse uidetur; sed similia Calymnae licuisse uidimus (uid. p. 20).

Tituli regni Bosporani omnes ad Iudaeos pertinere uidentur; sed sicut aetate multum inter se distant (tit. C. I. G. 2131 b Tiberio regnante, titulus a Newtonio editus intra annum 231 et 233 p. Chr. n. incisus est), ita forma quoque admodum differunt. Exemplum sit titulus a Stephanio editus (Mél. Gréco-Rom. II, p. 200):

Θεῶι ὑψίστωι παντο|κράτορι εὐλογητῷ. Βα|σιλεύοντος βασιλέ|ως [Μιθρα]δά[το]υ φιλο||[ρω]μαίου καὶ φιλοπάτ|ριδος ἔτους ηλτ μη|νὸς Δείου, Πόθος Σ[τ]|ράβωνος ἀνέθηκ' ἐν | τῇ πρ[οσ]ευχῇ κατ' εὐχὴ|ν θρεπτὴν ἑαυτοῦ, ᾗ ὄνο|μα Χρύσα, ἐφ' ᾧ ᾖ ἀνέπα|φος καὶ ἀνεπηρέαστο[ς]| ἀπὸ παντὸς κληρο[νό]|μου ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον .... (A. 338 aeui Bosp. = a. p. Chr. n. 42).

Titulum C. I. G. 2131 b, in quo neque proseuches neque synagoges mentio fit, Boeckhius Iudaicum esse negauerat; sed postquam Stephanius (l. l. p. 203 sq.) eum eadem illa *Θεῷ κτλ.* quae titulum supra exscriptum praescripta habuisse ostendit, iam quo pertineat dubitari non potest. De titulo Newtoniano minus certa res est; sed tamen forma titulo Stephaniano simillimus est. — In his quoque titulis modo *ἀφίημι*, modo *ἀνατίθημι* dictum inuenimus, uelut in t. C. I. G. 2114 bb: *ἀφείημι ἐπὶ τῆς προσευχῆς*, et in fine: *συνεπιτροπεώσης καὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων*; item in t. C. I. G. 2114 b; in Stephaniano: *ἀνέθηκ' ἐν τῇ προσευχῇ* (ita Steph.; potuit tamen esse: *ἀνέθηκεν τῇ πρ.*); Newtonianus haec habet: *ἀνέθηκαν Θάλλουσαν θρεπτὴν ἡμῶν ναιουρισαν* (?) *ἐπὶ παραμονῇ*. Hic quoque, sicut Stephanianus, formulam de qua iam in Thermitano diximus

praebet: *εἶναι αὐτὴν ἐλευθέραν ὑπὸ Δία Γῆν Ἥλιον*, quae in titulo Iudaico satis mira uideri debent. Sed et haec et ipsum uerbum *ἀνατίθημι* eo nos ducere mihi uidentur, ut Iudaeos sacrae manumissionis morem a Graecis inter quos habitabant quodam modo ad se transtulisse et ob eam rem iisdem formulis quibus Graecos, licet minus aptae fuerint, interdum usos esse putemus. Scilicet manumissio in proseucha, celebri loco, facta maiorem et manumissori honorem et manumisso securitatem parabat. Ceteris autem numeris hi tituli memoratu parum digni sunt; eadem quae Graeci de paramone libertorum, de plena et integra post paramonen libertate, de consensu heredum constituta habent. Tres tituli ad uerbum *ἀφίημι* uel *ἀνέθηκεν* adiuncta habent *κατ' εὐχὴν* uel similia (Stephan.; *κατὰ εὐχῆς μου* C. I. G. 2114 bb; *κατὰ εὐχὴν πατρὸς ἡμῶν* 2131 b), ut manumissio ex uoto facta esse uideatur. In t. C. I. G. 2131 uocabulum *δωρεάν* in fine additum pretium uulgo persolutum esse ostendit. Iudaeorum proprium est quod in t. C. I. G. 2114 bb libertus proseucham intrare uetatur (*τρέπεσθαι δ' αὐτὸν ὅπου ἂν βούληται ἀνεπικωλύτως* .... *χωρὶς ἰς τὴν προσευχὴν θωπείας τε καὶ προσκ[αταντ]ήσεως* (?). Sic enim Curtius (anecd. Delph. p. 26) uerba recte explicasse uidetur, neque ei obloqui debuit Meyer (Allg. Litteraturz. 1843, n. 232).

III.

De manumissione consecrationis specie facta.

Hanc manumissionis formam et antiquissimam et locis longe diuersis in usu fuisse ex titulis huc pertinentibus apparet. Nam quamquam longe plurimi in Boeotia et Phocide reperti et aetatis recentioris sunt, tamen et titulos regni Bosporani huc spectare me demonstrasse puto, et nonnulli in Peloponneso eruti hic quoque et quidem saeculo a. Chr. n. quinto consecrationes seruorum factas esse ostendunt. Quorum hic unum apponam, consecrationem Neptuno Taenario factam continentem:

Ἀνέθεκε | τοῖ Ποοίδᾶνι | Νίκον | Νικαφορίδα | καὶ Λύϊππον | καὶ Νικαρχίδαν | καὶ ταὐτᾶς πάντα. | Ἔφορος | Εὐδαμίδας· | ἐπάκοε | Μενεχαρίδας, | Ἀνδρομέδης. (I. G. A. n. 86.)

Ancilla Nicaphoris cum duobus filiis et omnibus bonis suis Neptuno consecratur. Ceterorum titulorum prorsus eadem forma est, ut ad rem illustrandam nihil faciant. Ephori Foucartio (Bull. corr. Hell. III, p. 96) curatores templi fuisse uidentur; *ἐπάκοε* sine dubio testes significat; in aliis titulis formae *ἐπακόω* (I. G. A. 83) aut *ἐπάκο* (ibid. 84, 88) occurrunt, et cum ubique duo nomina sequantur, has formas ad dualem numerum stirpis *ἐπακοο-* pertinere apparet. Idem credo de *ἐπάκοε* statuendum, quamquam hic stirpis formam aliam fuisse necesse est; fuit autem fortasse *ἐπακοϝ-*. Quod in titulo Newtoniano (Anc. Gr. inscrr. n. 139) post *ἐπάκο* unum nomen legitur, ex ea re nihil efficere ausim, cum incertum sit, an lapis infra fractus sit. *Ἐπηκόους* autem testes significare Hesychius s. u. dicit.

Uideo dubitari posse, hae consecrationes uerae an fictae sint. Illud Foucartio placuit (Bull. l. l.), neque per se ueri dissimile uidetur; sed contra facit titulus quidam Olympiae repertus (I. G. A. n. 552), Taenariis uix recentior. Cuius praeter nomina propria quae legi possunt haec fere sunt: .... *αΐδας ἀφῆκε ἐλευθάρως τὸν ἀπὸ Σφίγγας γόνον ἱαρὼς τῷ Διὸς τῷ Ὀλυνπίω· καὶ Πιτθὼ συνέφα Ἀγεΐδα θυγάτηρ*; ut de manumissione consecrationis specie facta cogitare necesse sit. Iam uero cum tam remotis temporibus seruos manumittendi causa dis consecratos esse constet, si uniuersam titulorum Taenariorum formam omnium communem, si certum testium numerum consideraueris, denique si in plerisque titulis Chaeronensibus quoque, ubi sine dubio consecratio ficta est, libertatem ne uerbo quidem significari memineris, profecto etiam hic manumissionum, non consecrationum titulos nos habere iudicaueris. Templum autem Neptuni Taenarii ad manumissiones faciendas etiam a peregrinis adhibitum esse inde intellegitur, quod in uno titulo (I. G. A. n. 88) is qui consecrat Epirota est (*Ἀνέθηκε Αἰσχρίον Ἀπειρότας τοῖ Ποοίδᾶνι κτλ.*)

Ceteri omnes eiusdem generis tituli in Boeotia aut in Phocide reperti sunt. De aetate eorum pauca dicere possum,

propterea quod plerosque litteris minusculis descripserunt editores neque cui tempori tribuendi sint commemorauerunt. Tamen pars maior Boeoticorum secundo a. Chr. n. saeculo neque antiquiores nec multo recentiores esse uidentur, neque quod meminerim in hoc titulorum genere usquam Romanae originis nomina occurrunt. Exempla afferam Chaeronensium et Orchomeniorum:

(Tit. Chaeronensis ap. Stamataken Ἀθην. IX. p. 355 = S. I. B. 53 g et Collitz n. 394): *Θι]ὸς τιούχα ἀγαθά. Μεινὸς Προστα|[τει]ρίω τριακάδι Φιλόξενος Εὐμαρίδαο | ἀντίθειτι τεῖ Σαράπι ἱαρὰν τὰν ϝιδί|αν δούλαν Ἀσκλαπών, τὰν ἀνάθεσιν ποι|όμενος διὰ τῶ σουνεδρίω κὰτ τὸν νόμον.*

Pleniorem formam praebet hic (ibid. p. 356 sq.): *Ἄρχοντος Ἀγχιάρου, μηνὸς Βουκατί|ου τριακάδι, Λαμπρὶς Μολύνθου, παρόν|των αὐτῆ [τῶν φ]ίλων Εὐάνδρου τοῦ Τιμογί|τονος, Ἀνα[ξ]ιδάμου τοῦ Καλλικράτους|, Ἀριστοκλέ[ο]υς τοῦ Τιμογίτονος, ἀνα|τίθησι*[1]) *τὴν [ἰ]δίαν δούλην Σοβαρὸν ἱεράν | τῷ Σεράπι[δι], μηθενὶ προοσήκουσαν μη|θέν. τὴν [ἀν]άθεσιν ποιουμένη διὰ | τοῦ σ[υ]νεδρίου κατὰ τὸν νόμον.*[2])

(Tit. Orchomenius, ap. Latichew, Bull. corr. Hell. VIII, p. 68 = S. I. B. n. 27): *[Ἀπο]λλ[ωνί]δαο ἄρχον|τος. [ἱα]ρειάδδοντος [Ἀντι|γ]ένιος [Σω]κράτιος, ἱαραρχιό[ν]|των Ἀγεισινίκω Σοί[βρακ]ος, | Σωσιβίου Πουθίλλιος, | ἀντίθειτι Θίων Δαματρίχ|[ω] τόν ϝίδιον ϝυκέταν Ἀκρίσιο[ν] | ἱαρὸν εἶμεν τῶ Σαράπιος κὴ τᾶ|[ς Ἴ]σιος· κὴ μεὶ ἐξεῖμεν μει|θενὶ ἐφάπτεστ[η] μειδὲ κα|ταδουλίτταστη· ἢ δέ κά τις ἐφά|πτειτη, κούριος ἔστω ὁ ἱαρεὺς κὴ τὺ | ἱαράρχη κὴ τὺ σούνεδρυ συλῶντες κὴ δαμιώοντες.*

Stiridensium et Daulidensium exempla leguntur ap. Curtium p. 22. 23; Stiridensium etiam in S. I. G. 445. E reliquis quae memoratu digna erunt separatim afferemus.

Quam iam in titulis Taenariis proposuimus quaestionem, consecratio ficta an uera esset, eadem hic occurrit. Quamquam de ceteris, in primis de Stiridensibus et Daulidensibus, cum libertas serui consecrati aperte declaretur, dubitatio nulla esse potest; in Chaeronensibus quod sciam nusquam libertas

---

[1]) In aliis titulis Chaeronensibus uerbum est *ἀνιεροῖ*, unde etiam *ἀνιέρωσις*.

[2]) Ne quis ex dialecti ratione multum ad aetatem titulorum cognoscendam effici putet. in eodem lapide et Boeotici et uulgaris sermonis inscriptiones permixtas legi moneo.

diserte commemoratur. Tamen his quoque manumissiones contineri certum est et iam a Boeckhio (C. I. G. I, 1608) significatum, a Curtio autem (anecd. p. 20) diserte pronuntiatum. Quibus uiris cum praeter titulos Chaeronenses octo (C. I. G. 1608 a—h) paucae admodum huius generis manumissiones nec eandem speciem praebentes cognitae essent, suo iure de uera illarum consecrationum ui dubitare potuerunt; nunc in tot eiusdem formae titulis postea repertis permulta sunt, quae eos recte iudicasse confirment. Uelut in fine tituli Chaeronensis (S. I. B. 53 c) haec leguntur: *Εἴ δέ κα γεννάσει Σουρίνα* (ancilla deo consecrata) *ἔτι ζώσας Παρθένας* (haec est domina, apud quam Surina dum uiuet permansura est), *ἔστω τὸ γενόμενον ἐλεύθερον.* Si re uera Surina serua maneret, qui ea nati essent in libertate nasci non poterant. Ibid. 53 d C: *κὴ κατέβαλε* (serua consecrata) *τὺ ταμίῃ ἐπὶ τῶν ἰαρῶν τὸ γινιούμενον δραχμὰς ϝίκατι παραχρεῖμα.* Si serua deo donaretur, ultro eam fisco sacro pecuniam soluere certe iniquum erat. Accedit quod in his, sicut in ceteris omnibus, persaepe paramone constituitur; quae propria manumissionis est. Ne igitur in re minime obscura pluribus argumentis utar: omnes seruorum consecrationes, quibus similis forma est ei cuius supra exempla attuli, re uera manumissiones fuerunt.

De ipso manumissionis ritu haud multa comperimus. Consecratoribus homines qui consecrationi consentire dicantur saepe adesse uidemus (*παριόντος κὴ σουνευδοκίοντος* in titt. Chaer.). Sunt hi fere heredes manumissoris, quibus eo mortuo seruus nisi manumissus erat cedebat: qua de re cum de titulis Delphicis agemus diligentius quaeremus. — Testium mentio admodum rara; inueniuntur tamen in titulis Daulidensibus, Lebadensibus, Stiridensibus (excepto eo qui ap. Ross. n. 73 est). Ea res inde explicatur, quod consecratio plerumque in aliquo loco publico fiebat, uelut Chaeroneae *διὰ τοῦ συνεδρίου*; Orchomeni quoque idem moris fuisse inde colligi posse uidetur, quod in duobus titulis (S. I. B. 27. 29) testes desunt (cur autem in ceteris adsint, mox uidebimus), in omnibus uero praeter flaminem et hierarchas *σύνεδροι* quoque libertatis uindices esse iubentur: cfr. quae supra p. 22 de manumissione *ἐν ἐννόμῳ*

ἐκκλησίᾳ facta diximus. Cum hoc optime conuenit, quod Chaeroneae seruis manumittendis certos dies constitutos fuisse uidimus (uid. supra p. 13). Neque uero, opinor, cum testibus aut cum consentientibus illis confundendi sunt homines qui consecratoribus adesse dicuntur. De qua re paulo accuratius uidendum est. In titulis enim Boeoticis ubicumque mulieres seruos consecrant, uir aliquis iis adesse dicitur[1]. Unde statim colligas, mulieribus nisi uiro praesente seruos manumittere non licuisse. At enim cum Delphis mulieribus etiam nullo uiro auctore manumittere licuisse constet et tamen in plerisque titulis Delphicis mulieribus manumittentibus uiri adesse et consentire dicantur, casu accidisse uideri potest, ut in titulis Boeoticis mulier nullo uiro praesente manumittens fere nusquam appareat. Sed tamen alia est ratio titulorum Boeoticorum, alia Delphicorum. Nam in his quia uir qui adesse dicitur semper aut maritus consecratricis aut aliqua cognatione cum ea coniunctus est, tantum consentiendi gratia, ne post mortem dominae libertum in seruitutem assereret, adhibitus esse potest; quod re uera sic habuisse infra ostendam; in illis etiam amici, ex quibus nihil eiusmodi metui poterat, mulieribus consecrantibus adesse dicuntur: ut in titt. Orchomeniis duobus (S. I. B. 27. 29), ubi uiri consecrant, nulli testes sunt, contra in n. 28, 30, 31, ubi mulieres consecrant, uiri iis adesse dicuntur, atque in 31 his uerbis: *παρεῖαν τῇ Κλιῷ φίλν κτλ.* Similia in titt. Chaeronensibus inueniuntur; uid. Bull. corr. Hell. VIII, p. 55 (n. 1 a): *Καλλὶς Τιμιάδαο παριόντος αὐτῇ φίλων Κάλλωνος Τιμιάδαο, Δαμαγείτω Καφισοδώρω.* *Ἀθην.* IX., p. 356. Saepius sane maritus uel cognati consecratricis adesse dicuntur (Bull. VIII, p. 64, n. 9 a; *Ἀθην.* IX, p. 359; C. I. G. 1608 b; c; e; cet.), atque hi, quoniam mortua domina hereditatis iure in eius locum succedere poterant, interdum etiam consentire (*συνευαρεστεῖν* C. I. G. 1608 a) dicuntur. In primis memoratu dignus est titulus ap. Latichew (Bull. VIII, p. 55, n. 1 b), ubi *Τελλέας Εὐνόμου καὶ Παραμόνα Κηφισοδώρου καὶ Κηφισόδωρος Τελλέου* ancillam nomine Zoilam consecrant; cuius extrema haec

---

[1]) Unus titulus excipiendus est, qui legitur in Bull. corr. Hell. VIII, p. 57, n. 2 b.

sunt: *Παρῆν Παραμόνα ὁ ἀνὴρ καὶ Κηφισοδώρῳ ὁ πατὴρ Τελλέας Εὐνόμου*, ut uxorem eodem loco quo filium nondum adultum habitam esse appareat. De hierarcha praesente mox uidebimus. — Pretium pro manumissione templo semper persolutum esse ueri simile est, quamquam eius rei raro mentio fit (uid. supra p. 28; cf. S. I. B. 53 d C; Bull. VIII, p. 61, n. 6 d; m; qui omnes Chaeroneae reperti sunt). Pretium fuit uiginti drachmarum; propter additum illud *παραχρῆμα* uulgo non statim persolutum esse uideri potest atque ea fortasse est explicatio tituli *Ἀθην.* IX, p. 356, qui haec habet: *Ζωΐλος Ἀρνίου, | ἐρώμενος ὑπὸ τοῦ θρέψαντος | Ἀρνίου, ἱερὸς τῷ Σεράπει, παρα|μείνας δὲ αὐτῷ τε Ἀρνίῳ καὶ τῇ [γυ]|ναικὶ αὐτοῦ Λαμπρίδι, καὶ παραμε|μενηκὼς κατὰ τὴν ἀνιέρωσιν . . . |, κατέβαλεν . . . . | μου γινόμενον . . . . |*. Scilicet pecunia paramone demum perfecta soluta est. — Praeter titulum lapidi incisum litterae quoque, credo quibus dominus cum seruo de manumissione paciscitur, interdum commemorantur (S. I. B. 71: *φόρον τὸν ἐν τῇ θείκῃ γεγραμμένον*). Quod in Daulidensi apud Ross. n. 81 *τὸ ἀνάγραφον τᾶς ἀναθέσεος* commemoratur, id tantum exemplum ipsius tituli in charta perscriptum fuisse opinor.

Officia post manumissionem priori domino praestanda in his titulis saepe commemorantur, sed semper ita, ut ea dominus cum seruo ante pactus esse uideatur; qua de re alio loco dicam. Num etiam legibus libertinis erga priores dominos officia imposita fuerint, dubito; neque enim seruus consecrationis specie manumissus ad dominum priorem, sed ad deum pertinebat; in huius tutela erat, huic officia si quae ei imposita erant debebantur. Quae omnia me ita optime demonstraturum esse puto, si de iure horum libertinorum in uniuersum exposuerim[1]).

Nomen iis fuisse uidetur *ἱεροί*; nomen dei cui consecratus erat seruus uulgo additur (*Φιλὼ ἱαρὰ τεῖ Σαράπι* S. I. B. 53 h B; *Εὐφροσύνα ἱαρὰ τᾶς Ματέρος τῶν θιῶν* Bull. VIII, p. 57; et saepe alibi). In titulis Orchomeniis, Lebadensibus, Stiridensibus, si quis libertino manum iniecerit, sacerdotes et hierarchae eum in libertatem uindicare et assertori multam dicere iubentur (cf. supra p. 27 et S. I. B. n. 72 a: *οὑπερδικιόνθω*

---

[1]) Cfr. Foucart, Bull. corr. Hell. VIII, p. 403 sq.

κὴ προϊστάνθω τύ τε ἱαρεῖες κὴ τὺ ἱαράρχη τὺ ἠὶ ἐν ἀρχεῖ ἰόντες κτλ.). Multa autem aut tota aut dimidia templo cedit (cfr. titt. Stirid., Daulid., Coronensis). Chaeroneae cum serui hoc modo manumissi alios seruos libertate donant, semper iis adest hierarcha, sicut mulieribus consecrantibus uiros adesse supra (p. 29) uidimus (παρόντος αὐτῇ τοῦ ἱεράρχου; cfr. S. I. B. 53 c; 53 h B, cett.; π. αὐτῷ τ. ἱ., Ἀθην. IX, p. 359); quare hunc eodem loco quo prostaten Atheniensem fuisse putauit Foucart (l. l.); mihi quidem hoc dubium esse uidetur. In uno titulo (Bull. VIII, p. 57, n. 2 c), ubi praeter mulierem Matri Deorum sacram etiam maritus eius consecrat, non nominatur hierarcha; mariti praesentiam satis fuisse credo. — Interdum praeter sacerdotes et hierarchas etiam alii magistratus libertino praesidio esse iubentur; uelut Orchomeni senatores (τὺ σούνεδρυ, in omnibus titulis) et polemarchi (S. I. B. 30. 31). Denique in plerisque titulis (exceptis Chaeronensibus) priuatorum quisquis uoluerit libertino opem ferre licere additur (τῶν ἄλλων ὁ βειλόμενος S. I. B. 30; ἐξέστω δὲ προστάμεν ὑπὲρ αὐτοὺς τὸν θέλοντα Φωκέων). Miram formulam praebet tit. Stiridensis (ap. Ross. 74): προϊστάσ[θω δὲ ὑπὲρ τοὺς ἀνατεθεμένους[1]) ὁ Ἀσκλα]πιός, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκλα[πιοῦ καὶ ἄλλος ὁ παρατυχ]ὼν τῶν Στειρίων τε καὶ Φωκέων. Nam haec a Rossio omnino recte restituta esse tituli Delphici ostendunt; neque usquam clarius apparet, omnes illas cautelas nomine dei institutas esse. — Est ubi multa illa de qua iam diximus certius definiatur; magnitudo eius alibi alia est, Stiride triginta aut quindecim minarum, Daulide decem, Coroneae totidem. Neque uero serui erga deum officia nulla fuisse cum ex praesentia hierarchae in titt. Chaeronensibus memorata, tum ex Lebadensi (S. I. B. 71) intellegitur; cuius extrema uerba haec sunt: Ἀνδρικὸν δὲ λειτωργῖμεν ἐν τῆς θοσίης τῶν θιῶν οὕτων (Iouis Regis et Trophonii, quibus consecratur Andricus).

Condicio igitur libertini consecrationis specie manumissi eo ab iure Attico differebat, quod Athenis modo ciuium praesentium quisquis uoluisset pro libertate eius intercedere licebat, illic uero dei nomine sacerdotes eius atque ciuitatis magistratus libertatem uindicare etiam iubebantur. Quae

[1]) Melius fortasse: ὑπὲρ αὐτοὺς πρῶτον μὲν ὁ Ἀσκλ.

ut ita essent merito expectares; nam cum seruus deo traditus esset, quisquis eum prehenderat, deum laedebat; quare hunc per ministros suos uindicem fieri oportebat. Sed quae ab initio dei causa constituta erant, ea procedente tempore libertinis praesidio esse coeperunt. Ita enim totum hunc consecrationis morem ortum esse existimo (ne hanc quaestionem intactam relinquam), ut, postquam condicio hierodulorum tam bona facta esset[1], ut libertatis instar haberi posset, auctoribus sacerdotibus ceterisque, quibus res templorum curae essent, homines adducerentur, ut pro simplici manumissione seruos suos libertatis causa dis consecrarent; mox uero de tota re leges latas esse ueri simile est. Nam ita duae res simul effectae sunt, ut libertinis deus libertatis auctor et uindex fieret, et ut templa quaestum sibi parerent; nam iis semper aliquid pecuniae persolutum esse certum habeo.

Omnibus erga priorem dominum officiis seruum deo consecratum solui monuit Curtius (anecd. Delph. p. 19); debuit tamen addere: nisi quae cum eo priuatim pactus esset; atque etiam ubi talia deerant, officia legibus constituta cuiusmodi fuerint aut num omnino ulla fuerint, ignoramus, quamquam et comparatio manumissionis Delphicae et formulae quaedam titulorum Boeticorum, uelut illa in Chaeronensibus usitata μὴ προσήκοντα μηδενὶ μηδέν, Curtii sententiam ueri haud dissimilem reddunt. De condicionibus autem, quae libertis a dominis ex pacto imponebantur, cum quae e Boeoticis ceterisque eiusdem formae titulis comperimus pauca nec magni momenti sint, in capite quo de manumissione Delphica agetur commodius exponemus. Unam hic rem attingam, in qua mihi Curtius mire errasse uidetur, neque quemquam ei obloqui memini. Is enim in anecd. Delph. p. 38 haec profert: „Ubicunque sub forma dedicationis manumittitur (Chaeroneae, Stiride, Coroneae, Daulide), donatur libertas manumittendo; quare pretii soluti

[1]) Conferri potest quod in titulo Ephesio (S. I. G. 253, u. 44 sqq.) inter ἰσοτελεῖς καὶ παροίκους et ἐξελευθέρους καὶ ξένους, quibus si arma ceperint ciuitas promittitur, etiam ἱεροὶ nominantur, cum ipsis seruis publicis tantum ut πάροικοι fiant concedatur.

in illis documentis mentio nulla inesse potest." Cfr. quae in Goett. Nachr. 1864 p. 139 disputauit, ubi legi quam in Anecdotis proposuerat unum exemplum non conuenire concedit (Wescher et Fouc. n. 406). Sed illa sententia neque quod sciam ullo idoneo argumento nititur et titulo postea cognito aperte refutatur. Nam quod in titulis consecrationes continentibus excepto illo Delphico pretii nusquam mentio fit, id uero prorsus nullius momenti est; neque enim pretium si quod ante consecrationem seruus domino soluerat ad consecrationis ritum pertinebat, sed ad manumissionem, quam consecratio nihil aliud quam confirmat, et ob eam rem ne in documento quidem consecrationis pretii mentionem fieri oportebat. Prorsus diuersa res est in manumissione Delphica; nam hic ipsum pretium pro manumissione pactum a deo domino solui fingitur, ut mentio eius deesse non possit. Utra autem ratione, consecratione an uenditione, utendum esset, id non ex rationibus inter unumquemque dominum et seruum intercedentibus, sed ex more et legibus ciuitatis, in qua manumissio fieret, pependisse luce clarius est. Quid quod in titulo a Stamatake edito (Ἀθήν. IX, p. 360), Curtio sane nondum cognito, ad ἀνατίθησιν adiectum est illud ἐπὶ δωρεᾷ?[1]) — Ergo in Boeotia et Phocide, sicuti cetera Graecia, seruos uulgo nisi pretio persoluto non manumissos esse certum est.

IV.

De manumissione sacra fictae uenditionis specie facta.

Mos seruorum sacrae uenditionis specie manumittendorum quamquam in aliarum quoque ciuitatum monumentis publicis reperitur, tamen nobis maxime e titulis Delphicis, quorum numerus iam quingentos excedit, cognitus est. Qui cum ad totum illud manumissionis institutum illustrandum tanti mo-

[1]) Adiectum autem est non quod ad consecrationem pertineat, sed quia manumissor liberalitatem suam publice notam esse uoluit.

menti sint, haud indignum uidetur, quo ordine quaque ratione reperti et ab hominibus doctis explicati sint, breuiter recognoscere.

Iam a Cyriaco, Chandlero, Clarkio Delphis in muro theatri cuiusdam in solo Apollini sacro aedificati atque etiam aliis in locis nonnullae inscriptiones manumissiones continentes repertae erant, quae hodie omnes in C. I. G. uol. I (1699—1710) leguntur. Praeter hos duos eiusdem generis titulos edidit Thiersch in dissertationibus Acad. Monac. a. 1840. Eodem autem anno Carolus Odofredus Mueller cum Delphos accessisset, media aestate murum ipsi templo substructum[1] ex parte detegendum curauit quaeque ibi incisa erant summo studio legere et describere coepit. Sed cum in hac ipsa opera graui morbo correptus mortem obiisset, unus ex comitibus eius, Ernestus Curtius, quae iam descripta erant edenda suscepit. Ita anno 1843 prodierunt Anecdota Delphica, in quo libro praeter alia triginta septem tituli manumissionum Delphici primum editi sunt. Quorum descriptioni Curtius disputationem adiecit, qua sacrae et in primis Delphicae manumissionis ritum Muelleri suisque (nam aegroto Muellero ipse plerosque descripserat) et antea publicatis titulis usus omni ex parte illustrare conatus est. Huius operis recensionem egit Meier in actis quae uocantur Allgemeine Litteraturzeitung (184?, n. 230 sqq.). Titulos Curtianos et Thierschianos repetiuit Rangabé (Antt. Hell. n. 905—45); sed inscriptiones Delphicae quae ante annum 1860 in lucem prodierant diligentissime collectae et optime editae sunt apud Le Bas, Voyage archéol., n. 898—963; quamquam minus commode hoc libro utimur, quia adhuc solus titulorum textus maiusculis expressus litteris editus est. Nouos titulos paucos nec diligenter descriptos publicauerunt Michaëlis et Conze (Annali dell' Instituto 1861). Sed multo maiorem huius generis titulorum numerum (sunt uniuersi 422), inter quos sunt etiam tituli a Michaëli et Conzio antea editi.

[1]) De hoc muro, unde petiti sunt et omnes tituli Curtiani et quicumque postea editi sunt, cfr. Foucart in Archives des miss. scient., nov. ser. vol. II, p. 1 sqq.

eruerunt Galli duo, Wescher et Foucart: quos omnes litteris minusculis descriptos anno 1863 ediderunt in libello qui inscribitur: Inscriptions recueillies à Delphes par MM. Wescher et Foucart. Ne uero his titulis omnis commentarius deesset, idem Foucart, postquam de rebus maxime memoratu dignis in Comptes rendus de l'acad. des inscr. 1863, p. 129—55 breuiter disputauerat, a. 1867 Parisiis libellum edidit qui inscriptus est: Mémoire sur l'affranchissement des esclaves par forme de vente à une divinité. Et iam antea Curtius quaestiones huc pertinentes in dissertatione quadam tractauerat (Goett. gelehrter Anzeiger 1864). Denique recentiore tempore (1881) Haussoullier nouos titulos triginta quattuor in Bull. corr. Hell. uol. V. p. 406 sqq. edidit et breui commentario instruxit. Scriptis autem quae hic nominaui, quatenus huc pertinent, usus sum.

Quaestionis de temporibus titulorum Delphicorum aliquas partes diligentissime pertractauit A. Mommsen in dissertatione quae inscribitur Delphische Archonten nach der Zeit geordnet (Philol. XXIV, p. 1 sqq.). Eorum quae ad rem illustrandam is effecit summam hic paucis comprehendam. Annos archontum Delphicorum qui ab anno a. Chr. n. 198/7 usque ad 169/8 magistratu functi sunt definiuit Mommsen, ut omnium titulorum qui unum ex his archontibus praescriptum habent aetatem optime nouerimus. Anno autem a. Chr. n. 198/7 perpauci tituli antiquiores sunt, et ne ii quidem ab eo fine longe recedunt; ceteri omnes a. 169/8 recentiores. Rursus horum plerique proximis annis fere uiginti sex ascribi possunt, ut qui anno a. Chr. n. 140 recentiores uideantur haud multi sint; neque eos a ceteris nimis longo spatio remotos crediderim. Unus titulus non in muro repertus nomina Romana ostendit et Uespasiani imperatoris tempore recentior uidetur (C. I. G. 1710).

Iam uero de ipsa titulorum forma uidebimus; in qua re breuiorem me esse posse duxi, quod hanc partem praeter ceteras Curtius perdiligenter tractauit (anecd. Delph. p. 28 sqq.). Primum igitur tempus tituli indicatur, praescripto archonte Delphico, interdum etiam duobus senatoribus semestribus et eorum scriba, semper autem mense Delphico; si uenditor

peregrinus est. etiam magistratus eius ciuitatis aut foederis cui illa subiecta erat cum mense qui illic erat praescribitur; uelut ubi incolae oppidorum circa sinum Corinthium sitorum seruos uendunt, uulgo praescribitur nomen praetoris Aetolorum. Sequitur ipsa uenditionis significatio: *ἀπέδοτο* uel *ἐπὶ τοῖσδε ἀπέδοτο* (*ἀπέδοντο*), tum nomen uenditoris, adiecto nomine patris et, si peregrinus est, uulgo patriae quoque; rarius *Δελφός, Δελφίς* additur. Possunt et plures uendere. Deinde in multis titulis adicitur consensus cognatorum: *συνευδοκεόντων τῶν δεῖνων*. Tum dei nomen: *τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ*; porro serui sexus: *σῶμα ἀνδρεῖον, γυναικεῖον, ἀνδρεῖον παιδάριον, γυναικεῖον κοράσιον*; — et nomen: *ᾧ* (*ᾇ*) *ὄνομα* u. c. *Σωτήριχος* (*Ὀνασιφόρον*), et saepe natio: *τὸ γένος οἰκογενῆ, Σύρον*, similia; interdum pro natione nomen prioris domini ponitur (cfr. p. 11). Sequitur pretium: *τιμᾶς ἀργυρίου* ut puta *μνᾶν*; saepe pecuniam rite solutam esse additur: *καὶ τὰν τιμὰν ἔχει πᾶσαν*. Iam uero totam uenditionem fictam esse in plerisque titulis sic significatur: *καθὼς ἐπίστευσε* u. c. *Λίρεσις τῷ Ἀπόλλωνι* (*τῷ θεῷ*) *τὰν ὠνάν, ἐφ' ᾧτε ἐλευθέρα εἶμεν*. Haec est formula breuissima; saepe autem plura adduntur: *καὶ ἀνέφαπτος ἀπὸ πάντων τὸν πάντα βίον* uel *χρόνον*; porro etiam: *ποιοῦσα ὅ κα θέλῃ καὶ ἀποτρέχουσα οἷς* (s. *ᾗ* quod idem sonat) *κα θέλῃ*; sed ubi haec extrema (*καὶ ἀποτρέχουσα κτλ.*) adduntur, fere certa quaedam indicatur manumissionis condicio. Iam si manumissor officia liberti erga se paciscitur, saepius ea h. l. afferuntur, interdum post ea quae mox descripturus sum; ut puta: *παραμεινάτω δὲ Ἀφροδεισία παρ' Αἰακίδαν ἄχρι κα ζώῃ Αἰακίδας, ποιοῦσα τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατὸν ἀνεγκλήτως κτλ.*; nam talia cum maxime uaria sint, hic pertractari non possunt. Sequitur igitur nomen eius, qui deo uenditionem ratam se praestaturum promittit, quem sponsorem uocamus: *βεβαιωτὴρ κατὰ τὸν νόμον* s. *τοὺς νόμους τᾶς πόλιος* (si peregrini uendunt, saepe: *κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ σύμβολον*) *ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος*; possunt etiam plures spondere. Tum in plerisque titulis, si quis libertino manum iniecerit, quae sint manumissoris et sponsoris officia exponitur: *εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο τοῦ δεῖνος ἐπὶ καταδουλισμῷ, βέβαιον παρεχόντων τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν ὅ τε ἀποδόμενος* (*ὁ δεῖνα*) *καὶ ὁ βεβαιωτὴρ* (*ὁ δεῖνα*); interdum idem si hoc neglegant multari posse dicuntur: *εἰ δὲ μὴ παρέχοιεν*

βέβαιον, πράκτιμοι ἐόντων κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος: quanta uero pecunia multari possint uulgo non definitur. Tum illa: ὁμοίως δὲ καὶ ὁ παρατυχὼν κύριος ἔστω συλέων τὸν δεῖνα (libertinum) ὡς ἐλεύθερον ὄντα s. εἰς ἐλευθερίαν (interdum: ὡς ἐλεύθερον ὄντα καὶ τοῦ θεοῦ), ἀζάμιος ὢν καὶ ἀνυπόδικος πάσας δίκας καὶ ζαμίας, quibus quisquis praeterea uelit libertinum defendere impune licere significatur. Postremo testium nomina dantur, qui triplicis generis sunt: οἱ ἱερεῖς, sacerdotes Apollinis, nusquam plus duo, interdum unus; raro desunt; οἱ ἄρχοντες, iidem qui ubi praescribuntur βουλευταὶ appellantur (archon eponymus numquam inter testes comparet): nusquam plus quam tres inueniuntur, quorum tum unus est scriba; haud raro omnino desunt; denique testes priuati (ἰδιῶται), quorum numerus non definitus fuisse uidetur: ubi alienigenae uendunt, saepe homines eiusdem ciuitatis cuius est uenditor aut uicinarum adsunt. — Praeter sacerdotes Apollinis haud raro aedituus (ὁ ναοκόρος), uno alteroue loco etiam οἱ προστάται (τοῦ ἱεροῦ)[1] inter testes comparent.

Praeterquam quod formulas condicionum liberto impositarum postea tractandas seposui, ceterarum quoque formularum uarietates ut in tanta titulorum copia paene innumerabiles omnes fere omisi; neque enim h. l. aliud mihi propositum erat, quam ut horum titulorum speciem qualis plurimorum communis est breuiter exprimerem. Singula ab hac abhorrentia, quae quidem alicuius momenti esse uideantur, cum uerba titulorum enarrare aggrediar, quoad potero breuiter indicabo. Exempla titulorum Delphicorum commentariis instructa leguntur in S. I. G. n. 446—467. Ceterarum eiusdem generis manumissionum formas (quae a Delphica omnino non multum abhorrent) qui cognoscere uoluerit, is tit. Tithorensem ap. Curt. p. 20 descriptum et in C. I. G. titulos Chalienses et Naupactios inspiciat. Qui postea editi sunt, parum noui attulerunt.

Uenditiones quae in his titulis fieri dicantur fictas neque aliud quam manumissiones esse cuiuis, credo, per-

---

[1]) W. F. 255. 285. 331. 384. 407. Haussoull. 16. 44. Cfr. Foucart mém. p. 21.

spicuum est. Ne igitur in re dilucida longior sim, ueram rationem paucis aperiam. Seruus, qui cum domino manumissionem suam ante pactus erat, una cum eo ad templum Apollinis se conferebat. Hic sacerdotibus, ut uidetur (nam hi inter testes numquam desunt), pretium pro manumissione soluendum tradebat; illi autem certo quodam loco, praesentibus testibus, pecuniam a seruo acceptam domino eius persoluebant; quo facto libertatem serui aliquo ritu sollemni declaratam esse ueri simile est; simul litterae uenditionis conficiebantur; denique titulus muro illi templo substructo incidebatur. Sed de singulis totius actionis huius partibus titulis Delphicis, id quod nusquam fere alibi fit, quaedam docemur; de quibus iam exponendum est.[1])

Inderdum enim in fine tituli, aut proxime ante testium nomina aut post ea, haec adduntur: *ταῦτα δὲ ἐγένετο ἀνὰ μέσον τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ* (W. F. 345. 376. 381. 407; *πρὸ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ βωμοῦ* 346). Omnes autem hi tituli inter antiquissimos sunt (345 et 346 anni 196, 376 anni 197; 381 et 407 Mommsen in Philol. XXIV. p. 10 not. 1 anno 199 antiquiores esse putat). Uerbis illis magna ara ante templi frontem sita significari uidetur (Curtius Goett. Nachr. p. 144); quae uero hic facta sint, clarius indicatur in alio titulo, W. F. n. 288, ubi post uulgarem uenditionis formulam haec sequuntur: *καὶ τὸ ἀργύριον ἔλαβε ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τοῦ ὀδοῦ κατὰ τὸ μέγα θύρωμα.* Hic igitur, in limine magnae ianuae, h. e. in ipsa aedis fronte, dominus a sacerdotibus pecuniam accipiebat. Sed huic mori interdum saltem etiam alius accessisse uidetur, ut dominus et seruus contra pactiones se non facturos iure iurando inuicem se obstringerent. Cuius rei in uno tantum titulo (W. F. n. 407) mentio fit, et his quidem uerbis: *Ὀμοσάτω δὲ Μέναρχος* (manumissor) *ἐναντίον τῶν ἱερέων τὸν νόμιμον ὅρκον παρὰ τὸν Ἀπόλλω μήτε αὐτὸν ἀδικήσειν Ξένωνα μηδὲ Πειθόλαον* (seruos manumissos) *ἇς κα ζῇ μηδὲ ἄλλῳ ἐπιτρέψειν κτλ. Τὸν αὐτὸν δὲ ὅρκον ὀμοσάντω Ξένων καὶ Πειθόλαος Μενάρχῳ, παραμενεῖν παρὰ Μέναρχον ἔντε κα ζώῃ μετὰ πάσας εὐνοίας δουλεύοντες καὶ ποιέοντες τὸ ποτιτασσόμενον.* Et postremo: *Ὤμοσαν ποτὶ τῷ βωμῷ καὶ αὐτῷ*

---

[1]) Cfr. Curt. Goett. Nachr. 1864, p. 144 sq. Fouc. mém. p. 40 sqq.

ἁμέρᾳ ἐναντὶ τῶν ἱερέων καὶ τῶμ μαρτύρων. — Propter illa: τὸν νόμιμον ὅρκον Foucart (mém. p. 42) haec semper facta esse suspicatur; quod mihi quidem dubium uidetur. Nam ius iurandum, quod supra exscripsi, ad solam paramones condicionem conuenit; itaque, ubi haec pacta esset, ius iurandum dari necesse fuisse ueri simile est, quod uocabulo νόμιμος optime significari potest; num etiam nulla paramone pacta iure iurando opus fuerit, ignoramus. Illud autem recte monuit Foucart l. l., quod in hoc solo titulo hic mos commemoretur, inde eum alias non obseruatum esse nequaquam effici. Primum enim hic titulus ceteris antiquior est, fierique potest, ut postea omnes illae ambages e titulis omissae sint; tum uero titulos lapidi incisos omnia ad ueneditionem pertinentia continere non necesse erat, sed potius rerum summam certis formulis expressam indicabant. Nam ipsa uenditio cum omnibus condicionibus, cum chirographis uenditorum, sponsorum, testium litteris consignabatur, quibus in titulis Delphicis nomen est ἁ ὠνά (ἁ συγγραφά W. F. 54; τὸ ὁμόλογον W. F. 84. 167).[1] Harum litterarum saepe mentio fit, cum ubi asseruentur in finibus titulorum additur; unde moris fuisse comperimus, ut ipsae litterae in templo apud aedituum deponerentur (W. F.. 247: ἁ ὠνὰ ἐν τῷ ἱερῷ καὶ παρὰ τὸν ναοκόρον Μένητα; cfr. Hauss. 15: ἁ ὠνὰ κεῖται ἔν τε τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ παρὰ Κλέωνα τὸν ναοκόρον κτλ.); interdum apud sacerdotes (W. F. 403. Hauss. 42. C. I. G. 1607 in titulo Chaliensi: οἱ θεοκόλοι τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ νασιώτα) aut senatores uel alios magistratus (W. F. 415; tit. Tithor. ap. Curt. anecd. p. 20/1). Sed haud raro etiam apud homines priuatos deponebantur; quod ubi recte et ordine indicatur, hominem pro deo litteras seruare scribitur (W. F. 346: τὰν ὠνὰν ἔξει τῷ θεῷ Ἀβρόμαχος Δελφός). Uulgo autem plures litterae erant, quarum unae ἁ ὠνὰ

[1]) In W. F. 97. 98. 99 aliter res habere uidetur; ubi ita scribitur: ἐξέστω δὲ τῷ παρατυγχάνοντι καὶ θέλοντι συλέοντι Τίμωνα κατὰ ταν ἀναγραφὰν καὶ ὠνὰν τὰν ἐν τῷ ἱερῷ ἀναγεγραμμέναν; et in 99: τὸ ἀντίγραφον φυλάσσει Καλλίερος; hic enim ἁ ὠνὰ — ἀναγεγραμμένα uix aliud quam ipsum titulum lapidi incisum significare potest, τὸ ἀντίγραφον huius exemplar intellegendum est. Prorsus eodem modo in titt. Tithor. ἁ ὠνὰ et τὸ ἀντίγραφον opponuntur. Cfr. Curtius, Goett. Nachr. p. 138.

proprie dicebantur, ceterae τὰ ἀντίγραφα. Ubi peregrini uendunt, persaepe alterae litterae Delphis, alterae apud hominem eiusdem ciuitatis cuius erat uenditor deponebantur. Cfr. W. F. 50: ἁ ὠνὰ παρὰ Ξενοκράτη Δελφὸν καὶ παρὰ Καλλίξενον Λιλαιῆ (Agamestor Lilaeensis uendit): ibid. 53. 198. 213 cett. Titulus autem ut conficeretur lege sanctum erat: cfr. Curt. anecd. n. 3: ἁ δὲ ὠνὰ κυρία ἔστω ἀναγεγραμμένα ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, et C. I. G. 1710 B: τίθεμαι τὴν ὠνὴν τῇ μὲν ἐγχαράξασα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος εἰς θέατρον κατὰ τὸν νόμον, τῇ δὲ τίθεμαι κτλ. Curt. anecd. p. 46 sq.

Quidam tituli alibi reperti ad ipsas uenditionis litteras propius accedere uidentur: ut in Amphissensi (Bull. V, p. 451) haec leguntur: χειρόγραφον Κριτοδάμου Δωροθέου Δελφοῦ ὑπὲρ Ζωπύραν Μενάνδρου Ἀμφισσίδα παροῦσαν καὶ κελεύουσαν γράφειν ὑπὲρ αὐτάν, ἐπεὶ ἔλεγεν αὐτὰ γράμματα μὴ εἰδέναι· ἀπέδοτο κτλ.. ut in Delphicis. Haec ex ipso chirographo expressa esse manifestum est; unde etiam singularis titulorum Tithorensium figura explicatur. Ex iis enim nonnulli haec praebent: χρήσαντος τὴν χέρα τοῦ δεῖνος (Ulrichs n. V in fine tituli: ἔχρησε τὴν χέρα ὁ δεῖνα); quae Ulrichs (Rhein. Mus. N. F. II. p. 353) de dextris iungendis interpretatus errasse mihi uidetur; multo potius de eo accipienda sunt, cuius manu litterae scribuntur, qui in tit. ap. Ulr. n. II (= anecd. p. 20), ut uidetur, ipsorum uenditorum unus est. Tithoreae autem mos erat, ut uenditionis pactum et litteris consignatum apud archontem et lapidi incisum in aede Serapidis seruaretur; quod ut fieret, in uno titulo (Ulr. n. IV) ipsa ciuitas in legitima contione concessisse dicitur (δούσας τᾶς πόλιος τὸ ψάφισμα .... ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ), ut hic cum uenditione sacra consensum populi coniunctum fuisse appareat; cfr. quae de consecrationibus pp. 22 et 28 diximus. Delphis eiusdem rei nullum uestigium est; tamen inter testes senatores saepe adesse uidimus.

De testibus in uenditione adhibitis iam supra (p. 37) satis dixisse mihi uideor; neque aliud h. l. restare arbitror, nisi ut de hominibus qui uenditioni consentire dicuntur breuiter exponam. Nam de magnitudine pretii, de natione dominorum et seruorum quaeque similia sunt alio loco

dicendum erit. In permultis igitur Delphicis aliisque eiusdem generis titulis iuxta uenditores alii quoque homines nominantur, qui consentire[1]) dicuntur. De hoc more, qui in omnibus fere generibus manumissionis Graecae redit, diligenter quaesiuit Foucart mém. p. 6 sqq. Quorum consensus significatur, sempe fere ei homines sunt, quibus post mortem uenditoris seruus, nisi manumissus esset, legitimo hereditatis iure cedere posset; reperiuntur igitur saepissime agnati, filii filiaeque aut nepotes, porro uno alteroue loco frater, soror (W. F. 23. 75. 133.), interdum parentes atque etiam auia (W. F. 96. 364); denique mariti, uir aut uxor, nominantur, fortasse etiam sororis maritus (W. F. 133). Num talis cautela necessaria fuerit, dubitari potest; sed cum a maiore parte titulorum Delphicorum consentientes desint, ego, quamquam in duobus titulis (W. F. 140. 143) ad illud *συνευδοκεόντων* additur *κατὰ τὸν νόμον τῆς πόλεως*, tamen Foucartio consensum horum hominum ex libero arbitrio manumissoris pependisse censenti (mém. p. 9) assentior. Ne mulieribus quidem seruos deo uendentibus ullius uiri consensum necessarium fuisse ex titulis Delphicis satis apparet[2]) (cfr. W. F. 36. 56. 60. 81. 98. 102. 110. 115. 132. 134. 147. 165. 181. 185. 187 cett; in 168 mulieri uendenti tres filiae consentiunt). Atqui Athenis saltem mulieribus nisi tutore auctore nullam rem agere licuisse constat. Hanc rem sane miram ita explicare conatus est Foucart (mém. p. 5), ut in rebus sacris, inter quas manumissio quoque Delphica numeranda esset, uirorum consensu mulieres carere potuisse suspicaretur. Quae explicatio etsi per se probabilis uideri potest, tamen parum cum iis conuenit quae in aliis ciuitatibus Graecis instituta erant. Nam in manumissione Boeotica, quae et ipsa ad res sacras pertinebat, mulieribus nisi uiris praesentibus seruos consecrare non licuisse supra

---

[1]) *Συνευδοκεῖν* in titt. Delphicis, rarius *συνεπαινεῖν*; *συνευαρεστεῖν* in Tithorensibus (etiam *συνευδοκεῖν*); reliqua uideantur ap. Curt. anecd. p. 33.

[2]) Ueri enim prorsus dissimile est, cum in his titulis etiam uiris cognatos consentire saepe uideamus, mulieribus uendentibus, si hic consensus legibus efflagitaretur, significationem eius tam saepe omissam esse.

(p. 31) uidimus; quamquam tutoris quidem nusquam mentio est; contra Calymnae, ubi nullum manumissionis sacrae uestigium exstat, mulierem nullo adiuvante ancillam manumittere uidemus (Anc. Gr. inscr. II. 307). Porro tenendum est, Delphis propter ipsam uenditionis sacrae formam uirum adesse semper necesse fuisse: nam *βεβαιωτὴρ* quidem nusquam mulier est. De ceteris quae de hac re a uiris doctis disputata sunt uid. Thalheim, Rechtsalt. p. 9 sq. Mihi quidem, sicut Thalheimio, res nondum satis liquere uidetur.

Ceterum cum illo cognatorum consensu ex libera uenditoris uoluntate pendenti non confundendum est, quod saepe non unus, sed duo uel etiam plures uenditores sunt. Quod multis de causis euenire potuisse demonstrauit Fouc. p. 6. Uelut persaepe fit, ut fratres et sorores seruum in commune possideant; hic iis hereditate cessisse potest. Neque magis mira res est, ubi mariti aut homines cognati seruum communiter uendunt; sed illud quoque occurrit, ut qui ne eiusdem quidem ciuitatis sint coniunctim manumittant (W. F. 284. 360). Hic non ipsam serui operam, sed quaestum quem labore suo peperisset dominos inter se partitos esse fere necesse est; ubi domini non eiusdem quidem familiae, sed eiusdem ciuitatis erant, aliter res ordinari poterat; Fouc. l. l. de pactione inter duos amatores meretricis libertinae facta ([Dem.] LIX, 47) recte monet. Denique in W. F. 41 uenditor est ipsa ciuitas Delphorum (*ἁ πόλις τῶν Δελφῶν*): cfr. titulus Atracensis p. 12 commemoratus.

Postquam de forma titulorum Delphicorum in uniuersum exposui, de ui ac natura manumissionis sacrae deque iis, quae ea ad ius et condicionem cum prioris domini tum liberti efficiebantur, dicendum est. Sed antequam hoc facio, commemorationem inseram titulorum quorundam, quorum forma ab ea quae uulgo inuenitur adeo abhorret, ut silentio praeteriri non debeant.

In nonnullis igitur titulis seruus deo non uenit, sed consecratur. Uelut W. F. 432 consecrationem neque illam Delphis, sed Physcis, ac tamen Apollini Delphico factam et postea Delphis inscriptam continet. Itaque praescripti uerba haec sunt: *Ἄρχοντος* (sc. *ἐν Δελφοῖς*) *τοῦ δεῖνος, βουλευόντων κτλ.*,

ἀνεγράφη ἁ ἀνάθεσις. — *Ἀγωνοθετέοντος* (sc. *τῶν Λοκρῶν*) *τοῦ δεῖνος κτλ., ἐν δὲ Φυσκέοις ἄρχοντος τοῦ δεῖνος, μηνὸς Ἀρατίου τριακάδι, ἐν ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἀνέθηκε ὁ δεῖνα — — τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ σῶμα γυναικεῖον, ᾇ ὄνομα Μνασώ, ὥστε ἱερὰν εἶμεν καὶ ἀνέφαπτον καὶ ἐλευθέραν Μνασώ.* Quia consecratio est, sponsor abest, item pretii significatio; inter testes nominantur *οἱ συμπαρόντες ἐν τᾷ ἐκκλησίᾳ.* Item titulus W. F. 406 consecrationem habet: *Ἄσανδρος Μενάνδρου Βεροιαῖος ἀνατίθησι τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ ἐλευθέραν ἐμ παραθήκῃ Εὐπορίαν τὴν αὐτοῦ παιδίσκην καταβεβληκυῖαν δραχμὰς Ἀλεξανδρείας διακοσίας.* Curtius, qui hunc titulum in Goett. Nachr 1864, p. 139 commemorauit, pretii mentionem in consecratione fieri miratur. Neque ego hoc mirum esse negabo, sed non propterea quod in consecrationibus pretium uulgo non solutum sit; nam eam rem aliter ac putet Curtius habere supra docui: at neque seruo consecrato in titulo pretii mentionem fieri oportebat, et Delphis seruam quae pretium persoluisset consecratam esse, non uenisse, satis mirum est. Collato autem titulo quem modo attuli, W. F. 432, res ita habuisse mihi uidetur, ut propter causam nescio quam sollemnem uenditionem sacram perfici non potuisse putem; quam ob rem dominum pretio iam accepto, ut libertatem confirmaret, hac forma usum esse. Illis uero: *ἐμ παραθήκῃ* similia sunt quae in tit. Stiridensi (Bull. corr. Hell. V, p. 448) leguntur: *ἀφίητι καὶ παρακατατίθητι παρὰ τοὺς θεοὺς καὶ τὸν Ἀσκλαπιὸν καὶ τοὺς πολίτας καὶ τοὺς Φωκεῖς.* Nimirum seruus apud deum quasi deponitur ea spe, fore ut ille eum pro libero habeat; hic autem illa uerba propterea addi, quod deus pretium manumissionis ab ancilla non acceperit, recte monet Dittenberger (S. I. G. 451,3).

Neque tamen, etiamsi manumissor Delphis adesse non posset, seruum deo consecrari necesse fuisse atque eum sic quoque uendere licuisse ostendunt tituli qualis est Hauss. n. 45, ubi neque archon Delphicus praescribitur et post sollemnem manumissionis Delphicae formulam et testium nomina haec adduntur: *Χιρόγραφον Βοΐσκου τοῦ Φίλωνος* (uenditoris)· *Ὁμολογέω, ὁμολογέω καὶ συνευαρεστέω τὰ προγεγραμμένα· ωνατας* (?) *ἐλεύθερος. Μάρτυρες οἱ αὐτοί* (iidem scilicet qui ipsi uenditioni interfuerant, quique supra nominati sunt). *Χιρόγραφον Ξένωνος τοῦ Φίλωνος* (alterius uenditoris)· *ὁμολογέω κτλ.*, prorsus ut supra.

Uenditione Chalii facta exemplum litterarum Delphos allatum est, quod in muro inscriberetur; hinc mentio chirographorum uenditorum, quae post exemplum addi necesse erat, et testium chirographa genuina esse declarantium. Cfr. quae Haussoullier ad ipsum titulum annotauit. Etiam W. F. 177, in quo item archon Delphicus omittitur, sacerdotes inter testes desunt, *προαποδότας*, non *βεβαιωτὴρ* scribitur, eodem pertinere putauerim. Denique in titulo Hauss. 32 tres filiae Eumnasti, qui Nicaeam ancillam suam manumissurum promiserat sed ante mortuus erat quam promissum exsoluisset, quia ipsae Delphis adesse non possunt, Megacli cuidam Amphissensi (fortasse marito unius ex iis) totam rem perficiendam tradunt, ut ipse Megacles uenditor inscribatur; quod his uerbis post manumissionis formulam insertis declaratur: *Παραλαβὼν Μεγακλῆς τὰν ὠνὰν παρὰ [τᾶν] ἀδελφᾶν τᾶν Ευμνάστου θυγατέρων, Κρινίου Ἀμφισσίδος, Ι . . . . Καλλιπολιτίδος καὶ ὑπὲρ Κλευπάτραν Τριχονίδα Εὐμνάστου Τριχονέος, τὰν ἐπίστευσε Νίκαια αὐτοςαυτᾶς ὠνὰν ἐπὶ σωπονπία (?) Εὐμνάστῳ τῷ πατέρι αὐτᾶν.*

In tit. 436 ap. W. F. manumissionem per testamentum consecrationis specie factam inuenimus. Alcesippus enim Butherae fi. Calydonius Apollini Delphico et ciuitati Delphorum praeter pecuniam haud exiguam cetera omnia sua et inter ea seruam nomine Theotimam post mortem suam donat, *ὥστε ἐλευθέραν εἶμεν αὐτάν, εἴ τί κα πάθῃ* (cum ipse mortuus sit). Theotima autem et tres alii homines (libertini, credo, ante manumissi) Alcesippo mortuo iusta soluere iubentur *ἀπὸ τῶν χαλκῶν τῶν καταλιμπάνει παρ' αὐςαυτὸν καὶ λόγον ἀποδοῦναι τᾷ πόλει.* Cfr. Keil. Rhein. Mus. XVIII, p. 262 sqq. — Aliud per testamentum manumissionis exemplum est W. F. 419: — — — *τάδε διέθετο Νίκων ὑπὲρ Δωρήματος, συνευδοκεούσας κτλ., εἰ μέν κα ἐπιβιώσῃ Νίκων ἔτη ὀκτὼ ἢ πλείονα, παραμείνασαν, εἴ τί κα πάθῃ Νίκων, ἐλευθέραν εἶμεν Δώρημα·* sin ante annum octauum Nico mortuus sit, reliquo quoque anno minam dimidiam Dorema filiae eius soluere iubetur; tum haec sequuntur: *ἐπὶ τούτοις ἔδωκε Νίκων τὰν ὠνὰν Δωρήματος τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ. Βεβαιωτὴρ τούτων ἐπιτελεσθέντων· Ἀρχέλαος Θηβαγόρα Δελφός.* Hanc consecrationem esse Curtius (Goett. Nachr. 1864, p. 139) contendit; mihi in primis quod sponsor adest

contra uidetur: ancillam, cum dominus mortuus sit, uenituram esse fingitur, et ob eam rem scribitur: βεβαιωτὴρ τούτων ἐπιτελεσθέντων; h. e. cum Dorema permanserit uel pecuniam soluerit. Sed in uenditione illa pretium non persoluendum esse dominus miro modo dissimulat.

Alia est ratio tituli W. F. 29, de quo cfr. Curtius l. l. p. 145. Hic enim priuatus priuato ita uendit, ut ancilla emptori donec uiuat permanere, mortuo autem eo libera esse iubeatur. Cfr. quae de manumissione Neaerae ex [Dem.] LIX, 31 sq. comperimus. Sed praeterea emptor seruam manumissam in sacro Apollinis Delphici uenditoris nomine inscribendam curare iubetur (ἀναγραψάτω δὲ Βόηθος Θρᾷσσαν ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὀνόματος τῷ θεῷ); unde is ipse titulus quo de agitur in muro legitur, quamquam hanc eius formam esse uenditorem uoluisse non puto. Qua in re nihil miri est nisi quod tota res non uulgari ratione transigitur, per formam fictae uenditionis deo factae adiecta ea condicione, ut serua apud Boethum permaneat, qualia nonnumquam facta alibi inuenimus; cfr. quae infra p. 58 sqq. dicentur. Iam uero omissa hac enumeratione de ui ac natura formularum in plerisque titulis Delphicis usitatarum disputabimus. De qua re accuratissime quaesiuit Foucart in libello praedicto (Mémoire etc.); quem quamquam omnino sequendum putaui, tamen erit ubi ab eo dissentiam.

Primum uideamus de ipsa uenditionis formula. Dominus deo seruum uendit, καθὼς ἐπίστευσε (ὁ δοῦλος) τῷ θεῷ τὰν ὠνάν, ἐφ᾽ ᾧτε ἐλεύθερον εἶναι — haec uerba ipsius uenditionis rationem declarant. Quorum de structura grammatica quia uiros doctos non plane consentire intellego, de ea re nonnulla dicenda sunt. Qui adhuc de uerbis illis exposuerunt, Curtius (anecd. p. 38) et Foucart (mém. p. 10), illa καθὼς — τὰν ὠνὰν ad praecedentia pertinere consentiunt, quo modo pertineant differunt. Curtius enim ita explicat: „dominus uendit — non ut uulgo uendunt, sed illo modo, quo modo seruus deo emptionem credidit". Foucart uero uerba de quibus agimus ad pretii significationem sane proxime antecedentem referre uidetur, cum sic scribit: „Nous avons vu les prêtres remettre la somme convenue au maître, mais c'est l'esclave

qui l'a fournie. Ce payement est toujours constaté: *καθὼς ἐπίστευσε τῷ θεῷ τὰν ὠνάν*, „comme l'esclave a confié au dieu la vente",[1]) c'est à-dire le soin et les moyens de l'acheter". Et infra: „Le maître a vendu à Apollon Pythien l'esclave, et l'esclave a confié la vente au dieu à ces conditions: *ἐφ' ὅτῳ*" *κτλ.* Uult igitur sic uerba intellegi: dominus seruum deo uendidit, et seruus quoque deo pecuniam qua emeretur credidit, ea lege, ut liber esset seruus. Mihi quidem et sententiae et rationibus grammaticis ita demum satisfieri uidetur, si illa *καθὼς — τὰν ὠνὰν* cum sequentibus coniunguntur: dominus seruum deo uendidit ea lege, ut (*ἐφ' ὅτῳ*) seruus liber esset, qua lege seruus quoque deo emptionem credidit, h. e. nam ea condicione (scilicet ut liber esset) seruus deo empt. cr. Enuntiatum igitur illud: *καθὼς — τὰν ὠνὰν* sequenti *ἐφ' ὅτῳ κτλ.* quasi apponitur; quod rursus cum ipso enuntiato primario: *ὁ δεῖνα ἀπέδοτο τῷ Ἀπόλλωνι* coniungendum esse cum inde apparet, quod illi *ἀπέδοτο* saepissime apponitur *ἐπὶ τοῖσδε*, quod sequens *ἐφ' ὅτῳ* quasi uenturum praenuntiet; tum in quibusdam titulis (uelut Curt. n. 16. 22. W. F. 314), ubi seruus manumissus post mortem demum domini plena libertate fruiturus esse dicitur, repetitis illis *ἐλεύθερος ἔστω κτλ.* adiciuntur haec: *καθὼς ἐπίστευσε τὰν ὠνὰν τῷ θεῷ.*[2])

Quocumque autem modo explicaueris, ea sententia efficietur, ut duos hic contractus esse uideamus: nam et cum deo uenditor et cum eodem deo seruus contrahit (Fouc. p. 10). Dominus autem cum deo paciscitur, ut a se seruum certo pretio emat, seruusque ita emptus liber sit; seruus a

[1]) Debuit esse, opinor, „l'achat"; nam *ὠνὰ* est emptio, non uenditio.

[2]) In titulis extra Delphos repertis tota haec formula non inuenitur, sed aut simpliciter habent: *ἀπέδοτο τῷ θεῷ ἐπ' ἐλευθερίᾳ σῶμα κτλ.* uel similia (ita fere Tithorenses), aut etiam *ἐπ' ἐλευθερίᾳ* deest et libertatis mentio postea fit (uelut in tit. Amphissensi Bull. V, p. 451). Utraque forma in Delphicis quoque, sed raro, inuenitur; prior in W. F. 232; posterior in 426, 427, aliis. Interdum libertatis significatio prorsus omittitur, ut in W. F. 282. 292. — Ceterum in quibusdam titulis illa *καθὼς — τὰν ὠνὰν* ea ratione poni, quae explicationi quam dedi repugnet, non ignoro; sed in his formulis adhibendis scribas saepe parum diligentes fuisse etiam aliunde apparet.

deo paciscitur, ut ille pecunia, quam ipse ei credidit, ad se emendum utatur, emptus uero ut liber sit.

Nemo autem putet, seruum a deo emptum deinde manumitti. Neque enim usquam talis manumissio significatur, et interdum etiam contrarium diserte enuntiatur; cuius generis sunt haec: *εἰ δέ τί κα πάθῃ Πολύων* (dominus), *τοῦ θεοῦ ἔστωσαν Σίμων, Ταυρίων, ἐλεύθεροι ὄντες κτλ.* (W. F. n. 314); et haec: *ἐπεὶ δέ κα διαλίπῃ Σωτίων, ἱερὰ ἔστω Ἡδεῖα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀνέφαπτος κτλ.* (W. F. 417; cfr. 153. 253. 341; Curtius Goett. Nachr. 1864, p. 140 sq.). Hoc igitur, seruum liberum esse, sic quoque declarari potest, ut dei esse dicatur; duabus his formulis una atque eadem res significatur.

Iam uero si ita res habet, inde aliud quoddam haud parui momenti efficitur. Nam quod in his titulis fieri indicatur, usu quidem et effectu, quod ad seruum attinet, manumissio est, sed iure et quod ad dominum attinet ueuditio (cfr. Fouc. mém. p. 15). Itaque in hoc manumissionis genere priori domino ut rata esset manumissio multo magis cauendum erat quam usquam alibi fiebat. De quibus cautelis iam diligentius exponendum est.

Quia seruus in possessione dei remanebat, hic ut in quauis alia uenditione uenditorem emptori possessionem rei uenditae certam et integram praestare necesse erat. Itaque in plerisque titulis Delphicis hisce similia leguntur: *εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο Αἱρέσιος ἐπὶ καταδουλισμῷ, βέβαιον παρεχόντω τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν ὅ τε ἀποδόμενος Ἀστόξενος κτλ.* (Curt. n. 8). Praeterquam igitur quod ut in omnibus aliis manumissionibus, ubi de ea re quicquam notum est, ciuium quisquis uolebat, si casus daretur, libertinum in libertatem uindicare licebat (qua de re mox uidendum erit), hic ipse manumissor idem facere iubebatur. Cuius rei cum nusquam alibi mentio fiat, cum tali manumissionis forma qualis Delphis esset eam coniunctam fuisse ueri simile est; hoc uero ideo euenisse, quod emptor deus a uenditore securitatem postularet, ex ipsis illis *βέβαιον παρεχόντω τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν* elucet (Fouc. p. 14 sqq.). Eadem autem obligatio in quibusdam titulis etiam heredibus (*τοῖς ἐπινόμοις*) uenditoris imponitur (W. F. 46. 52. 147. 293. 314. Hauss. 25. Cfr. Fouc. p. 16).

Sed ne his quidem cautelis deus contentus erat. Praeter ipsum enim uenditorem etiam alium sibi obligari uolebat, qui iisdem quibus uenditor condicionibus teneretur. Itaque a nullo titulo, quicumque specie uenditionis manumissionem continent, deest sponsor, qui iuxta uenditorem ut rata sit deo emptio cauet. Nomen eius uulgo erat βεβαιωτὴρ[1]: ita in longe plurimis titulis Delphicis est, item in Chaliensi, Phistyensi, Tithorensibus; in Naupactiis nomen est προαποδόται, idemque in paucis Delphicis redit (W. F. 177. 325. 363. Hauss. 15; ubique uenditor Locrensis est); cfr. Dittenberger in S. I. G. 446, not. 6. In omni autem uenditione sacra sponsor ut adesset Delphis lege sanctum fuisse ostendunt illa: βεβαιωτὴρ κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος, quae sollemnis formula est; sed de numero sponsorum uix quicquam constitutum erat, cum persaepe unus uel duo, interdum tres aut quattuor, semel quinque reperiantur, neque inter hunc numerum et numerum aut pretia seruorum qui ueneunt[2]) aut personas uenditorum ulla ratio intercedere uideatur (Fouc. p. 17). Ubi uenditor peregrinus est, praeter sponsorem Delphicum saepe peregrinus cauet, sed alibi solus Delphus, alibi solus peregrinus nec is semper popularis uenditoris inuenitur (Fouc. p. 17/8). Sponsorem a uenditore constitutum fuisse inde apparet, quod haud raro cognatus eius est; tamen sacerdotibus eum probari sine dubio necesse erat. — Porro item ubi uenditor peregrinus est, post illa κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος saepissime adduntur etiam haec: καὶ κατὰ τὰν συμβολὰν s. τὸ σύμβολον; unus titulus (W. F. 47) κατὰ τὸ σύμβολον τῶν Φωκέων praebet.[3]) Haec ad pactiones inter Delphos et ciuitates uicinas factas, quae obligationes in altera ciuitate contractas etiam in altera ratas esse iuberent, spectare

---

[1]) Apud Atticos quoque de eadem re βεβαιοῦν usurpabatur; cfr. Isae. V, 21 sqq. Plut. de uit. aere al. c. 1. — Curt. anecd. p. 42. Fouc. p. 19, [1]).

[2]) W. F. 408 pretium est duarum minarum, sponsores quattuor; Hauss. 15 pretium uiginti minarum, sponsor unus.

[3]) In W. F. 310 et Hauss. 25, ubi Delphi uendere dicuntur, sponsores κατὰ τὸν νόμον καὶ τὰν ὁμολογίαν dantur; sed cum in utroque titulo praeter archontem Delphicum praetor Aetolorum praescribatur, errorem aliquem subesse credo.

uidit Foucart (p. 20 sq.). cum ante eum alii de eadem re minus recte iudicassent (uelut Curtius in Goett. Nachr. 1864, p. 142 sq.). De talibus symbolis cfr. Gilbert. Staatsalt. II. p. 380 sq. Hic autem huius pactionis uis ea erat. ut a peregrino qui Delphis spopondisset. si ex ea sponsione debita non praestitisset. Delphis poenas repeti liceret.

Poenas enim et uenditori et sponsori, nisi libertatem serui deo uenditi uindicassent. propositas fuisse multi tituli ostendunt. Nam post illa: *βέβαιον παρεχόντων τῷ θεῷ τὰν ὠνὰν* saepe haec leguntur: *εἰ δὲ μὴ παρέχοιεν, πράκτιμοι ἐόντων κατὰ τὸν νόμον τᾶς πόλιος* (*καὶ τὰν συμβολὰν* W. F. 53. 213. Hauss. 40; cfr. quae cum maxime disputauimus). Fuit igitur multa lege constituta, si uenditor aut *βεβαιωτὴρ* debitum non praestitissent. Illud quoque interdum significatur, cui ab iis multam illam repetere licuerit; *πράκτιμοι ἐόντων τῷ θεῷ καὶ Σωτίῳ* (ancillae manumissae) *καὶ τῷ ὑπὲρ τὸν θεὸν θέλοντι πράσσειν* W. F. 341; cfr. 384. 407. Recte hic primum emptori, postea quisquis dei nomine agere uelit multam repetere licere dicitur; quod libertini idem ius esse additur. ea res non ex ipsa fictae uenditionis ui ac natura, sed quodam modo ex aequitatis ratione explicanda est. In ceteris titulis quamquam dei mentio nulla fit (cfr. W. F. 195; 169 aliique), tamen constare uidetur. iure legitimo in uenditorem et sponsorem actionem dei esse, quocum obligatio contracta est. Cui multa cesserit, in titulis Delphicis nusquam diserte dicitur; sed cum in aliis titulis multam iniusto assertori dictam ex dimidia parte deo, ex dimidia petitori cedere uiderimus (p. 22; idem in titt. Tithorensibus fieri iubetur). Delphis similia constituta fuisse suspicari licet. Pecuniae magnitudo uaria fuit; uulgo de ea nihil additur; in quibusdam antiquioris aetatis titulis (W. F. 341. 347. 384. 407. 415) formula haec legitur: *πράκτιμοι ἐόντω αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου* uel similia[1]); interdum additur ut puta *μνᾶν* ἕξ, ubi pretium pro manumissione persolutum 4 minarum est. Qua re inductus Foucart (mém. p. 18) ita uertit. quasi *αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου* idem sit quod simplex *τοῦ ἡμιολίου*. ut ipsum pretium et dimidium intellegatur; sed rectius Curtius Goett. Nachr. 1864, p. 142 bis tantum quantum

[1]) W. F. 347: *αποτεισατω αὐτα και τὰ ἡμιόλια.*

manumissionis pretium sit et dimidium intellegi uult; quamquam mirari possis, cur, ubi pecuniae significatio additur, ibi non tota multa, sed modo τὸ ἡμιόλιον definiatur. — In aliis titulis aliae rationes inueniuntur; uelut in W. F. 32. 33 et C. J. G. 1706 multa pretio sexies sumpto efficitur; in W. F. 43 bis tantum est. Quid sibi uelint illa quae habet Curt. n. 13: πράκτιμοι ἔστωσαν ὃ καταβάλοιτο Διοσκουρίδας (nam sic edidit Le Bas n. 930) nescio; ipsius Curtii tentamina nullo modo probari possunt. Totam autem rem consideranti Curtio assentiendum mihi uidetur illa αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡμιολίου multam lege constitutam significare, sed in ipsa manumissione etiam aliter definire licuisse dicenti (l. l. p. 142). — Quae in nonnullis titulis (uelut Curt. 29) post ea quae de multa sunt adduntur: καὶ ὁμοίως ὁ δεῖνα ἐλεύθερος ἔστω, libertinum ab iniusto assertore multa soluta in seruitutem reuocari non potuisse indicant.

Iam quaecumque ex ea manumissionis forma quae Delphis erat sequi oportebat pertractauimus. Quae si cum iis quae in consecrationibus inueniuntur comparaueris, in iis omnino nihil harum rerum comparere inuenias. Neque hoc mirum est; nam consecrationis uis ea est, ut seruus deo dono detur, neque uero quisquam ab eo, a quo donum accipit, ut hoc sibi ab omni parte ratum praestet postulat, neque in donatione de sponsore cogitari potest. Itaque si pluribus argumentis opus esset, cur omnes illas cautelas ex forma uenditionis fluxisse persuasum haberemus, uel hoc ipsum, quod in fictis consecrationibus, etiam quae ceteroquin formae Delphicae simillimae sint, talia prorsus desunt, ad rem probandam sufficeret.

Omnia autem illa uerbo quidem pro deo, sed re ipsa pro libertino constituta esse perspicuum est. Sed ne his quidem libertas serui deo uenditi satis munita uidebatur, cum uenditor et sponsor libertino, cui libere commeandi potestas erat, non semper adesse possent. Itaque ne Delphis quidem praesidia libertatis in ceteris ciuitatibus usitata deerant, quamquam hic quodam modo cum peculiari manumissionis forma coniungebantur. Igitur si quis libertino manum iniecerit (ἅπτεσθαι, ἐφάπτεσθαι, ἐνάπτεσθαι, ἀνθάπτεσθαι

[ἐπὶ καταδουλισμῷ], ἐπιλαμβάνεσθαι, καταδουλίζεσθαι, ἄγειν; in titt. Tithorensibus ἐνεχυράζειν; cfr. anecd. D. p. 43), quisquis uelit eum in libertatem uindicare licere in plerisque titulis indicatur; interdum inter homines quibus uindicare licebat separatim nominantur οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἱερεῖς (W. F. 94. 122) aut persona priuata cum manumisso coniuncta (W. F. 138). Neque tamen eo stabat lex Delphica; nam ipsi quoque libertino idem ius concedebat. Itaque haud raro hanc formulam inuenimus: εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο u. c. Μάνεος ἐπὶ καταδουλισμῷ, κύριος ἔστω Μάνης αὐσωτὸν (cfr. de hac pronominis forma Keil. Rhein. Mus. XVIII, p. 262 sqq.) συλέων[1] ὡς ἐλεύθερος ὤν (W. F. 31; cfr. 36. 62. cett.). Quae res cum legibus Atticis non consentit; Athenis enim, nisi quis alius praedibus datis libertinum uindicauerat, hominem prehendere licebat, resistentique actio de ui intendi poterat (Plat. legg. 915 a.). Sed in hac re ut in multis aliis ἱεροδουλία illa ficta Delphica ipsa plena libertate Attica liberior et securior erat.

Uindici libertatis plena ab omni poena aut multa securitas promittitur: ἀζάμιος ἐὼν πάσας δίκας καὶ ζαμίας. Contra eum, qui in seruitutem assereret, accusare et multare licebat (W. F. 33. 38. 130). Quanta fuerit multa, in titulis Delphicis nusquam legimus[2]; quamquam in W. F. 442 scriptum erat (εἰ δέ τις ἐφάπτοιτο, ἀποτισάτω ἀργυρίου .....), sed iam legi non potest. In titt. Tithorensibus multa talentum argenteum est; dimidium deo Aesculapio, dimidium uindici cedere iubetur; Delphis fortasse similia constituta erant. Tota autem haec uindicatio dei nomine fieri saepius dicitur (συλεῖν ὑπὲρ τὸν θεὸν W. F. 163. 286 cett.; ἐπὶ τὸν θεὸν 100. 105. 107 cett.; ἀποκαθιστάοντες ἐν τὸ ἱερὸν 417). Cfr. Fouc. p. 11 sq. Curt. Goett. Nachr. p. 140 sq.

De cetera libertinorum Delphicorum condicione si quaerimus, duplicis eam generis fuisse inuenimus. Nam aut seruo

[1]) Hoc in titulis Delphicis sollemne uocabulum est de uindicatione. De uindice (non de ipso libertino) dicitur etiam προΐστασθαι (τινὸς ὑπὲρ τὸν θεόν). Ἀφαιρεῖσθαι, quod apud Atticos sollemne est, W. F. 417. 450.

[2]) Fortasse tamen in W. F. 33 (τὸ γεγραμμένον ἐπιτίμιον) eadem pecunia significatur, qua uenditor et sponsor multari poterant, quae supra in eodem titulo definita est.

plena libertas statim concedebatur, aut ut apud priorem dominum aliquod tempus permaneret imperabatur, quo tempore peracto demum plena ei libertas redderetur. Primum igitur de hac ipsa plena libertate ita agemus, ut seruum cum domino nihil pactum esse fingamus.

In titulis Delphicis plena et integra manumissio saepe his uerbis significatur: *ἐφ' ὅτῳ ἐλεύθερον εἶμεν καὶ ἀνέφαπτον τὸν πάντα χρόνον, ποιέοντα ὅ κα θέλῃ καὶ ἀποτρέχοντα οἷς κα θέλῃ* (pro *ἀποτρέχειν* raro legitur *διατρίβειν* [W. F. 207], *ἀναστρέφεσθαι* [W. F. 321] uel similia). Nam quae notaui extrema uerba, si perpaucos titulos exceperis[1], in iis solis ipsi uenditionis formulae apponuntur, ubi permansionis nulla mentio fit; interdum uero permansione finita libertino libere commeare licere iisdem uerbis scribitur. E quibus illud primum effici mihi uidetur, libertinum uenditione sacra Delphica manumissum, nisi quid cum priore domino pactus esset, nullo erga eum officio deuinctum fuisse. Hoc iam ipso uocabulo *ἀποτρέχειν* significari puto; tum tota manumissionis ratio eodem spectat; nam qui seruum suum uendiderit, is, nisi cum emptore aliter pepigerit, omne aduersus illum ius perdat necesse est. Cfr. Curt. Goett. Nachr. 1864, p. 166 sq. Meier, Allg. Litteraturzeit. 1843, n. 232. Neque illa *ἀποτρέχειν οἷς κα θέλῃ* ita accipi possunt, ut tantum domum uenditoris, non patriam relinquere libertino licuerit: nam ubi hoc uel simile quid caueri uult uenditor, inter condiciones diserte commemorandum curat; uelut in W. F. 53: *μὴ οἰκησάτω δὲ Ἀσία ἔξω Λιλαίας μηδὲ πολιτευσάτω ἄνευ τᾶς Ἐπιχαρίδα γνώμας.* W. F. 109: *ποιέουσα ὅ κα θέλῃ, μὴ ἐπιβαίνουσα ἐπ' Ἀχαΐαν*; cfr. 136. Clarius etiam uis illius formulae perspicitur ex tit. Hauss. 32, qui haec habet: *πολιτεύουσαν αὐτὰν εἴ κα θέλῃ.* Magis dubium uideri potest, an illud ius retinuerit dominus, ut liberti, si orbus mortuus esset, heres esset; sed quoniam hoc quoque in qui-

[1]) Exceptiones notaui hasce: W. F. 82. 99. (158). 167. 178. 260. 280. Hunc numerum in tanta titulorum multitudine non maiorem esse puto, quam ut omnes exceptiones incuriae eorum qui titulos confecerunt deberi possint; qui quantas saepe turbas mouerint omittendo, repetendo, permutando, haud pauca exempla sunt. Cfr. Curt. anecd. n. 14 et p. 23.

busdam titulis (W. F. 213. 226. 425 cett.) disertis uerbis cauetur, etiam hic legibus nihil constitutum fuisse ueri simile est. Cfr. Fouc. mém. p. 24, et quae infra p. 54 sqq. de ea re dicentur. In uniuersum igitur aestimanti libertinus plena et integra manumissione Delphica omni erga priorem dominum officio solutus esse uidetur.

Deum siue templum eius aliquod in libertinum ius retinuisse ueri multo similius uideri potest, cum seruum nomine saltem non manumissum esse, sed in potestatem dei transisse docuerimus; itaque re uera fuisse demonstrare conatus est Curtius (Goett. Nachr. 1864, p. 167). Neque tamen rationes, quas ut sententiam suam probaret attulit, satis momenti habere uidentur; nam quod in uno titulo (W. F. 165) libertus post mortem patroni Delphis manere sic iubetur, ut eius rei causa non perspicua sit, id, cum toties alibi ius libere commeandi et ubicumque uelit habitandi concedatur, prorsus nihil ualere apparet; et quaerenti, quis tandem praeter deum libertum officia, quae ultra permansionis tempus domino sese facturum promisisset, praestare coegerit, responderi potest, talia ex litteris manumissionis iudiciis ciuilibus optime diiudicari potuisse; neque in omnibus iis, in quibus de iure patroni, si libertus debitum non praestiterit, agitur, usquam templi mentio fit. Multo potius id afferri potuit, in Boeotia templa aduersus libertinos aliquod ius retinuisse (uid. p. 30 sqq.); sed hoc ipsum, quod in illis titulis huius rei mentio fit, in Delphicis de eadem prorsus tacetur, aliter rem habuisse ostendit. Sine dubio libertinus uenditione Delphica manumissus ne erga templum quidem ullum officium contraxit; exceptis quae cum domino pepigerat omni uinculo solutus summa libertate fruebatur.

De ratione quae inter libertinum et ciuitatem, cuius esset manumissor, intercesserit nihil omnino nos scire contendit Gilbert (Staatsalt. II. p. 292); neque ego ei assentiri non possum. Adeo quidem tota res in obscuro esse mihi uidetur, ut excepto quod libertinum ciuem non factum esse apparet, de publico eius iure nihil praedicare audeam.

In omnibus quae adhuc de condicione libertinorum Delphis manumissorum disputaui ita rem habere finxi, ut seruus

cum domino ante manumissionem nihil pactus esset. atque in hoc manumissionis genere summam et paene absolutam libertini libertatem fuisse demonstraui. Sed re uera haec libertas legibus concessa persaepe iis quae inter seruum et dominum priuatim conuenerant magnopere imminuebatur. Harum autem condicionum genera sic diuidi placet, ut libertus aut domi manumissoris manere ibique omnia ministeria facere aut suam quidem ipsius domum habere, sed priori domino aliquid uel operis uel pecuniae praestare iubeatur. Atque de his primum uideamus; in tota autem hac parte non modo titulis Delphicis ceterisque eiusdem formae, sed etiam Boeoticis atque omnino quicumque manumissioni sacrae tribui possint uti me moneo.

In manumissione Attica liberti rem familiarem, si orbus mortuus esset, patrono iure cessisse constat. Delphis, quod seruus deo ueniret, talem legem non fuisse iam supra (p. 52 sq.) monui; hic quo modo manumissor, si illud ius retinere uolebat, de ea re in titulo cauerit uidebimus. In titulis igitur uelut W. F. 213. 226. 425 hoc simpliciter fit his uerbis: *εἰ δέ κα τελευτάσῃ Σῶσος ἄτεκνος, τὰ καταλειφθέντα ὑπάρχοντα Σώσου πάντα Καλλιξένου ἔστων* (213) uel similibus; 226 et alii heredes quoque patroni idem ius habere iubent. In W. F. 19 ut ius patroni etiam ad liberos liberti, si ii orbi mortui sint, pertineat cauetur. In aliis uerba eiusmodi sunt, ut, etiamsi liberto liberi sint, tamen patronus heres institui uideatur (*ἐπεὶ δέ κα τελευτάσῃ Ἀσία, τὰ ὑπάρχοντα αὐτᾶς πάντα ἔστων Ἐπιχαρίδα ἢ τῶν ἐπινόμων αὐτοῦ* W. F. 53; cfr. 94. 152); quamquam eum horum titulorum sensum esse uix adducor ut credam. Denique iuri illi hereditatis, quo libertus tantum testamenti faciendi potestate priuabatur, saepe ea quoque cautela additur, ne cui libertus dum uiuat suorum quicquam donet; uelut in Curt. 13 (Le Bas 930): *καὶ μὴ ἐχέτω Διοσκουρίδας ἀπαλλοτριῶσαι μηδὲ καθ' ὁποῖον τινοιτο* (?); W. F. 31: *καὶ μὴ ἐξέστω ἐξουσία Μάνει διδόντι μηθενὶ τά κα ἔχῃ*; cfr. 53. 94. 213 cett. Curt. Goett. Nachr. p. 152 sq. Fouc. mém. p. 24. Talis autem condicionis uim eam fuisse apparet, ne libertus sua aliis ante mortem donando patronum hereditate fraudaret. Ipsa

autem harum condicionum uarietas priuatis inter dominum et seruum pactionibus eas consistere ostendit.

Sed pleraeque huius generis condiciones inde oriebantur, quod seruus totum manumissionis pretium non extemplo soluere poterat, ut aliquid post manumissionem praestandum relinqueretur. Uelut ubi paramone est, finita ea morte patroni heredibus eius pecuniam soluere libertus interdum iubetur: W. F. 84: *ποταποτεισάτω δὲ τὸ λοιπὸν τᾶς τιμᾶς, ἀργυρίου τρία ἡμιμναῖα, Θηβαγόρᾳ ἡμιμναῖον, Δωροθέῳ ἡμιμναῖον, Ἀρχίᾳ ἡμιμναῖον*; tum in tit. 85 heredes se pecuniam accepisse testantur (S. I. G. 455. 456). Similiter W. F. 52. Cfr. Diog. Laert. V, 72 (Lyconis test.): *Δημητρίῳ μὲν ἐλευθέρῳ πάλαι ὄντι ἀφίημι τὰ λύτρα.* In W. F. 202 etiam totum manumissionis pretium intra paramones tempus soluendum est; nam pretium est trium minarum, serua autem manumissa apud dominam sex annos permanere quotannis minam dimidiam soluens iubetur; sin domina prius mortua erit, pecunia Calliae cuidam aut alii cui uoluerit uenditrix cedet. Plerumque tamen huius rei ea forma est, ut libertus aes alienum a patrono contractum dissoluere iubeatur. Huc pertinent titt. W. F. 89. 107. 126. 139. 213. 244; accedit tit. Chaeronensis (*Ἀθην.* IX, p. 319). Rem tractauerunt Fouc. mém. p. 28; Dittenberger S. I. G. 433. 462; Curtius Goett. Nachr. p. 149.[1]) Cfr. Thalheim, Rechtsalterth. p. 65. Neque tamen post omnia quae ab his aliisque uiris doctis disputata sunt non multa hodieque obscura sunt. Ego in iis quae iam traditurus sum potissimum Dittenbergerum sequor, ut qui explicationem nequaquam certam illam quidem sed ceteris probabiliorem protulisse uideatur.

Illud igitur aes alienum uulgo ea ratione contractum erat, ut aliquis pecuniam ab amicis corrogauisset eiusque singulas partes certis diebus reddendas suscepisset; talis autem pecunia *ἔρανος* uocabatur. Sed saepe pecunia ita collata

---

¹) Curtius quidem de tota re minus recte iudicauit, cum *ἐράνους* qui in titulis commemorantur societates, quae seruis manumittendis pecunias necessarias mutuas darent, fuisse suspicetur Neque enim tantas summas quantae hic commemorentur seruis opus fuisse ueri simile est, neque titulus Chaeronensis cum explicatione Curtii ullo modo conciliari potest.

plures utebantur, ut non tota summa, sed tantum pars eius ad eum qui corrogauerat pertineret; et hae quoque partes *ἔρανοι* uocabantur.

E nostris titulis simplicissimam formam praebet Chaeronensis: *Ἐξενεγκάτω δὲ Σώσων* (libertus) *τὸν ἔρανον ὃν συνάγαγε Θέων* (manumissor) *ἐμ Φανατεῖ, τὸ ὑπὲρ Θέωνος ὄνομα, ἕως ἂν τέλος λάβῃ ὁ ἔρανος.* Theo igitur ab amicis popularibusque suis (et ipse *Φανατεύς*, h. e. Panopensis, erat) pecuniam corrogauerat, quae iam liberto soluenda (*ἐκφέρειν* est usque ad finem persoluere; cfr. W. F. 213: *ἄχρι κα ἐξενεγχθῇ ὁ ἔρανος*) imponitur; quamquam hic quoque ipsi Theoni non totam summam soluendam fuisse ex illis *τὸ ὑπὲρ Θέωνος ὄνομα* effici uidetur. In titulis Delphicis nusquam uenditor ipse pecuniam corrogauisse dicitur, quamquam in W. F. 139 de ea cauere se scribit,[1]) sed semper alius quis, cuius nomen ut *ἔρανος* significetur semper additur (W. F. 126: *κατενενκάτω δὲ Γλαυκίας τὸν ἔρανον τὸν συνᾶξαν Ἄθαμβος καὶ Εὐαγόρας*, ubi *ἔρανον* simul de parte ab unoquoque soluenda et de tota summa accipi necesse est); interdum totius pecuniae magnitudo definitur (W. F. 107. 213: *τὸν τριακονταμναῖον, τετταρακονταμναῖον*). Portio liberto soluenda alibi alia est; in n. 89 tres minae dimidiae tribus annis; in 244 tredecim minae tredecim annis (est hoc ipsum manumissionis pretium), in 126 5 stateres et 10 oboli quarto quoque mense, quae pecunia dimidium totius summae quam debeat dominus esse dicitur. In reliquis magnitudo portionis non indicatur. Denique interdum cautionis gratia ea condicio adicitur, ut libertus donec pecunia persoluta sit apud dominum permaneat (W. F. 89. 213).

Titulus Boeoticus quem supra attuli post illam condicionem aliam habet intellectu paulo difficiliorem, quam hoc loco exscribam: *Τὴν δὲ οἰκίαν, ἣς ἔχει τὴν κτῆσιν Ἁρμέας Ἀρίστωνος πεπιστευμένος παρὰ Σώσωνος* (serui manumissi), *κομισάσθω Σώσων τὸ ἐπ' αὐτῇ δάνειον καὶ κελευσάτω ἀποδοῦναι T* (ταλάντου?) *τὴν ὠνὴν τῆς οἰκίας Ἁρμέαν Θέωνι* (manumissori). Quae ego sic explico: Soso peculio suo aedes emerat, quas quia ipsi possidere

[1]) Hic igitur pecunia liberto ita demum soluenda est, si is pro quo spondet dominus debitum non soluerit.

per leges non licebat, fictum possessorem, qui sine dubio ciuis fuit, substituerat. Praeterea ei dominus pecuniam aedibus cautam mutuam dederat. Iam dominus seruum manumittens, quod aedes ipse habere cupit, illum sibi aedes per fictum possessorem uendere iubet, totum autem pretium quia soluere non uult, pecuniam sibi debitam aedibusque cautam ad libertum suum transfert. Qua de re si recte disputaui, seruis pecunias haud exiguas colligere interdum licuisse, id quod aliis quoque locis comprobatur, hoc titulo confirmatur.

Alia condicionum genera, si paramonen quaeque cum ea artissime coniuncta sunt excipias, haud multa inueniuntur. In W. F. 234 medicus a seruo quem manumittit postulat, ut, si opus sibi sit, artificii sui quinque annos socius sit, pro opera quam praestiterit omnia ad uictum et uestitum pertinentia accipiens (*λαμβάνων τὰ ἐν τὰν τροφὰν πάντα καὶ ἐνδυδισκόμενος καὶ στρώματα λαμβάνων*). Haec autem nulla paramone est; nam huius natura ea est, ut liberto omnia opera seruilia imponi possint. In 239 libertus, qui adhuc puer est, cum apud fullonem permanens id artificium perdidicerit, priori domino omnia opera fullonia quorum domus eius indigeat praestare iubetur. Denique in 406 dominus paciscitur, ut liberta se in Macedoniam peregrinantem sequatur. — Interdum autem non ipse pro se, sed pro alio homine uenditor operam liberti postulat; uelut in W. F. 43 Medae ancillae manumissae imponitur, ut parentibus suis cum adoleuerit uictum cultumque praebeat (*τρεφέτω καὶ εὐσχημονιζέτω*), siue adhuc seruiant siue liberi facti sint. Puella igitur quae hic manumittitur peculio parentium adhuc seruientium e seruitute redempta est. Cfr. Fouc. mém. p. 26. In 219 libertus nomine Thracidas post mortem domini prioris mulieri nomine Dorcadi uictum praebere iubetur, si cum eo uiuere uelit; si minus, cibariorum uim definitam singulis mensibus domum eius ut apportet ei imponitur.

Haec omnia inter dominum et seruum etiam simplici manumissione non omnem usum tolli solitum esse ostendunt. Opera autem liberto ita imposita ut rite praestarentur, sine dubio legibus quae de rebus contractis erant

cauebatur; sed aliquando poena quoque. si libertus neglegens fuerit, in ipsis titulis constituitur. Quod in primis ibi fit, ubi de pecunia soluenda aut de iure hereditatis agitur; hic enim uulgo cauetur, ut, si libertus pecuniam non soluat aut aliquid bonorum suorum abalienet, tota manumissio irrita fiat (W. F. 126: *εἰ δὲ μὴ κατενέγκῃ, ἄκυρος ἔστω ἁ ὠνά*, cfr 53. 94. 139. 213). Ubi praeter pecuniae solutionem paramone constituta erat, tali poena minus opus erat; itaque a W. F. 89 deest. In W. F. 213, si debitam pecuniam non praestiterit libertus, ipsum et omnia bona eius domino abducere licere scribitur (*ἀγώγιμος ἔστω Σῶσος Καλλιξένῳ αὐτὸς καὶ τὰ αὐτοῦ πάντα*). *Ἀγώγιμος* autem hic non, ut alibi (uelut Dem. 23, 11), eum significat, quem in ius, sed eum, quem in seruitutem abducere licet (cfr. Plut. Sol. 13; Dem. 53, 11); ita illa quoque *τὰ αὐτοῦ πάντα* sensum habent. — Num autem libertus ita se gessisset, ut uenditio irrita esset, e litteris uenditionis a iudicibus, opinor, aestimari oportebat.

Restat ut de instituto, quod paramonen uocabant Graeci, disseram. Ea uero ubicumque serui a priuatis manumitterentur in usu fuisse uidetur, neque solum in titulis Delphicis, sed etiam in Boeoticis et in testamentis philosophorum Atheniensium saepe commemoratur; quamquam quae de ea nouimus longe maximam partem ex his titulis petuntur.

Saepissime igitur uenditiones Delphicae ea condicione fiunt, ut libertus post manumissionem aliquod tempus apud dominum priorem permaneat.[1]) Uulgatam huius condicionis formulam ex hoc exemplo perspicias: *παραμεινάτω δὲ Ἀφροδεισία παρ' Αἰακίδαν ἄχρι κα ζώῃ Αἰακίδας, ποιοῦσα τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατὸν ἀνε[γ]κλήτως* (Curt. n. 16). Uulgo enim usque ad mortem manumissoris permanere iubetur libertus, quod in titulis Boeoticis, ubi paramone est, semper fere fit; neque enim in iis paramone nisi hac formula: (*ὁ δεῖνα ἀνατίθησι τὸν δεῖνα*) *παραμείναντα ἑαυτῷ ἀνεγκλήτως ἕως ἂν ζῇ*, uel simillima,

[1]) Uno aut altero loco seruo qui manumittitur optio datur ut eligat, utrum permanere an pecuniam soluere malit; cfr. W. F. 146, ubi in singulos annos quibus non permaneat libertus 30 stateres soluendi esse dicuntur. In 52 ut alium eiusdem aetatis seruum in suum locum praebeat ei conceditur.

usquam indicatur, excepto quod sciam uno loco, tit. S. I. B. 71, ubi paramone est 10 annorum. In Delphicis haud ita raro tempus paramones certo annorum numero definitur; uelut in W. F. 290. 319 duo anni, in 31. 89 tres, in 94. 146 decem, in aliis alia temporis spatia inueniuntur. Rarius alio modo dies praefinitur, ut in W. F. 306 donec filius manumissoris uxorem duxerit permanere iubetur libertus; cfr. W. F. 300; interdum utraque ratio coniungitur, uelut in W. F. 82: εἰ δέ τί κα πάθῃ Εὐφράνωρ (uenditor, ad cuius mortem paramone est) πρὸ τοῦ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τιμάγγελον γυναῖκα λαβεῖν, παραμεινάτω Φαλάκρα Τιμαγγέλῳ ἄχρι οὗ κα γυναῖκα λάβῃ; cfr. W. F. 77. Curt. Goett. Nachr. p. 157. Ita paramone etiam ultra mortem patroni extenditur; qua cum re conferri potest, quod in manumissionibus per testamentum factis haud raro apud heredes domini paramone constituitur; uid. Diog. Laert. V, 15. 55. 73.

Quod hoc modo fieri uidemus, ut apud alium atque manumissorem sit paramone, idem aliis quoque rationibus interdum euenit. Nam ubi maritorum alteruter manumittit, nonnumquam constituitur ut apud utrumque libertus permaneat (W. F. 92; C. I. G. 1608 c; Ἀθην. IX, p. 360). Illud quoque inuenitur, ut apud cognatum manumissoris sit paramone (Ἀθην. IX, p. 357: παραμείνασαν τῇ μητρὶ αὐτῶν, ἕως ἂν ζῇ, ἀνενκλήτως). Sed etiam apud hominem ut uidetur manumissori non cognatum interdum permanere iubetur libertus (W. F. 58. 158. 350); cuius rei causa sine dubio saepe ea erat, quae in W. F. 58 disertis uerbis explicatur: ἐπεὶ ἔδωκε Ἀπολλόδωρος ὑπὲρ Φαινέαν Νικοῖ (uenditrici) τὰς πέντε μνᾶς (manumissionis pretium): nam hac ratione qui pecuniam dederat simul officia liberti sibi parabat et bene de eo merebatur. Similis est W. F. 29, de quo supra p. 45 dixi. Alia est ratio paramones in W. F. 239 constitutae, de quo p. 57 dictum est.

Praeter paramonen et simul cum ea alias quoque condiciones imponi potuisse, uelut pecuniam soluendam, iam uidimus (p. 56). De aliis eiusdem generis pactionibus, qualis est educatio infantium, cfr. Curtius. Goett. Nachr. p. 146 sq. Neque tamen talia saepe occurrunt, scilicet quod sepa-

ratim ea afferri non necesse erat; unum tantum officium cum paramone quae ad mortem patroni duratura erat coniunctum saepe diserte commemoratur, ob hanc ipsam causam, quod patronus libertum id praestare ipse cogere non poterat; funus dico, quod ut patrono faciat et omnino iusta soluat haud raro liberto imponitur. Qua in re uerbo antea ignoto utuntur Delphi, quod est τὰς ἀλλαθεάδας ποιῆσαι (W. F. 66. 110. 131). Philo est quidam, qui cum duobus seruis quos manumittit idem paciscitur, ut post mortem suam Delphis ne discedant et bis in mense, diebus primo et septimo, imaginem suam (credo in sepulcro incisam) corona laurea plexa ornent (W. F. 136. 142, qui n. 420 repetitur, addito ne Delphis discedat libertus; cfr. Curt. Goett. Nachr. p. 147. 161). Hoc autem officium ideo tam saepe postulabatur, quod homines liberis orbi qui senectutem suam coleret et funus sibi faceret hac manumissionis forma comparare solebant; cfr. Fouc. mém. p. 29 sq. Pro tali autem officio liberti interdum etiam heredes instituuntur; uid. W. F. 134. 404. 435. — Sed iam in uniuersum de libertorum apud dominos manentium condicione dicendum est.

Officia liberto praestanda eadem sine dubio erant quae seruis uulgo imponebantur; huc spectant illa ποιῶν τὸ ποτιτασσόμενον πᾶν τὸ δυνατόν (καὶ νυκτὸς καὶ ἁμέρας W. F. 58), et quae similia sunt, quae in omnibus fere paramones formulis leguntur. Cfr. Curtius, Goett. Nachr. p. 146. Et hoc quidem ubique sic constitutum fuisse uidetur propriumque paramones fuisse dici potest; sed quo modo agendum esset, si libertus non ἀνεγκλήτως, h. e. nulli reprehensioni obnoxius, imperata fecisset, de ea re multum diuersa pacisci domini soliti esse reperiuntur. Tamen uulgo domino libertum ut seruum uerberibus uel aliis modis castigare licuisse inuenimus; quod saepe sic significatur: ἐξέστω u. c. Καλλίδι κολάζειν καθώς κα αὐτὰ θέλῃ, καὶ ἄλλῳ ὑπὲρ Καλλὶν ὄν κα Καλλὶς κελεύσῃ (W. F. 90); idem, credo, intellegendum est, ubi formula etiam breuior occurrit: εἰ δέ κά τι τούτων μὴ ποιῇ, ἐξουσία ἔστω Φίλωνι ποιεῖν Λέαιναν ὅ κα θέλῃ (W. F. 136; cfr. 78 κυρία ἔστω Δαμοκράτεια ἢ ἄλλος ὑπὲρ Δαμοκράτειαν ποι[έων 'Ροδίαν ὅ κα θέλῃ]). Castigandi igitur potestas etiam ad alium transferri potest;

et sic in W. F. 369 post mortem dominae, si quid in eam intra paramones tempus deliquisse libertas repertum sit, heredibus eas castigare licere scribitur (εἰ δέ τί κα ἀζετωθέωντι[1]) περὶ Νεοπάτραν πεπονηρευμέναι ἢ τῶν Νεοπάτρας ὑπαρχόντων τι, κύριοι ἐόντω οἱ ἐπίνομοι κολάζοντες αὐτὰς καθ' ὅ τί κα αὐτοῖς δοκῇ κτλ.; quae post uerba illa quibus libertis mortua domina summa libertas promittitur leguntur). — Tamen ne hoc quidem castigandi ius nullis terminis circumscriptum erat. Primum enim libertum pro seruo uendere domino non licere in quibusdam titulis diserte scribitur (W. F. 58. 134. 354. Hauss. 39. Curt. 16), et semper, credo, nisi contrarium indicatur, intellegendum est; nam quod iam dei esset, uenditori, nisi aliter cum deo pactus esset, cuiuis uendere licuisse non ueri simile est. In W. F. 354 libertum sic uenditum in libertatem uindicandi ius cuiuis conceditur. — Porro ne uitae membrisue liberti castigatio noceret prohibitum fuisse uidetur; saltem in uno titulo haec est formula: κύριος ἔστω ἐπιτιμέων καὶ μαστιγόων πλαγαῖς ἀσινέοις (Curt. anecd. n. 3). Eodem pertinere illa, quae in W. F. 49. Curt. anecd. 11 leguntur: ἐπιτιμέων ὡς ἐλευθέρᾳ, uidit iam Curtius (anecd. p. 41; cfr. Fouc. mém. p. 36/7). Hanc quoque cautionem, etiamsi non addatur, tamen uulgo intellegendam esse puto, propterea quod alioquin quod iure dei esset patrono laedere et imminuere licuisse sequitur.

Tamen grauiora saepe constituuntur, atque si libertus patronum deseruisset, uenditio uulgo sublata esse uidetur, ut libertus rursus seruus fieret. Cfr. W. F. 167, ubi ceterae inter patronum et libertum contentiones ad arbitros reiciuntur, sed si patronum deseruerit libertus, uenditio irrita esse iubetur (εἰ δὲ μὴ παραμείναι Σωτήριχος παρὰ Ἀμύνταν καθὼς γέγραπται, ἅ τε ὠνὰ ἀτελὴς καὶ ἄκυρος ἔστω, καὶ ὁ βεβαιωτὴρ μὴ βεβαιούτω). Item in W. F. 154 primum in ceteris delictis uulgatum castigandi ius patrono tribuitur; tum haec sequuntur: εἰ δέ τι νοσφίξαιντο Κωμικὸς καὶ Ἰωνὶς τῶμ Μαραίου (patroni) καὶ ἐξελεγχθείησαν, ἄκυρος ἔστω αὐτῶν ἁ ὠνὰ καὶ ἀτελής. Sed etiam si libertus tantum imperata non fecisset, ut ei in seruitutem redeundum esset

[1]) Ἀζετόν· ἄπιστον· Σικελοί. Hesych.

interdum constituebatur; cfr. W. F. 37. 189. In plerisque titulis utrum ex his intellegendum sit dubium esse potest.

Longe alia ratione patroni libertique iura constituta reperiuntur in aliquot titulis Delphicis (W. F. 24. 29. 31. 167. 193. 209. 306. 384. 407). In his enim pro iis, quae in ceteris de iure castigandi scribuntur, ita statuitur, ut, si qua contentio inter patronum et libertum orta sit, tres arbitri inter eos diiudicent. Qui quo modo eligendi sint, in aliis titulis aliter definitur; in 384 et 407 (qui inter Delphicos antiquissimi sunt) duo sacerdotes Apollinis et homo priuatus arbitri esse iubentur; priuatus autem aut a patrono solo (407) aut ab utroque, et patrono et liberto, in commune (384) deligendus est; secundum ceteros titulcs omnes tres uiri e consensu partium eliguntur, quare nomen iis est *κοινοῖς* s. *κοινῶς συνῃρημένοις*. Denique in 167, si quis arbitrorum decesserit, quid faciendum sit diligentissime praecauetur. Semper autem ut arbitri iurati sententiam ferant et quicquid sic iudicauerint ratum sit praecipitur. In tit. 167 poenam, si libertus patronum deseruerit, reditum in seruitutem esse iam supra dixi; in 24 ante arbitrorum mentionem haec leguntur: *εἰ δὲ μὴ ποιέοιεν Νίκαια καὶ Ἰσθμός* (sc. *τὸ ποτιτασσόμενον*), *μὴ ἔστω βέβαιος αὐτοῖς ἁ ὠνά, ἀλλ' ἄκυρος ἔστω.* Hic igitur iam, si libertus patrono parere recusauisset, quid iudicarent arbitri praescriptum erat. Quid sibi uelint illa quae in W. F. 167 u. 17 exstant (*τὸ δὲ ἔγκλημα μὴ μικρότερον ἐπικαλείσθω διμήνου*), non expedio. De tota autem re conferendi sunt Foucart, mém. p. 39 sqq., et Curtius Goett. Nachr. p. 154 sqq.; quamquam hi duo uiri docti ita existimare uidentur[1], quasi in omni paramone tale iudicium fuerit. Quod mihi nequaquam probatur; nam ab omnibus titulis, ubi arbitrorum mentio fit, ea quae de iure castigandi alibi scribuntur desunt, ut haec instituta ubicumque inueniantur fauore domini seruo ante manumissionem concessa esse putem.

De iure quod in personam liberti domino erat iam dixi: sequitur ut quo modo cum bonis eius actum sit quaeratur. Qua de re tituli nostri diserte pacta raro exhibent; tamen

[1]) De Foucartio certa res est; cfr. l. l. p. 39.

W. F. 133 haec habet: *ὅσα δέ κα κτήσηται Δαμαρχὶς μένουσα παρὰ Θευδώραν, Δαμαρχίδος ἔστω.* Cfr. 209. Diog. Laert. V, 54. Ex ipsa huius rei mentione liberto manenti bona possidere uulgo non licuisse efficias, praesertim cum seruis quoque in ipsa manumissione idem ius habendi, quae sibi in seruitute parauerint, interdum concedatur (W. F. 263. 273). Sed huic sententiae repugnat quod his libertis certae pecuniae soluendae imponuntur; cfr. p. 55 sqq. Itaque in uniuersum aestimanti ius sua possidendi libertis apud dominos manentibus fuisse credibile est; cfr. Curtius Goett. Nachr. p. 149; quamquam tam certa quam putat ille res mihi non uidetur. Atque qui de ea re ita statuit, is certe patronum liberto omnia non solum ad uictum sed etiam ad cultum pertinentia praestare debuisse minus confidenter affirmauisset (ibid. p. 154); nam titulus in quo uno de ea re aliquid scriptum exstat (W. F. 234) paramonen quae proprie dicitur non continet; cfr. p. 57. Tamen ita uulgo euenisse ueri simile est; neque omnino, si quae de iure castigandi supra dicta sunt exceperis, quotidianam uitae consuetudinem, qualis seruo fuerat, paramone instituta magnopere immutatam esse puto.

De condicione liberorum intra paramones tempus natorum (nam qui ante id nati erant, nisi una manumittebantur, serui manebant) haud multa comperimus. In W. F. 133 libertas iis disertis uerbis conceditur: *εἰ γενεὰν ποιήσαιτο Δαμαρχὶς Θευδώρας βιοῦσας καὶ μένουσα παρὰ Θευδώραν, ἐλευθέρα ἔστω καὶ ἀνέφαπτος ἁ γενεά*; item in Hauss. 35; atque sic uulgo fuisse censet Curtius (Goett. Nachr. p. 152); quamquam et aliter pacisci licuisse ostendit tit. Chaeron. C. I. G. 1608 b: *τὰ δὲ γεννηθέντα ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ τῆς παραμονῆς χρόνῳ ἔστωσαν δοῦλα Δεξίππας τῆς Ἀθανίου* (consecratricis). Foucart (mém. p. 25) de ea re separatim caueri necesse fuisse putat; sed tum ut saepius commemoretur exspectes, quare ego potius Curtio assentior.

Paramone uulgo usque ad finem in ipsa manumissione constitutum durabat,[1]) neque liberto ea solui cupienti alia

[1]) Legem prorsus singularem continet tit. W. F. 167, ubi paramone est octo annorum. Hic enim constituitur, ut, si libertus plus duos

ratio erat, nisi ut domino aliquo modo persuaderet ut se dimitteret. Interdum tamen ipsis uenditionis litteris liberto concessum esse, ut pecunia soluenda uel simili ratione paramone se liberaret, iam uidimus (p. 58). Tollendae autem paramones uariae erant formae; saepe inter patronum et libertum rem priuatim transactam esse crediderim; sed et publice eam tolli potuisse nonnulli tituli Delphici ostendunt. Ita in W. F. 86 post alius mancipii manumissionem patronus libertam paramone soluit his uerbis: *τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον εὐδόκησε Φίλων νοέων καὶ φρονέων καὶ ὑγιαίνων καὶ Ἰσαιναν ἀπολελυμέναν εἶμεν τᾶς παραμονᾶς καὶ ἐργασίας ἀπ' αὐτοσαυτοῦ, καθὼς ἐν τᾷ ὠνᾷ* (scilicet quae ante facta erat) *γέγραπται κτλ.* Similis est forma W. F. 254 (S. I. G. 450), nisi quod hic titulus tantum ipsam paramones solutionem continet, et quod pro ea trium minarum pretium persoluitur; eadem autem ancilla in n. 253 quinque minis uenierat ea lege, ut apud dominos donec uiuerent maneret; iam cum huius tituli annus sit a. Chr. n. 179, illius 170, post nouem annorum paramonen ancillam tres minas persoluisse apparet.

Sed et alia est ratio tollendae paramones, ut libertus iterum ueneat. Eius exempla sunt W. F. 81. 179. Hauss. 42. Hic igitur libertus quasi seruus sit iterum deo uenit, sed ut iam prorsus liber sit; priorem autem uenditionem tolli additur (Hauss. 42: *Ἁ δὲ προτεραία ὠνὰ ἁ γενομένα Σώσου τῷ Ἀπόλλωνι ἐπ' ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς Θρασυκλέους καὶ τὰ ἐν τᾷ ὠνᾷ ποτιγεγραμμένα, ὥστε παραμεῖναι Σῶσον παρὰ Τέλωνα καὶ Κλητὼ ἄς κα ζῶωντι, ἀτελὴς καὶ ἀρμένα ἔστω*). Hunc titulum quod nondum cognouerat Curtius, ceteros in quibus eadem res minus perspicue significatur non recte intellexit (Goett. Nachr. p. 140). Tota autem res ita accipienda est, ut primum uenditione priore sublata libertum rursus seruum fieri, tum eundem deo denuo uenire fictum sit.

Totam paramones rationem si respiciemus, illud, credo, primum occurret, ubi ad mortem patroni permansurus esset

---

menses aeger fuerit, expleto paramones tempore tam diu quam morbus durauerit ultra permaneat (*εἰ δὲ μαλακισθείη Σωτήριχος, ὃ μὴ γένοιτο, πλεῖον διμήνου, ἐπαποδότω τοῦ πλείονος χρόνου Σωτήριχος Ἀμύντᾳ καὶ προσπαραμεινάτω.*

libertus, paramonen manumissionis per testamentum factae instar saepe fuisse, cum et omnia seruilia officia liberto praestanda essent et patronus idem castigandi ius quod domino ante manumissionem fuisset saepe retineret. Tamen aliquod discrimen semper fuisse supra monui, neque etiam si grauissimae condiciones imponebantur, si quouis delicto libertas amittebatur, communi legum praesidio seruis denegato libertus priuari poterat. Interdum autem talem fuisse liberti apud priorem dominum manentis condicionem, ut a seruitute longe abhorreret et re uera quasi medius quidam inter eam et libertatem status fieret, ex iis quae supra attuli satis perspicuum est. Quae uero Foucart in libello illo saepe a me laudato de libidine dominorum tam graues condiciones libertis imponentium compluribus locis questus est, ea omnia speciosiora quam ueriora esse existimo. Libertate enim nullum maius beneficium a domino seruo concedi poterat; ubicumque honesta eius tribuendi causa erat, ex sola humanitate et beneuolentia domini pendebat; neque enim ulla ratio facile excogitari potest, cur homo liber quam seruiens utilior sit, praesertim cum quicquid pecuniae collegisset seruus domino ei adimere liceret, neque id pro libertate pretium accipere ullo modo cogeretur. Quae cum ita sint, seruum pro libertate sua non solum dignum pretium soluere, sed alia quoque officia post manumissionem praestare certe non iniquum erat. Accedit quod in manumissione Delphica non ut Athenis aliqua saltem erga patronos officia libertis legibus imponebantur, quo magis de iis priuatim caueri necesse esset. Porro quod multa ex iis quae seruis imponebantur nobis superbiae et libidinis plena uideri possunt, semper hoc tenendum est, eam rem tanto temporis spatio interiecto ab hominibus usus qui inter unumquemque dominum seruumque intercesserit ignaris plerumque omnino non posse diiudicari; uelut, ne alia proferam, ubicumque paramone ad mortem domini est, de huius libertique aetate nusquam fere quicquam comperimus, ut quam cuique liberto grauis fuerit haec condicio prorsus ignoremus. De incommodis seruitutis multa grauiter dici possunt; seruitute se-

mel instituta condiciones manumissionum cauillari inconsiderati hominis est.

Melius fecit idem Foucart, quod in his titulis quaecumque ad pretia pro manumissione persoluta pertinent diligenter perscrutatus est. Quod uero hoc eo consilio fecit, ut quanta illo tempore fuissent seruorum pretia illustraret, contra eius rationem haud pauca disputari possunt; sed ea omnia absoluisse mihi uidetur Büchsenschütz in libri qui inscribitur Besitz und Erwerb im griechischen Alterthume pag. 201. Ad ea quae ille disputauit unum addam: si quis numeris quos in pretiis significandis hi tituli praebeant ad seruorum pretia illustranda uti uelit, eum titulos in quibus pretia aut exigua aut permagna occurrant relinquere neque quicquam nisi quae pecuniae summae saepissime inueniantur quaerere debere.

Sed de manumissionis pretio si quaerimus, tales cautiones non sunt necessariae. Hoc igitur si in uniuersum computes, Delphis saeculo a. Chr. n. secundo inter tres et quinque minas erat. Ex 496 seruis deo uenditis non minus 369 tali pretio uenisse ostendit Foucart (p. 48). Huc accedunt tituli ab Haussoullierio editi, Foucartio nondum noti, quorum ratio eadem fere est (25 ex 34). Tamen in titulis ubi paramone sit uulgo haec ipsa pretia uel saltem non multo maiora inueniri animaduerti, ut, si recte computes, medium illud pretium aliquanto maius euadere ueri simile sit. Omnino pretium ex iis solis titulis, in quibus plena et ut ita dicam nuda manumissio inuenitur rectius computaretur; sed huius rei diligentiorem rationem conficere non licuit. Porro nulla in his titulis minor summa comparet illa, quae est apud Curt. n. 33, ubi femina adulta, et apud W. F. n. 125, ubi uir adultus 20 stateribus (h. e. 40 drachmis) uenire dicitur. Nam quid sibi uelint illa, quae in W. F. 357 leguntur, ΣΣΣ nescio; seruum enim adultum tribus stateribus (h. e. sex drachmis) manumissum esse uix adducor ut credam. Cetera pretia solito minora, singularum minarum uel etiam infra, pleraque pro pueris puellisue paruis soluta sunt; tamen et adulti homines singulis minis ueneunt. — Maximum in his titulis pretium est uiginti minarum (Hauss. 45; idem

in tit. Tithorensi I, qui Delphicis multo recentior est; omnino in his pretia maiora sunt; cfr. Curt. anecd. p. 38). Interdum maioris pretii causam perspicere possumus, uelut in W. F. 177. 429, ubi artifices (τεχνῖτις, αὐλητρίς, σκυτεύς) denis minis ueneunt; item in 213 seruus artificii nescio cuius peritus sex minis uenit ille quidem, sed eranum pendere omnia artificii sui opera domino gratiis praestare, puerum eodem artificio erudire iubetur. — Denique inter nationem aut sexum serui et pretium nullam rationem intercedere uideri ostendit Foucart p. 50.

Ad originem seruorum manumissorum quod attinet, maiorem partem uernas fuisse, id quod iure exspectes, titulis comprobatur (Fouc. p. 46/7); nam ex 254, quorum origo nota est, 116 uernae sunt,[1]) et quorum de origine nihil scribatur plerosque eiusdem generis esse ueri simile est. Qui alibi nati sunt, maximam partem ex Asia aut Thracia oriundi sunt (ex Asia 56, e Thracia 36), scilicet quod maior pars seruorum inde exportabatur; tamen ipsa quoque Graecia haud spernendum numerum praebet (26); seruos autem Graeca natione saepius quam barbaros manumitti solitos esse ueri simile est. Sed de hac re ad seruitutem potius quam ad manumissionem illustrandam idonea uideatur Foucart l. l.

Quam diuulgatus fuerit mos seruorum Delphis manumittendorum, diligenter quaesiuit Curtius (Goett. Nachr. p. 170—75). Inter homines igitur Delphis seruos deo uendentes maiorem partem ipsorum Delphorum esse consentaneum est; sed tamen ciuitatum uicinarum homines hac manumissionis forma multum usos esse ex titulis nostris satis apparet. E quibus, ut par est, Phocenses et Locri Ozolae frequentissimi sunt, adeo ut ex solo oppido Amphissa amplius 40 manumissiones Delphis factae reperiantur. Porro haud pauci uenditores Aetolici, Dorici, Thessalici, Locrorum denique orientalium inueniuntur; semel aut bis Thebani, Thespienses, Achaei, Macedones, Athenienses; denique unus

[1]) Numeri sunt Foucartii, adiectis qui ex titulis Haussoullierii computantur.

Syracusanus (W. F. 433) et rex Pergami Attalus (W. F. 336; cfr. Curt. Goett. Nachr. p. 170). Uenditione igitur sacra Delphica etiam pro celebritate templi Apollinis populos uicinos satis frequenter usos esse apparet; qua in re monendum est, ciuitates quae saepissime compareant omnes fere circa annum a. Chr. n. 200 foederi Aetolorum subiectos fuisse. Itaque quod Boeoti, quamquam a Delphis minime longe aberant, inter uenditores perraro reperiuntur, nihil miri habet; nam illo tempore ad foedus Aetolorum non pertinebant; porro in plerisque oppidis Boeoticis aliam sacrae manumissionis formam in usu fuisse uidimus, qua scilicet incolae uti quam eiusdem rei causa Delphos proficisci malebant, sicut etiam sacerdotes eam propter quaestum inde perceptum quam maxime frequentari cupiebant. Hanc quoque causam fuisse puto, cur inter ciuitates Phocidis, quae cum Aetolis coniunctae erant, Stiridenses et Daulidenses rarissime appareant; nam ibi consecrationem usitatam fuisse nouimus. Illud magis mirum, quod inter ciuitates Locrenses tam saepe Amphissa occurrit; nam etiam Amphissae uenditiones sacras fieri solitas esse constat (Bull. corr. Hell. V, p. 451). Idem de Chalio ualet (cfr. C. I. G. 1607); sed utraque urbs Delphis prope uicina fuit. Contra Naupactii, qui longius aberant, suis ipsorum templis uti malebant; nam inter uenditores Delphicos raro (quater) occurrunt, et uenditionis sacrae morem ibi eodem tempore quo Delphis exstitisse nouimus (cfr. Weil, Mitth. des Dtsch. arch. Inst. IV, p. 28 sq.), quod de Amphissa et Chalio incertum est.

Iam uero disputatio nostra eo progressa est, ut de origine uenditionis sacrae dicendum uideatur. Itaque, ut quae ad rem pertineant breuiter comprehendamus: inde a fine saeculi ante Chr. n. tertii morem de quo agimus Delphis exstitisse nouimus; inter manumissores qui eo utantur praeter ipsos Delphos multos homines peregrinos, quorum ciuitates illo tempore omnes fere, sicut Delphi et ipsi, cum Aetolis foedere coniuncti essent, fuisse inuenimus; denique ceterae ciuitates, in quibus eundem morem in usu fuisse comperimus (sunt autem eae Naupactus, Amphissa, Chalium, Arsinoe, Phistyum, Tithorea), omnes ad idem foedus Aetolo-

rum pertinebant. Propter haec omnia Weilium uerum uidisse existimo, qui uenditionem sacram cum foedere Aetolico aliqua ratione coniunctam fuisse contendit (Mitth. l. l.). Sed cuiusmodi fuerit haec ratio dum explicare studet uir doctus, minus fortasse cautus fuit. Is enim ita existimare uidetur, tamquam sub finem saeculi a. Chr. n. tertii lege foederis Aetolici communi lata tota haec manumissionis forma instituta sit;[1]) quod mihi minus probatur. Primum enim quod inter titulos hanc manumissionis formam exhibentes nullus adhuc repertus est, qui anno a. Chr. n. 200 multo antiquior sit, inde nihil efficitur, cum hoc mero casu factum esse possit. Tum uero tota manumissionis sacrae forma ea est, ut eam subito lege creatam esse ueri prorsus dissimile sit; immo ubicumque rem per se simplicem tot ambagibus inuolutam et formulis a re et ueritate longe abhorrentibus quasi obscuratam geri uidemus, facere non possumus quin de longiore temporis spatio cogitemus, quo uis quae ab initio in illis formulis fuerit paulatim immutata sit. Eodem fert comparatio titulorum Boeoticorum, qui eiusdem rei similem formam exhibent, sed quam admodum antiquo tempore usitatam fuisse constet. Itaque uenditionem sacram sicut consecrationem a uera hierodulia originem duxisse existimo, Boeckhium, Curtium, Foucartium secutus, quibus omnibus idem placuit. — Potest porro quaeri, utrum unoquoque loco ipsa per se exstiterit, an primum in una aliqua ciuitate inuenta et aucta sit, deinde imitatione latius serpserit. Illud autem ideo minus ueri simile est, quod eadem paene titulorum forma ubique occurrit; quare morem illum Delphis primum ortum, inde foederis Aetolici tempore, cum propter commercia inter ciuitates eius participes instituta a multis

---

[1]) Mitth. IV, p. 28: „Da nun, wie sich aus dem Vorigen ergibt, die Freilassung in der Form des Scheinverkaufs beschränkt ist auf das eigentliche Aetolien und die während des 3. Jahrhunderts mit Aetolien vereinigten Theile von Lokris und Phokis, wird dieselbe auf die Gesetzgebung des aetolischen Bundes zurückgeführt werden müssen. Annähernd lässt sich auch ihre Entstehungszeit bestimmen.....; beide Strategenjahre [Chalepos et Agetas II] gehören aber in das letzte Jahrzehnt des 3. Jahrhunderts."

etiam peregrinis hominibus adhiberi coeptus esset deque ea re fortasse leges quoque latae essent, in alias illius foederis ciuitates imitando translatum esse crediderim. Quae etsi omnia coniectura non certissima niti sentio, tamen rationes quas supra exposui quodam modo inter se diuersas, fines dico quibus ille mos circumscriptus erat et ipsam moris formam, aliam explicationem uix pati puto.

De singulis manumissionis formis quaecumque dicenda habui postquam ad finem persecutus sum, restat, ut earum comparationem breuiter instituam. Grauissimum igitur in ea re discrimen et quod latissime pateat hoc est, quod manumissiones aut aliquo modo publice fiunt aut totae priuatis inter dominum et seruum pactionibus transiguntur. In omnibus autem fere ciuitatibus, unde tituli ad manumissionem seruorum spectantes in lucem prodierunt, aut ipsam rem publicam per magistratus suos aut templum alicuius dei publice coli soliti per sacerdotes manumissioni interfuisse uidimus. In ceteris ciuitatibus, in quibus tales tituli non inuenti sunt, qua ratione manumissiones fieri solitae sint fere ignoramus, nisi quod Athenis rem publicam manumissiones seruorum omnino non curasse satis constat. Sed quamquam ex eo, quod in una aliqua ciuitate nulli manumissionum tituli eruti sunt, de eius in hac re institutis nihil efficitur, tamen monendum est, inter omnes ciuitates, in quibus publicam manumissionis formam exstitisse nouerimus, nullam inueniri, cuius incolae Ionicae stirpis sint. Quod si casu accidit, in tanta titulorum multitudine ac uarietate satis mirus casus est, praesertim cum una ciuitas Ionica cuius instituta nota sint priuatam manumissionis formam habuerit. Sed rem incertissimam longius persequi nolo.

Quod uero in tam multis ciuitatibus manumissiones publice fieri iubebantur, eius rei iusta causa non deerat. Nam cum in seruo uendendo, sicut in quauis alia re alienanda, simpliciter inter homines priuatos res contrahatur,

in seruo manumittendo etiam de rei publicae commodis quodam modo agitur. Hoc in manumissione Romana, qua qui antea seruus fuerat in ciuitatem transibat, satis perspicuum est; itaque Romae inde ab antiquissimo tempore manumissionem, quae quidem ad publicam manumissi condicionem aliquid ualitura esset, si uiuo domino fieret, more legibus instituto publice fieri necesse fuisse[1]) et pro seruo manumittendo uectigal persolutum esse, posteriore uero tempore ipsam manumittendi potestatem legibus circumscriptam esse uidemus. In manumissione Graeca quamquam ratio quae inter seruum et rem publicam intercedebat non tanto opere immutabatur, tamen cum seruus uulgo in eam condicionem transiret, ut ciuitatis, cuius ciuis erat dominus, inquilinus fieret, sine dubio ciuitatis intererat scire, quot et quales serui manumitterentur. Hoc autem breuibus manumissionum indicibus, qui ut conficerentur in Thessalia legibus constitutum fuisse uidimus, satis praestabatur, ut, si nihil aliud quaeras nisi quid rei publicae scire interfuerit, quae ad patroni libertique rationes pertinerent ex titulis publicis excludi et, quatenus non legibus in commune definita essent, ad priuatas inter ipsos pactiones reici debuisse appareat. Quae si more et ordine litteris consignatae uel testibus confirmatae erant, sine dubio sicut quasuis alias obligationes priuatim contractas iudicia ciuilia eas tutabantur. Ita titulis Thessalicis, qui re uera omnibus talibus pactionibus carent, quae in manumissione rei publicae partes esse debeant optime significari uidemus.

Sed in plerisque ciuitatibus Graecis praeter nudam manumissionis publice confirmatae significationem multa alia titulos manumissionum continuisse satis constat. Quod etiam ibi fit, ubi formam titulorum alioquin Thessalicis haud dissimilem inuenimus. Uelut Calymnae, ut optimo exemplo utar,[2]) indicibus qui a Thessalicis non multum abhorreant (uid. Newt. II. n. 306 sq. 310. 311; cfr. huius disputationis p. 18

---

[1]) De manumissione per testamentum similiter disputari posse apparet; itaque in re minime obscura longior esse nolo.

[2]) Poteram et titulos Mantinenses afferre, quorum ratio omnino a Calymnaeis non multum abhorret.

sq.) intermixtos legimus plenioris formae titulos de paramone ceterisque rebus priuatis pacta continentes.[1]) Nec ut talia introducerent homines sensim adductos esse mirum est. Nam ubi semel ad manumissionem aliquis mos quo illa publice confirmaretur adiunctus erat, ibi in tabulas publicas eius rei causa confectas ea quoque, quae ad futuras inter patronum et libertum obligationes pertinerent, referri propterea utile erat, quod ut illae pactiones ratae essent melius caueri non poterat. Itaque sicut ipsa manumissionis confirmatio rei publicae causa instituta erat, ita quae postea eidem adiecta sunt ob patroni libertique commoda tuenda introducta esse existimo.

Iam uero in manumissione sacra longe alia uia et ex initio propemodum diuerso eodem peruentum est. Hanc enim ab origine rem inter hominem et deum priuatim contractam fuisse neque ei rem publicam omnino interfuisse, id quod ex ipsa eius natura et ratione exspectes, ex antiquissimis huius generis titulis, qui consecrationes Neptuno Taenario factas continent, satis apparet. Porro ex eadem rei natura sequebatur, ut aliqua saltem ex iis, quae in titulos Calymnaeos quasi iniuria irrepserunt, in titulos manumissiones sacras continentes iure et necessario referrentur. Nam in manumissione sacra cum seruus deo uel donatus uel uenditus traderetur, si is qui tradebat deum serui possessione aliquod tempus uel ex parte uel ex toto priuari uolebat, de ea re litteris quibus seruus tradebatur diserte caueri oportebat. Accedit quod ut hoc fieret maxime suadebat plena illa et absoluta libertas seruo ad templum manumisso, nisi cum domino aliter pactus esset, legibus concessa. Itaque tales pactiones ubicumque factae erant ab hoc titulorum genere abesse non poterant.

Sed manumissio ad templum facta etsi per se res priuata erat, tamen non pauca habebat, quare cum rebus publicis facile coniungeretur. Primum enim in templo fiebat, loco celebri omnibusque patenti; tum sacerdotes qui ei

---

[1]) Tamen etiam in breui indice n. 306 d paramones mentionem fieri monui p. 19.

interesse solebant, licet magistratus proprie dici non possint, tamen publica auctoritate non destituti erant; denique uniuersus deorum cultus, qui quidem legibus sancitus esset, inter res publicas habebatur. Quodsi praeterea meminerimus, quanti interfuerit rei publicae manumissiones seruorum cognoscere, nihil profecto miri habebit, quod in manumissione sacra praeter sacerdotes semper fere magistratus ciuitatis adesse uidemus. Uelut in titulis Orchomeniis polemarchi et senatores, in Chaeronensibus senatus, in Delphicis magistratus qui modo ἄρχοντες modo βουλευταί uocantur comparent; Tithoreae litteras uenditionis apud ipsum archontem eponymum deponi reperimus (uid. p. 39). Quin etiam quibusdam locis, uelut Elateae, rem eo sensim adductam esse demonstraui, ut, quae ab origine consecratio ad templum Aesculapii facta fuisset, ea manumissio publica in senatu facta euaderet, neque qualis res ab initio fuisset alia uestigia remanerent quam quae de multa deo cedenti constituta essent. Ceterum in tales titulos nihilo minus quae dominus et seruus de paramone priuatim pacti essent relata esse consentaneum est; cfr. Curt. anecd. n. 39 c. Itaque a diuerso initio rei priuatim contractae profecti ad formam manumisssionis ei, cuius origo publica fuit, simillimam peruenimus.

In duabus manumissionis sacrae formis, consecrationem dico et uenditionem, comparandis illud maxime quaerendum est, utra ex iis ipsam rem et ueritatem melius expresserit et complexa sit. Nam in utraque aliud fit, aliud fieri fingitur; quod autem fieri fingatur cum eo quod fiat quam maxime congruere utile est. Quod nusquam aeque atque in *uenditione* sacra euenit. Nam etsi in consecratione quoque paramonen, quia durante ea deus possessione sua carebat, nominari necesse erat, tamen quaecumque de pretio pro manumissione soluendo dominus et seruus pacti erant ob ipsam rei formam titulo quo manumissio continebatur exclusa erant. Contra in uenditione sacra non solum omnia illa quae de paramone constituebantur aeque necessario in titulos referebantur, sed pretii quoque mentio, cum ipsa uenditionis forma efflagitaretur, abesse nullo modo poterat. Ita hac forma effectum est, ut per fictam uenditionis speciem

omnes uerae manumissionis condiciones apertissime declararentur.

Denique quod ad ipsam iuris artem rationemque attinet, de uenditione sacra egregie disputauit Meier in recensione Curtii anecdotorum Delphicorum (Allg. Litteraturzeitung 1843, n. 232); cuius ipsa uerba nonnullis omissis h. l. afferam: „Was aber die freilassung durch verkauf an einen gott betrifft, so sprach für diese noch ein specieller grund.[1]) Diese hat nämlich die entschiedenste ähnlichkeit mit dem Römischen suis nummis emptus“[2]) etc. — „Was nun bei dem Römischen institut der schein-emptor war, das war bei dem Griechischen der gott;“ —. „Aber während man bei dem Römischen institut, wie die Römischen juristen selbst eingestanden, die augen zudrücken musste, um das geld eines sclaven als suos nummos ansehen und zwischen einem sclaven und dem schein-emptor ein contracts-verhältniss statuiren zu können, hat bei den Griechen der gott als ein wahrer deus ex machina ihnen über alle formale schwierigkeiten geholfen.“

---

[1]) Uellem hic paulo aliter locutus esset u. d.; nam Graecis, hominibus iuris scientiae minime curiosis, talia obuersata esse non crediderim.

[2]) Et hic enim specie uenditionis, sed homini factae, manumittebatur, itaque omni erga priorem dominum officio libertus soluebatur.

Anmeldelser.

J. A. Lyttkens och **F. A. Wulff:** Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent. Lund, Gleerup. 1885. XI + 351 + 115 S.

I den moderne lydvidenskabs historie er der få lande, ja man kunde fristes til at sige intet land, der har spillet så stor en rolle som Skandinavien eller rettere — da Danmarks andel er meget lille, altfor lille, i sammenligning med nabolandenes — som Sverrig-Norge. Prof. Joh. Storm har i forskellige skrifter, navnlig i sin Engelske Filologi kastet lys over mange punkter i de fleste europæiske sprogs lydlære og har nu sidst i *Norvegia* med mesterhånd behandlet et mere begrænset område, de norske dialekters fonetik; og i hans fodspor er flere dygtige disciple af ham trådt. I Sverrig har interessen mere udelukkende været henvendt på det nationale, særlig undersøgelsen af lydforholdene i landsmålene, og hvad svenske forfattere her har præsteret, står ved siden af eller over det bedste tilsvarende i udlandet. Det svenske rigsmåls lydlære, der tidligere bedst var behandlet af Noreen i den af ham og Schwartz udgivne, desværre ufuldendte grammatik (Svensk språklära, 1sta häftet 1881) og i Sweet's Sounds and Forms of Spoken Swedish[1], har nu fået en ny og fyldig fremstilling i det skrift, her skal anmældes.

Efter en indledning med definitioner af sådanne fundamentale begreber som sprog, at tale, læse, sprogbrug, rigssprog o. dsl. gives en fremstilling af den almindelige lydlære med afbildninger af taleredskaberne, hvorpaa den egentlige svenske lydlære begynder med en fremstilling af de svenske selvlyd. Hver enkelt vokal beskrives for sig meget omhyggelig, og derpå følger lange lister over ord, hvori den findes; efterat de alle er gennemgåede, følger et afsnit om „själfljudens beteckning“, hvor det ved hver enkelt vokallyd bemærkes, hvorledes den svenske ortografi betegner den i forskellige ord. Så kommer medlydene til behandling på samme måde, idet der dog för de enkelte medlyds beskrivelse er indskudt kapitler om medlydsforbindelser med nöjagtige tabeller over, hvilke medlyd der på svensk kan findes sammen foran og efter vokalen, om „ljudstafvelse“ samt om medlydenes indvirk-

---

[1]) Trykt i Transact. of the Philol. Society 1877—79, ubetinget den bedste fremstilling af et talesprog, der overhovedet er givet af en udlænding.

ninger på hinanden. I slutningen af bogen findes endelig en selvlyds- og en medlydstabel, der har særlig interesse derved. at de i modsætning til selve bogen også omhandler ikke-svenske lyd. — Ved omtalen af bogen skal jeg deri afvige fra forfatternes orden, at jeg först omtaler det i bogen, der har interesse for lydvidenskaben i almindelighed, og först derefter gör nogle få bemærkninger om det specielt svenske.

Hvad da vokalerne angår, har forfatterne forladt det Bell-Sweetske system, skönt de (se fortalen s. IV) fra först af betragtede det som „det yppersta tillgängliga system", og i stedet, efterat dette spörgsmål „under åratal fördröjt arbetets utgifvande", endelig bestemt sig til en ny opstilling, hvor tre rækker, væsentlig svarende til de tre arme i Wintelers system, optræder som hovedserier; til disse knytter sig biserier, på vokaltavlen to til hver hovedserie, medens det antydes, at en del lyd (udenfor svensk rigssprog) ikke kan få plads i disse, men kræver ansættelsen af yderligere serier. — I hver serie ansættes så trinnene 1—6, flere steder med mellemtrin, betegnede ved brøker. Medens der for den förste gruppes vedkommende — hovedserien går fra det lyse *a* i sv. *hatt*, fr. *patte* (ikke meget forskelligt fra vort danske *a* i *hat, patte*) gennem *æ*- og *e*-lydene til *i* — ikke er meget at bemærke, giver derimod flere ting i den anden anledning til tvivl. Som förste trin ansættes vokalen i eng. *earth, burn*, men paa denne lyd passer ikke den side 37 givne bestemmelse af seriernes natur, idet den derefter skulde have samme tungestilling som det oven omtalte a, og samme læbestilling som trin 1 i tredje serie, nemlig det dybe a (ɐ) i svensk *hat* (der sættes = det norske *a*, tysk *gabe*, fr. *pas*). På pladsen 2 sættes sv. *ört, örn* (lidt forskellig fra det danske *r*-påvirkede *ö* i *först, rönne*); 3=sv. *ömm, mjölk, smör*, fr. *seul, veuf*; $3^1/_2$ = ty. *götter*, langt på sv. i nogle enkelte ord, hvor det dog af mange erstattes af nabolyden *ö: lön, skön, gröt*, dansk *börn*[1]); 4 bliver *ö* i sv. *dö, öga*, fr. *peu, creuse*, ty. *schön, böse* (da. *ø, øse*). På 5te trin opføres fr. *lune, tulle, dure, eûmes, nue*, ty. *glück, hütte*; her forbavser det en, at den franske og den tyske lyd sættes lige, og at de (eller i alt fald den franske) ikke anbringes på den yderste (6te) plads, der lades helt åben; i en samtale med mig var den ene af forff., Dr. Wulff, tilböjelig til at sætte det danske *y* i *stygg, fylde, syge, syner* på pladsen 6, men disse ansættelser står stadig for mig som tvivlsomme, navnlig den store forskel, der derved sættes mellem dansk *y* og fr. *u* (= forskellen mellem da. *i* i *si* og *e* i *se*). Derimod er det vist fuldkommen rigtigt, at det svenske *y* i *stygg, fynd, ny, yr* (og ? tysk *grüssen*) sættes i den „öfre biserie", adskilt fra hovedserien ved, at læberne er

[1]) Det andet i vokaltavlen anførte da. exempel *ørn* er uheldigt, da det vel nok så ofte udtales med *ø* (4); bedre er *snöre, smöre, Sören, höne.*

„utrundade“, ɔ: at deres røde del er skudt frem, så at de næsten danner et rör (§ 100, 169). — Tredje hovedserie svarer nærmest til Wintelers (og Trautmanns) række fra det dybe *a* („u-basis“) til *u*, men idet de svenske forff. som karakteristika sætter „tungspetsen jämförelsevis konstant“ og „underkäken alt igenom låg . . . . tandöppningen således stor“, medens læberne derimod rundes mere og mere, har de, afvigende fra det sædvanlige, som yderpunkt (6) måttet sætte ikke *u*, men *ω*, sv. *o* i *bomm*, *bo*, medens *u* (det „europæiske“) bliver stillet i en biserie og der, mærkelig nok, på 4de trin, medens lyden dog ellers af alle anerkendes for at være „high“ (= 6). Flere tvivlsmål, sål. særlig med hensyn til danske lyds vurdering[1]), skal jeg her ikke indlade mig på at omtale.

Ved forff.s opstilling af konsonanterne må man særlig lægge mærke til den adskillelse, der ved frikativerne göres mellem a) konvexe (hopträngda) lyd, ved hvilke mellemrummet, hvor gnidningen foregår, bliver lille, idet det virksomme taleorgans mellemste del göres „kullrig och höjes uppåt“ — således f v, þ ð, de forskellige *ch*-lyd med de tilsvarende stemte (j; *γ* i dansk *age*) — og b) konkave (vidgade), ved hvilke mellemrummet på midten udvides (ved dannelsen af en rende) — således w (eng.), s z og š ž. Ved *l*-lydene (sidöppna) göres en lignende forskel, der dog her på grund af forholdenes natur kommer til at bero på noget andet („tungans sammanklämning“); det engelske *l* i *will* er konkavt i modsætning til det svenske, tyske og franske (samt danske) almindelige *l*. —

Både vokal- og konsonanttabellen indeholder mange fine og ny iagttagelser om forskellige sprogs lyd, men det må beklages, at der ikke i bogens text findes nogen nærmere gåen ind på eller beskrivelse af andre lyd end svenske. I visse tilfælde viser den plads, vedkommende exempel får i lydskemaet, tydelig nok, hvad meningen er — således ved det interessante forhold, at andaluserne erstatter *s* foran en læbelyd ved stemmeløst *m* (i ord som *mismo*, *huesped*), foran en tungespidslyd ved stemmeløst *n* (*misto*, *desde*) og foran en tungerygslyd ved stemmeløst *ŋ* (*riesgo*, *mescla*); men i andre tilfælde er dette ikke nok, således ikke, når der som exempler på þ nævnes dansk *hat*, *godt*, *sult*: folk, der ikke kender dansk udtale, må jo tro, at det er *t*, der her udtales som þ, medens meningen dog må være, at der efter *t* udtales et þ (altså er *t* „affricata“, ikke „aspirata“), og det må endda modificeres til, at den åndende afslutning undertiden (og kun in pausa) bliver så stærk, at den kan opfattes som þ.

---

[1]) Det er i det hele forbavsende, så svært svenske (og norske) fonetikere har ved at opfatte og gengive danske lyd — og desværre også omvendt! De særegne akcentforhold bidrager vel en del hertil

De fleste (eller alle) lydlærer går (måske efter en lydfysiologisk beskrivelse af lydene) gennemgående ud fra retskrivningen og giver mer eller mindre udtömmende lister over de ord, hvor det og det bogstav udtales således, og de andre, hvor det udtales anderledes; svarer en lyd og et bogstav (som f. x. sv. *i*) gennemgående til hinanden, gives der kun få exempler. Anderledes den foreliggende bog, der helt igennem stiller sig på det fonetiske standpunkt: lydene for sig uden hensyn til den mere tilfældige ortografi, og først i anden række „beteckningsläran". Ved hver enkelt lyd anføres lister, der så vidt muligt indeholder alle de ord, hvori lyden forekommer. Det er klart, at dette princip, konsekvent gennemført, må føre til mange gentagelser (et ord som *ofantlig* må sættes på 8 forskellige steder under hver af de lyd, det indeholder), og selv om forff. ikke går til de yderste konsekvenser i så henseende, idet de f. ex. henviser til ordbogen, hvor der er tale om ordenes begyndelseslyd, så går de dog vidt nok, så vidt, at man tit spörger sig selv, om ikke en lille henvisning kunde have sparet en i sig unyttig gentagelse. Et exempel[1]) vil oplyse dette: udtalen af ordet *konsärt* omtales på følgende steder: § 132: konsær˙t eller kongsä˙r [˙ angiver længde af den foregående lyd]; § 334: konsä˙r, äfven konsæ˘t˙ [˘t = det supradentale *t*, der træder istdf. *rt*]; § 419: koŋsär, konsär el. -ä˘t; § 563 (uden bemærkning); § 659: konsär, (koŋsä˙r el. konsæ˘t˙)! Men vist er det, at disse udførlige lydlister, der er samlede med utrættelig flid, vil göre stor nytte, f. ex. for kommende dialektforskere; særlig påskönnelse fortjæner det, at vaklende udtale er opført i et omfang som ingensinde tidligere for noget sprog; i bøger om udtale er man jo ellers vant til, at hver forfatter kun kender eller i alt fald kun anerkender sin egen udtale, men sligt træffes ikke her, hverken med hensyn til de enkelte lyds dannelse eller deres anvendelse i enkelte ord eller m. h. t. akcentuering.

Akcentlæren, der udgör et hele for sig med særlig paginering, er ikke den mindst interessante del af værket. Forfatterne, af hvilke den ene, Dr. Wulff, allerede har vist sit skarpe øre for akcentforhold ved sit foredrag ved filologmødet i Kristiania 1881, har her givet en fortrinlig, klar og selvstændig fremstilling af de vanskelige svenske tryk- og tonforhold, og selv om måske ikke alle enkeltheder står lige fast — jeg skal blot nævne regnestykket, hvorved forff.s talformler 4: 1 og 3: 2 for de to akcentformer Hjal'mar og An'na („akc. nr. 1 og nr. 2", som Kock nu efter Verner kalder dem) temmelig kunstigt skal passe både for det „melodiske", det „dynamiske" og det „kvantitative" forholds vedkommende — så kan man dog trygt anbefale dette afsnit så vel som de øvrige til indgående studium

[1]) Sml. også omtalen af *salat* §§ 129, 198, 355, 491, 647.

Til slutning skal jeg bemærke, at en billig kortfattet udgave indeholder alt det væsentlige af den egentlige lydlære, og at lignende udtog af de andre dele („beteckningsläran“ og „akcentläran“) stilles i udsigt.

København, i Decbr. 1885.

Otto Jespersen.

Eine Augustin fälschlich beilegte Homilia de sacrilegiis. Aus einer Einsiedeler Handschrift des achten Jahrhunderts herausgegeben und mit kritischen und sachlichen Anmerkungen, sowie mit einer Abhandlung begleitet von Dr. **C. P. Caspari.** Christiania, Dybwad. 1886. 73 s.

Den her udgivne homili fortjener stor opmærksomhed, særlig på grund af de interessante kulturhistoriske oplysninger, den indeholder, vedrørende den tidlige middelalder. Den er sikkert den betydeligste af de forskellige tekster, der tillader os at studere hin tids overtro, og den giver en desværre kortfattet, men dog ret indholdsrig udsigt over en stor del af de overtroiske fordomme og hedenske skikke, som kirken bekæmpede og efter bedste ævne stræbte at udrydde. „Homilia de sacrilegiis“ indeholder næmlig en række forbud mod ting, som det var usömmeligt at kristne gav sig af med. Det forbydes således, hvis man ikke vil „fidem et baptismum perdere“ og anses for „paganus“ og „sacrilegus“, at ofre til stene og træer, at rådspörge hekse, at tro på håndspåning, at tage varsler af torden, hundegøen, nysen o. s. v., at anvende trylleformularer (carmina, incantationes) for at fordrive krampe, feber, diarré, hovedpine, ligtorne; det forbydes at tro på heldige og uheldige dage, det forbydes ved nytårstid at tage varsler, at bringe spiseofre, at opføre fester (feclum [vitulum] et ceruulum et alias miserias vel lusa quæ in ipso die insipientes solent facere), og i februar må man ikke „hibernum expellere“. Det er også helligbrøde at helbrede med magiske ringe, at fordrive fostre, at „ryge“ djævelen ud eller forjage ham med stål og jærn o. s. v.

Teksten ledsages af „sachliche Anmerkungen“ (s. 17—41), i hvilke udg. har givet interessante prøver på sin omfattende belæsthed og store lærdom, idet han ved talrige parallelsteder hentede fra gamle kirkeforfattere i höj grad har hjulpet til den rette forståelse af de mange forskellige forbud; hist og her vilde dog sikkert en folklorist ex professo med lethed have kunnet give udførligere og mere forklarende oplysninger[1]).

---

[1]) Af mangel på plads må jeg her afholde mig fra tilföjelser; jeg skal blot henvise til S. Berger's bemærkninger i *Mélusine* III, 217 ff.

Bogens sidste del (s. 42—73) optages af seks mindre undersøgelser vedrørende homiliens indhold, form, sprog, affattelsestid, affattelsessted o. a. De sproglige ejendommeligheder findes sammenstillede s. 52—62; intet iagttagelsesværdigt er undgået udg., men hans forklaringer er ikke altid rigtige. Af mærkelige former skal følgende anføres: *ienuarias* (§ 17), *greue* (6), *Agustini*, *aguriatur* (17), *scaltandum* (5), *scuriscere* (16), *sagrelecus* (7), *sternudationes* (27), *bergamena* (19), *spalmum* (15) for spasmum; *strias* (16). *auratum* (10), i begge er *g* udtaldet; *feclum* (17) for vitulum er påfaldende. I *cervunum* (21) foreligger vistnok en analogidannelse efter *apru(g)nus* (smlg. *caprunus* hos Anthimus). I *per sibelos* et *iubilos* (for iubila) foreligger en analogidannelse af samme art som dem, jeg har anført i „Adjektivernes könsböjning" s. 45. Nominativsformer på *-as* (for *-æ*) er normale i vulgærlatin, hvad udg. efter bemærkningen s. 7, note 6 (sml. s. 14, note 7; s. 59, note 5) ikke synes at vide. Hvorfor antage, at der i „cervolo facientes" står dat. for akk.? Caspari antager selv s. 58 akkusativer som luna, umbra etc., og på samme måde må naturligvis *cervolo* opfattes. Meget interessante er genitiverne *lunes* og *mercures* (for lunæ, mercurii sc. dies), analogidannelser efter *soles*, *martes*, *ioves* etc. Præpositionerne *in* og *cum* forekommer gentagne gange med akk. Mærkelig er den § 15 forekommende benævnelse *oculus pullinus*, der synes at have betydningen ligtorn, og hvormed altså kan sammenlignes sp. *ojo de pollo* og t. *Hühnerauge*.

Hvad vor homilis affattelse angår, har udg. tilstrækkelig godtgjort, at den ukendte forfatter har været en uvidende og skødesløs kompilator, der sikkert ikke har benyttet egne iagttagelser, men øst af ældre kilder og sammenblandet germanske og romanske skikke; enkelte spredte angivelser ligesom flere af de anførte sproglige ejendommeligheder kunde tyde på, at et sydligt romansk land (Provence, Spanien) var affattelsesstedet, men andre indicier taler for den nordlige del af det frankiske rige.

Hermed skal jeg på det bedste anbefale Caspari's mønsterværdige og indholdsrige nye bog til filologers og folkloristers opmærksomhed.

Kr. Nyrop.

J. N. Madvig.

Nogle ord til minde om Johan Nicolai Madvig.

Foredrag holdt i det filologisk-historiske samfund den 10de februar og den 10de marts 1887

af **O. Siesbye.**

(Hermed et portræt i fotogravure efter C. Blochs maleri.)

Vort samfunds højtærede bestyrelse har opfordret mig til at indlede vore forhandlinger iaar med nogle ord til minde om samfundets ældste og navnkundigste medlem, og jeg har lovet at efterkomme denne opfordring, skjønt med ikke ringe betænkelighed. Ikke længe før Madvigs død havde en af hans disciple i et værk over den danske litteratur, der er beregnet paa en større læserkreds end vort samfund tæller, givet en fremstilling af hans virksomhed som filolog i det hele, med en fyldigere redegjørelse for en enkelt side, hvis egentlige beskaffenhed og betydning maa ansees for mindst forstaaelig for de fleste. Dernæst er der efter hans død i to af vore mest udbredte aviser givet endnu større kredse lignende fremstillinger, ligeledes af to disciple, som desuden begge havde været hans embedsfæller, den ene i en lang række af aar; den ene fremstilling er kortere og holder sig navnlig til Madvig som filolog, den anden, udførligere tager ogsaa andre sider med. De ville indse, at jeg var noget betænkelig ved den opgave, der var stillet mig, efter at der allerede var sagt saa meget, som jeg i alt væsentligt kunde underskrive. Ganske vist: en udtømmende skildring og vurdering, jeg vil ikke sige af Madvigs offentlige virksomhed i hele dens omfang — som videnskabelig gransker og forfatter, som tilsynsmand ved undervisningen, som deltager i det politiske liv, men selv blot, hvad der i denne kreds maatte ligge nærmest, som filolog var der endnu ikke givet. Men om en saadan kan gives allerede nu, forekommer mig meget tvivlsomt. Hvorfor, troer jeg bedre at kunne udvikle senere; her vil jeg blot gjøre opmærksom paa, at Madvigs

nærmeste forgænger som præsident i videnskabernes selskab. A. S. Ørsted, havde været død i 24 aar, førend man fik en fremstilling af hans gjerning, og at efter dennes fremkomst tre jurister have forenet sig om at give en mere fyldig og dybtgaaende. Men selv om dette kan gjøres for Madvigs vedkommende allerede nu, er det vist, at jeg ikke er manden derfor. Jeg har derfor, idet jeg maatte indfri mit løfte, besluttet at give nogle bemærkninger om Madvig som videnskabsmand, især som filologisk docent og forfatter, mest bestemte for samfundets yngre medlemmer. Finde de ældre i det, jeg har at sige, noget der kan vække gamle erindringer hos dem, vil det glæde mig; noget haab om at sige noget for dem nyt tør jeg ikke nære. De rent biografiske data kan jeg vel ikke helt udelukke, men skal indskrænke dem saa meget som muligt.

Madvig blev student 1820 i en alder af lidt over 16 aar; efter dernæst at have taget den saakaldte anden examen, besluttede han at underkaste sig den 2 aar iforvejen omdannede examen for skolemænd, der almindeligt gik under navnet store philologicum, ved hvilken fagene vare latin, græsk, hebraisk, religion (i disse fag foretoges prøverne paa latin), fremdeles historie, geografi, filosofi og mathematik. Det var navnlig de to saakaldte klassiske sprog, der drog ham til sig; dog lagde han sig ogsaa med iver efter hebraisk, et sprog, hvis grammatiske og lexikalske detailer han naturligvis senere tildels glemte — ti fuldstændigt glemme noget een gang tilegnet kunde han næppe —[1]), mens han altid var glad ved at have lært det, ikke blot for dets litteraturs skyld, men ogsaa fordi han derved var kommen ind i en sprogæt, der er saa højst forskjellig fra vor. Der var fire unge mænd, alle dog noget ældre end Madvig, der sammen med ham forberedte sig til denne examen: Henrichsen, Elberling, Olsen og Rasmussen; den sidste døde ung, de tre første have indlagt sig ikke ringe fortjeneste, baade som forfattere og som skolemænd. Det er nogle meddelelser

[1]) Peder Hjort fortæller etsteds, at Madvig engang havde sagt: Hvor kan man egentligt glemme noget?

af Henrichsen. jeg skylder det. jeg nu skal fortælle om den akademiske undervisning paa den tid i de klassiske sprog.[1])

Der var ansat fire docenter, men den berømteste, Brøndsted. opholdt sig i udlandet; af de andre var Schow, som i sine yngre dage havde haft et vist navn, aldeles affældig; Thorlacius, der ved siden af de klassiske sprog, især latin, ogsaa drev nordisk filologi, gavnede heller ikke de studerende stort, da hans aandskræfter vare svækkede, og han vel talte latin meget flydende men tillige med mærkelige skødesløshedsfejl. Den eneste docent, hos hvem de filologiske studerende virkeligt lærte noget, var F. C. Petersen, hvis omhyggeligt udarbejdede forelæsninger og interpretationsøvelser angik den græske filologi i stort omfang (antiqviteter, mythologi, archæologi, litteraturhistorie. Hesiod. Pindar, tragikerne).

Under disse forhold vare de studerende mest henviste til at lære af udenlandske, navnlig tyske filologer, og der var netop paa den tid nok at lære. Fra omtrent midten af det attende aarhundrede var navnlig ved Heyne den tidligere mere spredte virksomhed paa enkelte omraader samlet til et hele, og i det attende aarhundredes sidste og det nittendes første aartier var der i flere retninger kommet noget helt nyt frem. Som den, der dels ved skrifter dels ved virsomhed som akademisk lærer har grundlagt den klassiske filologi i Tyskland i dette aarhundrede, betragtes i Tyskland selv Fr. Aug. Wolf, og Henrichsen fortæller, at de yngre her hjemme ivrigt studerede hans skrifter og betragtede hans paastande som orakler. I Madvigs første skrifter mærker man ogsaa denne anerkjendelse[2]), men senere kølnedes hans beundring stærkt, ja han kunde tale om Wolf med en vis indignation, ikke fordi han i flere punkter, f. ex. det saakaldte homeriske spørgsmaal, havde skilt sig fra ham, men fordi han ansaa ham for en højtbegavet mand der for tidligt havde slaaet sig til ro ved den een gang vundne berømmelse (navnlig

[1]) Se Indbydelsesskrift til Høitideligheden i Odense Cathedralskole 1843. I Illustreret Tidende 1871 findes en artikel om Henrichsen, jeg ogsaa kunde have benyttet, uden tvivl af Madvig, men hans navn staaer ikke under den.

[2]) Emend. p. 17.25 (vir summus). 49.95. De Ascon. p. 76.

i selve det nævnte spørgsmaal, idet han aldrig førte de i Prolegomena ad Homerum begyndte undersøgelser videre, skjønt han først døde 30 aar efter deres udgivelse), og i det hele letfærdigt traadte op med paastande, som han kun daarligt beviste eller endog kastede hen uden at forsøge noget bevis, og desuden havde vist en mindre smuk opførsel mod Heindorf, en filolog, Madvig satte meget højt. For den græske sprogkundskabs vedkommende var der i de nærmest foregaaende aartier begyndt en ny epoche ved Ph. Buttmanns behandling af den græske sproglære, især formlære, og den homeriske ordfortolkning, og ved G. Hermann, hvis første grammatiske og metriske skrifter allerede kom ud i slutningen af forrige aarhundrede; Madvigs forhold til ham vil jeg senere komme til at omtale nærmere. August Matthiä, der ikke har gjort epoche men var en særdeles flittig mand med et forstandigt omdømme, udgav sin græske sproglære første gang 1807; ham har Madvig baade jævnligt citeret og særligt udtalt sig med erkjendtlighed om i fortalen til sin græske ordføjningslære. Lobecks af lærdom næsten overfyldte arbejder plejede han at nævne med anerkjendelse, men de behandlede æmner laa ham i det hele fjernere. For et indtrængende studium af den attiske sprogbrug havde Immanuel Bekker begyndt at lægge en fast grundvold ved sine kritiske udgaver af Platon, Thukydid og talerne; for ham nærede Madvig en stor agtelse, som han ogsaa flere gange har udtalt i sine skrifter. Hvad der ellers paa den tid udrettedes for de enkelte græske forfatteres fortolkning, skal jeg ikke dvæle ved, men kun, da Madvig netop i sine studenteraar syslede ivrigt med Platon, minde om Heindorfs udgave og Schleiermachers oversættelse af hans dialoger. Men fremfor alle maa paa den græske filologis omraade nævnes August Böckh, der den gang allerede foruden mindre arbejder havde udgivet Pindar og Staatshaushaltung der Athener; i denne aandfulde mand, hos hvem sikker sprogkundskab var forenet med et omfattende og skarpt indtrængende blik paa oldtidslivet saa Madvig utvivlsomt vort aarhundredes største klassiske filolog. Ogsaa Schömann og K. O. Müller, hvis stræben gik i en lignende ret-

ning, ydede han anerkjendelse. Paa den latinske sprogkundskabs omraade udrettedes der paa den tid ikke synderligt; kun Schneiders begyndelse til en udførlig latinsk grammatik bør jeg maaske nævne. Heller ikke er her paa textkritikens omraade noget navn, der kan stilles ved siden af Imm. Bekkers, hvorvel Lachmann allerede havde begyndt sin virksomhed; af exegetiske arbejder ved jeg kun at anføre Matthiäs udgave af nogle ciceronianske taler og Heindorfs af Horats's satirer, som Madvig satte megen pris paa; ellers maatte man i det hele ty til ældre arbejder som Heynes ingenlunde udmærkede udgave af Vergil. Derimod havde studiet af de romerske stats- og retsinstitutioner netop ved aarhundredets begyndelse faaet et stærkt opsving og var slaaet ind paa helt nye baner. F. C. Savignys Geschichte des römischen Rechts begyndte at udkomme 1815, Niebuhrs Römische Geschichte udkom første gang 1811—1812. I Savigny saa Madvig en af de granskere der i høj grad havde fremmet en rigtig historisk opfattelse af de romerske institutioner, og da han selv udgav sit værk om disse, beklagede han, at han ikke kunde sende det til Savigny. Om hans opfattelse af Niebuhr kommer jeg siden til at tale. Disse studier fik en støtte i uventede fund af oldtidsværker (Ciceros skrift De re publica 1822, Gaius's Institutiones fundet 1816, udgivet 1820, foruden flere mindre skrifter). Da mythologi og archæologi i det hele laa Madvig fjernere, skal jeg ikke dvæle ved den dertil hørende litteratur.

Efter denne digression vender jeg tilbage til Madvigs studiegang. Allerede 2 aar efter at han var bleven student, forsøgte han at løse en af universitetet stillet prisopgave: om hvorledes det af Verres indrettede kunstmuseum havde været ordnet, samt hvorvidt Cicero kunde ansees for skikket til at bedømme græske kunstværker. Han fik kun accessit for sin besvarelse; men det har vist været af betydning for hans studiers senere gang, at han saa tidligt kom ind netop paa denne opgave; som bekjendt var Cicero en af de oldtidsforfattere, han siden allermest gav sig af med. I februar 1825 underkastede han sig embedsexamen med karakteren

Laudabilis unanimo consensu og tog kort efter ogsaa den praktiske prøve; men hans hu stod ikke til skolegjerningen. Den 15de juli 1826 forsvarede han sin for magistergraden skrevne disputats „Emendationes in Ciceronis libros de legibus et Academica“, og den 26de august samme aar blev han ansat som docent og examinator i latinsk filologi under Thorlacius's fraværelse i udlandet; 1828 blev han fast lector, og 1829 ved Thorlacius's død professor i latinsk filologi. Madvig har selv mange aar efter udtalt en tvivl om hvorvidt han i en saa ung alder var skikket til en saadan stilling; vist er det at han ikke agtede at tage sig arbejdet let, ti allerede første gang anmeldte han foruden de to forelæsninger, der i vinterhalvaaret skulde holdes til den saakaldte anden examen, endda forelæsninger over Ciceros skrift De finibus bonorum et malorum, samt, hvis det ønskedes, latinske stiløvelser. En for et par aar siden afdød mand, der var bleven student 1826 og uden at høre til Madvigs nærmeste disciple nærede stor veneration for ham, har fortalt mig, at Madvig indledede sit første foredrag med en opfordring til de unge studerende til at være flittige, og endte den med de ord: „A me diligentia non deerit“. Og er noget løfte ved en saadan lejlighed blevet holdt, er det visselig dette: Madvig har, saa længe han overhovedet holdt forelæsninger, næppe nogensinde (bortseet fra et par udenlandsrejser, af hvilke i det mindste nogle ikke vare uden frugt for hans videnskabelige virksomhed) forsømt en forelæsning, undtagen hvor et andet offentligt hverv gjorde det nødvendigt, eller taget sig udarbejdelsen deraf let. Og han havde ikke saa lidt offentlig virksomhed ved siden af: for det første var der den gang med professoratet i latinsk filologi forbundet forpligtelsen til at skrive latinske programmer ved akademiske festligheder, en forpligtelse, der vist undertiden tyngede ham, men som han opfyldte med stor samvittighedsfuldhed. Først 1838 blev dette hverv mere ligeligt fordelt mellem alle professorer; i sit professorats første 10 aar maatte han skrive 23 latinske programmer, senere 1 latinsk og 8 danske. Sidst i november 1833 blev han desuden universitetsbibliothekar og var det til oktober 1848. I november 1848 blev han

minister, og maatte saa naturligvis helt standse sin akademiske lærergjerning; da han gjenoptog den i foraaret 1852, var han tillige undervisningsinspektør, en stilling, han først fratraadte 1874, og samtidigt hermed (paa en ganske kort tid nær) medlem af de lovgivende forsamlinger, en tid folketingsformand, senere 8 aar præsident i rigsraadet; men han lagde altid forelæsningstimerne saaledes, at forhandlingerne i rigsdagen eller rigsraadet ikke gjorde nogen forstyrrelse deri.

Omfanget af æmnerne for hans forelæsninger og øvelser var indtil 1848 noget mere begrænset, end han vist selv fandt det ønskeligt, og det i en dobbelt henseende. Han havde hidtil studeret den græske og den latinske litteratur lige ivrigt, eller maaske den græske lidt ivrigere; selv har han fortalt, at det kun var et tilfælde, der fik ham til at vælge Ciceros filosofiske skrifter og ikke Platons Love til gjenstand for en magisterdisputats.[1]) Nu maatte han saa godt som udelukkende holde sig til den latinske litteratur med dens bividenskaber, ikke blot fordi hans ansættelse lød derpaa, men fordi de to andre docenter, Brøndsted og Petersen, kun læste over græsk filologi. Først 1842 begyndte han, men endda kun sparsomt, at tage sig lidt større frihed, og læste nu foruden over latinsk filologi tillige over græsk syntax og enkelte prosaister; indtil den tid maatte han, som han selv siger, kun i stilhed dyrke den rigeste side af oldtiden, saa at hans afhandlinger ikke kunde vidne om fortrolighed med den græske fylde og ynde.[2]) Den anden indskrænkning laa, som ovenfor berørt, i den da bestaaende anden examen: der skulde hvert vinterhalvaar holdes en exegetisk forelæsning og en over antiqviteter eller litteraturhistorie. Foruden disse to discipliner læste han over filologiens encyklopædi, sprogets væsen i almindelighed, latinsk grammatik, samt metrik; til gjenstand for exegetiske forelæsninger og øvelser valgte han Ciceros taler og filosofiske skrifter, Lucretius, de romerske elegikere og satiredigtere, Livius og Tacitus. Ved sin tilbagekomst til universitetet (som professor i klassisk

---

[1]) Adv. Crit. I p. 2.

[2]) Opusc. II præf.

filologi) udtalte Madvig det haab, at, hvis oldtidens aandelige indhold nogensinde havde været hans eje, maatte det vel være det endnu trods den treaarige afbrydelse; og at det var saa, havde han lejlighed til at vise i en større udstrækning, idet han nu kunde medoptage den græske filologi i sine forelæsninger, i saa stort omfang han vilde. Han læste da over græske antiqviteter og litteraturhistorie, samt over forfattere i stort omfang (Sofokles, Euripides, Aristofanes, en enkelt gang Pindar, Thukydid, Platon, talerne, af senere Polyb og Plutarch); med hensyn til latinen opgav han litteraturhistorien, Lucretius og elegikerne, men optog paa den anden side nye forfattere, som Vergil, Ovid, og især Seneca. Madvigs forelæsninger udmærkede sig foruden ved den kundskabsfylde, han havde i saa høj grad, og hvor æmnet medførte det, den strænge systematiske behandling, ved stor klarhed og simplicitet; alle vidtløftige indledninger, der ikke tjente til virkeligt at lede tilhørerne ind paa æmnet, vare ham imod, ligesom alle overflødige citater eller litteraturangivelser, eller lang dvælen ved urigtige anskuelser, naar disse gjendrev sig selv saa snart den rette var meddelt. Den store detail, der i en disciplin som romerske antiqviteter ikke kunde undgaaes naar der skulde gives et fyldigt billede, blev altid meddelt saaledes, at det centrale fremhævedes. Man følte overalt, at her var en docent, der paa ethvert punkt selv havde undersøgt sagen og kunde indestaa for hvad han sagde; derved fik hans foredrag en egen karakter af tilforladelighed, som gav ogsaa det, der ikke var nyt, et vist nyhedens præg. Ved siden af forelæsninger lagde han megen vægt paa øvelser, baade mundtlige og skriftlige, en særegen art vare disputationsøvelser; selv har jeg desto værre aldrig deltaget i saadanne, og vilde meget ønske at nogen af deltagerne vilde give en udførligere skildring deraf. At hans forelæsninger i det hele have været af stor betydning ikke blot for filologer, men, saa længe anden examen bestod, for alle studerende, er der ingen tvivl om; et udtrykkeligt vidnesbyrd derom fra en enkelt mands side foreligger i følgende udtalelse af botanikeren Vaupell, der hørte ham 1841: „Madvigs forelæsninger over de romerske

antiqviteter, siger han, skaffede mig et blik paa de antike samfund og deres forhold til de moderne, som maa være en stor tilfredsstillelse for enhver, der i den lange skoletid har læst klassikerne og saaledes samlet mangfoldige kundskaber til oldtidens samfund, men endnu mangler den ledende ide, der skal bringe sammenhæng og forene de mange enkeltheder til et hele." [1])

Blandt Madvigs forelæsninger er der een, som jeg skal tillade mig at dvæle lidt længere ved, nemlig den over filogiens encyklopædi, eller rettere det første kapitel, i hvilket han udviklede den klassiske filologis væsen og opgave. Jeg vil forsøge at give en meddelelse om dens indhold efter mine optegnelser fra den tid, jeg hørte denne forelæsning. Det er vistnok 34 aar siden, men jeg troer ikke at hans opfattelse paa dette punkt væsentligt forandrede sig siden.

Man plejer jo at skjelne mellem filologiens sproglige og reale side. For Madvigs opfattelse dannede disse en uadskillelig enhed; han hævdede bestandigt paa den ene side filologien som sprogvidenskab, paa den anden side som hørende til historien, som efter sit væsen ens med denne, om end forskjellig fra den i fremtrædelsesformen. Filologien er, for at bruge hans egne ord ved filologmødet i Christiania, forskningen over og fremstillingen af svundne kulturperioder og kulturtilstande gjennem fortolkning af disse perioders og tilstandes efterladte mindesmærker, fremfor alt litteraturen, i hvilken fortolkning da sprogvidenskaben indtræder som det overvejende middel, medens denne viden tillige i folkenes sprog selv søger et stort vidnesbyrd om deres dannelse og kultur og om deres historiske sammenhæng med andre folk. [2]) Filologien opløser sig, efter de forskjellige kulturperioder og kulturtilstande der vælges til bearbejdelse, i flere filologier; blandt disse er den saakaldte klassiske. Dennes opgave satte Madvig i tilvejebringelsen af en alsidig, fyldig og selvstændig erkjendelse og beskuelse af Grækenlands og Roms tilværelse som et særeget trin i

---

[1]) Vaupell, De danske Skove s. IV.

[2]) Nordisk tidskrift 1881 s. 490.

menneskehedens historie: den gaaer ud paa at bevare oldtiden i dennes mindesmærker selv og derved vedligeholde en vigtig del af menneskehedens bevidsthed om sin egen udvikling. Den bliver altsaa selv den fuldstændige gamle historie i dennes fulde alsidighed, og ikke som beretning, men som beskuelse. Dens særkjende er autopsien, hvortil hører beskuelsen i selve de gamle sprog, hvorigjennem vi først faa billedet i alle dets fine nuancer. Berettigelsen til at behandle den græske og romerske oldtid under eet ligger i folkenes stammeslægtskab, parallele stilling i historien og gjensidige meddelelse. Men den stillede opgave frembyder en dobbelt vanskelighed, for det første med hensyn til tidsgrænsen: naar hører oldtiden op? Dette spørgsmaal er ikke let at besvare; der er jo overhovedet ingen skarp grænse mellem de historiske perioder. Men saa længe oldtidslivet ikke helt er uddød, saa længe det endnu kæmper med den frembrydende nyere tid, kan man ikke standse. Det er aabenbart, at den store tidsudstrækning gjør det umuligt for den enkelte filolog at omfatte det hele ligeligt; vi trænges hen til visse afsnit, hvor den antike ejendommelighed fremtræder concentreret og fyldig. En anden vanskelighed ligger i indholdets omfang. Vi træffe i oldtiden menneskelivet udviklet ikke i een enkelt retning, men fyldigt i alle, skjønt ikke ligeligt hos de to folk: alle de elementer, der samle sig i videnskab og kunst, træde stærkest frem hos Grækerne, evnen til at danne et statsliv stærkest hos Romerne. For nu at beskue oldtidens liv i alle retninger maa filologen medbringe et aabent blik for disse retninger; det for oldtiden ejendommelige kan kun fattes af den der har fattet det almindelige; man maa medbringe forudsætningerne for forstaaelsen fra sin egen tids dannelse. Den der kun vil være klassisk filolog bliver det ikke fuldstændigt. Kan nu hver enkelt filolog medbringe alsidige og klare forudsætninger nok til at forstaa det hele? Nej, her maa arbejdet deles; kun ved fleres bestræbelse vil et fuldstændigt billede kunne naaes. Men enhver filolog maa gribe det centrale i oldtiden, og dette er det, som i oldtiden mest bestemmer det almenmenneskelige

til en særegen form, nemlig dels det borgerligt-sædelige liv, dels det frie aandsliv, den ubevidste opfattelse af tilværelsen i religion og mythe, og den bevidste i videnskab og talens kunst; han maa altsaa dvæle ved de perioder, hvor disse sider kom til den fuldeste udvikling. Det saaledes for visse sider og perioder af oldtidslivet dannede billede kunne saa de enkelte filologer supplere ved bidrag fra andre sider og andre perioder, men her maa arbejdet deles. Den nødvendige forudsætning for saaledes at danne og udfylde billedet er den sproglige indsigt og fortolkende kunst; mangler denne, saa mangler grundlaget for den beskuelse der skal naaes. Hvad enhver filolog maa stræbe efter, er, ad rationel vej, altsaa gjennem reflexion, at komme til en omfattende og livlig sans og takt, der uden reflexion overskuer alle sprogets midler. Men da ogsaa de gamle sprog foreligge over et længere tidsrum, er her igjen noget der kan fordres ligeligt af alle filologer, nemlig tilegnelsen af sprogformen i litteraturens bedste og stærkest repræsenterede tid; derfra kan saa den enkelte se baade frem og tilbage og (i dialekterne) til siden, saa vidt hans specielle studier fordre det. Ligesom nu den historiske beskuelse fordrer lingvistisk indsigt, fremmes igjen denne ved hin: for at have den rette kundskab i de gamle sprog maa man kjende de gamles liv. Medens litteraturen og de andre mindesmærker, hvor oldtidens kultur meddeles gjennem sproget, indskrifterne, have det ejendommelige, at ordet kan afløses fra det materiale hvortil det er knyttet, og overføres andetsteds hen, haves der ved siden af dem som bekjendt en række andre mindesmærker, hvor ordet enten slet ikke findes eller dog spiller en underordnet rolle, medens deres betydning ligger enten i sammensmeltning af materiale og form (husgeraad) eller i formen alene (kunstværker). Disse mindesmærkers betydning satte Madvig i det vidnesbyrd, de indeholde om den livsorden hvori de brugtes, og den forestillingskreds hvoraf de udsprang; for de egentlige kunstværkers vedkommende tillige om den skjønhedssands og kunstneriske dygtighed der fremkaldte dem. Behandlingen af dette stof, archæologien, betragtede Madvig som en del af filologien, men som træ-

dende til side i sammenligning med behandlingen af litteraturen.

Idet filologien vil beskue oldtiden i dens ejendommelighed, gaaer den ud paa erkjendelsen af det antike. Men hvad det antike egentligt er, kan ikke forklares fyldigt førend man er trængt ind i selve oldtiden; i indledningen til dens studium kan det kun betegnes som det primitive: oldtiden begyndte kulturarbejdet forfra, vi have liggende forud for os en til bevidsthed kommen kultur. Denne oldtidens primitivitet betegnede Madvig som et faktum, ikke som en ros. Han advarede altid mod at betragte oldtiden som bedre end nutiden, en betragtning, som ikke var ganske sjelden paa den tid, i hvilken hans ungdoms dannelse falder; W. von Humboldt har saaledes udtalt, at han ved alle sine sprogstudier altid kom tilbage til den anskuelse, at det græske sprog og overhovedet den græske oldtid vedbliver at være det fortrinligste, menneskeaanden har frembragt. Lige saa lidt som Madvig erkjendte rigtigheden af hvad der tit er blevet sagt om de gamle sprogs fortrin for de moderne, lige saa lidt ansaa han den antike litteratur for en mønsterlitteratur, som det skulde være nutidens opgave at efterligne. Heller ikke i oldtidens statsformer saa han noget særligt fortrinligt, eller noget som det kunde være rigtigt at overføre paa nutiden, selv om en saadan overførelse var mulig. Den klassiske filologis berettigelse som led i nutidens dannelse fandt han deri, at den sætter os istand til at beskue den antike kultur som den primitive og fælles forudsætning for de specielle kulturer, hvori den antike har opløst sig, og den romerske sides endda særligt deri, at det var i den latinske form, at den antike kulturs indhold overførtes til den følgende tid.

Om end filologien efter sit begreb udgjør et hele, maa den dog som gjenstand for successiv tilegnelse og meddelelse sondres i visse afsnit, fremtræde som en række af discipliner. Men hvorledes dens indhold bedst fordeles, har der været meget forskjellige meninger om. Madvigs inddeling var simpel; han satte tre hovedafsnit: 1) Viden om de gamle sprog i deres hele omfang og benyttelse. 2) Viden om old-

tidsmindernes rigtige behandling, grundet paa deres tilblivelse og overleveringsmaade (kritik og hermeneutik), foruden epigrafik og numismatik som blot særlige anvendelser paa en vis art mindesmærker. 3) Viden om oldtidens kultur efter dens hovedretninger, altsaa en række realdiscipliner, nemlig a) Kundskab om oldtidens borgerligt-sædelige liv som skjæbne og tilstande, d. v. s. dels politisk historie med geografi som forudsætning, dels det der særligt kaldes antiqviteter. b) Kundskab om oldtidens frie aandsliv, der udvikler sig enten mere ubevidst som religion og mythe, eller mere bevidst som videnskab og talens kunst altsaa mythologi og litteraturhistorie. c) Kundskab om den bildende kunst. Af disse discipliner stemmede den sidste uden tvivl mindst med Madvigs aandelige disposition, og han har aldrig foredraget den. Naar han heller ikke foredrog mythologi, kan jeg i det mindste kun beklage det; ti jeg troer at han her vilde have ydet noget udmærket, navnlig ved at anvise de forskjellige faktorer, der have virket til mythernes dannelse og videre udvikling, deres relative ret, mens i almindelighed netop paa dette omraade meget forskjellige opfattelser gjøre sig ensidigt gjældende. Den disciplin der tiltalte ham allermindst var vist numismatiken; jeg har hørt fortælle, at, da han engang ex officio opponerede ved en doctordisputats af numismatisk indhold, sagde prof. Brøchner, der var tilstede som decanus, at det var den eneste gang, han havde fundet Madvig kedelig.

Hvor stor betydning end Madvigs forelæsninger have haft, har dog hans forfattervirksomhed haft om ikke en intensivere, saa en der har strakt sig baade over et videre rum, langt ud over Danmarks grænser, og tillige over en længere tid, det sidste allerede nu, og tør vi vel haabe, endnu en god stund. Idet jeg nu skal søge at give en udsigt over den, har jeg anseet det for rigtigst, med forbigaaelse af alt hvad der ligger udenfor filologien, ikke at følge en strængt chronologisk orden, men en combineret chronologisk-systematisk, idet jeg agter at gjennemgaa hans skrifter i fire rækker efter den tidsfølge, hvori det første i hver række fremkom: først de kritisk-exegetiske, saa de

litteraturhistoriske, dernæst dem der behandle oldtidsinstitutioner, endelig de sprogvidenskabelige.

Vi møde da først Madvigs magisterdisputats: „Emendationes in Ciceronis libros de legibus et Academica“ (1826). I fortalen retfærdiggjør han valget af æmnet med den bemærkning, at texten i Ciceros skrifter, især de filosofiske, endnu kun var mangelfuldt behandlet og fuld af fejl; og navnlig var der hos de sidste udgivere af de to bøger meget, han maatte dadle. Den letfærdighed, hvormed ukyndige udgivere havde drevet conjecturalkritik, havde hos adskillige fremkaldt den anskuelse, at man helt skulde holde inde dermed og vente alt af nye haandskrifter; herimod bemærker han, at netop paa den tid blev der til liden nytte draget meget frem af sene og slette haandskrifter; men selv om man fik alle haandskrifter af Cicero bragt for lyset og undersøgt, vilde der blive mange fejl tilbage, som kunde rettes ved en rimelig conjectur; vel ere haandskrifter af vigtighed, men de skulle ikke benyttes iflæng, der skal vælges mellem dem, og man skal benytte de bedste, der haves, med anvendelse af „ars conjectandi“; ved den vil det vise sig, at det der i haandskrifterne synes mest forvansket ofte kommer sandheden nærmere end det der seer rigtigt ud. Ved textkritiken gjælder det ikke om at finde hvad der nogenlunde kan forstaaes eller anbefaler sig ved et vist skin af elegance, men om hvad man „certiore quadam nota“ kan anse for det sande; ti (siger han med nogle ord af Matthiä): „Nulla gravior pestis his litteris inferri potest quam si, quid scribi potuerit, non quid scriptum fuerit, spectes“. De der kjende Madvig som textkritiker af hans senere arbejder ville se, hvorledes der allerede her findes ikke saa lidt af hvad han senere fremsatte og hævdede, navnlig om vigtigheden af at skjelne mellem haandskrifterne efter deres beskaffenhed, samt om det urigtige ved i textkritiken at søge det mulige eller i stilistisk henseende tiltalende istedetfor det faktiske. Ligeledes ville de gjenkjende ham i udtalelser som denne (p. 17): „Det er en lige saa væsentlig opgave for kritiken at forsvare den rigtige overlevering som ikke at forvanske texten“, samt i denne (p. 60): „Det er ubesindigt at udstøde en

hel række ord, som findes aldeles ens i alle haandskrifter og udgaver, og især er dette meningsløst, hvis man hverken kan forklare paa en rimelig maade, hvorfor de ere føjede til, eller paavise noget i dem, der kan ligne en afskrivers tilsætning". Hvad der ellers, troer jeg, ved en gjennemlæsning af bogen, aldeles bortseet fra de enkelte steders behandling, maa paatrænge sig læseren, er navnlig to ting: den store belæsthed ikke blot i Ciceros skrifter, men overhovedet i den antike, ogsaa græske litteratur, og den selvstændige optræden mod andre filologer. Den første har sat Madvig istand til at behandle under eet flere rækker af textfejl (saaledes galt forbundne eller adskilte ord og galt afdelte sætninger) og give enkelte grammatiske excurser (navnlig om to sætningers forbindelse som sideordnede, hvor man kunde vente en hoved- og en bisætning, fordi meningen ikke angaaer hver sætnings indhold for sig, men deres indbyrdes forhold). Den selvstændige optræden viser sig navnlig mod de to sidste udgivere, Görenz og Moser, overfor hvem de ældre, som Victorius, Manutius, Lambinus, Ernesti tages i forsvar; men selv mod en saa betydelig filolog som Bentley er der med al anerkjendelse af ham (vir eximius) rettet en bemærkning (p. 128). Dette skrift fremkaldte en recension i Heidelberger Jahrbücher; recensenten, der netop var en af de stærkt angrebne, nemlig Moser, tog Madvig det særligt ilde op, at han havde taget saa haardt fat paa saa mange filologer, især Görenz. Herpaa svarede Madvig kort, men tilstrækkeligt i sit næste skrift. Forøvrigt var Mosers langt navnkundigere lærer Fr. Creuzer heller ikke gaaet ram forbi, og Madvig har engang fortalt, at da biskop Münter, som altid tog sig af ham, vilde anbefale ham til Creuzer, gjorde anbefalingsskrivelsen ikke nogen god virkning.

Samme aar da Madvigs magisterdisputats udkom, begyndte Orelli sin bekjendte udgave af alle Ciceros skrifter; ved behandlingen af Academica og De legibus tog han hensyn til Madvigs bog, og til ham skrev Madvig saa 1828 sit bekjendte „Epistola" om texten i de to sidste bøger af talerne mod Verres. Efter en indledning om den i Kjøben-

havn opbevarede collation af et pariserhaandskrift, der har foranlediget skriftet, og nogle andre haandskriftspørgsmaal, vises der, hvilket udbytte hint haandskrift, tildels i forbindelse med andre af samme klasse, yder, idet det dels flere steder udelader ord der ogsaa i og for sig kunde vække betænkelighed, dels tit har en bedre ordstilling end den hidtil kjendte, dels endelig i andre henseender frembyder en renere text, hvorved det dog indprætes, at man ikke skal følge de gode haandskrifter slavisk (ita tamen, ut ei auctoritati obtemperemus, ne serviamus). Medens der i det forrige skrift blot i almindelighed var talt om gode og daarlige haandskrifter, tales her om en dobbelt haandskriftfamilie, en betragtningsmaade, der vel ikke først var fremdraget af Madvig, men som han dog i en fortrinlig grad har gjort gjældende i sine senere arbejder. Ligesom før advares der ogsaa her imod at antage noget for uægte tilsætning, blot fordi man ikke forstaaer det; bedømmelsen af hvad der er senere tilføjelse, hvad ikke, beroer, foruden paa undersøgelse af det haandskriftlige grundlag, paa nøjagtigt kjendskab til Ciceros stil, navnlig hans ejendommelige ordstilling og periodebygning; men, bemærkes der: „Dette kan ikke indbefattes under regler, og ingen detailiagttagelse kan frembringe den „ars", der helt beroer paa begavelse og judicium" (p. 51). Et par ytringer skal jeg endnu meddele. Efter at have rettet en aabenbar grammatisk fejl ved hjælp af de bedste haandskrifter, siger han: „Paa hvor mange saadanne steder plage vi os ikke med at udfinde en eller anden forskruet forklaring? hvor skjældes der ikke undertiden ud paa folk, som paa dette gebet sætte mere pris paa fornuftigt ræsonnement end paa den gængse læsemaade paa et enkelt sted, og det skjønt denne læsemaade, der forsvares saa ivrigt, slet ikke findes i haandskrifterne?" (p. 71). Et lille afsnit handler ogsaa her om steder, hvor ordene ere rigtigt overleverede, men galt fordelte i udgaverne; dette afsnit ender med denne naive tilstaaelse, der ret viser en videnskabsmands glæde ved hans gjerning: „Jeg har ladet mig henrive til denne digression ved den glæde, jeg føler, hver gang jeg troer at kunne bringe mening tilveje i

et forvansket sted og tillige give en sønderhakket og knudret stil den rette rhythme saa godt som uden at forandre noget i overleveringen“ (p. 96). Ogsaa i dette skrift findes der en stor mængde sproglige iagttagelser (f. ex. om utilstedeligheden af *et*, *ac*, *atque* ved sidste led i en opregning, om den definitive genitiv). Bogen fremkaldte et meget venligt svar fra Orelli (1830 foran en udgave af Ciceros Orator m. m.), ligesom Zumpt omtalte den med stor anerkjendelse i sin udgave af Verrinerne. Overhovedet var Zumpt en af de tyske filologer, der tidligst anerkjendte Madvig; saaledes sagde han allerede 1829 ved at anføre en conjectur af ham til et sted af Qvintilian: „ei viro mox fore auguror ut multum litteræ nostræ debeant“.

Den saaledes begyndte virksomhed fortsatte Madvig for det første i sine udgaver af Ciceros taler, hvoraf den første, som udkom 1830, paa mere end 600 steder afviger fra Orellis text, dels ved en omhyggelig benyttelse af det forhaanden værende i flere henseender utilfredsstillende apparat, dels ved skarpsindig conjectur; af de følgende udgaver ere navnlig 2den og 4de af betydning formedelst omhyggelig prøvelse af det i mellemtiden stærkt forøgede kritiske grundlag; men alle, selv den i udgiverens meget høje alder (1885) foranstaltede 7de, indeholde forbedringer. Af lignende art er udgaven af Ciceros Cato og Lælius.

Medens Madvig her gav hele texten, vendte han derimod i flere programmer, der angaa talerne for Sestius og 4 andre, tilbage til den tidligere fremgangsmaade, nemlig at give en række bidrag til textens fastsættelse paa enkelte steder, hvorved han støttede sig til en collation af et haandskrift i Paris, som en ven havde bragt hjem derfra. Her har han første gang forsøgt at give et slags genealogi af alle hidhørende haandskrifter. Det har senere vist sig, at den collation, han havde holdt sig til, var meget unøjagtig, og han har i den nye udgave af Opuscula ændret denne genealogi; men heldigvis beroede de fleste rettelsers værd ikke i sidste instans derpaa. Ved siden af Cicero gav han sig i sine programmer ogsaa af med Lucretius, for hvis vedkommende han gav stødet til den nøjagtige kritiske behandling, som

senere Lachmann og andre have gjennemført, og med Juvenal. Hos denne digter var det dog mere fortolkningen end kritiken, der sysselsatte ham, idet han skarpt dadlede de tidligere udgiveres mangel paa nøjagtig sprogkundskab og deraf følgende løshed og overfladiskhed, samt lyst til overalt at søge allusioner til fjerntliggende ting istedetfor at holde sig til hvad der laa i selve forfatterens ord.

Et værk hvori kritik og exegese virke sammen paa den mest harmoniske maade er udgaven af Ciceros skrift De finibus bonorum et malorum, der, allerede bebudet 1828[1]), først udkom 1839. I fortalen hertil er Madvigs betragtning af textkritikens opgave og midlerne hvorved denne løses fremsat klart og fyldigt. Opgaven er at restituere texten, som den er udgaaet fra forfatterens haand, uden hensyn til om formen i hvert enkelt tilfælde er den skjønneste, ja selv med den mulighed at han kan have udtrykt sin mening ucorrect, for ikke at tale om at selve hans tankegang kan have været uklar. Midlerne ere først og fremmest en nøjagtig undersøgelse af de forhaanden værende haandskrifter, hvortil kan komme citater i andre skrifter (eller allusioner og efterligninger); men da ofte et haandskrifts vidnesbyrd strider mod et andets (nogles mod andres), gjælder det om at udfinde, i hvad forhold de forskjellige haandskrifter staa til hinanden; her er det da at spørgsmaalet om haandskriftklasser og haandskriftfamilier opstaaer. Man maa søge at reducere vidnesbyrdene til saa faa som muligt, helst til eet enkelt haandskrift hvorfra alle vore stamme, hvilket naturligvis ikke falder sammen med forfatterens eget haandskrift, men kan være skilt derfra ved aarhundreders mellemrum. Er stamhaandskriftets læsemaade funden, og der ingen grund er til at tvivle om dens rigtighed, bliver den simpelthen at optage; men hyppigt kan der allerede der være indløbet fejl, enten blotte bogstavfejl eller udeladelse af ord eller vilkaarlige rettelser eller indskud. Her bliver saa brug for conjecturen, og ligesaa meget som en løs leg med conjecturer maa forkastes, lige saa urimeligt er det at vrage alle

---

[1]) Ep. ad Orell. p. 101.

conjecturer og ved de urimeligste midler at forklare en forvansket text. Men, som sagt, conjecturen maa bygges paa et sikkert grundlag, og det maa være bevist at der er en fejl, før man giver sig til at rette. (Dette indskærpede Madvig særligt ved spørgsmaal om uægte tilsætninger.) Det er fremdeles ikke nok istedetfor det gale at sætte noget andet, der i og for sig kan være rigtigt, men det maa paavises, hvorledes det gale kan være opstaaet af det rigtige. Til den rette udøvelse af conjecturalkritiken hører foruden begavelse og kundskaber en vis aandelig livlighed og oplagthed, hvorved man netop i det givne øjeblik ved et forvansket sted kan udfinde baade hvad der oprindeligt kan have staaet og hvorledes som sagt det gale kan være fremkommet heraf; tillige fordres der en vis resignation, idet man maa indse, at nogle fejl kan man rette fuldstændigt, ved andre kan man paavise den oprindelige texts beskaffenhed i det hele men ikke naa til selve forfatterens ord, andre maa man aldeles opgive. Om man retter faa eller mange steder i et skrift, er ligegyldigt, naar kun rettelserne ere sikre: „In arte quidquid prudenter fit, satis modeste fit“.

Efter de udviklede grundsætninger har saa Madvig leveret Ciceros text med fuldstændig angivelse (saa vidt det da lod sig gjøre) af afvigelserne mellem sin recension og haandskriftgrundlaget; et hovedhaandskrift, som den gang kun var ufuldstændigt bekjendt, var blevet nøjere undersøgt, da bogen udkom anden gang 30 aar efter; som følge heraf og tillige af fortsat granskning, tildels af andre lærde, maatte adskillige enkeltheder ændres, men i hovedsagen er texten den samme. Til den med variantangivelse forsynede text knyttes saa en commentar, i hvilken den særligt kritiske del (redegjørelsen for textconstitutionen), den sproglige fortolkning og den reale gaa haand i haand med hinanden. Den reale er i hovedsagen efter indholdets medfør en opklaring af Ciceros forhold til de græske kilder, han har benyttet. Madvig viser her hvor fortrolig han var med den gamle filosofis historie, men tillige skinner det flere steder igjennem at han med den blot historiske viden forbandt interesse for selve de filosofiske problemer. Jeg kan ikke

her gaa ind paa den rigdom af bidrag til oplysning af latinsk sprogbrug, baade i grammatisk og lexikalsk henseende, der indeholdes i commentaren og excurserne.

Den her med stort held gjennemførte kritiske methode anvendte Madvig (1860) i sine „Emendationes Livianæ“ paa Livius's romerske historie; det hele fremtræder som eet værk, men kan godt betragtes som fire, da hver af de opbevarede dekader har sit haandskriftlige apparat, der skulde prøves. (For den sidste dekade er apparatet meget simpelt, ti der er kun eet haandskrift; men dettes ganske ejendommelige beskaffenhed gjorde opgaven fra en anden side desto vanskeligere.) Den polemik mod tidligere udgivere, der allerede var begyndt i Madvigs foregaaende arbejder, er i disse to værker fortsat med en sjelden energi og skarphed, og man kan godt sige, at han har gjort det helt af med det navn, Görenz og Alschefski en gang havde som filologer. Til Emendationes Livianæ, der udkom to gange, slutter sig en udgave af selve Livius, bygget derpaa, men tillige paa gjennemgaaende benyttelse baade af ældre og nyere udgiveres værker.

Madvigs sidste arbejde paa dette omraade er „Adversaria Critica“, hvis to første bind udkom 1871—1873. Efter fire indledningskapitler af mere systematisk art (hvor der navnlig er samlet en hel række rettelser af et eget slags, nemlig egennavne der ved afskriverfejl ere gjorte ukjendelige) er her en overordentlig stor række baade græske og latinske forfatteres text behandlet, ganske vist ikke lige indtrængende for alles vedkommende, men der er adskillige for hvilke det her præsterede uden tvivl i fuldt maal kan sættes ved siden af Madvigs tidligere arbejder, f. ex. filosofen Seneca. Der er enkelte af disse forfattere, som Madvig kun kjendte tildels og kun havde læst flygtigt — noget, han ingenlunde lægger skjul paa, og det vil ikke være underligt, om lærde, der særligt have gjort dem til gjenstand for studium, her kunne finde endel at udsætte. Men det var ligesom den kritiske begavelse, nu uddannet gjennem saa mange aars øvelse, ikke tillod ham at læse en gammel forfatters text uden at forsøge paa at fjerne de anstød, han følte ved læs-

ningen, og det ogsaa ved værker, han selv satte meget ringe pris paa og egentligt kun læste som han siger „philologi et grammatici officio satisfaciens", f. ex. Ovids Ars amatoria eller Statius's Thebaide. Havde han i den fremrykkede alder, hvori han udarbejdede værket med bestandigt svagere synskraft, kunnet fordybe sig i Aristoteles, hvis hovedværker han ganske vist havde læst, men ikke saa tidligt eller indtrængende som Platons, vilde det uden tvivl have ydet ham selv mere tilfredsstillelse. Det parti, der vel i det hele er mindst vellykket og ogsaa mest har været gjenstand for en ublid, tit vistnok ubillig kritik, er behandlingen af digterne, især de dramatiske. Her kan det ikke nægtes at der ved siden af meget heldige rettelser er fremsat ikke blot mindre heldige forslag, men saadanne der indeholde fejl mod prosodi eller metrik. Madvig beklagede selv tit, at han for silde var kommen til at holde forelæsninger over de græske tragikere, og derfor ikke saaledes var trængt ind i deres sprogbrug, som han var det f. ex. i Ciceros eller Livius's. Over de latinske dramatikere holdt han aldrig forelæsning, og det studium, han i yngre dage havde gjort af Plautus og Terents mest i grammatisk øjemed, slog især for Plautus's vedkommende næppe til, da han, omtrent 70 aar gammel, gav sig til at læse komedierne paany for at give bidrag til kritisk behandling af texten; han følte det ogsaa selv og udtalte det inden han fremsatte de enkelte forslag. Men da han med al anerkjendelse af Ritschls fortjenester, som han ogsaa tidligere havde udtalt[1], gjorde indsigelse imod det, han fandt at dadle i Ritschls hele methode, er det ikke til at undre sig over, at denne blev fortrydelig, om man end kunde ønske, at han havde givet sin uvillie luft i noget mindre hæftige udtryk, end han gjorde det.[2] Som sagt, Madvig var her vel ikke paa sit egentlige omraade; men naar der er blevet talt om hans forsætlige ignorering af de sprogvidenskabelige forskninger med hensyn til archaisk latin[3],

---

[1]) Se fortalen til 3die tyske udgave af den latinske sproglære.

[2]) Rheinisches Museum B. 31.

[3]) Bursian, Geschichte der classischen Philologie in Deutschland s. 947.

maa der nedlægges indsigelse. Madvig kan have overseet endel, maaske meget af hvad der fremkom i denne retning; endel kjendte han ganske vist uden at tage hensyn dertil, fordi de opstillede paastande forekom ham usikre; men om en forsætlig ignorering kunde der for en mand med hans til det sidste vedligeholdte erkjendelsestrang og fremfor alt med hans sandhedskjærlighed slet ikke være tale. En filolog der vel havde ret til at tale med om textkritik, nemlig Cobet, har fældet følgende dom om 1ste bind af Adversaria[1]: „En bog, jeg gjerne tager i haanden, er Madvigs Adversaria, i hvilken ‚sunt mala, sunt quædam mediocria, sunt bona plura', og i sandhed der er mer end gode textrettelser, der er udmærkede og aldeles indlysende, de latinske, saa vidt jeg kan se, alle, af de græske en ikke ringe del". Efter at have bemærket, at Madvig ikke havde noget rigt palæografisk apparat, ikke havde haft øvelse i at læse græske haandskrifter eller havde indgaaende kjendskab til de græske grammatikere (lutter mangler, Madvig selv vilde have anerkjendt), udtaler han sin beklagelse over, at Madvig ved at behandle de græske digtere havde givet visse lærde, der stod langt under ham, en altfor let kjøbt adgang til gjendrivelse og dadel; men han ender med disse ord: „Overalt hvor opgaven kan løses ved sund fornuft og rigtig dømmekraft, er han aldeles uforlignelig". — Da Madvig udgav dette værk, troede han vist selv at han ikke skulde komme til at skrive mere i den retning; men, som jeg før antydede, trangen var for stærk. Jeg gjemmer en lille billet fra ham fra 1877, hvor han meddeler nogle textrettelser til Appian; de have til overskrift: „Livstegn fra en blind mand, der ikke kan aflægge gamle vaner". I sit 80de aar afsluttede han saa denne virksomhed med 3die bind af Adversaria Critica.

Hvor høj en plads Madvig end selv indtog som kritiker og hvor højt han end satte andre udmærkede kritikere, saa var textkritiken for ham dog altid kun et middel, men ganske vist efter den maade, hvorpaa oldtidsskrifterne ere opbevarede, et nødvendigt middel til forstaaelsen af den an-

---

[1]) Variæ Lectiones, ed. 2 p. 403.

tike litteratur, først de enkelte værker, dernæst litteraturen i dens helhed i dens historiske udvikling. Som jeg før har omtalt, skjelnede han mellem det centrale i litteraturen, som alle filologer burde tilegne sig, og det mere periferiske. I overensstemmelse hermed var der næppe nogen af hovedperiodernes forfattere, han ikke havde læst, om end, som jeg ovenfor berørte, ikke alle lige indtrængende; af de øvrige læste han fuldstændigt og omhyggeligt de værker, der kunde tjene til oplysning af de sider af oldtidens kultur, han især studerede, f. ex. Strabons geografi, Plutarchs biografier, Dio Cassius's romerske historie, Diogenes's og Stobæos's meddelelser til filosofiens historie. Naar han derimod kun havde stiftet et hurtigt og ufuldstændigt bekjendtskab med de alexandrinske digtere eller den latinske sølvalders epikere, saaledes at han dog havde et klart billede af deres stilling i litteraturen, ansaa han det for tilstrækkeligt, og mente ikke at hans indsigt led noget væsentligt tab derved. Han udtalte tit, at de moderne litteraturer nu havde naaet et saadant omfang og havde en saadan betydning, at filologen i almindelighed ikke kunde lægge an paa at kjende den antike saa fuldstændigt, som det 17de og tildels endnu det 18de aarhundredes filologer kunde det. Og jeg troer paa ingen maade at hans forelæsninger over de to gamle litteraturers historie, som jeg ikke selv har hørt, have lidt under denne mangel, hvis det er en saadan. Desto værre ere disse forelæsninger ikke udgivne; men over enkeltheder har han leveret monografier, af hvilke een efter mit skjøn er noget af det allerfortrinligste, han har skrevet. Jeg mener hans bog „De Q. Asconii Pediani et aliorum veterum interpretum in Ciceronis orationes commentariis“, som han 1828 forsvarede for doctorgraden. Baiter kaldte den „aureolus libellus“ [1]; nu læses den vist kun af faa, fordi de resultater, Madvig i den naaede til, ere saa sikre og almindeligt anerkjendte, at de ere gaaede over i de almindelige fremstillinger af den latinske litteraturhistorie. Men gangen i skriftet er saa simpel,

[1]) Cic. ed. Orelli V, 2 p. 1.

bevisførelsen saa slaaende, at jeg har anseet det for rigtigt at give en lille udsigt derover. For dem, der ikke vide det, vil jeg blot bemærke, at Asconius Pedianus var en i det første aarhundrede e. Chr. levende forfatter, under hvis navn vi have commentarer dels til Ciceros taler mod Verres, dels til fem andre.

Efter en indledning om vigtigheden af at studere de gamle commentatorer, navnlig naar deres levetid ikke falder meget langt fra de forfatteres, de have fortolket, behandler Madvig først Asconius's levned, og giver dernæst en udsigt over hvad der hidtil var gjort for den kritiske behandling af de commentarer, der gik under hans navn. Disse to afsnit have nu mindre interesse, navnlig det andet, da vi have faaet en paa et sikkert grundlag bygget udgave. Dernæst behandles, og dette er bogens hovedafsnit, selve commentarernes indhold; først gjennemgaaes de der dreje sig om andre taler end Verrinerne. I disse henvender forfatteren sig til sine sønner, for hvem han har skrevet dem; han citerer længere sammenhængende stykker af talerne, undertiden med større mellemrum, i hvilke der ikke var nogen vanskelighed. Fortolkningen er væsentligt af historisk indhold og vidner om en i stor detail gaaende kundskab til datidens historie, bygget paa kildestudium (baade af forfattere og dokumenter), med benyttelse af andre historiske forfattere. Af statsindretninger oplyses kun hvad der paa Asconius's tid var forandret. Der er ingen rhetoriske eller grammatiske bemærkninger. Kort sagt: alt er som det kunde ventes af en forfatter der omtrent midt i det første aarhundrede e. Chr. skrev commentarer til Ciceros taler. Fremstillingen er jævn, kortfattet, og uden overflødige prydelser; i flere detailer stemmer sprogbrugen med sølvalderens. Allerede tidligere filologer havde nu fundet væsentlige fejl i de commentarer der gik under Asconius's navn, og undret sig over at en i det hele saa kyndig mand kunde begaa slige bommerter; Manutius havde saaledes ved et sted i commentaren udraabt: „Non semper vigilas, Asconi"; for at forklare dem havde man antaget interpolationer. Ingen havde bemærket at alle fejlene netop fandtes i commentaren til Verrinerne, indtil Niebuhr,

men ganske kort, a. 1816 udtalte at denne commentar ikke var af Asconius. Denne udtalelse, der var forbleven saa godt som upaaagtet, er det nu at Madvig ved en udførlig bevisførelse bekræfter og sætter udenfor al tvivl. Commentaren til Verrinerne er ikke henvendt til bestemte personer; Ciceros text gjennemgaaes paragraf for paragraf, undertiden ord for ord, fortolkningen er væsentligt rhetorisk og grammatisk, sysler med forklaring af lette ord og sætninger (f. ex. *detrimento esse*, *usu venire*, *iste* som betegnende Verres), er fuld af misforstaaelser og taabelige indfald, f. ex. etymologier, saasom at *alacer* kunde komme af *lacer* (den hvis sanser ikke ere ødelagte), *astutus* ἀπὸ τοῦ ἄστεος. Hvor historiske detailer og statsindretninger omtales, er der de besynderligste fejl. Forfatteren er imidlertid aldeles uskyldig i den fejltagelse, man har begaaet ved at kalde ham Asconius; ti han taler flere steder om Ciceros tid som en langt tilbage liggende, og et enkelt sted sees det at han har været christen, idet han forklarer Ciceros ord: *Ita mihi deos velim propitios* saaledes: *Genus iuris iurandi id est, quod dicimus: Tantum mihi divinitas faveat.* Hans sprog tyder paa kejserdømmets seneste tid, formodentligt har han levet kort før det vestromerske riges undergang. At hans commentarer saa længe have gaaet under et galt navn, skyldes vel kun den omstændighed, at den første udgiver, Fr. Poggio, fandt begge samlinger i eet bind og udgav dem sammen. Tilsidst behandles nogle andre nylig af A. Mai udgivne scholier til andre taler af Cicero, ligeledes fra en sen tid, men dog ikke af samme beskaffenhed som de til Verrinerne. Foruden de sproghistoriske bidrag, hvorpaa dette skrift er rigt, indeholder det ogsaa nogle til behandlingen af de romerske statsindretninger, navnlig om *judices quæstionis.*

Aaret efter at dette skrift var udkommet, skrev Madvig sit første universitetsprogram, til hvilket der kun levnedes ham grumme lidt tid: det var egentligt Thorlacius der skulde skrive det, men han blev pludseligt syg, og Madvig maatte overtage hans hverv. Det har i æmnet en tilsyneladende lighed med skriftet om Asconius, for saa vidt ogsaa

her en forfatter hensættes til en ganske anden litteraturperiode end den, man havde givet ham plads i; men ligheden er kun tilsyneladende. Mens nemlig forfatteren til commentaren over Verrinerne har været et ganske vist temmelig uvidende menneske, men aldeles uskyldig i at man har identificeret ham med Asconius, er der her tale om et faa aar iforvejen fundet og udgivet skrift af en vis Apulejus, som blev antaget for at tilhøre det 6te aarhundrede og syntes at indeholde en hel skat af berigelser til den latinske litteraturhistorie; Madvig viser, at det er et plumpt bedrageri af en eller anden forfatter i det 15de aarhundrede.

Endnu en gang kom Madvig til at behandle et lignende æmne, idet han 1857 paaviste, at et da nyligt fundet historisk skrift, eller rettere brudstykker af et skrift, af en hidtil ubekjendt forfatter Granius Licinianus ikke, som de første udgivere havde ment, skrev sig fra den første kejsertid, men tilhørte en langt senere tid, formodentligt det 3die eller 4de aarhundrede, og at den berigelse for den romerske historie, der kunde uddrages deraf, var saare ringe.

Naar Madvig saaledes flere gange har maattet sætte en forfatter eller et skrift længere ned i tiden, saa har han paa den anden side vist sig meget conservativ lige overfor saadanne forkastelser af traditionen, der forekom ham ugrundede. Af den romerske digter Attius, der virkede i det andet førchristelige aarhundredes anden halvdel, anføres der hos senere forfattere adskillige brudstykker af et værk ved navn Didascalica, d. v. s. om den dramatiske poesi og dens historie. Det kunde nu synes underligt, at en saadan lærd gjenstand var bleven behandlet i en saa tidlig periode af den romerske litteratur, da vi hos Grækerne ikke finde noget tilsvarende førend i den alexandrinske tid, tidligst i ethvert tilfælde spor dertil hos Aristoteles. En tysk lærd Fr. Osann havde derfor ment, at Attius slet ikke havde skrevet noget saadant værk, men at dets forfatter var en i republikens sidste dage levende grammatiker Ateius, og for at forsvare denne paastand søgt at skaffe alle de steder af vejen, hvor Attius nævnes som dets forfatter, snart ved læmpelige snart ved voldsomme midler. I et program fra 1831 har nu

Madvig paa den mest slaaende maade gjendrevet Osanns paastand, og vist at Attius virkelig havde forfattet hint skrift. Æmnet kan synes ubetydeligt, da der handles om nogle faa brudstykker; men Madvig har behandlet det fra et videre synspunkt, idet han paapeger en væsentlig forskjel mellem den græske og latinske litteratur. Hos Grækerne ere de forskjellige stilarter opstaaede paa national basis, langsomt og successivt, her er derfor tale om en primitiv litteraturperiode; hos Romerne kvaltes de primitive nationale spirer ved bekjendtskabet med den i alle retninger uddannede, fuldmodne græske litteratur, og derfor kom litteraturgrene hurtigt op hos dem, der hos Grækerne nødvendigvis skød sent frem. Allerede Livius Andronicus overførte jo baade eposet og tragedien og komedien paa romersk grund, saa at det slet ikke bliver underligt, at der allerede omtrent 100 aar efter gjordes forsøg med litteraturhistoriske skrifter, og Madvig paaviser flere lignende fænomener fra samme tid, f. ex. at satiredigteren Lucilius behandlede orthografiske spørgsmaal.

Et mønster paa afvisning af hvad man har kaldt hyperkritik, mens det kun er mangel paa kritik, findes i fortalen til 2den udgave af Ciceros taler, hvor Madvig tilbageviser de forsøg der den gang vare gjorte, ogsaa af Orelli, paa at erklære de tre sidste catilinariske taler for uægte. Med hensyn til de 4 taler efter Ciceros tilbagekomst, som Markland og Wolf havde erklæret for uægte, delte han længe denne anskuelse; senere blev han vaklende og udtalte, at talernes text var daarligt overleveret, men at baade angribere og forsvarere, istedetfor at søge et sikkert grundlag, havde ladet sig nøje med at tage texten som den forelaa i Gruterus's ukritiske udgave, at derfor meget var angrebet og forsvaret som blot tilhørte senere afskrivere, og at Wolf overhovedet havde taget hele sagen altfor let. Saaledes udtalte han sig 1842 uden dog endnu at betegne talerne som ægte[1]); siden, da det fornødne kritiske grundlag var tilvejebragt, erklærede han bestemt at de vare ægte, ganske vist

---

[1]) Opusc. II. p. 53. 339.

daarlige taler, som tit maa forekomme vor smag anstødelige, men forfattede af Cicero.[1]) Længst vedblev han vel, for at dvæle endnu et øjeblik ved Cicero, at tvivle om de ligeledes af Markland forkastede breve til Brutus, men ogsaa ved dem kom han 1884 til den anskuelse at de ere ægte.[2])

Overhovedet indskærpede han altid, at den saakaldte højere kritiks opgave lige saa vel som den laveres er af historisk, ikke af æsthetisk art; den retning i kritiken, der efter et subjectivt skjøn forkaster enten hele værker, især digterværker, eller dele deraf, var han i højeste grad en modstander af; han har baade skriftligt og mundtligt udtalt sig skarpt mod Hofman-Peerlkamps sønderlemmelse af Horats og andre lignende forsøg baade ved græske og romerske digte. Vor smag, der er fjernet fra oldtidens gjennem flere aarhundreder, kunde han ikke anerkjende som dommer over hvad der paa Perikles's eller Augusts tid ansaaes for skjønt, endsige over hvad der er ægte. Hvor han derimod i sprogform eller i hele tankegangen fandt gyldig grund til at afvige fra traditionen, der gjorde han det, og hvor en kort paavisning forekom ham tilstrækkelig, fritog han sig selv for vidtløftig bevisførelse; saaledes har han, ubekymret om de forsøg, man har gjort paa at vise en genetisk udvikling af Tacitus's stil fra Dialogus de oratoribus til de historiske værker, simpelthen sagt: „Dialogum de oratoribus Taciti esse neque credidi unquam nec credam, ingenio, proposito dicendique genere ab illo remotissimum".[3]) Jeg tør ikke opholde Dem med en fremstilling af hans opfattelse af det saakaldte homeriske spørgsmaal, men vil blot tilføje een bemærkning. Madvig havde meget imod detailerede undersøgelser af antike forfatteres fødselsaar, dødsaar eller lignende biografiske enkeltheder, især naar der var tale om forfattere hvis værker ikke mere haves. Hvad han ansaa for vigtigt, var at faa forfatternes stilling i litteraturen i det hele, deres forhold til den samtidige historie og kulturforhold klaret. Jeg husker, at han engang ved en skriveøvelse, hvor han havde

[1]) Adv. Crit. II p. 211.
[2]) ibd. III p. 197.
[3]) ibd. II p. 570.

stillet som opgave „De Anacreonte et poesi Anacreontea", var meget misfornøjet med, at nogle af deltagerne udtrykkeligt havde angivet Anakreons fødselsaar. Hvor det var af vigtighed for et værks fortolkning at vide bestemt, naar det var skrevet (f. ex. ved de fleste af Ciceros taler), vilde han naturligvis have det med; men saadanne undersøgelser som de stadigt tilbagevendende om ordenen af Demosthenes's olynthiske taler o. lign. vare ham imod, saa snart han ved undersøgelse af overleveringen var kommen til den anskuelse, at den ikke frembød et tilstrækkeligt grundlag for et sikkert resultat. Han betragtede med mistillid den masse afhandlinger om slige ting, der stadigt komme frem som disputatser eller i programmer og tidskrifter, og kunde udtale sig herom som overhovedet om filologernes polygrafi med en vis tør spot, som naar han siger: „Quot poterant etiam nunc de illo Platonis et hoc Horatii loco programmatum paginæ impleri! Potuisse dixi? Poterunt; ne desperes".[1])

Medens Madvig ikke kom til at udgive nogen sammenhængende fremstilling af den græske eller latinske litteraturs historie, har han derimod, hvad der uden tvivl vil være Dem alle bekjendt, leveret et udførligt værk over den romerske stats forfatning og forvaltning. Det udkom først et par aar efter at han, 75 aar gammel, var traadt tilbage fra den akademiske lærervirksomhed; men som jeg før har meddelt, allerede 1826 havde han holdt forelæsninger over skriftets gjenstand, og senere jævnligt gjentaget dem, ligesom han havde behandlet enkeltheder deraf i en række programmer, først et i et noget tungt sprog skrevet om et sted i Ciceros skrift De re publica, der angaaer den romerske ridderstand, dernæst „De iure et condicione coloniarum populi Romani", og „De tribunis ærariis"; til disse paa latin skrevne kom senere to danske: „Om Befalingsmændene og Forfremmelsesvilkaarene i den romerske Hær, betragtede i deres Sammenhæng med Standsforholdene hos Romerne i det Hele" (1864), samt „Bemærkninger om enkelte Punkter af den romerske Strafferetspleie i Republikens Tid" (1879).

---

[1]) Adv. Crit. I p. 102 n.

Fra sine barndomsforhold medbragte han, som han selv har bemærket, en tidligt vakt interesse for een enkelt men en meget vigtig side af det romerske statsliv, nemlig retslivet og dets former, som de fremtraadte i en vistnok meget indskrænket kreds[1]); hans fader var nemlig byskriver i Svaneke. Han føjer til, at denne interesse ikke savnede næring under hans ikke-juridiske videnskabelige og embedsvirksomhed; desuden er det vel rimeligt, at hans deltagelse i de offentlige debatter og hans administrative virksomhed som undervisningsinspektør ikke har været uden betydning med hensyn til et indblik i forretningslivets detail, som ogsaa kunde komme hans opfattelse af den antike statsforvaltning tilgode; men at hans grundbetragtning af oldtidens statsforhold var dannet og befæstet ikke faa aar førend hin deltagelse begyndte, derom vidne ikke blot flere almindeligere betragtninger i de monografier, han udgav før 1848, men ogsaa hans i almindelighed vist kun lidet bekjendte 1840 udgivne program: „Blik paa Oldtidens Statsforfatninger med Hensyn til Udviklingen af Monarchiet og en omfattende Statsorganisme“. Han var kommen til denne grundbetragtning saa vel som til sin opfattelse af enkelthederne navnlig af de romerske statsforhold ved et omfattende og dybtgaaende studium af den herhen hørende antike litteratur og indskrifter, et studium, han fortsatte ogsaa efter udgivelsen af sit hovedværk paa dette omraade, idet han stadigt gjorde sig bekjendt med de nye indskrifter der bleve udgivne, og herved ligesom ved forfatterlæsningen havde opmærksomheden henvendt paa ethvert nok saa lille træk, der kunde udfylde eller modificere det billede, han havde givet i sin haandbog. Men han havde tillige fra begyndelsen af sat sig grundigt ind i den moderne litteratur paa dette omraade, fra de ældre arbejder af Manutius og Sigonius (for blot at nævne et par hovedforfattere), indtil dem der, som før bemærket, i hans ungdom virkede saa stærkt til at give denne videnskab et helt forandret udseende, af Savigny og Niebuhr samt disses efterfølgere. Ogsaa den nyere litteratur vedblev

---

[1]) Universitetets indbydelsesskrift ved kongens fødselsdag 1879 s. 2.

han at følge med, skjønt ikke til det sidste i hele dens omfang, idet dels hans syn hindrede ham deri, dels hans tanke rettede sig paa andre gjenstande, og han desuden efter sit eget helt igjennem autoptiske studium ikke ventede synderligt stort udbytte af andres arbejder.

Men medens Madvig saaledes læste og benyttede den moderne litteratur og taknemmeligt udtalte hvad han skyldte andre, iagttog han bestandigt en selvstændig holdning lige overfor dem. Det vil navnlig her være af interesse at se hvorledes han stillede sig til Niebuhr. Jeg har allerede omtalt, at han i sit værk om Asconius optog og gjennemførte en af Niebuhr fremsat paastand, mens han gjendrev en anden: Niebuhr havde ment at commentaren til Verrinerne og de af Mai kort tid iforvejen udgivne scholier havde samme forfatter, Madvig ansaa dem for at tilhøre to forskjellige forfattere. Hverken enigheden eller uenigheden berørte jo her noget principspørgsmaal; til en udtalelse herom kom det i Madvigs afhandling om colonierne. Madvig udtaler her, at Niebuhr navnlig har indlagt sig to fortjenester, den ene, at han havde opfattet de gamle forfatteres, især Dionysios's og Livius's maade at skrive historie rigtigere end det hidtil var skeet, og derved vist hvor nødvendig en fri kritisk undersøgelse af den romerske oldtid var, den anden, at han fordrede fuldstændige og klare, indbyrdes overensstemmende og naturlige forestillinger om de gamle institutioner; han anerkjender hans mangesidige lærdom og store combinationsevne. Hvad han har at udsætte paa Niebuhr, er ikke, at han drev kritiken for vidt, men snarere, at han ikke drev den vidt nok, navnlig mod sig selv; han siger nemlig, at Niebuhr af lyst til at opstille et harmonisk og symmetrisk billede undertiden har taget det usikre for sikkert og overseet hvad der kunde stride mod hans opfattelse, at han af og til har opbygget en temmelig stor bygning paa en altfor svag grundvold, som naar han mente at den ældste romerske historie havde været opbevaret i et episk digt, at han til støtte for sine meninger undertiden fortolkede de gamle forfatteres vidnesbyrd urigtigt, og efter omstændighederne snart roste snart dadlede samme forfatters (navnlig

Dionysios's) historiske paalidelighed, og at hans i og for sig rosværdige iver efter ogsaa at benytte mindre bekjendte forfattere tilsidst bragte ham til en overdreven og forkert benyttelse af dem. At Madvig i mange enkeltheder stemmede overens med Niebuhr, om end med modificationer, siger han selv. Hans dom om manden i det hele, som jeg blot har villet referere, vedblev senere væsentligt at være den samme, kun, troer jeg, efterhaanden noget strængere.

Inden jeg gaaer over til at omtale hovedværket, vil jeg kun bemærke, at, hvorvel de forudgaaende monografiers resultater ere optagne heri, er det dog langtfra, at de derved have mistet noget af deres værd, da bevisførelsen for disse resultater i detailen maa søges i dem, om den end i sine hovedtræk ogsaa findes hist. Navnlig vil jeg fremhæve afhandlingerne om colonierne og om befalingsmændene i den romerske hær, og af den første igjen eet punkt. Alle, der nu i skolen lære noget om de romerske statsindretninger, faa det vel indpræntet, at de romerske borgere der sendtes ud som colonister beholdt deres borgerret, med mindre læreren anseer dette for saa indlysende, at han slet ikke omtaler det; men at det var saa, har først Madvig bragt til fuldstændig sikkerhed; de ældre forfattere havde enten nægtet det eller anseet det for usikkert.

I fortalen til hovedværket siger Madvig, at han vilde give et, saa vidt kildernes beskaffenhed og hans evner tillod det, sammenhængende, sandt, ved indre klarhed og overskuelighed tanken tilfredsstillende billede af den romerske statsforfatning og de romerske offentlige indretninger efter deres væsen og historiske udvikling; hovedopgaven er fremstillingen af den egentlige antike romerstat i republikens tid og af det dertil sig sluttende efterliv i kejsertiden indtil det tredie aarhundrede, mens den følgende tids indretninger kun medtages som et afsluttende tillæg, der henviser til middelalderen. En prøvelse af kildernes beskaffenhed var det, Niebuhr havde begyndt, men, som vi have seet, ikke paa en maade der tilfredsstillede Madvig. Han siger selv, at han tilegnede sig Niebuhrs frihed i betragtningen af den ældre romerske historie, men søgte at sikre og begrænse den ved

en roligere, alsidigere og forsigtigere prøvelse af overleveringens grundlag og beskaffenhed. Kilderne til vor kundskab om Roms statsforhold flyde som bekjendt ikke i samme omfang for de forskjellige tidsaldre. For tiden mellem Sulla og republikens undergang have vi en samtidig litteratur, der, hvad der end kan være at udsætte paa de enkelte forfatteres upartiskhed eller nøjagtighed, giver et alsidigt og fyldigt billede af de forskjellige sider af det offentlige liv, folkeforsamlinger, senatsforhandlinger, retspleje, provinsbestyrelse og krigsvæsen; vi have her kilder i ordets egentligste forstand at øse af. For en enkelt periode af det forudgaaende lange tidsrum have vi en samtidig forfatters beretning, der vel ikke var Romer, men stod i forbindelse med højtstaaende Romere og havde en klar opfattelse af institutioner, og Polybs værk, navnlig hans 6te bog, er en meget rig kundskabskilde. Men hvor ganske anderledes seer det ikke ud med de store tidsrum der gaa forud for hans tid, og med det mellem ham og Sulla. Hovedforfatteren for den ældre tid er Livius, og af hans værk mangler som bekjendt ikke blot hele partiet mellem 293 og 219, men ogsaa hele slutningen fra aar 167 af. For denne mangel kunde man maaske vente en erstatning deri, at vi for den allerældste tid, hvor de senere institutioners udspring maa søges, kongetiden og republikens første tid, ogsaa have en meget udførlig fremstilling af Dionysios fra Halikarnas, men det er, hvad allerede andre have udtalt i almindelighed[1]), men Madvig paaviste i det enkelte, sikkert, at ikke blot hans fortællinger om begivenheder men ogsaa hans meddelelser om institutioner ere meget upaalidelige: hele den græske skolerhetoriks forkerthed afspejler sig i hans værk. For de perioder, hvor Livius's værk mangler, yde heller ikke de andre græske forfattere stor erstatning, hverken Appian eller Plutarch.

Hvad nu selve Livius angaaer, da viser han vel langt større maadehold i detailskildringen af de ældste dunkle

[1]) Se de i fortalen til Cobets Observationes in Dion. Hal. anførte ytringer af Reiske. Zumpt siger i fortalen til sine Annales: Actum esset de omni historia, si ex ejusmodi scriptoribus solis esset discenda.

tider end Dionysios (han fortæller saaledes kongehistorien i een bog, Dionysios i fire), ligesom han heller ikke forsætligt har opdigtet noget til fordel for en vis forudfattet mening (som naar Dionysios, der mente at Romerne havde faaet alt fra Grækerne, lader Romulus og Remus faa undervisning i græsk litteratur og vaabenbrug); hans stilling som Romer har fremdeles bevirket, at han ikke som de græske forfattere var udsat for at indblande uromerske forestillinger, og at hans terminologi er fastere end deres. Men alligevel er ogsaa han, hvad Madvig i tilslutning til Niebuhr og andre, men vistnok skarpere, har eftervist, ikke nogen paalidelig fører: han skrev for at give sine landsmænd en til den tids litterære krav svarende fremstilling af hele den romerske historie, men uden at have gjort de fornødne forstudier. Han har benyttet sine forgængeres arbejder, men uden bestemt forestilling om, hvad paalidelighed der kunde tillægges dem: hvor han fandt forskjellige fremstillinger af begivenhederne i samme aar, giver han flere steder først en udførlig fortælling, støttet paa en af hans kilder, men tilføjer saa kort, at andre havde en hel anden beretning; kort sagt, skjønt han undertiden giver sig skin af kritik, mangler han den aldeles. Han dadler stærkt en af sine forgængere, Valerius fra Antium, fordi han overdrev med hensyn til tal; men selv har han flere steder urimeligt høje talangivelser, formodentligt netop tagne fra Valerius, fra hvem overhovedet hans detailerede udmaling af mange ting i en fjerntliggende tid efter Madvigs mening væsentligt skriver sig. Hvor han har fulgt Polyb, den eneste af hans kilder, vi nu have, har han undertiden misforstaaet ham. Han forvexler navne og personer, fortæller samme ting to gange, indskyder bagefter bemærkninger der skulde være anbragte tidligere. I chronologien er der tit forvirring. Hans partiskhed for Romerne træder flere steder stærkt frem. Hvad navnlig statsindretningerne angaaer, har han dels vel ikke haft synderlig interesse for dem, dels tit ikke forstaaet de ældre paa hans tid forsvundne; hans behandling af dem er derfor flygtig og overfladisk, som naar han ved at omtale den liciniske lov glemmer at den *ager*, her tales om, er *ager publicus*.

Medens nu Madvig fremhæver alle disse mangler hos Livius, der naturligvis mest træde frem i værkets første bøger, har han tillige vist, hvad der tjener til undskyldning i det mindste for endel af dem. For det første var en kritisk behandling af historien og navnlig af den hele romerske historie paa den tid et overordentligt vanskeligt, for een enkelt mand uoverkommeligt arbejde. Man havde ikke nogen fast og overalt gjældende tidsregning, ikke som nu chronologiske tabeller, ingen let haandterlige bøger til at slaa op i, registre, landkort el. desl. Desuden fordrede vistnok den almindelige smag paa Augusts tid netop en fremstilling, hvor det i traditionen optagne indhold gjengaves i en elegant form; og det var paa hans tid, da Rom fra en lille by var voxet op til hovedstaden i et verdensrige, overordentligt vanskeligt at sætte sig ind ikke blot i de allerældste tiders vilkaar og tilstande, men selv i nærmere liggende, naar politiske forhold eller institutioner, der den gang havde spillet en stor rolle, vare forsvundne. Ikke blot den saakaldte *civitas sine suffragio* var paa Livius's tid uforstaaelig, men forbundsfællekrigen (overhovedet, som Madvig plejede at udhæve, et hovedvendepunkt i Roms historie) maatte gjøre det vanskeligt at opfatte forskjellen mellem Italiens beboeres politiske stilling i en ældre tid. Hertil kommer, at den antike historieskrivning overhovedet ikke kjender til nogen egentlig forfatningshistorie, idet den væsentligt gaaer ud paa fremstilling af personlige og individuelle handlinger og søger at faa de almindeligere folkebevægelser ind derunder. Man havde jo i det hele ikke nogen klar forestilling om visse gamle institutioners langsomme og successive udvikling, men vilde have alt henført til bestemte individer, som Lykurg, Romulus, Numa. Medens dette og mere forklarer og undskylder Livius's mangler, gjør det dem naturligvis ikke mindre. Ligesom nu for republikens tid vore kilders omfang og værd er meget forskjelligt, gjælder det samme ogsaa for kejsertiden, hvilket det vil være overflødigt at paavise i det enkelte; kun maa det anføres, at for tiden efter Hadrian ere kilderne i det hele meget tarvelige; men fra denne tid kunne vi her se bort.

For den foregaaende tid har Madvig fremstillet det som hensigtsmæssigt, ved undersøgelsen af de romerske statsforhold at gaa ud fra de tider, for hvilke kilderne gjøre det muligt at danne sig et fast og bestemt udpræget billede, og dermed forbinde den tilbagegaaende betragtning af forudsætningerne i den ældre forfatning under en besindig prøvelse af det overleverede efter vidnesbyrdenes og vidnernes beskaffenhed og vel forstaaet historisk analogi. (Naturligvis tænkes ved den tilbagegaaende betragtning netop kun paa undersøgelsens, ikke paa fremstillingens art.)

At prøvelsen af traditionen ikke blot maa føre til at forkaste og rette endel, men ogsaa til at supplere, har Madvig bestemt udtalt, men han har overalt ved at fremhæve hvad der er overleveret, med angivelse af kildestederne, sat læseren istand til at kontrolere sin fremstilling. Hypotheser kunne naturligvis ikke undgaaes; men for løse hypotheser har han, som han selv siger, stræbt at holde sig fri, og overalt skjelnet mellem det der med sikkerhed kan vides, det der kan ansees for sandsynligt, og det hvorved vi maa tilstaa vor uvidenhed; han har opkastet de spørgsmaal, hvortil hvert punkt gav anledning, men tillige ligefrem angivet, hvor der fattes midler til en sikker eller rimelig besvarelse. Det er den samme resignation, som Madvig ansaa for nødvendig ved textkritiken; og i det hele er jo den historiske forsknings maal og midler beslægtede med dennes; begge gaa ud paa at finde det der har været, gjennem en prøvelse af det der er overleveret.

Et par exempler paa den omtalte resignation maa det være mig tilladt at anføre. Det er almindeligt bekjendt, at der i den ældre romerske historie ved siden af de to store hovedbestanddele af befolkningen, patriciere og plebejere, fremtræder en tredie klasse, de saakaldte clienter, en lavere befolkning, der havde borgerret men stod i et slags livegenskabsforhold til patricierne. Efter decemvirernes tid omtales de slet ikke; det spørgsmaal ligger da nær: hvor ere de blevne af? Ja derpaa lyder Madvigs svar: Clienterne frigjorde sig og gik, vi vide ikke hvorledes, over til *plebs*. Den til Servius Tullius henførte inddeling af folket

i klasser og over 190 centurier, efter hvilken afstemningen paa centuriatcomitierne fandt sted, var, som vi vide af de gamle forfatteres vidnesbyrd helt ophævet i den senere tid, idet der da afstemtes efter en ejendommelig combination af klasse- og centurie- og tribusinddeling. Naar og hvorledes var nu denne indgribende forandring foregaaet? Den maa, siger Madvig, være skeet ved en eller et par hovedforandringer; den maa være foregaaet inden den anden puniske krig, under hvilken den nye inddeling omtales som bestaaende; men videre siger han ikke, fordi bestemte vidnesbyrd mangle, og han afviser Niebuhrs forsøg paa at henføre den til et bestemt aar. Disse exempler maa være nok; enhver, der har læst værket i dets helhed eller et større afsnit deraf, vil vide, hvor tit vendinger forekomme som: herom vides intet, til at angive dette savne vi paalidelige midler, dette punkt er uklart, her opstaa tvivl og spørgsmaal som vi maa lade ubesvarede, o. dsl.

Men, som ovenfor sagt, der er ogsaa punkter, hvor Madvig griber rettende og supplerende ind i overleveringen. For nu ikke at tale om hans udvikling af grundforholdet mellem patriciere og plebejere eller hans lære om *ager publicus*, hvor, hvad han selv siger, allerede Niebuhr havde vist vej, vil jeg blot minde om hans fremstilling af *civitas sine suffragio*, og lidt udførligere omtale hvad han lærer om senatorcensus i republikens ældre tid. En udtrykkelig angivelse om at der var en saadan, findes først ved overgangen til monarchiet, og man har paastaaet at den aldeles ikke havde fundet sted i ældre tid, hvorved man dels har støttet sig til de bekjendte fortællinger om fattige senatorer fra republikens første tid indtil Regulus, dels til en ytring af den ældre Plinius, at fra den tid, da man havde begyndt at vælge senatorer og dommere efter formueshensyn, og formue var det der mest ansaaes for en pryd for embedsmænd og hærførere, var det gaaet tilbage med sædeligheden. Madvig derimod hævder at der fra gammel tid maa have været en senatorcensus; han støtter dette for det første paa, at romerstatens timokratiske karakter viser sig allerede fra gammel tid af i klasseinddelingen, og at vi ikke i hele

republikens historie finde nogen ny lovforanstaltning der gaaer i timokratisk retning; men dernæst have vi en udtrykkelig beretning om, at senatorerne stemte i riddercenturierne, og en riddercensus vide vi bestemt var ældgammel, fremdeles om at erhverv ved haandværk, industri og handel var senatorerne forbudt, idet de vare henviste til at leve af indtægten af deres ejendomme; endelig blev det i den anden puniske krigs tid paalagt de borgere, der ejede en formue af over 50,000 *asses*, at stille slaver til tjeneste paa flaaden, antallet forskjelligt efter formuens størrelse, højst 7, men senatorerne 8. Der er altsaa ingen grund til at tvivle om, at der til alle tider hos senatorerne krævedes en grundejendom af en vis værdi, der kunde sikre deres existens. Men nu fortællingerne om senatorernes fattigdom og Plinius's vidnesbyrd? Det sidste er i grunden slet intet, idet det beroer paa en hos sølvalderens forfattere overhovedet, især hos Plinius, hyppig tilbøjelighed til at fremstille den ældre tid som særligt fri for den ærbødighed for rigdom, der herskede paa deres egen. Og hvad senatorernes fattigdom angaaer, bero fortællingerne derom dels paa misforstaaelse, idet man har forvexlet begravelse paa offentlig bekostning som æresbevisning med trang dertil af fattigdom, dels paa en senere tids rhetoriske udmaling af jævnhed og tarvelighed som fattigdom, idet man tillige tog sin egen tids rigdom som maalestok. Idet Madvig altsaa hævder, at senatorcensus er lige saa gammel som hele den timokratiske samfundsordning i Rom, opstiller han tillige en anden dermed nøje sammenhængende sætning, at der ogsaa har været fordret en vis formue for at opnaa de højere embeder, ikke blot i den tid da man ikke kunde blive senator uden at have beklædt qvæsturen, men ogsaa tidligere, hvorvel der ingen bestemte vidnesbyrd haves derfor, og en ytring hos Tacitus, af samme art som den før nævnte af Plinius, udtrykkeligt taler derimod; han opstiller alligevel denne sætning i kraft af romerstatens strængt conservative fastholden af det timokratiske princip. Bestemt at fastsætte summen kunde ikke falde ham ind, saa lidt som at angive aarstallet for en eller anden lov naar der ikke er meddelt noget derom;

men hvor der er tale om en med romerstatens karakter stemmende institution, der fremsætter og hævder han en anskuelse ikke blot uden udtrykkeligt vidnesbyrd i kilderne, men selv mod et saadant, naar kildernes beskaffenhed overhovedet opfordrer til tvivl om deres paalidelighed, som i det omtalte tilfælde naar sølvaldernes forfattere af misfornøjelse med deres tid lade sig henrive til en uhistorisk lovprisning af fortiden.[1])

Jeg vil anføre endnu et exempel, hvor med hensyn til et enkelt individs sociale stilling vidnesbyrd staaer mod vidnesbyrd. I den før nævnte afhandling om den romerske hærs befalingsmænd er det mod en tidligere gængs opfattelse bevist, at der i republikens tid var en med hele den timokratiske forfatning sammenhængende meget skarp adskillelse mellem underofficerspersonalet og de højere officerer, saa at navnlig under lovlige tilstande en menig soldat ikke efter at være bleven centurion kunde avancere til krigstribun, end sige højere op, idet man for at naa denne stilling maatte være romersk ridder. Men nu fortælles der om Marius, der som bekjendt var consul 7 gange, hos Seneca, Plinius og Juvenal, at han havde begyndt sin krigstjeneste som menig infanterist. Paa den anden side siger Vellejus udtrykkeligt at han var af ridderstand. Plutarch fortæller at han ved en mønstring fremtraadte med hest og mulæsel i god stand, hvilket tyder paa ridderen, og Diodor siger at han ved en vis lejlighed blev overseet af andre officerer, fordi man mente at han havde været *publicanus*, atter et kjendetegn paa ridderen. Naar nu Madvig foretrækker disse tre forfatteres vidnesbyrd for hines, er det ikke fordi de ere historikere (ti alle tre have de begaaet betydelige fejl), men fordi deres fortælling har hele den romerske forfatnings analogi for sig.

Hvis Madvig istedetfor det foreliggende strængt systematiske værk havde villet skrive en romersk historie, hvor

[1]) Naar jeg har dvælet saa længe ved spørgsmaalet om census for senatorer og embedsmænd, er det ogsaa af den grund, at Mommsen har udtalt lige den modsatte anskuelse; se Römisches Staatsrecht 1 S. 400 (1ste Ausg.).

de forskjellige institutioners begyndelse og senere ændringer bleve omtalte efterhaanden som de fremkom, og med angivelse af den maade hvorpaa dette i ethvert tilfælde skete, de handlende personers motiver, de forudgaaende forhandlinger o. lign., vilde han uden tvivl være kommen til at give en meget tør og mager fremstilling, i det mindste for de første fem aarhundreders vedkommende. Ti de detailerede fremstillinger, vi finde hos de gamle forfattere, ikke blot af krigsbegivenheder, men ogsaa af den indre historie, navnlig de lange taler, ansaa han i det hele for senere udmalinger, hvorved der, som han plejede at sige, var sat kød paa et skelet; disse udmalinger maatte han have udeladt, og en kritik af dem i det enkelte vilde han efter sin betragtning af det hele næppe have anseet for nødvendig; sætte noget andet istedetfor vilde han naturligvis ikke; men derved vilde den detail, der efter en berømt historikers bemærkning udgjør historiens sjæl[1]), være kommen til at mangle; kun skelettet var blevet tilbage. Nu har han ved at vælge den systematiske form og omtale den historiske udvikling for hvert enkelt punkts vedkommende, hvorved hin detail ikke fordres, frembragt et værk hvoraf navnlig den første del utvivlsomt maa forekomme enhver, der har interesse for gjenstanden, tiltrækkende som et overalt paa selvstændig iagttagelse bygget, med stor conseqvens gjennemført billede af romerstatens forfatning; med hensyn til den anden del, hvor forvaltningen i det enkelte skildres, kan man, skjønt den ganske har de samme udmærkede egenskaber, ikke vente at den helt igjennem skal tiltale alle lige meget; ti det er ikke vist, at den samme læser i lige grad har interesse for retsvæsen og krigsvæsen eller for cultus og finansvæsen. — En sammenligning mellem Madvigs og Mommsens behandling af samme æmner skal jeg alene af den grund ikke indlade mig paa, at Mommsen endnu lever og ikke har afsluttet sit værk; forøvrigt har Madvig selv i fortalen til den tyske udgave udtalt sig om

[1]) Am. Thierry: Récits de l'histoire Romaine au V siècle (1860 p. X): Les détails sont l'âme de l'histoire.

forholdet mellem de to værker i det hele, og flere steder i bogen selv om enkeltheder.

At et værk som det omtalte ikke kunde skrives uden stor interesse for selve gjenstanden, er indlysende; men da Madvig ogsaa optraadte som activ politiker og havde ord for at være conservativ, ligger det spørgsmaal nær, om værket ogsaa er skrevet med sympathi for den i saa høj grad conservative stat og forfatning. Jeg troer ikke, at dette spørgsmaal kan besvares med et ubetinget ja. Madvig saa i romerstaten og romerriget, for at bruge hans eget ord, et stort fænomen; han mente, at romerfolket med kraft og dygtighed under elementære former havde samlet et stort rige og derved bragt nødvendigheden af en ny skikkelse til gjennembrud, og ansaa det for en taknemmelighedsgjæld at bringe det til bevidsthed, hvad det havde virket.[1]) Men dette er noget andet end sympathi, en følelse, Madvig overhovedet vist ikke har haft for nogen antik statsform. Jeg vil nu her ikke tale om, hvad han altid fremhævede, at den antike frihed var kjøbt med slaveriet; aldeles bortseet herfra, var der i alle de enkelte staters forfatninger, om ikke paa deres første trin, saa i deres udvikling, og navnlig paa den tid hvor de for os fremtræde fyldigst, noget hvormed han ikke kunde sympathisere. Ganske vist tiltalte den romerske opfatning af individets forhold til staten ham mere end den spartanske, hvor „staten paa det fuldstændigste og strængeste gjennemførte den enkelte borgers underkastelse og ophævede eller helt udelukkede privatlivet, men hvor saa ogsaa individerne, der ikke maatte udvikle sig alsidigt, reve sig løs og søgte erstatning i herredømme og magt og snart ogsaa i materielle goder og rigdomme“[2]), mens derimod i Rom staten vel holdt individet under stræng disciplin, men paa den anden side værnede om dets ret og anerkjendte dets krav paa denne rets beskyttelse i person og paa ejendom.[3]) Paa den anden side tiltalte vel ogsaa

---

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 5.

[2]) Smstds. s. 10.

[3]) Smstds. s. 12.

den nævnte strænge disciplin ham mere end den egenraadighed og mangel paa lydighed, der karakteriserede Athenæerne, da demokratiet begyndte at udarte[1]; men den aristokratiske forfatning formaaede jo heller ikke at holde udartningen borte, og Madvig betragtede vist ikke bestikkelsen ved valgene, ophidselsen af pøbelen ved lejede bander eller misbrugen af de nedarvede former[2]) med større sympathi end Athenæernes forfængelige glæde ved at sidde i folkeforsamlingen og høre sig smigrede og fatte beslutninger uden at bekymre sig synderligt om deres udførelse.[1]) Det er muligt, at han, naar der skulde vælges mellem to onder, foretrak det romerske timokrati for den raa opfatning af ligheden, der i Athen viste sig overfladisk i besættelsen af embeder ved lodkastning[1]); men at den timokratiske statsordning i og for sig skulde have haft hans sympathi, vil næppe nogen tro, der har kjendt ham, og han selv har flere steder forvaret sig mod en saadan antagelse.[3])

I de græske forbundsforhold før den makedoniske tid fandt han hos lederne en idelig mistroisk paapassen og et irriterende lunefuldt overmod, der maatte spore de ringere stillede til løsrivelse, saa meget mere som de vare af samme folk og stamme som de mægtigere; i modsætning hertil maatte han vistnok i det tilsvarende romerske forhold anerkjende den store fasthed og conseqvens, hvormed, naar først det enkelte folks underkastelse var afgjort, det hele behandledes ligeligt og i de indre forhold overlodes til sig selv, naar det roligt bøjede sig for den utvivlsomme overmagt.[4]) Men den romerske provinsbestyrelses forkastelighed, navnlig i republikens sidste tid, har han selv skildret med stærke træk; jeg behøver her ved en saa almindelig bekjendt gjenstand ikke at gjengive hans skildring i det enkelte, hellere vil jeg anføre følgende ord, der give en vejledning til opfattelse af hans betragtning af statsforholdenes historie

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 9.
[2]) Den romerske Stats Forfatning 1 s. 225.
[3]) „Med det gjennemførte timokrati kunne vi ikke let forsone os.“ Univ. indbydelsesskr. 1864 s. 65. Jfr. Den rom. Stats Forf. 2 s. 11.
[4]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 11.

i det hele: „Den ulykke, der træffer den romerske provinsverden, følger saa aldeles af det antike statsbegreb, at det er højst forkert at dadle Romerne for provinsforholdets dannelse i det hele, saa meget man end ved de enkelte krige og erobringer seer Romerne give efter for fristelser, som rigtignok aldrig i den grad have været til for noget andet folk, og saa dybt man maa ynkes over folkenes fornedrelse og over megen vold og uret, der efterhaanden fulgte af formens ufuldkommenhed.“ [1])

At forstaa oldtidens politiske historie, opfatte de enkelte fænomener i deres sammenhæng indbyrdes og med den hele antike kultur, det var den opgave, han havde sat sig; han saa naturligvis lyssiderne saa vel som skyggesiderne, men idet han forsøgte at forstaa disse saa vel som hine, kom han derved til fra et videnskabeligt standpunkt at dømme skyggesiderne mildere, end han fra et rent menneskeligt kunde gjøre; baade sympathi og antipathi maatte her træde til side. Med hensyn til det romerske kejserdømme, for at ende disse betragtninger hermed, har han vist, hvorledes den gamle stat, hvor al personlig deltagelse i statslivet var knyttet til byen Rom, stod magtesløs foran den opgave, forbundsfællekrigen havde stillet den, at indarbejde det nye borgerskab i den allerede iforvejen i sin virksomhed forstyrrede organisme, og hvorledes monarchiet maatte komme og blive modtaget med velvillie af en befolkning, der var træt af borgerkrigens elendighed, og navnlig af provinsbeboerne; men nogen sympathi for det, enten som det opstod eller som det udviklede sig, nærede han ikke, snarere en dyb medlidenhed med de slægter der maatte bære dets aag. For saa vidt Romerne havde løst en større politisk opgave end Grækerne, efterladt Europa former for riger og i forbindelse dermed en under indflydelse af et stort riges trang og erfaring uddannet privatret[2]), maatte han ganske vist fra denne side stille dem højere end Grækerne, der kun havde bragt det til dannelsen

---

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 17.

[2]) Smstds. s. 23.

af elementærrepubliker, og mens de havde vist Persernes angreb tilbage, bukkede under for Makedonerne.[1]) Men havde Madvig end baade en uddannet sans for statslivet og en dyb overbevisning om dets betydning for menneskeheden, saa var staten dog ikke det højeste for ham. Den aandige fylde og bevægelighed, det rige og alsidige livsindhold hos Grækerne[1]) satte han vist lige saa højt, om han end i sin omtale af den græske kultur undertiden var noget kølig — uden tvivl navnlig af uvillie over en uhistorisk beundring af den græske oldtid som menneskehedens bedste tid, som jeg før har omtalt.

Det kunde vel se ud, som om Madvigs sprogvidenskabelige arbejder burde være omtalte allerførst, da sprogkundskab jo (ikke blot efter hans opfattelse) er den nødvendige forudsætning baade for textkritik og for grundig tilegnelse af litteraturen og benyttelse af denne til historiske undersøgelser. Naar jeg dog har valgt at omtale denne række af hans skrifter sidst, da er det, som ovenfor sagt, fordi de første af dem fremkom senere end de første i de andre rækker. Men her er endnu een ting at tage i betragtning. Det er jo meget muligt, dels at man kan have en sikker og fin sprogkundskab, saa at man ikke misforstaaer noget sted hos en forfatter og udleder gale slutninger deraf, dels at man kan være en udmærket textkritiker, uden at man derfor kan opstille en eneste grammatisk regel, fremdeles er det jo muligt, at man kan opstille en enkelt eller flere saadanne, men ikke kan samle dem til et systematisk hele, og endelig kan man ogsaa have denne evne, uden at man fra behandlingen af eet sprog eller en række sprog, maaske en hel sprogklasse, har vendt sig til betragtninger over sprogets væsen i almindelighed, den for alle sprog fælles men af de forskjellige folk og paa de forskjellige udviklingstrin forskjelligt løste opgave. Men Madvig har, som vel alle mine tilhørere vide, ikke blot meddelt en række detailiagttagelser over latinsk og græsk sprogbrug, men givet systematiske fremstillinger af den latinske sprog-

---

[1]) Blik paa Oldtidens Statsforfatninger s. 12.

lære i dens helhed og den græske ordføjningslære, og desuden, hvad der maaske ikke er saa almindeligt bekjendt, i en række af afhandlinger givet bidrag til løsningen af det mere omfattende problem, sprogets liv og væsen i almindelighed. Selv satte han en videnskabelig betragtning heraf overordentligt højt, baade i og for sig og som middel til en paalidelig og sikker opfattelse af de enkelte sprog; men det kan jo ikke nægtes, at disse arbejder ligge udenfor den egentlige klassiske filologis omraade, saa at der ogsaa heri er en grund til at omtale dem sidst.

De skrifter, hvori Madvig har nedlagt sine bidrag til det nævnte problems løsning, ere: en i videnskabernes selskab 1835 foredragen afhandling: „Om Kjønnene i Sprogene, især i Sanskrit, Latin og Græsk", samt 4 universitetsprogrammer; de findes alle samlede, i enkeltheder undertiden omarbejdede i hans „Kleine philologische Schriften". Som den meddelte titel viser, havde Madvig ogsaa lagt sig efter sanskrit; og for en mand med hans begavelse netop som sprogforsker og tillige med hans trang til omfattende betragtning af de videnskabelige problemer, han overhovedet syslede med, var det næppe muligt helt at forblive ubekjendt med et sprog, der indtager en saa betydelig plads mellem de indoeuropæiske; i en senere periode lagde han sig ogsaa efter russisk for at lære den slaviske udformning af vor sprogæts grundtype at kjende. Ganske vist trængte han ikke ind i disse sprog, heller ikke i oldnordisk (hvad han flere steder har beklaget), eller i hebraisk, som i de to saakaldte klassiske; ti ved disse saa vel som ved de moderne, der ligge os nærmest, var det ham om at gjøre at opnaa den umiddelbare sikkerhed og takt i forstaaelsen, hvorved han kunde tilegne sig litteraturen og derigjennem igjen folkenes kultur og aandsliv; ved de andre vilde han netop kun naa hen til en opfattelse af sprogets væsen i almindelighed, om hvilken han mente, at den først da kunde blive sand og fri (— han brugte gjerne udtrykket frigjørende om et sammenlignende sprogstudiums virkning —), naar betragteren ikke var bunden til enkelte sprog eller sprogklasser, ja selv sprogætter som de to hidtil nævnte. Han har derfor ogsaa

baade i den nævnte afhandling og i de senere undertiden henvist til analogier i chinesisk eller andre fjerntliggende sprog, naturligvis altid med stor varsomhed, da han her var aldeles afhængig af andres angivelser; han har selv udtalt, at han ikke ansaa sig for selvstændig besidder af et rigt og mangfoldigt comparativt stof.[1])

En stræben efter en almindeligere sprogvidenskabelig betragtning var nu, da Madvig foredrog afhandlingen om kjønnet i sprogene, ikke noget nyt, men den maade hvorpaa man hidtil havde behandlet opgaven tilfredsstillede ham ikke. Man havde nemlig, for saa vidt man ikke blot lod sig nøje med en materialsamling til sammenligning mellem forskjellige sprog, søgt noget i sprogene, som ikke ligger i dem, dels et slags logik, idet man f. ex. mente at se de logiske domme, inddelte efter modaliteten, i verbernes modi, dels et slags speculativ filosofi, idet man troede at finde oplysninger om tingenes væsen og forhold eller folkenes verdensanskuelser nedlagte i sprogformer; man havde betragtet de formrigeste sprog som fuldkomnere end de formfattigere; man havde snart opfattet sproget som en kunstbygning, der var frembragt med klar bevidsthed om det der skulde betegnes, snart som et væsen der med en forunderlig skaberkraft udviklede sig selv af ordrødder. Det er mod disse og flere gængse forestillinger at Madvig opponerer baade i afhandlingen om kjønnet og senere; ti de vedblev at holde sig længe efter den tid da denne fremkom, og have vist ikke tabt sig endnu. Maaske endnu mere end i sine andre skrifter træder Madvig i disse polemisk op, og det ikke blot mod mindre betydelige forfattere, hvis navne nu ere saa godt som glemte, men mod meget berømte mænd, hvis virksomhed han selv tildels satte meget højt og udtaler sig om med anerkjendelse, som Wilh. v. Humboldt, A. W. Schlegel, Jac. Grimm, K. O. Müller, G. Curtius, af vore egne N. M. Petersen.

Men han lader sig ikke nøje med at afvise de forestillinger, han ansaa for vrange; samtidigt med at gjendrive

[1]) Universitetets indbydelsesskrift af 1856 s. 6.

dem (og han ansaa det netop for vigtigt, ikke blot at afvise men med dialektisk skarphed at modbevise det gale) har han selv opstillet en række positive betragtninger, alle udgaaende fra een grundtanke: at sprogets opgave er at være meddelelsesmiddel imellem fornuftvæsener, og at det fra sin første oprindelse og gjennem hele sin udvikling er et værk af den menneskelige aand, udgaaet fra og bestandig baaret af en trang til meddelelse paa den ene side og til forstaaelse paa den anden. Det gamle spørgsmaal: om sproget er blevet til ifølge naturen eller ved sætten (φύσει ἢ θέσει), besvares saaledes, at begge sider komme til deres ret: sproget er opstaaet ved en saadan sætten som laa i den menneskelige naturs væsen.

Maaske vil det synes underligt, at Madvig, der ved spørgsmaal henhørende til staternes eller litteraturens historie saa bestemt holdt paa at gaa ud fra det historisk givne og med den største varsomhed behandle de perioder hvor traditionen svigter, at han her har givet sig i kast med et forud for al tradition liggende fænomen som sprogets oprindelse; men han har selv udtrykkeligt sagt, at her er et punkt, hvor en detaileret udmalen af hvad der ligger foran al historie aldeles ikke hører hjemme, men hvor dog grundtrækket af acten og derved dens mulighed maa angives.[1])

Hans tankegang her er omtrent følgende: Menneskenaturen kræver meddelelse, og som stof til at danne et meddelelsesmiddel frembyder lyden sig naturligt, fordi den frembringes af mennesket selv, uafhængig af ydre redskab eller erhvervet færdighed, og i sin opfatning er underkastet de færreste betingelser, og fordi den, ogsaa før der er tale om sprog, fremkaldes som en naturlig reaction mod ydre indtryk og virkning af sanselig fornemmelse, fordi den kan nedsættes til et blot tegn, og fordi den alene kan lade forestillingerne træde adskilte og dog forenede frem i eet moment. Naar altsaa et individ i samværen med flere havde modtaget et stærkt indtryk af et sanseligt fænomen, som

[1]) Indbydelsesskrift af 1842 s. 9.

vakte hans opmærksomhed, kom han naturligt til at gjengive dette indtryk gjennem en lyd, og derved tillige henlede de andres opmærksomhed paa fænomenet og hos dem vække den forestilling. det havde fremkaldt hos ham selv. Idet nu det samme subject i en tid, der var fattig paa forestillinger og bestemte ytringsformer, havde en tilbøjelighed til at vende tilbage til samme lyd, blev denne ogsaa fælles for andre ved at gjentages som besvarelse og ved den paa livets daværende trin særligt virksomme efterlignelsesdrift; saaledes dannede der sig en for flere fælles tilknytning imellem denne bestemte lyd og den forestilling der havde fremkaldt den; den samme lyd blev gjentaget og forstaaet af andre og fremkaldte den samme forestilling. Lydene beroede altsaa fra begyndelsen af paa det indtryk, et vist fænomen havde gjort paa et enkelt individ under en vis stemning; paa grund af stemningens forskjellighed kunde det samme indtryk have fremkaldt helt andre lyde; men de een gang brugte fastholdtes, løsreves fra stemningens umiddelbarhed, og sattes som tegn paa en forestilling, uafhængigt af det første indtryk; ved denne sætten bleve lydene til ord. I det færdige sprog er der ikke noget i en naturlov begrundet forhold mellem lyd og betydning; al tale om lydsymbolik afviser Madvig bestemt. Den mulighed, der paa det første trin havde været for andre lyd som betegnelse for samme indtryk eller for samme lyd som betegnelse for andre indtryk, forsvinder naar lydene ere satte som tegn; den enkelte kan i det fuldendte sprog ikke ophæve eller unddrage sig den forstaaelse, tegnet nu har faaet; sprogets benyttelse beroer paa vedtægt. Der er hidtil talt om sproget; sprogdannelsen kan imidlertid godt være begyndt paa flere steder, og Madvig finder det efter de resultater, den historiske sprogforskning hidtil har naaet, rimeligt at antage dette. De første lyddannende indtryk udgik fra sanselige gjenstande. men idet menneskene hævede sig fra betragtning af disse til forestillinger om det ikke-sanselige, overførtes de forhaanden værende ord herpaa, idet man beholdt det sanseliges analogi og billeder, noget der, ligesom overhovedet sprogdannelsen, foregik meget langsomt.

Al forskning over sammenhængen mellem ordenes betydning, selv i de mest udviklede sprog, fører til at opfatte den til det sanselige knyttede forestilling som den første. Sprogdannelsen blev naturligvis ikke staaende ved udtryk for de enkelte forestillinger; den væsentlige opgave var at fremstille disse enkeltforestillingers forbindelser til anskuelser hvori det forestillende væsen bevægede sig, for at anskuelserne paa samme maade som enkeltforestillingerne kunde opfattes og efterdannes, eller med andre udtryk: opgaven var af ord at danne sætninger. Men jeg vil ikke prøve paa at følge Madvigs fremstilling af dette sprogdannelsens trin eller af de derpaa følgende i det enkelte; jeg er bange for at det ikke er lykkedes mig at gjengive det hidtil meddelte tilfredsstillende; indholdets vanskelighed maa tjene til min undskyldning.

Jeg skal nu forsøge mere frit at gjengive enkelte punkter af Madvigs hele sprogbetragtning. Der er et fænomen hvorpaa han stadigt henledede opmærksomheden, at der i sprogene benyttes forskjellige midler til at naa det samme maal, og at det samme middel kan anvendes til at naa forskjellige maal; og dette kan iagttages baade ved at sammenligne forskjellige sprog, og ved at betragte det samme sprog til forskjellige tider, ja selv det samme sprog paa een tid. Betragte vi den maade hvorpaa de forskjellige tider udtrykkes paa græsk, finde vi reduplication anvendt i stor udstrækning ved dannelse af perfectstammer, langt sparsommere ved præsensstammer, endelig i den homeriske sprogform ved aoristdannelser. Til betegnelse af det fortidige bruges regelmæssigt dels en foran sat stavelse, dels vocalforlængelse, dog saaledes at visse verber af fonetiske grunde maa undvære begge dele, og i den ældste tid viser sig her i det hele vaklen. Se vi særligt paa aorist, da kan der næppe i tidsbetydning paavises nogen forskjel mellem *ἐποίησα*, *ἔλιπον* og *ἔγνων*, mens maaden hvorpaa disse ord ere dannede er forskjellig; i passiv indtræder en hel ny formation, men svarende til alle tre active: *ἐποιήθην*, *ἐλείφθην*, *ἐγνώσθην*. Paa den anden side betyder *νομίζω Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* jeg troer at Sokrates har gjort det, *βούλομαι Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* jeg

vil at Sokrates skal gjøre det, mens *εἰκός ἐστι Σωκράτη τοῦτο ποιῆσαι* baade kan betyde: det er rimeligt at han har gjort det, og at han vil gjøre det; ganske den samme form er anvendt helt forskjelligt. Og ligesaa betyder *νομίζω Σωκράτη τοῦτ' ἂν ποιῆσαι* baade: jeg troer at Sokrates (under en vis forudsætning) vilde have gjort det, og at han nok vil være tilbøjelig til at gjøre det. Vende vi saa fra græsken blikket hen paa latin, se vi, at reduplicationen kun bruges i ringe udstrækning, og mere i sprogets ældre periode end senere, samt at tempusdannelse ved et præfix af en enkelt vocal eller vocalforlængelse aldeles ikke kjendes. Og dog udtrykte Romerne det fortidige lige saa fuldt ved *scribebam* og *scripsi* som Grækerne ved *ἔγραφον* og *ἔγραψα*. Men betragtningen af *scripsi* fører os et skridt videre; ti som bekjendt svarer det ogsaa til *γέγραφα*: hvad Grækerne brugte tre former til, udtrykke Romerne ved to. Omskrivningen ved participier, der paa latin spiller saa stor en rolle, er meget indskrænket paa græsk, mens omvendt det saa vigtige ord *ἂν* ikke har noget tilsvarende enkelt ord paa latin, og dog er det vistnok muligt at gjengive enhver af de vendinger, hvor det findes, ogsaa der. Se vi et øjeblik ind til en anden sprogæt, da finde vi paa hebraisk kjønsbøjningen, der i vore sprog er indskrænket til nomina og pronomina, ogsaa anvendt i verberne: han har skrevet hedder כָּתַב, hun har skrevet כָּתְבָה, men rigtignok uden conseqvens; ti jeg har skrevet hedder ens for begge kjøn כָּתַבְתִּי. Sammenhængsforholdet mellem to substantiver udtrykkes der ganske anderledes end hos os; et hus hedder בַּיִת, men herrens hus בֵּית אֲדֹנָי, hvilket ordret oversat vilde være husherre (hūs, forskjelligt fra hūs). Det vil være let at forøge de nævnte exempler med flere; man tænke f. ex. paa vor dobbelte passivdannelse med snart større snart mindre modification i betydningen, mens man paa tysk kun kjender omskrevne former, men saa igjen det passivdannende verbum i en anden forbindelse bruges til at betegne futurum, eller paa hvorledes det latinske *scripsi* paa fransk snart hedder *j'écrivis*,

snart *j'ai écrit*, eller paa brugen af *être* som hjælpeverbum dels til at danne passiv, dels ved reflexive verber ganske i betydning af *avoir*. Vi komme til det resultat, at det hele system af grammatikalske midler, hvis skikkelse og brug det er en af sproglærens opgaver at fremstille, aldeles ikke beroer paa nogen logisk nødvendighed; dets omfang er jo ogsaa meget forskjelligt i de forskjellige sprog; det er fremkommet uden reflexion over det maal der skulde naaes, idet man har grebet et eller andet middel der tilbød sig, f. ex. lydskifte, præfixer, undertiden flere midler i forening, mens man lige saa godt kunde have grebet og tildels i samme sprog har grebet andre; det en gang brugte middel holder sig undertiden gjennem mange tidsaldre, og gaaer i andre tilfælde helt eller delvis af brug; den samme forms betydningsomfang indskrænkes eller udvides. Hvor lidt her er tale om logisk conseqvens, kan sees ved et blik paa de indoeuropæiske sprogs casussystem. Det største antal casus, vi træffe, er (foruden vocativ) syv; disse findes paa sanskrit alle i en enkelt klasse nomina i singularis, ellers smelte i dette tal genitiv og ablativ sammen; i dualis derimod danne instrumentalis, dativ og abl. een form, mens gen. og locativ smelte sammen; i pluralis endelig ere kun dativ og ablativ sammensmeltede, de øvrige holdes ude fra hinanden. Jeg behøver ikke at dvæle ved de andre sprog af samme æt; komme vi til vort eget, have vi som bekjendt kun to casus i substantiver, og i pronominerne levninger af en tredie. Og hvor lidt selv genitiv, som baade vi og Englænderne have beholdt, er nødvendig, viser fransken; betegnelsen ved *de* er ligesaa tydelig som den ved et efterhængt *s*. Naar vi sammenligne det nuværende dansk med oldnordisk, er der unægteligt foregaaet et tab af bøjningsformer; dette ere nu mange tilbøjelige til at betragte som en forringelse af sproget, mens andre, der ikke kjende oldnordisk, komme til samme beklagelse ved sammenligning f. ex. med tysk eller for verbernes vedkommende fransk eller endelig et af de to klassiske sprog, navnlig latin, der fra gammel tid har faaet ord for at være et særligt logisk sprog, skjønt det kun seer maadeligt ud med logiken i et sprog hvor *cave cadas* og

care ne cadas betyde ganske det samme, ligesom *dici non potest quin hoc ita sit* og *negari non potest quin hoc ita sit.*

Mod hele denne gængse betragtning af formrigdom som et fortrin ved et sprog er Madvig traadt meget bestemt op; enhver vurdering af det ene sprogs fortrin for det andet, der skulde bygges herpaa, har han bestemt afvist. Naar vi sige: jeg gav drengen bogen, udtrykke vi vor mening ligesaa tydeligt, som naar en Tysker siger: ich gab dem knaben das buch, og selv Tyskerne maa jo bruge *uns* og *euch* baade som accusativ og som dativ. Brugen af selvstændige ord (som hjælpeverber, adverbier og præpositioner), ordstillingen, men fremfor alt den nødvendige forudsætning for sproget overhovedet, den hørendes trang og villie til forstaaelse samt hensyn til sammenhængen, erstatter fuldkomment de manglende bøjningsformer. Vi have ikke Grækernes og Romernes forskjel mellem datid og egentlig fortid; men for ikke at tale om at denne i mange tilfælde synes at forsvinde, have vi ikke i vendinger som: jeg sad og skrev, da min broder bankede paa døren, eller: jeg var ved at overveje hvad der skulde gjøres, men blev forstyrret ved et uventet besøg, have vi ikke her lige saa gode udtryk for den imperfecte handling som de med deres *scribebam* og *ἐσκόπουν*? Hvad særligt hjælpeordene angaaer, har Madvig fremhævet, at selv de formrige sprog jo ingenlunde kunne undvære dem og tit bruge dem overflødigt, hvor en enkelt casus var nok: man siger *Romam proficisci*, men *in Italiam*, man siger *scribere magna cura* og *cum magna cura*; man har en enkelt form for det active perfectum, men maa lade sig nøje med en sammensat for det passive, osv.

At det ene sprog skulde være mere logisk end det andet, navnlig de formrige mere end de formløse, benægtede Madvig bestemt; „den skarpeste tænkning (for at bruge hans egne ord) lader sit indhold lige saa let og uhindret, hvad grammatiken angaaer, henstrømme gjennem engelsk, det europæiske sprog, der viser den største simpelhed i form, som igjennem det relativt formrige tyske eller det græske“; men deraf følger ikke, at han ansaa logiken for at være

sprogvidenskaben, særligt syntaxen, hvor man jo især maatte søge det logiske, uvedkommende. Tvertimod. Mens han bestemt hævdede, at de grammatikalske betegnelser ere dannede uden reflexion, hævdede han ligesaa bestemt, at iagttagelsen, opfattelsen og fremstillingen af deres brug er en opgave der kun kan løses ved en udviklet abstractionsevne og skarp logisk sans; det er i vor behandling af grammatiken, ikke i selve dennes indhold, at logiken har hjemme; her kræves skarpe og nøjagtige definitioner, men dette kræves jo ogsaa i andre videnskaber. Skal f. ex. den latinske conjunctivs brug fremstilles, maa naturligvis de forskjellige ved iagttagelse fundne anvendelser sondres og deres indbyrdes sammenhæng paavises, saa vidt det er muligt. Conjunctivens oprindelige function har vel været at betegne den ved verbet udtrykte tilstand eller handling som ikke virkelig, som gjenstand for et ønske eller som noget der muligvis kan indtræde; om den optative eller potentiale brug paa latin ere sammensmeltede til den ene modus, vi nu kalde conjunctiv, eller kun een af dem er oprindelig, kan her være ligegyldigt. Med denne oprindelige brug stemmer nu meget vel, at conjunctiven i den periode af sprogudviklingen, da bisætninger dannedes, blev brugt i hypothetiske betingelsessætninger, hensigtssætninger, samt gjenstandssætninger ved verber som *efficere*, *petere*, *timere*, *prohibere* o. lign.; maaske kunde man endda forklare conjunctiven i *nemo est qui hoc dicat* som potential; men i følgesætninger, efter *cum*, og i flere tilfælde kunne vi kun forstaa den som opstaaet ved en overførelse fra en art sætninger, hvor den oprindeligt havde hjemme, til en anden, formedelst en ingenlunde stræng logisk men i en vis ydre lighed begrundet analogi. Hvilken rolle overhovedet analogifølelsen har spillet i sprogenes udvikling, har Madvig flere steder udviklet.

Idet han nu forkastede al tanke om en saakaldet almindelig grammatik, stillede han til fremstillingen af de enkelte sprogs syntax det krav at vise, hvorledes den almindelige opgave er løst netop ved hjælp af dette sprogs midler; enhver syntax maa være formsyntax, men til formerne hører

foruden bøjningssystemet ogsaa ordstillingen. Syntaxen falder naturligt i tre hovedafsnit: læren om de enkelte ords forbindelse til en sætning (dels i congruensforhold dels i styrelsesforhold), læren om sætningens eget forhold for anskuelsen (tempus- og moduslære), samt læren om ordstillingen; men de forskjellige afsnits omfang bliver naturligvis forskjelligt i de forskjellige sprog; i en dansk syntax bliver casuslæren mindre men ordstillingslæren større end i en græsk. Det der skal beskrives er sprogbrugen med angivelse af dens chronologiske differenser, sondring mellem det hyppigere og sjeldnere, det alle stilarter tilhørende og det for en enkelt særegne, det der kan udledes af sprogets egen bygning, og det der skyldes fremmed paavirkning; de enkelte regler skulle gives med den størst mulige skarphed, men tillige med stadigt hensyn til den vaklen der under sprogets udvikling altid indtræder paa eet eller flere punkter.

At den færdige sprogbrug ikke kan fejle, er en sætning, Madvig bestemt hævdede: en form eller construction der for 100 aar siden var rigtig kan nu være gal, og en der nu er gal kan maaske om 100 aar være rigtig; ti sproget er, som et værk af menneskeaanden, dennes almindelige love underkastet, derfor foranderligt, dog saaledes at der altid, og navnlig naar litteraturen har naaet et vist omfang, er et stort omraade hvor den er fast.

Med hensyn til sit eget modersmaal var Madvig, hvor brugen er vaklende, conservativ; han indrømmede f. ex., at talbøjningen i verberne er ved at tabe sig, og kunde saa meget mindre heri se noget slemt, som han altid gjorde opmærksom paa, at denne bøjning i og for sig er en luxus, idet en forestillingsmodification, der vedkommer subjectet, er overført til prædicatet, hvor den ikke har hjemme; naar vi sige: mændene rejse, er det jo slet ikke meningen, at de foretage flere rejser. Men for sit eget vedkommende fastholdt han talbøjningen, og han syntes ikke om, at man i skoleundervisningen tillod disciple at forsømme den eller vel endog befalede det. Han betragtede det som en slem fejl at sige: jeg er bleven overdraget en forretning, og om

jeg ikke husker fejl, har han fortalt mig, at han som minister søgte at faa slige vendinger fjernede fra den officielle stil; men med henblik paa græsk og engelsk sprogbrug nægtede han ikke, at det ogsaa paa dansk kunde blive det almindelige og dermed det rigtige.

Det samme grundsyn, som bestemte Madvigs opfattelse af de grammatiske fænomener, havde han med hensyn til det lexikalske. At den til det sanselige knyttede betydning overalt er den første, gik han, som før bemærket, bestemt ud fra; men overgangen fra denne til de ikke-sanselige betydninger er atter her ikke bunden til bestemte regler, men ideassociationens frie spil viser sig paa mange maader, uden at man bagefter altid kan paavise, ad hvilke veje der er gaaet frem; hvorfor saaledes Grækerne have gjort mellemgulvet til sæde for det aandelige, kunne vi ikke sige, og heller ikke, hvorledes Romerne fra forestillingen om at samle (*cogere*) ere komne til forestillingen om at tænke (*cogitare*); ti at vi nu tale om at samle forestillingerne, beviser ikke, at Romerne netop ere gaaede samme vej. Hvorledes der ud fra den utvivlsomt samme grundbetydning kan naaes til helt forskjellige afledede, kan tydeligt sees ved betragtning f. ex. af ἄγω og *ago*: det græske verbum har bl. a. betydningen agter, skatter, som er det latinske aldeles fremmed, derimod betyder dette bl. a. forhandler, en betydning, det græske slet ikke har. Omvendt kunne verber, hvis grundbetydning er aldeles forskjellig, i afledede betydninger træffe sammen, som naar baade *ducere* (føre), *pendere* (veje) og *putare* (rense) faa betydningen at vurdere, baade ἡγεῖσθαι (anføre) og νομίζειν (have for skik) at mene. Navnlig ved sammensatte ord og ordforbindelser er der en stor mulighed for forskjellige, ja helt modsatte betydninger. En ingenlunde udygtig filolog, Stürenburg, havde opstillet den sætning, at latin særligt skulde være et sprog hvor ingen tvetydighed er mulig. Mod denne besynderlige paastand traadte Madvig skarpt op; et meget interessant bidrag til at vise dens urimelighed er hans udvikling af de forskjellige maader hvorpaa *tanti est* bruges. Især træder, hvad Madvig i en særskilt lille afhandling har bemærket, det aldeles uberegnelige frem i præpositionernes betydnings-

bevægelse. *Πρό* og *pro* ere utvivlsomt beslægtede, men mens Grækerne sige *τρισὶν ἔτεσι πρὸ τοῦ πολέμου*, vilde *triennio pro bello* have været en grov fejl, og omvendt vilde ingen Græker have forstaaet, hvis en Romer oversatte *abeunt pro victis* ved *ἀπέρχονται πρὸ νενικημένων*. Her ledede samme etymologiske udgangspunkt til forskjellig anvendelse i det enkelte: omvendt have to i oprindelse saa forskjellige ord som *περί* og *de* faaet samme betydning, naar det hedder *περί τινος λέγειν* og *de re loqui*, og ganske det samme forhold viser sig, naar vi sige: tale om noget, mens det paa tysk hedder: von etwas sprechen.

Mens nu Madvig med stor interesse undersøgte ordenes betydningsbevægelser hvor det med sikkerhed lader sig gjøre (jeg skal endnu blot henvise til hans bemærkninger om forholdet mellem *stare* og visse former af *être*), advarede han derimod stærkt mod den opfattelse af etymologiens betydning, at den rette forstaaelse af hvert enkelt ord beroer paa kundskab til dets oprindelse. Det nu existerende ords sandhed laa for ham i den betydning eller det hele betydningsomfang, det har for de levende brugeres bevidsthed, ligesom dets sandhed paa et tidligere trin af sprogets historie i den betydning eller det betydningsomfang, det den gang havde, og paa samme maade i de gamle sprog. Til forstaaelsen af det danske ord *enten* bidrager det (for at tage et af ham selv benyttet exempel) slet ikke, at man ved at det kommer af *annat tveggja*, og kan forfølge alle udviklingstrinene derfra til dets nuværende form; derimod faaer etymologien af dette enkelte ord sin betydning i den hele række af enkeltheder, hvoraf det nordiske sprogs udvikling fremgaaer. Det etymologisk-historiske sprogstudiums betydning satte han overhovedet væsentligt dels deri, at det forsyner den almindelige sprogbetragtning med klare exempler og beviser i det enkelte paa sprogenes udviklingsgang og aandsarbejdet deri, dels deri, at det paaviser sprogenes og derved folkenes sammenhæng i det store og det enkelte, fremdeles deri, at det aabner og sikrer forstaaelsen af hvad der er skrevet i den gamle sprogform,

og gjør alle de historiske minder og tegn tydelige, der ligge i det sproglige, f. ex. ved stednavne. Med hensyn til bearbejdelsen af det nuværende sprog derimod tillagde han det en begrænset vigtighed: hvor det gjælder at udfinde og fastsætte betydningen af ord og former, der kan en paalidelig kundskab om oprindelsen give en nyttig antydning under søgningen og samlingen af brugens adspredte elementer og kan, naar udviklingen ikke har fjernet sig altfor meget fra oprindelsen, give det udfundne et vist holdepunkt for erindringen; men betydningen selv maa findes i og af brugen. Hvor dernæst betydning og skikkelse endnu vakler, der har oprindelsen og den tidligere brug en ret til selvstændigt at veje med i afgjørelsen.[1]) Madvig var meget langt fra at tro, at den historisk-etymologiske sprogforskning nu havde naaet de resultater der overhovedet kunne naaes; han har tvertimod bestemt udtalt, at den stadigt maa vedligeholdes og udvides; at derimod sprogvidenskabens opgave skulde være løst med den, at navnlig, som Jac. Grimm mente, syntaxen skulde ligge halvt udenfor grammatiken, det var en anskuelse, han bestemt polemiserede imod. „Ingen historisk-etymologisk forskning, siger han, kan træde istedenfor den systematiske, forstandsmæssige fremstilling af formernes og overhovedet betegnelsernes brug, der, naar et virkeligt og sandt indhold skal gives, kræver abstractionsevne og logisk klarhed. Det er en meget nærmere liggende del af den franske grammatiks gjerning at beskrive brugen af den givne form af conditionnel end at undersøge, hvor interessant endog denne undersøgelse fra en anden side er, om det franske futurum (og dermed tillige conditionnel) er opstaaet af agglutination af *ai* til infinitiven."[2]) For de rent fonetiske undersøgelser, der ere af saa stor betydning for den historiske sprogforskning, havde han ingen synderlig interesse; det var ganske vist en ensidighed; men at han skulde have villet hæmme de i den retning gaaende studier, som jeg har hørt udtale, maa jeg paa det bestemteste nægte.

---

[1]) Universitetets indbydelsesskrift af 1857 s. 39—40.

[2]) Smstds. s. 41.

Men jeg tør ikke dvæle længere ved Madvigs almindelige sprogbetragtning; kun een bemærkning maa jeg endnu tilføje. Mens han afviste enhver tale om nogle sprog som mere logiske end andre eller saadanne anskuelser, som at eet sprog efter sin grammatiske bygning var mere anlagt for en mod det ideale, et andet for en mod det materielle rettet tænkning og lignende, saa han derimod i den tilstand, hvori et sprog til en given tid befandt sig, et vidnesbyrd om, at der var arbejdet mere eller mindre i og med sproget, at der havde været større eller mindre aandelig bevægelse hos folket, og en bekvemhed for fremtidigt arbejde. Fra dette synspunkt stillede han ganske vist det græske sprog højt, fordi man gjennem dets syntax kan skjønne, at i det ringeste mange af Grækerne vare i stand til at bevæge sig i store og sammensatte forestillingsgrupper, af dets metrik, at de havde en i sanseligt skjønne og mangfoldige rhythmiske former indklædt poesi, og af ordforraadet og de enkelte ords betydningsforraad kan mærke, at ikke blot forhandlinger som de, Demosthenes førte, men ogsaa som de, for hvilke Platon og Aristoteles stode i spidsen, have fundet sted hos dem, at alle aandslivets egne ere gjennemvandrede af dem. Men han føjer til, at ogsaa hans eget sprog, uden savn af casusendelser o. dsl., indtager en plads i rækken af de sprog, hvori der har været arbejdet og fremdeles kan arbejdes mangfoldigt i aandens højere tjeneste.[1])

Om Madvigs arbejder paa de to gamle sprogs specielle omraade kan jeg fatte mig kort. Som forarbejder til den latinske sproglære, skjønt skrevne før Madvig tænkte paa at udgive en saadan, maa nævnes to latinske programmer, af hvilke navnlig det første „De formarum quarundam verbi Latini natura et usu“ er meget vigtigt; det viser tilstrækkeligt, at Madvig, om end syntaxen væsentligt interesserede ham, dog ogsaa tillagde selve formernes rigtige forklaring stor betydning. Saa vel i den latinske grammatik som i den græske syntax var det hans hensigt at give skolebøger,

---

[1]) Universitetets indbydelsesskr. 1857 s. 88 ff.

i hvilke den klassiske litteraturperiodes sprogbrug lægges til grund for fremstillingen; selv har han siden erkjendt at de begge vare for omfattende til dette brug, og givet et udtog af den første; den anden lod han beholde den oprindelige størrelse, men udtaler i fortalen til den sidste tyske udgave, at den egentligt mere passer for filologer og lærere end for disciple. Forøvrigt vilde hele anlæget være blevet det samme, hvis begge fra begyndelsen vare skrevne kun i et videnskabeligt øjemed; men naturligvis vilde der dels være blevet taget mere med, dels den dogmatiske form vel for en del være veget for en mere ræsonnerende behandling. Baade da den latinske grammatik udkom og senere er det blevet bebrejdet Madvig, at han ikke havde taget mere hensyn til den historiske sprogforsknings resultater, men f. ex. beholdt de gamle 5 bøjningsmaader for substantiverne og 4 for verberne. Han har i nogle bemærkninger, der udkom kort efter selve bogen, gjort rede for dennes plan i det hele og i mange enkeltheder, og bl. a. afvist ogsaa hin anke. At den latinske bøjning baade i nomina og verber er udgaaet fra to grundbøjningsmaader, anerkjendte han og har udtalt det i selve grammatiken; men i den historiske udvikling var sproget kommet ud over den oprindelige tohed, og det var det historisk udviklede sprog hvis bygning han vilde fremstille. Forøvrigt vil man paa flere steder finde den historiske sprogforsknings resultater benyttede, men med varsomhed. Den græske syntax, hvis gjenstand var langt mindre bearbejdet, indeholder uden tvivl mere nyt og ejendommeligt end den latinske; ogsaa den ledsagede Madvig med en særskilt lille bog, hvori han med stor lærdom har behandlet mange enkelte punkter, ikke uden skarp polemik navnlig mod G. Hermann. Allerede i Madvigs ældre skrifter var hans misfornøjelse med denne filolog glimtvis traadt frem[1], men her samt i hans program om den antike metrik og i Adversaria Critica viser den sig i sin fulde styrke. Han betragtede Hermann som en meget begavet mand, der i sin første forfatterperiode i sin betragtning af sproglige

[1]) Ep. ad Orell. p. 77. Ann. ad Cic. Finn. III § 49.

fænomener i almindelighed var kommen ind paa en vrang retning, som han siden ikke kunde komme bort fra, og som, hvad særligt textkritiken angaaer, snart misbrugte sin begavelse til at opstille de vilkaarligste conjecturer, snart igjen paa en spidsfindig maade forsvarede fejl i overleveringen. Desuden beklagede han den maade, hvorpaa Hermanns udtalelser bleve benyttede som orakelsprog af filologer af meget underordnet betydning, f. ex. af Bähr i udgaven af Herodot, hvor et „Tu vide sis Hermannum ad Vigerum" eller lignende udtryk anvendes som et universalmiddel. Traadte Madvig saaledes strængt op imod en af Tysklands navnkundigste filologer, fandt han paa den anden side lejlighed til at udtale sin anerkjendelse af en mindre berømt men udmærket dygtig, i sit fædreland paa grund af en vis særhed og stridsindethed vistnok endel tilsidesat lærd, K. W. Krüger. Dem, der vel ville anerkjende Madvigs videnskabelige berettigelse til at forfatte fremstillinger af de gamle sprogs syntax, men mene at hans bøger ikke egne sig til skolebrug, kunde jeg have lyst til at svare med Krügers ord: „Eine grammatik die statt eines lehrers blosz einen abfragenden mitschüler voraussetzt ist eine schülergrammatik, keine schulgrammatik". Maaske er jeg for resten ikke istand til at dømme aldeles upartisk om bøger, efter hvilke jeg er bleven undervist lige fra den tid da de kom ud, og som jeg siden stadigt har brugt og endnu bruger ved undervisning og selvstudium. Jeg vil derfor endnu kun tilføje dette, at enhver, der stræber efter en rationel opfattelse af vort eget sprog i dets nuværende skikkelse, vil finde megen vejledning dertil i disse bøger, baade hvor de gamle sprogs bygning stemmer med vort og hvor der er forskjel.

Til Madvigs grammatiske arbejder slutter sig hans fremstilling af den antike metrik. Ogsaa her bevæger han sig for en del polemisk, ikke blot, som før bemærket, mod G. Hermann, men ogsaa mod dennes berømte modstander Böckh. Men gjenstanden selv ligger mig for fjernt til at jeg skulde forsøge at give et uddrag af dette skrift, og det er overhovedet paatide at jeg slutter denne udsigt over Madvigs filologiske forfattervirksomhed. En lille række skrifter endnu kommer jeg om lidt til at berøre.

Mange af de tilstedeværende ville uden tvivl mindes den smukke fest, hvormed det første nordiske filologmøde sluttedes 1876. I den tale hvori Madvig takkede for den ære, der var vist ham i ord og sang, sagde han: „Jeg har ikke brudt nye veje, ikke skabt nogen ny videnskab“. Og den klassiske filologi var jo visselig en gammel videnskab, og han var, som vi have seet, vel bekjendt med den i dens tidligere udvikling; overalt greb han ind hvor der var arbejdet før. Ogsaa den almindelige sprogvidenskab var jo — om man vil, meget gammel, da allerede Indere og Grækere havde syslet med den, fra en anden side seet meget ung, men heller ikke her har Madvig frembragt nogen ny videnskab. Selv betragtede han det som sin fortjeneste, at han havde arbejdet paa at bringe klarhed og forstand og methode der hvor han skulde arbejde, at han havde stræbt med tankens klarhed at erkjende, hvad der laa til grund for alle de fænomener hvormed han syslede i deres enkeltheder. Men medens han saaledes ikke vilde regnes mellem dem der havde brudt nye veje, nægtede han ikke — og det vilde jo have været en underlig falsk beskedenhed at nægte det —, at han i det enkelte havde udtalt meget nyt og ejendommeligt, og det ikke blot paa den almindelige sprogvidenskabs omraade, hvor det maatte være lettere, men ogsaa for den saa længe dyrkede klassiske filologis vedkommende. Stoffet var her i det hele et givet, og de berigelser, det har faaet i hans levetid, skyldes ikke ham; der er ikke noget værk i den antike litteratur eller nogen indskrift som han har opdaget. Bearbejdet var stoffet ogsaa for det meste iforvejen; naar han saa dog har kunnet bringe saa meget nyt frem, saa skyldes det naturligvis først den ham medfødte genialitet, men dernæst ligger hans egen fortjeneste deri, at han tog stoffet op til ny bearbejdelse; ti, som han selv ved en anden langt betydningsfuldere fest har sagt, „Bearbejdelse er prøvelse, og prøvelse fører til vanskeligheder og vækker tvivl, der nødvendig fører ud over det givne“.[1] Madvig har ikke fra begyndelsen af lagt an paa at

[1] Beretning om Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest s. 34.

være original eller sige noget nyt; han har, overalt byggende paa det givne grundlag, søgt at komme til sandhedens erkjendelse, og han har arbejdet herpaa uden at trættes af vanskelighederne og uden at svækkes af tvivlene. Derved at han fordybede sig i stoffet, at han under al sin benyttelse af andres arbejder overalt vilde se selv, at han modtog primitive indtryk, er det at han har vundet nyt syn paa saa meget. En autoptisk opfattelse af oldtiden var det, han selv stræbte efter at naa og bringe sine disciple til. Hvis man nu ved autopsi tænker paa en skuen med det legemlige øje, da var jo ganske vist hans personlige kjendskab til de to lande, hvis oldtid sysselsatte ham saa stærkt, meget begrænset: til Grækenland kom han aldrig, til Italien først i en fremrykket alder, da han mere fik det billede af landet bestyrket og udfyldt, som han havde vundet ved studier, end han modtog et helt nyt; han levede under sit ophold der ganske vist mere i det moderne liv end han fordybede sig i det gamle Roms topografi. Det var langtfra saa, at han vragede denne art af autopsi; men det var ikke den, han først og fremmest søgte. Selv haandskrifter, hvis betydning for restitutionen af den gamle litteratur han saa stærkt fremhævede, kjendte han mest paa anden haand; i Kjøbenhavn er der ingen rigdom paa gode haandskrifter af græske og latinske forfattere; da han forberedte udgivelsen af Ciceros bøger De finibus, maatte han lade collationer foretage i udlandet, men var ellers ved textkritiken for det meste henvist til at se med andres øjne; wienerhaandskriftet til den sidste pentade af Livius er, om jeg ikke husker fejl, det eneste betydeligere, han selv og endda kun tildels har undersøgt. Den autopsi, han arbejdede for, var aandens autopsi, tankens umiddelbare syslen med sin gjenstand, tilegnelsens inderlighed; og fordi han altid havde stræbt efter den, kunde han, 77 aar gammel, skrive: „Halvblindhed svækker haandens sikkerhed, men ikke forestillingens klarhed, hvis denne ellers er tilstede“.[1])

Det er blevet sagt om Madvig, at hans liv gik hen med

[1]) Jule-Roser 1881 s. 11.

at uddrage slutninger paa grundlag af detail-undersøgelser.[1]) Udtrykket synes mig noget stærkt; men vist er det at han har anstillet mange detail-undersøgelser, tit over gjenstande, han selv betegnede som smaalige, men disse undersøgelser sigtede overalt til en totalerkjendelse; selv hans behandling af meget specielle punkter læser man ikke let uden at tanken drages hen til mere omfattende synspunkter. Han vidste en stor mængde detail, ogsaa udenfor sit særlige fags vedkommende; formedelst hans sjeldne hukommelse var der naturligvis enkeltheder derimellem, som ikke assimileredes med hans hele aandelige eje; men den overvejende mængde beherskede han saaledes, at den traadte i den sammenhængende erkjendelses tjeneste. Han bestræbte sig altid for at anbringe enhver speciel notice paa en saadan plads, at den ikke stod løsreven, men bidrog til at oplyse den almindelige tanke, han vilde fremsætte. I hans haandexemplar af den latinske grammatik, hvori han til det sidste vedblev at gjøre eller, da hans syn var helt svækket, lade gjøre optegnelser, findes flere steder en eller anden bemærkning gjort med den tilføjelse: hvor anbringes det og det? Hvor meget han end skattede viden, var dog tankens arbejde, der af viden frembringer videnskab, hovedsagen for ham.

Naar han under sin prøvelse af det overleverede kom til en anden opfattelse end hans forgængere, var det en trang for ham, bestemt at udtale sin uoverensstemmelse, og han gjorde det ingenlunde altid i den mildeste form, navnlig lige overfor saadanne forfattere, hos hvem han mente at finde hule og opstyltede udviklinger uden spor af bevis, frasesmykte vrængebilleder af dybsindigheden.[2]) Det kan ikke være andet end at han ved sine af alle conventionelle hensyn ubundne, aldeles uforbeholdne udtalelser om endnu levende, tildels fremragende videnskabsmænd tit har stødt maaske ikke saa meget dem selv som deres disciple og landsmænd. Selv havde han ikke isinde at saare nogen, og efter sin

---

[1]) Nutiden 1886 s. 111.

[2]) Universitetets indbydelsesskr. af 1867 s. 28. Kleine philol. Schr. s. VII.

egen forsikring har han drejet og vendt paa mangt et udtryk, og tænkt om ikke det samme kunde siges mildere og dog blive forstaaet; men det vilde ikke gaa. Imidlertid medfører netop denne ejendommelighed ved hans forfattervirksomhed en særegen vanskelighed for en fyldestgjørende vurdering af hans betydning som videnskabsmand, og det var det, jeg havde for øje. da jeg i indledningen sagde at en saadan vurdering næppe kunde gives for det første. Det forekommer mig, at de lærde. han er traadt op imod, jeg mener ikke de nu helt glemte. men de berømte. hvis betydning han selv anerkjendte. have et krav paa. at det bliver undersøgt, om han ikke undertiden, ufrivillig er kommen til at gjøre dem uret; men en saadan undersøgelse kræver lang tid. For resten har han jo heller ikke været sparsom med anerkjendende omtale; men denne fremtraadte tit i en stereotyp form. der noget svækker dens virkning. som „Hauptius. vir præstantissimus“, „der treffliche Müller“ o. lign.; dog mangler det heller ikke paa mere fyldige udtalelser.

Naar en forfatter er kommen til at rokke ved eller helt omstøde saa mange paastande som Madvig, og derimellem tit netop saadanne, der vare almindeligt antagne og havde et berømt navn at støtte sig til, ligger det spørgsmaal nær, om de af ham selv opstillede tør vente et langt liv. Om nogle af dem tør det vist siges ubetinget: Ingen vil vistnok i fremtiden paastaa, at Asconius har forfattet commentaren til Verrinerne, eller at de romerske colonister mistede deres borgerret, og af hans conjecturer er der vist mangfoldige der stadigt ville hævde deres plads. Sikkert er det, at hans textkritiske methode mere og mere er trængt igjennem, og at de af ham fremsatte anskuelser om sprogets væsen ogsaa ere blevne udtalte af andre, der uafhængigt af ham synes at være komne til samme resultat; han glædede sig ved paa dette punkt at finde sig i overensstemmelse med Whitney og Lotze. Men at alle de af ham fremsatte anskuelser skulde staa urokkede, vilde det være en forunderlig naivitet eller nationalforfængelighed at tro. Selv skjelnede han jo altid strængt mellem det visse og det blot sandsynlige;

selv har han i nye udgaver af sine bøger tit ændret enkeltheder, naar den fortsatte prøvelse fremkaldte tvivl hos ham om deres rigtighed, og han har ikke blot paa et senere standpunkt rettet steder i de gamle texter, som han før havde anseet for rigtigt overleverede, men ogsaa taget ændringsforslag tilbage eller indsat andres istedetfor sine egne. Hans kritik var lige saa vel rettet mod hans egne som mod andres anskuelser. Men de mangfoldige tvivl, som dels overleveringens ufuldstændighed dels den fortsatte granskning maatte vække om mange enkeltheder, medførte ikke for ham nogen tvivl om videnskaben i dens helhed. „De til et vist omraade indskrænkede historiske tvivl af tydelig tilfældig anledning ængste og forstyrre ikke den videnskabelige bevidsthed i betragtning af den hele gjenstand“, har han sagt med hensyn til den antike metrik[1]), og paa samme maade har han udtalt at tilliden til den almindelige sprogbetragtnings rigtighed ikke forstyrres derved, at hele store ætter af sprog endnu ere utilstrækkeligt eller slet ikke kjendte og beskrevne.[2]) Gjennem det uafbrudte tankearbejde var han kommen til en sikker tro paa sin videnskabs realitet i det store, hvor mange tvivl der end blev tilbage i det enkelte. Men den almindelige erkjendelse trænger til at befæstes, og af de tvivlsomme punkter er der dog vel altid nogle som kunne klares; derfor vedblev han at studere, at indsamle ny viden, fornye den gamle, og bearbejde baade den gamle og nye. Havde det været ham om berømmelse at gjøre, kunde han for længe siden have slaaet sig til ro paa de vundne laurbær. Han havde tidligt vundet anerkjendelse ogsaa i udlandet: 1836 blev han medlem af Berliner-akademiet, og da Oehlenschläger 1844 i München talte med Fr. Thiersch, sagde denne om Madvig: „Der ist unser gröszter Lateiner“.

Men Madvig var ikke blot klassisk filolog. Allerede hans almindelige sprogvidenskabelige betragtninger gaa jo

[1]) Universitetets indbydelsesskrift 1867 s. 5.
[2]) Nordisk Tidskrift 1881 s. 486.

ud over den klassiske filologis grænser, og hans tanker vendte sig ogsaa paa andre omraader ud over denne. Der var tider i hans liv, har han selv sagt, da han ønskede at sige den helt farvel for at overlade sig til andre tankeretninger, men han blev tro mod det valg, han havde gjort i sin ungdom, pligttro som han overhovedet var. Heldigvis var hans begavelse saa stor, at han dog fik tid til ogsaa at tilfredsstille den videre gaaende trang. Jeg vil ikke dvæle nærmere ved, at han i en fremrykket alder begyndte at sætte sig ind i den højere mathematik, og at han fulgte med naturvidenskabens fremskridt; væsentligt var det dog menneskeaanden og menneskelivet der fængslede hans tanke. Han vedblev at følge den historiske litteratur, og navnlig læste han i den senere tid gjerne saadanne skrifter, hvor mere eller mindre fremragende personligheder i den nyere tid selv havde givet bidrag til deres tids historie, men over de mange individuelle træk glemte han heller ikke her det hele, folkenes og staternes skjæbner, den ene tidsalders forhold til den anden. Og ved siden af historien fordybede han sig i spørgsmaalene om menneskets forhold til tilværelsens inderste grund og ophav. Ogsaa her, ligesom i sin specielle videnskab, var han vel bekjendt med hvad tidligere tænkere havde udtalt, men han bevarede sin frihed ogsaa her; hvad han selv har sagt om Poul Møller: „Han havde ladet sin tanke selvstændig følge saavel den græske som den tyske filosofiske speculation, men skolemæssig havde han ikke givet sig i tugt“ [1]), det gjælder ogsaa om ham; istedetfor tysk kunne vi gjerne sætte europæisk, ti han fulgte ogsaa med den franske og engelske filosofi. Hans filosofiske studier gaa meget langt tilbage i tiden, og i skrifter fra en vis periode af hans forfattervirksomhed vil man i udtryksmaaden træffe paavirkning af Hegel, hvem han ogsaa selv flere steder nævner, idet han snart slutter sig til, snart opponerer mod hans anskuelser. Han vidste at der her, endnu mere end paa de særskilte videnskabers

[1]) Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Cultur s. 24.

omraade, er grænser for erkjendelsen, som ikke kunne overskrides, men han troede paa menneskeaandens ret til at grunde over de højeste problemer, og var der end de filosofer, hos hvem han kun fandt lidt eller intet der tilfredsstillede ham, saa var der andre, jeg troer især Kant, som han nærede en stor veneration for, og det er ikke mange aar siden han fandt lejlighed til at udtale denne følelse mod Spinoza. Hans egne filosofiske anskuelser foreligge ikke for en større læserkreds; kun fra een side, der staaer i nøje forbindelse med filologien, har han udtalt dem. Idet han i sproget saa et meddelelsesmiddel mellem fornuftvæsener, saa han det tillige som det medium, hvorigjennem individet knytter sig som medlem sammen med slægten som fornuftslægt[1], og han lededes derved til at undersøge den rolle, de forskjellige sprog spille ved kulturens udbredelse. Og idet han fremdeles i sproget fandt folkepersonlighedens grænse og sammenhold, og han selv hørte til et folk, hvis sprog er lidet udbredt og hvis nærmeste stammefrænders er ligesaa, maatte han spørge sig selv, hvad betydning disse sprog og disse folk have for verdensudviklingen i det hele. Det er betragtninger af denne art, han har forfulgt i nogle smaa men tankevægtige skrifter: „Om Skandinavismens Forhold til den almindelige Cultur“, „Om Begrebet og Betydningen af Folkeejendommeligheden“, „Om de smaa Folks Stilling og Vilkaar i det almindelige Aandsliv og Kulturbevægelsen“. At denne stilling ikke kunde blive en saadan som de store folks, saa han vel, men han fandt ikke deri noget mistrøstende; han mente, at ethvert folk, der med dygtighed og kraft greb ind i det store fælles kulturarbejde, ogsaa turde nære haab om et fortsat liv. Al tale om nogetsomhelst folk, ogsaa det, han selv tilhørte, som et af forsynet særligt begunstiget, var ham imod; men opgivelse af nationalitet og sprog var det lige saa fuldt; til et virkeligt og fyldigt menneskeliv hørte efter hans opfattelse netop nationaliteten med. Ligesom de to andre store sproggranskere,

[1]) Universitetets indbydelsesskrift 1842 s. 5.

Danmark har haft i vort aarhundrede, Rask og Westergaard, elskede han sit fædreland inderligt; han elskede det, ikke fordi han fandt det bedre end andre eller dets sprog fortrinligere; men fordi han elskede landet som sit fædreland, glædede han sig over, at ogsaa det havde ydet sit bidrag til menneskeslægtens udvikling, og at dets sprog tilfredsstiller tankens og følelsens trang, at det er livskraftigt og modtageligt for højere udvikling. Han vidste, at i tidernes løb nationaliteter ere forsvundne, tildels knuste ved vold fra de mægtigeres side, at dette brutalitetens værk fortsættes endnu den dag idag, men han troede næppe, at det bestandigt skulde være saa. Han ansaa det ganske vist for rimeligt, at sprogdannelsen er udgaaet fra forskjellige punkter, og jeg troer ikke, at han fandt noget urimeligt i den tanke, at ogsaa menneskeslægten er fremkommen paa forskjellige steder, at vi ikke nedstamme fra eet par. Men at menneskeslægten, hvorledes dens første oprindelse end har været, dog er een, det var hans faste overbevisning, og det glædede ham, at denne tanke efterhaanden fandt udbredelse; han haabede, at den skulde finde det endnu mere og virke kraftigere i fremtiden. Det er ikke fra Grækenland, at denne tanke skriver sig, om end græske vise i en senere tid have haft den; den er udtalt tidligere i Palæstina, og det er i religionsformer udgaaede herfra, at den er kommen til Europa; kan det antages, at den vil naa over hele jorden netop knyttet til disse former? Jeg skal meddele uden nogen commentar, hvad Madvig skrev derom til mig i januar 1874: „Der er en betragtning, der i den senere tid beskæftiger mig endel, over menneskeslægtens slægtsbevidstheds udvidelse og opklaring, hvori vi ere komne saa langt ud over Grækerne; men hvorledes kunne, for blot at berøre det ydre omfang, forestillinger, der ere fødte under en snæver horizont, undgaa at sprænges i kampen under den uhyre udvidede? Hvorledes kan det, der samler sig om Sinai og Bethlehem, livskraftigt og fyldigt gjøre sig gjældende, naar hele jorden skal omspændes?“

Fra disse betragtninger (— drømme kunde han undertiden kalde det —) over en fjern tid, da nationerne leve i fred med hinanden, vendte hans sind sig dog med anerkjendelse af virkelighedens krav til den nuværende tid med dens kampe. Kun faa have vist følt den smerte som han, da 1864 hans fædreland sønderlemmedes; men han varetog sin gjerning som ellers og arbejdet gav ham styrke til at holde sindet oppe; han følte sandheden af det gamle ord, der er sat over Rasks grav: Den som arbejder gaaer ikke til grunde. Han var dengang ifærd med udgivelsen af den sidste pentade af Livius; der var netop her en stor masse detailerede undersøgelser og overvejelser at foretage; men ingen vil enten i textens behandling eller i den redegjørelse herfor der gaaer forud kunne paavise, at den sorg der tyngede hans sind skulde have svækket hans aandelige syn; kun i de ord der slutte fortalen udtalte han sine følelser kort og simpelt i det fremmede tungemaal: „Satis verborum de pusillis rebus tristissimo tempore". Ogsaa i de senere aar var han tit forstemt ved tanken om sit fædrelands skjæbne, men, som sagt, arbejdet holdt ham oppe, og ved siden deraf et i en sjelden grad kjærligt familieliv og omgang med venner og disciple. Af hans ungdoms venner vare de allerfleste gaaede bort, og han havde overlevet mangfoldige af sine disciple; men han omfattede ogsaa de yngre og yngste blandt de endnu levende med kjærlighed. Nogen egentlig skole kan man næppe med rette sige at han har stiftet; men han har, hvad der i det mindste forekommer mig bedre, haft en stor kreds af disciple, af hvilke nogle nærmest holdt sig til de fag, han havde foredraget, andre fulgte andre retninger, men vistnok ingen uden taknemmelighed og hengivenhed for deres gamle lærer. Fra hans karakter laa det fjernt at forlange en slavisk betræden af de samme veje, han var gaaet; han glædede sig ved de yngres stræben og virken ogsaa i aandens andre sfærer. Da vort samfund blev stiftet, troer jeg, at han i førstningen nærede nogen betænkelighed ved at træde ind; han var bange for at virke trykkende ved sin stilling og sit navn. Men det varede ikke længe før han lod sig optage som medlem, og der er

næppe nogen der har følt sig trykket ved den milde gamle mands nærværelse; han kom her gjerne, fulgte forhandlingerne med opmærksomhed og interesse, og gav ogsaa gjerne sit bidrag til dem. Det vil være et godt varsel for vor fremtidige virksomhed, naar hans minde plejes og hædres her: „Et retsindigt menneskes ihukommelse er til velsignelse.“

Anmeldelser.

The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa, translated into English prose. Published and distributed chiefly gratis by **Protap Chandra Roy**. Calcutta 1883 fgg.

Mahābhārata er som bekendt et kæmpemæssigt Sanskritepos om en blodig kamp mellem to nær beslægtede grene af én af de berömteste kongeslægter i den Indiske sagnhistorie, med en mængde indskudte episoder af fortællende og didaktisk indhold, så at det udgör en slags meget uordentlig encyclopædi. Den har søgt at samle alt, hvad der var overleveret af sagn og alle slags oplysninger i populær form, som man vilde have opbevaret. Den er det magasin, hvoraf næsten hele den populære Indiske literatur i middelalderen og den nyere tid har øst sit stof, og betragtes endnu af Inderne som én af deres helligste bøger. Det er næppe for meget sagt, at ingen bog kan måle sig med den i vigtighed for den Indiske literatur- og kulturhistorie. Ikke desto mindre er den behandlet forholdsvís meget lidt af de Indiske filologer, væsentlig på grund af dens forfærdelige udstrækning og uorden; den indeholder 200,000 verslinjer (8 gange så meget som Homer), hvor alt muligt er rodet imellem hinanden i et uoverskueligt chaos. En oversættelse er derfor dobbelt nødvendig, déls for at ikke-specialister kunne göre sig bekendte dermed, déls for at lette overblikket for fagmændene og skaffe dem en foreløbig orientering. Et sådant foretagende er imidlertid overordentlig langvarigt og bekosteligt (den oversættelse, som er genstand for denne anmeldelse, er beregnet at ville medtage 200,000 kroner), og der hører ikke ringe mod til at indlade sig derpå. Kun ét forsøg på at oversætte værket i et Europæisk sprog er bragt i udførelse, nemlig af Franskmanden Hippolyte Fauche; men hans oversættelse er sörgelig mislykket og blev på halvvejen standset ved oversætterens død. Protap Chandra Roy's arbejde står uendelig höjt over Fauche's. Men förend jeg går over til nærmere at omtale oversættelsen selv, skal jeg sige et par ord om forfatteren og hans dristige foretagende; thi hans arbejde har, foruden den alt omtalte, en ganske særlig og enestående interesse.

Protap Chandra Roy er en troende Hindu, af livsstilling boghandler. Efter nogle års anstrengende og ihærdigt arbejde var han så heldig at tjene så meget, at han kunde have trukket sig tilbage og levet af sine penge. Han havde imidlertid fra

sin første ungdom drömt om at göre Indiens store religionsbøger almindelig tilgængelige for sine landsmænd, i det håb, at man derved kunde modarbejde tidens tiltagende skepticisme og irreligiøsitet. Denne plan besluttede han at bringe til udførelse nu, da hans stilling var oeconomisk sikkret. Han begyndte med at besörge en Bengâlî-udgave af Mahâbharata, som først solgtes for en billig betaling (ca. 82 kroner); men da mange, som ønskede at få den, alligevel vare ude af stand til at købe den, og han ingen mere havde at sörge for, da han havde fået sin eneste datter gift og lagt så meget til side, som netop var tilstrækkeligt for ham selv til at leve af, uddelte han restoplaget gratis. Dette bragte ham kun skuffelse, da de, som havde fået exemplarer forærende, gave sig til at sælge dem i boghandelen. Han lod sig dog ikke afskrække; kun indså han, at der måtte øves control med uddelingen. Han stiftede et selskab til gratis uddeling af det gamle Indiens store religionsbøger (Datavya Bharata Karyalya) og satte en subscription i gang for at skaffe midler dertil, og hans appel til hans landsmænd var ikke forgæves. Da selskabet havde bestået i 7 år (1883), havde det uddélt eller var i færd med at uddele gratis 13,783,500 trykte ark (3 udgaver af Mahabharata, 1 af Harivamça, 1 af Ramayana) ɔ: 18000 exemplarer. Efter disse for Indien bestemte udgaver besluttede han at foranstalte den her omhandlede Engelske oversættelse af Mahābharata og uddele den gratis i Indien, Europa og America, for at lette Europæerne og navnlig Englænderne adgangen til at göre sig bekendte med deres Indiske brødres åndelige arv fra fortiden og derved fremkalde en dybere forståelse og större tilnærmelse imellem dem. Der vil hertil, som ovenfor sagt, medgå omtrent 200,000 kroner. Den trykkes i 1250 exemplarer, hvoraf 800 uddeles til Indiere og til Europæiske og Americanske lærde; 200 holdes i reserve for at erstatte, hvad der går tabt ved transporten; resten, 250 exemplarer, skal betales med 50 rupi'er (omtrent 100 kroner) i Indien og 65 rupi'er udenfor Indien, forsendelsesomkostningerne iberegnede; dog kan prisen, i tilfælde af bevíslig trang, nedsættes til henholdsvís 12 og 25 rupi'er. Disse 250 exemplarer er det eneste af, hvad selskabet udgiver, som ikke uddeles fuldstændig gratis; de, som tage exemplarer til den nævnte betaling, betragtes dog ikke som købere, men som bidragydere til Bharata Karyalya. Foretagendet har så stor en interesse for videnskaben, at det fortjener at støttes på enhver måde; navnlig burde vore bibliotheker skynde sig at gribe lejligheden til at komme i besiddelse af exemplarer; heller ikke privatmænd ville fortryde at have anskaffet et værk, der, foruden sit poétiske værd i de fortællende partier af bogen, har den endnu höjere adkomst til at omfattes med interesse, at det er den vigtigste religionsbog for 200 millioner mennesker.

Oversættelsen er gjort med omhu; den er let læselig, men holder sig dog tro til originalen, og der göres intet forsøg på

at tilslore ting, som må støde en Europæisk smag. Grundlaget er Calcuttaudgaven; men også de 2 andre trykte udgaver ere lejlighedsvis benyttede og handskrifter efterséte ved vanskeligere steder; desuden har oversætteren rådført sig med Europæiske lærde; navnlig synes Max Müller at have omfattet foretagendet med levende interesse. Det kan ikke være andet, end at der er steder, hvor der kan være forskellige meninger om den rette forståelse, navnlig når man ikke er sikker på nöjagtig at have den samme text; oversætteren har nemlig ikke angivet, hvor han er afvegen fra Calcuttaudgaven.[1]) En lille anke er det, at egennavnenes skrivemåde ikke er fuldkommen konsekvent; navnlig i begyndelsen er den aldeles regelløs; senere bliver den betydelig stabilere. Tilföjelsen af nogle oplysende noter vilde for lægmænd være af stor betydning; de kunde f. ex. gives i et anhang som et slags glossar.

Protap Chandra Roy's så usædvanlig opofrende og patriotiske foretagende har vundet fortjent anerkendelse og er blevet overordentlig rosende omtalt i en mængde tidsskrifter, så vel i Indien som i Europa og America. Hidtil er omtrent $^1/_4$ af værket udkommet. Måtte det lykkes ham at få sit ædle og for kendskabet til Indien så vigtige arbejde fuldført, som det er begyndt!

S. Sörensen.

Grundriss der romanischen Philologie unter Mitwirkung von fünfundzwanzig Fachgenossen herausgegeben von **Gustav Gröber**. 1. Lieferung. Mit 4 Tafeln. Strassburg, Karl Trübner. 1886.

Det er nu akkurat 50 år siden, at Diez udgav første del af *Grammatik der romanischen Sprachen* (I–III. Bonn 1836—38), et arbejde, der jo så at sige grundlagde det metodiske komparative studium af de romanske sprog. En forøget og i mange væsentlige punkter omarbejdet udgave udkom 1856—60, og allerede en halv snes år efter (1870—73) blev denne udgave igen afløst af en tredje, der også indeholder en del ændringer, som dog ikke altid er forbedringer. En fjerde og en femte udgave

[1]) Hans inddeling af 1ste bog i 236 kapitler stemmer ikke med nogen af udgaverne; i 2den bog har han samme kapiteltal som Bombayerudgaven (81).

fulgte efter med korte mellemrum (1875—77 og 1882), men er i virkeligheden intet andet end ordrette aftryk af tredje, da „der altmeister" dengang var død. Det er derfor ganske naturligt, at dette arbejde ikke længer tilfredsstiller fuldt ud på alle punkter; den romanske filologi har i de sidste artier gjort så betydelige fremskridt, at mange af de resultater, Diez var kommet til — dette gælder særlig fonetiken og morfologien — nu må anses for forældede og forladte standpunkter. Man misforstå mig ikke; Diez's grammatik er og vil altid vedblive at være et storslået arbejde, lige imponerende ved de nye, geniale synspunkter og ved det rige og fortræffeligt ordnede stof, et arbejde, hvor der stadig er ny belæring at hente, og hvis store, almindelige synspunkter står urokkelige; men mange detailspørgsmål vil videnskaben nu besvare anderledes end Diez, og en mængde enkeltheder, som han ikke havde fundet plads til, gøres nu til genstand for udførlig videnskabelig diskussion.

For at bøde på disse mangler og for samtidig at præcisere videnskabens nuværende standpunkt begyndte G. Körting for et par år siden udgivelsen af en *Encyklopaedie und Methodologie der romanischen Philologie* (I—II, Heilbronn 1884). Dette værk er — på grund af forfatterens lange sygdom — endnu ufuldendt, og jeg skal derfor heller ikke her udtale nogen dom over det, da det tilmed er den afsluttende og vigtigste del („die roman. Einzelphilologien"), der mangler;[1]) — men at skrive den på en tilfredsstillende måde ligger sikkert over en enkelt mands kræfter. Dette har sikkert også været indlysende for Gröber, siden han for at give et „grundrids af den romanske filologi" har anset det for rigtigst at dele arbejdet, og det er derfor i samarbejde med dygtige romanister, at han er skredet til at udgive det værk, hvis første løfterige hæfte nu foreligger.

Værket skal omfatte en propaideutisk del, en metodologisk del, en real del og desuden et tillæg, hvori grænsevidenskaberne behandles af Scheffer-Boichorst (politisk historie), A. Schultz (kulturhistorie), Jacobsthal (musik) og Janitschek (kunst). Den reale del bliver naturligvis den vigtigste, den skal omfatte en udsigt over de romanske landes oprindelige beboeres sprog og fremmedelementerne i de rom. sprog forfattet af E. Windisch, G. Gerland, W. Deecke, W. Meyer, F. Kluge, Ch. Seybold og Gaster; herefter skal følge de romanske sprog i „enkeltbehandlinger" af Gröber, d'Ovidio (italiensk), Tiktin (rumænsk), Gartner (ræto-rom.), Suchier (gallo-rom.), Morel-Fatio (katalansk), Baist (spansk), Cornu (portugisisk) og Schuchardt

---

[1]) Efter at ovenstående er skrevet, er værkets tredje og sidste del udgivet. Jeg skal også her henlede opmærksomheden på et senere udkommet, nærmest bibliografisk repertorium: *Die romanische Philologie. Ein Grundriss von* Fr. Neumann. Leipzig 1886.

(kreolo-rom.), metrik og stilistik behandles af E. Stengel, og de forskellige landes litteraturhistorie af Gröber (senere latinsk litt. og Frankrig), Bartsch (Provence), Morel-Fatio (Katalonien), Baist (Spanien), Braga (Portugal), Torraca (Italien), Gaster (Rumænien), Decurtins (ræto-rom. litt.).

Som man ser, er programmet for dette store foretagende særdeles lovende og mangesidigt, og medarbejdernes navne borger for en ligeså omhyggelig som sagkyndig behandling; der er vel heller ingen tvivl om, at Gröber's „Grundriss" vil blive af den største betydning for den romanske filologi og virke inciterende og befrugtende på mange områder. Det hele monumentale værk vil komme til at omfatte omtr. 100 tættrykte ark i stort oktav og skal efter bestemmelsen være færdigt om halvandet år. Til det foreliggende første hefte skal jeg knytte nogle enkelte bemærkninger.

Den propaideutiske del, der skyldes Gröber, omfatter en udsigt over den romanske filologis historie (s. 1—139) og den romanske filologis opgave (s. 140—154). Det første afsnit er absolut det heldigste og indeholder et forbausende rigt stof, som det tit må have kostet overordentligt meget arbejde at få samlet, især da forarbejder for de ældre perioders vedkommende næsten fuldstændigt manglede. Så meget mere velkomment må det hele afsnit siges at være. Jeg håber senere at kunne gå nærmere ind på enkelthederne i det, idag blot et par tilføjelser. S. 37: Her burde den bekendte novellist Restif de la Bretonne være omtalt i anledning af hans ortografiske reformforslag (det er ret mærkeligt, at denne mand også er glemt af Didot i hans „Histoire de la réforme orthographique"); som prøver på hans skrivemåde kan følgende eksempler tjene: *dâs* (dans), *ĩportũ* (importun), *òiso* (oiseau), *rûte* (voûte), *grhe* (grille), *ôtur* (autour), *xeral* (cheval).[1] S. 53: Den rumænske forsker hedder *Schinkai* ikke Sinkay. S. 55: César Oudin's *Grammaire espagnolle expliquée en françois* fortjente at omtales her; mit eksemplar, der er „augmentée par Antoine Oudin," er trykt i Paris 1659. S. 64: Medens Michel's, Jubinal's og Lacroix's missioner rundt i Europa for at opsøge franske håndskrifter nævnes, er Geffroy's mission til de skandinaviske lande glemt, skønt G.'s *Notices et extraits des manuscrits concernant l'histoire ou la littérature de la France qui sont conservés en Suède, Danemark et Norvége* (Paris 1855) dog må antages at være ret bekendt. S. 89. Af tidligere rumænske arbejder bør ikke glemmes *Băgărĭ de seamă asupra kanoanelor gramăticestĭ de B. Jordake Goleskul* (Bucurestĭ 1840, 4to). S. 93: Er ikke G. her for streng i sin dom mod Langensiepen og for mild mod Mahn?

[1]) Se nærmere *Les contemporaines mêlées* p. p. Assezat. Paris 1875. S. 254—55.

S. 106: Ved siden af Hasdeu, den eneste der anføres som repræsentant for romanske studier i Rumænien, savnes bl. a. Tocilescu, udgiveren af *Rivista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*. Iøvrigt er her som næsten overalt i bogen oplysningerne om Rumænien temmelig mangelfulde. S. 106, l. 2 f. n.: Hvad betyder årstallet 1875 anbragt i parentes ved omtalen af Kbhvns. universitet? S. 111: Quicherat's *Histoire du costume* fortjente dog også at omtales ved siden af de anførte tyske bøger, og hvorfor særlig nævne Livet's udgave af Les précieuses ridicules og ikke Larroumet's (Paris 1885)? S. 115: Ved siden af Böhmer bør Darmesteter nævnes, da han jo ligeså tidligt som B. opdagede forskellen i det ældste fransk mellem *e* i ord som *evesque, dette* og i *belle, perd* (se *Romania* VII, 632). S. 120: Blandt forfattere af dialektordbøger burde Axel Romdahl være medtaget. S. 135: Saintsbury's bog *A short story of French literature* (Oxford 1882) er glemt. S. 138: Gilliéron er ikke den første der har vist vejen til en rationel, kritisk behandling af folkeviser; den første er Svend Grundtvig, og man kan vel her særlig henvise til hans mesterlige lille studie over „Elveskud“ (Kbhvn 1881).

De skandinaviske lande er blevet noget stedmoderligt behandlede i indledningen; ganske vist har de ikke bidraget så overmåde meget til de romanske studiers fremme, men der er dog i ethvert tilfælde præsteret mere arbejde, end Gröber synes at ane. Jeg skal holde mig til tiden før 1859; af danske navne anføres kun Abrahams[1], Brøndsted og Rothe. Dette er ubilligt. Allerede 1824 udgav Rasmus Rask en *Spansk Sproglære efter en ny Plan*, og et par år efter *Italiænsk Formlære* (1827); nogle *Samlinger til fransk Sproglære* er optaget i hans „Samlede Afhandlinger“ (III, 305—82), og blandt hans efterladte papirer[2]) findes et *Udkast til en Portugisisk Sproglære* (Ny kgl. saml., no 149, c, 40) og nogle *Optegnelser om Gammel-Spansk* (ib. no 149, c, 39). I 1830 drøftede H. F. J. Estrup *Den rette Udtale af Bogstavet C i det latinske Sprog* og *Ordligheder mellem det danske og det italienske Sprog* (optrykte i hans „Samlede Skrifter“ III, 498—512). Dette sidste æmne er også blevet behandlet af pastor C. Clausson i hans *Fortegnelse over oprindelig danske Ord, under Læsning samlede af Spansk, Portugisisk, Italiensk og Fransk* (Vejle 1831).

I 1841 udgav Meisling *Grundtrækkene af den spanske Grammatik*, og første udgave af Abrahams's *Fransk Sproglære til Skolebrug* er fra 1845. Et par år efter forsvarede Fistaine sin disputas om *Principia nomina neolatina formandi declinandique*

[1]) Gröber omtaler kun hans håndskriftkatalog og disputas men ikke hans udgave af Balthasar Castiglione (1848).

[2]) Nogle uddrag af disse papirer agter jeg at udgive til Rask-jubilæet.

(1848). Af litteraturhistoriske afhandlinger kan anføres J. L. Heiberg's disputas *De poëseos dramaticæ genere hispanico, præsertim de Petro Calderone de la Barca* (1817). Meisling's indledning til hans oversættelse af Gozzi's *Dramatiske Æventyr* (1821). Paludan-Müller's *Undersogelse om Machiavelli som Skribent især m. H. t. Bogen om Fyrsten* (1839), Grimur Thomsen's afhandling *Om den nyfranske Poesi* (1843), L. A. Rothe's *Undersogelser om Holger Danske* (1847), Louise Westergaard's forsøg pa at skildre *Den franske Tragedies national-poetiske Charakteer* (1853) og endelig P. L. Møller's prisafhandling *Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark* (1858). Af oversættelser er ogsa forskellige at anføre, f. eks. Cervantes's Don Quijote og Fortællinger overs. af Ch. D. Biehl (1776—77, 1780—81), Straparola's æventyr overs. af J. C. Riise (1818), Gozzi's dramatiske æventyr og maskekomedier overs. af Meisling (1821, 1825), Camoëns's Lusiade overs. af H. Lundbye (1830), ikke at tale om ældre arbejder som Arrøbo's Hexaëmeron (bearbejdelse efter Dubartas), Søren Terkelsen's Astrea (efter Honoré d'Urfé) osv. Arbejder af mere almindeligt, historisk og kulturhistorisk indhold som Estrup's *Bemærkninger paa en Reise i Normandiet i Efteraaret 1819* („Samlede Skrifter" III, 1—125), Clauswitz, *Skildringer og Reiseoptrin fra Tyrkiet* (heri en del iagttagelser fra Rumænien; trykt i C. Molbech's tidsskrift II. 1828, s. 102 ff.), Schiern's *Den italiske (romanske) Folkestamme* (Europas Folkestammer I. 168—373) o. a. bør heller ikke glemmes. Af danske forskere efter 1859 nævnes kun G. Brandes, T. Sundby, V. Thomsen og anm.; også her er naturligvis flere navne at tilføje; hvorfor nævnes f. eks. ikke C. Rosenberg, hvis disputas, *Rolandskvadet* (1860), netop i den senere tid har tiltrukket sig fremmede romanisters opmærksomhed? Men jeg skal ikke fortsætte med yderligere bibliografiske notitser. Flere af de anførte bøger har jo nu kun historisk interesse[1]) og må nærmest betegnes som dillettantmæssige forsøg, men de viser dog tydeligt, at det her hjemme ikke helt har manglet på interesse for romanske studier. Jeg skal henstille til svenske kollegaer at supplere Gröber's ligeledes mangelfulde oplysninger om svenske arbejder.

Værkets anden afdeling omhandler *den romanske filologis kilder, og deres behandling.* De skriftlige kilder er behandlet (s. 155—96) af den bekendte palæograf Wilhelm Schum, der kort og præcist har givet en fremstilling af skriftens udvikling fra den tidlige middelalder til renaissancen og hertil knyttet en del bemærkninger om dokumenters og andre håndskrifters ud-

---

[1]) Om studiet af de nyere sprog i tiden før 1800 skal jeg henvise til N. M. Petersen, *Den danske literaturs historie*² III, 270—271, IV, 218, V b, 84.

seende, datering, sprog, indbinding osv., om anbringelse af segl og underskrift, om chartæ excisæ og meget andet. Til yderligere vejledning er dette afsnit ledsaget af 4 autograferede tavler, der giver en sammenhængende udsigt over de enkelte bogstavers udvikling såvel i epigrafisk som i palæografisk anvendelse. Hvor velkomne disse tavler end er, vilde det sikkert have været mere praktisk at give reproduktioner af bestemt daterede hss. fra de forskellige romanske lande; ti det kan ikke nægtes, at bogstaver og abreviaturer tager sig temmelig forskelligt ud, eftersom man ser dem i sammenhængende skrift eller, som på Schum's tavler, adskilte og i alfabetisk rækkefølge. Med de tekniske hjælpemidler, der nu står til vor rådighed, er sådanne reproduktioner ikke overdrevent dyre, og man kunde jo som prøve nøjes med et par linjer af hvert hs.[1]. Iøvrigt skal jeg kun bemærke, at Schum burde have benyttet Monaci's samling faksimiler[2]) der jo er udgivet særlig til brug for romanister og derfor indeholder en del af de ældste romanske sprogmindesmærker, således det s. 166 omtalte Casseler-glossar (pl. VII—XI) og de s. 170 behandlede Florentinerfragmenter af „Alexander" (pl. XII—XIII).

De mundtlige kilder behandles (s. 197—208) af G. Gröber; mod dette afsnit kan man anføre den anke, at det er for kortfattet. G.'s sammentrængte prægnante stil, der i den bibliografiske oversigt var på sin rette plads, passer her så dårligt til æmnet; det er ganske vist lykkedes ham på et ringe antal sider at sammenstille en del faktiske oplysninger om romansk folkelitteratur, betragtet såvel fra en sproglig som litterær side (dialektstudier, folklore), og om denne litteraturs alder, forekomst, betydning, osv., men det er sket på overskuelighedens og klarhedens bekostning, stoffet er sammenhobet, men ikke altid godt sammenarbejdet, og det hele virker trættende ved den tunge form. Hvor velgørende vilde ikke en lille smule fransk esprit have været her! Gaston Paris burde have skrevet dette afsnit. Man kan også anke over, at G. i sine angivelser væsentlig holder sig til Frankrig og Italien, men lader de andre lande ude af betragtning, hvilket naturligvis er mindre heldigt. S. 201 siges således, at egentlige folkesangere endnu kun findes i Italien („cantastorie", „Rinaldi"); dette er ukorrekt, de findes også i Rumænien („lăutari"), hvorom jeg for nylig har givet

---

[1]) Jeg benytter leiligheden til at henlede opmærksomheden på Lecoy de la Marche. *Les manuscrits et la miniature* (Paris s. a.), en dygtig bog, der udmærker sig ved sine gode afbildninger og store prisbillighed.

[2]) *Facsimili di antichi manoscritti per uso delle scuole di filologia neolatina*, pubblicati da Ernesto Monaci. Fasc. I—II. Roma 1881, 1883.

oplysninger i *Romania* (XIV, 154)[1]). S. 201 omtales også de italienske *maggi* (folkelige skuespil, der opføres om sommeren); men hvorfor tages her ikke hensyn til de ulige vigtigere repræsentanter for det folkelige „dramma parlante", jeg mener de forskellige gejstlige skuespil (*rappresentazioni sacre*), der endnu stadigt opføres i Syditalien og er de sidste rester af middelalderens mysterier og mirakler?[2]) — Til s. 201, l. 2 f. n. bemærker jeg, at aviser skrevne i dialekt foruden i Frankrig og Italien[3]) også findes i Schweiz, f. eks. *Fögl d'Engiadina*, der trykkes i Samedan (Samaden) ved Inn.

I det andet afsnit af den metodiske del gives dernæst en fremstilling af kildernes behandling; her har først G. Gröber og dernæst Adolf Tobler ordet. Gröber påviser „den sprogvidenskabelige forsknings metode og opgave" (s. 209—250) gennem en sammenlignende karakteristik af den empiriske, den historiske og den genetiske sprogforskning, det hele oplyst ved en mængde velvalgte og interessante eksempler. Overhovedet må det siges, at afsnittet som helhed i høj grad fortjener opmærksomhed; det er affattet i en klar og præcis form, er desuden overordentlig mangesidigt og rigt på fine og nye bemærkninger; ikke blot romanister men enhver, der giver sig af med sproglige undersøgelser, vil her finde noget at lære og tænke over. At man hist og her i enkelte detailspørgsmål kan være af en anden mening end G., er i og for sig naturligt og kan aldeles ikke svække eller forandre det gunstige indtryk af helheden. Alle vil således sikkert godkende G.'s opfattelse af subjonctif's anvendelse i en sætning som *qu'il vienne*, når han siger, at den er „ein Hauptsatz nur auf dem Papier, nicht aber in der

---

[1]) Anm. skal her tilføje, at han selv har haft lejlighed til i en kro nord for Pitesti at høre en *lăutar* foredrage flere gamle ballader.

[2]) Se nærmere Pitré's forskellige arbejder, som for nyligt er blevet plagieret af Th. Trede, *Das geistliche Schauspiel in Süditalien*. Berlin 1885.

[3]) Til fuldstændig belysning af det interessante, men (trods mange forsøg) endnu ikke rationelt behandlede spørgsmål om det virkelige forhold mellem det litterære sprog og dialekterne i Italien vilde også høre en redegørelse for, i hvilken udstrækning de forskellige dialekter anvendes som skriftsprog. Som et beskedent bidrag hertil skal jeg meddele en fortegnelse over de dialektblade, som jeg er blevet opmærksom på i Italien, og hvoraf jeg ejer en lille samling: i Udine udkommer *Florean dal Palazz* (friaulisk dialekt), i Venedig *L'ombra de Sior Antonio Rioba* (navnet på en gammel folkelig figur) og *Barababao* („Bussemanden", anvender også rigssproget), i Bologna *Ehi! ch'al scusa* („Med forlov"), i Florens *La chiacchiera* („Sladresøsteren"), i Neapel *San Carlino* og *Cola Capasso* (navnet på en neapolitansk folkedigter † 1745). Nogle af disse blade er humoristiske, andre alvorlige; de er alle enten dag- eller ugeblade; flyveblade har jeg udelukket. Muligvis vil en anden, der har været i flere ital. byer end jeg, kunne suplere min fortegnelse.

gesprochenen Rede; hier vielmehr ein Nebensatz, abhängig nicht zwar von einem Zeitwort, wohl aber vom Affekt, der in Geberde und Gestus zum Hörenden spricht. Der französische Subjonctif ist daher ausschliesslich Modus des abhängigen Satzes" (s. 214). Men når han dernæst fortsætter: „Er ist immer auch nur eines Sinnes, Gegensatz des Indikativs" turde dette, i det mindste for det moderne sprogs vedkommende, være noget tvivlsomt. Dels kan jo her undertiden subj. og indik. anvendes aldeles i flæng (smlg. „c'est le mieux que vous *puissiez* faire" og „voilà le meilleur éloge qu'on *peut* faire d'un livre"), dels er subjonctif's anvendelse i flere tilfælde kun begrundet i en analogidannelse; lydlig overensstemmelse (*fut, fût* etc.) kan vel også have bidraget til, at forskellen er blevet noget udjævnet. Dog skal jeg ikke komme ind på flere enkeltheder, men kun tilføje, at de bibliografiske angivelser ikke altid er fuldstændige eller heldige; på s. 213 omtales kun Wiggers men ikke P. Förster, *Spanische Sprachlehre* (Berlin 1880), ligeledes tages der intet hensyn til Pumnul, *Grammatik der rumänischen Sprache* (Wien 1864; en ny bearbejdelse af Isopescul er udkommet i Czernowitz 1882); s. 217 er glemt Vieira, *Grande diccionario portuguez* (I—V, Porto 1871—75) osv. S. 245 forklares gfr. *setmedi* rigtig som en folkeetymologisk form for *samedi (sabbati dies)*, i modsætning til K. Hofmann, der mener, at ordets oprindelse er at søge i *septima dies* (Rom. For. II, 355).

A. Tobler gør tilsidst rede for „den filologiske forsknings metodik" (p. 251—280) gennem en karakteristik af tekstkritik, litterær kritik og hermeneutik; dette sidste afsnit er, som alt, hvad der kommer fra den berømte sprogforskers hånd, smukt ordnet og indholdsrigt og vidner om hans alsidige kundskaber, men det er vel et spørgsmål, om mange andre end netop hans landsmænd vil have talmodighed nok til at arbejde sig igennem alle disse almindelige betragtninger; jeg fatter i det hele taget ikke nytten af al den systematiserende og rubricerende metodik.

Det er med en varm tak til Gröber for det betydelige arbejde han her har præsteret, at jeg slutter denne foreløbige anmeldelse; såsnart den næste levering er udkommet, håber jeg at kunne gøre udførligt rede såvel for den som for endel punkter i indledningen, jeg denne gang ikke har kunnet få plads til at omtale. Hermed være Gröber's *Grundriss* på det bedste anbefalet medforskeres opmærksomhed. [1])

Kbhvn, i juni 1886.

Kr. Nyrop.

[1]) Af trykfejl har jeg kun noteret følgende: s. 16,3 l. Calepino; s. 21,16 l. Tory; s. 41,42 l. Bréquigny; s. 63,43 l. Du Guesclin; s. 67,35 l. Talbot; s. 76,20 l. Jasmin; s. 109,17 Norwegen l. Schweden; s. 109,5 l. A. Morel-Fatio; s. 137,22 l. Consiglieri; s. 173,6 l. Sainte; s. 224,30 l. S. 187.

Bemærkninger til nogle Steder i Horats's Breve.

Af F. C. C. Birch.

Efter to Foredrag i det philologisk-historiske Samfund.

. . . . De Bemærkninger, jeg nu skal have den Ære at forelægge Dem, ville med Hensyn til Resultaterne ikke indeholde synderlig Andet, end hvad jeg i tidligere Dage plejede at meddele mine Disciple ved Gjennemgangen af de paagjældende Steder. Adskillige af dem ere før fremsatte af Andre; men da de ikke have fundet Vej til de almindelige Skoleudgaver, medtager jeg dem for at henlede Opmærksomheden paa dem og mulig skaffe dem Indpas hos os.

I. 1. 4 fgg.:

Veianius armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agro,
Ne populum extrema toties exoret arena.

Overensstemmende med Scholiasternes Bemærkninger ved den sidst anførte Verslinie forstaa de allerfleste nyere Fortolkere Udtrykket populum exoret om den udtjente, men efter Opfordring gjenoptrædende Gladiators Bøn til Publicum om fornyet Fritagelse for at kjæmpe paa Arenaen. Der fremkommer herved den allerede i sig selv noget paafaldende Tankeforbindelse mellem Hoved- og Bisætningen: Veianius har taget Afsked fra Fægteskolen og lever ubemærket paa Landet for ikke saa ofte at skulle trygle Publicum om ny Afsked. Af et Sted hos Svetonius (Tib. 7: rudiariis quoque quibusdam revocatis auctoramento centenum millium) ses rigtignok, at rudiarii undtagelsesvis ved meget store Fester (ved den omtalte Lejlighed Tibers Mindefester for August og Drusus) kunde opfordres af Festgiveren til mod en høj Betaling at optræde igjen ved Kamplegene; men netop naar Veianius har været rudiarius, altsaa har faaet sin Afsked in optima forma — hvad Ordene armis

Herculis ad postem fixis og i V. 2 donatum iam rude om Horats selv gjøre sandsynligt —, er der ingen Rimelighed for, at han var forpligtet til at efterkomme Opfordringen, endnu mindre for, at han, naar han havde efterkommet den, behøvede at bede Publicum — det maatte da i alt Fald snarere være Festgiveren eller lanista — om ny Afsked og gjentage saadan Bøn, hver Gang han var optraadt paa ny. Hertil kommer, at Hovedpunktet i Sammenligningen mellem Horats og Veianius ved den anførte Forklaring næsten ganske gaar tabt. Begge ere nemlig saaledes stillede, at de ved at fortsætte deres tidligere Virksomhed, hvortil de ikke længer have Lyst eller Kræfter, udsætte sig for Ydmygelse og Spot hos det Publicum, der forhen skjænkede dem sit Bifald, og den samme Fare anskueliggjøres kun yderligere under et nyt Billede, idet Horats i de tre næstfølgende Vers lader Fornuftens Stemme i hans Indre atter og atter tilraade ham itide at fraspænde sin aldrende Digterhest, at den ikke tilsidst skal snuble og blive til Spot ved sin Hiven. Men at skulle bede Publicum om en ny Afsked kan just ikke anses for den værste Ydmygelse, der kan times en udtjent Fægter, som selv ønsker en saadan. Jeg tvivler nu ikke om, at Misforstaaelsen af populum exoret er foranlediget ved det tilføjede toties, der med Hensyn til Anvendelsen paa Horats unægtelig frembyder nogen Vanskelighed, ligesom det ogsaa har vakt nogen Mistanke hos mig om en deri stikkende Forskrivning. Saalænge der imidlertid ikke foreligger en nogenlunde sikker Rettelse, mener jeg, at Stedet maa forstaas saaledes: Veianius har trukket sig tilbage fra Kamplegene og gjemt sig paa Landet for ikke at udsætte sig for saa ofte, som det allerede er hændet ham, og, dersom han forbliver i Tjenesten, rimeligvis ogsaa fremdeles vil hænde ham, at ligge under for sin Modstander og derfor maatte trygle Publicum om Naade d. e. om at beholde Livet. Af de faa Fortolkere, der have fulgt denne Opfatning, have blandt de ældre Turnebus og Lambin antaget Veianius for en fejg Gladiator, der oftere besejret kun paa Folkets Forbøn har beholdt Livet og endelig er bleven afskediget, og i en tildels lig-

nende Retning gaar en af de nyeste Udgivere, Hermann Schütz, der mener, at Veianius har været vel ikke en fejg, dog heller ikke en tapper, men kun en tilstrækkelig prøvet (satis spectatus) Gladiator, som efter at være bleven gammel og kjed af Professionen er deserteret fra Fægteskolen og har skjult sig et Sted paa Landet, hvorfra man ved enkelte burleske Forestillinger har hentet ham tilbage for at tjene Publicum til Moro og Spot. Men ligesom det romerske Publicum næppe vilde flere Gange have benaadet en være sig fejg eller af sin Tjeneste kjed og træt Gladiator, saaledes er det ogsaa kun lidet rimeligt, at Horats med Hensyn til den paatænkte Afslutning af sin Virksomhed som lyrisk Digter skulde paaberaabe sig en fra Fægteskolen undvegen Gladiators Exempel. Veianius maa vistnok tænkes som en i sine yngre Dage dygtig og yndet Fægter, men som — hvis ellers toties er rigtigt — i en mere fremrykket Alder oftere har havt det Uheld at blive besejret og derfor maattet ty til Publicums Naade, indtil han søgte og fik Afsked.

I. 1, 59 fgg.:

At pueri ludentes „Rex eris“, aiunt,
„Si recte facies“. Hic murus aeneus esto:
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Den sidste halvanden Linie udelod Wieland i sin Oversættelse, fordi han mente, at Ordene Hic murus . . . . . . culpa vare altfor højtravende for Drengenes Sang under deres Leg. Ogsaa af de øvrige Udgivere have enkelte nyere — Meineke, Lehrs, Ribbeck — betegnet dem som uægte; de fleste anse dem imidlertid for ægte, men opfatte dem ikke som Del af Drengenes Sang, men som Horats's egne Ord, i hvilke han, som Lembcke bemærker, „udtaler sin Bekræftelse af Børnesangens Lære“. Men det kan sikkert paa ingen Maade antages, at Digteren, umiddelbart før han opfordrer sin Læser til selv at sige, hvem af de to der har Ret, den store Hob, der i Samklang med den Rosciske Lov sætter Pengene, eller Drengene, der i deres

Sang sætte Dyden som det Højeste i Livet, skulde foregribe hans Dom ved selv i meget prægnante Udtryk at erklære den ene Anskuelse for den rigtige. Vistnok ere de omhandlede Ord ikke virkelig forekomne i Drengenes nenia, saaledes som de foregaaende „Rex eris, si recte facies“, men da Digteren for at benytte disse til sit Øjemed maatte underlægge dem en anden og dybere Betydning end den, hvori de vare mente i Sangen, har han efter Stykkets øvrige Formning maattet lægge Drengene selv de dertil benyttede Ord i Munden. Citationstegnet, hvis saadant bruges, bør derfor ikke sættes efter facies, men efter culpa. I fuld Overensstemmelse hermed har andet Led i den første af de strax derpaa følgende disjunctive Spørgesætninger, an puerorum nenia, quæ regnum recte facientibus offert, et maribus Curiis et decantata Camillis — hvor forresten decantata vel næppe, som Lembcke har gjengivet det, betyder „som Heltene i de gode gamle Dage sang i deres Barndom“, men vel snarere „som Heltene plejede at synge“ ɔ: havde gjort til deres Valgsprog, til Leveregel — tydelig Hensyn til de først anførte Ord af Børnesangen, derimod samme Led i den anden Spørgesætning, an qui fortunæ te responsare superbæ liberum et erectum præsens hortatur et aptat, til Sangens sidste Stykke, den af Digteren i Drengenes Navn tilføjede Udlægning.

I, 2, 65 fgg.:

venaticus, ex quo
Tempore cervinam pellem latravit in aula,
Militat in silvis catulus.

Relativsætningen forklare alle mig bekjendte Fortolkere om Benyttelsen af en udstoppet Hjort til Jagthundens Dressering. Men cervinam pellem betyder kun et Hjorteskind slet og ret, og Dresseringen betegnes først ved militat i Hovedsætningen. Meningen er: „Fra den Stund af at den unge Jagthund ved at gjø ad Hjorteskindet i Jægerens Gaard har røbet, at Jagtdriften er vaagnet i den, følger

den med paa Jagten i Skoven." Denne Forklaring skylder jeg min tidligere kjære Medlærer, Dr. Pingel, med hvis Tilladelse den her meddeles.

I, 6, 5 fgg.:

Quid censes munera terræ,
Quid maris extremos Arabas ditantis et Indos,
Ludicra quid, plausus et amici dona Quiritis,
Quo spectanda modo, quo sensu credis et ore?

Saaledes skrives Stedet i Almindelighed, med Skilletegn efter Indos og det sidste quid. Maris hører da ligesom terræ til munera, og ved ludicra forstaar man ludi publici, hvorved der imidlertid møder den Betænkelighed, at Ordet i denne Betydning ellers kun forekommer i Enkelttallet. Og bortset herfra bliver ogsaa Forholdet mellem ludicra og de to følgende Substantiver noget uklart, idet her ikke foreligger en Opregning af tre sideordnede Ord, i hvilket Tilfælde et mellem de to sidste vilde være udsædvanligt, og paa den anden Side heller ikke Sammenstillingen af Forlystelsessyge (ludicra) med Higen efter Folkegunst (plausus) og Æresposter (amici dona Quiritis) som beslægtede Lidenskaber synes ret passende. Jeg tvivler derfor ikke om Rigtigheden af den af Madvig (Advers. crit. II p. 62) og Luc. Müller (Lect. Hor. 703) foreslaaede og derefter af Hirschfelder — men hverken af Lembcke, Krüger eller Schütz — i Texten optagne Forandring af Tegnsætningen i V. 6 og 7, idet de sætte Komma, ikke som ovenfor efter Indos og det sidste quid, men efter ludicra, der, nærmere bestemt ved maris, betyder „Legetøj, Bijouterier", som Perler, Koraller, Konchylier o. d.

I, 7, 34 fgg.:

Hac ego si compellor imagine, cuncta resigno;
Nec somnum plebis laudo satur altilium nec
Otia divitiis Arabum liberrima muto.

Sætningen Nec somnum plebis laudo satur altilium forklarer Lembcke — omtrent ligesom Doederlein

— saaledes: „jeg vil ikke, som Folk stundom pleje, midt i Vellevnet føre affekteret Snak om „Fattigdommens Lykke; jeg veed ret godt, hvad en sorgfri Stilling er værd“. Men satur altilium betyder ikke „midt i Vellevnet“; idet Horats her kalder sig „mæt“ af lækkre Spiser, vil han allermindst dermed sige, at han endnu sætter Pris paa saadanne eller overhovedet paa Vellevnet, hvad der ogsaa vilde være i Strid baade med hans umiddelbart foran udtalte Beredvillighed til ifølge Væselens Raad til Ræven „macra cavum repetes artum, quem macra subisti“ at give Afkald paa alle Mæcenas's Velgjerninger og med hvad han kort efter (V. 39) siger, at han med Glæde kan give Mæcenas hans Gaver tilbage. Langt bedre stemmende saavel med de anførte Yttringer som med Tankegangen paa det her omhandlede Sted er den almindelige, af Orelli, Krüger og Schütz fulgte Forklaring: „Hverken priser jeg den Fattiges Søvn (blot da), naar jeg er mæt af lækkre Spiser“ ɔ: min Anprisning af den Fattiges Søvn er oprigtig ment, ikke et tomt Mundsvejr. Men det er næppe tilladt at indsmugle den i „blot da“ liggende Indskrænkning, og paa den anden Side give Ordene uden denne ingen rimelig, i alt Fald ingen i den foreliggende Sammenhæng passende Mening. Jeg har derfor en stærk Formodning om, at der er en Fejl tilstede i Texten, og da navnlig at Nec er en Forskrivning for Nč ɔ: Nunc (jfr. Cic. de or. I, 249, hvor Haandskrifternes non uden Tvivl efter Schütz's Conjectur bør rettes til nunc, og Sen. ad Marciam de consol. 8, 2, hvor det ambrosianske Haandskrift i Stedet for nunc ligeledes synes at have havt non, s. Gertz). At Horats betoner, at han nu, i Modsætning til hans yngre Dage, har faaet nok af det rige Bords Glæder og priser den Fattiges sunde og rolige Søvn, stemmer baade med hans foregaaende Ord til Mæcenas (V. 25 fg.): Quodsi me noles usquam discedere, reddes forte latus cet. og med de efterfølgende (V. 44 fg.): mihi iam non regia Roma, sed vacuum Tibur placet. Om lignende Forhold bruger han nunc i 1, 10: Nunc itaque et versus et cetera ludicra

pono, strax efterat han (V. 4) har sagt: non eadem est ætas, non mens.

I, 7, 94 fg.

Quod te per Genium dextramque deosque penates
Obsecro et obtestor, vitæ me redde priori.

Om quod i Begyndelsen af den første Linie bemærke Fortolkerne, at det er = διότι, propter quod, og i Analogi med dets Brug foran si, nisi og enkelte andre Bisætnings-Conjunctioner antyder Tankens Sammenhæng med det Foregaaende. Men den saaledes paaberaabte Sprogbrug (Madv. Gr. § 396) har vistnok Intetsomhelst at gjøre med dette Sted, hvor quod ligesom paa de af Fortolkerne anførte Parallelsteder (Verg. Æn. 2, 141: Quod te per superos . . . . oro, miserere laborum tantorum og 6, 363: Quod te per cœli iucundum lumen . . . . oro, eripe me his malis) er tilføjet Verbet som Indholdsaccusativ (jfr. te hoc obsecrat, Cic. p. Quinctio 31 extr. og illud te obtestor Verg. Æn. 12, 819) og forøvrigt henviser til den følgende imperativiske Hovedsætning. Samme Art Henvisning finde vi jo i den staaende Formular Quod bonum faustum felixque sit med følgende Imperativ i Hovedsætningen (jfr. „Hvad jeg vilde sige, glem ikke").

I, 10, 1 fgg.:

Urbis amatorem Fuscum salvere iubemus
Ruris amatores: hac in re scilicet una
Multum dissimiles, at cetera pæne gemelli
Fraternis animis quicquid negat alter, et alter,
Annuimus pariter: vetuli notique columbi
Tu nidum servas, ego laudo ruris amoeni
Rivos et musco circumlita saxa nemusque.

Den her givne Interpunction (Kolon efter amatores i V. 2 og efter pariter i V. 5, derimod intet Skilletegn efter columbi i s. V.) har jeg stadig fulgt ved min tidligere Skole-

undervisning. Schütz har i sin Kommentar omhyggelig begrundet den, og den findes nu foruden i hans Text ogsaa i Doederleins og Hirschfelders, derimod ikke i Ritters, Krügers eller Lembckes. Til med Hitzig, A. Nauck og L. Müller at forkaste Ordene quicquid negat alter, et alter, annuimus pariter, hvor det første Led selvfølgelig er = negamus pariter, finder jeg lige saa lidt som Schütz nogensomhelst Grund.

I, 12, 21 fgg.:
Verum seu pisces seu porrum et cæpe trucidas,
Utere Pompeio Grospho cet.

I det Væsenlige overensstemmende med den almindelige, fra Torrentius stammende Forklaring af Ordene seu pisces .... trucidas bemærker Lembcke, at Meningen er „hvad du saa lever af", og at der i trucidas „ligger en Spøg med Empedokles's Lære om Sjælenes Vandring gjennem Dyr og Planter, hvorefter det altsaa var et Mord, hvad enten man nærede sig af dyrisk eller af Plantefóde". Empedokles havde nu rigtignok i sit Digt om Naturen fortalt om sig selv, at han oprindelig havde været en Gud, men paa Grund af et i Hidsighed begaaet Mord var bleven udstødt fra Himlen og derefter afvexlende havde været Plante, Fisk, Fugl og endelig Menneske, for derpaa efter tilendebragt Soning og Renselse som en af Menneskehedens Velgjørere atter at gaa over til Guderne; men forøvrigt var han ingenlunde Tilhænger af Pythagoras og hans Lære om Sjælevandringen. At heller ikke Horats i de to nærmest foregaaende Linier, hvor han omtaler Empedokles, har tænkt paa Fictionen om hans Sjælevandring, men paa hans langt vigtigere Lære om φιλία og νεῖκος som Tilværelsens Principer, fremgaar tydelig nok af Udtrykket rerum concordia discors i V. 19. Desuden vilde den formentlige Spøg først faa nogen rigtig Betydning, dersom Iccius, til hvem Brevet er skrevet, saaledes som Orelli og de senere Bearbejdere af hans mindre Udgave have antaget, selv var Pythagoræer og troede paa Sjælevandringen, idet Horats da drillende

lod ham høre, at han, hvad enten han nærede sig af Fisk eller af Purrer og Løg, syndede mod sin egen Tro og Lære; men heraf findes intetsomhelst Spor; tvertimod er han her i V. 15—20 fremstillet som Naturphilosoph, i Oden til ham I. 29, 13 fgg. som Sokratiker og Stoiker. Schütz forkaster vel med Rette Tanken om, at her skulde være sigtet til Sjælevandringen som „spidsfindig", men slutter sig forresten til den almindelige Opfatning af Stedet: „Lev som du vil, tag kun venlig mod Grosphus", idet han tildels i Overensstemmelse med Scholiasternes Forklaring „sive laute sive parce vivis" bemærker, at pisces altid er et noget bedre Næringsmiddel end porrum og cæpe, hvori han gjenfinder de i V. 7 nævnte herbæ, og derfor mener, at trucidas er et fra Hverdagssproget laant Udtryk, svarende til det tydske „vertilgen" (paa Dansk vilde han maaske kalde det „gjøre Kaal paa"). I sproglig Henseende er vel næppe noget herimod at indvende. Spørgsmaalet er kun, om Hensigten med den Massacre, som Iccius saaledes forudsættes at anrette paa Fisk og Kjøkkenurter, skal antages alene at være den, at de skulle tjene ham selv til Spise og at han dermed vil forsyne sit eget daglige Bord. Denne Mening deles i alt Fald ikke af en anden nyere Fortolker — hvis Navn jeg imidlertid ikke længere erindrer —, der vil have trucidas oversat ved „anatomerer" eller „dissekerer" og Sætningen forstaaet om Iccius's zoologiske og botaniske Studier. Af saadanne findes der dog hverken andensteds her i Brevet eller i Oden til ham nogensomhelst Antydning. Hellere vil jeg sætte Ordene i Forbindelse med, hvad der umiddelbart foran Opregningen af de forskjellige naturphilosophiske Problemer, der beskjæftige Iccius, siges om ham i V. 14, at han nemlig samtidigt med sublimia curare færdes inter tantam scabiem et contagia lucri og derefter forstaa dem om en eller anden til Landhusholdningen hørende grovere Gjerning, hvoraf han er optagen paa den Tid, Brevet er skrevet, uden at man dog behøver at tænke sig den udført af ham personlig. Jeg har derfor Intet at indvende imod Ritters Forklaring: „hvad enten du sønderlemmer Fisk for at salte dem eller Purrer for at ud-

presse Saften (der anvendtes som Lægemiddel) eller Løg for at sylte dem"; men han fejler utvivlsomt, naar han søger Beviset for dens Rigtighed i Ordene utere Grospho, der kun kunne betyde „knyt G. til dig" eller „tag dig venlig af G.", men ikke, som han mener, „benutze die Dienste des Grosphus", hvad der maatte hedde utere Grospho ministro eller utere Grosphi opera, ligesom det ogsaa vilde være en underlig Anbefaling for den romerske Ridder og i alt Fald tidligere Godsejer Grosphus at opfordre Iccius til at anbringe ham, selv som Opsynsmand, ved Saltekarret eller Syltekjedlen. En bedre Støtte for Forklaringen afgive Brevets Slutningsord: aurea fruges Italiæ pleno defundit Copia cornu, ved hvilke der naturligst tænkes paa Efteraaret eller Høsten, altsaa netop den almindelige Tid til Saltning og Syltning.

I, 13, 6, fgg.:

Si te forte meæ gravis uret sarcina chartæ,
Abjicito potius, quam, quo perferre juberis,
Clitellas ferus impingas Asinæque paternum
Cognomen vertas in risum et fabula fias.

Clitellas i V. 8 er aabenbart et spøgefuldt Udtryk for sarcina, Pakken med Digtene, i V. 6, idet Digteren tiltaler Vinius Asella som den, der i god Overensstemmelse med sit Binavn her udfører et Æsels Tjeneste. Bemærkningen kunde synes overflødig; men endnu i Orellis sidste, to Gange reviderede mindre Udgave hedder det — mirabile dictu —: „clitellas muli vel asini tui, quibus sarcina illigata est atque inde solvenda".

I, 13, 11 fgg.:

Victor propositi simul ac perveneris illuc,
Sic positum servabis onus, ne forte sub ala
Fasciculum portes librorum ut rusticus agnum.

Comment. Cruqu. bemærker ved sic positum: δεικτικῶς, en Forklaring, som jeg næppe vilde behøve at betegne som

uantagelig, naar ikke Lembcke havde taget den for god. — Bentley anfører, at sic føjet til positum, ligesom oftere det græske οὕτω, har Betydningen af en vis Ligegyldighed eller Utilbøjelighed til at forandre Stilling, altsaa = temere, sans façon, slet hen, uden videre, idet han til Sammenligning anfører Sat. I, 2, 106: Leporem venator ut alta in nive sectetur, positum sic tangere nolit, hvor leporem positum sic = l. p. in medio betegner den skudte Hare, som henligger ubevogtet paa et Sted, hvor Enhver, der finder for godt, kan tilegne sig den, og Verg. Æn. 2, 644, hvor Anchises, der ikke vil lade sig bære bort fra sin Bolig, siger: Sic o sic positum adfati discedite corpus, „siger mig Farvel, som jeg her ligger, og fjerner Eder saa". Herefter skulde Meningen af Ordene sic positum servabis onus vel være: „Lad din Byrde blive liggende i samme Stilling, som den i Forvejen har havt"; men det synes lidet rimeligt at paalægge Vinius, naar han endelig har naaet sin tunge Vandrings Maal, endnu længer at bære den indpakkede Bogrulle i den Stilling, i hvilken han har baaret den paa Vejen, nemlig — hvad der tydelig fremgaar af Udtrykkene gravis sarcina uret i V. 6 og clitellas ferus impingas i Sammenligningen med Æselet V. 8 — paa Skulderen eller Ryggen. De øvrige mig bekjendte Fortolkere give alle i det Væsenlige den Forklaring, der indeholdes i Orellis Omskrivning: sic pones et, quum posueris, etiam sic servabis, ne cet., hvor da ne er at forstaa = ut non. Som Bevissted i sidstnævnte Henseende anfører man A. P. 152, hvor det hedder om Homer: atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet, primo ne medium, medio ne discrepet imum. Men ita, ne og sic, ne betyde her ikke „saaledes, at ikke", men „kun forsaavidt, at ikke" (Madv. Gr. § 402 Anm.: „med den Forsigtighed og Indskrænkning"), idet Meningen er: Naar han opdigter Noget og blander Digt med Virkelighed, sørger han dog for, at Midten ikke er i Strid med Begyndelsen, Slutningen ikke med Midten. Og i anden Betydning kan sic, ne ikke bruges. Fejlene i de tre foranførte Forklaringer have uden Tvivl deres første Grund i, at man har forbundet sic, der

alene hører til servabis, med positum. Men positum onus betyder den (fra Skulderen eller Ryggen) aftagne Byrde (jfr. ponere sarcinam, vestem, arma). Meningen af de overskrevne Linier bliver altsaa: „Saasnart du har naaet dit Bestemmelsessted (Augusts Bolig), skal du, efter at have aftaget din Byrde, endnu holde den tilbage (ɔ: ikke strax overrække den), men dog vogte dig for, at du ikke kommer til at bære den under Armen som Bonden sit Lam“. Forresten har Bentley med Grund antaget, at Martial har havt et Par Udtryk i dette Brev (servabis i V. 12 og si poscet i V. 3) for Øje, naar han Epigr. V, 6 paalægger Parthenius, der skal overbringe Domitian et Hefte af hans Digte:

Nec porrexeris ista, sed teneto
Sic, tamquam nihil offeras agasque.
Si novi dominum novem sororum,
Ultro purpureum petet libellum.

I, 13, 16 fgg.:
Ne vulgo narres te sudavisse ferendo
Carmina, quæ possint oculos auresque morari
Cæsaris; oratus multa prece nitere porro.

Istedenfor ne i V. 16 eller, som enkelte Udgaver have, nec, mener jeg, at der med Bentley bør læses neu, der findes i et Par ældre og adskillige yngre Haandskrifter (S. Keller og Holder). Men hvad enten man læser ne eller neu, bør Sætningen ikke forstaas som et Forbud, da et saadant kun hos ældre Digtere og selv hos dem sjeldent udtrykkes ved ne med anden Person af Præsens Conjunctiv (Madv. Gr. 341 A 1), ej heller med Schütz, der læser ne, som afhængig af oratus (sc. a me), men som negativ Hensigtssætning med Komma istedenfor det større Skilletegn efter Cæsaris: „Og forat du ikke skal fortælle (ɔ: lade dig friste til at fortælle) . . . . . saa stræb videre fremad, om ogsaa man beder dig meget (nl. om at fortælle, hvad du har i din Pakke, og til hvem du skal bringe den).

I, 17, 1 fgg.:

Quamvis, Scæva, satis per te tibi consulis et
scis,
Quo tandem pacto deceat majoribus uti,
Disce, docendus adhuc quæ censet amicu-
lus cet.

Tandem i V. 2 er jeg tilbøjelig til at anse for at være forskrevet, da dette Adverbium næppe kan bruges i indirecte Spørgesætninger, uden hvor disse ere styrede af et Ord med nægtende eller spørgende Betydning. Her vilde det ikke blot, som Lembcke mener, antyde, at Sagen ofte har været, men at den i Almindelighed er Gjenstand for Spørgsmaal og Tvivl, hvad der formentlig vilde være i Strid med Betydningen af det styrende Verbum scis. Horkel (Anal. Hor. 129 sqq.) synes mig paa en heldig Maade at rette Fejlen ved istedenfor tandem at ville læse tenuem, hvilken Læsemaade derefter er optagen af Meineke, Ribbeck og Doederlein, medens derimod Lehrs ikke har betænkt sig paa at erklære hele Verset for uægte og i Slutningen af det foregaaende Vers istedenfor et scis læse ipse.

I, 17, 33 fgg.:

Res gerere et captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Jovis et cælestia tentat;
Principibus placuisse viris non ultima laus est.
Non cuivis homini contingit adire Corinthum.
Sedit, qui timuit, ne non succederet: esto.
Quid? qui pervenit, fecitne viriliter? Atqui
Hic est aut nusquam, quod quærimus. Hic
onus horret
Ut parvis animis et parvo corpore maius,
Hic subit et perfert.

Der kan næppe være Tvivl om, at adire Corinthum i V. 36 ligesom succederet i den næstfølgende Linie er at forstaa om principibus placuisse viris i V. 35 og ikke, som Lehrs mener, om res gerere cet. i V. 33, hvorom det vilde være overflødigt at bemærke, at det ikke er hver

Mands Sag, efterat der allerede er sagt, at det attingit solium Jovis et cælestia tentat. — Orellis Omskrivning af Udtrykket Esto i V. 37: Quid curamus hominem ignavum? . . . si propter inertiam cessaverimus, digni sane erimus, qui contemnamur giver Verset en Betydning, der umulig kan forliges med, hvad der er sagt i V. 10: nec vixit male, qui natus moriensque fefellit. I esto, à la bonne heure, godt, lad gaa, ligger tvertimod en Indrømmelse af, at den, der holder sig tilbage fra Omgang med de Store, har en relativ Berettigelse dertil, naar han mangler Mod og Energi til at stille sig i det rette Forhold til dem. — I V. 39 forklarer man i Almindelighed det første Hic ved in faciendo viriliter, idet man alene henfører det til fecitne viriliter? i den foregaaende Linie, medens dog de strax efter følgende Ord Hic onus horret, ... hic subit et perfert burde have vist, at det lige saa meget er at henføre til sedit, qui timuit cet. Meningen er: „Hvad det væsenlig kommer an paa, er, om man som den, qui sedit, mangler, eller som den, qui pervenit, besidder Mod og Villiekraft (virtus) til at underkaste sig de Vanskeligheder og Farer, som Omgangen med de Store fører med sig“.

I, 17, 43 fgg.:

Coram rege suo de paupertate tacentes
Plus poscente ferent; distat, sumasne pudenter
An rapias: atqui rerum caput hoc erat, hic fons.
„Indotata mihi soror est, paupercula mater,
Et fundus nec vendibilis nec pascere firmus“,
Qui dicit, clamat: „Victum date“. Succinit alter:
„Et mihi dividuo findetur munere quadra“.
Sed tacitus pasci si posset corvus, haberet
Plus dapis et rixæ multo minus invidiæque.

Ved atqui rerum caput hoc erat, hic fons i V. 45 bemærker Comment. Cruqu.: ut scias, quomodo petas

i. e. in hoc vertitur ars illa, de qua agimus, ut nihil aut pudenter poscamus. I det Væsenlige overensstemmende hermed vil Lembcke ligesom Th. Schmid have Imperfectet erat forstaaet som Betegnelse for, hvad der skulde (burde) være sket, og angiver derefter som Sætningens Tankeindhold: „det er altsaa ikke Klientforholdet, der er foragteligt, men de slette og trællesindede Klienter". Disse Forklaringer bero dog sikkert paa en Misforstaaelse. Erat bør, som Orelli, Krüger, Schütz og maaske flere rigtig have set, henføres til, hvad der i V. 11 og 12 sagdes om Hensigten med at søge Omgang med de Store: „Si prodesse tuis pauloque benignius ipsum te tractare voles, accedes siccus ad unctum"; hoc og hic vise tilbage paa ferent i V. 44, idet distat, sumasne pudenter an rapias kun er en parenthetisk indskudt Bemærkning. Meningen er altsaa: „Og dette (ferre, „høste Fordel") var jo dog (efter hvad jeg ovenfor sagde) Hovedhensigten med og Kilden (Bevæggrunden) til Alt, hvad du med Hensyn til dette Forhold foretager".

I V. 49 forklarer man Futuret findetur som Udtryk for „Forventningen og derved her den ubeskedne Bøn". Men som Object for succinit, „stemmer i", i den foregaaende Linie ventedes dog snarere en til victum date svarende directe Bøn. Forsaavidt vilde enkelte Haandskrifters Læsemaade findatur være at foretrække. Men paa den anden Side synes saavel den foregaaende i Almindelighed udtalte Sætning de paupertate tacentes plus poscente ferent som ogsaa den efter V. 49 ved sed tilknyttede Bemærkning om Ravnen: tacitus si pasci posset, haberet plus dapis at kræve et udtrykkeligt Udsagn om, at den første Betlers ordrige og højrøstede Bøn kun vil have til Følge, at han faar mindre, end han vilde have faaet, hvis han havde tiet. Doederlein, til hvem senere Keller, Ribbeck og Schütz have sluttet sig, har nu bragt den rigtige Mening for Dagen uden nogen anden Textforandring, end at han sætter Udraabstegn efter mihi. Den anden Betler stemmer i: Et mihi! nl. victum date,

hvorefter Horats tilføjer: „Brødet vil da blive flækket, idet Gaven deles“ (saa at hver kun faar det halve).

I, 18, 15 fgg.:

Alter rixatur de lana sæpe caprina,
Propugnat nugis armatus: „Scilicet ut non
Sit mihi prima fides et, vere quod placet, ut non
Acriter elatrem? pretium ætas altera sordet“.

Saaledes Orelli, Krüger, Lembcke og vel de fleste nyere Udgivere. Af de forskjellige Rettelser, der ere forsøgte for at fjerne det stødende Asyndeton i de to første Linier mellem rixatur og propugnat, synes mig enten Bentleys af Th. Schmid optagne Tilføjelse af et i Enden af det første Vers eller Withofs af Keller billigede Conjectur pro pugno for propugnat at fortjene Fortrinet for de øvrige. Ingen af dem anser jeg dog for sikker, medens jeg paa den anden Side ikke tvivler om Tilstedeværelsen af en Fejl i den almindelige Text (hvor forresten nugis næppe, som Krüger og Lembcke mene, er at forbinde som Dativ med propugnat, men som Ablativ med armatus). — Den næstfølgende Sætning Scilicet ut non cet. forklares i Almindelighed (efter Madv. Gr. 304 Anm.) som Spørgsmaal om det Utænkelige („Skulde man ikke først og fremmest tro mig?“), men der savnes da en Forbindelse mellem denne og den følgende Sætning pretium ætas altera sordet. Jeg foretrækker derfor med enkelte ældre og nyere Udgivere istedenfor Spørgsmaalstegn at sætte Komma efter elatrem, saa at ut non bliver at tage i Betydningen „paa den Maade, under den Betingelse, at ikke“ og Stedet i sin Helhed at oversætte omtrent saaledes: „Ja naar man ikke vil tro mig fremfor nogen anden, og naar jeg ikke maa udtale fra Leveren, hvad der er min sande Mening, saa blæser jeg ad Tilbudet om et andet Liv som Betaling“. Vel er denne Betydning af ut non indskrænket til de Tilfælde, hvor det er afhængigt af en negativ Hovedsætning (Madv. Gr. 2. Udg. 355 Anm. 4), men en saadan er efter Scholiernes

rigtige Forklaring „Altera vita non est tanti, ut taceam" ogsaa her tilstede i Begrebet af sordet.

I, 18, 22 fgg.:

Gloria quem supra vires et vestit et ungit,
Quem tenet argenti sitis importuna famesque,
Quem paupertatis pudor et fuga, dives amicus
Sæpe decem vitiis instructior odit et horret.

I Modsætning til de øvrige Fortolkere (ogsaa Lembcke i Indholdsangivelsen), der forstaa argenti i V. 22 om Penge, forstaar Doederlein det om Sølvtøj, Kunstsager af Sølv o. l. Rigtigheden af denne Opfatning fremgaar saavel af den foregaaende og efterfølgende Linie, hvori Klienten advares henholdsvis mod Forfængelighed i Klæder og mod ikke at ville være sin Fattigdom bekjendt, begge Steder altsaa mod Lysten ikke til at være, men til at synes rig, som ogsaa af den rige Velynders strax efter følgende Ord:

meæ — contendere noli —
Stultitiam patiuntur opes; tibi parvula res est.
Arta decet sanum comitem toga; desine mecum
Certare.

I, 18, 37 fgg.:

Arcanum neque tu scrutaberis illius unquam,
Commissumque teges et vino tortus et ira.

Ira betegner ikke, som Orelli, Krüger og Lembcke forklare det, Lollius's Ærgrelse eller Hævnsyge, naar han engang tror sig fornærmet af sin Velynder; tortus ira sc. tua vilde daarligt stemme med tortus vino sc. a percontatoribus, hvortil kommer, at Digteren efter denne Opfatning vilde tilføje Lollius's Charakter en grov Fornærmelse. Det er utvivlsomt at forstaa om deres Vrede, der, naar de forgjæves have anvendt lempeligere Midler (vinum), ved Trudsler eller Vold ville afpresse Klienten den ham af Patronen betroede Hemmelighed.

I, 18, 96 fgg.:
Inter cuncta leges et percontabere doctos,
Qua ratione queas traducere leniter ævum,
Num te semper inops agitet vexetque cupido,
Num pavor et rerum mediocriter utilium spes,
Virtutem doctrina paret naturane donet.

Agitet vexetque i V. 98 kan ikke, som Kjær oversætter det, betyde „skal pine og plage“ eller, som Orelli omskriver det: „agitare debeat“. Paa den anden Side er det lidet rimeligt, at Horats skulde opfordre Lollius til at forelægge de Vise Spørgsmaalet om sin egen Sindstilstand, om han stadig plages af umættelig Begjær o. s. v. — et Spørgsmaal, han i Kraft af γνῶθι σαυτόν snarere maatte forelægge sig selv. Jeg mener derfor, at der i Stedet for den almindelige, rigtignok paa de allerfleste Haandskrifter støttede Læsemaade Num baade i V. 98 og 99 bør med Lambin, Cruquius, Bentley og flere læses Ne, saa at Spørgeformen i V. 97 først gjenoptages med V. 100: Virtutem doctrina paret naturane donet.

II, 1, 28 fgg.:
Si, quia Græcorum sunt antiquissima quæque
Scripta vel optima, Romani pensantur eadem
Scriptores trutina, non est, quod multa loquamur;
Nil intra est olea, nil extra est in nuce duri;
Venimus ad summum fortunæ; pingimus atque
Psallimus et luctamur Achivis doctius unctis.

Sætningen Nil intra est olea, nil extra est in nuce duri i V. 31 anse nogle Fortolkere — af de nyere Orelli og Schütz — for en ordsproglignende Sentents, der jevnlig skal have tjent til Exempel paa en bekjendt logisk Fejlslutning. Meningen af de fire først anførte Linier skulde derefter være: „Naar man, fordi hos Grækerne netop de ældste Skrifter ere de bedste, vil veje de romerske Skri-

henter paa samme Vægtskaal, begaar man i Grunden samme Fejl, som naar man, fordi Olivenen og Nødden begge ere Frugter, hvoraf der presses Olie, deraf vil slutte, at hvadsomhelst der kan udsiges om den ene af disse Frugter, ogsaa gjælder om den anden". Men man kommer herved i Forlegenhed med de næstfølgende to Linier. Thi hvor fejlagtig Slutningen end er, berettiger dog end ikke den videst førte Consequents af den til den Paastand, at Romerne endnu paa Horats's Tid ogsaa i Maleri, Musik og Athletik endog skulde overgaa Grækerne. For at slippe igjennem dette logiske Skjær har man nu enten i Forbindelse med den foran anførte Forklaring eller — som Krüger og Lembcke — uafhængigt af den villet have Sætningen forstaaet som et almindeligt Mundheld om en hvilkensomhelst urimelig Paastand („manifesta negare" er Porphyrios Udtryk), saa at der f. Ex. lige saa godt kunde have staaet: „saa er hvidt sort og sort hvidt". Man har imidlertid intet andet Sted kunnet paavise et saadant Mundheld, hvor netop Benægtelsen af det haarde som haardt skulde være brugt som almindeligt Udtryk for det urimelige, og selv bortset herfra forekommer det mig, at Horats, ihvorvel han forudskikker „saa kunne vi fatte os i Korthed", dog har gjort altfor kort Proces, idet Sætningen saaledes forstaaet ikke indeholder nogensomhelst Antydning af, hvorfor Slutningen fra Grækerne til Romerne just er saa urimelig. To af de nyere Forfattere, Doederlein og Ribbeck, have nu heller ikke villet tage denne sidste Forklaring for god, men hvad de have sat i Stedet, er rigtignok efter mit Skjøn endnu uheldigere end det, de forkaste. Doederlein sætter Spørgsmaalstegn saavel efter duri i V. 31 som efter unctis i 33 og tænker sig saa det første Spørgsmaal besvaret med „Jo visselig", det andet med „Nej langtfra"; men allerede Spørgeformen i og for sig stemmer kun daarligt med det foregaaende non est, quod multa loquamur; Ribbeck vil med sædvanlig Vilkaarlighed have Versene 32 og 33 henflyttede mellem 107 og 108; men da der umiddelbart foran 107 har været Tale om den romerske Folkecharakters overvejende Retning mod det nyttige og lucrative.

kunne de ingenlunde siges derved at være komne paa deres rette Plads. De mig bekjendte Fortolkere fejle nu, saavidt jeg skjønner, alle deri, at de intet Hensyn have taget til den overførte Betydning af durus, der, hvor Talen er om Litteratur eller Kunst, bruges som Betegnelse for det formløse, raa og plumpe, altsaa netop det, som Horats, der ved Siden af ingenium altid kræver doctrina og ars, allermest dadlede hos de ældre Forfattere, og som bragte ham til i det Hele at undervurdere deres Frembringelser ligesaa meget, som hans Modstandere, de æsthetiske Chauvinister, overvurderede dem. I denne Betydning bruger han ogsaa det tilsvarende Adverbium allerede lidt nedenfor, V. 66, hvor han netop med Hensyn til Bedømmelsen af de gamle romerske Digtere erklærer sig enig med den, der „plera-que dure dicere credit eos“, og medens han (Sat. I. 4, 8) erkjender, at hans Forgænger som Satiriker, Lucilius, var facetus og emunctæ naris, tilføjer han dog som Dadel, at han var durus componere versus, ligesom det ogsaa væsenlig var dette samme „haarde“, der gav ham Anledning til hans gjentagne Klage over de romerske Digteres endnu paa hans Tid almindelige Ulyst til at udslette (litura, V. 167) og bruge Filen (limæ labor et mora, A. P. 291). I god Overensstemmelse med disse Udtalelser siger han nu her, at naar man, fordi de ældste græske Skrifter tillige ere de ypperste, vejer de romerske Skribenter paa samme Vægtskaal — og eo ipso paastaar, at der intet „haardt“ findes hos dem —, saa kan man ligesaa gjerne kort og godt sige, at der overhovedet ikke gives noget „haardt“ under Solen, ikke indvendig i Olivenen, ikke udenom paa Nødden. Og med hine Kunstdommere for Øje, der ingensomhelst Fejl vilde se hos de gamle og tillagde dem charakteristiske Egenskaber, der netop udelukkede durum, der f. Ex. erklærede Livius Andronicus's Digte for emendata et exactis minimum distantia (V. 71 fg.), der atter og atter fortalte, at Romernes ældste, for Horats's Samtid næppe forstaaelige skriftlige Mindesmærker vare dicterede af selve Muserne paa Albanerbjerget (V. 23 fgg. og 86), der kaldte Pacuvius „den kunstforstandige Gamle“

(docti senis famam aufert, V. 56), lode Terents vincere arte (V. 59) og saaledes næsten syntes at regne det i Virkeligheden haarde ɔ: uskjønne og formløse, blot fordi det var gammeldags, for en Dyd, — med dem for Øje fortsætter han derefter ironiserende og med en god Del bevidst Overdrivelse: „saa have vi" — hos hvem i Modsætning til Grækernes Formalisme vestigia ruris endnu ere kjendelige — „naaet Højdepunktet af Lykke, saa male og musicere og brydes vi jo mere kunstforstandigt (doctius) end de salvede Achiver".

II, 1, 50 fgg.:

Ennius et sapiens et fortis et alter Homerus,
Ut critici dicunt, leviter curare videtur,
Quo promissa cadant et somnia Pythagorea.

„Ennius, der ifølge vore Æsthetikeres Dom baade er sindrig og djærv og en anden Homer, bekymrer sig øjensynligt kun lidet om, hvorledes det gaar med Opfyldelsen af hans Løfter og pythagoreiske Drømme". Düntzer udtaler sig om dette Sted saaledes: „Horaz, der mit dem Lobe des Ennius beginnt, fällt unwillkürlich in einen Tadel des alten Dichters, der im Gedichte selbst seinen Homer rein vergessen zu haben scheine". Ogsaa flere andre Fortolkere synes at forstaa enten hele den første Linie eller dog Ordene et sapiens et fortis som Udtryk for Horats's oprigtige Anerkjendelse af Ennius's Fortrin; Schütz bemærker udtrykkelig ved de sidstnævnte Ord, at de ere sagte „ohne Spott". Denne Opfatning er dog altfor meget i Strid med Sammenhængen saavel med det Foregaaende og Efterfølgende i Almindelighed, hvor Horats bekæmper Kritikernes og Publicums Overvurdering af de gamle Digtere, som ogsaa med selve Sætningens Prædicat; Horats kan ikke uden Selvmodsigelse i sit eget Navn kalde Ennius baade sapiens i Tanker og fortis i sin Stil med det samme han dadler ham, fordi han i sit Digt rent har glemt sit i Indledningen under Form af en Drøm givne Løfte om at skulle blive for den latinske Litteratur, hvad Homer havde været for den

græske. Enten, og, som jeg mener, helst maa derfor Ordene ut critici dicunt henføres ikke alene til alter Homerus men ogsaa til sapiens og fortis eller — hvad der med Hensyn til Meningen ikke er meget forskjelligt derfra — de sidstnævnte Betegnelser forstaas, som Bentley vil, om den store Hobs (volgi, V. 63) Dom om Ennius, hvilken Horats er lige saa langt fra at ville underskrive uden Forbehold som dens nedenfor (V. 56) spotvis anførte Charakteristik af Pacuvius som doctus senex eller af Accius som altus. Ogsaa Prædicatet leviter curare videtur cet. har været Gjenstand for megen vrang Tydning. Orelli omskriver efter Porphyrion Sætningen saaledes: „Adeo præstans ergo est poëta, ut prorsus securus esse possit de suorum promissorum eventu, quæ nunc magis, quam fortasse ipse sperarat, impleta sunt", og omtrent ligesaa Lembcke: „leviter curare] behøver ikke at være meget bekymret for (thi hans Alder er jo nok til at sikre ham udødelig Ære)". I Stedet for „securus esse possit" burde Orelli i alt Fald hellere have skrevet „securus esse potuerit" (sc. in carmine suo componendo) og Lembcke i Stedet for „behøver ikke" hellere „behøvede ikke" eller „havde ikke behøvet" (nl. under Udarbejdelsen af sit Digt); dog er denne Bemærkning for saa vidt overflødig, som leviter curare videtur lige saa lidt kan have den ene som den anden af de anførte Betydninger. Udsagnet indeholder tydelig nok en i Form af bidende Spot indklædt Dadel, og Lambin har aldeles rigtigt og klart udtrykt Meningen ved sin Omskrivning: „ita negligenter scribit, ut videatur oblitus esse, quid de se promiserit ac somniarit: dicebat autem, se somniasse ex Pythagoræ sententia, animam Homeri in corpus suum immigrasse, ex quo se optimum poëtam extitisse versusque Homericis similes conscribere". De førstnævnte Fortolkeres Fejlsyn er maaske foranlediget ved, at de — hvad der i og for sig er fuldkommen rigtigt — have henført Ordene adeo sanctum est vetus omne poëma i V. 54 ikke blot til, hvad der umiddelbart foran siges om Nævius, men ogsaa til den her omhandlede Udtalelse om Ennius. Rigtignok skulde denne for at være logisk correct have været formuleret om-

trent saaledes: Ennius, etsi leviter curare videtur . . . . . . et sapiens et fortis et alter Homerus est, ut critici dicunt. Nu maa Ordene adeo sanctum est cet. nødvendigvis henføres ikke til Prædicatet, men til de til Subjectet Ennius føjede Attributer.

Spanske Smaating.

Af E. Gigas.

---

1. „El No“.

Berøringspunkterne mellem J. L. Heibergs Digtning og Spaniernes ældre Litteratur ere som bekjendt talrige nok, og der er da i og for sig ikke noget Forunderligt i at møde en hidtil upaaagtet Indvirkning af spansk Drama i en af hans ypperste Vaudeviller, omend det ikke er Calderon eller nogen anden af det 17de Aarhundredes klassiske Romantikere, der har forsynet den danske Digter med et Motiv ved denne Leilighed.

At Hovedmotivet i „Nei“ ikke er Heibergs egen Opfindelse, har allerede været bragt paa Bane tidligere, idet „Fædrelandet“ for 21de Oktober 1868 indeholdt en Feuilleton, hvori hans Stykke sammenstilles med et lille tydsk Enakts-Lystspil i rimede Vers af Gustav von Barnekow, med Titlen „Nein“, opført i Dresden og Prag 1825 og altsaa 10 Aar ældre end den danske Vaudeville. Barnekows Stykke duer ikke synderlig; men det har Nei-Motivet, idet en Fader befaler sin Datter i hans Fraværelse at sige Nei og ikke Andet end Nei til Enhver, der maatte indfinde sig, deriblandt da ogsaa den af hende begunstigede Elsker. Hvor langt Tydskeren staaer tilbage for Heiberg, sees af, at han slet ikke begrunder dette Indfald, ja ikke engang giver Tilskuerne den fornødne Underretning i Tide, saa at de i den første Scene mellem de to Unge ikke kunne begribe, hvad det evindelige Nei skal betyde, og ligesaa kluntet bærer han sig ad i det Følgende, da Publikum har faaet den gamle Herres Grille at vide, medens Elskeren paa sin Side aner Sammenhængen saa klart, at han kan forme sin Tale saaledes, at den unge Piges Nei for ham maa blive som Ja.

Motivet synes imidlertid ikke at være tydsk, men spansk. Vist er det, at imellem den Mængde muntre Smaastykker, som Don Ramon de la Cruz (1731—1795) skrev under Navn af Saineter, findes ogsaa et med den Titel, som staaer over denne lille Artikel[1]). Personerne i Sainetten ere Don Alejandro (Elskeren), to gamle Søskende, deres Nièce og D. Alejandro's Tjener, Roque. Sidstnævnte har paa egen Haand, blot for at tjene sin Herre, absenteret sig fra ham og skaffet sig Indpas som Tyende i Lauras Onkels Hus; der seer man den gamle Jomfru Paca skjændes dygtig med sin Broder Juan, eftersom han vil have den unge Pige snart gift, medens hun ikke vil vide af noget Kjæresteri mellem Nièceen og hvilkensomhelst ung Herre. For at sætte sin Krig igjennem lader hun Roque, hvem hun blindt stoler paa, holde Vagt ved Husets Døre; men Laura, en Ingénue i Lighed med Molière's Agnès, faaer streng Befaling af hende til at svare enhver ung Kavaleer, der kommer til hende med ømme Talemaader: No, ikke Andet end bestandig No! At Laura stadig har Alejandro i Tankerne, er hun ufrivillig kommen til at røbe ved et Ark Papir, hvorpaa hun atter og atter har gjentaget hans Navn. Da Tante Paca er borte, lister den unge Mand sig ind, idet Roque har lukket op for ham, og i den paafølgende Samtale gjør Svaret „No" ham i Begyndelsen fortvivlet, men snart passer det saa fortræffelig til hans Spørgsmaal, som han vel kan ønske sig. Den korte Scene, der altsaa er at jævnføre med den sidste mellem Hammer og Sophie i Heibergs „Nei", lyder saaledes:

Alejandro. ¡Hermosa Laura!
Laura. (¡Ay de mí!) No, no. (¡Ay de mí!)
A. ¡Prenda mia idolatrada!
¿Llegó la hora por fin
de vernos? Díme ¿no iguala
tu placer al mio?
L. No.

---

[1]) R. de la Cruz, Sainetes, udgivne ved Durán, Madrid 1843. I, S. 255 ff.

A. (¡Qué es lo que escucho! ¡Mal haya
la voz de Roque, que así
engañó mis esperanzas!)
Abreme tu corazon,
mi bien: ¿no apruebas la llama
que enciende mis ojos?
L. No.
A. ¿Y deseas que me vaya
de tu vista?
L. No, no, no.
A. ¡De gozo no cabe el alma
en el pecho! ¿Te ofendieras
de que en una de tus blancas
manos jurase mi eterna
fidelidad?
L. No.
A. Pues daca,
y á tus piés rendido juro . . .

Her forstyrres Samtalen imidlertid af Tanten, som jager Alejandro paa Døren. Resten er en anden Intrige: Roque optræder nemlig som en Marquis, der er forelsket i Tanten; hun rækker ham sin Haand og erklærer, at Nièccen nu kan gjøre, hvad hun vil. Naturligvis underskrive hun og Alejandro strax deres Ægteskabskontrakt: men Tante Paca bliver ude af sig selv ved at faae Sandheden at vide angaaende den foregivne adelige Beiler og slutter med at spørge Tilskuerne, om ingen af dem vil have hende.

Umiddelbart er Motivet dog vistnok ikke naaet fra La Cruz til Heiberg; thi Saineten er ikke trykt i den 1786—91 udkomne Udgave af den spanske Digters dramatiske Skrifter, men derimod i den før citerede Samling fra 1843. Skulde Heiberg have kjendt den i 1835, maa det have været i en Enkeltudgave, hvad der ikke er rimeligt paa Grund af disses Sjeldenhed.

2. Sancho og hans Graae.

I den Fortegnelse over Ordsprog, der forekomme i „Don Quijote“, hvilken optager det Meste af 6te Bind af

J. M. Sbarbi's „Refranero general español" (Madrid 1876). anføres ogsaa (P. 270): „Allá va Sancho con su rocin" med den Tilføielse, at vel staaer det ikke udtrykkelig i Cervantes' Roman, men man har det „implícitamente" i forskjellige Udsagn om Sancho Panza's og hans Æsels Uadskillelighed (2den Dels 34te og 35te Kap.). Og — siger han — man kan være vis paa, at disse Yttringer have foranlediget, at Ordsproget blev til. Men heri tager Sbarbi ganske feil, paa samme Maade som naar han for et andet bekjendt Ordsprogs Vedkommende holder paa Formen „Al buen callar llaman Sancho" istedenfor „sancho" (ↄ: sanctum), hvilken Læsemaades Urigtighed A. Morel Fatio har tilstrækkelig godtgjort i „Romania"s 11te Bind (1882), S. 114 ff.

Den lærde og omhyggelige Commentator Clemencin har i sine Anmærkninger til „Don Quijote" Intet, der tyder paa, at han har lagt Mærke til Sammenhængen mellem Ordsproget og de paagjældende Steder hos Cervantes. Han fremkommer kun med en temmelig flau og pedantisk Bemærkning, i Anledning af 2den Dels 34te Kapitel, om Modsigelsen mellem Fortællingens foregivne Ælde og mauriske Oprindelse paa den ene Side og den Omstændighed, at nylig indtrufne Begivenheder komme paa Tale. „Naar Cide Hamete (Cervantes' fingerede mauriske Hjemmelsmand) siger, at han altid har seet Sancho og Æslet sammen, saa har han jo ikke blot været fra la Mancha, men ogsaa Sancho's Samtidige og fra hans Egn". Clemencin formoder da en skjult Allusion, saaledes som de spanske Fortolkere gjerne gjøre det, nemlig at Cervantes ved Cide Hamete hentyder til en eller anden manchansk Uven, der ansaaes for at have Maurerblod i sine Aarer og altsaa ikke at være Det, som enhver Spanier dengang satte sin Stolthed i at være, d. v. s. „cristiano viejo". — Noget Mere finde vi hos John Bowle, hvis Udgave af „Don Quijote" med Noter er fra 1781. Ved Kap. 35 i 2den Del citerer han ligefrem Ordsproget „Allá va Sancho con su rocino" tilligemed den Forklaring, som Covarrubias giver af det i „Tesoro de la lengua castellana" (udkom 1611): „man siger, at denne Sancho var en Spasmager, der havde en lille Hest, som han altid førte med

sig, hvor han saa kom hen; vi anvende dette Ordsprog, naar to Venner til Stadighed ere i Følge med hinanden", — slg. vor Talemaade: at være som to røde Køer.

Skjøndt Covarrubias' Anekdote utvivlsomt er af den Slags, der laves efter et Ordsprogs Tilblivelse for at forklare det, burde dog den Kjendsgjerning, at Bowle anfører Ordsproget efter ham, have bragt Sbarbi til at tvivle om, at det stammer fra Cervantes' Sancho. Seer man nu efter i de ældre spanske Ordsprogsamlinger, træffer man først den med Cervantes samtidige César Oudins „Refranes ó Proverbios castellanos traducidos en lengua francesa" (Paris 1605) med disse tre enstydige Ordsprog:

Topado ha Pedro con su compañero. Pierre a rencontré son compagnon.

Topado ha Sancho con su rocin. Sancho a rencontré son roussin.

Topó el Breton con su compañon. Le Breton a rencontré son compagnon.

Lidt længere tilbage i Tiden see vi „Topado ha Sancho con su rocin" benyttet af Komediedigteren Lope de Rueda i „Comedia de los engaños" (1556) — Rueda, hvis Optræden som Forfatter og Skuespiller hørte til Cervantes' Barndomserindringer. Det er i Stykkets 3die Akt, 5te Scene, at den gamle Virginio — som har faaet Nys om, at hans Datter Lelia er flygtet fra sit Kloster, forklædt i Mandsdragt — seer Broderen Fabricio komme, hvem han forlængst har anseet for død, men nu paa Grund af Ligheden med Lelia antager for denne[1], og udbryder: „Hvad kunne vi ønske mere? Sancho har truffet sin Hest!" Morsomt nok oversætter M. Rapp dette Sted saaledes: „Freund Sancho [Cervantes' „Sancho amigo"] hat seine Mähre gefunden", saa at man kan mærke, at han netop har havt Don Quijote's Vaabendrager i Tankerne[2]. Samtidig med Ruedas Komedie

[1]) Æmnet er, som det sees, det samme som i Shakespeare's „Helligtrekongers Aften".

[2]) Rapp, Spanisches Theater, I (1868), S. 271.

støde vi paa den store Ordsprogsamling af Hernan Nuñez, der almindeligvis gaaer under Navnet „Refranes del Comendador griego"[1]), udgiven første Gang 1555 og ofte siden; den meddeler ogsaa Ordsproget under Formen „Topado ha Sancho con su rocin", men ikke „Allá va S." osv. De faa endnu ældre Samlinger have ikke været mig tilgængelige, undtagen Marquien af Santillana's (fra 1496), der kun har det synonyme „Topó el Breton con su compañon"; thi J. Hallers Optryk af en Stump af Pedro Vallés' „Libro de Refranes" (i „Altspanische Sprichwörter", Regensburg 1883) giver ikke noget ordentligt Begreb om, hvad denne Samling indeholder.

Efter Cervantes forekommer Ordsproget bl. A. i Martin Caro y Cejudo's „Refranes y modos de hablar castellanos" (1675), hvor der siges om det, at det ikke blot anvendes om „to Alen af eet Stykke", f. Ex. en daarlig Lærer og en ligesaa daarlig Discipel, men ogsaa om at træffe paa sin Ligemand i Kamp. Det spanske Akademis Ordbog forklarer i sin første og udførligste Udgave[2]) Talemaaden „Encontrar Sancho con su rocin" saaledes: „Frase con que se replica que alguno halló otro semejante á él, ú de su génio, ú que le entendiesse sus modáles, y se las impugnasse": den sammenstilles med det latinske „Fabullus in Fannium incidit". Men om Ordsproget „Allá va Sancho" osv. er der en egen Artikel, hvori det hedder, at det bruges om to Perlevenner, der aldrig ere fra hinanden; derhos anføres den lille Fortælling fra Covarrubias' Tesoro om den historiske Sancho, og der citeres den latinske Talemaade „Perca sequens sepiam". Cervantes tales der Intet om.

Mon vi nu ikke kunne vende Sbarbi's Gisning om og sige: Don Quijote's Forfatter er ikke Ordsprogets Ophavsmand ved sin Skildring af Kammeraterne Sancho og Æslet, men det gamle Ordsprog har derimod givet ham Impulsen til Skildringen af det udødelige Vennepar. Analogier hertil ere ikke vanskelige at finde. Saaledes f. Ex. Anven-

---

[1]) Slg. Don Quijote, II, 34.

[2]) Madrid 1726—39, s. v. rocin.

delsen af just det Ordsprog, som Morel Fatio har gjort til Gjenstand for en Undersøgelse (se ovenfor); Don Quijote's Efterligning af Sagnhelten Diego Pérez de Vargas Machuca med Egeknippen (I, 8); endvidere Lægen „Dr. Pedro Recio de Agüero fra Tirteafuera", over hvis Hjemstavns Navn der laves Ordspil (II, 47), og Beskrivelsen af det natlige Ligtog til Segovia (I, 19), der efter den almindelige Mening er paavirket af Overførelsen af Helgenen San Juan de la Cruz' Levninger til denne By i Aaret 1591. Noget Lignende er det, at spanske Dramatikere have digtet hele Stykker over et Ordsprog, saaledes Tirso de Molina's „Averigüelo Vargas", „Don Gil de las calzas verdes" (Ordsproget „Estoy como perro con vejiga, que siempre hay un Gil qui me persiga" benyttes som Motiv og citeres) og „Al buen callar llaman Sancho" (ogsaa med Titel „El Celoso prudente"), Moreto's „El lindo Don Diego" (Talemaaden er nemlig ældre end Komedien) samt Lope de Vega's „No son todos ruiseñores", underfr.: los que cantan entre las flores.

Der er imidlertid den Vanskelighed, at Ordsproget taler om Sancho's „rocin", medens Don Quijote's Vaabendrager ikke eiede et saadant Ridedyr. „Rocin" eller „rocino", hvilket Ords Etymologi endnu er usikker[1], betyder i det ældre Sprog noget saa Fint som en Ganger (f. Ex. i Romancen om Lanzarote), paa Cervantes' Tid en Arbeidshest, Plovhest, eller i Almindelighed en simpel og daarlig udseende Hest, — men dog altid en Hest. Rocinante var rocin, førend den forfremmedes til Stridshest. Derimod benævnes Sancho Panza's kjære Langøre ofte med et Navn, som ellers bliver Heste tildel, nok saa hyppig som Æsler, nemlig „rucio", den Graae; og især i 2den Del forekommer det næsten som Æslets Egennavn. Hvor stor Pris Digteren i det hele lader Sancho sætte paa den firbenede Ven, og hvor vigtig en Rolle „el Rucio" spiller i Fortællingen, er jo bekjendt nok; men her skal blot anføres et enkelt Bevissted, fordi Ordet rocino staaer der. Sancho siger

[1] Slg. Diez, etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 4de Udg. ved Scheler, s. v. rozza.

(II, 31) til Hertugindens Dueña, at han elsker sit Æsel saa høit, at han ikke vilde bytte det bort for Lanzarote's Ganger. Naar det dreier sig om et saa ualmindeligt Æsel, tør man vel nok troe, at Cervantes, da han digtede det rørende inderlige Forhold mellem den Graae og dens Herre, har tænkt paa Ordsprogets Sancho og hans Hest.

3. En uovervindelig Vanskelighed for Oversættere.

Et Digterværk som „Don Quijote", hvori Stilen har saa uhyre Meget at betyde, er egentlig uoversætteligt. De mange Smaafinesser, det Farvespil og Clairobscur, som for den dannede Spanier fremkalder en saa stor Del af Nydelsen af Cervantes' Mesterværk, maa for Størstedelen forsvinde ved Overførelsen i et fremmed Sprog. Men Factum er, at Bogen har fundet Oversættere i Mængde ligefra Digterens egen til vor Tid. Disse — her tales om de gode iblandt dem — have da maattet gaae een af to Veie: enten have de givet Afkald paa korrekt Gjengivelse af Enkelthederne, men idethele søgt at fastslaae en Sprogtone, der skulde gjenkalde Originalens, og paa de enkelte Punkter erstattet Cervantes' Indfald med mere eller mindre heldige Surrogater af indenlandsk Herkomst; eller de have stræbt at vise sig som kyndige Fortolkere, hvis filologiske Lærdom af og til lægger sig for Dagen ved Anmærkninger, hvori Textens ordret oversatte, men lidet forstaaelige Vittigheder og Hentydninger blive forklarede. Til den første Art henhører f. Ex. Smollets, til den anden L. Braunfels' i sin Slags ypperlige Oversættelse.

Strax i Begyndelsen af Romanens 1ste Kapitel træffer man paa et Sted, der kan tjene som slaaende Exempel paa „la intraducibilidad del Quijote"[1]. Naar man seer, hvormeget Oversætterne have døiet med disse faa Ord, misforstaaet og opgivet Ævret, og saa tænker paa, at slige haarde Nødder findes der i Hobetal i Bogen, maa man dobbelt be-

[1]) Udtryk, benyttet af J. M. Sbarbi, som har skrevet en hel Bog om dette Æmne, nemlig 6te Del af Refranero general español.

undre Cervantes, fordi hans Værk endnu i Oversættelse kan gjøre den Virkning, som det gjør. I Beskrivelsen af Heltens tarvelige Levemaade ude i den lille By i la Mancha, før han drog ud paa sit mindeværdige Tog, hedder det bl. A., at om Lørdagen pleiede han at spise Noget, som kaldes „duelos y quebrantos". En fintmærkende spansk Læser — naturligvis en saadan, som er i Besiddelse af den behørige Dannelse — vil her paa samme Tid have Følelsen af noget Fattigt og Ynkeligt ganske i Almindelighed beslægtet med doler, gjøre ondt, føle Smerte, og quebrantar, slaae istykker, svække, volde Kummer, og den erfaringsmæssige Bevidsthed om, at saaledes hed i gamle Dage en virkelig Ret Mad i la Mancha, tillavet af alskens Affald, utvivlsomt ingen synderlig substantiel eller velsmagende Spise. Pellicers Forklaring i hans Udgave af Romanen[1]) er denne. I visse Egne af la Mancha pleiede Faarehyrderne om Lørdagen at aflevere de Dyr af Hjorden, som i Ugens Løb vare døde eller komne til Skade; deres Kjød blev saa røget, men af Hovedet, Fødderne og Knoklerne lavedes Suppe, hvorpaa disse Dele spistes kogte. Suppe og Kjød med Urter var og er den daglige Middagsspise i Spanien, den saakaldte „olla", „puchero" eller „cocido"; men der var da den Forskjel paa Lørdags-Olla'en og den, som man fik de andre Dage, at paa Ugens sidste Dag turde man ikke spise saa solid Kost som ellers. Til Minde om Kong Alfons den 8des Seir over Maurerne ved las Navas de Tolosa i Aaret 1212 var der nemlig paabudt en Halvfaste[2]), som først ophævedes 1748 af Pave Benedikt den 14de[3]). Benævnelsen „duelos" skulde hentyde til den Ærgrelse, som de paagjældende Faars Eier følte over, at de vare omkomne for ham, og „quebrantos" til de itubrudte Knokler (Pellicer). Imidlertid har A. Puigblanch, bekjendt som Forfatter til en

[1]) Madrid 1797.

[2]) Clemencin i hans Udg. af Don Quijote, I, Madrid 1833 (Anmærkning til dette Sted).

[3]) Diccionario de la Acad. esp., s. v. duelo (de nyere Udgaver). Der tilføies den latinske Forklaring: „cibi genus ex pecudum fragmentis et ossibus fractis".

Inkvisitionshistorie, hævdet[1]), at den famøse Ret Mad oprindelig hed „dejos y quebrantos“, idet det første Ord betyder det Samme som „despojos“, Levninger, specielt Indvoldene, men „quebrantos“ de sønderbrudte Ben. Paa Grund af den dobbelte Betydning af „quebrantos“ menes det saa, at Folkevittigheden — eller maaskee Cervantes — har forandret dejos til duelos. Denne Forklaring synes nu at være fulgt i Almindelighed, og som sideordnede Exempler anføres „azotes y galeras“, ɔ: Pisk og Galeistraf, om en daarlig Fortæring, men „la merced de Dios“, ɔ: Guds Gave, om Æggekage med Flæsk og Honning, fordi den er saa nærende.

Vi ville nu see, hvad Oversætterne[2]) have faaet ud af Navnet, og finde da med Forundring, at den tidligste engelske Oversætter, Shelton (1620), gjengiver det ved „collops and eggs“ og Franskmændene Oudin og Rosset (1625) ved „des oeufs et du lard“, medens Franciosini i sin italienske Oversættelse (1622) har noget Lignende: „uova con carne secca“. Senere hen i det 17de Aarhundrede træffe vi rigtignok hos Hollænderen Lambert v. d. Bosch (1657) en saa fri Gjengivelse som „een Stockvisch“, men den anonyme tydske Oversættelse fra 1682 har „Eyer mit Speck auf Spannische Manier“, den franske fra 1681 ligeledes „des oeufs au lard à la manière d'Espagne“, og Filleau de St. Martin (omtr. 1700) har det Samme. Denne omtrentlige Enstemmighed igjennem et længere Tidsrum forklares ved den utvivlsomme Kjendsgjerning, at den spanske Fortolkning dengang selv har lagt denne tilsyneladende rimelige Betydning i Navnet; thi i det spanske Akademis Ordbog, 1ste Udgave, III (1732), s. v. duelo, hedder det: „saaledes kalder man i la Mancha Æggekage med Faarehjerner[3]). Lat. Ex ovis cerebrique medulla frixus obiculus“. Hertil slutter Bowle sig ogsaa i Anmærkningerne til Don-Quijote-

[1]) Opúsculos gramático-satíricos, II, London 1832 (citerede i Sbarbi's Refran. gen. esp., VI, 26).

[2]) Der existerer en hel Del flere Oversættelser end de her citerede, men kun disse have været mig tilgængelige.

[3]) Sesos, endnu en yndet Spise i Spanien.

Udgaven af 1781. Naturligvis sætter Ordbogens Forklaring sit Spor i den følgende Tid: Bertuch (1775) har „Eier auf Speck“, Soltau (1800) „Eierkuchen“ og Florian (omtr. 1790) „des oeufs frits“. En Særstilling indtage de engelske Oversættere i forrige Aarhundrede, der slet ikke ville lade Don Quijote faae nogen Mad om Lørdagen, idet de oversætte de to Ord ordret; Smollet (1755) f. Ex. siger, at hans Føde paa den Dag kun var „gripes and grumblings“ (Kummer og Ærgrelse, tillige: Mavepine og Knurren i Maven), medens Jarvis (1742) har „pains and breakings“ uden yderligere Forklaring og allerede Motteux (1712, ny Udgave ved Lockhart 1822) gjengav Ordene ved „griefs and groans“. En mere ideologisk Gjengivelse forsøgte den danske Jfr. Charlotte Dorothea Biehl (1775), men hun kom ikke rigtig heldig derfra: „Smalhans var Kjøkkenmester om Lørdagen ligesom de andre Dage“ er jo temmelig flaut. Heldigere i denne Retning er Tieck (1799) med „arme Ritter“, som han har bibeholdt i den omarbeidede Udgave fra 1830; ogsaa Schaldemoses „Plukkemad“ (1829) kan til Nød gaae an, skjøndt det snarest gjengiver „salpicon“, der ifølge Cervantes var Heltens sædvanlige Aftensmad. Derimod er det komisk, naar Svenskeren Stjernstolpe (1818) taler om, at den spanske Adelsmand spiste „ölsoppa“ om Lørdagen. Lidt ind i vort Aarhundrede kan man mærke, at Pellicers og Clemencins Kommentarer ere blevne Oversætterne velbekjendte, thi L. Viardot (1836) har „des abattis de bétail“. Den tydske Oversættelse, indledet af H. Heine, der udkom 1837 med Benyttelse af Viardot's franske, holder sig imidlertid endnu til Tiecks „arme Ritter“, med en tilføiet Forklaring, der svarer til den, som de danske Kogebøger give af denne Ret. Endelig er der L. Braunfels (1885) med „jämmerliche Knochenreste“ — en fyldestgjørende Omskrivning, men ingen virkelig Oversættelse, simpelt hen fordi en saadan ikke kan gives.

Bidrag till grekisk etymologi och formlära.

Af Karl Ferdinand Johansson.

1. Gr. Ὄλυμπος och besläktade ord.

Bezzenberger har (BB. IV, 334 f.) förklarat förhållandet mellan de båda namnen Ὄλυμπος och Ὄσσα så, att de skulle vara s. k. 'kortnamn', båda utgångna från ett *Ὀλϝο-οσσον (sc. ὄρος)[1]). Beträffande Ὄσσα är jag fullständigt af samma mening. Det är likaledes troligt, att det postulerade adj. *Ὀλϝο-οσσον är en bildning på *-i̯o* af samma stam som Ὄλυμπο- d. v. s. * *Olunqo-*. Dock synes mig Ὄλυμπος icke kunna anses som ett 'kortnamn' af *Ὀλϝοοσσον, utan representerar just den fulla, men icke med *-i̯o* utbildade stammen * *Olunqo-*. Att adj. *Ὀλϝοοσσον ligger till grund för det tessaliske stadsnamnet Ὀλοοσσών (*B* 739, jfr Bursian Geogr. I, 42 anm. 1; 55 anm. 3), anser jag sannolikt liksom Bezzenberger. Själf förklarar han: „was *Ὀλϝοοσσον bedeutete, kann ich nicht sagen". Härtill vill jag anknyta följande visserligen djärfva, men i sig själf, som mig synes, möjliga tydning af namnet.

Här vil jag genast antyda, att jag ansätter det förutsatta adjektivet som *Ὀλοϝοσσον icke som *Ὀλϝοοσσον, något som kommer att visa sig under den följande framställningen.

Hvad kan nu stadsnamnet Ὀλοοσσών betyda? Af Bursians uppgift (Geogr. I p. 55), att det i närheten af det nuvarande *Elassóna* eller *Alassóna* (jfr Λόσσονος hos Procopius De æd. IV, 4) finnes en brant höjd, „welche offenbar die Akropolis der alten stadt war", framgår åtminstone det, att det ej kan vara otänkbart att förutsätta en benämning ungefär som 'bergstad' eller något dylikt (jfr namnen Ἀκρόπολις, Ἄκραι o. s. v.). Och om min följande framställning

[1]) Den äldre härledningen af namnet Ὄλυμπος ur λάμπω (Curtius Et. 265, Vaníček Wb. 836, Henry Etude sur l'Analogie p. 98) kan knappast på grund af de olika befintliga dialektiska formerna upprätthållas.

är antaglig, så öfverensstämmer denna förmodan troligen med värkliga förhållandet.

Som bekant, fans det förutom det berömda tessaliska *Ὄλυμπος*, gudarnes boning, äfven andra berg med samma namn. Så kan man af det nuvarande namnet *Elimbo* (ett berg i Attika) sluta, att det i forntiden haft namnt *Ὄλυμπος* (Bursian Geogr. I, 356 f.); vidare fans det ett *Ὄλυμπος* i Lakonien (Bursian II, 116; 135), ett i Arkadien (ib. II, 184; 235), ett i Elis (ib. II, 273; 287), ett på Euboia (något som man kan sluta af ett derstädes ännu idag befintligt bergsnamn *Elimbos*, Bursian II, 397; 701; 417; 420; 422), likaså i Epirus vid Nikaia; dessutom finnas berg med detta namn i Mysien, Lykien, Galatien, Lydien, Jonien (vid Smyrna), på Kreta, Pankhaia och Cypern och möjligen annorstädes (jfr Benseler Wörterb. d. gr. eigenn. under *Ὄλυμπος*).

Nu kunde man visserligen påstå, att de anförda bergen helt och hållet eller delvis blifvit benämnda efter det tessaliska berget, vare sig att från Tessalien utvandrade stammar för vissa berg i de trakter, der de nedsatte sig, användt namn från deras förra boningsplats (något som man antagit för namnen *Ὄλυμπος* och *Ὄσσα* i Elis), eller att det tessaliska bergsnamnets stora rykte gifvit anledning till uppkallande af andra berg med samma namn. Jag finner det dock naturligare att i *Ὄλυμπος* söka en betydelse, som kunde vara egnad till benämning ungefär för hvarje bergshöjd, d. v. s. betydelse af *berg* par préférence, en förmodan, som just göres sannolik af den omständigheten, at nästan hvarje landskap har haft ett *Ὄλυμπος* att uppvisa. Jag tror derför, att vi i *Ὄλυμπος* har att söka en stam med den allmänna betydelsen *berg, sten, klippa* o. d.

Om vi närmare undersöka namnet *Ὀλοοσσών*, så framgår, att det knappast kan förklaras ur andra former än **Ὀλοιο-κίων*, **Ὀλοσο-κίων* eller **Ὀλοϝο-κίων*. Jag väljer den sista formen såsom den enda antagliga, dels emedan vi på grund af det tidiga försvinnandet af spiranterna *ι* och *σ* (mellan vokaler) annars måste vänta oss en kontraherad form, dels emedan jämförelsen med *Ὄλυμπος* gör den sannolikare. Vi måste derför ansätta det första ledet som **olou̯o-*. At denna

form äro flera afljudsstadier tänkbara. Ur en stam **ol-u-* förklaras Ὀλ-υ-μπος[1]); ur **ol-u̯-* kunde t. ex. uppstå en form **Olu̯onqo-*, hvaraf ett jon. *Οὔλομπος; genom kontamination af ett Ὄλυμπος och ett *Οὔλομπος uppstod sannolikt det jon. Οὔλυμπος (jfr Wackernagel KZ. XXV. 261), som direkt motsvaras af ett möjligen en gang befintligt dor. Ὤλυμπος.

Rörande suffixet vill jag icke göra något bestämdt påstående, t. ex. huruvida det skulle sammanhänga med s. *-añc-*, l. *-inquo-*, gr. -αμπο-, lit. *-inka-*, germ. *-inga-*, *-unga-* eller icke. Blott det vill jag framhålla, att jag i ett annat indoeuropeiskt språk tror mig kunna påvisa ett ord af samma stam bildadt med samma suffix (se nedan).

Närmast behandla vi det första elementet. Uppställdt i sin schematiska form **(a,)l(a,)u̯(a,)* tror jag, att det måste delas **a,la,-u̯a,* samt likställas med ett element **a,la,-i̯a,*, d. v. s. som *u*- och *i*-stammar t. ex. **elo-u̯-*, **ole-u̯-* och **elo-i̯-*, **ole-i̯-* eller såsom tematiska stammar i allmänhet **el-u̯o-*, **ol-u̯e-*, **el-i̯o-*, **ol-i̯e-*, eller **(o)le-u̯o-*, **(o)lo-u̯e-* och **(o)le-i̯o-*, **(o)lo-i̯e-* och naturligen genom reduktionsafljud deraf uppkomna kortare former. Anser man nu, att t. ex. genomböjda *u*- och *i*-stammar på det sättet uppstått ur enskilda kasusformer, att dessa helt och hållet eller delvis såsom temata (l. stammar) lagts till grund för andra kasus, och att derigenom total eller partiel heteroklisi uppstått (se en uppsats af mig i BB. XIV), så har man i denna antydan en förklaring af orsaken till, att parallela *u*- och *i*-stammar kunna uppträda bredvid hvarandra, i detta fall **a,la,-u̯(a,)* och **a,la,-i̯(a,)*.

Är det sagda riktigt, kunna vi vänta att någonstädes finna stammar så väl utan *u̯*- som utan *i̯*-suffix. En sådan form anser jag mig finna i lit. *ůlà* 'felsen' (jfr *ůlėtas* 'felsig', *ůlìngas* 'felsig', *ůlìnis* 'von felsen, steinern', *ůlůtas* 'felsig' Kurschat Wb. p. 480), lett. *ohla* 'kiesel, kleiner stein', som hvarken låta förklara sig ur **ŏlu̯a-* eller ur *ŏli̯a*. I *ůlà* o. s. v. ha vi med afseende på den ur **a,la,-* uppkomna stamformen den första af de s. k. balansafljudsformer, som

---

[1]) Det s. k. äoliska Ὄλυμπος är en fiktion, jfr Meister Diall. I, 53 n.

jag schematiskt annorstädes sökt belysa nämligen *ol- (* $\bar{a}_x l$-) (: * $a_x la_x$- : $l\bar{a}_x$-; jfr förf. De derivatis verbis contractis linguæ græcæ quæstiones, Upsala 1886 p. 92 ff. och BB. XIII och XIV). De öfriga formerna *olo- (jfr *ὀλο-ϝο-) och *lo- (* $l\bar{a}_x$-) kunna vi vänta att finna annorstädes (se nedan). Det frågas nu, om ord och former hörande till den ena eller andra stammen låta sig anträffas.

Till den med u utbildade stammen för jag med Bezzenberger (BB. II, 271) och Fick (BB. II, 188, jfr äfven O. Weise BB. VI, 117 f., G. Meyer Gr. Gr.² § 168) det grekiska ordet λᾶας, λᾶς 'stein, felsen', mäst poetiskt[1]). Angaende detta ords bildning och flexion se under 2.

Förutsatt att λᾶας på rimligt sätt kan förklaras genom antagande af kortare afljudsformer, kunna vi vänta oss att nagonstädes återfinna den normalt vokaliserade rotformen. Denna vinner intet stöd i den troligen med orätt antagna doriska formen λεύς, som är en fiktion (se nedan), men deremot i λεύω (< *λεύ-σ-ω, jfr dock Solmsen, KZ. XXIX, 94), λευσ-τός, λευ-σ-τήρ, λευ-σ-μός, λεύ-σ-ιμος, κραταίλεως 'hartsteinig, -felsig'[2]).

Jag skall nu vidare anföra nagra ord och former, som antingen med säkerhet eller med större eller mindre sannolikhet kunna antagas sammanhänga med stammen i λᾶας, λᾶς. Först och främst hör hit λᾶϊγξ (λάιγγες· λίθοι ὑπὸ ὕδατος λελιασμένοι. ἔνιοι φάραγγες, ἄλλοι χάλικες, μικροὶ λίθοι Hes.) hos Homer ε 433, ζ 59. Detta ord maste anses bildadt i grekisk tid medels det till deminutivsuffix utvecklade -(ι)γξ[3]); ty det kan först då hafva uppkommit, när stamformen λᾱ- (på det af mig nedan beskrifna sättet) maste anses ha uppstått, så

[1]) De äldre sammanställningarne kan man se hos Vaniček Wb. p. 232, Ebeling Lexic. Hom. under λᾶας, O. Weise BB. VI, 114. I allmänhet för man det till s. *grävan*; detta ord måste man dock helt och hållet skilja från λᾶας och antingen med Bugge KZ. XIX, 432 föra det till fisl. *klé* eller med Windisch Kuhn's und Schleicher's Beitr. VIII, 430 (jfr Stokes BB XI, 91) till g. *qairnus*, ir. *bró* o. s. v.

[2]) Möjligen hör hit också λεωπετρία, jfr Lobeck Path. I, 201.

[3]) Jfr ord sådana som φῦσιγξ, φόρμιγξ, σύριγξ, (σ)μῆριγξ, στῆριγξ o. s. v. (ang. aksentueringen jfr Chandler Gr. Acc. 177).

vida man icke hos Homer skulle kunna läsa *λαύγξ* l. dyl. I hvarje fall kan intet omedelbart sammanhang — annat än hvad rör själfva stammen — statueras mellan *λάυγξ* och fir. *lia*, såsom Stokes antager (BB. XI, 86).

Endast i förbigående har jag att nämna följande med stammen i *λᾶς* sammansatta ord, nämligen de lat. *lau-tumiæ*, *lau-tumius* (ungef. gr. *λα-τομία*), som naturligen äro grekiska lånord (se O. Weise Die gr. lehnw. im. Lat. p. 31; 310; jfr Müller Festus p. 117).

Ehuru egentligen afseende att först till slut anföra de möjligen till ifrågavarande stam hörande ord, som blifvit utbildade med afledningssuffix, vill jag dock här anföra några, som till utseendet mera tyckas sammanhänga med vissa deklinationsstammar. Först och främst sådana, som tyckas förutsätta en deklinationsstam pa -*r*, således * *lau̯(aₓ)-r-*. Hit kan man, fastän det måste anses oafgjordt, ställa följande glossor: *λαῦ-ρο-ν· [τὴν δάφνην]· ἢ μέταλλον ἀργύρου παρὰ Ἀθηναίοις* Hes. och *Λαύρεια· τὰ Ἀθήνησι χρύσεια* (?) *μέταλλα λεγόμενα* Hes. och namnen *Λαύριον*, *Λαύρειον* (se Benseler under *Λαύριον*), berget med de bekanta silfvergrufvorna i södra delen af Attika. Dessa ord kunna helt naturligt sammanhållas med *λᾶς*; men man måste också medge en annan möjlighet, nämligen att det närmast till grund för *λαύριον* o. s. v. liggande ordet vore *λαύρη* 'strasse, gang' (d. v. s. ungefär 'Strassberg', i hvilket öppningar och gångar förekomma). En annan fråga är då, om det homeriska *λαύρη* 'gässchen, gasse, strasse' bör sammanställas med *λᾶς*, som Vaniček gjort (Wb. p. 1240). Troligen är detta förslag att förkasta, och i stället bör man med Bezzenberger (BB. IV, 332) likställa det med l. *lûra* 'öffnung, öffnung eines schlauches' (jfr Fick Wb. II, 224); jfr föröfrigt följande glossa: *λαύρα· ῥύμη δι' ἧς ὁ λαὸς εἰςέρχεται· ἢ φλόξ· οἱ δὲ τόπους πρὸς ὑποχώρησιν ἀνιεμένους· οἱ δὲ ἀμφόδια· οἱ δὲ στενωπούς· καὶ δίοδοι* Hes.[1]) — Till den nu afhandlade stammen * *lau̯(aₓ)-r-*

---

[1]) I denna glossa låter i synnerhet öfversättningen *ἢ φλόξ* främmande. Äro möjligen två ord med formen *λαύρα* sammanblandade och är *λαύρα· φλόξ*, att jämföra med lat. *lūror*, *lūridus* 'blassgelb' o. s. v.? Eller har man för dessa senare ord att statuera ett tema **ghele-u̯-*, hvaraf a) l. *hel-vo-*, b) **ghle-u̯-* och **ghlū-* > *lū-*? (jfr dock Osthoff

kunde man gissningsvis föra ett hittils oförklaradt ord. jag menar (*πέτρας*) *λαρτίας* (CD. 181, 98; andra mer eller mindre säkra citat för detta ord kan man se hos Kumanudes *Συναγωγὴ λεξ. ἀθησ.* p. 201). Jag antager som en möjlighet, att detta ord är att härleda ur *r*-stammen **lau̯(a̯)-r-*, ty *λαρ-* kan antingen hafva uppstatt ur dor. **λᾱϝερ-* eller **λᾱϝαρ-* (∠ **lau̯-r̥-*) eller ur att.-jon. **λᾰϝερ-* (jfr namnet *Λαέρ-της*?), och sammanställningen *πέτρας λαρτίας* vore endast att förstå som ett förtydligande af det i båda orden liggande begreppet af *sten, klippa* (jfr nedan *λᾶς πέτρη*). Äfven kunde man förmoda, att stadsnamnet *Λάρισ(σ)α* vore uppkommet ur **lau̯(a̯)-r-*; kanske var det egentligen namnet på akropolis, en förmodan, som vinner något i sannolikhet, om man betänker, att *ἡ κρεμαστὴ Λάρισα*, 'eine am abhange eines der vorberge des Othrys gelegene stadt' *Λάρισα*, kanske just var benämdt efter berget (jfr Bursian I, 82). Och *Λάρισ(σ)α* var såväl namn på ett berg i Argolis (Bursian II, 40 f.; 49 ff.) som på ett kastell i Akhaia (Bursian II, 321); jfr äfven bergsnamnet *Λαρύσιον* i Lakonien (Bursian II, 144). *Λαρύσιον* skulle man kunna tolka ur **lau̯r̥-ti̯o-* (jfr v. Bradke ZDMG. XL, 347 ff.); det vore i så fall också möjligt, att *Λάρισ(σ)α* kan ha uppkommit ur samma grundform genom någon slags vokalassimilation i st. f. **Λάρυσ(σ)α*. I hvarje fall är ordet en bildning af samma art som *πότνια*, *ὄργυια*, *θυῖα* o. s. v. (jfr Wheeler Der gr. nom.-acc. p. 111; 115; Prellwitz GGA. 1886 p. 767).

Den hittills behandlade *r*-stammen skulle man kunna tro sig återfinna i de italiska namnen *Laurentum* och *Lauro-Lāvinium* (jfr *λαῦρον* ofvan o. s. v.). Denna gissning skulle möjligen vinna i sannolikhet, i fall man finge antaga, att just i den senare delen af namnet *Lauro-Lāvinium* äfvensom i namnet *Lāvinium* funnes en med *r*-stammen enligt det vanliga bruket växlande eller korresponderande *n*-stam (jfr l. *jecur: jecinis* o. s. v.) Man kunde då antaga, att *Lauro-Lāvinium* vore af samma slags förtydligande tavtologiska hopställningar som möjligen *πέτρας λαρτίας* (se ofvan).

M U. IV, 322). — I den lilla editionen af Hes. säges, att *λαύρα· φλόξ* skall anses tyda på ett ursprungligt *λάβρα*.

lapides lausiæ, λᾶς πέτρη o. s. v. (se nedan). Nu har man enligt min mening värkligen skäl att på italiskt gebit antaga en *n*-stam, nämligen i det italienska *lavagna* 'stein'. Detta ord knappast behöfver eller kan, såsom vanligen antages (se Diez Wb. II³, 41), vara lånadt från något af de germanska språken. Möjligt är, att till grund för det substrat **lavania*, hvarur *lavagna* uppstått, bör läggas en ursprunglig med *r*-stammen korresponderande *n*-stam **la$_x$u̯(a$_x$)-n-*.

Sannolikheten af de sista antagandena styrkas också af den omständigheten, att vi af samma grundelement med tämlig säkerhet nödgas antaga tillvaron af en *s*-stam (**lau̯(a$_x$)-s-*). Förutom i gr. λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ[1]) o. s. v. finna vi denna *s*-stam troligen på annat håll. I den s. k. *lex metalli Vipascensis* förekommer: „*quive lapides lausiæ expeditæ in lapicædi[nis erunt*“ 54 (se Bücheler Wölfflins archiv II, 605 ff.). Bücheler framställer *lausiæ* såsom synonymt med *lapides*, hvad jag tror är riktigt; och äfven för honom gäller ordet såsom rotbesläktadt med λᾶς. Men han har knappast rätt, när han fortsätter: „ableitung mit den gleichen bildungssilben wie lat. *minutiæ*, *nuptiæ*, *noxiæ* u. s. w.“, dock är den rigtiga tydningen ännu icke funnen. Antagligen är det ett galliskt-norditaliskt ord, som i sig innehaller det i keltiska språken ytterst vanliga suffixet *-sio-* (Zeuss-Ebel Gr. C. p. 785 f., jfr Thurneysen Keltorom. p. 17). Ett till grund för detta *lausiæ* nära liggande ord tyckes efter dess uppträdande i de romanska dialekterna att dömma ha varit mycket utbredt. Det för de olika dialekternas former till grund liggande substratet har måst vara **lausa* 'stein' (se Gröber Wölfflins archiv III, 510, jfr äfven Schuchardt Gröbers Zeitschr. VI, 424, Thurneysen Keltorom. p. 66). Härstamma nu de nämda orden från keltiska språkstammen, så måste de gälla som utvidningar af en ursprunglig *s*-stam (Thurneysen Keltorom. p. 52), och vi hade som nedan nämdt ett motstycke till λευ-σ- i λευ-σ-τός o. s. v.

De nu behandlade tre grundstammarne **la$_x$u̯(a$_x$)-r-* **la$_x$u̯(a$_x$)-n-* och **la$_x$u̯(a$_x$)-s-* (som enligt min mening äro att härleda ur ursprungliga s. k. kasusformer) skulle kunna

[1]) Såvidt nämligen σ icke inkommet genom analogi.

anses jämförliga med t. ex. de tre stammarne s. *ahar*, *ahan* och *ahas* o. s. v. (jfr s. *ušas-* : *ušar-*, αἰές : αἰέν o. s. v.).

Några möjligen med λᾶς sammanhängande dunkla glossor skola här anföras, utan att jag kan göra något försök att tolka dem. Särskildt svår är λέαδα· ἡ ἐξοχὴ τῶν πετρῶν, Hes., hvartill M. Schmidt i noten tilfogar: „λε. δα cod., λέαδα Mus., qui literam expunxit. Infra λέδδα· ἡ ἐξοχὴ τῶν πτερνῶν. Δειράδα. ἐξοχὴν non ausim componere. Πέδδα = πέζα?“ Möjligtvis gömmar sig i denna glossa en kärna, som hänger tillsammans med stammen i λᾶς; något säkert kan derur dock ej vinnas. Det redan nämnda λεωπετρία · λίθος λεῖος Hes. jfr [λιοπέτριον · λίθος λεῖος] och i noten: „immo λειοπέτριον“, kan stå för ursprungligt *λεϝω-, men bör kanske sammanhållas med λὶς πέτρη o. s. v., hur det än må vara att tolka (jfr dock Baunack Studien I, 1 p. 35). Glossan λιηνος. λιθοπυργία, i noten: „λαΐνους πύργους Eur. Tr. 5 cfr. λάϊνον · πύργος λίθινος“ erbjuder knappast något material för vår undersökning[1]).

Hittills ha vi blott haft att göra med stamformerna *(o)le-u̯- och *(o)la-u̯-. Ett *olo-u̯- med rotens fullare tvåstafviga form finna vi enligt min mening i *Ὀλο-ϝο-σσών. Den första beståndsdelen leder mig öfver till en annan grupp af ord. Från betydelsen *sten* är öfvergång til betydelsen af en viss metall eller en metall hvilken som hälst mycket lätt. Vi äro sålunda berättigade att med Bezzenberger (BB. II, 271) hitföra de af J. Schmidt (Voc. II, 146) sammanställda orden: lit. *alvas*, lett. *alwa* 'zinn', fpr. *alwis* 'blei', fbg., serb., slov., russ., čech. *olovo* 'blei', pol. *ołów*, nsorb. *wołoj*. Detta gifver också anledning till den förmodan, att äfven det mht. *lôt*, ndl. *lood*, ags., engl. *lead* (jfr äfven mht. *loeten*, *loetec* o. s. v.) äro att föra hit (jfr Bezzenberger a. st.). Dessa ord förutsätta en germansk grundform *lauđa-. Denna form är, hvad suffixet vidkommer, enligt min mening att

[1]) Ännu osäkrare är den hesykhiska glossan [λιώδης. λιθόλευστος], hvartill M. Schmidt i noten: „Imo λεώλης vel λειώλης.“ λεώλης åter glosseras med τελείως ἐξώλης (jfr Baunack Studien I, 1 p. 34 f

återföra på en indoeuropeisk form *lag-dho- eller *log-dho-[1]. Detta är en u-form af *olo-, utbildad med samma suffix och på samma sätt ungefär, som den nedan afhandlade i-formationen af samma ursprungliga bas blifvit gr. λί-θος (alljudande med ett *$la_x i$-dho-).

Jag har härmed kommit till den med i-suffix utbildade stammen. Tydligast visar sig i-formationen i fs. *leia*, mht. *leie*, *lei*, nht. *lei*, *leie* 'fels, stein' (i *Lorelei*, jfr Kluge Wb. 199). Två gånger mötes hos Homer ordet λίς och då i sammanhang med πέτρη (μ 64; 79). På båda ställena har denna kombination betydelse af en *otillgänglig klippa* i allmänhet: 79 πέτρη γὰρ λὶς ἔστι, περιξεστῇ εἰκυῖα synes visserligen förklara denna *otillgänglighet* derigenom, att klippan säges vara *glatt* o. d. Genom denna omständighet och genom möjligen i forntiden skedd association till λεῖος, λισσός 'glatt'

[1]) Möjligen kunde man här äfven tänka på s. *lohá*, såsom adj. 'rötlich, kupfern, eisern', såsom subst. 'rotes metall, kupfer', senare 'eisen' och 'metall' öfverhufvud (förutom andra betydelser). Som bekant, utvecklade sig de indoeur. liquidæ i skr. på följande sätt: $l_1 > l$ (liksom i de europ. språken), l_2 (r_2) $> r$ (i de europ. språken och armeniskan l), $r > r$ (liksom i de öfriga språken). I skr. kunde r (uppkommet af r eller l_2 [r_2]) senare (dock väl blott dialektiskt) bli l (jfr. Brugmann Grundriss p. 210). Jag vill härmed icke förkasta den af Fick (Wb I, 200 f. o. s. v.) och Schrader (Sprachvergl. u. Urgesch. p. 267; 271; 294; 297) o. a. förordade sammanställningen med den s. k. roten *(e)reudh* (s. *rudhi-ra*, ἐρυθ-ρός, ἔρευθ-ος, l. *ruber* o. s. v.), hvaraf l. *raudus*, *rodus*, *rūdus* (jfr Festus 265. 4; 22), fbg. *ruda*, fisl. *rauði* o. s. v. Men man kunde vara böjd för att tro, att i s. *lōhá* vore två olika ord sammanfallna, näml. ar. **raudha*- och **laudha*-. Denna förmodan kunde möjligen erhålla ett stöd i den omständigheten, att *lohá* senare får den allmänna betydelsen af 'metall' och 'eisen' (kanske med föranledning af de båda ordens sammanfall i ljudligt hänseende), och att, under det så väl *rōhita* som *lohita* betyder *koppar* o. d., det dock inte finnes något spår deraf, att ett *rōha* skulle betyda *koppar* eller *metall* öfverhufvud. Det i *lōha* uppträdande *h* (vare sig ur **lōdha*- eller **rōdha*-) måste förklaras med tillhjälp af de principier v. Bradke ZDMG. XL 655 ff. framstält. — Det fornsvenska *lodh*, nysv. *lod* i olika betydelser (Rydqvist Sv. Språkets lagar VI. 273; 385) liksom fsv. verbet *lödha*, nsv. *löda* äro lånord från mlt. (se Tamm Fonetiska kännetecken på lånord i nysv. riksspr. p. 59).

har man kommit derhän att i *λίς* se ett adj. med betydelsen *glatt*. Men bortsedt derifran, at vi ingenstädes märka vare sig en *t*-stam, såsom t. ex. i *λιτό-ς* eller en *u̯*-stam såsom t. ex. i l. *lē-vi-s*, *λεῖος* < (* *lĕu̯i(i̯)o-* eller **lĕi̯-u̯o-*, jfr W. Schulze KZ. XXVIII, 266 n. 1)[1]) — blott nom. *λίς* förekommer — så är dock i och för sig den omständigheten öfverraskande, att detta adj. — hvars form dertill icke förefaller särdeles vanlig — blott förekommer i förbindelse med *πέτρη*. Det tyckes snarare, som om vi äro berättigade att i *λίς* just se ett gammalt substantiv. Och om vi i kombinationen *λὶς πέτρη* vilja söka en betydelse som *glatt* (eller *brant*) *klippa*, — en fordran, som dock ej är alldeles oeftergiflig — så kan just *λίς* själf betyda det och har fatt *πέτρη* blott som appositivt förtydligande. Hele kombinationen kan vara mycket gammal. Den uppstod på en tid, da *λίς* så att säga började försvinna som appellativ och *πέτρη* tillades för att uppfriska den appellativiska betydelsen, alldeles som t. *windhund*, *windspiel* (mht. *wintbracke*, *wintspiel*) äro förtydlingar af ett mht., fht. *wint* 'windspiel'; jfr nysv. *gärdsgård*, *fiskljuse* (se förf. BB. XIII, 118), sv. *lindorm* (t. *lindwurm*), sv. *fargalt*, t. *diebstahl*, möjligen också *lapides lausiæ*, *πέτρας λαρτίας*, l. *Lauro-Lavinium* ofvan (föröfrigt jfr Kluge Wb. p. 375; Nyrop Sprogets vilde skud p. 69 f.). Dessutom kan man betänka, om dock icke just det appositiva *πέτρη* egentligen (d. v. s. här dock blott relativt) är ett adjektiv med en adjektivisk betydelse, som sasom sådant dött ut, men hvaraf i nämnda kombination en svag efterklang ljuder. Just den Fick-ska etymologien (BB. III, 166), hvarpå jag icke tviflar (jfr l. *triquetrus* o. s. v.) tyckes tala derför. Möjligen möter oss i grekiskan själf ett spår af det adjektiviska bruket i dubbelformerna *πέτρος* och *πέτρα*. Det er nu fullt möjligt, att *λίς* värkligen har kommit till betydelsen *glatt klippa*, vare sig genom sa smaningom skeende betydelsedifferentiering eller genom folketymologisk anslutning till orden *λεῖος*, *λισσός*, *λιτός*. I hvarje fall är da för-

[1]) Ordet *λίς* 'glatt' gälde för de gamle grammatici såsom *ἄκλιτον*, se t. ex. Herodianus (Lentz) II, 697, 30 f., der föröfrigt *λίς* förklaras med *ὁμαλή*.

hållandet alldeles det samma, som när λίθαξ glosseras med ὀλισθερὰ πέτρα, ἡ τραχεῖα, ψωρά hos Hesykhios; d. v. s. λίθαξ hade just antagit den betydelse, som man kan förmoda för λίς. Föröfrigt klingar glossan λίθακι πέτρη · τῇ τραχείᾳ · ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος icke olika kombinationen λὶς πέτρη: betyder λίθαξ ὀλισθερὰ πέτρα, så betyder sannolikt äfven λίς det samma; och λίθαξ är ju dock ett af λίθος afledt substantiv. Äfven i denna glossa synes πέτρα mer böra uppfattas som adj. Att λίς dock äfven i forntiden har blifvit uppfattadt som substantiv, kunde man möjligtvis sluta af en glossa i Et. M. p. 513, 30, i fall man der finge antaga λίς · λίθος (jfr Lobeck Paral. 86)[1]).

Jag tror mig alltså hafva gjort något så när sannolikt, att λίς är et substantiv med den ursprungliga betydelsen *klippa*, *sten* o. dyl. Jag fattar sålunda λίς som ett s. k. rotnomen af *i*-stammen liksom λᾶς (ist. f. *λαυς) af *u*-stammen (se nedan); och λίς förhaller sig till fs. *leia* o. s. v. som *λαυς till gr. *λαϝα i Λᾶ, Λᾶς, Λάας (se nedan). Föröfrigt förhaller sig λίς till fs. *leia* som s. *dhīs*, *nadīs* o. s. v., gr. κίς, πόλῖς, -ις (gen. -ιδος): s. *devī*, gr. -ια. Jag tror mig äfven i grekiskan ha funnit en form motsvarande fs. *leia*, gr. subst. -ια. Hos Hes. förekommer nämligen en glossa λεάς · τὰς ἀπὸ τῶν ἱστῶν κρεμαννυμένας ἄκρας [2]). Sannolikt menas dermed *väfstenarne*

---

[1]) Af Lobeck är detta ställe såväl oriktigt som ofullständigt citeradt. Notisen lyder hos Gaisford: Κίσηρις: Τὸ κισήριον, παρὰ τὸ κινεῖσθαι ἐν τῷ σαίρειν. ἢ ὅτι κίσηλίς ἦν (Sturz-Sylburg blott: κίσηλις ἦν) · καὶ κατὰ μεταβολὴν τοῦ λ εἰς ρ κίσηρις παρὰ (St.-S. ἢ παρὰ) τὸ κὶς καὶ τὸ λίς, ὁ ὑπὸ κιὸς λίς (St.-S.: ὑποκιὸς λίς) · λίθος γάρ ἐστιν διαβεβρωμένος (St.-S.: ἐκ-) · κὶς γὰρ θηρίον ἐστὶν ἐσθίον πυροὺς καὶ κριθάς. Bortsedt från den absurda tydningen κίσηρις παρὰ τὸ κὶς καὶ τὸ λίς, ὁ ὑπὸ κιὸς λίς, så ligger i denna glossa möjligtvis en bekräftelse af min åsikt, att λίς är subst. Vid det antagandet, att λίς skall betyda glatt, blir förklaringen ὁ ὑπὸ κιὸς λὶς · λίθος γάρ ἐστιν διαβεβρωμένος oförståelig; men som texten nu är, kan λίς ej häller vara subst. (något som St.-S. och Lobeck tyckas vilja hafva antydt genom skrifningen ὑποκιος λίς). Jag förmodar, att notisen bör hafva haft ungefär följande lydelse: ὁ ὑπὸ κιὸς λὶς ἐκ- (l. δια-) βεβρωμένη · λίθος γάρ ἐστιν δια- (l. ἐκ-) βεβρωμένος o. s. v. Om så är, måste λίς (= **klippa**, **sten** l. möjligtvis *glatt sten* l. dyl) hafva varit uppfattadt som substantiv

[2]) Jfr Pollux 7. 10: λεῖα n. pl.; Et. M. 558, 57: λέα f.; Aristot. De gen. anim. 5, [7]: λαιάς; se föröfr. Thes. λεῖα, λέα.

(l. *pondera*). Härmed är framför allt att jämföra samma betydelse hos det nord. ordet *klé* (se Bugge KZ. XIX, 432), som naturligtvis icke med Bugge är att sammanställa med λᾶς eller λέα. Till grund för detta ord ligger nu en stam **leḭā*, som oafsedt rotvokalen täcker sig med fs. *leia* 'stein'[1].

Liksom λᾶς (d. v. s. *λαυς) förhåller sig till **ol(o)u̯(o)-*, så förhåller sig λίς till **ol(o)i̯(o)*. Denna stam kunde man möjligen återfinna som ὁλοι- (afljudande med *ὁλει-, *ὁλι-) i ὁλοίτροχος[2]) (Herod. VIII, 52, Xenoph. Anab. IV, 2, 3, jfr Theocr. XXII, 49) och ὁλοοί-τροχος (Hom. Ν, 137; Herod. V, 92, 2). Jag medgifver gärna, att om ὁλοοί-τροχος måste gälla som den ursprungligare formen, så kan det formelt lika så väl tydas ur *ὁλοϝοί-τροχος. Men är detta icke nödvändigt — d. v. s. om ὁλοοί-τροχος beror på episk diektasis — och är just en dylik stam- l. kasus-form af *ὀλ(ο)ϝο- en smula påfallande, så kunde man deri se den atematiska kvalitativt afljudande stamformen ὀλοι-. I hvarje fall synes det mig naturligare att i detta ord söka ett sammansättningsled med betydelsen *sten*, *klippa* (hela sammansättningen ungef. *stenrullare*, jfr *rullsten*) än med Pott (I², 781; II¹, 638; jfr äfven Roediger De græc. compos. Leipz. 1866 p. 76; Knös De digammo Hom. p. 70 ff.; Brugmann C. St. VII, 334 f.[3])) deri se en stam *ϝολϝο- (jfr l. *volvo*). De metriska ställena (— — ἦρχε δ' ἄρ Ἕκτωρ | ἀντικρὺ μεμαώς, ὀλοοίτροχος ὣς ἀπὸ πέτρης Ν 137; Λάβδα κύει, τέξει δ' ὀλοοίτροχον · ἐν δὲ πεσεῖται | ... Herod. V, 92, 2; ἕστασαν ἠύτε πέτραι ὀλοίτροχοι, οὔτε κυλίνδω | ... Theocr. XXII, 49), lika så litet som den varianta skrifningen ὁλ(ο)οίτροχος tala för antagandet af ursprungligt digamma. Såvidt skrifningen med spir. asp. härstammar från gammal tid, torde den vara

---

1) Grundform är **laia* (jfr Kögel P.-B. B. IX, 543).

2) Hvarpå doc. Persson har gjort mig uppmärksam.

3) De öfriga mera nämnvärda tydningarne kan man se hos Vaniček Wb. p. 917; angående förklaringen af ὀλ(ο)οι- såsom lokativ se de anförda ställena och G. Meyer C. St. V, 94; VI, 384 och derstädes anförd litteratur; jfr äfven Gr. Gr.² § 350 och K. Zacher Zur gr. nominalcomp., Breslau 1886 p. 41, som försvarar den af mig begagnade vanliga accentueringen samt anger, att enligt Schol. Il. 13, 137 Komanos och Ptolemaios Askalonites paroxytonerade ordet.

att tillskrifva folketymologiska invärkningar (t. ex. af ὅλος). Huru än ὀλ(ο)οι- är at tolka — ur *olo-i̯- eller ur *olo-u̯-oi̯-, så blir dock för mig det påstaendet sannolikt, att detta sammansättningsled har betydelse af *sten*, *klippa* o. dyl. samt sålunda sammanhänger med ofvan behandlade ord.

Vi komma nu till några med olika afledningssuffix bildade ord, som tyckas höra till den behandlade ordgruppen.

En *k*-utbildning af *i*-stammen möter i fir. *ail* gen. *ailech*, som enligt Windisch (P.-B. B. IV, 211) är att tolka ur en grundform **ali̯aka-*, enligt Stokes (BB. XI, 85) ur ett **ali-k-s* (jfr **dariks* = l. *larix*, fir. *dair*); jfr bret. *lec'h*, som Thurneysen (Keltoroman. p. 66) återför pa en stam **l̆iacc-*, samt kymr. *llêch*, gael. *leac* 'stein, fels'. Fran en (*k*- eller) *q*-formation af *u̯*-stammen härstammar gr. *'Ολοϝο-κι̯ων > 'Ολουσσών[1]). — Nu är det en redan indoeuropeisk företeelse, att nasaler kunna 'infigeras' — det lemnas här oafgjordt, hvarpå denna infigering beror (jfr Brugmann Grundriss p. 190 f.) — och vi behöfva sålunda icke undra, om förutom ett **olou̯-o-q-* äfven ett **ol(o)u-nq-* > Ὄλυμπος förekommer.

Nu frågas, om det icke någonstädes i de indoeuropeiska språken ges en form, som tillnärmelsevis stämmer tillsammans med **(o)l(o)u̯(o)-nqo-*. Enligt min mening är fir. *lia* gen. *liac* 'stein' (jfr Zeuss-Ebel Gr. C. p. 67; 173; 259 ff. o. s. v.) en sådan form. Stokes (BB. XI, 86) återför detta ord på en stam **liranks*. Men så vida den första stafvelsen i iriskan har varit obetonad, skulle vokalismen kunna förklaras på olika sätt. Jag skulle hällre vilja föreslå en urkeltisk grundform **(o)lĕvonq(o)-s*. Vore denna grundform någorlunda

---

[1]) Endast som en mycket osäker möjlighet vill jag framhålla, att bergnamnet Λασίων (ὄρος Bursian II, 306) är att föra hit och på en grundform * *lauakio-* > * λα(ϝ)ασ(σ)ο-: * *lauakiio-* > * λα(ϝ)ακιο- och genom kontamination * λα(ϝ)ασιο-; Λάσαν · τὴν Λάρισαν Hes. — möjligen okså ΛΑΣΑΙΟΙΣ (SGD. 345, 19) skulle till nöds kunna stå för * *lauakia-*, såvidt Λάσα ej är att anse som ett slags 'kortnamn'. — Λύκτος (> Λύττος, den vanligaste formen på de kretiska inskrifterna) kunde anses innehålla samma stam. jfr Λύττοι · οἱ ὑψηλοὶ τόποι Hes.

riktigt konstruerad, så finnes ingen mera betydande skilnad mellan de grundformer, som måste förutsättas för Ὄλυμπος och _lia_, annat än med hänsyn till rotstafvelsens afljud. Denna skilnad förklaras enkelt genom antagande af _balans_-afljudet _*ŏl(o)-u̯-_: _*(o)lŏ-u̯-_, _*(o)lĕ-u̯-_ (för _leu̯-_ talar möjligen κραταίλεως < _*leu̯o-_, ehuru det äfven kan vara att härleda ur _*leu̯ós_).

Andra utvidgningar t. ex. med _dh_-suffix af _u_-stammen, ieu. _*la_$_x$_u̯-dho-_ > t. _lot_, af _i_-stammen ieu. _*l(a_$_x$_)i̯-dho-_ > λίθος hafva ofvan blifvit nämnda (föröfrigt jfr Bezzenberger BB. II, 271).

Ändtligen skulle man kunna vara böjd att i λε-πάς (jfr Lobeck Path. Prol. 19 n, 1; 455; 443) och l. _lapis_, jfr Λαπίθες ('bergbebyggarne'?) se en annan utvidgning af det enkla elementet _*a_$_x$_la_$_x$_-_ (jfr Fick Wb. II, 218), i synnerhet om bergsnamnet _Al-pes_ kunde föras hit; det vore då att fatta som en balansafljudsform till _la-pis_. Denna senare förmodan är dock högst osäker; ty _Al-pes_ är med god rätt tolkadt som keltiskt lånord (jfr Thurneysen Keltoroman. p. 9). Man kunde dock betänka, om icke just de keltiska orden, som ju latinet skulle ha att tacka för namnet _Alpes_, nämligen _Albion_, ir. _Alba_, _Alpa_ (såsom namn för Skottland par préférence), jfr Ἄλβια, Ἄλπια, Ἄλπεις (Thurneysen a. st.) äro att sammanhålla med vår stam (omöjligen _*al-q-_).

2. Om λᾶας, λᾶς 'sten, klippa'.

Jag har öfvan redogjort för den ordfamilj, med hvilken λᾶς efter all sannolikhet etymologiskt sammanhänger. Jag antydde der, att λᾶς troligen har utgått från den med _u_ utbildade stammen. Emedan detta ords bildning och flexion hittills blifvit föga klarlagd, vill jag här något närmare redogöra derför. De homeriska formerna (se Kühner I. 400; Ebeling Lex. Hom. under λᾶας) äro n. λᾶας, g. λᾶος, d. λᾶι, a. λᾶαν, du. λᾶε, pl. λάων, λάεσσι; hos senare diktare a. λᾶα (Callim. fr. 104), λάεσι. Föröfrigt är den attiska flexionen följande: λᾶς (λᾶας), λᾶος, λᾶι, λᾶν (λᾶαν), λᾶε, λάοιν, λᾶες, λάων, λᾶσι, λᾶας. Hesykhios har glossorna λᾶα · λίθον och λᾶας · λίθος.

πέτρα, ἢ πέτρος. Hos Herodianos (Lentz) I, 109, 6 (*τὸ δὲ λᾶος παρὰ Σοφοκλεῖ „ἐπ᾽ ἄκρου λάου“* [Oed. Col. 195] *ἀπὸ γενικῆς τῆς λᾶος „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς“* [*M* 462] *εἰς εὐθεῖαν μετεποιήθη*) omnämnes den sofokleiska gen. *λάου*, pa grund af hvilken kan konstrueras en nom. *λᾶος*. Dindorf, Meineke, Schneidewin hafva ändrat detta *λάου* till *λᾶος* (jfr Lobeck Paral. p. 173; äfven Et. M. 552, 44).

Huru låter nu det långa *α* förklara sig? Med afseende på Homer skulle man möjligen kunna säga, att det är en äolisk form, hvarför man hade att ansätta en urgr. stam **λᾱϝ-*. Dermed har man dock icke kommit särdeles långt; ty **λᾱϝ-* skulle som bekant i attiskan uppträda under formen **λη(ϝ)-*, och man hade då att vänta en flexion som vid *ναῦς* [1]). Den enda möjligheten att likställa ett attiskt *λαϝ-* med ett i den joniske Homer från äoliskan inkommet *λαϝ-* är, om man antager, att det första blott vore ett poetiskt i attiskan från Homer öfvertaget lånord. Detta antagande har dock i sig föga sannolikhet, och jag tror, att såväl det homeriska som attiska *λᾶας, λᾶς* kan förklaras på annat sätt.

Om nom. *λᾶας* säger Herodianos I, 59, 10: *τὸ μέντοι μέγας καὶ λᾶας „λᾶας ἀναιδής“* (*Δ* 521) *συστέλλοντα τὸ ᾱ ὅμως βαρύνονται, ἐπειδὴ οὐ διὰ τοῦ δ̄ο̄ς κλίνονται.* Af ungefär samma innehåll äro de kortare notiserna I, 525, 29 och II, 7, 26, jfr 326, 16, som ingenting annat innehålla än den anmärkningen, att af barytonerade ord på *-ας μέγας* och *λᾶας* hafva kort *-ας*; likaså i II, 616, 22 f., hvarest han, sedan han omnämnt, att nom. propr. *Λάας* flekteras annorlunda, fortfar sålunda: *τὸ δὲ λᾶας τὸ προσηγορικὸν καὶ τὸ μέγας ἐπίθετον καὶ συνεσταλμένον ἔχει τὸ ᾱ καὶ διὰ καθαροῦ ος κλίνονται, οἷον ὁ λᾶας τοῦ λάαος, καὶ κατὰ κρᾶσιν τῶν δύο αα εἰς ἓν μακρὸν τοῦ λᾶος, „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς“* (*M* 462), jfr äfven II, 649, 22 ff., hvarefter 617, 1 kommer en torr och värdelös förklaring, hvarför *τὸ λᾶας τὸ προσηγορικὸν καὶ τὸ μέγας τὸ*

[1]) Solmsens förklaring (KZ. XXIX, 94) träffar knappast det riktiga. Hans antagande, att de med hvarandra afljudande formerna ** lēu-* (som ätminstone ej är att sluta ur den troligen oriktiga sammanställningen med lit. *rèvù*) och ** lāu-*, skulle blifvit utjämnade till ** lāu-* (*λᾱϝ-*), har för mig ingenting öfvertygande.

ἐπίθετον συνεσταλμένον ἔχει τὸ ᾱ. De öfriga ställena rörande λᾶας (633, 24; 635, 33 o. s. v.) innehålla egentligen ingenting annat än att λᾶας i gen. icke har -δος. Ur denna nom. λᾶας tror han sig nu böra förklara gen. λάαος, hvaraf λᾶος (I, 408, 26; II, 314, 11, jfr ofvan) och söker i grundformen λάαος orsaken, hvarför λᾶος är barytonerad (jfr II, 649, 22 ff.[1]); II, 83, 29); äfven Wheeler Gr. nom. acc. p. 17 antager för förklaringen af λᾶος en grundform λάαος. Utöfver denna förklaring af ordets stambildning och flexion har man hittills icke kommit. Kühner t. ex. ansätter roten som λαϝ- och tillfogar „d. Nom. hat an die Wurzel α angesetzt.“ Brugmann (C. St. IV, 154, 35) förklarar det långa α genom ersättningsförlängning, hvad han naturligtvis nu mera icke håller på, så mycket mer som det hos Homer förekommande (*B* 585) sannolikt hithörande stadsnamnet ack. Λάαν uppvisar kort α[2]). Det långa α måste ha ett annat ursprung.

Skulle man sluta af den nominativiska formen λᾶας, så vore den närmast liggande möjligheten att antagå, att den vore en *s*-stam. Detta antagende kunde erhålla ett skenbart stöd i afledningarne λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ, λευσ-μός (Aesch. Eum. 180), λεύ-σ-ιμος (jfr Solmsen K. Z. XXIX, 94) och möjligtvis κραταί-λεως, så till vida som det har en stor likhet med adj. (af κέρας) på -κερως (δίκερως o. s. v., i joniskan enligt Herodianos ἠμικέρης, jfr G. Meyer Gr. Gr.² § 321). De förstnämda orden kunna lätt hafva erhallit sitt σ genom analogi från andra verbalstammar pa -ευ-σ-, jfr öfverhufvudtaget den vanliga företeelsen af ett σ i afledningen (se Osthoff K. Z. XXIII, 313 ff.; J. Schmidt K. Z. XXVII, 313 f., Brugmann ib. 589 ff., äfven som Leskien C. St. II, 67 ff.);

[1]) Notisen hos Herodianos II, 649, 23: τὸ δὲ προσηγορικὸν λᾶας συνεσταλμένον ἔχον τὸ ᾱ οἷον „λᾶας ἀναιδής“, κλίνεται διὰ καθαροῦ τοῦ ος, οἷον λᾶας λάαος, ὃ κατὰ κρᾶσιν τῶν δύο αα εἰς ᾱ μακρὸν γίνεται λᾶος „λᾶος ὑπὸ ῥιπῆς“ (*M* 462) är, som synes, ingenting annat än den under II, 616, 22 f. anförda; jfr föröfrigt Et. M. 552, 56; 553, 16, äfven som 552, 30 f. Andra gramatikerställen rörande stammen och betoningen i λᾶας, λᾶς äro t. ex. Choerob. 454, 6 (Gaisf.), Joh. Alex. Τον. παρ. 19, 1 (Dind.).

[2]) G. Meyer berör ej ens böjningen af λᾶας, λᾶς.

men äfven om σ i de nämnda orden kan anses tämligen ursprungligt (jfr ofvan), sa bevisa de ingenting för antagande af en *s*-stam i λᾶς. Och κραταίλεως kan i och för sig ingenting bevisa (jfr de bada antydda möjligheter till förklaring ofvan). Å andra sidan talar såväl genus — ὁ eller ἡ — som framför allt den faktiska flexionen helt och hallet emot ett sådant antagande. Detta bevisas af följande. Först och främst synes man böra antaga en grekisk stam med ϝ. En urgrekisk nom. skulle då af en *s*-stam heta *λαϝας, gen. *λαϝασος o. s. v. Jämför man nu t. ex. gen. (af κρέας) κρέως o. s. v., så maste man, alldenstund σ har försvunnit tidigare än ϝ, vänta en gen. *λαϝως > *λαως o. s. v. En *s*-stam kan sålunda icke läggas til grund för flexionen. Såväl de homeriska som attiska formerna fordra en annan tydning.

Jag antager, att den urgrekiska formen af detta ord var *λαῦς; deraf gen. *λαϝός, dat. *λαϝί, ack. *λάϝαν (enligt J. Schmidt K. Z. XXVII, 283, jfr äfven Bezzenberger BB. VII, 74) såsom antevokalisk form ur *λαϝm̥. Vill man öfversätta Homer till äoliskan, så kunde man alltså snarare skrifva λαῦς, λαῦος, λαῦι, λαῦαν o. s. v. till följd af den vanliga diftongiseringen af ϝ efter kort vokal (Meister Diall. I, 93 ff.; 109 ff.; G. Meyer Gr. Gr.² § 239) än med Fick skrifva λᾶϋς, λᾶϝος, λᾶϝι, λᾶϋν (t. ex. ι 537, ν 163) o. s. v. Det är dylika former, som hos Homer ersatts med jon.-attiska former. I dessa dialekter uppstodo först formerna *λαυς, *λαος, *λαι, λααν o. s. v., bland hvilka *λααν tidigast kontraherades till λᾶν. Härefter nyskapades en nom. λᾶς. Sedan införde man λᾶ- såsom stamform i hela paradigmet; äfven cirkumflexen förblef fast på samma ställe, emedan λᾶ-, införd både i nom. och ack., tänktes såsom en specifik stam (jfr härmed Göttling Allgem. Lehre vom Gr. Acc. p. 245; Wheeler Gr. nom. acc. p. 17) λᾶς, λᾶος, λᾶι, λᾶν och till och med λᾶα (Callim. frg. 104). Detta λᾶα, som naturligtvis kan vara en tidig formation, gaf, kontaminerad med λᾶν, en ack. λᾶαν, efter hvilken en nom. λᾶας analogice uppstod. Detta λᾶας kunde mycket lätt hafva blifvit indfördt i de attiska och joniska redaktionerna af Homer i st. f. de äldre och ursprungligare formerna. Eller också kunna λᾶας och

λᾶαν, något som ej är att förtiga, genom rent ytlig diektasis uppkommit för att utfylla metern (jfr Cavallin N. Tidskr. f. fil., n. r., VI, 283 n. 4). Blott poetiskt ord som det var, kunde dessa former lätt användas just i en med konst skapad form hos senare och attiska diktare.

Mitt ansättande af en ursprunglig ack. *λαϝαν och nom. *λαυς kunde möjligtvis erhålla ett stöd i ett par inskriftsformer, om de nämligen vore någorlunda säkra. Dessa former äro (λ)αῦαν (CD. 34), såsom Baunack Rh. Mus. XXXVIII, 296 föreslår (κέ λαῦαν i st. f. κεαῦαν) och λῶαν[1]) (CD. 37) såsom Foucart (hos Le Bas Voy arch. II n. 162 a, expl. p. 79) och Baunack a. st. skrifva, eller λόαν, såsom Cauer skrifver, jfr dock Add. 34 och 37 (se Müllensiefen De titulorum laconicorum dialecto, Diss. phil. Argent. VI p. 31). Dessa former kunna visserligen, äfven om de äro riktiga, icke representera den ursprungliga ack.-formen *λάϝαν, men kunna dock vara framgångna ur en analogice från en lakonisk nominativ *λαύς[2]) förallmänligad stam λαυ-. Nu får dock ej den möjligheten uteslutas, att de nämnda doriska ackusativformerna äro nyskapningar af arkaiserande skrifvare.

Den sofokleiska formen λάου är redan ofvan omnämd (jfr äfven Et. M. p. 552, 57). I kretiskan är den tematiska flexionen den ensam gällande: λάο gen. Gort. X, 36, λά[ο] XI, 12 (se Baunack Inschr. v. Gort. p. 69 f.). Det kan dock sättas i fråga, om Baunack har rätt i att skrifva λᾶος och icke λάος, emedan ett långt α i kretiskan knappast har kunnat uppkomma på det ofvan beskrifna sättet; och att antaga en stam med annat qvantitativt afljud är icke särdeles tilltalande.

---

[1]) Månne αυ > ω i senare lakonskan? (jfr Müllensiefen nedan anf. arbete n. 58, 10, hvarest ὠτῶ förekommer = αὐτοῦ).

[2]) En dorisk nom. λεύς, som varit antagen, finnes ej. Det enda hvarpå antagandet af en sådan nominativform skulle stöda sig, är läsarten λεὺς καππώτας hos Pausanias III, 22, 1. Detta är en onödig och oriktig konjektur af Sylburg (jfr Lobeck Paral. 92) i st. f. handskrifternas riktiga läsart Ζεὺς καππώτας (enligt Danielsson, jfr Bursian Geogr. II, 145).

Den till grund för de anförda formerna liggande stammen är, tror jag, att ansätta som **lă-u̯-* eller möjligtvis **lə-u̯-* (**lu̥-*), d. v. s. en svag form af stammen **(aₓ)laₓu̯(aₓ)-*, m. a. o. ett rotnomen ungefär som s. *bhū-s* o. s. v. Den enda skilnaden är, att i **ləu̯-s lə-* blifvit λα- och icke *-əu̯-* till *ū*. Derför kunde man möjligen med skäl antaga afljudsgraden **lā-u̯-* (**lā-u̯-* förhåller sig ungefär till **lə-u̯-* som den med *-ā* afljudande formen *-ă* i den ieu. *ā*-deklinationen förhåller sig till *-ĭ* <**-ə* i neutr. pl.). Ett urgr. *λαυ-ς, λευ-σ-[1]) förhåller sig till ett *λυ-ς (s. **rū-* eller **lū-*) som t. ex. λαύρα, λευρός (jfr Bugge Sv. Landsm. IV, 2, 116) förhåller sig till l. *lūra* o. s. v.

Med säkerhet måste följande namn sammanhållas med λᾶς. Först och främst ett stadsnamn Λάας (Et. M. 552 30 f., i allmänhet se Benseler under Λᾶ, Λᾶς, Λάας) *B* 585 (jfr Steph. Byz. 404, 5 och Herodianos I, 404, 25) i Lakonien. Detta namn förutsätter med nödvändighet en grundform *λαϝα-ς efter den vokaliska deklinationen[2]). Nu uppträder samma namn äfven under följande former: Λᾶς gen. Λᾶς och Λᾶ (jfr Herod. II, 635, 24; II, 648, 20, hvarest tillfogas: τοῦτο δὲ καὶ ποταμὸν καὶ λίθον καὶ πόλιν σημαίνει; se äfven I, 394, 14), d. Λαΐ och Λᾷ, ack. Λᾶν; som stadsnamn äfven f. Λᾶ. Λάας och Λᾶς förekomma äfven som personnamn. Alla dessa former äro metaplastiskt bildade efter *ā*-deklinationen och förutsätta en ieu. grundform **lău̯a-*.

Det är enligt min mening antagligt, att denna grundform **lau̯a-* (> *λαϝα-ς) förhåller sig till **lau̯-s* (> *λαυς, λᾶς) som πρέσβα förhåller sig till πρέσ-βυ-ς eller som s. *madhū-s* till *madhú-s*, *tanū-s* till *tanú-s* o. s. v. (se Whitney Ind. Gr. § 355 c) eller som nomina på s. *-ī* gr. -ια till s. *i-s*, gr. -ι-ς

---

1) Se λεύω, λευ-σ-τός, λευ-σ-τήρ, de normalt afljudande formerna, ofvan.

2) Hos Herod. II, 649, 13 (i hufvudsak lika med II, 317, 5) förekommer följande karakteristiska förklaring: καὶ τὸ μὲν Λάας τὸ κύριον Δωρικὴν κρᾶσιν πέπονθεν. ἡ γὰρ Λάαος γενικὴ τρισυλλάβως μετάγεται εἰς εὐθεῖαν καὶ γίνεται ὁ Λάαος ὥσπερ ὁ Κάππαδοξ τοῦ Καππάδοκος καὶ ὁ Καππάδοκος καὶ κατὰ κρᾶσιν δωρικὴν τοῦ α καὶ ο εἰς α μακρὸν γίνεται Λάας ὥσπερ Πτερέλαος Πτερέλας καὶ Μενέλαος Μενέλας ὡς παρ' Εὐριπίδῃ ἐν Ἀνδρομάχῃ (486) τοῦ στρατηλάτα Μενέλα. οὕτως ὁ Λάας τοῦ Λάα „Λάα περὶ λίθων γλυφῇς" (οὗτος λιθογλύφος ἦν).

(gen. -ιος o. s. v.) eller -ι-ς (gen. -ιδος), jfr λεῖα: ληΐς, Is. *leia* gr. λέα: λίς (ofvan) o. s. v. (angaende πρέσβα se Bezzenberger BB. VII, 73, jfr Prellwitz De dialecto thessalica p. 30 [1])).

3. Gr. ἄλιβας och besläktade ord.

Ordet ἄλιβας förekommer pa följande ställen: Soph. frgm. 751; ἔνεροι καὶ ἄλιβαντες Plat. Rep. III. 387 c (Schol. διὰ τὴν λιβάδος ἀμεθεξίαν); Plat. Symp. VIII. 10, 3 (förbund. med σκελετός; bada namnen sägas hämtade från ξηρασία); Callim. frgm. 88 skall enl. Et. M. οἶνος ἄλιβας betyda *ättika* (jfr Lobeck Paral. 80 n. 5). Härtill sluta sig följande glossor hos Hes.: ἄλιβας · νεκρός. ἢ βροῦχος. ἢ ποταμός. ἢ ὄρος [2]); ἄλιβαντες · οἱ νεκροί. διὰ τὸ ξηροὶ εἶναι, καὶ οἷον ἐργασίαν τινὰ μὴ ἔχειν. Ordet betyder salunda 'den döde, νεκρός'. Andra förklaringar af ordet än de redan antydda antika har jag ingenstädes funnit.

Först och främst fattar jag ordet som en s. k. 'participial'-bildning på *-nt-* af en *a*-stam (eller -bas) *(*a*)*liga*-. Denna stam kan antingen ha fungerat som verbalstam, i hvilket fall den ifragavarande bildningen kan förliknas med στάς, φάς, τλάς, l. *stans*, *infans*, *præ-gnans*, ἀ-κάμας, ἀ-δάμας, namn pa -δαμας (t. ex. Ἀλκιδάμας o. s. v.), τάλας (urspr. *tәla-nt-*, jfr τάλαντον), namnet Τάρας, ὑπερκύδαντας (Ἀχαιούς Hom.) o. s. v.; eller den kan hafva blifvit uppfattad företrädesvis

[1]) Ehuru vid sidan om det egentliga ämnet tillåter jag mig att här tillfoga den bemärkningen, att jag anser ags. *cû*, fisl. *ký-r* böra återföras pa en ieu. grundform * *gū*- som förhåller sig til -*gŭ*- aldeles s. *madhū-s* : *madhú-s* o. s. v. (jfr Paul P.-B.B VII, 155), och således icke anser skäl att antaga J. Schmidts förklaring KZ. XXV, 17; XXVI, 9 f. (jfr Mahlow Die lang. voc. p. 61), emedan svårligen den ags. formen *cû* kan förstås med antagande af Schmidts teori.

[2]) Härtil fogar M. Schmidt i noten: „Lemma mihi ἄλιβας [καὶ ἀλιβάς ex margine] fuisse videtur, cfr. gl. præcedentem. Pro βροῦχος conicio βρῦτος, qua de significatione cfr. Lobeck Aglaophamos p. 878. De fluvio ap. inferos cfr. E. M 550, 33, Bekk. 376, 21, Eustath. 1679. 32. Ὄρος qui in ὀξος mutatum iverunt ope E. M. 63, 51 Orion. 30, 14, Choerob. p. 1315, Bekk. alii refutantur ab ipso Hes. s. v. ἀλίβας, qua de cfr. scite disputantem Ellendtium Lex. Soph. I p. 68 sq."

som nominalstam, i hvilket fall en jämförelse med följande bildningar lätt gifver sig: *Βίας* (: *βία*). *Τόλμας* (: *τόλμα*), *Φόρβας* (: *φόρβα*), *χάρμας* (*ἀκαμαντο-χάρμαν* vok. hos Pind.: *χάρμα*) eller ännu närmare *ἱμάς* (: s. *sīmā*, jfr *ἱμάω* o. s. v.) o. a. former (jfr Fick Gr. Personn. LIII ff.). Det måste dock bemärkas, att ett strängt skiljande mellan nominal- och verbalstam ganska ofta knappt är genomförbart.

Vi hafva sålunda att statuera en bas *(*a*)*liga*-. Denna torde först och främst sammanhänga med lit. *ligà* 'krankheit'. Med detta *ligà* har nu Bezzenberger (BB. IV, 332 f.) sammanstält såväl *λοιγός* som *ὀλίγος*, en sammanställning, som jag anser för riktig. Jag finner sålunda i *ἀλίβας* en grundbetydelse ungefär som 'den förderfvade, förintade, förstörda', (jfr *ἀ-δάμας* 'okufvad' som ger en anledning att sluta, att ett *δάμας* kan ha betydt 'kufvad, betvungen') o. d. alldeles som t. ex. *νεκρός* är en 'participial'-bildning på *-ro* af roten eller basen **neke* (s. *naçyati*, l. *nec-em* o. s. v.)[1]. Som rot har man att statuera (*a*)*leig*- med och utan *u*-affektion hos *g*.

Denna rot tror jag mig vidare finna i de germanska språken, nämligen i orden för t. *leiche*, sv. *lik* o. s. v. nämligen mht. *lîch*, *lîche*, 'leib, körper' l. 'zu begrabender toter, leiche', fht. *lîh* gen. *lîhhes* 'leib, fleisch', ags. *lîc* 'leib, körper, leiche', g. *leik* 'fleisch, leib. leichnam', isl. *lík* 'körper, leiche'; föröfrigt mht. *lîchname*, fht. *lîhhinamo* (< **lîhhin-hamo*), *lîhhamo*, mht. *lîchame*, ags. *lîchoma*, isl. *líkamr*, *líkami* (< urg. **lîk-hama*-, se Kluge Wb. p. 200). Den germanska ordgruppen har alltså två olika betydelser: 1) 'leib, körper' (och 'fleisch'), 2) 'leiche'. Huru låta nu dessa båda betydelser förena sig med hvarandra? Mig synes utvecklingen från *död kropp* till *kött* och *kropp* i allmänhet förr vara att förorda än den motsatta vägen. Jag tror sålunda, att detta ord *(*a*)*leigo*-, *(*a*)*loige*-, *(*a*)*lige*-, -*a*- närmast i det ieu. urspr. haft betydelse af *död kropp*. Betydelseutveck-

---

[1]) Jfr *ro*-bildningar sådana som *δῶ-ροι*, l. *ξη-ρός*, *λάβρος*, *ἐλεύθε-ρος*, it. *louf-ro*, **leif-ro* se Danielsson Zur altit. wortforsch. u. formenl. p. 51).

lingen från *död kropp* till *kött* är ju lätt förstaelig, d. v. s. köttet fattades företrädesvis som den döda kroppen. Likaså kunde lätt den förallmänligande betydelsen *kropp* utveckla sig ur *död kropp*. Blott sålunda kan jag förstå de liktidiga betydelserna *kött*, *kropp* och *lik* i de germ. spraken. — Den germanska neutrala formen **lîka(m)* tyckes häntyda på en s. k. participialbildning; ursprungligen var sålunda betydelsen ungefär 'det förintade, dödade o. s. v.', eller abstrakt ungef. 'död, fördärf'. En träffande parallel för den här antagne betydelseutvecklingen *det dödade, fördärfvade: död kropp: kött* erbjuda fn. *slátr* eg. 'slag l. det slagna', sedan väl 'död kropp' och till sist 'kött' äfven som sv. dial. *fårfall* (af *falla*), som betyder *det dödade fåret, den döda fårkroppen, fårköttet*[1]).

I sammanhang härmed vill jag i korthet anmärka, att några nordiska ord möjligen kunna sammanställas med de nu behandlade orden, nämligen sv. *lik-torn*, d. *ligtorn*, n. äfven *liktaarn* (lt. *lik-dorn*), n. dial. *lik-taa*. Antagligen hafva flera folketymologiska invärkningar gjort sig gällande vid bildandet af de olika dialekternas ord; men sannolikt är, att den första delen sammanhänger med *lík* o. s. v., möjligen under betydelse af *kött* eller *dött kött* o. d. Huru vida ett sv. dialektiskt *likkna ner* 'digna ned' (hos Rietz p. 404) på något sätt bör härledas ur den ursprungliga verbal-stammen (*a*)*lig-* ofvan, vill jag ej afgöra.

Kanske är det förhastadt, men man kunde dock förmoda att i *(a_x)*le-* (jfr i synnerhet l. *ab-ole-re*, *le-tum*) gömmer sig samma enkla element, som vi återfinna med olika afledningssuffix i: *(a_x)*leu̯-* (ὄλλυμι < *ὄλ-ν-υ-μι, l. *lues*, lit. *liáutis*, fisl. *lýja*), *(a_x)*lei̯-* i utbildningar just som vårt *(a_x)*lei̯-g-* o. s. v. (jfr Danielsson Zur altit. wortf. u. formenl. p. 49).

4. Gr. κεῖνος, ἐκεῖνος, κῆνος.

G. Meyer har (Gr. Gr.[2] § 434) visat, att man, för κεῖνος, ἐκεῖνος knappast får antaga äkta diftong (jfr Cauer

[1]) Så ock n. dial. *fall* 'krop af et slagtet dyr' såsom *nautsfall*, *smalefall*; jfr liknande betydelser i l. *cadaver* (: *cado*), πτῶμα (: πίπτω), fisl. *hrør* (: ags. *hreósan*; se Bugge Edda Guðr. I, 5. 12, p. 243).

C. St. VIII, 256). Om så är, kunde man vara böjd för att tro, att lesb. (Meister Diall. I. p. 67) och dor. (Ahrens II, 267 f.) κῆνος uppstått genom kontraktion. Så är trots detta icke förhållandet på grund af κῆ (: κῆνος = τῆ : τῆνος). Man kan icke, som Cauer, antaga, att κῆνος öfvergått till att. κεῖνος genom någon mekanisk ljudlag; ej hälier kan man som Baunack (Inschr. v. Gort. p. 131) förbigå den omständigheten, att i äldre joniska och attiska inskrifter skrifves κΕνο- (CD. 480 hvarest dock en gång κεινο(ν)). ἐκΕνο- (CIA. I, 9, 34; 47 c. 5; e. 2). Huru skall nu detta förklaras?

Att κῆνος är bildadt af κῆ, faller nästan af sig själf; man skulle äfven med Baunack vänta, att κεῖνος, ἐκεῖνος skulle återgå på adv. ἐκεῖ, κεῖ- (jfr πεῖ, τεῖ-δε, αὐτεῖ o. s. v.). Denna uppfattning läte förena sig med hvad vi ofvan framhållit, om man för jon.-att. finge antaga såväl (ἐ)κεῖνος som κῆνος, och att det just vore κῆνος, som vore menadt i de ofvan anförda föreuklideiska citaten. Detta senare låter knappast försvara sig: man undrar nämligen, hvarför först blott κῆνος, sedan blott κεῖνος, ἐκεῖνος användes. Men kan man nu åter icke påstå, att i de nämda fallen Ε skulle vara tecken för äkta ει (hvad det dock någon gång kan vara: ὀλΕζων CIA. I, 9, 10; 37 a, 17), så måste man värkligen med G. Meyer för jon.-att. antaga en kontraktion. Nu vågar jag en förmodan, att vi i ett *κειενος ha att se den ursprungliga tvåstafviga (sammansatta) pron.-stammen **kei̯o-*, **kei̯e-* o. s. v., som efter olika balansafljud kunde bli **kei̯*: **k(e)i̯(e)*: **ki̯e* o. s. v. Den kortaste formen af denna stam hafva vi i l. *ci-tro* o. s. v., lit. *szis*, germ. *hi-* (*hina* o. s. v.). Och hvad är denna stam annat än en ursprunglig lokalkasus hypostaserad (begagnad som böjningsstam äfven för andra kasus), d. v. s. κει-[1])? Formen **kei̯e-* vore ingenting annat än en annan afljudsform till lokat. κε-ι-[2]). **ki̯-* kunde man

---

[1]) Angående hypostasering som en rik källa för flexionstambildning i allmänhet har jag handlat i en uppsats i BB. XIV, hvarest jag äfven specielt sökt visa, att såväl vissa *r*-, *n*- och *s*-stammar som äfven *i*- och *u*-stammen uppkommit genom hypostasering af lokalkasusformer ('satsord') på *-r*, *-n*, *-s*, *-i*, *-u*.

[2]) Eller från den vanliga uppfattningens synpunkt: **kei* + suff. *-eno-*. afljudande med *-no-*.

förmoda gömmer sig i σήμερον, σῆτες (der man äfven kunde tänka på *ti̯-, jfr s. pron.-st. *tya*), ang. de öfriga formerna se G. Meyer Gr. Gr.² § 263, Baunack Studien auf d. geb. o. s. v. I p. 28 ff., hvars förklaring jag dock ingalunda kan anse lyckad. — Man skulle kunna tro, att i jon.-attiskan två former sammanfallit, nämligen *κει̯ε-νο- > *κεενο- > κεῖνο- och (ἐ)κεῖ-νο- (af *(e)ke-i̯-). Och en grekisk form (ἐ)κει-νο- (af *(e)ke-i̯-) med äkta diftong vinner ett medelbart stöd genom jämförelsen med det lit. *këno* 'wessen', ehuru det visserligen förutsätter ieu. *qei̯-. — I joniska inskrifter finnes såväl κεῖνο- (CD. 480) som ἐκεῖ-νο- (CD. 492—394). — Hvarthän Prellwitz (De dial. thess. p. 41*)) syfter med sin form *εκέjε-νος — om det samma som jag föreslagit —, vet jag icke.

Upsala 23 Juni 1887.

En syntaktisk metonymi.

Af Kr. Nyrop.

I noterne til *Letture italiane*[1]) gör prof. T. SUNDBY opmærksom på, at condizionale passato ofte bruges, hvor vi efter vor sprogbrug snarere skulde vente condizionale semplice, og henviser til syv steder i de af ham udgivne tekster for at godtgöre denne ejendommelighed. Jeg skal tillade mig at anføre disse steder in extenso:

Me lo diceva tante volte la sua povera madre, che io così vecchio come sono, *avrei potuto* tôrre esempio da lui. (P. 77, 2.)

Allora Ottorino domandò a uno dei barcajuoli, se una nave *avrebbe potuto* reggersi con un lago così grosso. (P. 79, 8.)

Guardavo le gradinate dell' anfiteatro, e mi pareva che mi si aprissero innanzi a poco a poco come le fauci di un mostro, che mi *avrebbe inghiottito* appena avessi lanciato nella sua bocca il suono dell' ultima parola. (P. 101, 26—29.)

Lo sapevo che un dì o l'altro mi *sareste capitati* nelle unghie. (P. 120, 12.)

Gli andava raccomandando di tenersi sempre sul petto l'abitino della Madonna, e di mandare le notizie ogni volta che tornava qualche conoscente dalla città, che poi gli *avrebbero mandati* i soldi per la carta. (P. 219, 30—33.)

Padron 'Ntoni dovette spiegarle che se il negozio andava bene, c' era del pane per l'inverno, e gli orecchini per Mena, e Bastiano *avrebbe potuto* andare e venire in una settimana da Riposto, con Menico della Locca. (P. 225, 2—5.)

Sebbene, quasi beffando, l'Estense presagisse che l'uccello *sarebbe scappato* di gabbia. (P. 237, 27—29.)

[1]) *Letture italiane* I (Copenaghen 1888). S. 292.

Jeg skal hertil föje et par andre eksempler ligeledes hentede fra moderne forfattere:

Egli dovette . . . prometterle che le *avrebbe condotto*, un giorno, presto, il bambino[1]).

Il papa . . . fece bandire che *avrebbe data* salva la vita e un premio di dieci mila scudi all'autore della satira, se si fosse spontaneamente rivelato[2]).

Disse che *sarebbe stato* lietissimo di conoscerne l'autore[3]).

Fece spargere voce che *avrebbe concesso* un grosso premio al satirico, se si fosse rivelato[4]).

Om denne ejendommelighed, som nærmere skal behandles i det følgende, skriver prof. S., at han „aldrig har set den mindste antydning“ af den i grammatiker; jeg formoder, at her må foreligge en lille lapsus memoriæ, da fænomenet gentagne gange og allerede for længe siden er konstateret. Således står der i § 464 hos Fernow[5]):

„Das Futurum perfektum wird zuweilen statt des Futuri imperfekti gesetzt; dies geschieht gewöhnlich, wenn jemand die Rede eines andern nacherzählt, ohne sich der eigenen Worte desselben zu bedienen; z. B.: Disse che l'*avrebbe fatto*, e che mai da' consigli vostri non *sarebbesi dipartito*; wo es eigentlich heissen sollte: che lo *farebbe*, e che da' consigli vostri mai non si *dipartirebbe*.“

Det er sikkert det samme fænomen Buchholtz[6]) sigter til, når han i sine kortfattede syntaktiske bemærkninger siger: „Äusserst beliebt ist das zweite Kondizional statt das erstere zu setzen“. Desværre giver han ingen eksempler.

Udførligere behandles sagen af Vockeradt[7]) i hans fortræffelige syntaks. Her læses i § 230, anm. 1. følgende: „Oft wird in Nebensätzen, die eine vom Standpunkte der

---

[1]) Kr. Nyrop, *L'Italia moderna.* Kbhvn. 1887. S. 11, 1—2.

[2]) *Ibidem* s. 94, 27—30.

[3]) *Ibidem* s. 97, 20.

[4]) *Ibidem* s. 97, 25—26. Smlg. *ib.* s. 35, 22.

[5]) Fernow, *Italienische Sprachlehre für Deutsche.* Tübingen 1804.

[6]) H. Buchholtz, *Italienische Sprachlehre.* Hannover 1882. S. 137.

[7]) H. Vockeradt, *Lehrbuch der italienischen Sprache.* Berlin 1878.

Vergangenheit zukünftige Handlung als stattfindend bezeichnen, das Cond. passato statt des Condizionale (presente) gebraucht". Regelen oplyses dernæst ved en del særdeles velvalgte eksempler, af hvilke jeg hidsætter et par:

Il buon prete gli promise che l'*avrebbe raccomandato* al conte.

M'annunciò con mistero una visita che m'*avrebbe recato* piacere.

Jeg tænker, at de anførte eksempler må være tilstrækkelige til at vise, hvorledes vort fænomen optræder, og at det i og for sig ikke forekommer så sjældent endda, ligesom jo citaterne godtgör, at det ingenlunde er undgået så omhyggelige grammatikere som Fernow og Vockeradt. Spörgsmålet bliver nu: hvorledes forklares den påviste ejendommelighed? Ti man må jo i syntaksen ligesom i fonetiken og morfologien søge at nå videre end til det rent statistiske arbejde, der indskrænker sig til at konstatere et fænomen, man maa søge at komme til en forståelse af det.

Ved anvendelsen af det sammensatte condizionale istedetfor det enkelte bliver jo en handling, der efter sammenhængen blot skal udsiges som fremtidig i forhold til den forbigangne tid — han sagde, at han vilde göre det, disse che lo *farebbe* — og derfor ofte vil kunne blive samtidig i forhold til den nærværende tid — jeg vidste nok, at jeg skulde få fat på jer en dag, sapevo che un dì o l'altro mi *capitereste* nelle unghie — fremstillet som allerede afsluttet eller fuldendt inden et vist fremtidigt tidspunkt, stadig i forhold til den forbigangne tid, idet handlingens indtræden forudsættes med stor sikkerhed — han forudsagde, at fuglen vilde flyve bort, vilde være bortflöjen, presagisse che l'uccello *sarebbe scappato*.

Den talende anticiperer altså; hans tanke kommer på en måde begivenhederne i forkøbet, idet de tænkes ikke som skullende finde sted eller som stedfindende, men som allerede havende fundet sted, den af handlingen resulterende tilstand sættes i stedet for selve handlingen. Jeg skal til yderligere oplysning hidsætte et eksempel fra S. Pellico's „Le mie prigioni" (s. 14): Nelle circostanze in cui era

l'Italia, io tenea per fermo che l'Austria *avrebbe dato* esempi straordinari di rigore e ch'io *sarei stato condannato* a morte.

I analogi med denne anvendelse af cond. passato bruger man også på italiensk, som prof. T. Sundby rigtig gör opmærksom på, trapassato del congiuntivo i stedet for imperfetto:

Ottorino saltando fuori della cameretta per dar quel soccorso che *avesse potuto*, vide la nave etc. (*Letture italiane* s. 72, 33.)

Mandò in Toscana suo legato il cardinal Napoleone degli Orsini per sedare se *fosse stato* possibile le fazioni di Firenze (*ib.* 209, 9). Andre eksempler findes ovenfor.

På tilsvarende måde anvendtes tidligere også perfectum infinitiv og futurum exactum for præsens infinitiv og futurum simplex; dette har allerede forlængst A. Tobler gjort opmærksom på[1]; jeg skal anføre nogle af hans eksempler:

Io ti dirò quel ch'io ho pensato fare: d'*aver* costei alla balia *mandata* (*Sacre Rappres.* III, 262.)

Faccioti certo che l'*arai trovato.* (*Orlando innam.* I, 88.) Jvnf. hermed:

Fa che l'*abbi lassata* in un deserto. (*Sacre Rappres.* III, 264.)

Dette fænomen er imidlertid aldeles ikke noget ejendommeligt for italiensk; det genfindes f. eks. i ældre fransk, hvor det endogså har haft en temmelig udstrakt anvendelse, således at regelmæssigt infinitiv perfectum kunde træde i stedet for infinitiv præsens, conjunctiv perfectum og plusquamperfectum for conj. præs. og imperf. og futurum exactum og conditionalis II for fut. simplex og cond. simplex. Et par eksempler vil nærmere oplyse dette:

Ou bois de Lorion sont au devant alé
Au pas ou li gloton durent *estre passé*[2].
(*Aye d'Avignon* s. 28.)

[1]) *Jahrbuch für rom. Philologie* XV, 249.

[2]) „Hvor de må komme forbi"; straks efter siges det samme med præs. inf.: El bois de Lorion, Par ou devoient *passer* Amanguin et Senson.

Par quoi je lo, mais que soit par vo gré,
Que nous de Roume ne *soions remué*,
Si soient ci venu et arrouté.
(*Enfances Ogier* v. 622—624.)

Lors desira tantost k'*eust* Mahom *guerpi*.
(*Beuvon de Commarchis* v. 2678.)

Et je croy c'a vo gré se *seront obey*.
(*Hugon Capet* s. 28.)

Il aimeroit mieux s'*estre rompu* ung des bras que *avoir pensé* a me faire ou dire desplaisir. (*Quinze joyes de mariage* éd. Toulon, s. 37.)

Iøvrigt skal jeg om enkelthederne ved dette fænomen henvise til ENGWER's fortræffelige disputats[1]) og blot tilföje, at lignende forhold endnu forekommer i folkesproget i Paris; således anfører SIEDE[2]) følgende eksempler fra Henri Monnier:

Il lui tarde d'*être parti*[3]).

Rendez grâce à Maugé de m'avoir donné l'excellent conseil de m'*être retiré* de bonne grâce de la liste pour la décoration.

Et aldeles tilsvarende fænomen foreligger på latin, hvor jo perf. infin. anvendes for præs. inf. efter verba voluntatis, hvilken brug ZIEMER[4]) karakteriserer således: „Es geschieht

---

[1]) THEODOR ENGWER, *Über die Anwendung der Tempora Perfectæ statt der Tempora Imperfectæ Actionis im Altfranzösischen.* Berlin 1884.

[2]) JULIUS SIEDE, *Syntaktische Eigentümlichkeiten der Umgangssprache weniger gebildeter Pariser.* Berlin 1885.

[3]) Aldeles tilsvarende på oldfransk. Il m'est tart certes que je l'*aie veu* = il me tarde de le voir (*Théâtre français au moyen âge* S. 587).

[4]) ZIEMER, *Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax.* Zweite Auflage. Colberg 1883. S. 79. Ziemer hentyder til analoge forhold i græsk: ἐθέλοι κατεσπονδάσθαι (Herodot II, 173), og i middelhöjtysk: ich wolde sîn geriten (*Nibelungenlied* n. Lachmann 321, 2; [Zarncke's udg. s. 48, 7 giver dog her: ich wolde hinnen rîten]).

dies vor allem bei energischen Willensäusserungen um den Eifer und die Ungeduld mit welcher auf die Erfüllung des Wunsches gewartet und gedrungen wird, deutlicher zutage treten zu lassen". Som eksempel skal anføres:

Justam rem et facilem *esse oratam* a vobis volo.
(Plautus, *Amph.*, *prol.* v. 33.)

Beslægtet hermed er jo også en formel som: nei quis Bacanal *habuise* velet, *adiese* velet (*Senat. cons. de Bacch.*) og forskellige andre anvendelser af perf. inf., der er blevet udførligt behandlede af Madvig[1]) og Ziemer[2]).

Det for alle de anførte eksempler fælles grundtræk er altså, som tidligere fremhævet, at opmærksomheden under talen er rettet ikke på selve handlingens udførelse, men på den deraf følgende tilstand, på dens resultat; og når jeg har kaldt dette fænomen for en syntaktisk metonymi, har jeg gjort det, fordi det forekommer mig rigtigt — om med rette eller ej, må andre dömme om — at man ved semasiologiske undersøgelser tager hensyn ikke blot til det enkelte ord i og for sig, men også til den syntaktiske anvendelse af dette ord i dets forskellige former (hvorved man altså får en syntaktisk semasiologi, der i visse måder kan paralleliseres med sætningsfonetiken); jeg behøver næppe at tilföje, at jeg således delvis vil sammenstille vort fænomen med den art af metonymier, der består i at virkning tages for årsag, det frembragte for det frembringende eller omvendt.

Som eksempler på disse to arter af metonymier skal anføres:

I. Årsag tages for virkning:

fr. ***buée***, vask og damp;
fr. ***engin***, snildhed og snild maskine;

---

[1]) Madvig, *Opuscula academica altera.* Hauniæ 1842. P. 119 ff. (2. udg. 1887. P. 498 ff. Jf. samme, Latinsk sproglære, 3. udg. § 407; 7. udg. § 361).

[2]) Ziemer, *Op. laud.* S. 76—83.

fr. *mouvement*, bevægelse og ujævnt terrain[1];
fr. *timbre*, klokke og lyd;
sp. *azote*, pisk og piskeslag;
d. *ris*, kvistebundt og slag heraf;
d. *henrette*, dømme skyldig[2] og eksekvere dommen.

II. Virkning tages for årsag:

fr. *conclusion*, slutning og forstand[3];
fr. *odeurs*, duft og vellugtende sager;
fr. *potence*, støtte, styrke[4] og krykke;
d. *cirkel*, rundkreds og passer[5];
t. *erschrecken*, springe op[6] og forskrækkes[7].

Lad os nu betegne handlingen eller det frembringende med *a*, den færdige handling, resultatet med *b* og de sproglige benævnelser herfor med *A* og *B*. Ved et ord som *bâtiment* ser vi, at det oprindeligt blot betegner „handlingen at bygge" men dernæst også får betydning af „bygning"; tanken er altså ilet i forvejen og er fra den stedfindende virksomhed gledet over til også at omfatte resultatet af virksomheden; altså *A* oprindelig blot betegnelse for *a* er også blevet betegnelse for *b*.

Ved *odeurs* er det modsatte foregået; fra betydningen „duft" er tanken blevet ført tilbage til den nødvendige

---

[1] „Un mouvement de terrain, un sentier transversal à propos, un bois, un ravin peuvent arrêter . . . une armée". (V. HUGO, *Waterloo.*)

[2] Oprindelig betydning; se KALKAR, *Ordbog* II, 188.

[3] Således i farcen om Patelin (v. 998):
Dieux! qu'il a dessoulz son heaulme
De menues conclusions.

[4] Forældet betydning.

[5] Således i vulg. københavnsk.

[6] Oprindelig betydning; endnu bevaret i *Heuschrecke*.

[7] Andre eks. af BEHAGHEL, *Die deutsche Sprache*. Leipzig-Prag 1886. S. 105. Særligt oplysende er følgende sætning, der findes i Hebel's „Schatzkästlein": „Schon mancher *Rausch* ist seitdem auf den Bergen gewachsen".

forudsætning for duften, til det, der frembringer den, og ordet har derfor fået betydning af „lugtende sager“ og ved almindelig synekdoke „vellugtende sager“; altså *B* oprindelig blot betegnelse for *b* har også fået betydning af *a*.

Hvorledes stiller nu disse to slags metonymier sig overfor vort syntaktiske fænomen, overfor sætninger som *bibisse volo* eller *il lui tarde d'être parti*? Det forekommer mig klart, at vort fænomen ikke svarer nöjagtigt til nogen af de anførte metonymier, men snarere må siges at have noget tilfælles med dem begge, eller på en måde forene dem begge i sig.

Med tilfælde I: *A (a, b)*, er det rent psykiske moment fælles; tanken slår sig ikke til ro ved det stedfindende, men ser allerede det deraf resulterende, fra handlingen at bygge, rejse eller drikke iler den videre og omfatter også det konkrete resultat, huset, eller den fuldendte handling at have bygget, at være rejst, at have drukket. Men medens ved tilfælde I det sproglige udtryk bliver uforandret, således at *A* både udtrykker *a* og *b*, stiller sagen sig anderledes ved vort syntaktiske fænomen, hvor der kun er tale om en tilstand; denne får sit tilsvarende udtryk, og har derved det rent formelle moment fælles med tilfælde II: *B (b, a)*, idet *être parti* kommer til at fungere som *partir*.

At *être parti* i virkeligheden kun fungerer som *partir*, kun er et forskelligt udtryk for den samme handling, set fra et andet standpunkt, hvorimod f. eks. et ord som *odeurs* i sine to betydninger er udtryk for to forskellige ting, er jo også en karakteristisk forskel, men som alligevel næppe gör det utilladeligt at sammenstille de anførte metonymier med anvendelsen af tempora perfectæ for tempora imperfectæ actionis.

Mindre Meddelelse.

Wesenbergiana.

I udsigten over det filologisk-historiske samfunds virksomhed for 1874—1876 har undertegnede givet et udtog af prof. A. S. Wesenbergs kritiske bemærkninger til Sallusts Catilina og Ciceros tale for S. Roscins. Foruden disse havde Wesenberg ogsaa meddelt mig nogle bemærkninger til talen for Murena samt til Ciceros rhetoriske skrifter. De første udgjorde en fuldstændig revision af Orellis text, idet alle de steder vare anførte, hvor Wesenberg mente at måtte afvige fra denne, hvad enten afvigelsen beroede på tilslutning til det håndskriftlige grundlag (archetypen eller enkelte håndskrifters vidnesbyrd mod andres) eller optagelse af tidligere fremsatte conjecturer eller endelig egen formodning. En meddelelse af hele denne revision vilde nu have ringe betydning, men et udvalg har jeg, ved en så interessant men tillige så usikkert overleveret tale, ment kunde have noget værd. Wesenbergs apparat ved udarbejdelsen var meget lille: han havde af udgaver udkomne efter Orellis kun Steinmetz's og Klotz's; et og andet sted (f. e. § 69) er han ad egen vej kommen til samme resultat som en senere udgiver. Uden tvivl vilde han, hvis han havde haft et større apparat, på flere steder have udtalt sig anderledes, ikke at tale om at han, hvis han havde oplevet udgivelsen af 3die bind af Madvigs Adversaria Critica, sikkert havde foretrukket Madvigs rettelse i § 3 for sine egne forsøg.

Meddelelserne til de rhetoriske skrifter vare af en anden art, nemlig blot en række bemærkninger til det afsnit i 2det bind af Adv. Crit., der angår disse skrifter. Her har jeg anset det for nok at angive, hvor Wesenberg afveg lidt eller meget fra Madvig.

Af hensyn til udenlandske læsere har jeg beholdt den latinske sprogform, mens jeg i sin tid i filologisk-historisk samfund foretrak en gjengivelse på dansk. Endnu vil jeg tilføje at det af Dr. J. P. Bang her i tidskriftet (N. R. 6 s. 153) under titlen: Et „Wesenbergianum" meddelte Ændringsforslag til Cic. in Cat. I, 28 er af Matthiæ, men Wesenberg har rigtignok søgt at vise ændringens nødvendighed i sine „Kritiske Bemærkninger til M. Tullius Ciceros Tale for M. Caelius" s. 8.

O. Siesbye.

In orationem Ciceronis pro L. Murena.

§ 1 scribendum obtinendum, ut cet., omisso et.

§ 3 scr. a me † una. Fuitne a me universa (cfr. pro Flacco 94, de domo 142)? an a me nunc? an summa?

§ 6 scr. Ac de officio defensionis meae, de ratione cet. Alterum ac aberrando ad prius additum.

§ 9 scr. nulla inertiae *infamia*, nulla cet. (Lamb. *nota* add.) — Ibd. scribendumne necesse *esse* putas? Cfr. in Cat. I, 16, ad Att. X, 8, 4.

§ 14 scr. Bene *se* habet?

§ 19 scr. Reliqui temporis spatium, quod in contentionem vocatur, ab utroque — tractatum est? quod Par. 9, mg. Ven.

§ 26 scr. PRAESENTIBUS**. ISTAM, ut exciderit vindicias sumunto, nisi forte Cicero ipse sententiam non explevit; cfr. Festus s. v. superstites. Item ante ISTAM deesse non nulla videntur, quibus praeparetur illud: ISTAM VIAM DUCO. ITE VIAM. — Ibd. scr. et hoc: ANNE cet. Vulgo haec scribitur, sed quod sequitur: ANNE — VINDICAVERIS unum est; contraria referuntur hoc et illa omnia, ut supra ceteris rebus et in illo. Deinde vulgo ex arch. SED ANNE, sed Par. 4 conspicios et haec, ut set ex illo s et natum esse videatur. An in sed latet POSTULO TU DICAS? Cfr. Gai. IV, 16, a quo Steinmetzius QUA EX CAUSA sumpsit.

§ 28 scr. scientia [consularis] numquam, coll. § 25, 29, al.? Cfr. tamen § 23, 34 extr., al. — Ibd. fort. scr. LICET*NE* CONSULERE?

§ 29 scr. sic nos non nullos videmus? Apud Quintil. est nos videmus, arch. Cic. non nullos videmus. An scribendum, ut apud Quint. est? — Ibd. scr. Magnus *est* dicendi labor? Cfr. Quint. IX, 3, 36.

§ 31 scr. Atque ex, item § 32 Atque si pro atqui.

§ 32 scr. ut ego † mihi statuo. Dicitur sibi proponere, sibi statuere vix item. Livius XXXIV, 2, 4 apud animum suum. Cicero alia significatione cum animo vel secum statuere.[1]) Lambinus (ex Memm.?) egomet; ex met fieri potuit me, deinde mi.

---

[1]) [Fugisse sane Wesenbergium videtur locus ex orat. pro Sulla § 50: Te existimo tibi statuisse, quid faciendum putares. Verum ibi statuere sibi ita ponitur, ut sit ipsum deliberare, cum nullius alterius auctoritate aut consilio opus esse videatur, quemadmodum Caesar B. G. VII, 52 sibi judicare dixit, B. C. I, 1 sibi consilium capere, Quintilianus IX, 4, 15 sibi experiri, nec multo aliter Livius V, 23, 10 praedam sibi aestimare. O. S.]

§ 35 scr. agitationes commutationesque fluctuum. Cod. arch. agitationesque, Quint. VIII, 6, 49 agitationes commutationes, sequitur commutat. Cfr. Caes. B. G. V, 1: commutationes aestuum.

§ 45 sic interp. deponunt: aut cet.

§ 47 scr. proderant.* Illa. Excidit aut Quid (Lamb.) aut Iam.

§ 58 scr., ut in codd. non nullis est, eximiam vim et dignitatem; vis ea est quae supra dicitur eloquentia, fides, integritas, dignitas quae supra auctoritas; cfr. etiam paulo infra: non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem.

§ 61 scr. nos, qui sapientes non simus? Si diceret eos, non nos, confidenter scripsissem sint; v. supra sint — serviant, infra fuerit — suffocaverint.

§ 66 notandum optimum cod. St. Vict. habere et pane domi, unde Klotzius, audacter deleto et, male fecit Panaetium domi.[1]) Nomen hominis neque opus fuit addi neque post illud idem facere quod tu aptum. In arch. si fuit ut in S. V., divinum excidit ante domi, et pane ex paene factum; nam Gruteri coni. plane minus apta.

§ 67 scr. gladiatoribus locus tributim. Vulgo ante tributim male abundat; cfr. de eadem re § 72 spectacula sunt tributim data. (§ 73 de utraque re communiter vulgo dicitur, quod hic aberrando ad sequentia additum est.)

§ 69 scr. criminosum est pro crim. sit. Ut supra est: si — non possim reddere, quid habet admirationis, sic hic: si — addam —, num aut criminosum est aut mirandum cet.

§ 74 post condemnetur signum interrogationis ponendum.

§ 77 scr. sin, etiam *ut* noris; cod. arch. sin etiam noris, vulgo ex Lamb. coni. sin etiamsi noris. Deinde post insusurrarit? sic scr. quid quod, quum admoneris, tamen — salutas? quid quod, posteaquam (e coni. Orell.; an quod, posteaquam sine quid?) cet. De repetito quid quod cfr. in Pis. 89, ad QFr. I, 3, 3, al.; cfr. pro Mur. 69 quid si quater repetitum.

§ 81 recte Lambino suspectum fuit designati tribuni; solet dici non tribunus, sed tr. plebis et tr. pl. designatus; inepte Cicero ad collegae tui addidisset des. tr., praesertim sequente ad tribunatum petendum.[2])

---

[1]) [Ea non Klotzii coniectura est, sed scriptura cod. Lag. 9, a Niebuhrio prolata. O. S.]

[2]) (Ad § 79. Apud Quint. VI, 1, 35 scr. pridie calendas Ianuarias *duo consules* ingredi consulatum; excidit facile II coss. post as.)

§ 82 sic interp. te quoque, aliqua ratione si possent, tollere.

§ 87 sic interp. fuit. Sit apud vos cet.

In Ciceronis Rhetorica.

De Inv. I, 91 ego quoque Gracchus, sed post duos addito, quod abesse vix potest, filios.

De Orat. II, 252 scripseram imitationis; haud raro *-is* et *-e* terminationes inter se confunduntur a librariis.

Orat. § 80 erravit, opinor, Madvigius, quum codicum illud aut factum delevit; Cicero enim, ut solet (cfr. de Orat. III, 149), tria illa ita posuit, non ut duo tantum postrema duplici modo dicerentur, sed ut omnia per ac s. et explicarentur. Neque vero transferre mutuo dicitur, sed sumere mutuo, et dici solet sumere aliunde, non transferre aliunde, sed nude transferre. Recte Orell. ex Lamb. coni. translatum et (s. ac) sumptum aliunde ut mutuo; v. de Or. III, 156: hae translationes quasi mutuationes sunt, quum, quod non habeas, aliunde sumas. Nec mirum, si librarius aberrando, ut bis aut pro ac (vel et), sic factum pro sumptum posuit. Loco a Madvigio laudato tria quidem item sunt, sed omnia item paria, singulis tantum verbis (faciendis, transferendis, priscis) appellata. Dicendum certe fuit, si totum illud factum delendum esset, translatum et quasi mutuum.

Ibd. 160 Madv. ex aut tantum barbaris casibus fecit aut etiam b. c.; ego olim ex mea coni., multo rectius, opinor: aut tam in b. c. (scil. quam gen. Phrygum et dat. Phrygibus sunt); et ecce sic cod. ille optimus Einsiedl. Rectius etiam aut certe multo usitatius adhiberi sic cum in ponitur quam cum dativo. Quae notio in etiam inest, eam ante recto casu **solum** addere nihil opus fuit.

Top. 43 ego olim ut Madv., sed servato illo finibus regundis, quod et paritas duorum membrorum postulat et non solum cod. Erf. aliique habent, sed etiam Boethii codex habuit; v. eius comm.

Anmeldelser.

D. Behrens: Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England. I. Zur Lautlehre der französischen Lehnwörter im Mittelenglischen. (Französ. Studien V, 2.) Heilbronn. Gebr. Henninger. 1886.

Det romanske og da særlig det franske element i engelsk frembyder interesse i mange henseender og har da også været behandlet fra forskellige synspunkter. Dels har man nöjedes med at tælle det i forhold til det indfødte element og er da, som rimeligt er, kommet til höjst forskellige resultater, idet man snart har talt ordene sammen i en eller anden ordbog og snart har undersøgt en del texter; jo mere sproget i disse nærmer sig til dagligdags tale, des större overvægt får det indfødte (germanske) element [1]). Dels har man sammenlignet de begrebssfærer, som disse forskellige elementer repræsenterer, og deraf udledet kulturhistoriske resultater (eller deri søgt bekræftelse for sådanne); se f. ex. Morris: Histor. Outlines of Engl. Accidence p. 30 og 35 ff. Sanskritisten Hj. Edgren har i en på temmelig kejtet fransk skrevet afhandling (Quelques observations sur l'élément roman de l'anglais, i Lunds Univ. Årsskrift XIX) sammenlignet de i engelsk bevarede franske ord med nyfransk, men har ikke trængt rigtig til bunds i de problemer, han berörer, bl. a. fordi hans afhandling væsentlig støtter sig på et ordbogskendskab til de pågældende sprog, i alt fald for de tidligere perioders vedkommende. Således bliver særlig hans andet afsnit (Les mots congénères qui se sont différenciés par leur forme) ufyldestgörende, idet han temmelig vilkårlig griber nogle fænomener ud for at vise, at engelsk har været mere konservativt i lydbehandlingen end fransk, idet det ikke har fulgt franske lydbevægelser, der först er begyndt i Frankrig efter ordenes optagelse i engelsk. Det kunde man næsten have sagt sig selv; men den slutning, at engelsk i det hele er mere konservativt end fransk med hensyn til formen (medens det omvendte efter Edgren er tilfældet med hensyn til betydningen) stemmer dog vel næppe med det faktiske

[1]) Som exempel på de forskellige resultater, man kan komme til, skal jeg nævne følgende: efter Whitney er $^2/_7$ af ordene i de store ordbøger af ikke-klassisk oprindelse, og Edgren har i Skeats etymologiske ordbog talt 4000 germanske stamord af 13500; men i den förste samtale i Sweets Elementarb. d. gesprochenen Engl. (stykke 53) findes 7 germanske ord for hvert 1 romansk.

forhold, især når man, hvad E. forsömmer, søger bagom bogstaverne for at finde lydene. Engelsk og fransk *cousin* er både med hensyn til skrivemåde og betydning höjst konservative; men sammenligner man de talte former [kʌzn] og [kuzẽ], er det ikke let at se, hvor konservatismen er störst [1]): hvert ord har selvfølgelig fulgt sit sprogs udvikling, og for ret at bedömme forholdet mellem dem må man have et nöje kendskab til bægge sprogs historie.

Denne betingelse opfylder den forfatter, hvis værk står som overskrift over disse linier. Med et grundigt, på omfattende læsning støttet kendskab til gammelfransk, som han har lagt for dagen i sin afhandling fra 1882 om „Unorganische Lautvertretung" i de franske verber, er han gået til at forfølge de franske låneords lydlige skæbne i en lang række middelengelske texter. Efter en kort indledning giver han en alfabetisk liste over de ord, der findes optagne i de ældste texter (indtil 1250) og derpå en fortegnelse over de af ham benyttede texter fra den anden periode (indtil Chaucer). Derpå følger den egentlige lydlære. Det svageste punkt er måske straks det allerförste kapitel om akcent, hvor man egentlig ikke får anden oplysning om den meget omfattende akcentforskydning, der finder sted ved næsten alle låneordene, end den korte: „Ganz allmählich vollzieht sich dieser process". At efterspore de kræfter, der derved har været virksomme, og bestemme deres indbyrdes forhold, vilde være en ganske vist ikke let, men til gengæld lönnende opgave; ti erkendes det, at processen ikke er foregået med ét slag, ligger deri jo en opgivelse af det standpunkt, at englænderne på grund af deres sprogs akcentlove ikke kunde lægge tryk på sidste stavelse og derfor straks ved optagelsen flyttede de franske ords akcent [2]). Derimod udmærker de følgende afsnit sig ved omhyggelig gennemgåen af de enkelte vokaler og konsonanter; de vil ved det rige materiale, der er samlet, bestandig have stor betydning, selv om man hist og her kunde ønske, at forf. havde indladt sig noget mere på en forklaring ved siden af den blotte konstatering af kendsgerninger. Således kan i nyeng. *meddle* < gfr. *mesler* (nu *mêler*) = lat. *misculare* og i eng. *medlar* < gfr. *meslier* af lat. *mespilum* *d* næppe opfattes som opstået af *s* (Behr. s. 183); sagen er vel den, at der mellem *s* [z] og *l* blev indskudt *d* på gfr. (sml. tilfælde som

---

[1]) Det afledede verbum (fr. *cousiner*) har på engelsk undergået ganske de samme lydlige forandringer som substantivet og lyder altså [kʌzn], men skrives *cozen*: atter en advarsel om ikke at nöjes med undersøgelse af ortografien. Betydningsovergangen er her ganske mærkelig: fra „at behandle som fætter" til „at snyde, bedrage" — efter princippet „frænde er frænde værst".

[2]) Fremstillingen hos Ten Brink (Chaucers Sprache u. Verskunst 1884 § 283 ff) giver mere end Behrens, men søger heller ikke tilbage til årsagerne.

cousdre af lat. *co(n)suĕre* osv.); foran dette *d* som foran en stemt lyd i almindelighed er så *s* bortfaldet. På samme måde må vel også anglonorm. skrivemåder som *didne*, *almodnier* osv. (Behr. l. c.) bedömmes, hvor der på engelsk ikke findes spor af dette indskudte *d* bevaret. — Bogen vildė have vundet, om alle de nyengelske ord og former, der anføres, havde været forsynede med en konsekvent udtalebetegnelse, ti selv om forf. egentlig indskrænker sig til middelengelsk, strejfer han ofte nok ind på det nyere sprog, og i mange tilfælde er man for at bedømme ordenes ældre lydskikkelse nødt til at tage deres nuværende udtale med på rad. Enkelte steder gör han forsøg i denne retning, men ikke altid heldigt, således når s. 113 *couple* og *suffer* omskrives cœple og sœffer istedenfor f. ex. [kʌpl, sʌfə].

I reglen er al vedkommende litteratur benyttet meget samvittighedsfuldt; forf. synes dog at have overset Edgrens ovennævnte afhandling og, hvad der er mere påfaldende, artiklen French Language i Encyclop. Brit. IX af den dygtige engelske fonetiker Nicol, der jo netop havde gjort French Sounds in English til sit livs hovedstudium og som i den nævnte artikel har antydet en del af resultaterne af de undersøgelser, som hans tidlige død desværre hindrede ham i at fuldføre.

København, juli 1887.

Otto Jespersen.

Franz Beyer. Das Lautsystem des Neufranzösischen. Mit einem Kapitel über Ausssprachereform und Bemerkungen für die Unterrichtspraxis. Cöthen. Verlag von Otto Schultze. 1887. 104 s.

Paul Passy. Les sons du fransais. Leur formation, leur combinaison, leur représantation. Paris. Librairie Firmin-Didot, 64 s. liden 8⁰.

Den virksomhed, som er udfoldet på den praktiske fonetiks område i de sidste fem-seks år, kan ligefrem kaldes storartet. Længe var de korte oversigter over de nyere sprogs udtale, som findes i Sweets Handbook (1877), det eneste pålidelige, man havde. Så kom i 1879 Storms Engelsk Filologi (tysk udgave 1881) med en fylde af bemerkninger, især om engelsk udtale, og siden er der neppe hengået noget år, uden at et eller flere arbeider over tysk, fransk el. engelsk udtale har set lyset. I 1884 kom Vietors Elemente, som allerede iår foreligger i nyt

oplag, og omtrent samtidig første del af Trautmanns Sprachlaute (fuldendt ifjor); i 1886 Frankes Phrases de tous les jours og Passys Le Français parlé, begge med tekster i fonetisk transskription, og nu iår de to ovennævnte arbeider. Endelig må også nævnes, at et nyt tidskrift, Phonetische Studien, særlig for praktisk fonetik, hvoraf 1ste hefte foreligger, er sat igang af Vietor. — Man kan derfor nu ikke længer klage over mangel på hjælpemidler; vilde man benytte godt en del af dem, man har, vilde det være bra. Blandt disse indtar de to ovenfor nævnte, der er det nyeste på franskens område, en fremragende plads. Passys bog er særlig interessant derved, at den er den første fonetisk-videnskabelige fremstilling af de franske lyd, som er forfattet af en franskmand.

Beyers bog begynder med et kapitel „Zur Aussprachereform", hvori han drager skarpt tilfelts mod den herskende tyske skoleudtale af fransk og nærmere gjennemgår fremstillingen af den franske udtale i de almindelige skolegrammatikker (af Ploetz, Maas, Toussaint-Langenscheidt, Bennecke), som han finder mere eller mindre utilfredsstillende, fordi den ikke er bygget på fonetisk-videnskabelig grund. — Endel af dette har naturligvis som specielt tysk mindre direkte interesse for os, så meget mere som det i enkelte dele af Tyskland synes at stå endnu værre til i denne henseende end hos os; men selv om vi er fri for enkelte af de tyske feil som f. eks. at udtale Corneille *kornelch*, så er der igjen andre, som vi begår og tyskerne er fri for; jeg vil i den henseende blot minde om kons.-forbindelserne *rl, rn, rs, rt* udtalte med supradentalt *l, n, s, t* og endelsen *tion* udtalt *sjong*, en udtale, som jeg selv mødte op med til examen artium.

Efter derpå kortelig at have omtalt og gjennemgået de vigtigste af de hidtil opstillede vokalsystemer slutter forfatteren sig i sin opstilling af de franske vokaler nærmest til det bell-sweetske, noget som særlig fortjener at fremhæves, da tyskerne ialm. er modstandere af dette. Foruden Sievers er det, såvidt jeg ved, kun A. Schröer (prof. i Freiburg), som har antat dette system. Dog mener også Beyer ligesom jeg (Engl. Lautl. s. 4), at der i det engelske system mangler plads for de kontinentale *a*-lyd, hvilken mangel det netop er, som har stødt de fleste tyske fonetikere bort fra det. Det synes derfor underligt, at forf., uagtet han anerkjender dette, og uagtet han synes at være enig i den af mig foreslåede modifikation, dog ikke bestemmer sig for denne, men beholder det engelske skema uforandret. Dette sker, siger han, „einesteils um das traditionelle Schema des Vokalsystems, das mich sonst so wohl befriedigt, ohne zwingenden Grund nicht zu stören, anderenteils weil die Setzung dieser vierten *a*-Reihe noch auf Schwierigkeiten stösst, da all die verschiedenen *a*-Artikulationen in derselben ihre Stelle finden mussten." Jeg synes, det er tvingende grund nok, at de kontinentale *a*-lyd ikke finder nogen plads i systemet, og desuden er det vel ikke

nødvendigt, at alle *a*-artikulationer finder sin plads i den nye række. Hvis det engelske *a* virkelig er *mid-back*, så kan jo det simpelthen bli stående, hvor det står, det kommer ikke de øvrige sprogs *a*-lyd ved. —

De franske vokaler er gjennemgående rigtig opfattede og beskrevne. Forf. har været i forlegenhed med at anbringe det såkaldte stumme *e* i Bells skema og har derfor ladet det bli stående der, hvor Bell selv satte det, nemlig på pladsen for *mid-mixed-narrow*. Denne Bells analyse af lyden er imidlertid nu af alle erkjendt for at være urigtig, og jeg forstår derfor ikke, hvad det skal være til at opretholde den på papiret. Forf. forklarer selv, at lyden ikke er identisk med tysk ubetonet *e* i *Gabe*, som han forresten anser for *wide*, og beskriver den nærmest som en mellemting mellem *ø* i *feu* og *ö* i *heure* med noget tilbagetrukket tunge og hævet tungespids, hvorved lyden nærmer sig til *mixed*. Hermed stemmer, så vidt jeg kan se, Passys beskrivelse af samme lyd. Den ligger således mellem *mid-mixed-* og *mid-front-wide-round*, og det kan praktisk være det samme, på hvilken af disse to pladse den anbringes. Passy sætter den på den første med tillægger „advanced"; jeg skulde være ligeså tilbøielig til at anbringe den paa den sidste plads med tillægget „retracted"; den har en altfor udpræget *ö*-karakter til godt at kunne anbringes i rækken *mixed*, og Passy erkjender selv, at den vanskelig kan skjelnes fra *ö* i *heure*. Grunden til, at forf. ikke har opført lyden som *mid-front-wide-round*, er vistnok den, at han har reserveret denne plads for *ö* i *heure*. Sidstnævnte lyd blev af Sweet først opført som *low-front-narrow-round*; dette har han imidlertid senere forandret til *mid-front-wide-round*, hvori han stemmer med Storm, og siden har dette været den alm. opfatning, ligesom også, at den tilsvarende urundede, *æ* i *père*, er *mid-front-wide*. Om rigtigheden heraf har jeg været i sterk tvil efter at ha set Trautmanns opstilling af vokalerne (i Die Sprachlaute etc.). Der er nemlig, som jeg har gjort opmerksom på i min Engl. Lautl., og som Trautmann selv ikke synes at ha nogen anelse om, en merkelig overensstemmelse mellem dette system og det bellske, som kun vilde lide en væsentlig forstyrrelse ved antagelsen af de nævnte franske lyd som *mid-wide* istfr. *low-narrow*. Det er derfor med stor glæde, at jeg ser, Passy opfører begge disse lyd som *low-narrow*, hvorved naturligvis ikke er sagt, at de er ganske identiske med norsk *æ* og *ø* i *lære* og *før*; sidstnævnte lyd er i min egen udtale snarere *wide* end *narrow* og således ikke identisk med den tilsvarende svenske lyd, som jeg finder merkbart forskjellig fra den norske. — Videre finder forf., at det „stumme" *e* er *narrow*, hvilket forekommer mig tvilsomt. Lyden forekommer mig ligesom Passy bestemt *wide*. Forresten har forf. mange fine og interessante bemerkninger om forholdet mellem denne lyd og *ø* i *heure*. Han optager også til besvarelse det gamle spørsmål, om det stumme *e* skal høres i

poesi eller ei. I de gode, gamle dage var som bekjendt udtalen af det stumme *e* i poesi et udtale-dogme (et af de få, man i det hele opstillede); så kom en fornegtelsens tid, da man søgte at omstyrte dette dogme, og for tiden er der vel ikke mange, som tror derpå længre. Nu synes imidlertid forf. af nærværende bog at ville støtte den gamle antagelse og atter indsætte det poetiske *e* i sine gamle rettigheder, og til bevis herfor anføres Legouvés og Mme Ernests recitationer og privat underretning af franske venner. Hele denne strid om udtalen af det stumme *e* i vers er i virkeligheden en strid om pavens skjeg. For det første må man nemlig huske på, at denne udtale, hvor den findes, helt og holdent er kunstig, tillært og derfor individuel, ti man lærer ikke at recitere vers på samme måde, som man lærer at tale sit modersmål. Følgelig beror det for en del på vedkommende deklamators smag og behag, om *e* skal høres eller ei; nogen fonetisk betydning har det ikke. Men dernæst er det også at merke, at hvad man i poesi ofte antar for det stumme *e*, ikke er andet end den udlydende voice-glide, som så ofte høres i fransk, ikke blot i poesi, men også i jevn prosa (dagligtale), og som ikke blot høres der, hvor der skrives et *e*, men også hvor der intet *e* står, hvorfor de to ikke simpelthen kan identificeres. —

Hvad forf. siger om de franske nasalvokaler er meget godt. Om oralbasis for dèt nasale *ö* i *un* er *narrow* el. *wide* er naturligvis ikke så let at afgjøre, jeg skulde dog nærmest være tilbøielig til med forf. at anta den for wide, mod Storm, som sætter den lig svensk *ö* i *för*. Sikkert er, at den er åbnere end *ø* i *heure*.

Behandlingen af de såkaldte franske diftonger, d. e. tilfælde som *mien*, *lui*, *roi*, bør særlig fremhæves som vellykket. Jeg er fuldstændig enig med forf., når han betviler, at første element i disse forbindelser bør regnes som konsonant også efter nasaler og likvider; det er også en aldeles rigtig bemerkning, at hvor *i* i disse forbindelser virkelig optræder som konsonant (*j*), der er det mere fremskudt end i de germanske sprog. Enhver normand vil straks høre forskjel på fr. *mieux* og norsk *mjød*, fr. *rien* og norsk *Rjukan*.

Også konsonanterne er indgående og særdeles godt behandlede, andres urigtige anskuelser tildels berigtigede. Forf. synes noget i tvil, om man kan tale om gemineret *m*, *n*, *l*, *r* i forb. som *immense*, *inné*, *illégal*, *mourrai*. Mig forekommer det, at skal man overhovedet tale om geminerede konsonanter (og jeg ved ikke, hvorfor man ikke skulde gjøre det, til forskjel fra lange), så må det være her.

I det hele er Beyers bog et særdeles dygtigt arbeide, som enhver, der overhovedet vil ha nogen mening om fransk udtale, ikke kan gå forbi, og som enhver, der endnu ikke har nogen mening i dette stykke, bør studere flittig. Forf. giver i fortalen løfte om et følg. hefte med regler for bogstavernes lydværdi; vi

imødeser dette med utålmodighed, ti efter den foreliggende del at dømme tør vi her vente et særdeles grundigt arbeide.

Passys bog er ikke så vidtløftig som Beyers og er også mere populært holdt, idet forf. nærmest har bestemt den for dem „qui ne sont pas linguistes de profession". Det vilde dog være meget uheldigt, om derfor les linguistes de profession skulde indbilde sig, at der intet var at lære for dem deri, og overlegent gå den forbi. Der er tvertimod overmåde meget at lære af den, endog for fonetikeren af fag og endmere da for almindelige dødelige. Den omstændighed, at forf. er indfødt franskmand, fonetisk uddannet og særdeles fortrolig med de fleste germanske og romanske sprog, gjør også, at man i tvilsomme punkter med større tiltro lytter til ham end til ikke indfødte.

Efter en kort indledning om taleredskaberne og den anvendte lydskrift, som i parentes sagt kunde været heldigere, går forf. over til *Formation des sons*, hvorunder først konsonanterne, dernæst vokalerne behandles. Her får man blandt andet den overraskende oplysning, at det franske *gn*, foruden som palatalt *n* med el. uden efterfølgende *j*, også findes udtalt som alm. *n* + *j*, „surtout parmi les gens d'une certaine éducation", som altså udtaler nasalen på samme måde i *régner* og *panier*, d. v. s. som i vor skoleudtale. Jeg må tilstå, at jeg hidtil har troet, at denne udtale af fr. *gn* kun eksisterede udenfor Frankrig. — Det er jo meget trøstefuldt for vore skoler.

Afsnittet om vokalerne er af særlig interesse for fonetikere, fordi det giver et efter min mening vellykket kompromis mellem det engelske og tyske vokalskema, hvorved Bells benævnelser kan beholdes, på samme tid som der skaffes plads for de kontinentale *a*-lyd. I et følgende afsnit — Combinaison des sons — behandles stavelselsedannelse, akcentuation, kvantitet og glidelyd, i fjerde afsnit — les acsessoires du langaje — styrke, hurtighed, tonhøide, klang, og i sidste afsnit gives sprogprøver i fonetisk transskription. Endelig er bogen også af interesse derved, at forf. har benyttet den simplificerede franske ortografi, som foreslåes af *Société de réforme ortografique.*

Både denne og Beyers bog må på det kraftigste anbefales vore filologer og fransklærere til flittigt studium.

Fredriksstad, 3. sept. 1887.

Aug. Western.

Efterskrift. Hr. Beyer har senere paa samme forlag udgivet „Französische Phonetik für Lehrer und Studierende", der dels indeholder en delvis omarbeidelse af den her omtalte bog, dels en „syntetisk del", hvori behandles stavelsedannelse, kvantitet, akcent, tonelag (intonation, stemmemodulation), sandhi-forekomster, m. m. tilligemed nogle transskriberede tekster. Hvad der ovenfor er sagt om hans Lautsystem

gjælder naturligvis i end høiere grad denne hans Phonetik, der i det hele er at betragte som en udvidet bearbeidelse af den første.

S. Skouboe: Hovedreglerne for den tyske Udtale. Kjøbenhavn. Carl Larsen. 1887. 20 S.

Denne lille Bog, der væsenlig er et Uddrag af de i Vietor's „Elemente der Phonetik“ fremstillede Regler for Udtalen af Tysk, maa siges at være en ret praktisk Hjælpebog, navnlig for yngre Lærere, der ikke have nogen Øvelse i at tale Sproget, og hvis Øre derfor svigter dem ved Undervisningen; dens ringe Omfang og billige Pris gjør den tillige anvendelig i selve Skolen, men den fordrer da, paa Grund af sin sammentrængte Fremstilling, at Lærerens Ord staar forklarende og udfyldende ved Siden af. Anm. skal benytte Lejligheden til at gjøre nogle faa spredte Bemærkninger, som han ved Gjennemlæsningen har fundet Anledning til. — S. 9. Blandt Undtag. 1. kunde været medtaget *Ocker* (Flod), samt Personnavne (f. Ex. *Brockes*). — Vokalens Længde i *Erde, werden, Arzt* og *hätscheln* er vistnok højst tvivlsom, efter Anm.'s Erfaring er den overvejende kort, i det mindste i det nordtyske Sprog, som har særlig Interesse for os. — Det er næppe heldigt, at tydelige Bøjningsformer som *labst, lebst, liebst, legt, liegt, trügt*, hvis Vokallængde beror paa Stammens Længde, ere blandede imellem de øvrige Ord, og hvad har *ie* (*liebst, liebt*) her at bestille? — S. 10. Om Sydtyskerne virkelig sige *Obacht* med langt *o*, tør Anm. ikke udtale nogen bestemt Mening om; Nordtyskerne gjøre det som Regel ikke. — S. 12. Anm. skal meget betvivle, at *oi* i *ahoj, Boje, Koje* nogensinde lyder som *äu* el. *eu*, samt at *Myrte* almindelig staves *Mirte*. — S. 16. Rækken af tyske Ord, der staves med *x*, er ikke fuldstændig, der bør i det mindste tilføjes *Taxe*; *Kux* er ved en Fejltagelse stavet *Kuks*. — S. 17. Det forekommer Anm. meget uheldigt at medtage den *j*-lignende Udtale af *g*, som jo kun er en Indrømmelse til den slette Berliner-Udtale; *α* og *β* burde altsaa falde sammen. — S. 18. Det er næppe heldigt at opstille som almindelig Regel, at *s* foran *p* og *t* i Forlyd skal udtales som *sch*, da ingenlunde alle Tyskere gjøre dette; Udtalen vil derved ufejlbarlig blive dreven over i den Yderlighed, som man især hører af Holstenerens Mund; man bør vistnok indskrænke sig til at fordre en „svag, tynd *sch*-Lyd, frembragt i den forreste Del af Munden“. — S. 20. Hovedreglen i § 10 er naturligvis rigtig, men de valgte Exempler i No. 1 ere særlig uheldige, da de alle fire faktisk kunne have Tonen paa andet Leds første Stavelse; det bør vistnok bemærkes, at Udtalen af sammensatte og afledede Adjektiver paavirkes noget af Sætningstonen.

C. A. Nissen.

S. **Reiter:** De syllabarum in trisemam longitudinem productarum usu Aeschyleo et Sophocleo. (= Dissertationes philologae Vindobonenses. Vol. I. Lipsiae, Freytag; Pragae, Tempsky. 1887. Pag. 125—235).

Inter quaestiones ad rem metricam pertinentes vix est, de qua magis in diversas partes abierint virorum doctorum iudicia, quam ea, quam dissertatione sua tractandam sibi sumpsit Reiter. Hodie ut ipsam rem agnoscunt, ita in emendandis choricis tragoediarum, quae corruptelis paene insanibilibus deformata nobis tradita sunt, utrum iure ubique antistrophicam responsionem restituant, an fieri possit ut plenus pes ad arsim (lege: thesim; utinam rei metricae scriptores vero artis vocabulo utantur!) polysemam respondeat, disceptant.

Praemissa praefatiuncula, primo capite (pag. 129—141) scriptor critico calamo exponit, quae fuerint doctorum virorum de hac re sententiae inde a Bentleyo Porsonoque usque ad haec tempora. Nominantur et iudicantur Hermann, Apel, Boeckh, Feussner, Bellermann, Rossbach et Westphal, Schmidt uterque (Henricus et Mauricius); ad extremum scriptor mentionem facit Christii, „qui“, inquit, „qua est religione, mediam ingressus viam inter Hermanni doctrinam metricam recentiorumque rationem rhythmicam, quid in utraque haberet probabilitatis vim, caute examinavit“. Quae laus, quum criticam aestimationem effugiat Christ, ostendit, ni fallor, Reiterum, si principia quaeras, eum sequi. Quod quum ita sit, quum praesertim universam quae huc pertinet rem tractandam sibi non proposuerit, dubius haereo, ecquam utilitatem dissertationi afferat critica haec aestimatio eorum, qui Christio quasi viam praemunierunt.

Secundo capite (pag. 142—176) quaeritur „de pleni pedis arsisque trisemae responsione antistrophica“. Iam indicavi esse, qui operam dent, ut antistrophicam responsionem ubique restituant. Reiter autem, „non potui“, inquit, „non mirari tot locis corpus sanissimum adfectum esse volneribus a medicis istis, qui liberioris responsionis naturam non perspexerant, inlatis“. Homines doctos iusto magis neglexisse quaerere, „fierine potuerit et reapse factum sit, ut . . . strophae pleni pedis vicem subiret arsis polysema“. Quam rem ita in examen vocat, ut omnes locos huc pertinentes Aeschyleos et Sophocleos inspiciat. Quorum locorum summa est apud Aeschylum circa LX, apud Sophoclem LXXX. Concedo numeros tantos esse, ut facile quispiam sibi persuadeat legem illam de exactissima antistrophica responsione minus valuisse apud tragicos poetas quam apud rei metricae scriptores recentiores; quare bene de re metrica meritus est Reiter, qui hos locos collegerit. Sed in iis tractandis non aequus est iudex. Quum enim in oratione numeris adstricta versemur, non acquiescendum est in ea re, quod licet verba tradita interpretari; accedit metrum, cuius etiam est ratio habenda, ne leges suas

violet. Reiter vix ita. Persaepe enim emendatores facillimis emendandi rationibus usi responsionem restituerunt — ut, ne plura afferam, Aesch. Pers. 645 μεγαυχῆ pro μεγαλαυχῆ reponendo —. Quas emendationes non minus improbat Reiter, quam quae longius a librorum manu scriptorum verbis recedunt, nihil amplius requirens quam ut sanam praebeant verba sententiam; quamquam etiam ex corruptis, qualia nos habemus, choricis tragoediarum apparet poetis valde curae fuisse, ne quid diversitatis inter strophas et antistrophas intercederet. Qui caute de hac re iudicant (Christ, Metrik der Griechen und Römer, pag. 627; Alexanderson, Grekisk Metrik § 263), ut non quaslibet coniecturas accipiunt, ita cavent, ne aspernentur emendationes, quae et responsionem restituant, neque e longinquo petitae sint.

Huic capiti adiungitur tertium (pag. 177—188) „de syllabis in tetrasemam longitudinem productis". De quo idem fere, quod de secundo, valet iudicium. Hoc capite scriptor etiam patefacere conatur, quae sequendae sint rationes in dimetienda paenultima syllaba versuum in trochaeo vel spondeo desinentium.

Quartum caput (pag. 189—232) inscribitur: „De rhytmizomeni cum rhythmo congruentia, qualem in trisemis usurpandis Aeschylus et Sophocles consequi studuerunt". In difficillima re versari elucet. Occurrit nobis hic iterum maxima illa Reiteri in locis colligendis diligentia. Si cui videtur vanum esse quaerere, quem ad modum in trisemis usurpandis rhythmi cum rhythmizomeno concentum instituerint poetae, nescio an melius eum edoceat Reiter. Quamquam enim non credimus fieri posse, ut singula huius quaestionis persequamur, tamen inspectis, quae de ἄτη voce docet Reiter pag. 213[1]), dubitare non licet, quin studuerint poetae, ut productionis rhythmicae auctio maxime ad voces sententiarum conexu iam intentas accederet.

Quamquam Reiter id non assecutus esse videtur, quod est quasi caput dissertationis, ut nobis persuaderet offendendum non esse in neglecta stropharum responsione, tamen haud dubie rei metricae multum profuit, et quod omnes hoc nomine inconcinnos locos diligentissime collegit, et quod, quaestione denuo in examen vocata, prohibuit, ne temere in emendationibus aequiesceremus.

Lundae a. 1888.

Johannes Paulson.

---

[1]) „Dignum sane memoratu est prioris huius vocis (ἄτη) syllabae productionem tantis in deliciis habitam esse ab Aeschylo, ut non minus XXII locis inveniatur. In universum hanc vocem in tragoediis superstitibus quater et quadragiens reperis (deciens in trimetris, quater in versibus anapaesticis, quater in versibus dochmiacis). In versibus igitur logaoedicis — ubi quinquiens et viciens haec vox obviam fit — tribus vel duobus tantum modo locis ἄτη arsi ternaria non intenditur".

Om de til est (nihil est, quid est) cur o. l. svarende græske Sætningsforbindelser[1]).

Af **C. P. Christensen Schmidt.**

Paa Latin kunne som bekjendt saa vel Udsagn og Spørgsmaal om Tilstedeværelse eller Ikke-Tilstedeværelse af Grund til tænkte Handlinger eller Forhold som ogsaa Udsagn og Spørgsmaal om Grunden til givne Handlinger eller Forhold udtrykkes i Form af sammensatte Sætninger, i hvilke Hovedsætningen indeholder selve Udsagnet eller Spørgsmaalet — med eller uden udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund* —, medens Bisætningen, indledet ved et Ord eller en Ordforbindelse, der betyder *hvorfor*, angiver den Handling eller det Forhold, som der er Tale om Grund eller Grunden til. De paagjældende Bisætninger ere, for saa vidt de have conjunctivisk Form — hvad der hos Guldalderens Forfattere er gjennemgaaende Regel —, Madv. lat. Spr.[3] § 372 b Anm. 6 betegnede som Gjenstandssætninger lige saa vel som de i samme Forbindelse af og til forekommende Bisætninger, der indledes ved *ut*, og der er for saa vidt heller ikke det Mindste at indvende mod denne

[1]) Nærværende Afhandling falder, paa en Deel af Anmærkningerne nær, i alt Væsentligt sammen med et Foredrag, som jeg holdt i philologisk-historisk Samfund d. 21. Oct. 1886; dog er den sidste Halvdeel, som jeg for at imødekomme Ønsket om et Foredrag netop til den nævnte Tid havde hastet lidt mere end ønskeligt med, senere tildeels omarbeidet, ligesom jeg med det Samme har bestræbt mig for at tage skyldigt Hensyn til de Bemærkninger, der efter Foredraget bleve gjorte deels af min senere afdøde uforglemmelige Lærer, Johan Nicolai Madvig, hvis venlige Dom om Arbeidet i dets Heelhed jeg er saa meget taknemmeligere for, som det skulde blive Mesterens sidste direct opmuntrende Ord til mig, deels af min høitagtede Ven Dr. Siesbye. Den Sidste skylder jeg ogsaa Tak bl. A. for nogle latinske Forfattersteder, som jeg haaber at have benyttet overeensstemmende med hans Intentioner.

Betegnelse, da de utvivlsomt angive Gjenstanden for den i Hovedsætningen udtrykte eller foresvævende Forestilling om Grund — *causa cur faciam* lige saa vel som *causa ut faciam* = *causa faciendi* —; andre Grammatikere have betegnet dem mere almindeligt som Relativsætninger, hvad der ligeledes er fuldt berettiget — Schemaet *est causa cur* er jo umiskjendeligt aldeles homogent med *est locus ubi*, *est tempus quum*, ligesom Schemaet *est cur* med *est ubi*, *est quum*, og Madvig sammenstiller ogsaa § 363 Anm. 3 Conjunctiven i de paagjældende Sætninger med Conjunctiven i visse Relativsætninger, nemlig dem, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse“ —, og da der nu i slige Forbindelser i alt Fald hos de ældre Digtere (Plautus og Terents) forekomme Bisætninger ikke blot med conjunctivisk, men af og til ogsaa med indicativisk Form [1]), maa jeg her, hvor jeg har at gjøre med Sætningsforbindelsen i dens Heelhed, foretrække denne mere almindelige Betegnelse. Ogsaa paa Græsk gjenfindes, om end i langt ringere Udstrækning, den samme Sætningsforbindelse i sin væsentlige Grundform, men med adskillige Divergentser i det Enkelte, deels i Henseende til de i Bisætningen optrædende Modusformer — hvad der naturligviis har sin Grund i den almindelige Forskjel mellem Modusbetegnelsernes Anvendelse i de to Sprog —, deels ogsaa i Henseende til de forskjellige Former for Bisætningens Tilknytning til Hovedsætningen. Alt dette kunde det vel være nyttigt at have et samlet Overblik over, i alt Fald har jeg for mit Vedkommende ikke sjelden følt Trang til at kunne gjøre mig nogenlunde Rede for de herhenhørende Phænomener, og da jeg ikke veed nogensteds at have fundet dem behandlede i Sammenhæng — hvad der jo forresten ingenlunde udelukker Muligheden af, at de maaskee kunne være det alligevel —, har jeg bestræbt mig for at forfølge Sprogbrugens Forekomst i den

[1]) Plaut. Bacch. V, 2, 25 (28) sed quid est, quapropter nobis uos malum minitamini? Epid. I, 1, 39 est causa, qua causa simul mecum ire ueritust. Ter. Hec. V, 1, 6 edepol credo te non nil mirari, Bacchis, quid sit, quapropter te huc foras puerum euocare iussi.

græske, særlig den attiske, Litteratur og skal nu søge, saa vidt det i Korthed er muligt, at beskrive og illustrere den og at drage Grændselinierne for de enkelte Formers Omraade. Den Form af vedkommende Sætningsforbindelse, som det fra først af særlig har været mig magtpaaliggende at komme til Klarhed om, er den, der svarer til det latinske *est (non est, quid est) quod;* men den vil det være hensigtsmæssigst at gjøre til Gjenstand for særskilt Behandling, naar vi først have betragtet de andre Former, i hvilke Relativet fremtræder i en mere speciel Casus eller styret af en Præposition.

Jeg skal begynde med de Forbindelser, i hvilke der er Tale om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, og da først med dem, der i Hovedsætningen indeholde en udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund* — ved Substantiver som *αἰτία* eller *πρόφασις* —. Betragte vi nu her Forbindelserne Demosth. XXIV, 195 *οὐδεμίαν γὰρ ἂν εἰπεῖν ἔχοις ἄλλην πρόφασιν, δι᾽ ἣν τοιοῦτον ἐπήρθης εἰσενεγκεῖν νόμον*, XXX, 13 *οὐκ ἔστ᾽ εἰπεῖν ἄλλην πρόφασιν, δι᾽ ἣν οὐκ ἀπέδοσαν, ἀλλ᾽ ἀνάγκη ταύτην εἶναι τὴν αἰτίαν, δι᾽ ἣν δοῦναι τὴν προῖκ᾽ οὐκ ἐπίστευσαν* og Prooem. 32, 3 *εἰ δὲ . . πρόφασις . . ἄλλη τις ὕπεστι, δι᾽ ἣν ταῦτα προαιροῦνται, πῶς οὐ χρὴ φαύλην ταύτην ὑπολαμβάνειν, ἥτις ποτ᾽ ἐστίν:* og sammenligne dem med Demosth. L, 24 *μόνῳ τοίνυν τούτῳ τῶν ἄλλων διαδόχων οὐκ ἔστι πρόφασις ὑπολειπομένη, δι᾽ ὅ τι οὐ πάλαι ἧκεν ἐπὶ τὴν ναῦν*, Plat. Alcib. 118 E *σοὶ τίνα αἰτίαν ἀναθῶμεν, δι᾽ ὅ τι σε οὕτως ἔχοντα περιορᾷ:* og Eur. Iph. Taur. 926 *ἡ δ᾽ αἰτία τίς, ἀνθ᾽ ὅτου κτείνει πόσιν;* da kunne vi ikke undgaae at lægge Mærke til, at i de tre første Steder har det af Præpositionen styrede Relativum simpel Relativform og retter sig i Kjøn efter Substantivet i Hovedsætningen, medens det i de tre sidste Steder har ubestemt Relativform og staaer i Neutrum (*δι᾽ ὅ τι, ἀνθ᾽ ὅτου*), altsaa i Forbindelse med Præpositionen danner et relativt Causaladverbium svarende til Latinens *cur, quare, quamobrem* o. l.[1]). Hvor Meget af denne

[1]) Med Hensyn til det sidst anførte Sted maa jeg vel, for at man ikke skal minde mig om, at efter Berg gr. Forml. § 60 Anm. „*ὅτῳ, ὅτου, ὅτοις, ὅτων* bruges for alle Kjøn“ og altsaa *ὅτου* i dette Sted kan være Femininum, i Forbigaaende bemærke, at jeg bortseet

Forskjel i Relativets Form, navnlig dets Kjønsform, kan nu antages at beroe paa fast Sprogbrug og hvor Meget paa frit Valg? Ved negtende Hovedsætning synes det for det Første klart, at Relativets Form maa være overladt til den Talendes frie Valg, eftersom vi her havde Exempler baade paa *δι' ἣν* og *δι' ὅ τι*. Ved spørgende Hovedsætning havde vi kun Exempler med Neutrumsform (*δι' ὅ τι, ἀνθ' ὅτου*), men at denne skulde være den eneste mulige, kan jeg ikke faae mig til at troe; i det Mindste finde vi i Forbindelser, hvor Substantivet i Hovedsætningen staaer som Object for et verbum quærendi, Relativer i Femininum, saaledes *πυνθάνεσθαι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ταῦτ' εἶπεν* Æsch. II, 36, *ζητεῖν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ταῦτα ποιοῦσιν* Demosth. Prooem. 6, 2 — ligesom det hedder *εἰπεῖν, φράζειν, προγράφειν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν* o. l. —, saa at ogsaa her Formen synes at være facultativ. Med den spørgende Hovedsætningsform synes endvidere den betingende at maatte følge, og vi beholde da kun Forbindelser med ligefrem affirmativ Hovedsætning tilbage. Her kan der i alt Fald kun tænkes Mulighed for et Valg, for saa vidt der i Hovedsætningen maatte være Tale blot om Grund i reent ubestemt Almindelighed (*est causa cur*), hvad jeg ikke har truffet Exempler paa; hvor den bestemte Grund paapeges,

---

fra det ioniske *ἰτεῳοῦν* C. I. 2008 (Cauer, Del. 135) ikke mindes udenfor den her omhandlede Forbindelse og andre dermed nær beslægtede, hvor Relativet godt kan opfattes som Neutrum (Lys. XII. 2 *ἥτις ἦν αὐτοῖς πρὸς τὴν πόλιν ἔχθρα, ἀνθ' ὅτου τοιαῦτα ἐτόλμησαν εἰς αὐτὴν ἐξαμαρτάνειν* og Arist. Equ. 1320 *τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν ἀγυιάς;*), at have fundet nogen af disse Former i Relation til et Femininum, det skulde da være *ὅτῳ* Eur. Iph. Taur. 1071, hvor Iphigeneia bønfalder Choret, som unegtelig bestaaer af Qvinder, bl. A. ved dets Kjære derhjemme, *μητρος πατρός τε καὶ τέκνων, ὅτῳ κυρεῖ,* et Vers, som Nogle have anseet for uægte, fordi Choret andensteds betegner sig selv som et Jomfruchor, medens Andre med god Grund have hævdet, at der i alt Fald ikke ligger særlig Vægt paa Kjønnet, saa Relativet godt kan staae ogsaa i Masculinum som den almindelige, begge de naturlige Kjøn omfattende Form, og at jeg derfor indtil videre for den attiske Litteraturs Vedkommende troer at burde holde mig bl. A. til Krüger, som gr. Spr. § 25, 9 A. 1 lærer, at *ὅτῳ*, *ὅτου* o. s. v. altid er Masculinum eller Neutrum, hvad der efter Meisterhans' Grammatik der attischen Inschriften p. 70 (§ 37, 6) ogsaa finder Medhold i Indskrifternes Sprogbrug.

kan Relativets Form kun være det simple Relativum med Concordants i Henseende til Kjønnet, som vi ogsaa finde det f. Ex. Isocr. XII, 118 *αἱ . . αἰτίαι, δι᾽ ἃς μετέλαβον . ., αὗται . . ἦσαν* eller Epist. 6. 3 *αἱ . . αἰτίαι, δι᾽ ἃς οὐκ ἔξεστι . ., τοιαῦται συμβεβήκασιν*, ja jeg betvivler i høi Grad, at selv en Forbindelse som den latinske *multæ sunt causæ, quamobrem* tør antages at have været gængs og gjæv paa Græsk; det maatte vist hedde *πολλαί εἰσιν αἰτίαι, δι᾽ ἃς* (sml. Demosth. XXIII, 95 *πολλαὶ γὰρ προφάσεις εἰσί, δι᾽ ἃς πολλάκις ὑμεῖς ἐξηπάτησθε*). At man overalt, hvor der er frit Valg mellem *δι᾽ ἣν* og *δι᾽ ὅ τι*, ogsaa havde maattet kunnet bruge *δι᾽ ἥντινα*, synes, skjøndt jeg ikke kan anføre Exempler derpaa, at være en Selvfølge; Brugen af Neutrum synes altid at have medført ubestemt Form.

Jeg skal derefter tilføie Exempler paa saadanne Forbindelser, i hvilke Hovedsætningen ikke indeholder nogen udtrykkelig Betegnelse af Begrebet *Grund*. Det følger her af sig selv — da Grækerne ikke bruge Sammensætninger som *quare, quamobrem* o. l. —, at Relativet altid staaer i Neutrum. Saaledes Demosth. XXIV, 81 *καίτοι τί ποτ᾽ ἦν, δι᾽ ὃ προσγράψαι σαφῶς ὤκνησε κτέ:* Philemon. fr. 109 *τί ποτ᾽ ἐστὶν ἄρα, δι᾽ ὅ τι βούλεταί μ᾽ ἰδεῖν;* Soph. Ant. 237 *τί δ᾽ ἐστίν, ἀνθ᾽ οὗ τήνδ᾽ ἔχεις ἀθυμίαν;* Plat. Prot. 316 B *τί οὖν δή ἐστιν, οὗ ἕνεκα ἥκετε;* og Lucian. Catapl. 8 *τί δέ ἐστιν, οὗ χάριν ἀφικέσθαι θέλεις;* Hovedsætningen er her overalt spørgende, og nogen anden Form af Hovedsætning uden substantivisk Betegnelse for Begrebet *Grund* har jeg, hvor der er Tale om Grunden til en Kjendsgjerning, ikke fundet repræsenteret. Derimod foreligger der for Bisætningens Tilknytning til Hovedsætningen et rigt Udvalg af Former: *δι᾽ ὅ, δι᾽ ὅ τι* — *ὅ* og *ὅ τι* synes at være lige gode —, *ἀνθ᾽ οὗ, οὗ ἕνεκα, οὗ χάριν*, alle med Relativet i tydelig Neutrumsform.

Betragte vi nu alle de anførte Exempler under Eet, da viser der sig fremdeles en iøinefaldende Forskjel mellem græsk og latinsk Sprogbrug. Medens man paa Latin finder Bisætninger i conjunctivisk Form ikke blot, hvor der er Tale om Grund til en tænkt Handling (Nihil affert Zeno, quare mundum ratione uti putemus), men ganske jævnlig

ogsaa, hvor der er Tale om Grunden til en given Kjendsgjerning (Multæ sunt causæ, quamobrem hunc hominem cupiam abducere. Quid fuit causæ, cur Cæsarem in Africam non sequerere? Quid est, cur tu in isto loco sedeas? for blot at nævne de hos Madvig anførte Exempler), staaer Bisætningen paa Græsk her altid i Indicativ, d. v. s. Romerne kunne i den heromhandlede Sætningsforbindelse ogsaa i dette Tilfælde betegne Bisætningens Indhold som blot Forestilling, Grækerne ikke. At den latinske Conjunctiv her skulde være en reen og bar Afhængighedsmodus, opstaaet ved ligefrem Udvidelse af Modusformens egentlige Omraade, saaledes som den f. Ex. er det i Bisætninger, der betegne den factiske Følge, tør vistnok ikke antages; der ligger i den, som ogsaa Madvig antyder baade ved Beskrivelsen af Phænomenet og ved Sammenstillingen med Conjunctiven i relative Hensigtssætninger, utvivlsomt et *skal*; men netop derigjennem betegner den jo Bisætningen, uanseet dens factiske Realitet, som noget blot Forestillet, hvad der paa Græsk aldrig er Tilfældet. Ganske vist savne heller ikke Grækerne Midler til at betegne den Kjendsgjerning, hvis Grund der i Hovedsætningen tales eller spørges om, som en blot Forestilling, men i en ved *hvorfor* indledet finit Bisætning kunne de ikke gjøre det; de maae give Bisætningen infinitivisk Form. Saaledes finde vi — altid kun med udtrykkelig substantivisk Betegnelse af Begrebet *Grund* — deels en simpel Accusativ med Infinitiv, f. Ex. Plat. Symp. 207 B *τὰ δὲ θηρία τίς αἰτία οὕτως ἐρωτικῶς διατίθεσθαι;* og paa samme Maade ved *τί αἴτιον* Ar. Ach. 607 ff., ved *τίς πρόφασις* Eur. Rh. 78, deels en ved Tilføielse af Artikelen substantiveret Accusativ med Infinitiv, enten i Genitiv, f. Ex. Isæ. III, 9 *ὅ τι ποτ᾽ ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μηδὲν τούτων γεγενῆσθαι* og ligesaa ved *τί φήσομεν αἴτιον εἶναι* Xen. Apol. 17, eller i Accusativ som Indholdsbetegnelse, f. Ex. Demosth. VIII, 56 *τί ποτ᾽ οὖν ἐστὶ τὸ αἴτιον τὸ μηδένα πώποτ᾽ εἰπεῖν κτέ;* — i denne Form er Forbindelsen i alt Fald overleveret — og ligesaa IX, 63, deels endelig Infinitiv med *ὥστε* Eur. Iph. Aul. 1435 *ἔχω τάλαινα πρόφασιν ὥστ᾽ ἀλγεῖν φρένα* (sml. Xen. Cyr. III, 1, 27), hvilken sidste Forbindelse nær-

mest svarer til det latinske *causa ut*. Ogsaa paa andre Maader kan en lignende Tankeforbindelse udtrykkes paa Græsk, men gjennemgaaende ikke saaledes, at Kjendsgjerningen er betegnet som blot forestillet; navnlig er dette ubetinget ikke Tilfældet, hvor den tilknyttes i Form af en Gjenstandssætning med ὅτι, som f. Ex. Plat. Lys. 209 B *τί ποτ' ἂν οὖν εἴη τὸ αἴτιον, ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐ διακωλύουσιν, ἐν οἷς δὲ ἄρτι ἐλέγομεν κωλύουσιν;* og mangfoldige andre Steder, heller ikke, hvor den tilknyttes i Form af et appositivt Participium, som Plat. Apol. 34 B *τίνα ἄλλον ἔχουσι λόγον βοηθοῦντες ἐμοὶ ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον κτέ;* Kun hvor i dette sidste Tilfælde Hovedverbet har ἂν hos sig, kunde der være Tale om, at Participiet betegner vedkommende Handling som blot forestillet, ikke blot — hvad der er en Selvfølge —, hvor den i Virkeligheden endnu kun er mulig, som Eur. Ion. 721 f. *στενομένα γὰρ ἂν πόλις ἔχοι σκῆψιν ξενικὸν εἰσβολάν,* men maaskee ogsaa, hvor den maa antages allerede at have factisk Realitet, som i det anførte Sted af Plat. Apol. i den umiddelbart forudgaaende Sætning *αὐτοὶ μὲν γὰρ οἱ διεφθαρμένοι τάχ' ἂν λόγον ἔχοιεν βοηθοῦντες;* dog kan jo Participiet her ligesaa godt siges at være Æqvivalent for et simpelt *idet* som for et *hvis* eller *naar*, og i alt Fald er det ikke Participiet, der medfører Opfattelsen af Handlingen som blot forestillet, men det er selve Hovedverbets særegne Udsagnsform. Men hvorom Alting er, saa svare altsaa, hvor Talen er om Grunden til en Kjendsgjerning, de græske Bisætninger, der ere indledede ved et *hvorfor*, ikke til de latinske med Verbet i Conjunctiv, men til de i Begyndelsen omtalte paa Latin sjeldnere med Verbet i Indicativ.

Vi gaae nu over til de Forbindelser, i hvilke der er Tale om Tilstedeværelsen eller Ikke-Tilstedeværelsen af Grund til en blot tænkt Handling. I disse Forbindelser staaer, for saa vidt jeg tør dømme efter de Exempler, jeg har truffet paa, Relativet altid i samme Kjøn som Substantivet i Hovedsætningen, hvor et saadant findes, medens Valget mellem det simple og det ubestemte Relativpronomen, hvad enten der bruges Femininum eller Neutrum, synes at være frit. For saa vidt som Hovedsætningen her har affir-

mativ Form, kan den ved *hvorfor* indledede Bisætning selvfølgelig kun indeholde en fremtidig Handling, da nærværende eller forbigangne Handlinger, hvortil der siges at være Grund, derved eo ipso ere bestemte som virkelig stedfindende eller skete, saa at Forbindelsen altsaa i dette Tilfælde vilde høre til den foregaaende Kategori; for saa vidt som derimod Hovedsætningen har negtende (eller spørgende) Form, kan Bisætningens Handling tilhøre enhver Tid. I hele denne Art af Forbindelser kan efter Sagens Natur Bisætningen lige saa lidt paa Græsk som paa Latin have reen indicativisk Form, naar den angaaer Nutiden eller Fortiden, hvorimod der i Overeensstemmelse med den øvrige Sprogbrug paa Græsk nok vil kunne tænkes Futurum Indicativ, naar Handlingen tilhører Fremtiden. Dette sidste Tilfælde er nu ogsaa — hvad man ligeledes efter den øvrige Sprogbrug allerede a priori kunde betragte som givet — det eneste, i hvilket vi her paa Græsk møde Conjunctiv, og vi møde den endda meget sparsomt. For Conjunctiv ved affirmativ Hovedsætning kan jeg anføre Isocr. XXI, 1 *Οὐ προφάσεως ἀπορῶν* (den dobbelte Negtelse bekræfter) *δι' ἥντινα λέγω ὑπὲρ Νικίου τουτουί*, hvor *λέγω* kun kan være Conjunctiv, da Sætningen staaer lige i Begyndelsen af Talen, saa at Taleren endnu hverken har talt eller taler for sin Client, men først vil til at gjøre det. Conjunctiv ved benegtet Hovedsætning forekommer — uden Substantiv i Hovedsætningen — Andoc. III, 16 *εἰ δὲ μήτε δι' ὅ τι μήτε ὅποισι μήτε ἀφ' ὅτου πολεμήσωμεν ἔστι, πῶς οὐκ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν εἰρήνην ποιητέον ἡμῖν;* Men ved Siden af Conjunctiv forekommer der, i alt Fald hvor der tales om mere specielle Former af Grund, nok saa hyppig Futurum Indicativ, saaledes ved affirmativ Hovedsætning Demosth. XX, 97 (om en i Loven anviist og hjemlet Grund) *πρόφασις δικαία* (nml. *ἔστι*), *δι' ἥν, ἂν ὑμῖν δοκῇ, κωλύσετ' ἔχειν τὴν δωρεάν*, ved spørgende Hovedsætning Demosth. LIV, 17 (om en forevendt Grund til Straffrihed) *θαυμάζω γὰρ ἔγωγε, εἴ τις ἔστι πρόφασις παρ' ὑμῖν ἢ σκῆψις εἰρημένη, δι' ἥν, ἂν ὑβρίζων τις ἐξελέγχηται καὶ τύπτων, δίκην οὐ δώσει*, ved negtende Hovedsætning sammesteds § 21 (om samme Slags Grund) *δίκαιον μὲν*

οὐδενὶ δήπου σκῆψιν οὐδεμίαν τοιαύτην οὔτε ἄδειαν ὑπάρχειν παρ᾽ ὑμῶν, δι᾽ ἣν ὑβρίζειν ἐξέσται og uden Substantiv i Hovedsætningen Demosth. XXI. 207 (om en plausibel Grund til Anklage) εἰ τοὺς ἄλλους ῥᾳδίως κρίνων ἐμὲ μηδὲν ἔχεις, ἐφ᾽ ὅτῳ τοῦτο ποιήσεις. Lige saa hyppig er fremdeles i Bisætningen Optativ med ἄν, som jeg dog kun har fundet ved negtende Hovedsætning, deels med πρόφασις foran. Demosth. XX. 140 οὐκ ἔχει πρόφασιν, δι᾽ ἣν ἂν τύχοι συγγνώμης, ὁ τοῦτο πεπονθώς og XXV, 17 ὥστε μηδεμίαν καταλείπεσθαι πρόφασιν, δι᾽ ἣν ἄν τις αὐτὸν ἀφείη, deels uden Substantiv i Hovedsætningen. Demosth. XXXVI. 53 πανταχῇ σκοπῶν οὐδὲν ὁρῶ, δι᾽ ὅ τι ἄν σοι πεισθέντες τουδὶ καταψηφίσαιντο og med Relativet i Genitiv uden Præposition Soph. Phil. 1308 f. τὰ μὲν δὴ τόξ᾽ ἔχεις, κοὐκ ἔσθ᾽ ὅτου ὀργὴν ἔχοις ἂν οὐδὲ μέμψιν εἰς ἐμέ. Denne samme potentiale Form af Bisætningen finde vi endvidere — og det er den eneste, vi finde —, hvor der benegtes at være Grund til, at Noget nu eller i Almindelighed skulde finde Sted, saaledes Xen. Anab. II. 3, 23 οὔτε βασιλεῖ ἀντιποιούμεθα τῆς ἀρχῆς οὔτ᾽ ἔστιν, ὅτου ἕνεκα βουλοίμεθα ἂν τὴν βασιλέως χώραν κακῶς ποιεῖν (ɔ: οὐ βουλόμεθα) eller Plat. R. publ. 382 E οὐκ ἄρα ἔστιν, οὗ ἕνεκα ἂν θεὸς ψεύδοιτο (ɔ: θεὸς οὐ ψεύδεται), ligesom vi ogsaa finde potential Udsagnsform, hvor der benegtes at være Grund til, at Noget skulde være skeet — hvor der da naturligviis staaer Indicativ med ἄν —, saaledes Isocr. XXI. 5 ὥστε οὐκ ἔστι, δι᾽ ὅ τι ἂν ἐπήρθη ἀδίκως ἐπ᾽ Εὐθύνουν ἐλθεῖν.

Det vil altsaa sees, at i hele den her omhandlede Sætningsforbindelse Bisætningens Udsagnsform paa Græsk overalt er paa det Bestemteste betinget af Indholdets Forhold til Realiteten. Hvor det er en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, der er Tale om, staaer der Præsens eller Præteritum Indicativ, hvor det er en blot tænkt fremtidig Handling, staaer der Conjunctiv, Futurum Indicativ eller Optativ med ἄν, og hvor det er en blot tænkt Handling i Nutiden eller Fortiden, staaer der henholdsviis Optativ og Indicativ med ἄν. Der er her kun Eet, der kræver nærmere Omtale, nemlig Oprindelsen til Conjunctiven i enkelte af disse Bisætninger. Den maa vel, om den end paa Latin

har en langt mere udstrakt Anvendelse end paa Græsk, dog i begge Sprog være opstaaet paa samme Maade og kunne tilknyttes til den øvrige Brug af Conjunctiven paa samme Punct. Paa Latin sammenstiller som sagt Madvig den — og han er ikke ene om det — med Conjunctiven i Relativsætninger, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse". Men, vil man maaskee sige, her kan den da ikke tilknyttes paa Græsk; paa Græsk staae jo Relativsætninger, der „betegne Hensigt og Bestemmelse", ikke i Conjunctiv; i det Mindste anfører Madvig selv gr. Ordf. § 140 b saadanne Relativsætninger efter Præsens og Futurum med Henviisning til § 115 a Anm. — hvor der er Tale om Futurum Indicativ i den Slags Sætninger — blandt „de Tilfælde, hvor Grækerne ikke ved Verbets Modus betegne, at Sætningen ikke ligefrem udsiges som virkelig, uagtet der kunde være Anledning dertil". Men dette maa forstaaes cum grano salis, og det havde vist været heldigere, om det havde været udtrykt noget mindre almindeligt. For det Første tilføies der nemlig, at der efter Præteritum staaer Optativ, hvorom der henvises til § 132 d, og naar vi da der i det paagjældende Exempel Soph. Phil. 280 *ἄνδρα οὐδέν' ἔντοπον ἑώρων, ὅστις ἀρκέσειεν* saa vel som paa andre Steder (Soph. Phil. 691 ff., Eur. Iph. Taur. 588 ff.) finde Optativ i Aoristform, saa forudsætter dette aldeles bestemt i de tilsvarende Sætninger efter Præsens og Futurum ikke Futurum Indicativ, men Aorist Conjunctiv, ligesom Præsens Optativ (som vi finde Xen. Oec. 20, 25) forudsætter Præsens Conjunctiv[1]). Og

[1]) Futurum Indicativ maa ved Hovedverbum af Fortiden selvfølgelig, for saa vidt det overhovedet forandres, gaae over til Futurum Optativ (sml. Madvig, Bemerk. üb. einige Puncte d. griech. Wortfügungslehre S. 27 ff.), og denne Form findes ogsaa Soph. Oed.Reg. 796, Xen. Hell. II, 3, 11, Plat. Tim. 33 C, Isae. II, 10. — Oprindelig Conjunctiv synes endvidere at være den nødvendige Forudsætning for Forekomsten af Aorist Optativ i en saadan Relativsætning ogsaa ved ønskende Hovedsætning (**Soph. Trach. 953** *εἴθ' ἀνεμόεσσά τις γένοιτ' ἔπουρος ἑστιῶτις αὔρα, ἥτις μ' ἀποικίσειεν ἐκ τόπων, ὅπως τὸν Ζηνὸς ἄλκιμον γόνον μὴ ταρβαλέα θάνοιμι μοῦνον εἰσιδοῦσ' ἄφαρ*); thi om end Relativsætningens Indhold her selvfølgelig ogsaa er Gjenstand for Ønske, kan den dog efter Forestillingens Form ikke opfattes som blot Fortsættelse af Ønsket, men kun som Bibestemmelse derved,

dernæst ere Relativsætninger, der „betegne Hensigt eller Bestemmelse“ og virkelig staae i Conjunctiv, slet ikke saa ganske ualmindelige paa Græsk og heller ikke uomtalte hos Madvig; men de have beskedent gjemt sig i en Parenthes i Slutningen af § 121 bagved de conjunctiviske Spørgesætninger om, hvad der skal skee. Blandt Exemplerne paa saadanne i indirect Form er der i Paragraphen anført Plat Euthyphr. 11 B οὐκ ἔχω, ὅπως σοι εἴπω ὃ νοῶ, og der tilføies saa i Parenthesen: Ἔχω og οὐκ ἔχω ὅ, τι (ὃ) med Conjunctiv ofte ogsaa i Betydningen „har (ikke) Noget at“, med Exempel af Plat. Symp. 194 D οὐδὲν Σωκράτει διοίσει, ἐὰν μόνον ἔχῃ ὅτῳ

lige saa vel som f. Ex. den efterfølgende conjunctionale Hensigtssætning (paa potential Optativ uden ἂν vil man vel her ikke let tænke). Det Samme gjælder fremdeles ogsaa, hvor en Relativsætning af lignende Art og Form staaer som Bisætning til en hypothetisk Betingelsessætning i Optativ, som det er Tilfældet Arist. Eccl. 794 εἰ μὴ ᾽χοιμ᾽ ὅποι ταῦτα καταθείην og vistnok Xen. Oec. 20, 13 εἰ δέ τις παντάπασιν ἀργὸς εἴη, τί δύναται φέρειν ἡ γῆ, καὶ μήτε ἰδεῖν ἔχοι καρπὸν μήτε φυτὸν αὐτῆς μήτε ὅτου ἀκοῦσαι τὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῆς ἔχοι, hvor der er overleveret ἀκοῦσαι, som Sauppe har gjenoptaget, men som enten ødelægger Parallelismen eller, hvis det skal forstaaes efter G. Hermanns Tanke de part. ἂν p. 130, utvivlsomt er aldeles ugræsk; Schneider rettede ὅτου til του, hvad der baade er sprogrigtigt og giver god Mening, men nemmere er det vel dog med Breitenbach blot at forandre Accenten (εἰ μὴ εἴη ὅστις τὰ εἰσενεχθέντα σώζοι ib. 7, 40 svarer til ἔστιν ὅστις σώζει og hører ikke herhen). Hvor derimod Relativsætningen hører til et hypothetisk-betinget eller potentialt Udsagn i Optativ med ἂν (Eur. Hel. 435 ὠή· τίς ἂν πυλωρὸς ἐκ δόμων μόλοι, ὅστις διαγγείλειε τἀμ᾽ εἴσω κακά; Arist. Ran. 96 γόνιμον δὲ ποιητὴν ἂν οὐχ εὕροις ἔτι ζητῶν ἄν, ὅστις ῥῆμα γενναῖον λάκοι, samt endvidere Lys. XXI, 21 οὐ γὰρ ἂν ἔχοιμι ὅ τι τούτου μεῖζον αὐτοῖς εὐξαίμην κακόν — sml. Plat. Gorg. 486 B — og med Verbet i Præsens Plat. Charm. 157 C οὐκ ἂν ἔχοιμεν ὅ τι ποιοῖμέν σοι — sml. Crit. 45 B —, hvis man vil regne Bisætningen i disse sidste Steder for en Relativsætning), kan Modusformen ogsaa forklares ved Underforstaaelse af ἂν — sml. den ikke sjeldne Form af sammensat Sætning, som er repræsenteret ved det Madv. Ordf. § 137 anførte Sted Xen. Cyr. III, 2, 28 —, en Forklaring, som i lignende Context ogsaa er anvendelig paa afhængige Spørgesætninger om, hvad man skal gjøre (Eur. Cycl. 96 f.) — sml. Madv. Ordf. § 121 Anm. 3 —, og som er den eneste mulige, hvor Relativsætningen blot udtrykker Følgen af en Beskaffenhed (som Soph. Oed. Col. 560 f., hvor Verbet har Præsensform).

διαλέγηται og i de tydske Udgaver desuden af Isocr. IV, 44 *ἑκάτεροι ἔχουσιν ἐφ᾽ οἷς φιλοτιμηθῶσιν.* At der nu slet ingen Betydningsforskjel er imellem Bisætningen i en Forbindelse som *ἔχει ὅτῳ διαλέγηται* eller *ἔχουσιν ἐφ᾽ οἷς φιλοτιμηθῶσιν* og paa den anden Side i en Forbindelse som den § 115 a Anm. anførte Xen. Anab. III, 1, 20 *οὐκ ἔχομεν, ὅτου σῖτον ὠνησόμεθα* eller — for ogsaa at tage et Exempel paa den potentiale Form — Demosth. L, 53 *οἱ στρατιῶται εἶχον οὐδὲν ὅτου ἂν ἐπισιτίσαιντο*, er umiddelbart indlysende, og at ogsaa de conjunctiviske Bisætninger af denne Art lige saa vel som de latinske i *nihil habebam, quod scriberem* eller *hæc habui, quæ dicerem* ere i alle Maader fuldkommen velconditionerede Relativsætninger, kan der heller ikke være Tvivl om, eftersom de kunne referere sig til et bestemt Ord i Hovedsætningen, saasom til et Pronomen Xen. Mem. II, 1, 30 *διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν, ὅ τι ποιῇς* (sml. Hell. I, 3, 21), til et Adjectiv Plat. Crat. 425 D *οὐ γὰρ ἔχομεν τούτου βέλτιον, εἰς ὅ τι ἐπανενέγκωμεν*, eller endog til et Substantiv, som Æsch. Prom. 470 f. *οὐκ ἔχω σόφισμ᾽ ὅτῳ τῆς νῦν παρούσης πημονῆς ἀπαλλαγῶ.* Strengt taget betegne alle disse Relativsætninger ganske vist ikke egentlig enten „Hensigt“ eller „Bestemmelse“, men i det Høieste kun „Hensigtsmæssighed“ eller rettere sagt blot Beqvemhed til en eller anden Brug; men de ere alle af den Art, som Madvig ellers overalt henfører under denne almindelig orienterende Benævnelse lige saa vel som de egentlig finale Relativsætninger i strengere Forstand, med hvilke de ogsaa i Henseende til Modusformens Oprindelse høre sammen, og der burde altsaa med Rette i § 140 b have været taget bestemtere Hensyn til dem. Hvad den Udstrækning angaaer, i hvilken den Slags finale Relativsætninger i Conjunctiv forekomme, da ere de i det Væsentlige indskrænkede til visse bestemte Forbindelser; de findes — i Relation til et (udtrykt eller foresvævende) almindeligt Begreb — efter *ἔχω* og *οὐκ ἔχω* (til de anførte Steder kan endnu føies Xen. Oec. 7, 20), efter *ἔστιν* og *οὐκ ἔστιν* (Soph. Aj. 514, Eur. Herc. fur. 1245) samt efter andre Udtryk af lignende Betydning, som efter *οὐκ οἶδα* = *non novi* Soph. Phil. 938 *οὐ*

γὰρ ἄλλον οἶδ' ὅτῳ λέγω, efter ζητῶ Plat. Prot. 348 D ζητεῖ ὅτῳ ἐπιδείξηται καὶ μεθ' ὅτου βεβαιώσηται, efter λαμβάνω Ar. Pac. 521 πόθεν ἂν λάβοιμι ῥῆμα μυριάμφορον, ὅτῳ προσείπω σε; og efter det lidt fjernere liggende Spørgsmaal τί λέγεις Plat. Crat. 420 B τί ἔτι λέγεις, ὅ τι σκοπῶμεν; (quasi *hvad giver du os at undersøge?*), en Forbindelse, hvori disse Conjunctivers Sammenhæng med de mere primære Phaser af Conjunctiven som Udtryk for et *skal* er særlig tydelig (ligesom forresten også Ar. Equ. 1320 τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν ἀγυιάς; og Eur. Iph Aul. 1454 ἔσθ' ὅ τι καί Ἄργος δρῶσά σοι χάριν φέρω;). Enkeltviis synes Praxis noget at have kunnet overskride disse Grændser, som naar det Soph. Trach. 903 hedder (ved et Hovedverbum af Fortid) κρύψασ' ἑαυτὴν ἔνθα μή τις εἰσίδοι, hvor jo Aorist Optativ med Nødvendighed forudsætter Conjunctiv ved et Hovedverbum af Nutid; ogsaa Plat. Menon. 89 E εἰς καλὸν ἡμῖν Ἄνυτος ὅδε παρεκαθέζετο, ᾧ μεταδῶμεν τῆς ζητήσεως (hvor der ved Relativet henvises til en bestemt Person), kunde man maaskee ved Sammenligning med Symp. 174 E εἰς καλὸν ἥκεις, ὅπως συνδειπνήσῃς — jfr. Xen. Cyr. III, 1, 8 εἰς καιρὸν ἥκεις, ὅπως τῆς δίκης ἀκούσῃς — ledes til at antage Bisætningen for final (sml. *idoneus qui*), men der kan heller ikke indvendes noget Afgjørende mod den gængse Opfattelse, der tager Relativet blot continuativt og Conjunctiven som ligefrem opfordrende[1]), og at en Forbindelse som den Thuc. VII, 25 overleverede ναῦς ᾤχετο πρέσβεις ἄγουσα, οἵπερ φράσωσι καὶ ἐποτρύνωσι (ikke at regne Steder som Lys. XIX, 25) skulde være godt Græsk fra 5te Aarhundrede, synes der fornuftigviis ikke at kunde være Tale om, skjøndt vi jo Diod. Sic. XIV, 8 rigtignok læse κατεσκεύασαν δὲ καὶ μηχανήματα, δι' ὧν τὰ τείχη σαλεύοντες ἐξέλωσι. I Hovedsagen staae i alt Fald de angivne Grændser fast, og disse Grændser rumme ogsaa Alt, hvad vi behøve til at forklare Conjunctiven i Bisætninger med δι' ὅ τι o. l. til Angivelse af den tænkte Handling, der er eller ikke er Grund til, i Overeensstemmelse med den for de tilsvarende latinske Con-

---

[1]) S. Rost gr. Gr. § 123 Anm. 1 Slutn. og Anm. 5, Krüger gr. Spr. § 54, 13 A. 2, Madvig Synt. d. gr. Spr.[2] § 120 a.

junctiver statuerede Oprindelse. Ganske vist er der Grammatikere (som f. Ex. Matthiä, Krüger, Aken), der slet ikke anerkjende Relativsætninger efter ἔχω (οὐκ ἔχω) i Betydningen *have (ikke have) Noget at*, men behandle alle slige Sætninger som afhængige Spørgesætninger uden at lade sig afficere af, at det indledende Ord kan henvise til et bestemt Ord i Hovedsætningen, eller af den analoge Forbindelse ἔστιν (οὐκ ἔστιν) ὅ τι — og netop derfor kunde jeg have ønsket, at Madvig havde undt disse Sætninger i alt Fald en udtrykkelig Betegnelse som det, han dog øiensynlig erkjender dem for, som Relativsætninger —, og ganske vist lader denne Unøiagtighed i Opfatningen sig til en vis Grad forklare, idet der til en vis Grad virkelig er et umiskjendeligt Slægtskab mellem Relativsætningen og den afhængige Spørgesætning i hine Forbindelser, hvad enten saa Sætningen har conjunctivisk, optativisk, futurisk eller potential Form, eller Begrebet *skal* er udtrykt ved χρή — thi ogsaa denne Form forekommer (f. Ex. Thuc. III, 11. 3. Demosth. XXIII, 211) —, men en nærmere Betragtning af dette Slægtskabs Væsen og Grund vil snarere lede til at erkjende den relative Forbindelse for den principielle, den interrogative for den mere secundaire. Thi det er vel dog hævet over enhver Tvivl, at Grundbetydningen af ἔχω er *jeg har* og ikke *jeg veed*, og at ogsaa mellem Begreberne *Haven* og *Viden* Forholdet er dette, at enhver Viden er en Slags Haven (in casu en Haven paa rede Haand af det, man skal gjøre), men derimod ingenlunde enhver Haven ogsaa en Viden. Naar saaledes ethvert ἔχω *jeg veed* altid har Noget af et *jeg har* i sig, maae vi være berettigede til at antage, at saalænge det ikke foreligger aldeles haandgribeligt givet, at den afledede Betydning er fuldt ud gjennemført, maa den oprindelige forudsættes endnu at være levende. Medens altsaa οὐκ ἔχω, τί εἴπω ligesom det latinske *non habeo, quid dicam* utvivlsomt kun kan betyde *jeg veed ikke, hvad jeg skal sige*, betyder οὐκ ἔχω ὅ τι εἴπω først og fremmest *jeg har ikke Noget at sige*, og saaledes betyder ogsaa οὐκ ἔχω ὁπόθεν ἐκτίσω lige saa vel som det latinske *non habeo unde solvam* (Madvig lat. Spr.^{3} § 363 a) først og fremmest *jeg har*

ikke Noget at betale med. οὐκ ἔχω ὅπῃ φύγω *jeg har ikke noget Sted at tye hen.* οὐκ ἔχω ὅπως εἴπω *jeg har ikke nogen Maade at sige paa* (sml. οὐκ ἔστιν ὅπως Madv. gr. Ordf. § 102 b Anm. 2). Kun for saa vidt som den her omtalte Haven ikke kan være Andet end netop hiin Haven paa rede Haand i Bevidstheden, kan det indrømmes at være ligegyldigt, om man opfatter ἔχω som *har* eller som *veed* og altsaa Bisætningen som Relativsætning eller som afhængig Spørgesætning, overalt derimod, hvor den paagjældende Haven kan være af mere almindelig Art, bør den oprindelige Betydning og dermed Opfattelsen af Bisætningen som Relativsætning fastholdes. Og saaledes ogsaa ved andre Verber; saalænge ζητῶ kan betyde *søger*, er der ingen Grund til at foretrække den specielle Betydning *undersøger* o. s. v. Dermed skal ikke være udelukket, at jo undertiden ved en Uklarhed i Tanken de to Betydninger og dermed de to Constructioner kunne være sammenblandede, saaledes som det ved οἶδα — der jo forresten, ligesom det danske *veed*, med begge sine Betydninger (*novi* og *scio*) heelt og holdent hører hjemme i den indre Bevidstheds Sphære, saa at Betydningerne ligge hinanden særlig nær — er Tilfældet Iliad. XVIII, 192 ἄλλου δ' οὔ τευ οἶδα, τεῦ ἂν κλυτὰ τεύχεα δύω, hvor det foransatte ἄλλου τευ, skjøndt ved Assimilation sat i Genitiv istf. ἄλλον τινά, dog bestemt kræver Betydningen *kjender* og en følgende Relativsætning, medens alligevel Bisætningen tilføies ved det spørgende τεῦ, altsaa forudsætter Betydningen *veed*; men slige eiendommelige Undtagelsestilfælde bør ikke influere paa den almindelige Opfattelse af Forholdet. At den ved ὅστις indledede Bisætning endog skulde være en afhængig Spørgesætning, hvor Hovedsætningen indeholder et udtrykkelig betegnet Object (οὐδὲν ὅ τι, ἄλλον ὅτῳ, βέλτιον εἰς ὅ τι, σόφισμα ὅτῳ, ῥῆμα ὅτῳ o. s. v.), burde der fornuftigviis aldrig kunne være Tale om, og lige saa lidt tør en afhængig Spørgesætning ansees for mulig efter ἔστιν, selv om det et enkelt Sted kan findes overleveret med et direct Spørgeord (Lys. XX, 33 i en ogsaa forøvrigt øiensynlig corrumperet Text — εἴη, πόθεν ἐκτίσωμεν efter Hovedverbum af Nutid —); thi ikke at tale om, at ogsaa her Fore-

komsten af et udtrykkelig betegnet Subject taler bestemt for den relative Forbindelse (Eupol. fr. 239 *ἐμοὶ γὰρ οὐκ ἔστ' οὐδὲ λάσαν', ὅπου χέσω*), vil selv et upersonligt *ἐστίν* ikke kunne paavises i nogen Betydning, der kunde tilstede interrogativ Forbindelse (*constat — er bekjendt —* eller lign.). Derfor kan en Conjectur som Naucks Eur. Alc. 1090 *οὐκ ἔστι τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται*, hvor correct methodisk den end er construeret efter Haandskrifternes indbyrdes Forhold og de forskjellige overleverede Læsemaader, dog ikke tages for fulde, saalænge Forbindelsen skal repræsentere en sammensat Sætning. Rigtignok tænkte Nauck sig, da han gjorde Conjecturen, aabenbart endnu, at den ved *τίς* indledede Sætning skulde være en Relativsætning, og hvis den kunde det, vilde vi jo ikke kunne have Noget imod Forbindelsen *οὐκ ἔστι τίς*; men det kan der paa Euripides' Tid ganske sikkert ikke være Tale om. Vel kan det jo ikke negtes, at ogsaa det græske Sprog besad en Mulighed for at kunne bruge det spørgende Pronomen som relativt ved Siden af *ὅς*, lige saa vel som Tydskerne bruge *wer* og *welcher* ved Siden af *der* og vi selv *hvo* og *hvilken* (det latinske Sprog har jo endog heelt og holdent dannet sit Relativpronomen af Interrogativstammen, medens omvendt det græske bruger Relativerne ogsaa indirect spørgende); men denne Mulighed er aldeles utvivlsomt ikke bleven til Virkelighed før i en langt senere Tid. I Euripideische Studien (II p. 82) er det da ogsaa gaaet op for Nauck, at „die aus älteren Schriftstellern beigebrachten Belege für *τίς* statt *ὅστις* sind durchgängig von der Art dass die ursprüngliche Bedeutung des *τίς* noch deutlich hervortritt", hvorfor han der forandrer Interpunctionen til *οὐκ ἔστι· τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται;* Med denne Interpunction bliver Conjecturen brugelig; *οὐκ ἔστι* bliver saa en Hovedsætning for sig i Betydningen af et *nei, aldrig!* eller *umuligt!*, en Betydning, i hvilken det ikke sjelden findes hos Dramatikerne, og *τίς τῷδ' ἀνδρὶ συγκλιθήσεται* bliver et afvisende direct Spørgsmaal (*hvo skulde vel dele Leie med mig?*), men med denne Interpunction gaaer ogsaa Stedet ud af de Forbindelser, hvormed vi her have at gjøre. Det maa da have sit Forblivende

ved, at i *ἔχω* (*οὐκ ἔχω*) *ὅ τι* og lignende Forbindelser Bisætningen afgjort er en Relativsætning undtagen maaskee i de Tilfælde, i hvilke vi før betegnede Opfattelsen som ligegyldig; men de vedkomme os egentlig ikke her, hvor vi særlig beskjæftige os med de Forbindelser, der udsige, at der er eller ikke er Grund til en Handling; thi i dem have vi, saavidt jeg da har lagt Mærke til, aldrig i Hovedsætningen *ἔχω* eller noget andet Verbum, der kunde styre en afhængig Spørgesætning, uden at et udtrykkelig betegnet nominalt eller pronominalt Object er tilføiet og derved den relative Opfattelse uafviseligt indiceret. Vel tør jeg ikke benegte, at der kan gives Tilfælde, hvor ved en Sammenblanding af indirect spørgende og relativ Tilknytningsform det substantiviske Begreb *Grund* synes at være bestemt, iøvrigt ganske paa samme Maade som her, ved et ikke relativt, men spørgende *δι' ὅ τι*; men en saadan Sammenblanding bør man dog ikke forudsætte uden Nødvendighed. Vi have et Exempel paa den Plat. Legg. 831 B *ἆρ' οὖν γιγνώσκομεν ἅπαντες τὴν αἰτίαν, δι' ὅ τι ποτὲ νῦν ἐν ταῖς πόλεσιν ἡ τοιαύτη χορεία καὶ ἀγωνία σχεδὸν οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἔστιν, εἰ μὴ πάνυ τι σμικρά;* Sammenligne vi hermed f. Ex. Herod. IX, 8 *οὐδ' ἔχω εἶπαι τὸ αἴτιον, δι' ὅ τι ἀπικομένου μὲν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος ἐς Ἀθήνας σπουδὴν μεγάλην ἐποιήσαντο μὴ μηδίσαι Ἀθηναίους, τότε δὲ ὤρην ἐποιήσαντο οὐδεμίαν*, da er der den Forskjel, at der i Stedet af Platon til det Bisætningen indledende *δι' ὅ τι* er føiet et *ποτέ*, som viser, at Bisætningen her er en afhængig Spørgesætning; denne Partikel føies nemlig jævnlig baade til *τίς* og til det spørgende *ὅστις*, men derimod ikke til det relative, undtagen hvor den relative Betydning er stærkt svækket eller ganske forsvunden, d. v. s. deels i ubestemte Relativsætninger, der ikke tjene til at omskrive et substantivisk Begreb (*hvosomhelst der*), men egentlig ere blotte Indrømmelsessætninger (*hvo end* = *om saa end enhversomhelst*) og som saadanne staae i nær Berøring med den afhængige Spørgesætning (*hvo end* = *ligegyldigt, hvem*), deels i det blot ubestemte *ὅστις δήποτε*. Det grammatiske Schema i Stedet af Platon bliver da det samme som f. Ex. i Verg. Æn. I, 8 ff. Musa, mihi causas memora, quo numine læso

quidve dolens regina deum tot volvere casus insignem pietate virum, tot adire labores impulerit. Forholdet mellem det substantiviske Begreb og den afhængige Spørgesætning er i begge Steder et Appositionsforhold, beroende paa, at Hovedsætningens Verbum kan have til Object baade et substantivisk Begreb og en afhængig Spørgesætning. Men der er dog en Forskjel. I Stedet af Vergil kan Forholdet betegnes som et fuldkommen correct Appositionsforhold, idet det substantiviske Begreb her er bestemt i Forveien ved umiddelbart forudgaaende Omtale af det Factum, hvis Grund der tales om, saa Appositionen virkelig kun giver en nærmere Bestemmelse (i et andet lignende Sted, Thuc. I, 23 *δι' ὅ τι δ' ἔλυσαν, τὰς αἰτίας προὔγραψα καὶ τὰς διαφοράς*, staaer endog omvendt Substantivet i Apposition til den afhængige Spørgesætning). Hos Platon derimod er det i Bisætningen indeholdte Factum ikke omtalt i det Foregaaende, den afhængige Spørgesætning er altsaa ikke, som et correct Appositum bør være, blot en nærmere Bestemmelse af et alleerede forud bestemt Begreb, men den er det Første og Eneste, hvorved Begrebet bestemmes, dens Function falder altsaa ganske sammen med Relativsætningens, og Artikelen, som egentlig skulde vise tilbage til en tidligere Omtale af det substantiviske Begreb, viser i Virkeligheden frem til den følgende afhængige Spørgesætning ganske som til en Relativsætning. En saadan Sammenblanding af en appositiv afhængig Spørgesætning med en attributiv Relativsætning er altsaa mulig; men den er og bliver dog en Uregelmæssighed, som der aldrig kan være Anledning til at statuere, undtagen hvor Bisætningen i sin egen Form bærer aldeles umiskjendeligt Præg af at være netop en afhængig Spørgesætning og ikke en Relativsætning. Og om en virkelig appositiv Spørgesætning kan der i Udsagn om Grund eller Ikke-Grund til en Handling slet ikke være Tale; om man i Forbindelser som *πυνθάνεσθαι, εἰπεῖν, γιγνώσκειν τὴν αἰτίαν, δι' ὅ τι γίγνεταί τι* vil opfatte Bisætningen som en appositiv Spørgesætning eller som en Relativsætning, det kan — ligesom det gjaldt om Opfattelsen af Bisætningen i *οὐκ ἔχω ὅ τι εἴπω* og lignende Forbindelser — i alt Fald tildeels betegnes

som fuldstændig ligegyldigt, saaledes i det anførte Sted af Herodot IX, 8, fordi der Artikelen i *τὸ αἴτιον* lige godt kan være tilbagevisende og fremvisende; men i Forbindelser som *οὐ προφάσεως ἀπορῶ, δι' ἥντινα λέγω* eller *οὐδὲν ὁρῶ, δι' ὅ τι ἂν καταψηφίσαιντο* seer jeg Intetsomhelst, der kunde bevæge os til at antage Bisætningen for Andet end en fuldkommen reen og klar Relativsætning.

Efter denne unegtelig noget vidtløftige, men til Bestemmelse af de paagjældende Bisætningers Art og til Belysning af de i dem optrædende Modusformer nødvendige Excurs komme vi nu til den anden Form af de til Undersøgelse foreliggende Sætningsforbindelser, den, der svarer til det latinske *est (non est, quid est) quod.* Men inden vi gaae nærmere ind paa den, vil det maaskee være rigtigst først at gjøre os klart, i hvilken Udstrækning Accusativ i Neutrum af de relative Pronominer udenfor disse Forbindelser paa Græsk forekommer i causal Betydning. De relative Pronominer have nemlig, som de jo overhovedet i denne Function tilhøre et forholdsviis seent Trin i Sprogudviklingen, utvivlsomt ogsaa modtaget den causale Betydning i Accusativ Neutrum længe efter de interrogative og demonstrative og netop efter disses Analogi, og i hvilken Udstrækning de have modtaget den, kan være meget forskjelligt i de forskjellige Sprog. Paa Græsk findes da Accusativ af det simple Relativum paa denne Maade af og til hos Digterne i reent continuativ Tilknytning (*ὃ καί = τὸ καί*) [1]), enkeltviis ogsaa — som Udtryk for Hensigt og Øiemed — indirect

---

[1]) Saaledes *ὃ καί* Odyss. IV, 206, XVIII, 392, Eur. Hec. 13, *ἃ καί* Soph. Trach. 138. I *ὃ καὶ δέδοικα* Eur. Phoen. 155, 263, Arist. Eccl. 338 kunde man maaskee være tilbøielig til kun at see en almindelig Henviisning til det Foregaaende ligesom i de Madv. Ordf. § 195 d omtalte Prosaforbindelser, medens omvendt Nogle maaskee ville tillægge ogsaa et eller andet *ὃ καί* i Prosa Betydningen *hvorfor ogsaa*, hvad der stundom ikke vilde ligge saa meget fjernt (f. Ex. Lyc. in Leocr. 56, Demosth. XIX, 86; sml. *ὅπερ* Isocr. VIII, 7). Men hvor vid eller snever man end vil drage Grændsen for det causale *ὃ* (*ἅ*) — endogsaa af Digterstederne have jo de fleste været Gjenstand for Tvivl eller anden Fortolkning —, gaaer det i alt Fald ikke udenfor den reent continuative Tilknytning.

spørgende[1]), men aldrig i egentlig relativ Forbindelse. Og hvad det ubestemte Relativpronomen angaaer, da er ganske vist ὅ τι som indirect spørgende Causaladverbium ingenlunde ualmindeligt[2]), men et relativt ὅ τι med causal Betydning veed jeg ikke et eneste sikkert Exempel paa. Der er i et Par Digtersteder en Mulighed for, at der maaskee kan foreligge et saadant ὅ τι, men i det ene er den relative Function, i det andet den causale Betydning ikke sikker. Utvivlsomt causalt, men ikke nødvendigviis relativt og i alt Fald ikke relativt i Ordets egentlige Forstand er, Skrivemaadens Rigtighed forudsat, det ὅ τι, Nauck har indført i Eur. Phoen. 1300, hvor Choret synger om Eteokles og Polyneikes: *τάλανες, ὅ τι ποτὲ μονομάχον ἐπὶ φρέν' ἠλθέτην, βοᾷ βαρβάρῳ ἰαχὰν στενακτὰν μελομέναν νεκροῖς δάκρυσι θρηνήσω* (om man med Nauck o. fl. efter ἠλθέτην sætter Komma, saa at Hovedsætningen til den ved ὅ τι indledede Bisætning kan være den efterfølgende udsigende Sætning — θρηνήσω —, eller med andre Udgivere et større Interpunctionstegn, saa at Hovedsætningen bliver det forudgaaende beklagende Udraab τάλανες, er med Hensyn til Bisætningsordets Betydning ligegyldigt). Før Nauck læste man her ὅτι som Causalconjunction, og der var vel ikke Noget til Hinder for, at det tilføiede ποτέ, som vel sagtens er det, der har bevæget Nauck til den forandrede Skrivemaade, ogsaa kunde staae ved en saadan (*de Usalige, at de nogensinde have kunnet o. s. v.*); men det kan godt være, at Nauck alligevel har gjort Ret i at skrive ὅ τι. Hvorledes han selv vil have dette ὅ τι opfattet, har jeg ikke seet nogen Tilkjendegivelse om; Causaladverbium maa det naturligviis være, men skal det være relativt, kan det i alt Fald kun være ubestemt relativt med indrømmende Betydning (*hvorfor nu end*), en Function, der som før bemærket allerede staaer i nær Berøring med den indirect spørgende. Og saaledes kan det utvivlsomt op-

[1]) Soph. Oed. Col. 1291 ἃ δ' ἦλθον, ἤδη σοι θέλω λέξαι, πάτερ.

[2]) For at nævne enkelte Steder fra forskjellige Tider og Sphærer s. f. Ex. Iliad. I, 64, Herod. III, 27, Eur. Rhes. 135, Arist. Plut. 966, Thuc. I, 90, Xen. Hell. IV, 5, 9, Demosth. XX, 167.

fattes; thi om end den nærmeste (psychologiske) Grund til Brødrenes blodige Beslutning er fuldkommen vitterlig, er der dog i Digterens Phantasi bagved denne endnu Plads for en heel Række fjernere og dybere skjulte Grunde (sml. V. 350 ff. *ὄλοιτο, τάδ' εἴτε σίδαρος εἴτ' ἔρις εἴτε πατὴρ ὁ σὸς αἴτιος, εἴτε τὸ δαιμόνιον κατεκώμασε δώμασιν Οἰδιπόδα*), og om end til Betegnelse af saadanne fjernere, ikke psychologiske Grunde et *ὅπως* eller *ὁπόθεν* kunde synes at ligge nærmere, kan dog et *ὅ τι* heller ikke siges at være utilstedeligt. Men Sætningen kan ogsaa ganske ligefrem være en afhængig Spørgesætning, d. v. s. afhængig af en ikke udtrykt, men blot foresvævende Forestilling om Spørgsmaal, rigtignok ikke et almindeligt Spørgsmaal om en virkelig omtvivlet Grund, men et undrende Spørgsmaal om den fornuftigviis utænkelige Grund til det paafaldende og abnorme Forhold, der omtales, en Forbindelse, hvori det saaledes spørgende *hvorfor* indirecte bliver eenstydigt med et *fordi* i Forhold til den i Hovedsætningen udtrykte Stemning (Beklagelse, Misbilligelse o. l.), som det er udviklet af F. W. Wiehe i Tidskr. f. Philol. og Pædag. IV p. 325 f., og som det er Tilfældet med det græske *ὅ τι μαθών* Plat. Apol. 36 B *τί ἄξιός εἰμι παθεῖν ἢ ἀποτῖσαι, ὅ τι μαθὼν κτέ.* og flere andre Steder, med det latinske *cur* f. Ex. Horat. Epist. I, 8, 9 f. fidis offendar medicis, irascar amicis, cur me funesto properent arcere veterno, og upaatvivlelig ogsaa kan være Tilfældet med vort eget *hvorfor*[1]. Her er altsaa, hvis *ὅ τι* overhovedet er rigtigt, den causale Betydning sikker, men den relative Function tvivlsom og i alt Fald lige paa Grændsen af den indirect spørgende[2]; det Omvendte derimod er Tilfældet i det

---

[1]) Jeg mindes med Bestemthed i mundtlig Tale at have hørt Forbindelser som *han blev ved at skjænde paa mig, hvorfor jeg havde baaret mig saa dumt ad*, og i den gamle danske Oversættelse af Mandevilles Reise staaer der S. 112 i M. Lorenzens Udgave: *wy strafuædæ thøm foræ huy te gafuæ ickæ fatikt falk ten mad.*

[2]) Ganske anderledes staaer vistnok *ὅ τι* i et andet Sted hos Euripides, der har nogen Lighed med dette, nemlig El. 1161, hvor Choret beklager Agamemnon med de Ord: *τλάμων πόσις, ὅ τι ποτε*

mærkelige og meget forskjelligt forklarede Sted Iliad. X, 141 f., hvor Odysseus spørger Nestor og Agamemnon, der vække ham ved Nattetid: τίφθ' οὕτω κατὰ νῆας ἀνὰ στρατὸν οἶοι ἀλᾶσθε νύκτα δι' ἀμβροσίην, ὅ τι δὴ χρειὼ τόσον ἵκει; Enhver vil see, at der her ikke vilde være nogensomhelst Vanskelighed, hvis den anden Sætning havde Form af et nyt direct Spørgsmaal om den omtalte Nød enten efter dens Tilblivelsesmaade (πῶς δὴ χρειὼ τόσον ἵκει;) eller efter dens Art og Beskaffenhed (τίς δὴ χρειὼ τόσον ἵκει;); men ingen af disse Udtryksformer er der i Overleveringen ringeste Antydning af. Den traditionelle Opfattelse af dette ὅ τι, hvorefter det skulde være direct spørgende i indirect Form, kan man derimod umulig slaae sig til Ro ved; hvad man har kunnet anføre til Støtte for en saadan Brug, indskrænker sig til Steder som Odyss. I, 171, XIV, 188, Iliad. X, 409, hvor der — bortseet fra Ægt-

---

τὰν τάλαιναν ἔσχεν κακόν. Ogsaa her læste man tidligere ὅτι som Conjunction; ὅ τι skriver sig fra Fix, men er optaget baade af Kirchhoff og Nauck, der rigtignok her ligesom Rhes. 135 begge skrive ὅ τί ποτε — hvad der sammenlignet med Bacch. 894, Hel. 185, 1149 og for den Sidstes Vedkommende med Phoen. 1300 i alt Fald maa kaldes mindre conseqvent — men, som det oxytonerede ὅ viser, mene det Samme. Vil man her i Bisætningen see en Causalsætning — som jeg f. Ex. selv har gjort i min Oversættelse —, da gjør, hvad enten man læser ὅτι eller ὅ τι, det uden nogensomhelst Bibestemmelse tilføiede κακόν Vanskeligheder, og skjøndt disse maaskee kunde hæves ved Conjectur (γάμον eller en lignende Bestemmelse vilde i alt Fald ikke stride mod correct Sprogbrug), er det dog naturligere at tage ὅ τι som Attribut til κακόν. Fix's Forklaring (*qualem tandem istam improbam habuit pestem*) er imidlertid uforenelig med Bisætningsordets ubestemt relative Form og det tilføiede ποτέ, hvad enten Sætningen skal forstaaes som Udraab (Krüger § 51, 8 A. 1, Madvig § 198 b Anm.), eller *qualem* skal være = *quia talem* (Krüger § 51, 13 A. 17, Madvig § 198 a Anm. 3). Skal ὅ τι forbindes med κακόν, kan det ogsaa her kun staae ubestemt relativt med indrømmende Betydning, saa at Sætningen bliver et Udtryk for den Tanke, at et Væsen som Klytæmnestra — med Hensyn til Brugen af κακόν jfr. Odyss. XII, 118 ἡ δέ τοι οὐ θνητή, ἀλλ' ἀθάνατον κακόν ἐστιν om Skylla — maa antages snarere at høre hjemme i enhver anden Verden end i den menneskelige (sml. det følgende ὀρέα τις ὡς λέαινα σκύμνων δρύοχα νεμομένα τάδε κατήνυσεν). Og saaledes er Stedet vistnok at forstaae, om end Tanken unegtelig er noget vagt udtrykt.

hedsspørgsmaalet — i det Foregaaende staaer et Verbum, der kan styre en afhængig Spørgesætning. Men selv om *ὅ τι* virkelig kunde være det Samme som *τί*, behøvede et *τί* her ingenlunde at have causal Betydning, ja et causalt *τί* kunde her egentlig kun staae, for saa vidt som Nøden, der forudsættes at ligge til Grund for den foreliggende Kjendsgjerning, den natlige Omvanken i Leiren, kan være forvexlet med Virkningen af Nøden, med selve denne natlige Omvanken — thi det er den alene, der spørges om Grunden til —, eller for saa vidt som *τί* kan være identisk med *πῶς* (*hvorledes gaaer det til, at —?* sml. f. Ex. Odyss. VI, 25 *Ναυσικάα, τί νύ σ' ὧδε μεθήμονα γείνατο μήτηρ;*), i alt Fald vilde et *τί* som simpel Indholdsbetegnelse (sml. XI, 606 *τί δέ σε χρεὼ ἐμεῖο;*) være fuldkomment lige saa vel paa sin Plads. Naar da nu Sætningen kun kan forstaaes som Bisætning og altsaa *ὅ τι* som relativt, henvisende til Hovedsætningens *εἴπατε* — thi de Forsøg, der ere gjorte med *ὅτι* som Conjunction, maae betegnes som fuldstændigt mislykkede —[1]), da kan ogsaa dette relative *ὅ τι* godt opfattes som ganske simpel Indholdsaccusativ og behøver ikke nødvendigviis at have specielt causal Betydning.

Paa Basis af denne Opgjørelse, som unegtelig ikke paa Forhaand giver Udsigt til nogen særlig fyldig Repræsentation af den her nærmest omspurgte Sprogbrug, kunne vi da skride til Betragtningen af de paagjældende Sætningsforbindelser selv. Her bliver da først, hvad Bisætningsverbets Form angaaer, igjen at minde om, at der paa Latin som bekjendt ogsaa i denne Forbindelse, lige saa vel som i de først omtalte med *cur, quare, quamobrem* o. l. findes Conjunctiv i Bisætningen ikke blot, hvor der er Tale om Grund

---

[1]) De forskjellige Forklaringsmaader kan man finde i Hentzes „Anhang". Forklaringen af *ὅτι* som *at* (*siden*) vender ligefrem op og ned paa Meningen (*hvorfor vanke I saaledes om, at saa haard Nød er kommen eder paa?* istf. *hvad haard Nød er kommen eder paa, at I saaledes vanke om?*), og Forklaringen (*etwa*) *weil* røber sin Utilstedelighed ved selve den tilføiede Parenthes; det spørgende Ord kunde her slet ikke undværes (sml. *ἢ ὅτι* Odyss. XIX, 72, *ἦ ἵνα* Iliad. I, 203 og adskillige andre Steder).

eller Ikke-Grund til en blot tænkt eller foresat Handling (som i det hos Madvig anførte Sted Non est quod invideas istis, quos magnos felicesque populus vocat eller Plaut. Aul. II, 2. 26 est quod uisam domum), men ogsaa, hvor der er Tale om Grunden til en allerede stedfindende Handling (som Plaut. Curc. I, 3, 9 (10), hvor Phædromus' Udraab Palinure, Palinure! besvares med: eloquere, quid est quod Palinurum uoces?), ja dette er i Sprogets centrale Udviklingsperiode endogsaa gjennemgaaende Regel. Noget Tilsvarende vil der paa Græsk lige saa lidt kunne være Tale om i denne som i de først omtalte Forbindelser; Conjunctiv og de dermed i Række staaende Udsagnsformer (Optativ istf. Conj. ved Præteritum, Futurum Indicativ, Optativ eller Indicativ med ἄν) vil man ogsaa efter et *hvorfor* i denne Form paa Græsk kun kunne vente at finde, hvor der er Tale om Grund til en blot tænkt eller foresat Handling. Men Forventningen vil endda blive skuffet; der findes, saa vidt jeg veed, i den foreliggende Litteratur slet intet Exempel af denne Art, i det Mindste ikke i Form af en fuldstændig sammensat Sætning; thi Xen. Anab. I, 9, 13, hvor Krüger har troet at finde en saadan Forbindelse — i hvilken han jo forresten opfatter det relative *hvorfor* som spørgende — hører slet ikke herhen. Det berettes der, at paa Grund af den strenge Justits, Kyros holdt i sit Satrapi, ἐγένετο καὶ Ἕλληνι καὶ βαρβάρῳ μηδὲν ἀδικοῦντι ἀδεῶς πορεύεσθαι ὅπῃ τις ἤθελεν, ἔχοντι ὅ τι προχωροίη. Dette ἔχοντι ὅ τι προχωροίη, som Weiske i Overeensstemmelse med Löwenklau havde forklaret ved *quum secum haberet, quidquid commodum esset*, gjengiver Krüger ved *si haberet cur iter faceret*, og hvis denne Opfattelse var tilstedelig, vilde det efter Stedets Sammenhæng unegtelig være rimeligst at ansee προχωροίη for opstaaet af προχωρῇ, som Krüger gjør i Lexikon zu Xenophons Anabasis under ὅστις, og ikke af προχωρεῖ, som han gjør sammesteds under προχωρεῖν; thi ἐγένετο (*licuit*) opfordrer utvivlsomt nærmest til at tænke paa Reisen som blot tilsigtet Mulighed. Men προχωρεῖν kan ganske sikkert lige saa lidt betyde *gjøre en Reise* (πορεύεσθαι) eller endog blot *tiltræde en Reise* (ἐξορμᾶν) som det latinske *procedere* eller *progredi* eller som

det tydske *vorgehen*, hvorved Krüger fuldkommen correct først oversætter det, og J. G. Schneider, som han i den latinske Udgave beraaber sig paa, mener upaatvivlelig med sit *mihi Xenophon de justa itineris causa et honesto profectionis prætextu loqui videtur* noget ganske Andet, nemlig blot, at *προχωρεῖ* betyder *det er passende* og altsaa *ἔχοντι ὅ τι προχωροίη*, *hvis han havde, hvad der var passende* ɔ: *hvis han havde en passende, en forsvarlig Grund* (nml. til Reisen); at det er det upersonlige *προχωρεῖ*, han tænker paa, fremgaaer tydeligt af de tilføiede Parallelsteder (Arrian. de Venat. 21, 1, Xen. Cyrop. I, 2, 4, VIII, 2, 6 og III, 2, 29). Heller ikke efter Schneiders Opfattelse vilde altsaa Stedet kunne komme i Betragtning her; men den gamle Forklaring *(idet han førte med sig, hvad der var ham beleiligt)* er i Virkeligheden upaatvivlelig den rigtige, som betingende vilde *ἔχοντι* efter det ligeledes betingende *μηδὲν ἀδικοῦντι* ikke engang være ret paa sin Plads. En Forbindelse af denne Art i den her omspurgte Form have vi da kun i et eneste Sted hos Platon, hvor endda Sætningsformen er ufuldstændig og saavel Pronominalformens causale Betydning som dens relative Function af en ganske eiendommelig flygtig Beskaffenhed, nemlig Phileb. 54 B, hvor Sokrates paa Protarchos' Spørgsmaal — eller rettere Opfordring i Spørgsmaalsform — *τί οὖν οὐκ αὐτὸς ἀπεκρίνω σαυτῷ, ὦ Σώκρατες;* svarer: *οὐδὲν ὅ τι οὔ· σὺ μέντοι τοῦ λόγου συμμέτεχε.* Det kan her betragtes som temmelig sikkert, at den Handling, der ved *οὐδὲν ὅ τι οὔ* foresvæver den Talende, staaer for ham som en fremtidig Handling. Thi om end et saadant *τί οὐ* med Aorist (Præsens) Indicativ, som det, hvorpaa der her svares, formelt taget jo er et Spørgsmaal om, hvorfor en Handling ikke er bleven (bliver) udført, er det dog efter Meningen ikke Andet end en ligefrem Opfordring; hvor der ellers svares paa et saadant *τί οὐ*, svares der derfor gjennemgaaende ganske som paa en Imperativ, f. Ex. Xen. Cyr. II, 1, 4 med *ἄκουε δή*, Xen. Mem. III, 11, 15 med *ἐάν γε νὴ Δία πείθῃς με σύ*, Plat. Prot. 310 A med *πάνυ μὲν οὖν· καὶ χάριν γε εἴσομαι, ἐὰν ἀκούητε*, og skjøndt der her, hvad jeg ellers ikke veed noget Exempel paa, i Svaret er taget bestemt Hensyn

til Opfordringens spørgende Form, synes dog det tilføiede *σὺ μέντοι τοῦ λόγου συμμέτεχε* bestemt at tale for, at der ogsaa her maa være tænkt paa Handlingen som fremtidig. Skulde der altsaa til *οὐδὲν ὅ τι οὔ* suppleres en bestemt Verbalform, vilde det utvivlsomt ligge nærmest at supplere ikke *ἀπεκρινάμην*, men med Stallbaum *ἀποκρινοῦμαι* eller, om man saa vil, *ἀποκρίνωμαι* eller *ἀποκριναίμην ἄν*. Efter den traditionelle Ellipsetheori vilde saa Forbindelsen unegtelig blive en sammensat Sætning, bestaaende af Hovedsætningen *οὐδὲν* (*ἔστιν*) og Relativsætningen *ὅ τι οὐκ* (*ἀποκρινοῦμαι ἐμαυτῷ*), hvor da *οὐδέν* selvfølgelig vilde være Nominativ og den causale Betydning kun kunde søges i det relative *ὅ τι*. Men i Virkeligheden er Sagen sikkert nok den, at i Grækernes egen Opfattelse *οὐδέν* her slet ikke var Nominativ, men Accusativ, og *οὐδὲν ὅ τι οὔ* slet ikke en sammensat Sætning, men simpelthen ligesom *πάνυ μὲν οὖν* i Stedet af Protagoras en blot Svarformel, et i Overeensstemmelse med Opfordringens negativt spørgende Form eiendommelig udtrykt *ja meget gjerne*. Allerede i *ἔστιν ὅς*, hvor man dog havde Verbet baade i Hoved- og i Bisætningen bevaret, havde Grækerne, som Formerne *ἔστιν οἵ*, *ἔστιν οὕς* o. s. v. tydeligt vise, ganske tabt Følelsen af, at Udsagnet var en sammensat Sætning; hvor meget mere maatte da dette ikke være Tilfældet med *οὐδεὶς ὅστις οὐ*, hvor Hovedsætningens Verbum heelt er kastet bort! I denne Forbindelse tilfalder jo den Function, der i en virkelig sammensat Sætning udelukkende vilde tilkomme Relativet, først og fremmest det negtende Pronomen og bestemmer ubetinget dettes Casusform (s. Krüger gr. Spr. § 51, 10 A. 11), medens Relativet, om det end selvfølgelig staaer i samme Form, dog egentlig kun tjener til Tilknytning af Negtelsespartikelen og i Virkeligheden er fuldkommen overflødigt, saa at *οὐδεὶς ὅστις οὐ* slet ikke er Andet end *οὐδεὶς οὐ*, og f. Ex. *οὐδένα ὅντινα οὐκ ἀπέκτειναν* i Virkeligheden slet ikke betyder *der var Ingen, som de ikke dræbte*, men simpelthen *de dræbte Ingen (som) ikke* ɔ: *de dræbte Enhver*. I den Grad er det her det negtende Pronomen og ikke Relativet, der er den egentlige Bærer af Casusformens Function, at man endog med god Føie har kunnet henstille det som tvivlsomt, om det i Praxis

virkelig er *οὐδείς*, der har antaget Relativets Form, eller det ikke snarere er Relativet, der retter sig efter *οὐδείς* (Matthiä gr. Gr. § 483 b). Herefter vilde det da ogsaa i det foreliggende Sted blive *οὐδέν*, der først og fremmest maatte betragtes som Accusativ og gjælde for den egentlige Bærer af Accusativformens causale Betydning (sml. Lach. 196 C), medens Relativet kun vilde blive en væsentlig betydningsløs Levning af den i det enkelte Tilfælde fuldstændig forglemte oprindelige Sætningsforbindelse. At i vort Sted ogsaa Negtelsespartikelen lige saa vel som Relativet er væsentlig overflødig, ligger naturligviis i, at Udtrykket her tjener som Svar paa et Spørgsmaal i negtende Form, hvis Negation da gaaer med over i Svaret, ligesom man f. Ex. paa Spørgsmaalet *τίς οὐ βούλεται εὖ πράττειν;* kan svare *οὐδεὶς ὅστις οὔ* d. e. *Ingen* (Euthyd. 278 E). Saaledes betyder da ogsaa her *οὐδὲν ὅ τι οὔ* i Virkeligheden slet ikke *der er Intet, hvorfor jeg ikke skulde svare mig selv*, men det betyder simpelthen *for Intet (hvorfor) ikke*, hvad der atter i Medfør af Negtelsespartikelens Overførelse fra det forudgaaende Spørgsmaal i Virkeligheden ikke er Andet end et blot *aa, for Ingenting*.

Dette saa ganske enestaaende og tilmed saa overordentlig svage og usikkre Spor er, saa vidt jeg har kunnet opdage, Alt, hvad den græske Litteratur fra Homer til Demosthenes har at opvise til Repræsentation af en paa Latin saa almindelig udbredt og hyppig Sprogbrug; man vil indrømme, at saa Lidt er i Grunden for slet Intet at regne. Men maaskee finde vi Mere paa det sidste Felt, vi endnu have tilbage at undersøge, nemlig Udsagn og Spørgsmaal om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling, i hvilke altsaa Bisætningen efter det ovenfor Udviklede maa have Verbet i Præsens eller Præteritum Indicativ og bliver at sammenstille ikke med det latinske *quod* med Conjunctiv, men med det latinske *quod* med Indicativ, som i saadanne Forbindelser forekommer temmelig jævnlig hos Komikerne, navnlig efter *quid est* og de tilsvarende affirmative Udtryk *hoc (illuc) est*[1], og hist og her kan

[1]) Quid est: Plaut Cas III, 5, 8 (10) nam quid est, quod hæc huc timida atque exanimata exsiluit foras? Curc. I, 2, 45 (47) sed quid

træffes ogsaa hos Guldalderens Forfattere, som Cic. in Verr. IV, 20, 43 si emeras, quid erat quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat? eller Verg. Æn. II, 664 hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque Ascanium patremque meum juxtaque Creusam alterum in alterius mactatos sanguine cernam? Ja, her foreligger paa Græsk ganske vist den omspurgte Forbindelse, om end udelukkende i een bestemt Form, nemlig med spørgende Hovedsætning, dog i noget talrigere og som virkelig sammensatte Sætninger tydeligt udprægede Exempler; men der opstaaer her til Gjengjæld paa Grund af Bisætningsordets eiendommelige Fleertydighed et andet Spørgsmaal, som gjør det saare tvivlsomt, hvorvidt ogsaa paa Latin den egentlige Hovedbestand i hele denne Gruppe af

est, quod (B quid) lubet perditum dicere te esse? Epid. IV, 2, 1 quid est, pater, quod me exciuisti ante ædis? Men. IV, 3, 3 scin, quid est, quod ego ad te uenio? Merc. I, 2, 63 (65) quin tu expedis, quid siet, quod me per urbem currens quærebas modo? Most. I, 1, 66 quid est, quod (C quid) tu me nunc optuere, furcifer? Pseud. I, 1, 7 quid est, quod tu exanimatus iam hos multos dies gestas tabellas tecum, eas lacrumis lauis neque tui participem consili quemquam facis? Ter. Heaut. III, 3, 52 quid est, quod tam a nobis grauiter crepuerunt fores? Eun. III. 5, 10 Chærea, quid est, quod sic gestis? quid sibi hic uestitus quærit? quid est, quod lætus es? V, 5, 8 quid est, quod tu trepidas? Ad. III, 2, 7 me miseram, quidnamst, quod sic uideo timidum et properantem Getam? — Hoc est: Plaut. Asin. V, 2, 14 hoc ecastor est, quod illic ad cenam cotidie ait sese ire ad Archidemum cet. Bacch. V, 1, 13 hoc, hoc est, quod <cor> peracescit, hoc est demum, quod percrucior, me hoc ætatis ludificari. Cas. III, 2, 1 hoc erat ecastor, quod me uir tanto opere orabat meus, ut properarem arcessere hanc <hinc> ad me uicinam meam, liberæ ædes ut sibi essent, Casinam quo deduceret. Men. V, 9, 75 hoc erat, quod hæc te meretrix huius uocabat nomine. Merc. IV, 3, 12 pol hoc est, ire quod rus meus uir noluit. Stich. I, 2, 70 sed hoc est, quod ad uos uenio quodque esse ambas conuentas uolo. — Illuc est: Plaut. Cas. II, 8, 26 illuc est, illuc, quod hic hunc fecit uillicum. Rud. IV, 7, 32 illuc est, quod nos nequam seruis utimur. — Det blotte est veed jeg kun at have fundet Ter. Andr. II, 6, 17 sed est, quod suscenset tibi og Hec. II, 2, 31 nam est, quod me transire ad forum iam oportet. — Til Forbindelser med negtende Hovedsætning var der her ikke let Anledning.

Forbindelser overhovedet kan siges at høre til den Kategori af sammensatte Sætninger, som vi her have at gjøre med, og som vi fra først af bestemte ved, at Bisætningen var indledet netop ved et *hvorfor*. Den causale Accusativ af Pronominer i Neutrum er jo, som det til Evidents er godtgjort af Schoemann i Afhandlingen De accusativo pronominum significatione causali usurpato (Opusc. III p. 263 ff.), ikke Andet end en særegen Nuance af den almindelige pronominale Indholdsaccusativ og beroer som saadan paa en eiendommelig Art af Synthese, hvorved Aarsagen opfattes som simpel Qvalitetsbestemmelse ved det i Verbet liggende substantiviske Begreb (*hoc gaudeo* = *hoc g a u d i u m gaudeo*). Denne Synthese kan naturligviis, saa længe Forestillingen bevæger sig i den udsigende eller spørgende Enkeltsætnings Form, kun have sit Sæde i den attributive Forbindelse mellem Pronominet og det latente Substantivbegreb, og det Samme gjælder for Relativsætningens Vedkommende overalt, hvor den hører til en Hovedsætning med enkelt Prædicat, altsaa i alle conjunctiviske Relativsætninger og i de indicativiske efter simpelt *est*. Anderledes derimod stiller Forholdet sig, naar vi komme til *quid est quod* og *hoc est quod* med Indicativ. *Quid est quod gaudes? hoc est quod gaudeo*, ere kun Omskrivninger for det simple *quid gaudes? hoc gaudeo*, og det spørgende eller paapegende Pronomen bliver ved Omskrivningen istedenfor Attribut Prædicatsord til hiint latente substantiviske Begreb, saa at der vel kan være Anledning til at spørge, om ikke ved Omskrivningen ogsaa Forestillingen om Grunden følger det spørgende eller paapegende Pronomen fra den attributive over i den prædicative Synthese, hvorved der da for Relativet ikke bliver anden Function tilbage end at tilknytte det rene Indhold af det paagjældende substantiviske Begreb udtrykt i Form af Bisætning, d. e. at fungere ikke som Pronomen eller Pronominaladverbium, men som blot Conjunction (*quod* og *ὅτι* = *at*). At en Synthese af causalt Indhold kan optræde ogsaa i prædicativ Form, kan der, om fornødent, hentes Exempler paa fra alle Sprog. Saaledes sige vi paa Dansk *det er en stor Taabelighed at bære sig saaledes ad* og

mene dermed, at vedkommende Adfærd har sin Grund i stor Taabelighed, og paa samme Maade udtrykker man sig som bekjendt baade paa Latin og paa Græsk; saaledes hedder det f. Ex. Cic. Nat. Deor. III. 34, 84 esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus nolle sumere og Xen. Mem. II, 3, 19 *οὐκ ἂν πολλὴ ἀμαθία εἴη καὶ κακοδαιμονία τοῖς ἐπ' ὠφελείᾳ πεποιημένοις ἐπὶ βλάβῃ χρῆσθαι;* Og denne Art Synthese kommer igjen i mange Forbindelser, baade udsigende, som hinc illæ lacrumæ, hæc illast misericordia Terent. Andr. I, 1. 99, *αὕτη ἐστὶν ἡ διαβολὴ ἡ ἐμὴ καὶ τὸ αἴτια ταὐτά ἐστι* Plat. Apol. 24 A (ɔ: *derfra skriver sig o. s. v.*)[1], og spørgende, som quid illuc tumulti est? Plaut. Poen. I, 1, 79, *τίς ἡ βοή;* Arist. Lys. 830 og oftere (*hvad er det for en Larm, for en Raaben?* ɔ: *hvoraf kommer den?*)[2].

[1]) Sml. endvidere (jeg indskrænker mig til græske Exempler) Soph. Trach. 1278 *οὐδὲν τούτων ὅτι μὴ Ζεύς*, Eur. Hel. 560 *θεὸς γὰρ καὶ τὸ γιγνώσκειν φίλους* og 708 *Ἥρας τάδ' ἔργα καὶ θεῶν τρισσῶν ἔρις* (hvor den eiendommelige Synthese først optræder i andet Led), for ikke at tale om saadanne ogsaa hos os ganske dagligdags Forbindelser som Luc. Dial. Mort. 20, 4, hvor Empedokles paa Menippos' Spørgsmaal om, **hvorfor han har styrtet sig i Krateret, svarer:** *Μελαγχολία τις, ὦ Μένιππε* ɔ: *det var o. s. v.* — Omvendt kan ogsaa, som i det danske *det er en Glæde, Jammer, Ynk at see o. s. v.*, Prædicamentet indeholde Virkningen, s. f. Ex. *χάρις* Iliad. IX, 316 f., XVII, 147 f., *μένος καὶ ἀλκή* Iliad. IX, 706, XIX, 161, *ἄλγεα — χάρματα* Odyss. VI, 184 f., *χόλος* Odyss. IX, 393, *κῦδος καὶ ἀγλαΐη καὶ ὄνειαρ* Odyss. XV, 78, *δάκρυα — ἔλεος* Eur. Or. 831 f., *ἀπορία* Eur. Ion. 971, *ζημία — ὠφέλεια* Xen. Mem. II, 3, 6 (om en Person, lat. *damno — utilitati*), *τοιαύτη* Plat. Lach. 184 C.

[2]) Paa det alt andet end sjeldne *τίς ἡ βοή;* (*τίς ὁ θόρυβος;*) skal jeg kun tilføie endnu eet Exempel, hvor den eiendommelige Synthese er forbunden med en anden af ganske almindelig Art, nemlig Soph. Oed. Col. 886 *τίς ποθ' ἡ βοή; τί τοὔργον;* (det sidste Led betyder ligefrem *hvad er det, der er skeet?* sml. Demosth. LIV, 20). — Ligesaa kan *τί (ἐστι) τοῦτο;* betyde *hvori er dette begrundet? hvori ligger det? hvoraf kommer det? hvorledes hænger det sammen dermed?* s. Plat. Phæd. 58 A (*τί οὖν ἦν τοῦτο, ὦ Φαίδων;*); Theæt. 155 C, Ion. 533 C, Xen. Cyr. III, 3, 32, Oec. 2, 17, Demosth. XIX, 88 og 211; sml. Brugen i blot forundrede og indignerede Spørgsmaal, som Arist. Av. 1205 ff., Thesm. 733. Den samme eiendommelige Synthese have vi ogsaa i det indirecte Spørgsmaal Demosth. LII, 8 *οἶσθά τοι, ἔφη, ὅ τι ἐστὶν ὦ Πασίων, ὃ σε ἐρωτῶ;* ɔ: *hvorfor jeg gjør dig dette Spørgsmaal.* — At prædicative Forbindelser (udsigende eller

Særlig bør her fremhæves, at den samme Forestillingsform øiensynlig gjør sig gjældende ogsaa i en Forbindelse, der staaer de her omhandlede overordentlig nær, nemlig paa Latin i Forbindelsen *quid hoc est, quod —?* som møder os gjentagne Gange hos Plautus og Terents (Plaut. Asin. II, 1, 14 sed quid hoc, quod picus ulmum tundit? Cist. IV, 1, 3 sed quid hoc est, hæc quod cistella hic iacet cum crepundiis, nec quemquam conspicor alium in uia? Most. V, 1, 15 (14) sed quid hoc est, quod foris concrepuit proxume uiciniæ? Ter. Eun. IV, 2, 14 sed quid hoc, quod timida subito egreditur Pythias?) og som heller ikke hos Senere er uden Exempel (Gell. XIX, 1, 8 quid hoc est, o philosophe, quod, quum in periclis essemus, timuisti tu et palluisti, ego neque timui neque pallui?). Der spørges ogsaa her, lige saa vel som ved det blotte *quid est quod*, utvivlsomt om Grunden (Forklaringen) til den foreliggende Kjendsgjerning, der udgjør Bisætningens Indhold; *quid hoc est, quod* betyder *hvoraf kommer det, at —, hvori ligger det, at —, hvorledes gaaer det til, at —?* skjøndt det tildeels ogsaa kan gjengives paa anden Maade (*hvad betyder det, at —, hvad skal det sige, at —?*), og der kan ikke være Tvivl om, at der ved *hoc* netop kun kan være henviist til denne foreliggende Kjendsgjerning, hvis Grund der spørges om, og ikke til det bagved liggende Forhold, der indeholder Grunden, saa at altsaa det efterfølgende *quod* kun kan være et *at*, ikke et *hvorfor*. Den samme Opfattelse ligger efter Sammenhængen ogsaa nærmest, hvor der istedenfor *hoc* i

---

spørgende) ogsaa bruges ikke blot til at betegne ligefrem Ordbetydning og Synonymi (Plat. Crat. 398 D, Gorg. 459 A) eller Betydningen af forblommet Tale (Herod. IV, 164, V, 1 og 79) eller Actstykkers Tanke- og Bestemmelsesindhold (Arist. Eccl. 1014. Xen. Hell. I, 7, 34), men ogsaa Betydning i mere overført Forstand, saasom Mening og Hensigt (Isæ. IV, 10, Demosth. VIII, 27 f.) eller Vægt, Magtpaaliggenhed, Interesse (med Dativ Theogn. 1067, Demosth. IX, 44, XX, 20, Arist. Equ. 1198, Lys. 514, Thesm. 498. Eccl. 520 f., Diphil. fr. 32, 18, absolut Plat. Gorg. 448 B. Prot. 309 A) eller bevisende Kraft (Arist. Nub. 347, 1188. Vesp. 356, Demosth. XIX, 82, Plat. Gorg. 497 E, Charm. 164 A. R. publ. 472 B), beroer altsammen ligeledes blot paa eiendommelig prægnante Syntheser.

Hovedsætningen staaer *illuc* eller *istuc*[1]); men disse Pronominer kunde dog efter deres Natur endnu tænkes at henvise ogsaa til det Fjernere, hvad der ved *hoc* er umuligt. At endvidere den paagjældende Forestillingsform godt kan finde sprogligt Udtryk i lignende Forbindelser ogsaa uden sligt Demonstrativpronomen som Subject, have vi et Beviis paa i det tydske *was ist's, dasz = wie kommt's, dasz* eller *wie geht's zu, dasz*, f. Ex. Zedlitz, Waldfräulein VIII, 74: Was ist's, dasz deine Wang' so bleich, dasz du hinschwindest, Schatten gleich? en Forbindelse, som paa det til Antydning af Bisætningen paa Tydsk nødvendige *es* nær er fuldkommen ligeformet med *quid est quod* og ligesom dette ogsaa har sit udsigende Sidestykke i et til *hoc est quod* svarende *das ist's, dasz*, f. Ex. Klopstock, die Trennung (Oden): Das war's, dasz ich noch ernster als du und tiefer in der Seel' es wurde, da sie die Leiche vorübertrugen. Ogsaa disse For-

---

[1]) S. Plaut. Asin. II, 1, 17 sed quid illuc, quod exanimatus currit hic Leonida? Epid. V, 1, 3 quid illuc est, quod illi caperat frons seueritudine? Men. V, 5, 55 quid illuc est, quod med hisce homines insanire prædicant? Merc. I, 2, 10 quid illuc est, quod ille tam expeditam exquirit cursuram sibi? II, 3, 29 quid illuc est, quod solus secum fabulatur filius? II, 3, 45 (44) quid illuc est, quod ille solus se in consilium seuocat? II, 3, 33 sed istuc quid est, tibi quod commutatust color? Stich. I, 2, 50 quid istuc est, quod huc exquisitum mulierum mores uenis? Navnlig hvor vi her efter *quid illuc est* have *ille* ogsaa i Bisætningen, er det klart, at *illuc* viser hen netop til det foreliggende Factum, og at altsaa *quod* kun kan være *at*. Mindre iøinefaldende er Forholdet ved blot hentydende *id* i Hovedsætningen, som jeg kun veed at have truffet Ter. Hec. IV, 4, 53 ignarum censes tuarum lacrumarum esse me, aut quid sit id, quod sollicitere ad hunc modum? (hvor Conjunctiven kun synes at beroe paa oratio obliqua); dog kan *id quod* ogsaa her godt være *det, at*. Anderledes at forklare er derimod Conjunctiven efter *istuc* Plaut. Capt. III, 4, 9 quid istuc est, quod meos te dicam fugitare oculos, Tyndare, proque ignoto me aspernari, quasi me numquam noueris? og *quod* kan her kun forstaaes som *hvorfor*, skjøndt der egentlig slet ikke er Tale om, hvad Grund der er til at udtale sig om Kjendsgjerningen, men om Grunden til Kjendsgjerningen selv. Man maa her gaae ud fra den lignende Brug af *dicam* hos Plautus i simple spørgende Enkeltsætninger (f. Ex. Curc. I, 1, 1 og 12, Pseud. II, 4, 54) og antage den for overført paa den relative Omskrivning.

bindelser ere, ligesom *quid hoc est, quod*, fuldkommen gjennemsigtige. At Bisætningsordet føles som Conjunction og ikke som Pronomen eller Pronominaladverbium, er allerede givet ved Skrivemaaden, og hvad Slags Bisætning det indleder, kan der heller ikke være Tvivl om; thi at W. Grimm i Deutsches Wörterbuch II S. 817, 7 henfører Bisætningsordet i den herhen hørende spørgende Forbindelse 1 Kong. 21, 5 i Luthers Oversættelse: was ist's, das[1]) dein geist so unmuts ist, und das du nicht brot issest? til *dasz* „in sätzen, welche folge und wirkung ausdrücken", kan — aldeles bortseet fra den hebraiske Grundtext til det anførte Sted[2]) — kun have sin Grund i, at han overhovedet ikke bestemt adskiller den virkelig grammatiske Følgesætning fra den blot en Følge eller Virkning i n d e h o l d e n d e begrebsudfyldende Gjenstandssætning, med hvilken den jo paa Tydsk forresten ogsaa formelt staaer i nøieste Sammenhæng, og en virkelig grammatisk Følgesætning kan der her, saasandt det udsigende *das ist's, dasz* dog maa kunne gaae ind under samme Schema som det spørgende *was ist's, dasz*, aldeles ikke være Tale om. Bisætningen kan da ogsaa her kun være en i Forhold til *es* indholdsangivende declarativ Gjenstandssætning, ligesom den er det i Forbindelser med substantivisk Prædicatsord i Hovedsætningen, f. Ex. Goethe,

---

[1]) Saaledes skrev Luther endnu baade Pronominet og Conjunctionen; men at Ordet ogsaa her er meent som Conjunction, har der ikke været og kan der ikke være Tvivl om.

[2]) מַה־זֶּה רוּחֲךָ סָרָה וְאֵינְךָ אֹכֵל לָחֶם. hvor מַה־זֶּה vel nu gjennemgaaende forklares som blot „forstærket" Spørgeadverbium (*warum denn?*), men dog vel ogsaa kan tænkes opfattet som selvstændig Spørgesætning (*quid hoc?*) med efterfølgende udsigende Hovedsætning (sml. den danske Oversættelse „hvad er det for noget, at din Aand er saa ilde tilfreds, og du æder ikke Brød?" og det ganske eensartede *was ist's, das* Præd. 7, 10 (11), hvor ogsaa Grundtexten har en sammensat Sætning). Demonstrativer som Subject i lignende Spørgsmaal bruges selvfølgelig ogsaa paa Tydsk; s. f. Ex. Goethe, Götz von Berlichingen II, 1: Er will nicht kommen, sagtet ihr! . . Was das seyn mag? eller endnu stærkere Klopstock, David IV, 9: Noch Keinen nicht erreicht (nml. hat die Pest)? . . Was ist denn Diesz?

Egmont IV, 6: Es ist nicht Misztrauen, dasz ich dir erst jetzt entdecke, was geschehen soll, som naturligviis ogsaa kan findes i spørgende Hovedsætninger og bl. A. i ligefrem Sideordning med selve det spørgende Pronomen, f. Ex. Wieland, der neue Amadis XII, 27: War's Grille, oder was war's, dasz sie sich so benahm?[1]) Er da saaledes baade i det latinske *quid hoc est*, *quod* og i det tydske *was (das)*

---

[1]) Naturligviis kan, da ved denne Form af prædicerende Synthese Aarsagen til en vis Grad identificeres med Virkningen, det antydende (resp. paapegende) Pronomen i slige Udtryk ogsaa til en vis Grad siges at hentyde til Aarsagen, nemlig for saa vidt som den er tilstede og viser sig i selve den foreliggende Virkning — *was ist's, dasz* = *was ist die Ursache (davon), dasz* o. s. v., sml. Forbindelser som Zedlitz, Todtenkränze 106: Diesz Blut, das hier geflossen (hvor der nu staaer Korn og Blomster) —, ligesom ogsaa Substantiver i tilsvarende Function faae en tilsyneladende prægnant Betydning — *Was ist dein Kummer?* (Iffland, Hausfrieden I, 3) = *was ist die Ursache deines Kummers?* eller *Das ist mein Schmerz* (Claudius, bey dem Grabe Anselmo's) = *das ist die Ursache meines Schmerzes* —; men det er i Virkeligheden kun Synthesen, der er prægnant. En med det ovenomtalte *was ist's, dasz* fuldkommen analog Forbindelse haves paa Tydsk endvidere i *was heiszt's, dasz* — f. Ex. Gellert, der Knabe (Fabeln und Erzählungen): Was heiszt es denn, sprach drauf der Knabe, dasz ich fast nichts erkennen kann (nml. i Faderens „Sehrohr")? eller med Demonstrativpronomen i Hovedsætningen (parallelt med *quid istuc est, quod*) Lessing, Nathan III, 10: Was hiesz denn das, dasz Ihr so Knall und Fall Euch aus dem Staube machtet? —, hvorved der ogsaa i Realiteten spørges om Aarsagen — sml. Wieland, Oberon XI, 22 = der neue Amadis IX, 15: was auch die Ursach heiszen (ɔ: sein) mochte —. Meningsnuancen *hvad betyder det, at* beroer, for saa vidt som der ved den kun er Spørgsmaal om ligefrem Tilkjendegivelse og ikke om Vægt eller Magtpaaliggenhed, udelukkende paa, at den reale Følge opfattes som det for Iagttagelsen første Givne, som Tegn paa den reale Aarsag — s. f. Ex. Goethe, Vollmondnacht (w.-ö. Divan, Buch Suleika): Herrin, sag was heiszt das Flüstern? was bewegt dir leis die Lippen? — men den vidner i begge Phaser umiskjendeligt om Bisætningens Charakteer som simpel indholdsangivende Gjenstandssætning — s. f. Ex. Vosz, der zufriedene Sklave (Oden und Lieder): Dasz mondbeherrschend der Planet sich um die Herrschersonne dreht, was ist's, als Recht des Stärkern? og Goethe, Leiden des jungen Werthers (henimod Slutningen): Und was ist das, dasz Albert dein Mann ist? —.

ist's, dasz Forestillingen om Grunden utvivlsomt nedlagt ikke særlig i Bisætningsordet, men i selve den prædicative Forbindelse, da maa det Samme lige saa vel kunne være Tilfældet i det latinske *quid est quod* tilligemed de tilsvarende affirmative Udtryk *hoc (illuc) est, quod*[1]) og i det ligelydende Spørgsmaal paa Græsk. Og at det factisk var Forestillingsformen *hvad (dette) er det, at*, som laae til Grund for disse Udtryk, og ikke Forestillingsformen *hvad (dette) er det, hvorfor*[2]), synes for den latinske Komedies Ved-

[1]) Naar Schoemann i den omtalte Afhandling S. 269 (8) udtaler sig saa haardt, som han gjør, om dem, „qui in talibus loquutionibus *quod* coniunctionem, non pronomen esse opinantur", da dog Bisætningsordet kun kan opfattes som Verbets „obiectum internum" — „Imperite . . faciunt" lyder Dommen —, synes han at have overseet baade sit eget Spiogs levende Vidnesbyrd og den Omstændighed, at ogsaa Conjunctionen *quod* i sin Oprindelse slet ikke kan være Andet end netop Pronominet som „indre Object", at f. Ex. *quod vicisti* kun kan være kommet til at betyde *at du har seiret*, fordi det kunde betyde *det, som du har seiret* ɔ: *Seiren, som du har vundet*. Hvad enten *hoc est quod glorior* er meent som *dette er det, hvoraf jeg praler* eller som *dette er det, at jeg praler*, siger det i Virkeligheden ikke Andet end *dette er det, som jeg praler* (hæc est gloriatio, quam glorior), og den, der her opfatter *quod* som Conjunction, afviger kun fra den, der opfatter det som Pronomen, ved at han søger Forestillingen om Grund i Hovedsætningens udtrykkelige prædicative Synthese, medens den Anden søger den i Bisætningens kun latente attributive Synthese.

[2]) En tredie Forestillingsform, som man, for saa vidt Hovedsætningen er spørgende, maaskee ogsaa kunde komme til at tænke paa, er den, der paa Dansk udtrykkes ved *hvad er der (paa Færde), at (siden) o. s. v.* (med *hvad* som Subject). Det er den, der ligger til Grund, naar f. Ex. Forchhammer gjengiver Plaut. Merc. I, 2, 63 (65) f. quin tu expedis, quid siet, quod me per urbem currens quærebas modo? ved *men saa forklar da, hvad der er i Vejen, siden du kommer løbende og søger mig over hele Byen*; men den synes, da her Hovedsætningens Tanke dog øiensynlig skal træde langt mere selvstændig ud fra Bisætningens, at kræve et noget bestemtere udformet Hovedsætningsindhold, som vi da ogsaa finde det paa Tydsk, hvor denne Forestillingsform maa erkjendes for den eneste mulige, naar Opfattelsen af *was* som Subject er indiceret ved manglende *es*, f. Ex. Zedlitz, zwei Nächte zu Valladolid II, 5: doch was ist Euch, theures Weib, dasz Ihr zittert? (i den umiddelbart forudgaaende Replik derimod hedder det efter Forestillingsformen *hvad er det, at:* Sagt, was ist es, dasz Ihr unver-

kommende klart at fremgaae af den iøinefaldende Parallelisme mellem Forbindelser som Plaut. Most. V, 1, 15 (14) sed quid hoc est, quod foris concrepuit proxume uiciniæ? og Ter. Heaut. III, 3, 52 quid est, quod tam a nobis grauiter crepuerunt fores? eller Ter. Eun. IV, 2, 14 sed quid hoc, quod timida subito egreditur Pythias? og Plaut. Cas. III, 5, 8 (10) nam quid est, quod hæc huc timida atque exanimata exsiluit foras? eller mellem Forbindelser med nominalt Subject som Ter. Phorm. V, 9, 23 hæc illæ erant itiones crebræ et mansiones diutinæ Lemni? og f. Ex. Plaut. Asin. V, 2, 14 hoc ecastor est, quod illic ad cenam cotidie ait sese ire ad Archidemum o. s. v., ligesom ogsaa i Spørgsmaalet *scin quid est?* = *veed du, hvoraf det kommer?* Plaut. Poen. V, 3, 48 (53) det fra den foregaaende Replik underforstaaede Subject for den afhængige Spørgesætning, hvis det var udtrykt i Sætningsform, maatte være en Sætning med *quod* = *at*[1]). Disse Vidnesbyrd opveies ikke ved, at

hofft erscheint? — Den Forestillingsform, der finder sit Udtryk i det paa Dansk ikke ualmindelige *hvorfor er det, at o. s. v.*, vil man vel ikke let falde paa at tænke sig realiseret enten paa Græsk eller paa Latin. Som jeg seer, statuerer C. M. Zander (de relatione pronominali ea quæ est per quod et id quod, Lund 1885, S. 12 f.) den i Latin for Forbindelser i udsigende Form (som *hoc erat quod* Verg. Æn. II, 664, Propert. III, 24 b, 1, Petron. c. 100 o. l.), men for ikke at tale om den iøinefaldende Inconseqvents i at betragte *hoc* i *hoc est quod* som Accusativ, men *quid* i *quid est quod* som Nominativ, maa hele dette Forestillingsschema med Udsondring af Adverbialbestemmelsen som selvstændigt Prædicament vist siges at stride aldeles mod Sprogets Aand; det plautinske *diust quod* (Ussing t. Plaut. Amph. 298, jfr. Madv. lat. Spr.[3] § 209 Anm. 2) er af ganske forskjellig Art.

[1]) Identiske Forestillingsformer ligge øiensynlig ogsaa til Grund for Forbindelser som paa den ene Side Ter. Ad. II, 2, 2 quid istuc, Sannio, est, quod te audio nescio quid concertasse cum ero? og paa den anden Cic. ad Att. XII, 52, 2 sed quid est, quod audio Spintherem fecisse divortium? og XVI, 1, 2 sed quid est quæso, quod agripetas Buthroti concisos audio? (sml. XV, 29, 3 obsecro te, quid est hoc? om det samme Rygte). I disse Forbindelser er det ikke ligefrem Grunden, der spørges om, men kun, hvorledes det egentlig hænger sammen med det Hørte; men ogsaa, hvor det virkelig er Grunden, der er Tale om, kan naturligviis ved den prædicative Forbindelse Forestillingen om Grunden ikke være be-

man paa den anden Side ogsaa kan parallelisere Forbindelser som Plaut. Men. IV, 3, 3 scin quid est, quod ego ad te uenio? hvorpaa der svares: scio, ut tibi ex me sit uolup (jfr. Cas. III, 2, 1, Epid. IV, 2, 1), og Plaut. Cas. I. 18 ego, huc quod ueni in urbem, ubi impetrauero, uxorem ut istanc ducam o. s. v., eller Forbindelser som Ter. Eun. III, 5, 10 quid est, quod sic gestis? . . quid est, quod lætus es? (jfr. V, 5, 8) eller Plaut. Bacch. V, 1, 13, hoc, hoc est, quod <cor> peracescit, hoc est demum, quod percrucior, me hoc ætatis ludificari o. s. v. og Ter. Andr. II, 6, 17 est quod suscenset tibi. Thi i *quid hoc est, quod* eller *hæc illæ erant itiones* (for ikke at tale om *quid est* med underforstaaet Subject) foreligger Forestillingsformen *hvad (dette) er det, at* fuldstændig documenteret i hele sit Omfang, ved *huc quod ueni* eller *est quod suscenset* derimod er der i Virkeligheden ikke godtgjort Andet, end at *quod* med Indicativ i Betydningen *hvorfor* ellers er brugeligt hos Plautus og Terents deels til Betegnelse af Formaal og Øiemed[1]), deels ved Verber, der betegne en Sindsstemning eller Yttringen af en saadan — de eneste to Tilfælde, i hvilke det bortseet fra blot continuative Sætninger af lignende skarp Begrændsning[2]) overhovedet kan paavises —, men at det er dette *quod*, der foreligger ogsaa i *quid est quod* og *hoc (illuc) est quod*, derom sige hine Forbindelser i sig selv slet Intet, fra andre relative Omskrivninger (som *quis est qui* o. l.) kan heller intet Beviis hentes, da jo Relativet i dem slet ikke kan være Andet end Pronomen[3]), og hvad de tilføiede Bisætninger angaaer, da kan en Hensigtssætning lige godt

---

tegnet som saadan, men kun indirecte gjennem den almindelige Forestilling om Væsen og Qvalitet, hvori den selv kun udgjør et enkelt Moment; s. Schoemann S. 267 (6).

[1]) Om dette finale *quod* s. Ussing t Plaut. Amph. 902 og Curc. 327; et Par af de der anførte Steder høre dog netop til de her omhandlede Forbindelser, og i Epid. III, 4, 20 (24) har Bisætningen indirect spørgende Charakteer, som det ogsaa er Tilfældet Ter. Heaut. Prol. 3.

[2]) Ter. Andr. I, 5, 54, Hec. III, 2, 3; sml. Att. h. Non. v. tetritudo.

[3]) Under denne Analogi gaae umiddelbart kun de Tilfælde ind, hvor *quod* ved et Verbum, der betegner Sindsstemning eller Yttring af

føies til *hoc est, quod uenis*, hvad enten det betyder *dette er det, hvorfor du kommer* eller *dette er det, at du kommer* ɔ: *dette er (Hensigten med) dit Komme*, og en Accusativ med Infinitiv kan lige godt føies til *hoc est, quod percrucior*, hvad enten det betyder *dette er det, hvorfor jeg græmmer mig* eller *dette er det, at jeg græmmer mig* ɔ: *dette er (Grunden til) min Græmmelse*, mindre endnu vilde en Bisætning med *quia* her bevise Noget, da *quia* jo i en nærmere Bestemmelse til *hoc est quod* godt kunde betyde *at* (s. Ussing t. Plaut. Asin. 55) og i et Svar paa *quid est quod* staae som blot forklarende Partikel (s. Ussing t. Plaut. Amph. 788) [1]. Men stiller Forholdet sig saaledes hos Plautus og Terents, hvor vi dog have *quod* som utvivlsomt Causaladverbium med Indicativ temmelig fyldigt repræsenteret, da kan der vel endnu mindre være Tvivl om Opfattelsen af de enkelte Steder, i hvilke vi møde *quid est quod* eller *hoc est quod* med Indicativ hos Guldalderens Forfattere, hvor *quod* som relativt Causaladverbium — bortseet fra den digteriske Brug i blot continuative Sætninger af næsten formelagtig Charakteer og ganske samme Art som hos de ældre Digtere [2] — ellers ufravigelig synes at medføre Conjunctivform. I quid erat, quod confirmabat Cic. Verr. IV, 20, 43 og i hoc erat, quod eripis Verg. Æn. II, 664 kan *quod* allerede af den Grund vanskelig tænkes at være Andet end *at* [3], og saa-

---

Sindsstemning, kan staae som virkeligt Object (Plaut. Aul. IV. 9, 5 quid est, quod ridetis? Bacch. I, 1, 20 quid est, quod metuis?) eller som Subject (Cas. II, 2, 11 sed quid est, quod tuo nunc animo ægre est?).

[1]) Et saadant *quia* have vi i den reciperede Text Plaut. Curc. I, 2, 45 (47), hvor Spørgsmaalet: sed quid est, quod lubet perditum dicere te esse? besvares med: quia ego id quod amo careo; men Hovedhaandskriftet har her slet ikke *quod*, men *quid*, hvad der vel heller ikke enten logisk, grammatisk, rhythmisk eller æsthetisk kan indvendes Noget imod (sml. Mil. glor. II, 2, 16 f., Enn. h. Cic. de Or. III, 41, 164, Cic. de Div. I, 46, 103).

[2]) Verg. Æn. II, 141, VI, 363, Hor. Ep. I, 7, 94.

[3]) Der kunde maaskee endog være Grund til at antage det Samme om et og andet *quod* med Conjunctiv, navnlig i Forbindelser med Modus- og Tempusforhold som Cic. Rosc. Am. I, 1 credo ego vos, iudices, mirari, quid sit, quod . . ego potissimum surrexerim,

ledes er det ogsaa aabenbart opfattet i Stedet hos Cicero baade af Halm, der oversætter *was hatte da die Versicherung für einen Sinn?* og af Richter, der forklarer *quod* ved *illud, quod*, og vistnok ogsaa i Stedet hos Vergil af Lund, der omskriver *det var altsaa din Hensigt med at udrive mig.* Vende vi os da herefter endelig til de enkelte Tilfælde med spørgende Hovedsætning, ved hvilke Forbindelsen var repræsenteret paa Græsk, da vil der for deres Vedkommende nu ikke let kunne anføres Noget, der kunde tale for at opfatte Bisætningen i dem paa anden Maade end som Gjenstandssætning; thi paa Græsk havde vi jo udenfor denne Forbindelse ikke et eneste Exempel paa et sikkert og tydeligt relativt *ὅ τι* i Betydningen *hvorfor*, hverken med Indicativ eller med nogen anden Verbalform, og at Forbindelsen selv skulde kræve et saadant, kan der efter det nu Udviklede heller ikke være Tale om. Udgiverne have da ogsaa her gjennemgaaende opfattet Bisætningsordet ikke som Pronomen, men som Conjunction; saaledes læse vi Arist. Equ. 183 *οἴμοι, τί ποτ' ἔσθ' ὅτι σαυτὸν οὐ φῂς ἄξιον:* saaledes Plat. Hippi. 283 D *τί δῆτ' ἂν εἴη, ὅτι ἐπιθυμοῦντες καὶ ἔχοντες χρήματα καὶ σοῦ δυναμένου τὰ μέγιστα αὐτοὺς ὠφελεῖν οὐ πλήρη σε ἀργυρίου ἀπέπεμψαν:* og saaledes ogsaa Xen. Mem. II, 7, 3 *τί ποτέ ἐστιν, ὅτι Κεράμων μὲν πολλοὺς τρέφων οὐ μόνον ἑαυτῷ τε καὶ τούτοις τἀπιτήδεια δύναται παρέχειν, ἀλλὰ καὶ περιποιεῖται τοσαῦτα ὥστε καὶ πλουτεῖν, σὺ δὲ πολλοὺς τρέφων δέδοικας, μὴ δι' ἔνδειαν τῶν ἐπιτηδείων ἅπαντες ἀπόλησθε;* [1]) Kun Arist. Thesm. 202 skrive nogle Ud-

---

hvor Conjunctiven *surrexerim* snarere synes at beroe blot paa oratio obliqua end paa nogen Forestilling om et *skal* eller *kan.*

[1]) Enighed om *ὅτι* som Conjunction er der ogsaa i den eenstydige Forbindelse Arist. Eccl. 394 *ἀτὰρ τί τὸ πρᾶγμ' ἦν, ὅτι τοσοῦτον χρῆμ' ὄχλου οὕτως ἐν ὥρᾳ ξυνελέγη:* uden at dette dog maaskee udelukker enhver Divergents i Opfattelsen, om det end ubetinget udelukker Betydningen *hvorfor*, som der da heller ikke ret vel kan være Tale om. Rigtignok kan *τὸ πρᾶγμα* i sig selv omtrent lige godt tænkes at betegne baade den foreliggende Kjendsgjerning og det bagved liggende forklarende Forhold, ligesom det paa Dansk er Tilfældet med det tilsvarende Substantiv i *Sagen (Tingen) er den, at* (hvor i Modsætning til det græske Sted Bisætningen ikke indeholder det Factum, der skal forklares, men det, der tjener til For-

givere *τί δ' ἔστιν ὅ τι δέδοικας ἐλθεῖν αὐτόσε;* Spørge vi, hvad der kan have bevæget dem til denne Skrivemaade her i Modsætning til Equ. 183, da ere, saa vidt jeg kan see, kun to Grunde tænkelige. Enten maae de have antaget, at et *ὅ τι* som relativt Causaladverbium ikke er tilstedeligt f. Ex. ved *φημί* (Equ. 183), men vel ved *δέδοικα*. Hvad der skulde gjøre dette Verbum egnet til en saadan Særstilling, kunde vel da ikke være Andet end dets Egenskab af Sindsstemningsverbum. Men selv bortseet fra, at *δέδοικας* her (med efterfølgende Infinitiv) slet ikke er noget egentligt Sindsstemningsverbum, men nærmere et Villiesverbum, saa er der paa Græsk ellers heller slet ikke større Tilbøielighed til at

---

klaring), og paa Latin finde vi efter det noget lignende Udtryk *quid negotii est* et utvivlsomt *hvorfor* Plaut. Capt. III, 5, 11 sed quid negotist, quam ob rem suscenses mihi? men for saa vidt der her overhovedet foreligger en sammensat Sætning og ikke snarere to sideordnede Spørgesætninger, har i denne Forbindelse dog baade Hovedsætningen og Bisætningsordet en noget anden Form end i den græske. Et utvivlsomt *hvorfor* er ogsaa det *quod* med Conjunctiv, vi finde efter *quid istuc est negotii* Plaut. Amph. I, 3, 4 quid istuc est, mi uir, negoti, quod tu tam subito domo abeas? og maaskee Rud. III, 2, 24 ut mihi istuc dicas negoti quid sit, quod tumultues (hvor dog Conjunctiven kan beroe blot paa oratio obliqua); men heller ikke disse Steder (undtagen eventuelt det sidste) kunne sammenstilles med Stedet af Aristophanes. Nærmere ligger *quid hoc negotii est quod* med Indicativ Plaut. Bach. III, 3, 11, Cist. V, 1, Men. V, 2, 10; men der er Bisætningen ved *hoc* tydeligt bestemt som indholdsangivende Gjenstandssætning, hvad den vel ogsaa maa være efter *quid illuc negotii est* Rud. II, 7, 1 quid illuc obsecro negoti, quod duæ mulierculæ hic in fano Ueneris signum flentes amplexæ tenent, nescio quem metuentes miseræ? I Lighed hermed kunde man da ogsaa opfatte *τί τὸ πρᾶγμ' ἦν ὅτι*, om end det latinske Udtryk adskiller sig lidt derfra ved sit stærke og utvetydige Determinativ. En ganske conform Forbindelse have vi derimod paa Engelsk (Shakspeare, Macbeth II, 3 What's the business, that such a hideous trumpet calls to parley the sleepers of the house? sml. what's the matter, that f. Ex. Coriolanus III, 3, Othello II, 3), og derefter vilde det da maaskee ligge nok saa nær, i dette græske Udtryk at betragte Hovedsætningen som indeholdende en i sig selv afsluttet Tanke og Bisætningen som staaende i det løsere, mere med Omstændighedsbisætningen beslægtede Forhold, der foreligger i det danske *hvad er der paa Færde, at (siden).*

bruge et relativt Causaladverbium — eller overhovedet pronominale Causaladverbier — ved Sindsstemnings- end ved andre Verber, ligesom ogsaa netop det samme Verbum, og det som virkeligt Frygtsverbum, Xen. Mem. II, 7, 3 i denne samme Forbindelse staaer i een og samme Bisætning med to andre Verber af ganske forskjellig Art, hvad der da ikke tyder paa, at det af Grækerne selv her betragtedes med andre Øine end ethvert andet Verbum. Eller de maae være gaaede ud fra, at den her ved Omskrivning udtrykte direct spørgende pronominale Accusativ ved *δέδοικα* med Infinitiv netop ikke er bleven saa ganske til reent Causal-Adverbium som ved andre Verber. Deri kunde man nu ganske vist reent theoretisk seet til en vis Grad give dem Ret; thi denne Accusativ repræsenterer utvivlsomt i pronominalt antydende Form det samme Led i Forestillingen, som udtrykt efter sit Indhold betegnes ved en Sætning med *μή* (som Xen. Anab. I, 3, 17 *ἐγὼ γὰρ ὀκνοίην μὲν ἂν εἰς τὰ πλοῖα ἐμβαίνειν, ἃ ἡμῖν δοίη, μὴ ἡμᾶς ταῖς τριήρεσι καταδύσῃ, φοβοίμην δ᾽ ἂν τῷ ἡγεμόνι ᾧ δοίη ἕπεσθαι, μὴ ἡμᾶς ἀγάγῃ ὅθεν οὐκ ἔσται ἐξελθεῖν*), og en saadan Sætning tjener utvivlsomt først og egentligst kun til nærmere Begrændsning af Frygtens Omfang og Gjenstand, til at betegne den farlige Side ved Handlingen, i Henseende til hvilken man frygter for at indlade sig paa den, og har altsaa i nominal eller pronominal Form sit nærmest Tilsvarende i Accusativ som simpel Omfangs- eller Henseendesbetegnelse. Men det bør dog ikke oversees, at man her, hvor der er Tale om Frygt ikke som et blot og bart *πάθος*, men som en paa Overlæg grundet Betænkelighed ved at handle, uden Forsyndelse ogsaa kan opfatte Sætningen med *μή* som Hensigtssætning, at Forestillingerne om Hensigt og Grund ganske jævnlig forvexles, og at endelig en saadan Sætning med *μή* factisk kan findes i sideordnet Forbindelse netop med en Causalsætning, som Plat. Hippi. 364 B *ὤκνουν γὰρ ἐπανερέσθαι, διότι ὄχλος τε πολὺς ἔνδον ἦν καὶ μή σοι ἐμποδὼν εἴην ἐρωτῶν τῇ ἐπιδείξει*, og kan det saaledes ikke antages, at Grækerne i Praxis have gjort nogen Forskjel mellem den pronominale Accusativ i *τί δέδοικας ἐλθεῖν* paa den ene og

f. Ex. *τί σαυτὸν οὐ φῄς ἄξιον* paa den anden Side, da kan ogsaa det omskrivende Udtryk med *εἶναι* ikke af den Grund gjøre Krav paa at opfattes anderledes i det ene Tilfælde end i det andet. Jeg troer altsaa, at man i alle Maader er i sin gode Ret, naar man ogsaa Arist. Thesm. 202 skriver *τί δ' ἐστὶν*[1]) *ὅτι δέδοικας ἐλθεῖν αὐτόσε:* og saaledes ogsaa her opfatter Bisætningen som en simpel Gjenstandssætning og Forestillingen om Grunden som udtrykt ikke ved Bisætningsordet, men ved selve den prædicative Forbindelse, hvorved da det causale *ὅ τι* vilde være udelukket ogsaa fra hele denne Gruppe af Forbindelser.

Er nu den her udviklede Opfattelse af den causale Syntheses Plads i det latinske *quid (hoc, illuc) est quod* og det tilsvarende spørgende Udtryk paa Græsk rigtig og grundet, og er der, som jeg haaber, ikke i det Foregaaende overseet noget væsentligt Moment eller Vidnesbyrd om Sprogbrugen, da kunne vi altsaa efter samtlige foreliggende Data som Slutningsresultat af den herhen hørende Deel af Undersøgelsen fastholde dette: 1) at et causalt *ὅ τι* med klart og fuldt udpræget relativ Function overhovedet slet ikke er kommet til virkelig individuel Udvikling paa Græsk, og 2) at hvor der i Form af en virkelig sammensat Sætning, hvis Bisætning er indledet ved et *hvorfor*, tales eller spørges enten om Grunden til en allerede stedfindende eller fuldendt Handling eller om Grund eller Ikke-Grund til en

---

[1]) De paagjældende Udgaver have *ἔστιν*, uvist hvorfor; thi Mængden af heterogene og tildeels vilkaarlige og slet formulerede Regler er her stundom mere til Hinder end til Gavn for gjensidig Forstaaelse. Det kunde være allerede paa Grund af Elisionen i *δέ* — efter Rost gr. Gr. § 12 Anm. 4, hvis Hjemmel forresten er mig ubekjendt —, det kunde ogsaa (i alt Fald for saa vidt der sættes Komma efter *ἔστιν*) være som Udtryk for Opfattelsen *hvad er der paa Færde, at (siden)* — *ἔστιν* = *ὑπάρχει* efter *οἱ παλαιοί* Eustath. in Iliad. p. 880, 22 —, men det er vel dog nærmest (ligesom der Demosth. LII, 8 læses *ὅ τι ἔστιν . . ὅ σε ἐρωτῶ*) fordi Spørgsmaalet angaaer Tingens egentlige Væsen — *ἔστιν* = *ἐστὶν ὄν* efter G. Hermann de emend. rat. Græc. gramm. p. 86 —; i Conseqvents heraf maatte der da ogsaa Xen. Mem. II, 7, 3 skrives *τί ποτε ἔστιν.*

fremtidig eller overhovedet blot tænkt Handling, er i Overeensstemmelse dermed den i Bisætningsordet nedlagte Forestilling om Grund paa Græsk ingensinde udtrykt ved adverbial Accusativ, men altid enten ved mere specielle Casusformer eller, hvad der uden Sammenligning er det Hyppigste, ved en Præposition.

Fornsvensk språkforskning.

Av **Axel Kock**.

I. Till behandlingen av brytningsdiftongen *iu, io*.

Söderwall upptager i sin ordbok såsom normalformer *giurþ* (subst.), *giurþa* (verb), *fægiurþer* (subst. „pänningpung“), *fægiurþil* (subst. „pänningpung“) med *iu* (ej *io*), ehuru som bekant fsv. såsom brytningsdiftong, uppkommen av *e* och efterföljande *u* (*o*), i regeln använder *io*. Såsom jag tror, böra även de nämnda orden anföras under formen *giorþ* etc. med *io*, om ock av ett par bland dem former med *iu* förekomma. Jag skall motivera denna uppfattning genom att yttra några ord om behandlingen av brytningsdiftongen *iu, io* i fsv.

För fsv. riksspråket gäller följande regel: brytningsdiftongen är *iu* 1) omedelbart framför *gg*, 2) [jmf. Brate: Äldre Vestmannalagens ljudlära s. 41] när i näst-följande stavelse står ett *u*-ljud; annars är brytningsdiftongen *io*.

Exempel på *iu* framför *gg* äro fsv. *biug*, *tyugga* „tugga“ (Västg.-lagen s. XIV), *stiugger* „stygg“, nysv. *njugg*. Nysv. har även kvar *bjugg*. Dialektiskt möter detta ord i fsv. under formen *biog* och en gång i Läkeböcker med ljudutvecklingen *iö* av *io* (jmf. Kock: Studier öfver fsv. ljudlära II, 483) i sammansättningen *byögswdh* (exempel hos Schlyter och Söderwall). Den vanliga fsv. formen är *tugga* (någon gång *otoggadher*, Rydqvist I, 231), nysv. *tugga*, hvari Noreen (Arkiv I, 169 noten 1) vill se en kompromissform av de med hvarandra växlande rotstavelseformerna *tiugg-* och *tygg-*. Orsaken till att det av *w* utvecklade *gg* hade förmåga att bevara *iu*, är den, att detta *gg* ännu i fsv. egde

ett labialt element, en omständighet, som även vållade, att det genom *u*-omljud av *a* uppkomna *o* framför *gg* övergick till *u*: *hug*, *hugga*, *dugg* etc. (se Kock: Studier II 469 ff.). Då fsv. mycket ofta har *þiukker* jämte *þiokker*, så kan man fråga, huruvida *kk* havt ett labialt element liksom *gg*, hvilket element vållat bevarandet av *iu* i *þiukker*.

Iu möter framför följande *u* i fsv. *fiughur*, *fiughurtan*, *tiughu*, och på samma sätt är väl ock *iu* i impf. *hiuldo*, *fiullo* (jämte de vanligare *hioldo*, *fiollo* av *halda*, *falla*; exempel i Söderwalls ordbok) att förklara, om (såsom Aksel Andersson i Arkiv I, 173 antar) brytningsvokal här föreligger. I relativt sen tid har i detta ord ändelsevokalen *u* övergått till *o*. Brate frågar i Äldre Vestm.-lagens ljudlära 41, huruvida det i nämnda lag (vid sidan av *fiughur*. *thiughu*) mötande *hioldu* har *io* (ej *iu*), emedan diftongen genom två konsonanter skiljes från ändelsens *u*. Jag tänker mig snarare en påvärkan av sing. *hiolt*, som utvecklades ur *hiult*, emedan här intet *u* följde efter. Bevisande för påvärkan av ändelsens *u* på föregående diftong är särskilt det nysv. *tiog* i motsats till *tjugu* (i fsv. emellertid även sing. *tiughir* m. i Västm.-lagen I och *tiugh* n. i Västg.-lagen IV), och härmed bör sammanställas, att ändelsens *u*-ljud i *hovuþ*, *huvuþ* utövat ett liknande inflytande på föregående *o* (d. v. s. *ǫ*; se Kock: Studier II, 478).

Exempel med brytningsdiftongen *io*: *iorþ*, *ifiorþ*, *hiorter*, *fiorlæsting*, *fiorþer*, *biorn*, *mioþer*, *fiol*, *skiolder*, *giolskaper*, *miok*, *kiol*, *miol*, *fioþermæningi* (Häls.-l.). Vid sidan av dessa ord väntar man *giorþ* (got. *gairda*), och i själva värket är detta den enda påvisade formen. I Schlyters ordbok finnes ordet icke, och alla av Söderwall anförda citater hava *io*. Förhållandet är detsamma med det mask. subst. *fægiorþer* „pänningpung“. Förmodligen är det den omständigheten, att part. *giurþer*, *lösgiurþer* flera gånger och särskilt i lagarna förekommer, som föranlett Söderwall att såsom normalformer upptaga *giurþ* f. och *fægiurþer* m. Men med detta particip *giurþer*, *lösgiurþer* förhåller det sig på ett annat sätt än med substantiven *giorþ*, *fægiorþer*.

Söderwall upptar ett verb. *giurþa* med impf. *-aþe* och *giurde*, part. *-aþer* och *giurþer*. Men även om denna anordning — att till infin. *giorþa* (*giurþa*) föra så väl impf. och part. *-aþe*, *-aþer* som impf. och part. *giurde*, *giurþer* — kan från speciellt fsv. synpunkt vara berättigad, så kunna som bekant impf. och part. *giurþe*, *giurþer* ej egentligen hänföras till en inf. *giurþa* med lång rotstavelse och utan omljud. För övrigt äro de värkligen med *iu* påvisade formerna mycket få. I Söderwalls och Schlyters ordböcker finnas anförda endast från Cod. bildst. en gång impf. *giurdus* och en gång part. *giurdhadhir* samt dessutom från Östg.-lagen part. *giurþer* och från Västg.-lagarna, Uppl.-lagen, Söderm.-lagen och MELL. det sammansatta part. *lösgiurþer*. Något presens *giurþa* har alltså icke blivit konstaterat, utan med *iu* blott part. *(lös)giurþer*, impf. *giurþe* och en gång part. *giurþaþer*. Nu är det att påakta, att så väl ÖGL. som Uppl.-l., Söderm.-l., Västg.-lagarna och MELL. hava t. ex. *iorþ* med *io* men *(lös)giurþer* med *iu*. På liknande sätt har Cod. bildst. *iordh* (åtminstone fakultativt) men impf. *giurdu*, part. *giurdhadhir*. Detta visar, att *iu* i *(lös)giurþer*, *giurþaþer*, *giurþe* ej är brytningsdiftongen, ty i så fall borde ordet havt *io* liksom andra ord med brytningsdiftong.

Jag förklarar *giurþe*, *giurþer*, *giurþaþer* på följande sätt. Isl. har ett verb *gyrþa* „omgjorda“ med impf. *gyrþa*, part. *gyrþr*, hvilket verb möter i fsv. part. *losgyrþe* (i st. f. *lösgyrþe* „löst omgjordade“; VML. II M. 30, 1) och impf. *gördädhom* (en gång i Leg. III; ex. hos Söderwall under *giurþa*). Efter sådana verb som *dylia* — *dulde (dolde)* — *dulder (dolder)*, *flytia* — *flutte* — *flutter* etc. hava i fsv. åtskilliga verb, som ursprungligen böjdes som *fylghia* — *fylghþe* — *fylghþer*, förändrat sin böjning; så t. ex. just *fylghia* — *fulghþe* — *fulghþer*. På liknande sätt har *föra* jämte *förþe* — *förþer* fått *forþe* — *forþer*; *fylla* *(vp)fulte* etc. (exempel i Söderwalls ordbok). Liksom t. ex. *fylghia* fick impf. *fulghþi* (så t. ex i Östg.-lagen) och part. *fulghþer*, så fick *gyrþa* impf. *giurþe*, part. *giurþer* (så t. ex. i Östg.-lagen). Det konsonantiska *i* efter *g-* i *giurþe*, *giurþer* infördes från inf.

gyrþa (uttalat *giyrþa*), och härvid har kanske också påvärkan av ljudförbindelsen *gi* i subst. *giorþ* spelat en roll. Jämte *(lös)giurþer* har man emellertid även (t. ex. i VML. I) *lösgiorþir* med *io*. Här har man efter inf. *görþa* (se ovan) bildat part. *giorþer* (jmf. *föra* — *forþe* — *forþer*), men även från subst. *giorþ* kan *io* här vara infört. I VML. II 30, 1 hskr. D synes en form utan inskott av *i* föreligga i part. *lösgorþe*. Men då man alltså hade två verb *gyrþa* — *giurþe* — *giurþer* och (det av subst. *giorþ* bildade) *giorþa* — *giorþaþe* — *giorþaþer* med samma betydelse, så väcker det ej förvåning, att i Cod. bildst. en gång anträffas part. *giurdhadhir* med *iu* infört från part. *giurþer*.

Samtliga av mig kända exempel med *iu* i denna ordgrupp hava nu omtalats utom det en gång i Cod. bildst. mötande *fægiurdhla* (av det normala *fægiorþil* „pänningpung“). Antagligast är, att *iu* inträngt i detta ord från impf. *giurþe*, part. *giurþer*, även om den möjligheten ej är alldeles utesluten, att här ett dialektiskt exempel på brytningsdiftongen *iu* skulle föreligga.

När av **biu(v)ur*, **siu(v)u* genom sammandragning av brytningsdiftongen med ett följande *u* blir *biūr* „bäfver“, *siū* „sju“ (jmf. Noreen i Arkiv I, 163), så bibehålles detta *iū*. Det må påminnas därom, att fsv. jämte *fiughurtan* har *fiurtan* (mera sällan) och *fiortan*, nysv. *fjorton*, och Västmanna-lagarna *fiurmænninger* [1]).

---

[1]) Att detta Västmanna-lagarnas *fiurmænninger* innehåller brytningsdiftongen *iu* och ej den i fsv. *fiurir* ingående diftongen *iū*, framgår dels av isl. *fermenningar*, dels av Hälsinge-lagens *fioþermæningi* (*fioþer* är en bruten form, motsvarande got. *fidur-falþs* etc. och delvis också fsv. *fiæþer-skipter* etc.), dels och i synnerhet därav, att räkneordet *fyra* i Västm.-lagen I har diftongen *io* (ej *iu*) i de former, som motsvaras av isl. former med *iō*: *fiora* etc. (men även *fyra*), under det att isl. *fiogur* motsvaras av *fiugur*, *fiuwr*. *Fiughurmænninger* har sammandragits till *fiurmænninger* liksom fsv. *fiughurtan* till *fiurtan*.

Det är anmärkningsvärt, att (för så vitt av materialet i Schlyters och Söderwalls ordböcker och i Collins och Schlyters lagglossarer framgår) den normala fsv. diftongen *iū* i Västmannalagarna alltid motsvaras av *io* så väl i *fiorir*, *fiorþi*, *fiorþunger* (jmf. Rydqvist IV, 126; Kock: Studier II, 520), som i *tioþra*, *tioþær*

Såsom redan nämnt har jag ovan tagit hänsyn endast till behandlingen av brytningsdiftongen i riksspråket. Det kan emellertid nämnas, att den lilla Västg.-lagen IV, hvilken även annars visar dialektiska egenheter (jmf. Kock: Studier I, 147 ff., 152 ff.), i strid mot riksspråket bevarat *iu* i *iurþriki*, *iurdriki*, *iurdrikiz man*, *iurþrikiskiærllekær* (alla i 12; där dock även en gång *iorþriki*). Då skriften för övrigt tillämpar den annars i fsv. genomförda regeln för behandlingen av brytningsdiftongen, och man alltså där finner t. ex. *Biorn*, *störbiorn*, *myok*, „mycket", *skyoldæ* „sköldar" och även *iorðþæðþær* (14, 2), *iorðæðhær* (15, 11), så frågar man sig (såsom Tegnér anmärker), huruvida det icke är det i penultima av *iurþriki* befintliga *i*, som dialektiskt konserverat *iu* i antepenultima. Jmf. härmed, att *i* även i

---

staki, ehuru dessa ord för övrigt ej i fsv. förekomma med *io*, och fastän Västm.-lagarna hava diftongen *iū* i *biuþa*, *þiufnaþer*, *lius*, *liustra*, *liugha*, *skiut*, *skiuta*, *siuþer* „pänningpung" etc. Diftongen *io* i dessa västmanländska *fiorir*, *tioþer* kan omedelbart sammanställas med det isl. *ió* i *fiórir*, *tióþer*, under det antagandet att i Västm.-lagarnas språk liksom i isländskan diftongen *iū* (*iō*) oberoende av sitt ursprung framför vissa konsonanter hade formen *iō*, framför andra *iū*. Härvid är dock att anmärka, att Västm.-lagarna i strid med isl. hava *iū* i de anförda *siuþer*, *skiuta* etc. Det är därför möjligt, att *iō* i Västm.-lagarnas *fiorir*, *tioþer* bör förklaras på något särskilt sätt i motsats till *iū* i *siuþer* etc. Man bör i så fall ihågkomma, att *iō*, *iū* i isl. *fiorir*, fsv. *fiurir* har ett annat ursprung än *iō*, *iū* i isl. *sióþer*, fsv. *siuþer* etc., och att *fiorir* väl utgått från *fegwōr-* (jmf. got. *fidwor*; se Kluge: Germ. Conjugation i Quellen und Forschungen XXXII, 102) med *o* i andra stavelsen, även som att, i fall *tjuder*, såsom man antagit, sammanhänger med got. *tiuhan*, ett *h* bortfallit efter *io* i *tioþer* (jmf. *sot* med *o* av *suht-* etc.).

Det är ganska sällan, som man annars i svenskan finner *iō* motsvarande det normala *iū*; dock t. ex. *sihniot* (Liljegren 500), *ouniotr* (Liljegren 1046, se Bugge i Antiqvarisk Tidskrift X, 37), *skioter* (Rydqvist IV, 150), *liover* „ljuf" (Cod. bur. enligt Rydqvist VI; Suso 193, 26; Bon. 15, 11), *liofhet*, *lioflata*, *liofleker*, *lioflikhet*, *lioflatugher* (Rydqvist VI), *liomer* „ljum" (Läkeb. 106, 4; 110, 29; jmf. Rydqvist III) och *ljom* ännu på 1700-talet, t. ex. i Halenii konkordans. Obs. även *liot* „ljumt" (Bon. 132, 14 av *lior*; jmf. Rydqvist VI, 270), nysv. *ljomhörd* (föråldrat, men hos Gyllenborg *ljumhörd* enligt Rydqvist III).

andra språk har en dylik konserverande förmåga. Så har det germanska *a*-omljudet av *u* till *o* icke inträtt, när det ursprungliga *u*-ljudet skyddades av ett följande *i*, *j*, t. ex. fsax. *huggian*, fht. *huckan*, ags. *hycgan*, isl. *hyggia* (icke **hoggian* etc.). Att *iu* i *iurþriki* icke på analogisk väg undanträngts af *io* i *iorþ, iorþæ* (obs. *iorðþæðþær*), förklaras därav, att sammansättningen *iurþriki* var ett fullt gångbart ord, och på liknande sätt bibehölls i svenskan länge sammansättningen *himirike*, utan att *l* inträngde från *himil*. Nyd. har t. o. m. ännu *himmerige*[1]).

I *V*-omljudet s. 33 ff. och s. 93 har Läffler från skilda fsv. skrifter anfört exempel på former med *iu* och med *io* av ord med brytning av *i*, utan att han söker uppställa någon regel för bruket av dessa olika diftonger. En granskning av hans exempel (s. 93) visar emellertid, att Västm.-lagen II brukar *stionka* men *siunga*, MESL. *sionka* men *stiung*, Cod. bur. *sionka* men *siunga* (så vanligen, men även *sionga*). Dessa urkunder använda alltså *io* framför *nk* men *iu* (uteslutande eller i regeln) framför *ng*. Sammanställer man detta därmed, att *iu* bibehålles framför *gg* i *niugg*, *stiugger* etc. (se ovan s. 284), och besinnar man, att *ng* i *siunga* etc. vid denna tid uttalades såsom guttural nasal + guttural sångbar explosiva, så kan detta faktum ej anses vara tillfälligt. I andra fsv. urkunder är förhållandet ett annat. Så har Smålandslagen så väl *-iunk-* som *-iung-* (*stiunka* och *siunga*; Häls.-lagen *siunka*), och detta är som bekant ock fallet i nysv. riksspråket: *sjunka*, *sjunga* etc. I andra fsv. urkunder möter däremot även *-iong-* i *sionga*, *liongköpunger* etc. (jmf. Läffler anf. st.).

---

[1]) Detta *himirike*, *himmerige* (även i fnorskan *himirike*; se Fritzner[2]) förklarar jag av *himinrike*. I *himinrike* bortföll *n* framför *r*, liksom i *lérept* (jmf. *lin*), *þórr* (jmf. t. *donner*) etc., även om förlusten av *n* i *himirike* måhända inträtt under en senare period än i de andra orden med *r* av *nr*.

Exkurs. *I*-omljud av brytningsdiftongen *iu*.

Brytningsdiftongen *iu* har fått en särskild utveckling i fsv. *-ykil* „istapp“, som ingår i de sammansatta *hws thakx yklom* (Birg. III), *ysykil* (Gamla ordspråk; exemplen anförda av Rydqvist IV, 126)[1]. Jag tänker mig förhållandet sålunda. Under det att brytningsdiftongen *ia* föreligger i isl. *iaki* „a piece of ice, broken ice“, möter brytningsdiftongen *iu* i no. *jukul*, *jukel* (isl. *ioͅkull*). Detta *jukul* har på ett äldre stadium hetat **ekul-*. Men att man vid dess sida även havt ett **ekil-* med avledningen *-il*, framgår av det fsv. *isikil* (anfört av Rydqvist VI) och av det i nysv. bygdemål

---

[1]) Det i Gamla Ordspråk mötande *ysykil* är ej något fullgott bevis för, att *-ykil* uttalats med *y*-ljud, eftersom i denna skrift *y* stundom även annars synes representera *i*-ljud. Men att skrivningen *hws thakx yklom* i Birg. III 145, 22 värkligen angiver uttalet (och att *y* således icke representerar *i*-ljud), framgår därav, att åtminstone på de närmast omgivande sidorna (s. 140—149) i samma skrift *y*-tecknet aldrig återgiver *i*-ljud. Härifrån gör icke *mykyt* (142, 11; 142, 17 etc.) undantag, ty det är otvivelaktigt, att såsom urkundernas stavning visar, ultima av *mykin*, *mykit* (*mykyn*, *mykyt*) i åtskilliga fsv. trakter hade *y*-ljud (jmf. Kock: Arkiv III, 148), liksom detta ännu är fallet med *mycken* (uttalat *mytsy* etc.) i flera svenska och norska bygdemål (se om dylika bygdemålsformer t. ex. Lundell: Sv. Landsm. I, 136; Amund B. Larsen: Kgl. norske Vidensk. Selskabs Skrifter 1881 s. 40). Här föreligger en assimilation mellan ändelsens och rotens vokal, hvilken assimilation i vissa urkunder kanske står i sammanhang därmed, att ordet hade kort rotstavelse. I nynordiska bygdemål är som bekant likdaning av ändelsens och rotens vokal i dylika ord mycket utbredd, och om också oftast rotens vokal likdanas med ändelsens, förekommer också den motsatta utvecklingen; se t. ex. hos Amund B. Larsen anf. st. om *fyry*, *myky*, *nykyl* etc. av *fyri*, *mykin*, *nykil* etc. — Överförandet av labialiseringen från rotens till ändelsens vokal förekommer även annars i fsv. Så har rotstavelsens *ö* ofta med sig likdanat ändelsens *e* t. ex. i en handskrift av Stadslagen från mitten av 1400-talet: *bötö*, *foronötö*, *gömö*, *lösö* etc. (se Schlyters företal s. XI) samt i Själens tröst (från omkring år 1430): *döptö* (impf. 40, 15; 45, 27), *söktö* (39, 7), *dödhö* (10, 21), *föddö* (impf. 8, 17), *höghö* (18, 2), *bönö* (böner 29, 29; 46, 12), *önö* (dat. best. form av *ö* 'insula' 36, 9; 44, 18), *omöghölikit* (47, 15; 47, 16) etc. Se Kock i Arkiv III, 148 om assimilation av ändelsens *i* med rotens *y* i denna senare skrift.

förekommande *ikel*, *isikel* (obs. även det väsentligen föråldrade, endast dialektiskt bevarade nyd. *husegel* „istapp“). Diftongen *iu* har från *iukul-* överförts till motsvarande ord med avledningen *-il*, så att man fick *iukil-*, och här har genom det yngre *i*-omljudet (jmf. Kock i Arkiv IV, 141 ff.) brytningsdiftongen *iu* blivit omljudd till *y*, alltså *ykil*.

Även i ett annat ord har enligt min åsikt *y*-ljudet samma upphov, nämligen i det sällsynta *tyghu*, sidoform till *tiughu*. Detta *tyghu* möter två gånger i Västg.-lagen IV (se Collins och Schlyters glossar). Som bekant är **tegu-* en *u*-stam, och den har alltså ljudlagsenligt brutits till *tiugh-* i sådana kasus, som till ändelsevokal egde ett *u*; ack. pl. *tiughu* är således den ljudlagsenliga formen. I nom. pl. är *tighir* (av äldre **tegiʀ*), i dat. sg. **tighi* (av äldre **teghi*) den ljudlagsenliga utvecklingen. Men före det yngre *i*-omljudets genomförande inträngde brytningsdiftongen *iu* även i sådana kasus, som ljudlagsenligt hade *e*, och man fick nom. pl. **tiughiʀ*, dat. sg. **tiughi*. Sedan värkades *i*-omljud av ändelsens *i*, så att man erhöll **tyghir*[1]), **tyghi*, och detta *y* antogs på analogisk väg delvis även i ack. pl., hvarigenom *tyghu* uppstod jämte det vanliga *tiughu*. Som bekant hava många *u*-stammar utbytt ack.-ändelsen *-u* i pluralis emot *-i*, och även av detta subst. förekommer någon gång (i Västg.-lagen III; beläggställen i Collins och Schlyters glossar) *tiughi*. För den händelse att möjligen denna ack.-form på *-i* användes redan före det yngre *i*-omljudets genomförande, så har *y*-ljudet i *tyghu* utvecklats i ack., och man behöver ej antaga, att det inträngt från andra kasus. Utvecklingen har i så fall varit den, att sedan *tiughu* antagit *-i* jämte *-u*, *tiughi* blev *i*-omljutt till **tyghi*, hvarefter genom ömsesidig påvärkan av parallel-formerna *tiughu* och **tyghi* man jämte det vanliga *tiughu* även fick *tyghu* och *tiughi*. Också i isl. har som bekant ifrågavarande ord er-

---

[1]) Jmf. härmed att även i en annan *u*-stam *(son)* det yngre *i*-omljudet värkat i nom. pl. på en vokal, som på analogisk väg blivit införd i denna kasus. Isl. nom. pl. *sønir* (jämte *synir*) förklaras nämligen därav, att *o* från andra kasus inträngt i nom. pl., hvarefter **soniʀ* blev *i*-omljutt till *søniʀ*, *sønir*.

hällit växlande rotvokaler (*tegr*, *tøgr*, *tigr*, *tugu*), hvilka huvudsakligen uppstått därigenom, att den vokal, som ljudlagsenligt tillkom endast vissa kasus, inträngde från dessa även till andra (jmf. Bugge: Arkiv II, 252).

En fullständig parallel till den här påvisade utvecklingen av brytningsdiftongen *iŭ* till *y* framför följande *i* har man däri, att som bekant diftongen *iū* (äldre *iŭ*, *eŭ*) *i*-omljuddes till *ý*: *brýtr* av **briutiʀ* etc. Endast i ytterst få ord har emellertid brytningsdiftongen kunnat bliva underkastad *i*-omljud. Det var nämligen möjligt endast i sådana, där antingen brytningsdiftongen eller en ändelse med *i* på analogisk väg införts.

II. Till bruket av *h*.

I hskr. nr. 393 i Palmsköldska samlingen på Uppsala bibliotek[1]), hvilken från 1400-talet stammande handskrift utgivits av Reuterdahl och innehåller „Gamla ordspråk", finnes en bestämd tendens att efter de slutljudande explosivorna *p*, *k*, *g* (långt *g*-ljud och *g*-ljud i förbindelsen guttural nasal + *g*-ljud) tillfoga ett *h*, under det att ett dylikt *h* icke eller sällan tillfogas efter samma explosivor, när de stå midljudande.

Detta framgår av följande:

Efter slutljudande *p* skrives *h* i *fædraaph* (290[2])). *troskaph* (343), *ærkæbiscoph* (47), *hoph* (640, 682). *hiælph* (subst. 122, 698. 903), *hiælph* (imperat. 983). Däremot brukas *ph* icke i midljud.

Efter sljutljudande *k* skrives *h* i *strykh* (57), *fikh* (105), *bukh* (132), *jakh* (257), *mærkh* (232); efter midljudande *k* blott i *wærkhir* (227), *takhir* (168)[3]).

---

[1]) Jag har använt en av docenten Carl af Petersens gjord avskrift.

[2]) Talet angiver ordspråkets nummer i Reuterdahls upplaga.

[3]) *Ch* står i det utländska *paascha* (1014), hvilken stavning brukas även under den äldre nysv. perioden (se Kock: Studier I, 89), i *a bachi* (707), *a bachin* (778). Huruvida *ch* i detta sista ord utmärker palatalt *k*-ljud, liksom detta synes vara fallet i hskr. B av Södermannalagen (se Studier I, 110), tilltror jag mig ej att med visshet avgöra.

Långt midljudande *g*-ljud skrives med *gg* (eller framför konsonant stundom med *g*), t. ex. *styggir*, *bryggir*, *æggit*, *wgglo*. *wiggia*, *byggia*; *gnægiar*, *ligia* etc. etc. Dock med *ggh* i *ligghir* (344), *lægghir* (1043). Långt slutljudande *g*-ljud skrives ofta (men ej uteslutande) med *gh*: *hugh* ('hugg' 100, 119, 394, 761), *beenshugh* (837), *ægh* (241), *gaas ægh* (681), *bygh* (imperat. 917).

Åtminstone i de 300 första ordspråken skrives i regeln såsom slutljud -*ngh*, såsom midljud -*ng*-: *sprangh*, *sængh*, *drængh* (21), *thingh* (10, 292, 300), *pungh* (133), *gangh* (168), *sprangh* (232), *mangh* (278, 292), *pæningh* (199), *jærnstangh* (214). I slutljud blott sällan -*ng*: *thung* (277), *pæning* (257). Däremot *finge*, *mangs*, *sænga stook*, *pungir*, *mange*, *langan*, *ængin*, *længe*, *vnge*, *fangin*, *pæningir* etc. etc. Mindre ofta *ngh* såsom midljud, t. ex. *vnghir* (58), *enghin* (212).

Brate har i Äldre Vestmannalagens ljudlära iakttagit, att i denna lag råder en tendens att använda *ngh* och *ng* efter samma norm som den här för Gamla ordspråk anmärkta, och han är böjd att därav draga den slutsatsen, att *ngh* betecknar guttural nasal + sångbar explosiva, *ng* däremot blott sångbar explosiva, så att den äldre ljudförbindelsen guttural nasal + sångbar explosiva skulle i slutljud hava bibehållits men i midljud hava övergått till blott guttural nasal. Jag kan ej ansluta mig till denna uppfattning. Häremot tala nämligen följande omständigheter. 1) Enligt Aurivillii uttryckliga uppgift (Cogitationes s. 81, 79) användes ännu på 1600-talet guttural nasal + sångbar explosiva så väl i midljud (*springa*, *tunga* etc.) som i slutljud (*sprang*, *ting* etc.). 2) Skrivningen *ngh* och *ng* vore ett mycket otjenligt medel att göra skillnad mellan de två av Brate antagna uttalen. 3) I Gamla ordspråk förekomma sådana skrivningar som *brunganggol* (76; „som brukar gå till brunnen“), *læng ge* (246), *tunggor* (83), hvarmed tydligen ljuden *ng* + *g* (guttural [palatal] nasal + sångbar guttural [palatal] explosiva) angivas.

Enligt min åsikt bör tillfogandet av *h* till slutljudande *p*, *k*, *g* (*gg* och *ng*) förklaras på samma sätt, och jag ser däri ett försök att utmärka den efter slutljudande ex-

plosiva tydligt märkbara aspirationen[1]). Lyttkens och Wulff anmärka (Svenska språkets ljudlära 267), att en dylik aspiration framträder vid tenues *p*, *t*, *k*, mäst när de stå i fram- och slutljud, mindre när de stå i midljud. Emellertid framträder den enligt min iakttagelse obetingat mäst i slutljud, och isynnerhet efter lång tenuis. Så t. ex. märker man aspirationen mäst i *lock*, mycket även i *ok*, vida mindre (men dock tydligt) i *kom*, knappast i *åka*. Aspirationen framträder emellertid även efter slutljudande mediæ *b*, *d*, *g* (fastän ej lika tydligt som efter slutljudande tenues), och i synnerhet efter slutljudande långa mediæ är den tydligt förnimbar, t. ex. i *ägg*, *udd*, *mubb*. Det i vår hskr. tillfogade *h* betecknar denna aspiration i *hoph* „hopp", *bækh*, *ægh*, *thingh* etc.

I bruket av *t* och *th*, *d* och *dh* är vår handskrift föga konsekvent, och jag har ej iakttagit, att *th* oftare än *t* eller *dh* (för att utmärka *dd*-ljud) oftare än *d* brukas i slutljud.

Här må tillfogas en anmärkning om den fsv. interjektionen *akh* (vårt *ack!*). Aspirationen efter slutljudande (i synnerhet långt) *k*-ljud framträder i all synnerhet, när ordet över huvud uttalas med stark expiration, såsom t. ex. vid emfas. Detta gör, att vår interjektion *ack!* (som just brukas i emfas) ofta eller oftast uttalas *akkh* med en stark aspiration. Detta uttal återgives av det fsv. *akh*. Ordet förekommer nämligen (enligt Söderwalls ordbok) endast hos Suso, men där möter det flera gånger, och i alla de sex av Söderwall anförda exemplen skrives det *akh*, under det att annars slutljudande *k* ej plägar hos Suso efterföljas av *h*, utan där skrives *gak*, *jak*, *ok* etc.

I de nysv. interjektionerna *ah*, *åh* uttalas stundom ett slutljudande *h* (jmf. Lyttkens och Wulff: anf. arb. 301). I överensstämmelse härmed har Suso dels *aa* dels *ah* (beläggställen hos Söderwall), det förra motsvarande vårt *å(h)*, det senare antingen detta eller vårt *ah*. Merendels skrives denna interjektion — dessa interjektioner — i fornsvenskan blott *a*.

---

[1]) Med tvekan föreslår Brate själv anf. skrift s. 56 denna utväg för att förklara, att i Västm.-lagen någon gång skrives *th* i st. f. *t* i slutljud.

III. Spår av regelbunden växling av former med och utan *a*-omljud.

Så vitt jag kan påminna mig, har det icke egentligen blivit ådagalagt, att man i fsv. eger spår av en dylik regelbunden växling. Detta är dock fallet i textkodex av Östgöta-lagen. Där finner man nämligen nom. *kona* men gen., dat., ack. *kunu* (se Collins och Schlyters glossar och jmf. Rydqvist IV, 62 noten); *sona son*, *sona dottir* (dock även *son*) men dat. pl. *sunum* (se Collins och Schlyters glossar); *doraþer* „försedd med dörr“, *odoraþer* „utan dörr“ men dat. pl. *durum* (Vaþ. 32, 4), *lof*, *olovandis*, *trolova*, men dat. *luui*, *lufi;* dock även *lufliker*, *lufseþer* (jmf. glossaret). Vid en granskning av de i glossaret upptagna och citerade ställena, där verbet *komma* möter, finner man dessutom, att av detta verb pl. ind. pres. i regeln heter *koma*, pr. ind. sg. *kombær* (*o* från pl. *koma*), båda med *o*; däremot sing. part. pass. *kumin*, *kumit* (pl. *komne* oftare än *kumne*); pr. sing. konj. *kumi* (Kr. 8, 2). Även de sammansatta part. *laghkumin*, *æmlaghkumin* hava *u* (de äro påvisade blott i den anförda formen). [Impf. av *komma* heter *kom, komu.*]

De här anförda orden med växlingen *o : u* äro så pass många, att den icke kan vara tillfällig.

Emellertid synas även andra omständigheter än *a*-omljudet hava spelat en roll vid valet av rotvokal i de behandlade orden. Man bör nämligen påakta, dels att i flera former med *u* i roten även ändelsen innehåller ett *u*-ljud, dels att de anförda formerna med ursprungligt *u* hava k o r t rotstavelse. Så har man i dat. pl. *sunum* men i nom. sg. *son* (trots äldre *sunʀ*) med *o* infört från gen. I ordet *sunum* har alltså den tendensen gjort sig gällande att i ord med kort rotstavelse om möjligt låta rotens vokal vara identisk med ändelsens: när man, så att säga, hade valfrihet mellan formerna *sunum* och *sonum*, så valde man den förra för att erhålla samma vokal i roten som i ändelsen[1]). Härmed bör sammanställas, att Östgöta-lagen

[1]) I annat sammanhang kanske något mera om den roll, som en dylik vid valfrihet värkande tendens havt i språket.

låtit det genom *u*-omljud av *a* uppkomna *o* i *houuþ* övergå till *u* genom påvärkan av ändelsens *u* (alltså *huuuþ*) men dat. *hofþe* (se Kock: Studier II, 478), och förhållandet i Östgöta-lagen kan jämföras med den bekanta s. k. tilljämningen (likdaningen av rotens med ändelsens vokal) i ord med kort rotstavelse i många moderna bygdemål: *lava* av *leva (liva)*, *lasa* av *lesa* „läsa“ etc.

Under dessa förhållanden kan man fråga sig, huruvida i Östgöta-lagens *sunum* etc. en assimilation av rotens med ändelsens vokal försiggått, så att utvecklingen varit *sunum* > *sonum* (genom inträngande av den *a*-omljudda vokalen från andra kasus) > *sunum* (genom assimilation). Enligt min åsikt bör frågan besvaras nekande, eftersom mellanformerna *sonum* etc. icke torde kunna påvisas såsom ensamt rådande under någon äldre period av fornöstgötskan. Det är därför enklast och riktigast att antaga, det *sunum* etc. alltjämt bibehållit rotens *u*-ljud, ehuru den omständigheten, att orden hade kort rotstavelse och i andra stavelsen ett *u*, bidrog till att bevara detta rotens *u*-ljud, så att det icke genom analogi-invärkan ersattes av det i andra kasus brukliga *o*. Att den gamla växlingen någon gång kvarlevat utan nyssnämnda stöd visa väl emellertid *lof*, *olorandis*, *trolova*: dat. *luui*; *koma*: *kumi*.

Även i andra skrifter än Östgöta-lagen finner man spår av en regelbunden växling av *o*: *u*, och i likartade ord. Liksom nämnda lag har *kona* : *kunu*, så möter i fsv. en likartad växling i en annan feminin *ōn*-stam, nämligen *hola* : oblik kasus *hulu*, pl. *hulur*, dat. pl. *hulum*. Detta framgår av följande. I Leg. III förekomma orden *biærghhola*, *biærghshola* en mängd gånger på s. 463—4, 470—5 (jmf. Söderwalls ordbok). Den enda gång, då ordet står i nom., har det formen *bærgholan*. I oblik kasus i sing. och i pl. har det alltid *u* i penultima, och sexton exempel på dylika former finnas (*bærg hwluna*, *bærgxhuluna*, *bærgh hwlunne*, *bærgh hwlonne* etc.); undantag gör blott en gång *bærgx holo* (463, 21). Ordens former på andra, i Söderwalls ordbok ur den fsv. literaturen, citerade ställen överensstämma med den här uppställda regeln, och förhållandet är huvudsakligen

detsamma med de anförda exemplen på det enkla *hola: hulu*, *hulur*. Här må ock nämnas, att nom. sg. heter *fora* (ej *fura*) på de två enda ställen (VGL. IV och RK.), från hvilka ordet påvisats i fsv., under det att nysv. har *av furu*, *furu(ved* etc.), och man i den äldre nysv. använde den oblika formen *furu* även såsom nom. (så t. ex. Serenii ordbok[1])), hvilket förklarar, att vi numera hava formen *fura* med *u* i penultima.

Om växlingen av former med och utan *a*-omljud av isl. ordet *sunr*, gen. *sonar* se Gering: Islenzk æventyri I xvj, Noreen: Isl. Grammatik § 172 anm.

IV. Dialektisk ljudutveckling *e* > *æ* framför dental.

Det är sedan gammalt känt, att vissa fornsvenska urkunder sporadiskt hava *æ* i sådan ställning, där man väntar långt *e*-ljud. Däremot har det, så vitt jag erinrar mig,

---

[1]) Här brukas såsom nom. även *frustugu*, *badstugu*, *risbadstugu* (men *rådstuga;* se Kock: Undersökningar i svensk språkhistoria s. 102 om dylikt bruk av *stughu* i komposita även som av *gatu*, *haku* m. fl. urspr. oblika former av fem. *ōn*-stammar i Synonymorum libellus, tryckt 1587, författad av Elaus Petri från Hälsingland). De förkortade nysv. formerna *bastu*, *risbastu*, *förstu*, *farstu*, *rå(d)-stu* hava utgått från de äldre, urspr. blott såsom oblika kasus använda *bapstuvu* etc. eller, eftersom *v* framför *u* i dylik ställning övergick till *w* (se Noreen i Arkiv I, 161), kanske snarare från *badstuwu* etc. Övergången från *stu(w)u* till *-stu* har föranletts därav, att det sista *u* hade levissimus (semifortis föll på penultima). Jmf. härmed ljududvecklingen *fæmtighi* etc. > *femti* etc., i hvilka ord akcentueringen var likartad. En ljudutveckling *uvu* > *u(w)u* > *u* under väsentligen likartade akcentueringsförhållanden föreligger i några fsv. komposita på *huvup-*: *hwdklæde* (BtFH.; från år 1508) vårt nysv. *huckle*, *hwdhgardher* (FH.), *hwdhgiæld* (SD. NS.), *hwdh-penninggomen* (SD.), *huup stap* (Cod. bur.; beläggställen för dessa former i Söderwalls ordbok), *hwzsmal* (Schlyters ordbok). I *huwup-klæpe* etc. med fortis på första och semifortis på tredje stavelsen hade andra stavelsen *-wup-* levissimus liksom *-wu* i *bastuwu*. Däremot hava vi fortfarande *huvud* med levis på ultima. Emellertid förekommer i RK. även *hwdhit* (bis; beläggställen hos Söderwall) „huvudet“. Kanske hade vid denna tid levis övergått till ultima av det trestaviga *huwupit*, så att *-wu-* även i detta ord hade levissimus.

icke blivit iakttaget, att i vissa skrifter *æ* inträder i stället för *e* endast framför dentaler. Detta är emellertid förhållandet.

I textkodex av Magnus Erikssons landslag möter icke sällan *æ* i st. för långt *e*. Men åtminstone på skriftens första 60 sidor (till och med Gifto-balken VIII) eger detta rum endast framför dentaler. Man möter således i denna del av handskriften uteslutande med *e* t. ex. *hem*, *tue*, *þeem*, *lekara*, *leghodrænger*[1]), under det att t. ex. följande ord i handskriften anträffas med *æ* växlande med *e* eller — mera sällan — med uteslutande *æ*: *hætir* („heter" K. 1, Æ. 3), *hæte* (pr. konj. av *heta;* G. 4), *hæþin* (K. 5, 6), *vræþer* (K. 23, 8), *vræz værkum* (K. 23, 7), *inlæþa* (B. 9 pr.), *flære* (K. rubr. 14), *mære* (Eghno-b. 20), även *suærike* (K. 1), *sænare* (Dr. VI. 25, 1), även *klænaþ* (G. 7 pr. „klenod"; mnt. *klēnade*). De av Schlyter (i företalet s. iij) bland exempel på ord med *æ* i st. f. *e* anförda *æn* „en", *æt* „ett" behöva ej hava fått *æ* till följe av de efterföljande *n* och *t*, utan *ē* kan här vid förkortning framför det långa konsonant-ljudet hava övergått till *æ*.

Den i Palmsköldska samlingen på Uppsala universitetsbibliotek under nr. 393 upptagna handskriften[2]) brukar i regeln *e* såsom tecken för långt *e*-ljud, men *æ* förekommer framför dentaler i *fætha* („feta" nr. 28), *fætan* (nr. 847), *wæth* „vet" (nr. 401), *stæn* (nr. 366), *mæra* (nr. 1091).

Såsom stöd för den här framställda åsikten kan ock nämnas, att nästan alla de av Rydqvist IV, 39 från skilda fsv. skrifter anförda exemplen med *æ* i st. f. *e* äro sådana, där *æ* åtföljes av en dental: från äldre Västg.-lagen *ræt*, *mære*, *lædæ* „leda" (och *ændaghæ*); från Cod. bureanus *læta* „leta", *vræþan*, *upræst* (och *ænsamæt*[3])); från Uppl.-lagen

---

[1]) *Bræue* („brev" K. 15), som ock möter under formen *breue* (K. 27 etc.), utgör ej något undantag. Fsv. *bræf* är den regelbundna motsvarigheten till isl. *bréf*, under det att fsv. *bref*, nysv. *brev* fått *ē*-ljud genom lågtysk påvärkan (mnt. *brēf*).

[2]) Jmf. ovan s. 292 noterna 1 och 2.

[3]) Det av Rydqvist från denna skrift upptagna impf. *stægh* „steg" har *æ* motsvarande isl. *é* i impf. *sté* (jmf. Tamm i Arkiv II, 345).

vætt („vet"), *æþær* („ed"), *flæri*, *mæræ*, *þær* („de"), men även *lækmanz*. Men då jag icke särskilt granskat, om eller i hvilken utsträckning dessa senare skrifter använda *æ* i st. f. *ē* i annan ställning, så är det möjligt, att någon av dem visar tendens att över huvud låta *ē* övergå till *æ* oberoende av det efterföljande ljudet; så kanske Uppl.-lagen.

Man torde i viss mån finna en parallel till den här påvisade ljudutvecklingen *ē* > *ǣ* framför dental i ett av Sievers publicerat fragment av den norska äldre Frostatingslagen. Detta fragment tillämpar nämligen vokalharmonien på ändelsevokalerna *i* : *e*, men såsom Sievers (Tübinger bruchstücke der älteren Frostathingslög s. 12) påpekar, användes i strid med denna lag *e* stundom i st. f. *i* efter *æ*, när ändelsevokalen föregås av en dental (*bæðe* etc.). Här liksom i de anförda fsv. handskrifterna har alltså invid en dental en öppnare vokal trätt i stället för en mera sluten.

Från några diplomer har jag antecknat ett av *ē* utvecklat *æ* framför *ð* ljud, under det att de ej i annan ställning hava *æ* i st. f. *e*. Diplomet nr. 57 t. ex. i Nya samlingen I (från år 1401) har *berædha* (mnt. *berēden*), *hædhelika* (i st. f. *hædherlika*), Diplomet nr. 3106 i bandet IV (senare avskrift, tryckt efter Hadorph) har *hædne*, *hædhjndom*. Jag lemnar oavgjort, huruvida i vissa trakter *ē* blott framför *ð* övergått till *æ*, eller om det är endast tillfälligt, att jag från dessa (och vissa andra) urkunder antecknet *æ* för *e* blott i sistnämnda ställning.

Jag skall i detta sammanhang fästa uppmärksamheten på, att omvänt normalt fsv. *æ*-ljud i en viss ställning dialektiskt övergått till *e*-ljud.

Olséni anmärker i Södra Luggudemålets ljudlära (Sv. landsm. VI, 4 s. 20, 21), att man i detta mål genom framåt värkande assimilation fått av *ia*, ej blott *jä* utan även *je* i *fjed* 'fjät', *fjēl* fsv. *fiæl* 'bräda' etc., *fjēla* 'stoppa korf' fd. *fialæ*, *schēla* 'stjäla', *bjēr* trädgårdssäng fd. *biærgh*, *tjēna* 'tjena'; *bjēlke* 'bjälke', *tjēlke* 'kälke', *fjēlstor* 'fjälster' etc. Denna uppfattning är utan tvivel riktig. Emellertid hade Olséni kunnat tillägga, att även i målets *ijel* 'i hjäl' *e*-ljudet

beror därpå, att ljudförbindelsen *jä* genom framåt värkande assimilation övergått till *je*.

Jag finner denna ljudutveckling även i det i Rimkrönikan II mötande *i heel*, *j heell* (beläggställen i Söderwalls ordbok), jämfört med det normala fsv. *i hæl*. Av den i Rimkr. II och även annars någon gång i fsv. anträffade stavningen *i hiel* liksom av skrivningen *i hijell* i Rimkr. III (beläggställen i Söderwalls ordbok) framgår, att man redan i fsv. låtit ett *j*-ljud utvecklas mellan *i* och *ä*-ljudet. Att *jä* övergått till *jē*, framgår av *i heel*, *j heell* med två *e*. Jmf. härmed att man ännu i rspr. har uttalet *tjena* (liksom i Luggude-målet) jämte *tjäna*. — Möjligen sammanhänger seden att stava ljudförbindelsen *jä* med *je* i *djefvul*, *djekne*, *spjela* etc.; *jemn*, *jemte* etc. delvis därmed, att man fordom i vissa bygder låtit ljudförbindelsen *jä* övergå till *je*.

Att *h*-tecknet var (eller kunde vara) stumt i fsv. *i hiel*, *i hijell* liksom i nysv. *i hjel (i hjäl)*, är klart, eftersom *j*-ljudet annars icke kunnat utvecklas framför *e (ä)*. Men då man icke desto mindre bibehöll stavningen med *h* i fsv. *i hiel*, *i hijell* etc., så talar detta för, att *h* i ljudförbindelsen *hi-* (i *hiælpa* etc.) redan vid denna tid förstummats också i andra ord. Fullt bevisande i detta avseende är dock icke stavningen *i hiel* etc., ty vid sidan av uttalet *ijel (ijäl)* existerade väl ännu genom anslutning till subst. *hæl* också uttalet *i häl*, och genom påvärkan av detta *i häl* skulle skriften väl kunnat bibehålla *h* även i *i hiel* etc., även om *h* ännu var hörbart i *hiælpa* etc. För åtminstone dialektisk förlust av *h* i förbindelsen *hi-* redan under 1400-talet tala dock sådana i Birg. III förekommande skrivningar som *jonalagh*, *jærta* (beläggställen i Söderwalls ordbok), även om dylika exempel äro sällsynta.

V. Dativus plur. bestämd form.

Som bekant hava isl. och fsv. olika former för denna kasus: isl. *tungunum*, men fsv. *tungomen*, en olikhet som jämte andra plägar anses vara karaktäristisk för de båda språken. Dessa former framhallas också av Rydqvist i hans fram-

ställning av substantivens bestämda form i fsv. i Svenska språkets lagar II, 246 ff. Någon annan form för dat. pl. best. form nämner han icke.

Sådana finnas emellertid, om de än äro mycket sällsynta. I Västgötaskriften Lydekini anteckningar läser man nämligen *bondonom* (VGL. III, 77). Denna form har intresse särskilt därför, att den överensstämmer med den norsk-isl. dativ-formen på *-unum*. I mina Studier öfver fsv. ljudlära II, 502 ff. har blivit framhållet, att fornvästgötskan under förra hälften av 1300-talet i flera avseenden stod närmare fornnorskan, än fallet var med fsv. riksspråket. Till det där anförda kan alltså läggas även bildningen av dat. pl. best. form.

I långt senare tid möter denna kasus under en form, som i viss mån påminner om typen *bondonom*.

Den lilla skriften Höfwisks Lifwärnis Skipan av S. Bernhard (tryckt i hans skrifter s. 265—276) intar i ett par avseenden en undantagsställning, hvad språket beträffar. Här har man tydliga spår av ändelsevokalernas längd i ord med korta rotstavelser (se Kock i Arkiv IV, 87 ff.). Dessutom finner man dat. pl. best. form på *-omom (-umom)*: *psalmomom* (271, 20[1])), *forældromom* (268, 19), *ænglomom* (269, 1), *altarumom* (271, 26), men även t. ex. *klædhommen* (268, 18). Det sista konsonantljudet är i formerna på *-omom (-umum)* i handskriften utmärkt med forkortningstecken, men utan tvivel har det av utgivaren riktigt blivit återgivet med *m* (ej med *n*). Utvecklingen av ändelsen *-omom* har säkerligen varit *ængluminum* > *ænglumnum* > *ænglumum*. Den förmedlande formen *englumnum* förekommer som bekant någon gång i isl., men vid den vidare utvecklingen av denna form hava isl. och ifrågavarande dialekt gått skilda vägar. Vår handskrift är från omkring år 1500.

Här må ock nämnas den hos Peder Månsson (Stridskonst s. 26) förekommande gen. pl. *capitenarommens*, hvilken är bildad genom att till dat. pl. best. form foga *s*. Jmf.

[1]) Första talet angiver sidan, det andra raden.

härmed de i Våmbhus i Dalarna brukliga gen. pl. best. form *smidumes* „smedernas“, *ästumes* „hästarnas“ etc. (Rydqvist II, 258) ävensom rikssprakets *hvems* samt det t. ex. hos Messenius (Disa s. 7) förekommande *mångoms vndergångh.*

När fsv. *tungomen* uppstått ur *tungomenom*, så har den principen tillämpats, att substantivets ändelse icke fick vara mera än tvåstavig. I de allra flästa böjda former hade nämligen substantiven högst tvåstaviga ändelser (*tungonar, tungnanna, bötrena[r], syninir, andana, andanom* etc.). Språkkänslan fordrade därför, att de ytterst få former, som hade trestaviga ändelser, förkortades: liksom av *tungomenom* blev *tungomen*, så blev av gen. sg. fem. *bokarinnar bokinnar* [1]). (Detta är endast en ytterligare tillämpning av samma princip, enligt hvilken **andarinir* blivit *anda[r]nir*, **tungorinar tung[o]rnar* etc., men nom. sg. *byrin* [„staden“], ack. sg. *fiæturin, burin* etc. bibehålla *i*). Sedan substantivet (*bokinnar*) pa detta sätt förlorat ändelsen i gen. sg. fem. best. form, bidrog denna form till ändelsens bortkastande även i gen. sg. fem. obestämd form (talrika exempel på sådana gen. som *sinna iorþ*, *varræ sannind* etc. anföras av Söderwall: De sv. kasusformerna 11 f.). När nom. och ack. sg. hette i best. form *bok-in* och i obestämd form *bok*, så bildade man av gen. sg. best. form *bok-innar* den obestämda *bok*, hvarvid naturligtvis även den omständigheten att nom., dat., ack. sg. redan hette *bok* spelade en roll.

VI. Gen. sg. *andæs* i fsv.?

Det heter i äldre Västgöta-lagen Kirkiu Bolkær 1 *þa scal gudfaþir döpæ. . . . i namn faþurs oc suner oc andæs*

---

[1]) Formen *bokarinnar* åter hade fått en trestavig ändelse (i motsats till *anda(r)nir* etc.) enligt följande på uttalsmöjligheten beroende regel: tvåstaviga former av artikeln förlora *i* efter substantivets *r*, så vida icke tre konsonanter (respektive en kort konsonant + en lång konsonant) därigenom skulle sammanstöta; alltså *anda(r)nir* men *bötrena(r)*, *bröþrene(r)*, *bröþrenom* (dat. sg.), *bokarinnar*, *moþorinnar*. I *faþurenom*, *broþorenom* etc. har *e* bevarats genom

helagha. Denna gen. *andæs*, som möter på första sidan av vår mäst lästa fornsvenska skrift, har blivit diskuterad av flera författare. Man väntar nämligen obetingat gen. *andæ (anda)*. Rydqvist II, 177 f. omtalar *andæs* såsom en „oregelbundenhet, sannolikt utan betydelse“, och till hans mening synes Söderwall (De sv. kasusformerna under medeltiden s. 13) vilja sluta sig. Schlyter betraktar däremot i sin Ordbok (s. 27) *andæs* såsom „skriffel“ utan att vidare inlåta sig på frågan. Emellertid bibehålles ordet oförändrat i Schwartz' och Noreens normaliserade text av äldre Västgötalagen, och i sin översättning till lagen medgiver väl Ivar Otman, att förekomsten av gen. *andæs* i äldre Västg.-lagen högeligen förvånar, men tänker sig den möjligheten, att genitivens *s* redan tidigt inträngt i de maskulina *an*-stammarnas genitiv i h v a r d a g s s p r å k e t, men att denna gen. på -*s* „länge hållen för groft fel, i omsorgsfullare tal undveks samt endast någon gång, liksom oförvarandes, framträdde i vårdad skrift“ [1]).

Alla äro således ense om, att gen. *andæs* är i allra högsta grad förvånande [2]). Ja, i äldre Västg.-lagen brukas annars gen. *anda* (Rydqvist anf. st.) och „för öfrigt qvarstår den regelrätta böjningen hela medeltiden igenom“ (ib.). Icke häller i Söderwalls ordbok finnes något exempel på gen. *andas (andæs)*. Det av Rydqvist nämnda *thes hælgha andz* hör naturligtvis icke hit, eftersom *andz* är gen. av

---

formernas anslutning till övriga dativformer *skoghenom*, *rættenom* etc.

¹) Såsom ett stöd för gen. *andæs* i Västg.-lagen I kan icke det på Sjörups-stenen i Skåne förekommande *t u k a s s u n* anföras, ty såsom Munch (Nord. Runeskrift s. 42) och Bugge (Antiqvarisk Tidskrift X 282) antaga, är skrivningen *t u k a s* i st. f. *t u k a* framkallad av *s* i det näst efter följande *s u n*.

²) Den gen. *domaris*, som Söderwall (anf. arb.) från ett ställe i äldre Västm.-lagen nämner tillsamman med *andæs*, är härmed icke likställig. Ty dels kan — såsom S. även antyder — gen. *domaris* vara ett minne av ordets böjning såsom *ja*-stam (jmf. isl. *mútaris* av *mútarir* = *mútari* etc.), dels äro orden på -*are* ej häller annars fullt likställda med *ande* etc. (deras pluralis i den senare fsv. böjes på olika sätt).

and (ej av *ande*). Emellertid har det blivit forbisett, att uttrycket *andæs helagha* i VGL. I innehåller även en annan påfallande oregelbundenhet. På motsvarande ställe i yngre Västg.-lagen heter det *thæs hælgha anda*. Men än mer. På alla de i Schlyters lagglossarer citerade ställen, där uttrycket förekommer, brukas artikel före *hælgha* med undantag av ett ställe i Söderm.-lagen (K. 9 pr.), där två unga handskrifter utelemna artikeln. Textkodex har den emellertid även här.

Då således uttrycket *andæs helagha* i två avseenden innehåller påfallande oregelbundenheter, så torde man vara berättigad till en emendation. Eftersom uppenbara skrivfel flerestädes förekomma i vår hskr., så är det icke för djärvt att antaga, att där ursprungligen stått *andæ hins helagha*. Dock är en så stor emendation ej behövlig. Förkortningstecknet för *n* kan vara uteglömt över *æ* i *andæs*, och det kan urspr. hava lytt *andæns helagha*. Även annars förekommer nämligen i fsv. best. artikeln på detta sätt tillfogad föregående substantiv, fastän den egentligen snarare tillhör det omedelbart efterföljande adjektivet. Så finner man t. ex. i en annan Västgöta-skrift *handinæ hælhu* „den heliga handen“ och *bokinæ bono* „den utsirade boken“ (VGL. IV, 16, 12)[1], och i företalet till Upplands-lagen står *Erikinum hælghæ*. Det är att påakta, att i två bland dessa exempel det är adj. *helagher*, som efterföljer substantivet, liksom i *andæns helagha*, och den omständigheten, att VGL. I sällan brukar postpositiv bestämd artikel, kan ej anföras mot den föreslagna emendationen enär — såsom nämnt — artikeln snarare tillhör det efterföljande adjektivet än det föregående substantivet.

[1]) Se beträffande denna översättning C. Annerstedt i Scriptores rerum suecicarum medii ævi T. III. Sectio posterior s. 114 samt Bugge i i Tidskrift for Filologi N. R. III, 259.

Lund 5 maj 1888.

Anmeldelser.

P. Vergili Maronis opera. Scholarum in usum edidit **W. Klouček**. Pars II. Aeneis. Lipsiae. Sumptus fecit G. Freytag. MDCCCLXXXVI. VI + 2 + 338 pp. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum edita curante Carolo Schenkl.)

Praeter breuem praefationem et indicem nominum propriorum haec editio continet textum Aeneidis et in imis paginis scripturas codicum breuiter enotatas. Qua re cum a plerisque Vergilii editionibus in usum scholarum comparatis discrepet, primum qua ratione quaque cura hic apparatus qui uocatur criticus confectus sit, deinde quo modo ipsa poetae uerba tractauerit editor uidendum erit.

In scripturis igitur codicum enotandis nullam sibi propriam laudem uindicauit editor, cum omnes uel ex apparatu editionis Ribbeckianae uel ex libro ab Henrico edito qui inscribitur Aeneidea, uel ex collatione codicis Pragensis a Kvičala publicata se excerpsisse dicat. Nec tale consilium in ea editione quae discipulorum et quotidiano magistrorum usui destinata sit quisquam uituperabit[1]), si cum cura et diligentia rem gestam esse apparebit; nam quod scripturas codicum indicare uoluit, per se omni laude dignum est.

Apparatum autem ita instituit Klouček ut scripturas codicum non omnes, sed quae paulo maioris momenti esse uiderentur adscriberet, id quod in tali editione aliter fieri non potuit; delectum tamen eum adhibuit, ut, si alterutram in partem peccandum esset, nimis multa quam parum multa eum commemorare maluisse appareat. Itaque interdum eo deductus est ut discrepantias

[1]) Tamen h. l. fortasse haud inutile est monere ne Ribbeckiano quidem apparatu nos contentos esse posse. Nam in scripturis codicis Medicei cognoscendis conlatione a Petro Fogginio anno 1741 facta neque ullo praeterea subsidio hodieque nos niti Ribbeck ipse disertis uerbis scribit (prolegg. p. 220). Hanc collationem pro illius temporis ratione satis fidelem esse constat; sed tamen ne grauibus quidem erroribus eam prorsus carere, id quod iam per se ipsum satis credibile erat, demonstrauit Henry (Aeneid. I, p. XXV sqq.).

plane minutas et in re orthographica fere uersantes indicaret; uelut in libri noni u. 60 scripturam codicis Palatini *quom*, 187 *quietest* codicum M^1P^2, 418 *iit* Palatini, 575 *Idam* codicum Pγbc*II* attulit, ut exempla ex uno libro petita ponam. Eiusmodi autem rerum curiosi cum Kloučekii apparatu nequaquam contenti esse possint, talia ab hac editione melius abessent.

Scripturam editionis Ribbeckianae, ubicunque ab ipsius textu discrepat, semper indicauit; quod cur fecerit, nullam equidem idoneam causam uideo; nam ratio quam in uerbis poetae tractandis secutus est Ribbeck a Kloučekiana multum differt. Quocunque autem consilio id fecit, non ita fieri debuit ut in I, 550, ubi haec legimus: arvaque] M, *armaque* Ribb. (PRγbcm; *sunt* e. q. s.); multo etiam minus ut in VI, 802: atque] Marklandus, *aut* Ribb. e libris (ubi in omnibus codicibus scriptum est *aut*). De codicibus primum dicendum fuit, de Ribbeckio postea.

Sed haec minuta; sunt alia grauiora et diligentius persequenda. Neque enim Klouček subsidia quibus usus est ea qua par erat diligentia adhibuit, et in nonnullis rebus ita peccauit ut incuriae et socordiae crimine liberari nequeat. Quo iam illud pertinet quod in scripturis codicum afferendis librariorum manus parum accurate distinxit. Ubicunque enim in codicibus aliquid correctum esse Ribbeckius adnotauerat, secundae manui correctionem tribuit Klouček, quasi prima manu corrigi omnino non potuisset. Velut Medicei scripturas his tribus locis prorsus eodem modo indicauit: II, 56 *maneres* M^1, *maneret* M^2; II, 632 *deo* M^2, *dea* M^1; V, 347 *reddantur* M^1, *redduntur* M^2. Sed primo loco *t* rubrum est, altero *o* supra *a* scriptum sine ulla adnotatione exhibet Ribbeck (unde prima manu correctum esse efficias), tertio litteram *u* manu recenti scriptam esse idem monet. Quodsi apparatu critico omnino usuri sumus, talia inter se confundi ac misceri non oportet, quod per totum librum et in omnibus codicibus fecit Klouček. Ac ne quis editionis eius spatium angustius fuisse defendat quam ut huius rei diligentem rationem habere posset, permultis locis totas sententias ex Seruii commentariis excerptas in adnotatione posuit. Quam rem etsi utilissimam fore ipse in praefatione scribit, tamen quid commodi habitura sit equidem non intellego; nam qui Servii commentarios curant talibus frustulis uix contenti erunt.

Haec autem quamquam probari non possunt, tamen sciens uolensque fecisse uideri debet; quod uero ubi Ribbeck de scripturis codicum quae cum ipsius textu congruunt tacet, ibi de eadem scriptura, etiamsi ab eius textu discrepat, nihil adnotat, aut, si consentit, unum aliquem codicem nominat, ceteros silentio transit, id nisi neglegentia factum est explicare non possum. Exempla ponam ex libro nono haec, quae breuitatis causa ita exscribam, ut Kloučekii et Ribbeckii uerba lineola interposita iuxta ponam: 143 discrimina (F^2) parua (F^2, *paruas* P^1)]

discrimine $M\gamma$, *paruo* $F^1MP^2R\gamma$ (cfr. III, 685). — DIS$\overset{\text{A}}{\text{C}}$RIMINE (*sup. m. rec.*) *F* DISCRIMINE *$M\gamma$*. Hinc praeter F etiam in PR *discrimine* scriptum esse efficitur; nisi ita est, Ribbeckii apparatu uti omnino non possumus.[1] — 274 quod] P^1, *quos* $MP^2\gamma c^2\Pi$. — QVO$\overset{\text{S}}{\text{Đ}}$ *P* QVOS *$M\gamma c2$*. Itaque cum Ribbeck in textu habeat *quod*, hoc etiam in Rbc^1 scriptum esse apparet. — 382 complebant] M, *conplerant* $VP\gamma bc$, Ribb. — Itane uero? Primum Ribbeck in textu *complerant* habet, non *conplerant*; tum in adnotatione idem: CONPLERANT *$P\gamma bc$* COMPLEBANT *M*; itaque in VR *complerant* scriptum esse putandum est. Cur hic Klouček de V et Ribbeckio falsa rettulerit, R silentio presserit, nemo opinor intelleget. Eodem modo in 632 (in uerbo *adducta*) de cod. b, in 685 de γc, in 733 de bc, in 747 de b dicere neglexit. Ac ne in uno libro subsistam, ex secundo quoque praeclarum hoc exemplum afferam: 226 diffugiunt] M aliique libri; *effugiunt* Macrobius (III, 4, 4), Ribb. — Sane Ribbeck in textu *effugiunt* scripsit, sed nihil aliud adnotat nisi in M scriptum esse *diffugiunt*, de ceteris libris tacet. Item III, 652: prospexi] $M\gamma^2$, *conspexi* γ^1 Ribb., ubi Ribbeck, qui in textu habet *conspexi*, haec adnotat: PROSPEXI *M*: cf. 648 Conspexi, al. ꝓspexi γ. De codicibus igitur Pabc ex silentio Ribbeckii iudicandum est.

Sed Klouček errorem etiam grauiorem et qui nullo modo excusari possit in apparatu Ribbeckiano exscribendo commisit. Nam cum Ribbeck, quae in uetustis codicibus quod corrosa uel oblitterata essent legi nequirent, ita indicasset, ut litteris minusculis inclinatis describenda curaret (cetera autem omnia, sicut in ipsis codicibus, litteris capitalibus rectis descripta sunt), porro in his quae nusquam exstarent suae editionis uerba supra in textu posita in apparatu quoque expressisset, Klouček tota hac ratione non perspecta aliquotiens codicibus scripturas tribuit quae in iis omnino non inveniuntur. Exempla notaui haec: I, 670: hunc] $F^2MR\gamma b\Pi$, *nunc* F^1P, libri deteriores, Ribb. — De scriptura codicis P sic Ribbeck: *nunc phoenissa te*NET. — I, 703: longam] P, Charisius; *longo* $MR\gamma bcm\Pi$. At Ribbeck: *quibus ordine longam P.* — I, 725: fit] $MR\gamma^2c\Pi$, *it* Ribb. ($P\gamma^1b$, libri quidam deteriores, e. q. s.). Ribbeck: *it — tectis P.* — III, 340: quem] $FM\gamma abc\Pi$, Seruius; *quae* P. Ribbeck: *quae tibi ia*M *P.* (Hoc loco Klouček de Ribbeckio, qui *quae* scribit, nihil dixit, sed quae de scriptura Medicei tradidit ex Henrici Aeneideis recte emendauit.) — III, 527: celsa] MP^2 γ^1abc, *prima* Ribb. ($G\gamma^2$, *ima* P^1). At Ribbeck: *prima G^1*).

---

[1]) In hac re cum cetera, tum illud maxime mirum est, quod in XII, 709, ubi de codicis Veronensis scriptura Ribbeck prorsus eodem

Et haec quidem pauca sunt; sed ut tales errores castigarem totum Kloučekii apparatum perscrutari superuacaneum duxi, quia exemplis quae attuli neglegentia editoris satis demonstratur, eiusmodi autem peccata damnare, non corrigere critici est.

In libri secundi u. 567—88, qui a bonis libris omnibus absunt, quod de codicum scripturis plerisque tacuit editor, in hac editione fortasse non magnopere reprehendendum est; quamquam Klouček quidem, qui hos uersus Vergilio non abiudicauerit, diligentior esse potuerat. Sed qui editionem suam apparatu critico instruere uellet, utique non debuit tacere, in u. 584 quae uulgo scribuntur *nec habet* omni codicum auctoritate carere (cfr. editio Heynii quarta et vol. I p. 3 editionis Seruii a Thilone confectae), porro in u. 587 quae uulgo scribunt nec mutauit Klouček *ultricis flammae* uix in uno et altero codice scripta esse. Nam de omnibus codicum scripturis ut taceret non fuisse editoris consilium satis ostendunt illa quae ad u. 579 adscripsit: domumque, patres] *domumque patris* cod. Menag. II.

Neque uero solis illis quae persecutus sum generibus editorem peccauisse, sed aliis quoque modis male rem gessisse ostendent haec, quae paucis libris perlustratis notaui: I, 518 pro *lecti* in $RP^2\gamma^1$ scriptum esse *lectis* et idem a Seruio commemorari dicere omisit. — II, 349, ubi K. sicut omnes fere editores *audentem* scribit, item dicere omisit in $M\gamma^1a^1$ *audendi* scriptum esse, nec traditam scripturam nisi codicum $a^2bc^1\gamma^2$ et Seruii auctoritate niti. — II, 448 codicis F scripturam silentio praeteriit, qui supra *illa* scriptum habet *alta*. — In VI, 672 quo modo factum sit ut in utraque Ribbeckii editione nulla scripturae discrepantia adnotata *hic*, in ceteris omnibus quas inspexi editionibus *huic* scriberetur, nescio; K. et ipse *huic* habet, infra haec adnotat: 672 huic| *hic* Ribb. — VI, 827: „premuntur] *prementur* Bentleius“. Et codd. P^1Rb^2, de quibus Ribbeck hoc disertis uerbis testatur. — IX, 465 in codice Palatino non legi adnotandum fuit. — IX, 514 codicum scriptura sic indicatur: iuuat] libet $M^2Rbm\pi$; sed haec non sufficiunt; nam in F *iuuat* sic scriptum est ut tres priores litterae manu recenti in rasura suppletae sint, in P *iubat* (sed supra *a* scripto *e*), in M m. 1 *lubat*. Sed talia persequi longum est.

In uirorum doctorum coniecturis afferendis cum suum quisque ingenium siue libidinem sequatur, de Kloučekii ratione dicere parum utilitatis habet; sed tamen hic quoque uituperatione dignus uidetur, primum quod de Maduigii inuentis plerisque tacuit

---

modo quo alibi, sed falsa rettulerat (*cernere* feRRO *V*), Klouček Henrico duce errorem correxit. Nam de hoc loco haec scribit Henry (Aeneid. I, p. XXV, ubi de erroribus Ribbeckii exponit): „[Ribbeck says] that the Verona MS., testified by my own senses to read . . . . decernere (12, 709), ... is defective with respect to decernere“. Hic igitur, si nusquam alibi, intellegere debebat Klouček quid sibi uellent illae litterae inclinatae; qua re perspecta priores errores facili opera corrigi potuerunt.

(uelut in III, 340; VI, 601; IX, 282 sq.), tum quod de Gebhardii hariolationibus non tacuit. Huic enim uiro cum non id maxime propositum fuerit ut uerba quae poetam scripsisse putandum esset restitueret, sed ut Aeneidem talem confingeret qualem poeta si diutius uixisset scripturus fuerit, de omnibus quae hoc consilio in uerbis poetae nouauit inter philologos tacendum est. Neque enim nos in scriptoribus antiquis edendis illud curamus, quo modo nostri saeculi homo scripta eorum emendata uelit, sed quo modo ipsi scripserint, nec Gebhardi ipse rationem suam philologis, sed puerorum magistris probare uolebat.

Quoniam de apparatu critico satis dixisse uideor, qua ratione ipsa poetae uerba recensuerit editor uidendum est. Et in codicum quidem auctoritate aestimanda nihil nouauit; nam quod a Ribbeckio codici Palatino plurimum tribuenti dissentit et codicem Mediceum quantum licet sequitur, recto iudicio usus est ille quidem, sed cum ceteris qui post Ribbeckium Vergilium ediderunt fere consentit. Quod autem ad ceteram textus constituendi rationem attinet, in omni editore carminum Vergilianorum primum illud quaeritur, utrum eorum sententiam probarit qui haec carmina in codicibus nostris multis erroribus foedata atque interpolationibus corrupta legi existimant, an eorum qui eadem ceteris quae ex antiquitate scripta ad nos peruenerunt integrius seruata esse contendunt. Sed in ea re de K. quidquam affirmare difficile est. Nam sicut in totis uersibus transponendis uel tamquam spuriis eiciendis suo ingenio satis libere obsequitur, ita in singulis uerbis scribendis intra codicum auctoritatem fere standum putauit [1]). Itaque locis quos corruptos esse in quouis alio scriptore omnes consentirent (qui in Vergili carminibus haud pauci occurrunt), parum opis attulit hic editor; uelut in VI, 254, qui uersus in optimis codicibus sic traditus est: *pingue superque oleum infundens candentibus extis*, illud *que* (quod non habet quo referatur) codices deteriores secutus delere satis habuit; VI, 407 sq. codicum scripturam retinuit, ut illa *tumida ex ira tum corda residunt* poetae tribuat [2]); VI, 602 cum optimis codicibus habet *quos super*; IX, 48 *comitatus et urbi* non mutauit; item IX, 282 sq. *tantum fortuna secunda haud aduersa cadat*; IX, 403, ubi in codicibus scribitur *suspiciens altam lunam et sic deinde precatur* uel similia, nihil aliud quam *et* deleuit, quod iam in editionibus

---

[1]) Omnino hoc proprium est Vergilii editorum, etiam eorum qui de codicum fide summo contemptu loquuntur, ut in singulis uerbis corrigendis aliorum coniecturas fere spernant nec suis magnopere indulgeant; quae res cum superbia illa in codicibus aestimandis mire discrepat.

[2]) Eodem loco coniectura *resident* minus recte tribuitur Gebhardio, cum iam Heynius, si uerba Sibyllae futura essent, sic corrigendum esse monuerit. Scriptum igitur oportuit: *resident* post Heynium **Gebhardius.**

ueteribus factum est; ibid. 412 e duobus libris deterioribus pro *aduersi* recepit *auersi*, qua quidem in re ab omnibus fere editoribus non dissentit. In his ubi codicum scripturam integram seruauit, nulla scilicet reprehensione dignus est; sed ubi correctione aut aperte falsa (uelut VI, 254; IX, 412) aut ratione carenti (uelut IX, 403, ubi cur illud *et* additum putemus nulla causa demonstrari potest) rem expedire conatus est, ibi si traditae scripturae crucem addidisset melioris certe et candidioris editoris partes egisset. Alios eiusdem generis locos suo ingenio, sed parum feliciter correxit; uelut V, 290 pro *consessu medium* scripsit *consessum in medium* (quod tam facile intellectu est ut qua ratione in scripturam codicum obscurissimam abire potuerit explicari nequeat). In IV, 436 (*cumulatam morte remittam*) quae ipse antea tentauerat (*cumulatum more remittam* uel *cumulatum munere mittam* uel *cum multo munere mittam*) quamquam iam abiecisse uidetur (et optimo iure is quidem), tamen commemoranda duxit. In toto autem hoc genere, ut supra dixi, paucissimis locis ipsa poëtae uerba mutauit editor, paulo saepius in annotatione sua inuenta commemorauit, ex quibus hic nonnulla afferam. II, 332, ubi in codicibus scribitur *obsedere alii telis angusta uiarum*, pro *alii* scribendum coniecit *illi*, quod etiam in textu posuit, coniectura facili sed neque necessaria nec speciosa. Et toto hoc libro nihil praeterea, sexto et nono nihil huius generis, quod ipse inuenisset, in textum recepit. Neque uero multa in annotatione commendauit; uelut II, 87 pro *primis* coniecit *firmis*, 501 pro *centumque nurus caesasque nurus*, 645 pro *ipse manu mortem inueniam* uel *manum morti* uel *manens mortem* (quasi Latine dici posset: manum morti inueniam, hoc sensu: inueniam qui me interficiat, aut quasi illud *ipse* non in utraque scriptura sensu careret); VI, 537 pro *castigatque: uestigatque.* Intra librum nonum omnino nihil huiusmodi tentauit; in libro decimo paginas uoluenti obtulit mihi se coniectura, quam silentio praeterire iniquum sit. Nam in u. 186, loco sine dubio corrupto, pro *Cinyre et* scribi maluit *tacitum* (quod inuentum pro se ipsum uel tacitum clamat) uel *camaris* (de quibus nihil aliud nouimus nisi genus id nauium fuisse in Ponto usitatum!).

Iam uideamus de uersibus uel uersuum partibus transpositis uel eiectis; cuius generis coniecturis haud sane pepercit editor. Velut in II, 184 postrema illa *nefas quae triste piaret* ad interpretanda quae praecedunt *pro numine laeso* adscripta fuisse et postea in textum irrepsisse suspicatur, immemor credo moris Vergilii, qui eandem rem duobus orationis membris saepissime exponit (cfr. I, 298 sqq.: *ut terrae utque nouae pateant Carthaginis arces ...., ne fati nescia Dido finibus arceret*; II, 230 sq.: *sacrum qui cuspide robur laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam*; eiusdem uel similis generis sunt II, 56; 121; 169). Eiusdem libri u. 263 et 264 transposuit; qua re nihil aliud efficitur nisi ut illa *primusque Machaon* postremo loco ponantur,

ubi cur melius quam quouis alio loco, excepto primo, sese habeant nescio. V. 272—73 sine ulla causa deleuit. In u. 454 sq. illa *inter se Priami postesque relicti a tergo* uncis inclusit, credo quia non intellexit. Neque quisquam alius haec intellexit; sed in tam facile remedium neminem ante Kloučekium incidisse philologorum laus est. Post u. 522 apodosim excidisse aut illa *non si ipse meus nunc adforet Hector* interpolatoris manu adiecta esse putat, qua de re in Zeitschr. f. Oesterr. Gymn. 1881 p. 589 sqq. ita disputauit ut post *non* nihil aliud quam *egeret* intellegi posse, sic autem enuntiatum primarium cum condicionali parum conuenire contenderet. Et haec quidem recte disputata uideri possunt; sed tamen fugit eum, similem difficultatem in iis quae proxime praecedunt relinqui. Neque enim usitate sic dicitur: defensoribus istis tempus non eget, si ita intellegendum est: defensores isti hoc tempore nihil efficere possunt. Atqui recte sic dici non est cur negemus; tum uero etiam quae sequuntur procedunt: non egeret, h. e. nihil ab talibus defensoribus effici posset, etiamsi omnium potentissimus, ipse Hector, adesset. — Vs. 695—97 sic scripsit: *illam summa super labentem culmina tecti signantemque uias claram se condere silua cernimus Idaea*, permutatis illis *signantemque uias* et *cernimus Idaea.* Hanc coniecturam ceteris quas attuli speciosiorem esse confitendum est; sed traditam scripturam corrigendi nullam necessitatem uideo, cum nihil prorsus habeat quo quis iure offendatur[1]).

Duo praeterea huius generis exempla addam, alterum coniecturae quae probari posse uideatur, alterum uersuum sine ulla ratione permutatorum. V. 325 libri sexti post 328 collocauit Klouček, ut Sibylla Aeneae de umbris errantibus sic respondeat:

„Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta uides Stygiamque paludem,
324. di cuius iurare timent et fallere numen.
326. portitor ille Charon; hi quos uehit unda sepulti;
327. nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
328. transportare prius quam sedibus ossa quierunt.
325. haec omnis quam cernis inops inhumataque turbast;
329. centum errant annos uolitantque haec litora circum;
tum demum admissi stagna exoptata reuisunt.

Hanc orationem concinnam esse et membra inter se apte respondere nec hunc uersuum ordinem si traditus esset quemquam mutaturum fuisse apparet. Sed tamen Vergilium non ita

---

[1]) Scilicet adiectiuum quod est *claram* et participium quod est *signantem* illo *que* iunguntur, in qua structura, praesertim in Vergilio, nihil miri inest; cfr. II, 517: *condensae et diuom amplexae simulacra sedebant.*

ut traditur scripsisse nequaquam certum est; potuit enim Sibyllam primum de unaquaque re breuiter respondentem, deinde cur illo modo animae discernerentur fusius explicantem facere. Itaque in tradita scriptura nexus sententiarum hic esse uidetur: haec omnis turba inhumatorum est, hi qui uehuntur sepulti. Neque enim licet Charonti animas transportare nisi corporibus humatis; alioquin centum annos iis errandum est cett. — Kloučekii ratio eo quoque improbatur quod neque contradictionem quae in uersibus 328 et 330 inter se comparatis inest tollit neque qua de causa u. 325 sedem mutauerit explicat. Sed in tales suspiciones etiam uirum doctum qui arte et ratione poetae uerba tractaret incidere potuisse nemo negabit; transpositionem uero quam in eiusdem libri u. 614—20 tentauit Klouček omni ratione carere fatendum est. Versibus enim 614 et 615 eiectis 616—20 post 607 transponi iussit, „quo oratio Sibyllae fieret concinnior". Talium autem inuentorum omnium una ratio est: si in scribendis iis carminibus, quibus ex omni antiquitate nulla nobis melioribus aut uetustioribus codicibus tradita sunt, tales errores commiserunt librarii uel qui praeterea eorum editiones curauerunt, iam primum omnium haec, tum uero multo etiam magis cetera omnia antiquorum scripta in integrum statum nos restituere posse desperandum est. Sed feliciter accidit quod cur ita factum putemus nullam unquam quisquam idoneam causam afferre potuit.

Eorum quae in hac editione reprehendenda uisa sunt ut summam breuiter comprehendamus, neque apparatus criticus ea diligentia confectus est neque quae ad uerba poëtae emendanda pertinent eo iudicio et modestia administrata sunt, ut in carminibus Vergilii legendis commode libro uti possimus.

A. B. Drachmann.

V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin. Paris. Hachette. 1888. XVIII + 356 s.

Förevarande arbete förtjenar redan genom arten och omfattningen af det språkmaterial, som gjorts till föremål för jämförande behandling, odelad uppmärksamhet ej blott bland språkvetenskapsmännen ex professo utan ock bland alla, som från en eller annan synpunkt sysselsätta sig med grekiskt och latinskt språk. Förf. har enligt förordet, som med rätta häfdar behofvet af en lätt tillgänglig jämförande behandling af de båda förnämsta döda kulturspråkens form och byggnad, haft för afsikt

att i kort och sammanträngd form sammanföra resultaten af den moderna språkvetenskapen, så vidt de röra de båda nämnda språken för att införa de klassiska filologerna i denna vetenskaps elementer; liksom arbetet också bör kunna tjena idkare af andra grenar af den indoeuropeiska språkvetenskapen såsom en orienterande öfversikt öfver de klassiska språkens formella egenskaper. Förutsatt att arbetet tillfredsställer reella och formella fordringar, bör det tjena elementarlärare, men framför allt i allmänhet alla klassiska filologer, som icke idka självfva språkvetenskapen såsom hufvudfack, men som göra den klassiska filologien i dess hittills använda och ännu allmänt brukliga betydelse till föremål för sitt hufvudstudium. Ty det kan väl nu icke bestridas, att äfven dessa böra känna elementerna af den vetenskap, som sysselsätter sig med språkens historiska förklaring ur äldra språkstadier och förhållande till andra besläktade språk, i detta fall närmast hvad rör de klassiska språken. Klassisk språkvetenskap såsom en del af den klassiska filologien innebär denna fordrans oeftergiflighet.

Men vidare bör ett sådant arbete som det föreliggande vara alla dem till tjenst, som göra den indoeuropeiska språkforskningen i allmänhet eller en särskild gren deraf till sitt hufvudstudium, i synnerhet så till vida som det kan utgöra ett repetitorium och en öfversigt öfver ämnet i fråga. Att detta ämne här inskränker sig till de klassiska språkens jämförelse, beror på det enkla faktum, att dessa språk, ehuru ej närmare beslägtade med hvarandra inbördes än med vissa andra språkfamiljer (t. ex. latinet med de keltiska språken), alltjämt och med skäl utgöra de allmännast studerade af forntidens kulturspråk.

De fordringar för arbetets ändamålsenlighet och brukbarhet i nämnda afseende, som med skäl kunna ställas, anser jag på ett förtjenstfullt sätt infriade. I rent formelt pedagogiskt hänseende är föreliggande arbete af stort värde. Ett klart och måttfullt framställningssätt i förening med en mönstergill gruppering af materialet och framför allt en sunda grammatiska fordringar tillfredsställande indelning och rubricering af de olika afdelningarne utgöra i nämda afseende stora förtjenster hos arbetet. Efter en allmän inledning, som behandlar den genealogiska indelningen af vår språkstams olika grupper och afdelningar, följer den egentliga grammatiska framställningen. Denna är indelad i tre afdelningar, motsvarande de tre förnämsta språkliga beteckningskategorierna, nämligen om l j u d e n : l j u d l ä r a; om s t a m m a r n e : o r d b i l d n i n g s l ä r a (eller e t y m o l o g i i inskränkt bemärkelse); om (b ö j n i n g s-) f o r m e r n a : f o r m l ä r a (eller m o r f o l o g i i inskränkt bemärkelse). Syntaxen — hvad som är att beklaga — var ej afsedd att behandlas. Man kan medge, att förarbetena på detta område äro sparsammare; men just derför skulle en kort jämförelse mellan de olika syn-

taktiska kategoriernas utveckling i de olika språken varit särdeles välkommen och väl ej med afseende på utförandet af allt för stor svårighet.

Hvar och en af dessa stora afdelningar är indelad i kapitel, af hvilka det första i hvarje innehåller allmänna och förberedande anmärkningar eller låne-satser ur andra närgränsande discipliner. Första hufvudafdelningen innehåller 1. en kort resumé af fonetikens hufvudsatser, i synnerhet indelning af ljuden, 2. de båda språkens vokalism, 3. nasaler och likvida, 4. konsonanter, 5. kombinatoriska ljudförändringar, 6. accentuation. Andra hufvudafdelningen, som börjar med en klar, lättfattlig och på riktiga allmänna grundsatser baserad inledning öfver betydelsen af termerna rot och stam, omfattar tre kapitel, hvaraf 1. handlar om den primära stambildningen, 2. om den sekundära (tertiära o. s. v.), 3. om komposition. Ehuru indelning i primära och sekundära afledningar från vissa synpunkter är teoretiskt berättigad och praktiskt nyttig, så tror jag dock i förevarande fall, att det för öfversiktens och utrymmets skull varit lyckligare att behandla de båda slagen af suffix på en gång, så att för hvarje suffix, som i regel tjänar både som primärt och sekundärt afledande, de olika stadierna af deras historiska och funktionella utveckling i sammanhang hade kunnat klargöras. Skilnaden mellan olika grader af afledningar är ibland tämligen svag och sväfvande, och ofta får godtycket afgöra, hvart man skall hänföra en bildning. Emellertid har man allt skäl att vara författaren så mycket mera erkänsam för denna afdelning om afledningarne som den vanligen behandlas tämligen styfmoderligt. För latin och grekiska har L. Meyers Vergleichende grammatik i detta afseende varit snart sagdt det enda — men derför ock för samlingarnes rikhaltighet värdefullt arbete. Tredje afdelningen omfattar, förutom några inledande anmärkningar om ändelser och formbildande element, två stora afdelningar: nominal- (och pronominal-) och verbalböjningen. Deklinationsläran innehåller 1. den parisyllabiska deklinationen, 2. den imparisyllabiska, 3. den pronominala. Emedan jag anser indelningen af den nominala deklinationen i parisyllabisk och imparisyllabisk både praktiskt obehöflig och teoretiskt betydelselös, skulle enligt min mening författaren tillgodosett likformigheten bättre genom att indela deklinationsläran i den nominala och den pronominala, hvarefter det första kapitlet lämpligen kunnat indelas efter de olika stammarne. Konjugationsläran omfattar 1. augment och reduplikation, 2. personaländelser, 3. tempus- och modusstammars utseende och förhållande till hvarandra. Hvarje kapitel är indeladt i efter ämnets art lämpade underafdelningar (sektioner och paragrafer).

Hvad själfva innehallet och materialet angår, så är detta i det hela fördeladt och afvägdt i öfverensstämmelse med planen

för arbetet att utgöra så väl ett elementärt som i hufvudsak refererande. Förklaringarne af företeelserna ha merendels varit gifna förut i den språkvetenskapliga litteraturen. Bland dem väljer författaren den enligt hans mening bästa eller gör en kort resumé af de förnämsta, som framstälts, når han ej funnit skäl att gifva en bestämd företrädet. I det hela står författaren på språkvetenskapens nuvarande ståndpunkt, och i allmänhet präglas framställningen af en sund och förståndig smak. Så vidt referenten kan märka, äro inga för en elementär framställning viktigare fenomen eller fakta utelemnade. Urvalet af det språkmaterial, hvari de beskrifna lagarne värkat och hvarigenom de olika fenomenen ådagalagts, är ändamålsenligt och illustrativt. Förf. har undvikit att polemisera mot andra meningar, och detta visserligen med rätt. Deremot tviflar jag på, om han icke bort, åtminstone för de viktigaste frågorna och stridspunkterna, citera den viktigaste derom handlande litteraturen; valet borde dervidlag väl ej blifvit så svårt, och citaten ha kunnat inskränka sig till sådana hänvisningar, der man kunde få öfriga behöfliga litteraturställen anförda. Sannolikt hade en sådan anordning ej behöft öka bokens volym med mer än på sin höjd ett halft ark; deremot skulle den gjort densamma mera brukbar för sådana, som genom densamma vilja söka införa sig i elementen af den komparativa klassiska språkvetenskapen. Den i början förutskickade litteraturförteckningen är förtjenstfull. Jag saknar t. ex. följande för bokens ämne viktiga publikationer: af Danielsson i synnerhet bidragen i Paulis Altitalische Studien: Über umbrisches und oskisches *esuf, essuf*, Zur altitalischen wortforschung und formenlehre; samt American Journal of Philology. Bokens brukbarhet är ansenligt förökad genom två indices, särskildt nyttig är „index des finales“. Tryck och utstyrsel äro, hvad man kan vänta från fransk officin, mönstergilla.

När jag nu går att i sak — för att om möjligt dervidlag göra denna anmälan en smula fruktbringande — göra några anmärkningar, så önskar jag, att dessa endast skola fattas antingen som uttryck för olika ståndpunkt i vissa speciella frågor, eller som försök att på de ställen, der författaren lemnat spörsmål olösta, bidraga till dessas lösning. Det följande bör sålunda ingalunda fattas som ett klander af det förtjenstfulla arbetet i dess helhet, utan snarare som ett uttryck af den uppmärksamhet, det i allo förtjenar. Jag följer den inom klammer i marginalen antecknade fortlöpande paragraferingen.

8 c. Tessaliskan är dock nu tämligen väl känd genom Larissa-inskriften, jfr i synnerhet Prellwitz De dialecto thessalica, Göttingen 1885.

9 e. Här gör sig angående koine en något skef åsikt gällande, så till vida som författaren anser, att det var den från forntiden ärfda (skrift-)koine, som gifvit upphof till nygrekiskan. Sannolikt är detta ej fallet; saken förhåller sig

sannolikt så, att en med skrift-koine parallel utvecklad tal- eller vulgär-koine småningom utvecklats till det nygrekiska allmänspråket. Jfr Krumbacher, Ein irrationeller spirant im griechischen i Sitzungsber. der königl. bayr. Akad. der Wissensch. 1886, ref. Nordisk familjebok art. Nygrekiska språket.

19 f. Det hade varit ändamålsenligt att afhandla termen sonanter i förhållande till vokaler o. s. v.

26, 1. Formerna *omnēs*, *omneis* och *omnīs* framställas som blott grafiska varianter af en och samma form. Detta är enligt min mening afgjordt oriktigt, hvad jag skall närmare framhålla nedan vid deklinationsläran.

30. De fall, som anföras för öfvergång af *o* till *u*, böra kanske bestemmas så, att *u* (eller ursprungligt *o*) blir *o* (resp. kvarstår) före *r* = *z*; så äfven

28, *i* > *e* före *r* = *z*, jfr 32 A *β*.

32 B. Huruvida gr. *ī* direkt kan motsvara ieu. *ei*, betviflas: *δῖος* är ieu. **dīu̯o-* eller af **diu̯io-*.

33. L. *filius*, så vidt af **dhēlio-* (jfr dock alb. *bilj*), har sannolikt *ī* på grund af afledningens *i*.

34 A *β*. Här upptages såsom en möjlighet Havets (Mém. V, 43) förmodan, att *vo-*, *voi-* skulle kunna i lat. ge *ve-*, *vei-*. Denna ståndpunkt torde vara att uppgifva, när man betänker sannolikheten af olika afljud i dylika fall, t. ex. l. *vīcus* = g. *veihs* : *ϝοῖκος*; jfr Danielsson Zur altit. wortf. u. formenl. p. 38.

35; 121, 6; 141, 4. Här beröras det fonetiska förhållandet i *fūr* och part. *-ūrus*. Jag tillåter mig här några förmodanden om detta *ū* och dess uppkomst. Dessa ord ha ofta varit omnämnda, utan att man kunnat lemna några säkra synpunkter för deras förklaring (se t. ex. J. Schmidt Voc. II, 228; Brugmann C. St. IX, 403; 405 f.; Hübschmann Vocalsyst. 141 f.; om *fūr* de Saussure Syst. 214; Froehde BB. VII, 119; Corssen I, 548 o. a.). Corssen, som betraktar *ū* såsom en „trübung" af *o*, behandlar II, 107 l. *hūc*, *illūc*, *istūc* (förutom dialektiska inskriftsformer på *-ud*), 192 f. l. *-ūro-* af *-oro-* (de senlat. och it. dialektiska fallen höra ej hit). Men nagon egentlig förklaring lemnas ej. Thurneysen KZ. XXVIII, 156 tyckes antaga (såväl att *ou* i sluten stafvelse genom *ō* blir *u* som) att urspr. *o* regelmässigt skulle blifvit *ū*, och säger „unter welchen bedingungen das *ō* sich erhält, bleibt noch zu ergründen". Att behandla de, som det synes, fullt regelmässiga och ursprungliga fallen af lat. *ō* = ieu. *ō* såsom undantagsfall synes mig litet rimligt. Snarare har man att finna grunden hvarför *ō* i några få fall öfvergått till *ū*. Och sannolikt fordra de olika fallen delvis åtminstone sina särskilda förklaringar. Först *fūr* (= gr. *φώρ*). Sannolikt växlade i detta ord de ieu. stammarne **bhor-* och **bhr̥(r)-* i böjningen, t. ex. n. **bhor* gen. **bhr̥rós* eller snarare **bhr̥rés* liksom **pod-s* eller **ped-s* gen. *p(e)dós* eller snarare **p(e)dés* o. s. v. (jfr Möller P.-B. B. VII, 499). Det är

då fråga, hvad dessa båda former gåfvo i lat. Att den första formen blef **fŏr*, kan man anse för självklart. Att *ṛ* blir *or* åtminstone inuti ord, är tillräckligt bekant. I slutljud uppträder det som *-ur* (*jecur*, *femur* o. s. v.). Nu frågas, om det också icke inuti ord kan uppträda som *-ur-*. Jag förmodar, att (*-ṛ-* eller snarare) *-ṛr-* (= *ṛ* före v o k a l) uppträder som *ur* före urlat. betonad palatal vokal i nästa stafvelse eller åtminstone, ifall i den följande betonade stafvelsen fans et *i* eller *j*. Jag tänker mig sålunda möjligheten utaf att ieu. *bhṛrés* gaf urlat. **fŭrés*, hvaraf **fŭris*. Sedan skedde en kontamination mellan stammarne **fōr-* och **fŭr-* med kvantiteten från den förra och kvaliteten från den senare formens vokal, och så uppstod *fūr-* i alla kasus. Ett fullt motsvarande exempel på en dylik kontamination är att. *ποΐς* (202 angifvet som oförklaradt), som med bibehållande af längden i det ursprungliga *πώς* har ombildat kvaliteten efter det slutna *ο* i *ποδός* o. s. v., en förklaring, som jag nyligen någonstädes sett antydd, utan att kunna minnas hvar. Den ursprungliga ändelsen **-ων** i ord på **-ω** är efter kasus på *-ους*, *-οι* med sluten o-vokal ombildadt til *-ουν* (M i s t e l i KZ. XIX, 82, D a n i e l s s o n Gr. Anm. II, 51). En annan möjlighet till förklaring af *ū* i *fūr* vore att antaga, att nom. urspr. hette *fōr* gen. *fŭris* ell. **fŏris*, derefter genom förallmänligande af *fōr-* nom. **fōr-* gen. **fōris*; sedan med ljudlagsenlig öfvergång af *fōris* till *fūris* o. s. v. på grund af den palatala vokalen i följande stafvelse förallmänligadt *fūr* gen. *fūris*. — Denna senare förklaring vore kanske den närmast liggande för part. *-ūrus*. Man kunde nämligen formoda, att i de kasus, der ändelsen innehöll en *o*-vokal, participialformen ursprungligen borde varit **-ōrus*, men i de fall der ändelsen innehöll en palatal vokal, t. ex. gen. sg., n. pl. *-ūrī*. d. abl. pl. *-ūrīs*[1]). Men jag vågar ej obetingadt antaga en dylik förklaring. Att nämnda participier ej kunna skiljas från nomina agentis på *-(t)ōr-*, är temligen evident och allmänt antaget. Men lika litet kan man skilja dem från desiderativerna på *-ŭrio* med kort *ŭ*. Dessa senare kunna knappast uppkommit ur annat än * *-ṛi̯o* eller (*-ṛi̯ō*) *-ṛi̯és* o. s. v.[2]). Nu kändes väl i synnerhet

---

[1]) Man kunde för att yttra en förmodan, som blott bör fattas så, sålänge saken ej är nöjaktigare undersökt, antaga, att varianterna *nōnus*: *nūndinum*, *tōtus*: *tūtus*, fl. *lōsna* (CIL. I, 55, jfr zd. *raokhshna*): *lūna*, *lōtus*: jfr *elūtus* vore att tillskrifva olika former i paradigmet, så att *ō*-formerna vore berättigade, när ändelsen i följande stafvelse innehöll en l a b i a l vokal, *ū*-formerna, när ändelsen innehöll en palatal, sål. t. ex. *nōnos*: **nūni*, *nūndinum*. *losna*: *lūnai*. Så kunde *ō*- i *ōpilio* tillhöra stamordet **opolo-*, *ūpilio* afledningen. Angående det på detta sätt af *ou* uppkomna eller ursprungliga *ō*-s förhållande till ett dermed under vissa förhållande växlande *au* har man att jämföra H a v e t Mém. soc. lingu. IV, 234; V, 444; T h u r n e y s e n KZ. XXVIII, 156 ff., nyligen äfven Z a n d e r Carminis saliaris reliquiæ p. 16 ff.

[2]) Det i *carmen saliare* förekommande (*Mamurie*) *Veturie* (jfr Z a n d e r Carm. sal. rel. 9) torde vara det ieu. ordet ***u̯et(o)-** ***u̯et(e)-**

i början ett så nära etymologiskt sammanhang mellan participierna på *-*orus* och desiderativerna på -*ūrio*, att en eventuell sammanblandning eller kontamination mellan de ursprungliga stammarnes former är tänkbar, så att *-*orus* kunnat ombildas till -*ūrus*. — På samma sätt tror jag, att *hūmānus* är ombildadt från ett ursprungligt **hōmānus* efter *hūmus* af en italisk grundform **hm̥o*- liksom *sumus* med italisk stämtonutveckling af **sm̥us* (jfr Möller P.-B.B. VII, 523). — Adverberna *hūc*, *illūc*, *istūc* (217, 7) gå väl ytterst tillbaka till *u*-stammar. Åtminstone kan man till pron.-st. *qo*-, *qe*- och *q(e)i*- anföra en parallelstam *q(e)u*- i s. *kūcid*, *kúha*, *kútra* möjligen ock i l. *cūr*. Dylika *u*-stammar kunna vara starkt deiktiskt lokala kombinationer af de ursprungligen enkla stammarne och det lokativiska elementet -*u*, alldeles som *q(e)i*- med ett dylikt element -*i*.

36 A α. Förf. antager Osthoffs (Perf. 572 ff.) regel att slutljudande *ă* > *e* (l. *pede* = πεδά). Att denna regel ingalunda är säker, har man skäl att förmoda, ehuru det är svårt att stringent motbevisa den; emellertid antaga flera forskare, att instrumentaländelsen var -*ē* ej -*ā* (Danielsson Gram. Anm. I, 19 n., J. Schmidt KZ. XXVII, 291 ff.). En ablativform **peded* är högst problematisk (jfr nedan).

39 A. Gr. ἥβα bör med all sannolikhet till lit. *jëgti*, *nů̃jėgà* o. s. v. (Bezzenberger BB. II, 190) och enligt min mening äfven till αἰζηός αἰζήϊος, ej till l. *juvenis* o. s. v. — B. Att ett lesb. φυίω skulle representera ett ieu. *bhŭi̯ō*, är allt annat än sannolikt. Antingen är det af **bhu(u̯)ii̯ō* eller också betecknar ι i φυίω endast ett sekundärt utveckladt glidningsljud. Detta är så mycket antagligare som „æoliska" dialekter mer än andra gjort sig utaf med intervokaliska *i*, äfven sådana, som i andra dialekter kvarstå. Och en utveckling af ett dylikt glidningsljud kunde särskildt vara motiverad genom den allmänna förträngning (och palatalisering) af urspr. *o*-vokaler, som man iakttagit i mindre-asiatiska dialekter. — Förf. omfattar den från Wackernagel härrörande af Brugmann upptagna åsikten, att t. ex. καίω, τελέω, τοῖο genom epentesstadierna *καιϝω, *τελεi̯σω, *τοi̯σο blifvit καίω, τελείω, τοῖο. Denna åsikt är både onödvändig och på grund af epentesföreteelsens ringa utsträckning i allmänhet — med säkerhet påvisad endast i ett bestämdt fall — oantaglig. Man kan lika gärna antaga en utveckling som -*si̯*- > -*zi̯*- > -*ii̯*- > -*i*- o. s. v. eller -*sii̯*- > -*ii̯* > -*i*-. Föröfrigt kan man enligt min mening hysa berättigadt tvifvel, om τελέω, τοῦ uppkommit af τελέ'ω, τοῖο (jfr 187, 11; se ref. De deriv. verb. contr. p. 214).

---

utbildad med *r*-suffix (liksom τριετηρίς o. s. v., got. *viþrus*, fht *widar*) och ytterligare afledt: **uetri̯o*-, deraf urlat. *véturio*-, hvarigenom *ur* i st. f. *or* vore betingadt.

40 C *α* (jfr 112, VII). Gr. *πολλο-* kan ej härstamma från **πολϝο-* — ty deraf att. **πολο-* —, utan måste härledas ur en st. **polno-*, jfr *pūrṇa-* (se G. Meyer Gr. Gr.² § 75; 272). — ε. Huruvida *ϝίσϝος*, *ἴσσος* är att sammanställa med s. *viçva*. är osäkert; det hör i hvarje fall till ved. ack. sg. *viśvam* (st. *viśva-*, eg. en hypostaserad s. k. „lok. pl.“-form **vi-ś-u*, jfr s. *mak-ś-u*, *μεταx-σ-ί*, g. *taihs-v-*: „lok. sg.“ *δεξ-ι-* i *δεξιός*, *δεξιτερός*, *dak-ś-i-* i *dakśiṇa-*).

41 ff. Den Osthoff-Brugmannska vokalläran ligger till grund för förf.s framställning af afljudet. Dervidlag skulle det enligt ref.s mening ej varit ur vägen att göra en eller annan modifikation, framför allt att anföra några af de talrika fall af afljudsstadierna *ē* och *ō* i den s. k. korta *ĕ*-serien. Framför allt kunde med fördel läran om (49, 1) „betonad nas. sonans“ uteblifvit.

47 C. Äfven tessaliskan har *πάνσα* SGD. 326, 21. — Om *ἔφηνα*, *ἔμεινα* o. s. v. har man att jämföra den visserligen icke helt tillfyllestgörande framställningen af Solmsen KZ. XXIX, 59 ff., särskildt 65 ff.

57. Behandlingen af de velara gutturalerna skulle man kunnat önska utförligare och framför allt bestämdare och riktigare. Att i sak närmare ingå härpå skulle dock föra för långt.

68, 3. Här kan lämpligen anmärkas, att *μία* möjligen är att tillskrifva en böjning som **smii̯ă* **zmii̯ā́s*, däraf **σμία* gen. *μιᾶς*; d. v. s. när hufvudaccenten ej stod på den närmast *s* följande vokalen, utan på den derpå följande stafvelsen, uppkom *z*, som sedan bortföll (föröfrigt jfr Solmsen KZ. XXIX, 84 ff.).

69, 1. Bibehållandet af *s* i *miser* och *μῖσος* är enligt Danielsson att tillskrifva ett långt *s*, sål. af **miss(e)ro-* och **μῖσσος*, som upkommit, i det den korta stamformen **mis-s-* (: *miso-s-*, **mise-s-*) lagts till grund för ordbildning och böjning. — Ang. *σ* t. ex. i *ὤλεσα* är äfven att jämföra W. Schulze KZ. XXIX, 266 ff. I allmänhet har man väl dock att antaga dubbel aor.-karakter, i det närmaste motsvarande s. *-siś*-aoristen.

72, 2. Ion.-att. *γῆ* är väl att framställa genom följande stadier: *γέā* (*γέας* ack. pl. CD. 496 C, 10 = IGA. 381 från Chios) < **γηᾰ* < **γāᾰ* < **γāi̯ᾰ*; *γαῖα* deremot har uppstått ur *γαi̯ᾰ* t. ex. ur gen. **γαi̯ā́ς*. — 9. *υἱός* är att tolka ur **υἱϝο-*, en tematisk böjd *u*-st., jfr Schulze Commentationes philol. in hon. sodal. phil. Gryphisw. Berlin 1887, p. 17 ff.

73, 3. Former sådana som *Clodis*, *Cornelis*, *alis* o. s. v. äro sannolikt ej att tillskrifva en grafisk förkortning utan representera förmodligen ieu. former på *-ĭs*, *-īs*; eller också har temavokalen *e* inkommit i nominativen och gifvit *ie* > *i*, jfr Kremer BB. VII, 60.

79, 2. Att *claudo* skulle vara att återföra på **clāvido*, har man anledning att betvifla på grund af de germ. motsvarande orden t. ex. fht. *sliozan* o. s. v.

82 s. 100 n. L. *quattuor* är sannolikt en kontaminationsform af de regelbundna dubbletterna *quattor* och **quatuor* (s. Danielsson Z. altit. wortf. u. formenl. p. 58).

87, III. Att *fēci* skulle vara af **fe-fēci*, är väl obevisadt; *fēci* är i hufvudsak att likställa med *ἔ-θηκ-α*.

88, V. Att *ὄρ-νυμι* skulle representera et ursprungligt **ṛ-nu-*, anser jag osannolikt; *ορ-* har s. k. perf.-vokalism.

89, VII; 287. De grekiska konjunktiverna *βήομεν*, *στήομεν* o. s. v. äro antingen att anse som analogiska nybildningar eller möjligen som räster af *s*-aoristens konj. (= fut.), således **βήσομεν* > *βήομεν*; d. v. s. *βήομεν* vore att tolka som konj. af ett försvunnet **ἔβημα* < **ἔβησα*, då deremot futurum *βήσομεν* är att tolka som konj. af *ἔβησα*, vare sig denna form beror på ett **ἔβη-σ-σ-α* eller på analogisk nybildning. I hvarje fall äro konjunktiver som *κιχήομεν*, *τραπήομεν* o. s. v. analogibildningar.

90, IX. L. *inquit*, *inquam* härledas enligt min öfvertygelse bäst ur **in-sque-t*, **in-squā-m*, jfr l. *insece*, *ἔνι-σπε*, *ἐνι-σπήσω*, se Brugmann MU. III, 34 f.; ett analogt fall är *coinquere* af **co-in-squ-* af rot *sēq-*, *sĕq-* „skära“.

92, XII. L. *disco* måste väl tolkas ur *di-dc-scō*, jfr *δι-δά-σκω* af **δι-δακ-σκω* och l. *doceo*.

112, VI, 197. För egen del kan jag ej känna mig öfvertygad om riktigheten af den af förf. refererade gängse åskådningen med afseende pa grek. primära och afledda moverade eller abstrakta fem. på *-ιᾰ*. Enligt denna åsikt skulle t. ex. en urspr. stam **u̯oqī* hetat i ack. **u̯oqi̯m*, hvaraf man fått **ϝοκι̯αν* > *ὄσσαν* och så nom. *ὄσσα* bildad pa ack. På samma sätt skulle i latinet typen *species* ha utvecklats. Jag ser åtminstone i gr. *-ιᾰ* en afljudsform till urspr. *-iā* eller *-ie*, ett antagande som jag anser sannolikt på grund af en hel klass af fem. på *-ᾰ* (*κνίσσα* o. s. v.), der man icke kan antaga ursprungligt *ī*-suffix.

115, X, 6. Med afseende på suffixformen *-mno-* o. s. v. visar det sig, huru svårt det är att uppdraga någon bestämd gräns mellan primära och sekundära afledningar. Hvarför skulle ej t. ex. l. *alumnus* (156, VI) vara en lika god primär bildning som t. ex. *βέλεμνον*?

125. Angående pass. inf. *-ier* i lat. jfr äfven Fick Gött. gel. anz. 1885, 586, Windisch, Über die verbalformen mit dem charakt. *r* im ar., it. u. celt., Leipzig 1887 (i Abh. d. phil.-hist. cl. d. kgl. sächs. ges. d. wissensch. b. X) p. 62 (508).

127, XXVII. Suff. *-ĕ-t-*, *-e-t-* är ej väsentligen skildt från det 120 behandlade *ἀ-δμη-τ-* o. s. v.

137; 171. Ang. part. *-ndo-* har man nu att jämföra Brugmann Am. Journal of Philol. VIII: *secundus* < **secūtno-*, jfr lit. *sektinas*, *-bundus* < **bhūtno-*, jfr lit. *butinas*, o. s. v.; *rotundus* (163, XVIII) < **rototno-*, jfr äfven J. Schmidt hos Bersu Gutt. 134.

104, II; 147, II. Här möter den åsikten, att ett hjälpverb, ungefär *-*bhuam*, *-*bhuō*, skulle vara tillagdt verbalstammen för att bilda imperf. och fut. Ett dylikt sätt att bilda nya former öfverensstämmer knappast med lagarne för kategori- och ordbildning. Man måste förutsätta en syntaktisk kombination af två ursprungliga ord, och man bör med Westphal Phil.-hist. gr. der deutsch. spr. 109, J. Schmidt KZ. XXVI, 397, Stolz Zur lat. verbalflex. 10, Lat. gr. § 111 fatta det första elementet som en infinitiv- eller kasusform. Bildningen har väl ursprungligen uppstått i den tematiska (III) konj. och sedan genom analogi fortplantat sig till de afledda konjugationerna.

157, VII. L. *avunculus* är visserligen en deminutivbildning, men en på *-lo-* eller *-culo-* — ej med ett nybildadt lat. suffix *-unculo-* — emedan stammen *avon-* är direkt att sammanställa med fisl. *afi*, *ái* och sannolikt l. *avonco-* identiskt med *ōh-* i fht. *ōheim* af **aunh-*. Till de uppräknade deminutivbildningarne hör förmodligen *discipulus* — genom dissimilation för **disciculus* — hvaraf *disciplina* 158, IX.

174, VIII. L. *juventūt-* är att jämföra med g. *gamaindûþs*, *ajukdûþs* (se Kluge, Nom. stammbildungsl. s. 59 f.).

179, 2. L. *equit-* o. s. v. kan knappast gälla som sammansatt, i fall — hvarpå jag ej tviflar — det bör närmast sammanställas med gr. ἱππότα, -της o. s. v. — 5. Om *bŭbulcus* anmärkes „l'*ŭ* bref et le second terme sont énigmatiques". Jag vill här försöka en förklaring. Det första man kunde tänka på, vore att fatta *bŭbulcus* som en afledning af *bŭbulus*. Men dels blir betydelsen ej derigenom förklarad, dels gör skilnaden i kvantitet hos stafvelsen *bu-* svårighet. Icke häller finnes mycken sannolikhet för att antaga en afledning med *-bulo-* (= ieu. *-*dhlo-*) af en nominalstam. Och äfven om så kunde ha skett, blir den för stamordet till *bŭbulcus* till grund liggande betydelsen af *hjord* svår att vinna; atminstone ges inga exempel pa en dylik användning af suff. *-bulo-*. Man måste derför gå en annan väg. L. *ōpilio*, *ūpilio* är sammansatt af st. *ov(i)-* 'får' och ett sammansättningsled med ungefärlig betydelse vaktare, herde. Men nu är tydligen hela ordet en afledning på *-io* af ett enklare stamord, ungefär **ōpolo-*, **ūpolo-*. Det är knappt möjligt annat än att detta ord bör direkt sammanhållas med αἰπόλος. Man har tänkt på att förena ledet -πόλος med s. *pāla-* 'vaktare' således αἰπόλος lika med s. *avipālá-* 'fåraherde' Çat. Br. 4, 1, 5, 4 (så t. ex. senast Pauli Altit. St. V, 32). Men jämför man αἰπόλος med βουκόλος, kan man knappast undgå att återföra dem båda på ett ieu. **qolo-* af rot *qele-* (jfr Curtius Et.[5] 470). Och för skilnaden αἰπόλος och βουκόλος har de Saussure (Mém. d. l. soc. de lingu. VI, 161) funnit en evident förklaring. Man torde då väl också kunna antaga, att lat. **ōpolo-*, **ūpolo-* är att

tolka ur **oqolo-*, **ūqolo-* (så Froehde BB. VIII, 166, hvaremot Bersu Gutt. 157). Nu har visserligen Bersu fullkomligt rätt i att häfda, att *q* ej blir *p* i lat. under vanliga förhållanden. Men det torde ju hända, att de fall af *p* för *q*, som finnas i lat., äro att förklara genom (möjligen assimilatoriska) inflytelser af närliggande labialer, äfven om regeln ännu ej kan fullt bestämmas (Bugge BB. XIV, 63 ff.). Man torde sålunda kunna ha rätt att förmoda, att **or-qolo-* pa grund af förra sammansättningsledens *r* har blifvit **or-polo-* > **opolo-*, **upolo-*. På samma sätt skulle jag vilja föreslå att fatta *bubulcus* som en afledning med *ko*-suffix af ett **bupolo-* (=βουκόλος). Sammansättningsledet *bŭ-* motsvarar den svaga formen *gŭ* i s. *áriṣṭa-gu-*, *bhūri-gu-* o. s. v. och *p* i st. f. *c* vore att förklara på samma sätt som i *ūpilio* genom inflytande af *bŭ-*. När suff. *-ko* trädde till, kunde under inflytande af accenten uppstå en form **bu-ple-ko-* l. **bu-plo-ko-*, i hvilket fall *p* kunde bli *b* alldeles som i *publicus* i förhallande till *populus*. Under inflytande af specielt latinska accentförhållanden kunde af et **bú-ble-ko-* eller **bú-blo-ko-* ett lat. **bu-bl̥-ko-* uppstå, hvaraf *bubulcus* med lätthet förklaras [1]). På samma linie med *bubulcus* står *subulcus*, såvidt det icke är senare bildadt och efter *bubulcus*, i hvilket fall *-bulcus* blifvit uppfattad som en afledningsändelse [2]). Så vidt *aububulcus* [3]) hos Loewe Prodromus 349 är riktigt — Bährens konjicierar derför Jen. Lit.-zt. 1877 p. 156 *au-bulcus*, hvad viserligen är möjligt, men icke behöfligt; kunde då uppfattas i öfverensstämmelse med den senare af de af mig framstälda möjligheter för förklaring af *subulcus* — så har man att fatta det som en sammansättning, der *bubulcus* har den allmänna betydelsen af herde, och af samma art som ἱπποβουκόλοι t. ex. hos Eurip. [4]). Skulle den af mig försökta förklaringen af *ōpilio*, *ūpilio* och *bubulcus* vara riktig, vore orden närmast att inordna under afledningarne och först de till grund för dessa liggande stamorden under sammansätningarne.

187 ff., 193 ff. Här refereras den gängse åsikten om indoeuropeiska vokalsammandragningar i nominalböjningens ändelser. Likaså 249 A angående dylik sammandragning i 1 sg. ind. af

---

[1]) Denna förklaring gäller naturligtvis likaväl, ifall man definitivt måste antaga sammansättning med ett ieu. **polo-* i det närmaste = s. *pāla-*.

[2]) Denna senare möjlighet har ej så mycket för sig, då ordet torde vara lika gammalt som *bubulcus*; *subulcus* förekommer hos Varro, *bubulcus* dock redan hos Plautus.

[3]) Angående *ō-*, *ū-* i *opilio*, *ūpilio* se Thurneysen KZ. XXVIII, 159; *o-*, *ūpilio* kan vara af **or-pilio* — utan *i* — och då är det regelbundet utveckladt; om af **oripilio*, så måste *i* ha fallit bort, innan lagen om *ov* > *av* värkade; *av-* däremot uppträder så väl i *aububulcus* som *avillus*, *agnus recentis partus* Müller Fest. 14 enligt Loewe Prodr. 348 f. (jfr Froehde BB. I, 327, Bersu Gutt. 124).

[4]) Jfr. också s. *gōpá-* som ursprungligen betyder 'koherde', men sedan 'herde' i allmänhet och användes under denna bet. i sammansättningar; af samma art är αἰπόλος αἰγῶν ρ 247 o. d.

den tematiska konjugationen: ieu. **bherō* af **bhéro-a*, och 1 sg. konj.: **bhero* af **bhero-o-a*. Jag är fullt öfvertygad om, att man inte kan uppleta något stöd för dylika vokalsammandragningar. Ty på hvad sätt skulle man kunna göra antagligt, att den eller den ändelsen börjat på vokal? Detta antagande har utgått från den förutsättningen, att den otematiska deklinationen skulle vara primär i förhållande till den tematiska; då deremot alla skäl tala för att antaga den tematiska deklinationen åtminstone för lika ursprunglig eller snarare primär. Är detta fallet, är det ingenting, som hindrar att antaga, att de fall inom den otematiska deklinationen, som pretenderats tyda på med vokal började kasussuffix — som man sedan ansett öfverförda på den tematiska — äro att tillskrifva s. k. tematiska former. Så anser jag principielt t. ex. ieu. **pedei* eller **pedai* i l. *pedī* vara att afdela **pede-i* **peda-i*, så att *pede- peda-* är den ursprungligaste 2-stafviga stammen, som i **pēd- *pōd-* i l. *pēs*. *πώς* har sina fulla kvantitativt motsvarande enstafviga former. Allt tyder på, att vi snarare principielt ha att antaga, att ändelserna ursprungligen började på konsonant. Här ett exempel. Ändelsen i ack. sg. antages allmänt vara *-m* (af urspr. *me-*, *mo-*), t. ex. i ieu. **ekuo-m* och **pēd-m̥* eller **pōd-m̥* (> l. *equom*, s. *pādam*, i st. f. **pāda*, gr. **πῶδα* ombildadt till *πόδα*, l. *pedem*), hvari på ett frappant sätt skilnaden mellan tematisk och otematisk deklination framträder. Nu hette med all sannolikhet ack. pl. **ekuō-ms* (jfr s. *açvān*), hvaraf gr. och lat. urform **ekuŏ-ns* > lat. *equōs*, *ἵππους*, *ἵππους*, Skulle man nu antaga, att den långa vokalen i denna ieu. urform endast vore att tillskrifva en kontraktion, vore man nödgad att ansätta ändelsen som *-*oms* l. dyl. Men nu talar väl allt för, att man i öfverensstämmelse med sing. *-m̥* uppfattar **-ms* som ändelse. Häraf blir det en oundgänglig följd, att man har att förklara *ō* i *ekuō-* som en afljudsform till *o* i **ekuŏ-*. Och hvarför då icke också förklara **ekuōd* > l. *equod*, **ekuoi* > *ἵππωι*, **ekuom* > *ἵππων* ur **ekuō-d*, **ekuō-i* och **ekuō-m?* jfr s. *mád* < ieu. **me-d-*, hvarför också l. *mēd* ur ieu. **mē-d*. Vi ha häller ingen anledning att förklara *φέρω*, l. *fero* som ofvan antydts, utan kunna helt enkelt anse ieu. **bherō* såsom en afljudsform till den i perf. mötande formen **bhe-bhōră* eller **bhe-bhēră* i s. *ba-bhăra*, jfr gr. *γέγονα* o. s. v. — Särskildt vill jag här med afs. på instrum. 187, 7; 217, 5 framhålla, att gr. *κῆ* og några andra s. k. instrum. ej äro att förklara ur ett urspr. *ā* utan ur *ē*: lak. *πῆ-ποκα*, gort. *ὅ-πη* = g. *hvē*. *κῆ* i dor. *κῆνος*, *τῆ* i dor. *τῆνος* = g. *þē* (se t. ex. Meister Gr. Diall. I, 67, Bezzenberger BB. X, 204, J. Schmidt KZ. XXVII, 293. Festgruss an Boehtlingk 100 ff.).

191. Jag tviflar på, at ett **ἀνωγηο-α* kan läggas till grund för neutr. pl. *ανώγεω* (ordet föröfrigt oattiskt v. Bamberg Zeitschr. f. gymnas.-w. 1874, p. 2). Denna form, såvidt öfver-

hufvud betygad[1]). måste väl tilliskrifvas någon slags analogibildning. Känslan af att ω inträdde, der annars andra vokaler i paradigmet funnos, kunde ha föranledt -ω för -α äfven i n. pl.

200, 7. Ang. χείρ och dess böjning jfr nu Wackernagel KZ. XXIX, 131 ff.

203, 1. I afs. på *genū* och *cornū* såsom ursprungliga dualer se Danielsson Z. altit. wortf. u. formenl. 1 ff.

204. 6; 9; 206 (jfr äfven 26 p. 31). Med afseende på sådana former som t. ex. n. pl. *omnēs*, *omneis* och *omnīs* hyllar författaren den teorin, at dessa skrifningar äro liktydiga, i det att, under antagande att formerna med *ē* skulle vara de tidigaste, *ē* genom stadiet *ei* skulle blifvit *ī*. Denna åsikt, som framstälts t. ex. af Bücheler Decl.[2] § 78 f., 133 ff., 246 ff., 275 ff. och följts af Stolz Lat. gr. § 37; 81; 83; 86; 88, är sannolikt oriktig. Riktiga antydningar redan hos Kühner. Framför allt har CorssenAusspr. I, 726 ff., i synnerhet 738 ff. otvetydigt visat, att *ē*, *ei*, *ī* ej äro till tiden efterföljande hvarandra, utan att de på inskrifter — t. o. m. i samma — förekomma samtidigt från midten af 2dra årh.; och ingenting ger vid handen, att *ē* skulle vara äldre. Allt talar för att anse *ei* och *ī* å ena sidan som tecken för urlat. *ī* (*ei*), deremot *ē* som tecken för urlat. *ē*. De fall deremot, i hvilka *ē* växlar med *ei*, hvaraf sedan *ī*, äro af helt annan art nämligen af *oi*-dift. t. ex i n. och d. pl. af *o*-st. eller n. sg. *hic*, *qui*. I de olika kasus torde förhållandet ha varit följande.

„Dat." på -*ī* (*ei*) af *i*-stammar är regelbunden vare sig instr. eller lokativ; -*e* hos samma stammar (*salutē*) är troligen en annan kasus, kan alltför väl förklaras ur lok. -*ē* (J. Schmidt KZ. XXVII, 286 ff.). Dat. på *ī* (*ei*) hos konsonantstammarne (*pedī*, *patrī*) är antingen lån från *i*-stammarne eller ursprunglig dat. på -*ei* eller -*ai* (Osthoff). Osk. *patereí* kan i hvarje fall icke vara af -*ai*. Dat. på -*e* hos dessa stammar kan vara lån från motsvarande bildning hos *i*-stammarne men också urspr. instrum.

„Abl." innefattar ursprungliga ablat., instrum. och lokat. Den lokativiska ablativen på *ī* och *ĕ* fins både hos *i*- och konsonantstammarne. Ändelsen *ī* i *peregrī*, *Carthaginī*, *rurī*, *Tiburī* är en lok. egentligen tillhörande *i*-stammarne og öfverflyttad på konsonantstammarne. Ändelsen -*ĕ* i lokativt använda ord fins både hos *i*- och kons.-stammarne *peregre*, *Carthagine*, *rure*, *Tibure* och torde vara att förklara antingen som lok. -*ĭ* af kons.-stammarne öfverförd på *i*-stammarne, eller (enligt J. Schmidt) urspr. lok. -*ē* af *i*-stammarne, i så fall öfverförd på konsonantstammarne. — Den eg. abl. (-instr.) i lat. a) på -*e* kan vara 1) ursprunglig instrum. på -*ĕ* (Osthoff -*ă*), 2) lok. af kons.-stammarne och så vidt -*e* förekommer i *i*-stammar, lån

[1]) I inskrifter förekommer till ἡμιέκτεων ack. pl. ἡμιεκτεῖα CIA. add. 834 b, I, 15; Bull. VIII (1884) p. 195.

från kons.-st.; b) på *-ī* tillhör *i*-stammarne, och såvidt det förekommer i kons.-st., lån från de förra och kan förklaras 1) ur abl. *-īd* i lat. nybildad efter abl. *-ō-d* (*marīd, airīd*), 2) instr. af *i*-st. (möjligen öfverflyttadt till kons.-st. *cum primo lucī*, som dock kan vara) 3) lok. af *i*-st. Abl. *-ĕ* (*patre* hos Plautus) kan vara en kontamination af *ĕ* och *ī*, men också urspr. instr. = s. *pitrā*.

Nom. pl. *-ēs* i *turbinēs* o. s. v. (hos Plaut.) kan ej, som Bücheler och Stolz antaga, vara ursprungligt *-ĕs* i kons.-st., ty deraf borde blifva *-is*, som Henry riktigt anmärker, utan har uppkommit af metriska skäl genom mätning af ⏑- som ⏑⏑. Ändelsen *-ēs* tillhör *i*-st.; i kons.-st. härstammar *-ēs* från *i*-st. eller är ack. använd som nom. (**pedm̥s* > *pedēs*). De få fall af *-īs* (*-eis*), som förekomma, hufvudsakligen af *i*-st. (*ceiveis, finis*), äro antingen af *-ies* eller lån från ack.

Ack. pl. *-ēs* tillhör urspr. kons.-st. (**pedm̥s* > *pedēs*), *-īs* (*-eis*) tillhör *i*-st. (af *-ims*, jfr s. *-īn*). När det förekommer *-ēs* hos *i*-st. eller (sällan) *-īs* hos kons.-st., så beror detta på analogiskt utbyte.

217, 9. En viktig modifikation af Meuniers förklaring af gen. *-ius*, dat. *-ī* af pron. hos Danielsson Studia grammatica isht. p. 31 ff.

229. Vok. *mī* torde vara regelbundet utvecklad af **mīe* < **meie* (såsom *ii, iis* se ref. De deriv. vb. contr. 195 f.).

238. L. *sēdi sēdimus* kan knappast skiljas från germ. *sêt-* såväl i sing. som pl. (fht. *saaz*, g. pl. *sêtum*). Är så fallet, d. v. s. är *sēd-* ieu., men kan det icke förklaras på det af Osthoff i Perf. försökta sättet (**sezdmé* = **sēdmé*), så följer, att vi måste antaga en afljudsväxling *e* : *ē* (liksom i ἧπαρ, zd. *yākare*: l. *jĕcur*, s. *yákr̥t*, ἧσσων: l. *sĕquius* o. s. v.), något som i och för sig är antagligt nog. L. *legi* och *vēni* äro sålunda lika väl att antaga som ieu. afljudsformer, hvad också författaren med full rätt antager för *ēgi, fēci, cēpi*.

249, 2. Jag kan icke öfvertyga mig om den gängse förklaringen af φέρεις, så länge man icke kunnat bortförklara den omständigheten, at **-εσι* > *-εϊ* ännu hos Hom. ej *-ει*; men φέρεις förutsätter en ursprunglig diftong (Collitz Anz. f. d. Alt. V, 342, Smyth Diphth. *EI* p. 55, Bechtel Phil. Anz. 1886, 18 f.).

267. Ang. med.-passivet i lat. har man numera fram för allt att jämföra Windisch Über die verbalformen mit d. char. *r* im ar., it. u. celt., som förklarar pass.-ändelsen *r* såsom ytterst gående tillbaka till vissa ieu. ändelser på *-r*, jfr nu också Zimmel KZ XXX, 224 ff.

276. I st. för den af förf. som regelbunden konstruerade opt. af rot *ei̯* 'gå' i gr. **ἰίην* skulle vi väl snarare väntat **ἰῄν* eller **ἴην*, jfr s. *iyām*.

Det finnes visserligen flera punkter, der ref. är af olika mening med förf. eller de af honom refererade åsikterna, liksom å andra sidan — hvad som oftast är fallet — författarens åsikter och förklaringar äro egnade att vinna erkännande; men som denna anmälan redan nått för stor utsträckning, kan jag icke inlåta mig på närmare påpekande deraf, och jag vill endast ännu en gång på det varmaste rekommendera förevarande arbete.

F. t. Kristiania.

Karl Ferdinand Johansson.

Friedr. Blass, Über die Aussprache des Griechischen. Dritte, umgearb. Aufl. Berlin. Weidmann. 1888. VIII + 140 s.

Det i 1882 udkomne 2det, fuldstændigt omarbejdede oplag af denne fortræffelige lille bog er allerede bleven efterfulgt af et tredje oplag, der i alt væsentligt stemmer med det 2det, men er bleven forøget ved fyldig benyttelse af det siden da fremkomne nye materiale. Hvad der i denne henseende kunde være at tilföje, turde være meget lidet. S. 97 note 374 og s. 107 note 404 a henviser forf. til J. Psichari i Revue crit. 1887 s. 266 f. angående den nygræske udtale af tenues og mediæ efter en nasal og det heri liggende vidnesbyrd om den oprindelige udtale af β, γ, δ som virkelige mediæ; i denne anledning må her mindes om, at vor afdøde landsmand Jean Pio allerede 1883 udførligere har påvist det samme i dette tidskrift VI, s. 55 ff. („den oldgræske Udtale af β, γ og δ, belyst af det nygræske Folkesprogs Udtale"). Også de af Pio i Tidskr. for Philol. og Pædag. VII. 38 ff. (1866) meddelte prøver af almuemålet på Syra, hvor der er lagt særlig vægt pa den nöjagtige gengivelse af lydene til dels ved hjælp af en omskrivning efter Lepsius's system, kunde måske have fortjent opmærksomhed til sammenligning med de oplysninger, forf. giver på grundlag af meddelelser fra Hr. Psichari (se især „Anhang" s. 132 ff.).

Selve undersøgelsen af de græske lyds udtale gennem de vexiende tider og i de forskellige dialekter er for øvrigt gennemført med lige så megen klarhed som lærdom, og forf.s resultater ville vistnok i det væsentlige finde fuld tilslutning hos sproghistorikere; kun ganske enkelte tilfælde turde der være, hvor rigtigheden af dem måske kan drages i tvivl eller hvor argumentationen i alt fald ikke er overbevisende. Dette gælder efter min mening f. ex. om udviklingen af det „uægte" ει, s. 30. Når forf. s. 113 ff. for ζ — utvivlsomt det bogstav, hvis nöjagtige

lydbestemmelse frembyder de störste vanskeligheder — hævder udtalen *zd* som den sandsynligste bl. a. særlig i attisk dialekt, jævnsides med *dz* i forskellige andre dialekter (som følge af forskellig udjævning mellem oprindeligt *zd* og *dz*), er det rimeligt, at dette er rigtigt; dog forekommer det mig, at en del af de for udtalen *zd* opstillede argumenter, navnlig for så vidt de grunde sig på at ζ, i ægte græske eller fremmede ord, er trådt i stedet for σδ, ikke egentlig have nogen beviskraft med hensyn til den faktiske udtale på den givne tid. Udtalen af ζ som σδ blev for øvrigt, som også berört af forf. (der har ment at have truffet den hos folk udgåede fra slesvigske skoler för 1864) i fortalen s. VI, hos os i sin tid hævdet af Rask (Saml. Afhandl. II [ikke „VI"], s. 38) og derefter optagen af Tregder i hans Græske Formlære (og af ham brugt også ved skoleundervisningen, hvor den på grund af den uundgåelige sammenblanding med *st* turde være lidet praktisk); på samme måde gengives ζ i de förste udgaver af Bergs „Schema til den græske Formlære" og i Fibigers tyske bearbejdelse af denne bog, „Schematische Darstellung d. griech. Formenlehre" (1859), der til 1864 brugtes ved de sydslesvigske skoler. Når forf. på det anf. sted tilföjer, at ζ nu i Danmark udtales „als S-laut", må dertil bemærkes, at den udtale, der hos os, når vi læse græsk, almindeligt bruges eller i alt fald tilstræbes, sikkert er *ds* (*dz*), der dog som en os ikke hjemlig lydforbindelse let slår over i det mindre vanskelige *ts* (efter en vokal kan også høres *ðs*); men på den anden side er det ganske vist, at der, når vi ikke lægge særlig vind på at gengive den græske lydform, let indtræder en afslibning til *s*, i særdeleshed i forlyd, hvor en forbindelse *ds, dz, ts* er os mest fremmed, og særlig i denne stilling høres da ganske jævnligt — i almindeligere kendte og brugte ord eller navne vel så godt som gennemgående — det blotte *s*, altså f. ex. *sēta* (*dsēta*) ζῆτα, *Söus* Ζεύς (ligesom altid i ord, der ere gåede helt over i sproget, som zoologi, ekzem, horizont).

Med disse få periferiske bemærkninger være dette nye oplag på det bedste anbefalet til filologernes opmærksomhed.

København. **V. Th.**

Mindre meddelelse.

Ψῦκτραι.

Vocabulum adhuc ignotum in inscriptione Attica (in Ἐφημ. ἀρχ. a. 1884 p. 165 ss. transcripta) aetatis Romanae exstat, in arce Athenarum reperta, qua de quibusdam publicis sacrisque aedificiis et locis urbis et portus reficiendis et rei publicae restituendis, cum a privatis occupata essent, agitur. Bis vocabulum sic usurpatur (v. 43 et 45): [Sc. *Μητρόδωρος ἀποκατέστησε* cet.] *ψύκτρας τὰς πρὸς τ[οῖ]ς νεωρίοι[ς τ]οῦ λιμένος τοῦ ἐν Ζέαι πρὸς τοῖς κλεί[θροις . . .]*, deinde *ψύκτρας τὰς ἐν τῶι μεγάλωι . . . . . τοῦ περικλειομένου τοῖς νεωρίοις καὶ τῶι Ἀφροδισίωι καὶ ταῖς στοαῖς μέχρι τῶν κλείθρων . . . .* Quales fuerint illae *ψῦκτραι*, non constat. C. Wachsmuth (Berichte üb. die Verhandl. d. k. sächs. Ges. d. Wiss., philol. hist. Classe 1887 p. 376) significari putat nemora, et vocabulum quod est *ψυκτήριον* comparat; alii porticus fuisse opinantur. Apparet loca vel aedificia fuisse portubus vicina, quae navalibus (*τοῖς νεωρίοις*) adjuncta erant.

Suspicor aedificia fuisse idonea ad naves subductas reparandas et siccandas, cui rei operam ab antiquis datam esse apparet, ex verbis quae sunt *διαψύχειν* et *ἀναψύχειν*, quibus in hac re utuntur Herodotus (VII, 59), Thucydides (VII, 12, ubi de eadem re *ἀποξηρᾶναι*), Xenophon (Hell. I, 5, 10), alii, velut apud Lucianum Charon memor temporum Trojani belli queritur de continua navigatione mortuorum trajiciendorum causa, *ὡς δέκα ὅλων ἐτῶν μὴ νεωλκῆσαι μηδὲ διαψῦξαι τὸ σκαφίδιον* (Charont. c. 23 cum Tib. Hemsterhusii annotatione). Cum alibi in litoribus subductas naves exsiccarent, in portubus velut Piraei loca vel aedificia ad eam rem apta fuisse veri simile est, quae *ψῦκτραι* appellarentur.

Hauniae, m. Junio MDCCCLXXXVIII.

C. Jörgensen.

Tredje nordiska filologmötet.

Sedan de ledamöter af bestyrelsens Stockholmsafdelning, hvilka haft i uppdrag att söka anskaffa offentligt understöd till tryckning af en berättelse om mötets förhandlingar, trots ifriga bemödanden icke lyckats utverka medel för sagda ändamål, har jag af de i Stockholm bosatta medlemmarna af bestyrelsen blifvit anmodad att för öfriga deltagare i mötet tillkännagifva, det någon berättelse om Tredje nordiska filologmötet icke är att förvänta.

Stockholm i September 1888.

Generalsekreteraren.

